

BÜVEYHÎLER'İN İRAN HÂKİMİYETİ

Cihan GENÇTÜRK

**Doktora Tezi
Tarih Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Erol KÜRKCÜOĞLU
2020
Her Hakkı Saklıdır.**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**Cihan GENÇTÜRK
(ORCID NO: 0000-0002-8802-7632)**

BÜVEYHİLER'İN İRAN HÂKİMİYETİ

DOKTORA TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU**

ERZURUM-2020

TEZ BEYAN BİLDİRİMİ

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esasları'nın ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "Büveyhiler'in İran Hâkimiyeti" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıyı kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

Tezimin Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge'nin* lisansüstü tezlerin düzenlenmesini ve erişime açılmasını düzenleyen 5. maddesinin 1. fıkrasına göre [*Ulusal Tez Merkezi, enstitü ve fakülteler tarafından Tez Otomasyon Sistemine yüklenen tezlerin bibliyografik bilgilerini kontrol eder, kataloglama kurallarına göre düzenler, konu başlıklarını belirler ve tam metin olarak internet üzerinden erişime açar.*] **basılı ve elektronik kopyalarına erişim izni verdiğimi onaylarım.**

İSTİSNAİ DURUMLAR*

Patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle (2 Yıl)

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge'nin* lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 1. fıkrasına göre teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle teze erişim, Enstitümüz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve sayılı kararı ile 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.

Yeni Teknik, Materyal ve Metotların Varlığı (6 ay)

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge'nin* lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 2. fıkrasına göre teze yeni teknik, materyal ve metotlar kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içerdiği için tez danışmanının önerisi ve ana bilim dalının uygun görüşü üzerine Enstitümüz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

Ulusal Çıkar ve Güvenlik Durumu (Gizlilik Dereceli Çalışmalar)

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge'nin* gizlilik dereceli tezler bahsini düzenleyen 7. maddesinin 1. fıkrasına göre bu teze erişim, ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendirdiği için Enstitümüzün uygun görüşü üzerine Üniversitemiz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve sayılı kararı ile Üniversitemiz Yönetim Kurulu aksi karar verinceye kadar engellenmiştir.

23.09.2020

Cihan GENÇTÜRK

* *İstisnai durumlar danışmanın yazılı başvurusu ve Enstitü / Üniversite Yönetim Kurulunun onayı ile kabul edilir.*

* *İstisnai durumlar danışmanın yazılı başvurusu ve Enstitü / Üniversite Yönetim Kurulunun onayı ile kabul edilir.*

İÇİNDEKİLER

ÖZET	VII
ABSTRACT	VIII
KISALTMALAR DİZİNİ	IX
ÖNSÖZ	X
GİRİŞ	1
I. KAYNAKLAR	1
II. DEYLEM BÖLGESİNİN SINIRLARI VE DEYLEMLİLER	21
A. DEYLEM BÖLGESİNİN SINIRLARI	21
B. DEYLEMLİLER	24
Deylemliler'in Dilleri, Nesepleri ve Tarihleri	24
C. DEYLEM'DE ARAP FETİHLERİ	29
D. CÜSTÂNÎLER (VE YA CASTÂNÎLER) VE DEYLEMLİLER'İN MÜSLÜMAN OLMALARI	33

BİRİNCİ BÖLÜM**BÜVEYHÎLER'E DAİR İLK BİLGİLER**

1.1. BÜVEYHÎLER'İN NESEBİ VE BUNLARA DAİR BİLGİLER	47
1.2. EBÛ ŞÜCÂ BÜVEYH VE ÇOCUKLARINA DAİR İLK BİLGİLER	53

İKİNCİ BÖLÜM**BÜVEYHÎLER'İN İRAN HÂKİMİYETİ**

2.1. FARS-HÛZİSTÂN BÜVEYHÎLERİ (322-448/934-1056)	59
2.1.1. İmâdüddevele Ebû'l Hasan Ali b. Büveyh Dönemi (934-949).....	59
2.1.1.1. Ali b. Büveyh'in Errecân ve Çevresine Hâkim Olması.....	62
2.1.1.2. Ali b. Büveyh'in Şîrâz'a Hâkim Olması.....	66
2.1.1.3. Ali b. Büveyh'in Şîrâz'a Hâkim Olmasından Sonra Gelişen Olaylar.....	69
2.1.1.4. Ahmed b. Büveyh'in Kirmân Seferi	73
2.1.1.5. Bağdat'ta Meydana Gelen İç Karışıklıklar ve Ahvâz'ın Hâkimiyet Altına Alınması.....	79
2.1.1.6. Ahmed b. Büveyh ile Berîdîler Arasında Meydana Gelen Olaylar	94
2.1.1.7. Bağdat'ın Hâkimiyet Altına Alınması	102

2.1.1.8. İmâdüddeve Ebû'l-Hasan Ali b. Büveyh'in Vefatı	109
2.1.2. Adudüddeve Ebû Şücâ Fennâhüsrev b. Rüknüddeve Dönemi (949-983).....	109
2.1.2.1. Adudüddeve'nin Ummân'a Hâkim Olması	114
2.1.2.2. Adudüddeve'nin Kirmân'a Hâkim Olması.....	117
2.1.2.3. Kirmân'da Büveyhî Hâkimiyetine Karşı Meydana Gelen İsyandar.....	119
2.1.2.4. Bağdat'ta Meydana Gelen Karışıklıklar ve Adudüddeve'nin Bağdat'a Gitmesi.....	125
2.1.2.5. Adudüddeve'nin Bağdat'a Hâkim Olması.....	140
2.1.2.6. Adudüddeve'nin Cibâl Bölgesine Hâkim Olması	152
2.1.2.7. Adudüddeve'nin Cürcân'ı Hâkim Olması	155
2.1.2.8. Adudüddeve'nin Vefat Etmesi.....	158
2.1.3. Şerefüddeve Ebû'l-Fevâris Şîrzîl b. Adudüddeve Dönemi (983-989).....	160
2.1.3.1. Şerefüddeve'nin Ahvâz'a Hâkim Olması	162
2.1.3.2. Şerefüddeve'nin Bağdat'a Hâkim Olması	164
2.1.3.3. Şerefüddeve ile Bedr b. Hasneveyh Arasında Meydana Gelen Savaş.....	166
2.1.3.4. Şerefüddeve'nin Vefat Etmesi	167
2.1.4. Samsâmüddeve Ebû Kâlicâr el-Merzubân b. Adudüddeve Dönemi (990-998).....	169
2.1.4.1. Samsâmüddeve ile Ebû Ali b. Şerefüddeve Arasında Meydana Gelen Olaylar.....	169
2.1.4.2. Samsâmüddeve ile Bahâüddeve Ebû Nasr Fîrûz Arasında Meydana Gelen Olaylar.....	171
2.1.4.3. Halef b. Ahmed'in Kirmân'a Saldırması ve Sonrasında Meydana Gelen Olaylar.....	172
2.1.4.4. Samsâmüddeve'nin Hûzistân'a Hâkim Olması	175
2.1.4.5. Hûzistân'ın Elden Çıkması ve Tekrar Hâkimiyet Altına Alınması	177
2.1.4.6. Leşkeristân'ın Basra'yı İstila Etmesi ve Sonrasında Meydana Gelen Olaylar	180
2.1.4.7. Samsâmüddeve'nin Öldürülmesi	181
2.1.5. Bahâüddeve Ebû Nasr Fîrûz b. Adudüddeve Dönemi (998-1012)	184
2.1.5.1. Bahâüddeve'nin Fars ve Hûzistân'a Hâkim Olması.....	184
2.1.5.2. Kirmân'ın Hâkimiyet Altına Alınması	187

2.1.5.3. Batîha Hâkimi Ebû'l-Abbâs b. Vâsıl'ın Ahvâz'a Saldırması ve Sonrasında Meydana Gelen Olaylar	189
2.1.5.4. Bahâüddeve'nin Gazneli Sultan Mahmûd'a Elçi Yollaması	191
2.1.5.5. Bahâüddeve'nin Vefat Etmesi	191
2.1.6. Sultânüddeve Ebû Şücâ b. Bahâüddeve Dönemi (1012-1024)	192
2.1.6.1. Sultânüddeve ile Kardeşi Ebû'l-Fevâris Arasında Meydana Gelen Olaylar.....	192
2.1.6.2. Sultânüddeve ile Kardeşi Müşerrifüddeve Arasında Meydana Gelen Olaylar.....	195
2.1.6.3. Sultânüddeve'nin Ölümü	198
2.1.7. İmâdeddîn Ebû Kâlicâr el-Merzubân b. Sultânüddeve Dönemi (1024-1048)	198
2.1.7.1. İmâdeddîn Ebû Kâlicâr ile Kıvâmüddeve Ebû'l Fevâris Arasındaki Mücadele.....	198
2.1.7.2. Ebû'l Fevâris'in Ebû Kâlicâr Karşısında İkinci Defa Bozguna Uğraması	200
2.1.7.3. Ebû Kâlicâr'ın Basra'ya Hâkim Olması	202
2.1.7.4. Ebû Kâlicâr'ın Kirmân'a Hâkim Olması	203
2.1.7.5. Ebû Kâlicâr ile Celâlüddeve Ebû Tâhir b. Bahâüddeve Arasında Meydana Gelen Olaylar	204
2.1.7.6. Ebû Kâlicâr ile Fâtımî Dâisi el-Müeyyed Fiddîn Arasında Meydana Gelen Olaylar	206
2.1.7.7. Ebû Kâlicâr Döneminde Meydana Gelen Diğer Olaylar	214
2.1.7.8. Ebû Kâlicâr ile Tuğrul Bey Arasında Barış Yapılması.....	217
2.1.7.8. Ebû Kâlicâr'ın Cenâb (Hannâb)'a Gitmesi ve Orada Vefat Etmesi	217
2.1.8. el-Melikü'r-Rahîm Ebû Nasr Hüsrev Fîrûz b. Ebû Kâlicâr Dönemi (1048-1055).....	219
2.1.8.1. el-Melikü'r-Rahîm'in Tahta Geçmesi.....	219
2.1.8.2. Şîrâz ve Ahvâz'da Meydana Gelen Olaylar.....	220
2.1.8.3. el-Melikü'r-Rahîm'in Râmhürmüz'ü Ele Geçirmesi ve Daha Sonra Ahvâz'da Bozguna Uğraması	221
2.1.8.4. el-Melikü'r-Rahîm'in İstahr ve Şîrâz'a Hâkim Olması	223
2.1.8.5. Basra, Errecân ve Çevresinin Hâkimiyet Altına Alınması	224

2.1.8.6. Şîrâz'da Meydana Gelen Olaylar	225
2.1.8.7. el-Melikü'r-Rahîm'in Tutuklanması.....	227
2.1.9. Fars-Hûzistân Büveyhîleri'nin Yıkılması	229
2.2. CİBÂL (İSFAHÂN- REY-HEMEDÂN) BÜVEYHÎLERİ (331-414/943-1029)	230
2.2.1. Rûknüddeve Ebû Ali Hasan b. Büveyh Dönemi (943-976).....	230
2.2.1.1. Rûknüddeve ile Ebû Ali Ahmed b. Muhtâc Arasında Meydana Gelen Olaylar.....	232
2.2.1.2. Rûknüddeve ile Merzubân b. Muhammed b. Müsâfir Arasında Meydana Gelen Olaylar	236
2.2.1.3. Sâ mânî Ordusunun Rey'i Ele Geçirmesi ve Sonrasında Meydana Gelen Olaylar.....	239
2.2.1.4. Rûknüddeve'nin Rey'i Ele Geçirmesi ve Sonrasında Meydana Gelen Olaylar.....	243
2.2.1.5. Rûknüddeve ile Horâsân Gazileri Arasında Meydana Gelen Savaş.....	250
2.2.1.6. Sâ mânî Ordularının Rey'e Tekrar Saldırması.....	256
2.2.1.7. Büveyhîler ile Sâ mânîler Arasında Barış Yapılması	259
2.2.1.8. Rûknüddeve'nin Vefat Etmesi	261
2.2.2. Ebû Mansûr Müeyyidüddeve b. Rûknüddeve Dönemi (976-984).....	265
2.2.3. Ebû'l-Hasan Ali Fahrüddeve b. Rûknüddeve Dönemi (984-997)	267
2.2.3.1. Fahrüddeve'nin Irak ve Ahvâz'a Hareket Etmesi ve Meydana Gelen Olaylar.....	271
2.2.3.2. Fahrüddeve Döneminde Büveyh-Sâ mânî İlişkileri.....	273
2.2.3.3. Fahrüddeve'nin Vefat Etmesi	277
2.2.4. Cibâl Büveyhîleri'nin Rey ve Hemedân Olmak Üzere İki Şubeye Ayrılması (387/997)	278
2.2.4.1. Hemedân Şubesi (997-1023-24)	279
2.2.4.1.1. Şemsüddeve Ebû Tâhir b. Fahrüddeve Dönemi (997-1021).....	279
2.2.4.1.1.1. Şemsüddeve'nin Rey'e Saldırması	279
2.2.4.1.1.2. Şemsüddeve İle Türkler Arasında Hemedân'da Meydana Gelen Olaylar.....	280
2.2.4.1.1.3. Şemsüddeve'nin Vefat Etmesi	281
2.2.4.1.2. Semâüddeve Ebû'l-Hasan b. Şemsüddeve Dönemi (1021-1023-24).....	282

2.2.4.2. Cibâl Büveyhîleri'nin Rey Şubesi (984-1029).....	283
2.2.4.2.1. Mecdüddevele Ebû Tâlib Rüstem b. Fahrüddevele Dönemi (997-1029).....	283
2.2.4.2.1.1. Ziyârîler'in Taberistân ve Cürcân'a Hâkim Olması.....	284
2.2.4.2.1.2. Mecdüddevele ile Annesi Seyyide Hatun Arasında Meydana Gelen Olaylar.....	288
2.2.4.2.1.3. İbn Fûlâd'ın İsyân Etmesi.....	291
2.2.4.2.1.4. Gazneliler'in Rey'e Hâkim Olması ve Cibâl Büveyhîleri'nin Yıkılması	292
2.3. KİRMÂN BÜVEYHÎLERİ (324-440/936-1048).....	295
2.3.1. Muizzüddevele Ebû'l Hüseyin Ahmed b. Büveyh Dönemi (935-36).....	296
2.3.2. Adudüddevele Ebû Şücâ Fennâhüsrev b. Rüknüddevele Dönemi (968).....	296
2.3.3. Şerefüddevele Ebû'l-Fevâris Şîrzîl b. Adudüddevele Dönemi (968-989).....	296
2.3.4. Kıvâmüddevele Ebû'l Fevâris b. Bahâüddevele Dönemi (1000-1028).....	297
2.3.4.1. İmâdeddîn Ebû Kâlicâr el-Merzubân b. Sultânüddevele Dönemi (1028-1048).....	299
2.3.4.1.1. Gazneliler'in Kirmân Hâkimiyeti ve Sonrasında Meydana Gelen Olaylar	299
2.3.4.1.2. Selçuklular'ın Kirmân Bölgesini Ele Geçirme Teşebbüsleri	301
2.3.4.1.3. Ebû Kâlicâr'ın Ölmesi ve Selçuklular'ın Kirmân'a Hâkim Olması..	303
2.5. Büveyhîler'in İran'daki Hâkimiyetinin Sona Ermesi.....	305

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÜVEYHÎLER'DE İDARİ TEŞKİLAT, ASKERİ TEŞKİLAT, SOSYAL, KÜLTÜREL VE EKONOMİK HAYAT

3.1. İDARİ TEŞKİLAT	306
3.1.1. Vezirlik.....	306
3.1.2. Dîvânlar	324
3.2. ASKERİ TEŞKİLAT	329
3.3. SOSYAL HAYAT	338
3.3.1. Nüfus, İnanç, Gelenek ve Görenekler	338
3.3.2. Dinî Hayat	345
3.3.2.1. Büveyhîler'in Mezhebi	345
3.3.2.2. Büveyhîler'in Dinî Siyaseti.....	352

3.3.3. İmar Faaliyetleri	357
3.3.3.1 Fars ve Hûzistân'daki İmar Faaliyetleri	357
3.3.3.2. Cibâl'daki İmar Faaliyetleri	365
3.3.3.3. Kirmân'daki İmar Faaliyetleri	367
3.4. EKONOMİK HAYAT	367
3.5. KÜLTÜREL HAYAT	372
3.5. 1. Dinî İlimler	373
3.5.4. Edebi Hayat	393
3.5.3. Akli veya Pozitif İlimler	403
3.5.3.1. Astronomi, Matematik ve Geometri	403
3.5.3.2. Tıp	417
3.5.3.3. Felsefe	422
3.5.4. Tarih Yazıcılığı	426
SONUÇ	429
KAYNAKÇA	432
EKLER	461
ÖZ GEÇMİŞ	467

ÖZET

DOKTORA TEZİ
BÜVEYHÎLER'İN İRAN HÂKİMİYETİ**Cihan GENÇTÜRK****Tez Danışman: Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU****2020, 467 sayfa****Jüri: Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU**
Prof. Dr. Sakıp Selçuk GÜNAY
Prof. Dr. Nimet YILDIRIM
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet YILMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Derya COŞKUN

Büveyhîler; 934-1056 tarihleri arasında İran coğrafyasında hüküm süren Deylem asıllı bir hanedanlıktır. Hanedanlığın kurucuları olan İmâdüddeve Ebû'l Hasan Ali ile kardeşleri Rüknüddeve Ebû Ali Hasan ve Muizzüddeve Ebûl Hasan Ahmed ilk başlarda Deylemli yerel komutanların emri altında yaşamaktaydılar. Ancak Büveyhoğulları özellikle Merdâvîc b. Ziyâr'a karşı giriştikleri iktidar mücadelesi sonucunda bağımsızlıklarını kazanarak İran'da Büveyhîler'in temelini atmışlardır. Daha sonra ise Abbâsîler'in bölgedeki valileri, Sâ mânîler ve İran'da bulunan diğer hanedanlarla giriştikleri mücadeleler sonucunda başta Fârs, Cibâl ve Deylem bölgesi olmak üzere İran'da bulunan birçok yeri hâkimiyetleri altına almışlardır. Ayrıca Bağdat'ın da hâkimiyet altına alınmasıyla birlikte kurdukları hanedanlığın Abbâsî hilafeti tarafından tanınmasını sağlamışlardır. Bu çalışmada Büveyhîler'in kuruluşundan yıkılışına kadar geçen süre zarfında bölgede yürüttükleri siyasi faaliyetlerin yanı sıra Büveyh hâkimiyetinde bulunan bölgelerin; sosyal, kültürel ve ekonomik durumu ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abbâsîler, Büveyhîler, Deylem, Deylemliler, İran, Sâ mânîler

ABSTRACT

Ph. D. DISSERTATION

THE DOMINATION OF IRAN BY THE BUYIDS

Cihan GENÇTÜRK

Advisor: Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU

2020, 467 page

**Jury: Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU
Prof. Dr. Sakıp Selçuk GÜNAY
Prof. Dr. Nimet YILDIRIM
Asist. Prof. Dr. Ahmet YILMAZ
Asist. Prof. Dr. Derya COŞKUN**

Buyids was a Daylam originated dynasty that dominated the Persia region between the years of 934-1056. Imad al-Dawla, Rukn al-Dawla, and Mu'izz al-Dawla who are the founders of the dynasty were initially under the command of regional commanders from Daylam. However, Buyids laid the foundations of their dynasty in Persia by achieving independence as a result of the power struggle they made against Merdâvîj b. Ziyâr. Then, the dynasty took control of several regions in Persia notably as Jibal and Daylam as a result of the wars they entered against the governors of Abbâsîds in the region, Sâ mânîds, and other dynasties in Persia. Furthermore, their dynasty was also recognized by the Abbâsîd Caliphate as a result of dominating Baghdad. In this study, in addition to the political activities that Buyids performed in the region from their foundation to the downfall, the social, cultural, and economic status of the regions ruled by the Buyids were discussed as well.

Keywords: Abbâsîds, Buyids, Daylam, Daylams, Iran, Sâ mânîds

KISALTMALAR DİZİNİ

<i>b.</i>	: Bin (oğlu)
<i>bkz.</i>	: Bakınız
<i>Çev.</i>	: Çeviren-Çevirenler
<i>DİA</i>	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
<i>DMBİ</i>	: Dâ'iretü'l-Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmî
<i>Ed.</i>	: Editör
<i>Eİ2</i>	: The Encopedia of İslam New Edition
<i>h.</i>	: Hicri
<i>Haz.</i>	: Hazırlayan
<i>hk.</i>	: Hicri kameri
<i>hş.</i>	: Hicri şemsî
<i>İA</i>	: İslâm Ansiklopedisi
<i>Krş.</i>	: Karşılaştırma
<i>m.</i>	: Miladi
<i>M.Ö.</i>	: Milattan Önce
<i>M.S.</i>	: Milattan Sonra
<i>MEB</i>	: Milli Eğitim Bakanlığı
<i>MEB</i>	: Milli Eğitim Basımevi
<i>Neşr.</i>	: Neşreden
<i>ö.</i>	: Ölüm Tarihi
<i>TDV</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı
<i>Trc.</i>	: Tercüme
<i>ts.</i>	: Tarihsiz
<i>TTK</i>	: Türk Tarih Kurumu
<i>vd.</i>	: ve devamı
<i>vdd.</i>	: ve devamının devamı

ÖNSÖZ

İran coğrafyası tarih boyunca pek çok kez farklı milletlerin ve devletlerin hâkimiyeti altına girmiştir. Bunlardan birisi de X. ve XI. yüzyıllarda hüküm süren Büveyhîler'dir. Aslen Deylemliler olan Büveyhîler, Deylem bölgesinde yaşayan pek çok kişi gibi savaşçı yetenekleriyle temayüz etmişlerdir. Nitekim hanedanlığın temelini atan İmâdüddeve Ebû'l Hasan Ali, Rüknüddeve Ebû Ali Hasan ve Muizzüddeve Ebûl Hasan Ahmed savaşçı özellikleri sayesinde Deylemin önemli hanedanlarından biri olan Ziyârî Hanedanlığı'nın hizmetine girmişler ve ardından da Ziyârîler'e karşı giriştikleri mücadeleler sonucunda İran'da kendi hanedanlıklarını tesis etmeye başlamışlardır. Daha sonra ise Saffârîler, Abbâsîler, İran'da hüküm süren yerel hanedanlar ve Sâmânîler'e karşı giriştikleri mücadeleler sonucunda hanedanlıklarının sınırlarını geniş bir coğrafyaya yaymışlardır. Bunun sonucunda da Fârs bölgesinde İmâdüddeve, Cibâl bölgesinde Rüknüddeve, Hûzistân bölgesinde küçük kardeşleri Muizzüddeve daha sonra ise Adudüddeve Ebû Şücâ Fennâhüsrev b. Rüknüddeve'nin gayretleri sonucunda Kirmân bölgesinin de hâkimiyet altına alınmasıyla birlikte İran'da; Fârs-Hûzistân Büveyhîleri (322-448/933-1056), Cibâl (İsfahân-Rey-Hemedân) Büveyhîleri (331-414/943-1029) ve Kirmân Büveyhîleri (324-440/936-1048) kurulmuştur. İran'da üç kol şeklinde kurulan Büveyhîler özellikle Adudüddeve Ebû Şücâ Fennâhüsrev b. Rüknüddeve döneminde Irak Büveyhîleri de dâhil olmak üzere tek bir yönetim altına toplanmıştır. Bunun dışında Büveyhîler en geniş sınırlara Adudüddeve'nin hükümdarlığı döneminde ulaşmış ve yine en parlak dönemi de Adudüddeve'nin hükümdarlığı döneminde yaşamışlardır.

Büveyhîler'e dair araştırmacılar tarafından birçok eser ortaya konmuştur. Ancak bu çalışmaların hiçbiri İran'da hâkimiyet kurup Abbâsîler, Sâmânîler, Gâzneliler ve Selçuklular ile etkileşim içinde olan Büveyhîler'in İran'daki bütün kollarını kapsayacak şekilde değildir. Zira bu çalışmalar daha çok Irâk Büveyhîleri hakkında olup, kısmen de Fârs-Hûzistân Büveyhîleri ve Kirmân Büveyhîleri'ne dairdir. Bu durum ise Büveyhîler'in İran'daki tüm kollarını kapsayan akademik bir çalışma yapmaya sevk etmiştir. Bu çalışmamızdaki amaç Büveyhîler'in İran'daki kollarına dair siyasi, sosyal ve kültürel bilgilerden bahsederek Büveyhîler'e dair bilgilerin tüm yönleriyle derli toplu bir şekilde anlatılmasını sağlamaktır.

Tezimiz giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Tezin giriş kısmı iki başlık şeklinde olup, birinci başlıkta çalışmamızda kullandığımız ana kaynaklar hakkında bilgi verilmiş ve bu kaynakların çalışmamız açısından önemine işaret edilmiştir. İkinci başlıkta ise Büveyhîler'in mensup oldukları Deylem bölgesinin coğrafi sınırları, Deylemliler'in dilleri, etnik menşeleri, tarihleri, Deylem bölgesinde gerçekleştirilen Arap fetihleri ile Cüstânîler'in Müslüman olmaları anlatılmıştır. Tezin birinci bölümünde; Büveyhîler'in menşesine dair bilgiler ile hanedanlığa ismini veren Ebû Şücâ Büveyh (Bûye) b. Fennâhüsrev ve oğullarına dair ilk bilgiler anlatılmıştır. Tezin ikinci bölümünde; siyasi tarih başlıklar altında ele alınıp, bu başlıklar altında Büveyhîler'in İran hâkimiyeti için Zîyariler, Abbâsiler, Saffârîler ve Sâmânîler ile giriştikleri mücadeleler anlatılmıştır. Bu başlıkta ayrıca Büveyyoğulları arasında yaşanan iktidar mücadelesi sonucunda Büveyhîler'in zayıf düşmesi ve bunun sonucunda da Gazneliler'in ve Selçuklular'ın, onların İran'daki hâkimiyetlerine son vermesi anlatılmıştır. Tezin üçüncü bölümünde ise; idarî teşkilat, askeri teşkilat, sosyal, kültürel ve ekonomik hayat başlıkları altında Büveyhîler devrinde; Fârs, Hûzistân, Cibâl, Deylem ve Kirmân bölgesinin sosyal, kültürel ve ekonomik durumu anlatılmıştır.

Çalışmamızı hazırlarken, bu süreçte danışmanlığımı yapıp, deneyimleri ve fikirleriyle bana yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU'na, ilgisini ve desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Selçuk GÜNAY ve Prof. Dr. Nimet YILDIRIM'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmamızın hazırlanması esnasında özellikle çeviri, içerik ve biçim konusunda önemli katkılarda bulunan değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Ahmet YILMAZ'a, bazı kaynak ve araştırma eserlerinin temininin yanı sıra çalışmamı titizlikle okuyarak önemli katkılarda bulunan değerli arkadaşım Hanife KÜÇÜKOSMAN'a ve eğitim hayatım boyunca her zaman yanımda olan ve dualarını esirgemeyen aileme teşekkür ederim.

Erzurum-2020

Cihan GENÇTÜRK

GİRİŞ

I. KAYNAKLAR

Çalışmamızın konusunu teşkil eden “Büveyhîler’in İran Hâkimiyeti” hakkında genel olarak Arapça ve Farsça yazılmış tarih kitapları başta olmak üzere, bu dillerde yazılmış olan coğrafya, tabakat, edebiyat ve biyografi eserleri gibi muhtelif kaynaklardan yararlandık. Bu kaynaklar dışında çalışmamız hakkında bilgiler ihtiva eden ve farklı dillerde yazılmış olan araştırma eserlerine de çalışmamızda geniş bir şekilde yer verdik.

Çalışmamızda kullandığımız Arapça ve Farsça ana kaynakların sayısının fazla olmasından dolayı bu başlık altında sadece çalışmamızda geniş bir şekilde yararlandığımız ve önemli bilgiler ihtiva eden eserler ele alınmıştır. Bu eserlerden ilk olarak Arapça yazılmış olanlara bakacak olursak bu eserler şunlardır:

Tecâribü'l-Ümem ve Te'âkibü'l-Himem: Çalışmamızın temel kaynakları arasında yer alan bu eser konunun ilerleyen kısımlarında hakkında ayrıntılı bilgiler vereceğimiz İbn Miskeveyh tarafından kaleme alınmıştır.¹ İbn Miskeveyh'in Tûfandan başlayıp 369 (979) yılına kadar olan olayları ihtiva etmektedir.² Bu eserin bizim için en önemli yanı; Büveyh sarayında görev almış olan müverrihin 340 (951-952) yılından itibaren Büveyhîler'e dair anlattığı olaylara bizzat şahit olmasının yanı sıra,

¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan, Haz. Mehmet Şeker-Rıza Savaş-Süleyman Genç-Ali Ertuğrul), TTK Yayınları, Ankara 2016, XXXIII-XXXIV; Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullâh el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdatî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erib ilâ Marifeti'l-Edib*, II, Neşr. İhsân Abbâs, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1993, II, 495; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütubi ve'l-Fünûn (Kitapların ve İlimlerin İsimlerinden Şüphelerin Giderilmesi)*, I, (Trc. Rüştü Balcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, 314; A. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, Enderun Yayınları, İstanbul 1981, 185; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, 71; Nimet Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2012, 141; Kenan Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, Cantaş Yayınları, İstanbul 2016, 618-619; Ebû'l-Kâsım İmâmî, “Ebû Ali Miskeveyh”, *DMBİ*, Tahran 1373, VI, 58; Mehmet Bayrakdar, “İbn Miskeveyh” *DİA*, TDV, Ankara 1999, XX, 206.

² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), XXXIII-XXXIV; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erib*, II, 495; Togan, *Tarihte Usul*, 185; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 71; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 141; Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür* 618-619; İmâmî, “Ebû Ali Miskeveyh”, *DMBİ*, VI, 58; Bayrakdar, “İbn Miskeveyh” *DİA*, 206.

Büveyhîler'in İran'daki vezirlerinden olan Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd gibi güvenilir şahıslardan topladığı bilgilere de dayanıyor olmasıdır.³

İbn Miskeveyh'in bu değerli eserinin bir kısmı Kıvameddin Burslan tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Biz de çalışmamızda genel olarak bu tercümeyi kullanmakla birlikte, Türkçe tercümeden kaynaklı bazı yanlışlardan dolayı gerekli görülen yerlerde eserin Arapçasını⁴ da kullandık.

el-Kâmil fi't-Târîh: İbnü'l-Esîr olarak tanınan Ebû'l-Hasan İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (1160-1233) tarafından kaleme alınan ve genel bir tarih kitabı olan bu değerli eser hilkatten yani yaratılıştan başlayıp 628 (1230) yılına kadar olan olayları tarih sırasına göre ihtiva etmektedir. Müellif bu değerli eserini kaleme alırken kendi döneminden önce yazılmış pek çok değerli esere başvurmuştur.⁵ Özellikle Büveyhîler dönemini anlatırken onların ortaya çıkmasından 370 (980-981) yılına kadar olan olayları kendi ifadesiyle İbn Miskeveyh'in *Tecâribü'l-Ümem*'inden aktarmıştır.⁶

Çalışmamızın her safhasında faydalandığımız bu değerli eserin genel olarak Türkçe tercümesini kullanmakla birlikte Türkçe tercümeden kaynaklı bazı yanlışlardan dolayı yer yer eserin Arapçasını⁷ da kullandık. Bunun dışında bu değerli eserin Arapça neşrinde fark ettiğimiz ve konunun ilerleyen kısımlarında zikredeceğimiz bazı yanlışlar Türkçe tercümede de olduğu gibi aktarılmasından dolayı eserin Farsça tercümesini⁸ de kullandık. Zira eserin Arapça neşrindeki yanlışlıklar Farsça tercümede düzeltilmiştir.

Tekmiletü Târîh-i Taberî: Eser dönemin önde gelen müverrihlerinden biri olan Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedânî (1071-1127) tarafından et-Taberî'nin *Târîhu'l-*

³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 532-533.

⁴ İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb, *Tecâribü'l-Ümem*, V, Neşr. Seyyid Kesrevî Hasan, Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut 2003.

⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, III, 1106-1107; M. Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler*, (Haz. Yüksel Kanar), Endülüs Yayınları İstanbul 1991, 154 vd.; Togan, *Tarihte Usul*, 185; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 138; Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 620; Abdülkerim Özeydın, "İbnü'l-Esîr, İzzeddin", *DİA*, TDV, Ankara 2000, XXI, 26-27.

⁶ İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VII, (Trc. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özeydın), Ocak Yayıncılık, İstanbul 2016, 341.

⁷ İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Neşr. Muhammed Yûsuf ed-Dakkâr, Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut 1987.

⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, XII, (Trc. Hamîd Rezâ Âjîr), İntişârât-i Esâtîr, Tahran 1383 hş.

Ümem ve'l-Mülûk veya *Târîhur-Rusûl ve'l-Mülûk* adlı eserine zeyl olarak yazılmıştır.⁹ Çalışmamızda özellikle siyasi tarih kısmında sıkça başvurduğumuz *Tekmiletü Târîh-i Taberî*'nin¹⁰ sadece 295 (908) yılından 367 (977) yılına kadar olan kısımları bazı eksiklerle günümüze kadar ulaşmıştır.¹¹

Târîhu İbn Haldûn: Tam adı *Kitâbü'l-İber ve Divânü'l-Mübtede ve'l-Haber fi Eyyâmî'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men Âsarahüm min Zevi's Sultâni'l-Ekber* olan bu eser ünlü tarihçi ve sosyolog İbn Haldun (1332-1406) tarafından kaleme alınmıştır.¹² İbn Haldûn'un bu değerli eseri üç kitap olup, toplamda yedi ciltten meydana gelmektedir. Eserin birinci kitabı ve aynı zamanda eserin I. cildi müverrihin isminin dünya çapında duyulmasını sağlayan ve eser için giriş mahiyetinde olan "mukaddime"dir. İbn Haldun eserin bu kısmında genel olarak, tarih ilminin temelleri ve metotlarından, toplum yapısından, devlet müesseselerinden, medeniyetten ve ilimden bahsetmektedir.¹³ Eserin II. ciltten V. cilde kadar olan ikinci kitabı, hilkatten başlayıp 1396 yılına kadar; başta Araplar'ın tarihi olmak üzere onlara komşu olan Nebatîler, Süryânîler, Farslar, Yahudiler, eski Mısırlılar, Yunanlılar, Rumlar, Türkler ve Franklar gibi milletlerin tarihini kapsamaktadır. İbn Haldûn eserin bu kısmında ayrıca Hz. Peygamber, Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler, Abbâsîler ve Doğu İslâm dünyasındaki diğer Müslüman hanedanların tarihine de yer vermektedir. Eserin VI. ve VII. cildini oluşturan üçüncü kitabı ise Berberîler'in ve Zenâteliler'in tarihini ele alan Kuzey Afrika (Mağrib) ve Endülüs tarihi hakkındadır.¹⁴

⁹Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 111-112; Sâdik Seccâdi, "Hemedânî, Muhammed b. Abdülmelik", *DİA*, TDV, Ankara 1998, XVII, 188.

¹⁰ el-Hemedânî, Muhammed b. Abdülmelik, *Tekmiletü Târîh-i Taberî*, (*Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk* XI içinde), (Neşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Dâru Süveydân, Beyrut ts.

¹¹ el-Hemedânî, *Tekmiletü Târîh-i Taberî*, 191-367; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 111-112; Seccâdi, "Hemedânî, Muhammed b. Abdülmelik", *DİA*, XVII, 188.

¹² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, III, 899; Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Zweiter Supplementband*, II, E. J. Brill, Leiden 1938, 342-343; Togan, *Tarihte Usul*, 157-158; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 259-262; Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 624-625; Süleyman Uludağ, "İbn Haldûn", *DİA*, TDV, Ankara 1999, XIX, 538-542.

¹³ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, III, 899; Togan, *Tarihte Usul*, 158; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 262; Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 625; Süleyman Uludağ, "İbn Haldûn", *DİA*, TDV, Ankara 1999, XIX, 542.

¹⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, III, 899; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 262; Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 625; Süleyman Uludağ, "İbn Haldûn", *DİA*, TDV, Ankara 1999, XIX, 542.

Çalışmamızın özellikle siyasi kısmında geniş bir şekilde istifade ettiğimiz bu değerli eserin hem Arapçasını¹⁵ hem de Arapça neşrinde yer almayan bazı kısımlardan ötürü Farsça tercümesini¹⁶ kullandık.

el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer: Târihu Ebü'l-Fidâ ismiyle de zikredilen bu eser Eyyübî hanedanına mensup bir melik olan ve Ebü'l-Fidâ olarak da tanınan ünlü tarihçi ve coğrafyacı el-Melikü'l Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Ali b. Mahmûd el-Eyyübî (ö. 1331) tarafından kaleme alınmıştır.¹⁷ Eser yaratılıştan başlayıp hicri 729 (1329) yılına kadar gelen genel bir tarih kitabıdır.¹⁸ Ebü'l-Fidâ dört cilt¹⁹ ve iki bölümden meydana getirdiği bu değerli eserini kaleme alırken ilk üç cildi için başta İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil* adlı eseri olmak üzere birçok eserden özet yapmıştır. Bununla birlikte eserin son cildinde ise 663-729 (265-1329) yılları arasında anlattığı olaylar bizzat onun müşahedelerine ve duyduğu olaylara dayanmaktadır.²⁰

Dört cilt olarak basılan²¹ bu değerli eserin II. cildini çalışmamızın siyasi kısmında geniş bir şekilde kullandık.

el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem: İbnü'l-Cevzî olarak da tanınan Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdatî (1116-1201)²² tarafından kaleme alınan bu hacimli eser²³ kâinatın ve Hz. Âdem'in yaratılışından

¹⁵ İbn Haldûn, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed, *Târihu İbn Haldûn*, IV, Neşr. Halil Şehhâde-Süheyl Zekkâr, Dârü'l-Fikr, Beyrut 2001.

¹⁶ İbn Haldûn, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed, *el-İber: Târihi İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), Pejûheşgâh-ı Ulûm-i İnsânî ve Mütâlaât-ı Ferhengî, Tahran 1383 hş.

¹⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, IV, 1299; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Zweiter Supplementband*, II, 44; *Fihrist-i Kitâbha-yi Çâp-i Arabî*, Neşr. İrec Afşâr-Hüseyn Benî Âdem, Çâp-i Rengîn, Tahran 1344 hş., 816; Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 204-210; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 178-179; Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 622; Abdülkerim Özaydın, "Ebü'l-Fidâ", *DİA*, TDV, Ankara 1994, X, 320.

¹⁸ Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 210; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 179; Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 622; Abdülkerim Özaydın, "Ebü'l-Fidâ", *DİA*, TDV, Ankara 1994, X, 320.

¹⁹ Kâtip Çelebi bu eserin iki ciltten meydana geldiğini kaydetmektedir. Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, IV, 1299.

²⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1299; Togan, *Tarihte Usul*, 187; Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 210; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 179.

²¹ Ebü'l-Fidâ, el-Melikü'l Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Ali b. Mahmûd el-Eyyübî, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, II, Neşr. es-Seyyid Muhammed Abdullatif el-Habîb ve diğerleri, el-Matbaatü'l-Hüseyniyeti'l-Mısriyye, Kahire 1907.

²² İbnü'l-Cevzî'nin hayatına dair geniş bilgiler için bkz. ez-Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XXI Neşr. Şuayb el-Arnaût-Muhamme Naim el-Arkusûsî), Müesssetü'r-Risâle, Beyrut 1997, 365 vdd.

²³ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, IV, 1479; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, I, 914-915; Hanbâbâ Meşâr, *Fihrist-i Kitâbha-yi Çâp-i Arabî*, 917; Günaltay, *İslam*

başlayıp hicri 574 (1178-1179) yılına kadar meydana gelen olayları ihtiva eden genel bir tarih kitabıdır. İbnü'l-Cevzî eserinde verdiği bilgileri hicretten itibaren kronolojik sırayla kaydetmenin yanı sıra, her yıla ait olayları anlattıktan sonra o yıl vefat eden önemli şahsiyetlerin biyografilerine de yer vermektedir. Bu özellik ise esere biyografi ağırlıklı genel bir tarih kitabı özelliği katmaktadır.²⁴

Çalışmamızda geniş bir şekilde istifade ettiğimiz bu eserin²⁵ bizim için en önemli kısmı ileride de zikredeceğimiz üzere Büveyhîler'e de ismini veren Ebû Şücâ Büveyh'e atfedilen menkıbeye dair verdiği bilgiler ile Sultan Mahmûd'un 1029 yılında Cibâl Büveyhîleri'nin başkenti konumunda olan Rey şehrini ele geçirdikten sonra Abbâsî Halifesi el-Kâdir-Billâh'a göndermiş olduğu fetihnâme ve içeriğine dair verdiği bilgilerdir.

Mir'atü'z Zamân fi Târîhi'l Ayân: İbnü'l-Cevzî'nin anne tarafından torunu olan ve bu yüzden Sıbt İbnü'l-Cevzî olarak anılan Ebü'l Muzaffer Şemseddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdatî (1186-1256) tarafından kaleme alınan bu hacimli eser²⁶ yaratılıştan hicri 654 (1256) yılına kadarki olayları ihtiva eden genel bir tarih kitabıdır.²⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî eserini kaleme alırken Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedânî'nin *Unvânü's-siyer*, İmâdüddin el-İsfahânî'nin *el-Berku's-Şâmî* ve *Harîdetü'l-Kasr*, İbnü'l-Kalânîsî'nin *Târîhu Dimaşk*, dedesi İbnü'l-Cevzî'nin *el-Muntazâm*, İbnü'l-Ezrak el-Fârikî'nin *Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid*, İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Târîh*, İzzeddin İbn Şeddâd'ın *el-A'lâku'l-Hatîre* adlı eserlerini kaynak olarak kullanmıştır.²⁸ Bunun dışında 448-479 (1056-1087) yılları arasında meydana gelen

Tarihinin Kaynakları, 210; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 122; Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 619; Hâdî Âlimzâde, "İbn Cevzî", *DMBİ*, Tahran 1374 hş., III, 262-274-275; Yusuf Şevki Yavuz-Casim Avcı, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", *DİA*, TDV, Ankara 1999, XX, 543-545.

²⁴ Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 210; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 122; Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 619; Âlimzâde, "İbn Cevzî", *DMBİ*, III, 275; Yusuf Şevki Yavuz-Casim Avcı, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", *DİA*, TDV, Ankara 1999, XX, 543-545.

²⁵ İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdatî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, Neşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ-Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut 1995.

²⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, IV, 1314; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, I, 589; Hanbâbâ Meşâr, *Fihrist-i Kitâbha-yi Çâp-i Arabî*, 826; Togan, *Tarihte Usul*, 186; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 144; Cl. Cahen, "İbn al-Djawzî", *El²*, Leiden-London 1986, III, 753; Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî", *DİA*, TDV, Ankara 2009, XXXVII, 87.

²⁷ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 144; Cahen, "İbn al-Djawzî", *El²*, III, 753; Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî", *DİA*, TDV, Ankara 2009, XXXVII, 87.

²⁸ Cahen, "İbn al-Djawzî", *El²*, III, 753; Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî", *DİA*, XXXVII, 87.

olayları anlatırken Abbâsî Halifesi el-Kaim-Biemrillâh döneminde Dîvân-ı İnşâ'da görevli olan Garsünnîme'nin günümüze ulaşmayan *Uyûnü't-Tevârîh* adlı eserinden de nakiller yapmıştır.²⁹

Mir'atü'z Zamân'ın³⁰ konumuzla ilgili olan kısımları XVII. ve XVIII. ciltlerde yer almaktadır.

Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm: Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî (1274-1348) tarafından kaleme alınan bu eser ez-Zehebî'nin en hacimli eseridir.³¹ Kırk bine yakın biyografinin yer aldığı bu değerli eser hicri yılın (1/622) başlangıcından 700 (1301) yılına kadar olan olayları ihtiva eden genel bir İslâm tarihidir. ez-Zehebî eserinde zikrettiği 700 yıllık olayları onar yıllık yetmiş tabakaya (devreye) ayırarak, kaydettiği olayları yıl sırasına göre anlatmıştır.³² Ayrıca o yıl vefat eden önemli şahsiyetlerin biyografilerine de yer vermektedir.³³ Öte yandan müellif bu eserini 700-714 (1301-1314) yılları arasında tamamlamışsa da eserine yeni ilaveler yaparak eserini 726 (1326) yılında sonlandırmıştır. Ancak onun vefatının ardından esere 701-746 (1302-1345) yılları arasında meydana gelen olayların yanı sıra onun vefatını da içeren bir zeyl yazılmıştır.³⁴

²⁹ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 144-145; Cahen, "Ibn al-Djawzî", *EL*, III, 753; Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî", *DİA*, XXXVII, 87.

³⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l Muzaffer Şemseddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avni el-Bağdatî, *Mir'atü'z Zamân fî Târihi'l Ayân*, Neşr. Muhammed Enes el-Hasan-Kâmil Muhammed el-Herrat, XVII-XVIII, Dârü'r-Risâleti'l-Âlemîyye, Dımaşk 2013.

³¹ Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Zweiter Supplementband*, II, 45; Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 201-202; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 185-186; Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 623; İbrahim Kafesoğlu, "Ortaçağın Türk Asıllı Tarihçileri II, Zehebî", *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi (TKAD)*, 1/2, Ankara1964, 191-192; Moh. Ben Cheneb, "Zehebî", *İA*, MEB, İstanbul 1986, XIII, 493-494; Tayyar Altıkulaç, "Zehebî", *DİA*, TDV, Ankara 2013, LIV, 180-185. Bu arada Günaltay'ın eserinde *Tarih Divel el-İslâm* şeklinde geçmektedir. Bkz. Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 202.

³² Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 202-203; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 185-186; Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 623; İbrahim Kafesoğlu, "Ortaçağın Türk Asıllı Tarihçileri II, Zehebî", *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi (TKAD)*, 1/2, Ankara1964, 191-192; Cheneb, "Zehebî", *İA*, XIII, 493-494; Altıkulaç, "Zehebî", *DİA*, LIV, 185.

³³ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 186; Altıkulaç, "Zehebî", *DİA*, LIV, 185.

³⁴ Altıkulaç, "Zehebî", *DİA*, LIV, 185.

Târihu'l-İslâm'ın birçok neşri bulunmakla birlikte eserin tamamını Ömer Abdüsselâm Tedmürî tahkik ederek neşretmiştir.³⁵ Biz de çalışmamızda bu neşri kullandık.

Çalışmamızda yararlandığımız ez-Zehebî'ye ait olan bir diğer eser ise müellifin başta muhaddisler olmak üzere İslâm dünyasında her sahanın en meşhuru olan 7000 kadar ismin yer aldığı ve bunları tabakalar halinde tanıttığı *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* adlı eseridir.³⁶

Zeylü Kitâbi Tecâribi'l-Ümem: İbn Miskeveyh'in *Tecâribü'l-Ümem*'ine zeyl olarak yazılan bu eser Abbâsî vezirlerinden Ebû Şüca Zahîrüdîn Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed er-Rûzrâverî (1045-1095) tarafından kaleme alınmıştır.³⁷ 369-389 (980-999) yılları arasındaki olayları ihtiva eden³⁸ bu eserde er-Rûzrâverî; Abbâsî halifelerinden et-Tâi-Lillâh ve el-Kâdir-Billâh dönemleri, Büveyhî hükümdarlarından Adudüdevle, Müeyyidüdevle, Fahrüdevle, Şerefüdevle, Samsâmüdevle ve Bahâüdevle'nin faaliyetleri ve bu dönemlerde gerçekleşen çeşitli olayların yanı sıra Büveyhîler'in Bizans ve Fâtımîler'le olan münasebetleri gibi konular yer almaktadır.³⁹ Çalışmamızda bu eserin Henry F. Amedroz tarafından yapılan neşrini⁴⁰ kullandık.

el-Bidâye ve'n-Nihâye: Eser dönemin önemli Şâfiî fakihi, tarihçi, hadisçi ve tefsircilerinden olan ve daha çok İbn Kesîr olarak da tanınan Ebü'l-Fidâ İmâdeddîn İsmail b. Şihâbiddîn Ömer Dimaşki (1300-1373) tarafından kaleme alınmıştır.⁴¹ *el-Bidâye* kâinatın yaratılıştan başlayıp 767 (1365-66) yılına kadar gelen olayları

³⁵ ez-Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, Neşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1990.

³⁶ Altıkulaç, "Zehebî", *DİA*, LIV, 185.

³⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 393; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 295; İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâ'i'z Zaman*, V, Neşr. İhsân Abbâs, Dâr Sâdır, Beyrut 1972, 134 vdd.; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XIX, 27 vd.; es-Sübkî, Ebû Nasr Tâcüdîn Abülvehhâb b. Ali b. Abdulkâfi, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, IV, Neşr. Mahmûd Muhammed et-Tenâhî-Abdülfehtâh Muhammed el-Hulv, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, Kahire 1964, 136-140; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 314; Krş. K. V. Zettersteen, "Rûzrâverî", *İA*, MEB, İstanbul 1964, IX, 793; Casim Avcı, "Rûzrâverî", *DİA*, TDV, Ankara 2008, XXXV, 281.

³⁸ Zettersteen, "Rûzrâverî", *İA*, IX, 793; Avcı, "Rûzrâverî", *DİA*, XXXV, 281.

³⁹ Avcı, "Rûzrâverî", *DİA*, XXXV, 281.

⁴⁰ Rûzrâverî, Ebû Şücâ Muhammed b. Hüseyin, *Zeylü Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, Neşr. Henry. F. Amedroz, Şeriketü't-Temedduni's-Snâiyye, Kahire 1916.

⁴¹ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, XI, 123; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 225; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Zweiter Supplementband*, II, 48; Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 328; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 196-197; Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 624; Abdülkerim Özaydın, "İbn Kesir, Ebü'l-Fida", *DİA*, TDV, Ankara 1999, XX, 132-133; aynı müellif, "el-Bidâye ve'n-Nihâye", *DİA*, TDV, Ankara 1992, VI, 131.

kronolojik sırayla anlatan on dört ciltlik genel bir İslâm tarihidir. İbn Kesîr eserinde her yıla ait tarihi olayları anlattıktan sonra o yıl vefat eden önemli şahsiyetlerin biyografilerine de yer vermektedir.⁴² Bu değerli eser Mehmet Keskin tarafından on beş cilt olarak Türkçeye tercüme edilerek yayınlanmıştır. Çalışmamızda geniş bir şekilde kullandığımız bu Türkçe tercümenin XI-XII-XIII. ciltlerinden istifade ettik.

Çalışmamızda kullandığımız Farsça kaynaklar ise şunlardır:

***Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas* (Anonim):** 520/1126'da Sultan Sencer döneminde Hemedânî bir kâtip tarafından kaleme alınan *Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas*; Âdem Peygamber'in yaratılışından başlayıp Gazneli sultanlarından Behramşah'ın yönetiminde bulunduğu 520/1126 yılına kadar gelişen olayları ihtiva eden genel bir tarih kitabıdır.⁴³ O döneme kadar yazılan birçok kaynaktan faydalanılarak kaleme alınan bu anonim eser yirmi beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümden sekizinci bölüme kadar olan kısım; peygamberler ve eski hükümdarlar hakkında özet bilgileri, dokuz ile onuncu bölüm; İslâm öncesi İran tarihine dair bilgileri, on birinci bölümden on sekizinci bölüme kadar olan kısım; Türkler, Hintliler, Rumlar, İsrailoğulları, Araplar ve Hz. Peygamberler'e dair bilgileri, on dokuzuncu bölüm; hicretin ilk yıllarından 520/1126 yılına kadar gelişen olayları, yirminci bölüm Abbâsî halifeleriyle çağdaş olan Müslüman hükümdarlara dair bilgileri, yirmi birinci bölüm İranlı hükümdarların ve halifelerin lakaplarına dair bilgileri, yirmi ikinci bölüm peygamberlerin, hükümdarların ve halifelerin kabirlerine dair bilgileri, yirmi üç ile yirmi dördüncü bölümler; İslâm şehirleri, denizler, ırmaklar ve tarihî eserler hakkındaki bilgileri, yirmi beşinci bölüm ise halifeler ve çeşitli konulara dair bilgileri ihtiva etmektedir.⁴⁴ Bu arada *Mücmelü't-*

⁴² Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 328; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 624; Özeydin, "İbn Kesir, Ebü'l-Fida", *DİA*, 133; aynı müellif, "el-Bidâye ve'n-Nihâye", *DİA*, 131.

⁴³ C. A. Storey, *Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey*, Section II, Fasciculus 1, Luzac & Co. Ltd., London 1935, 67; Muhammed Takî Bahâr (Melik'üş-Şuarâ), *Sebkşinâsi*, II, İntişârât-i Perestû, Tahran 1349 hş., 122; Safâ Zebihullâh-i Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der İran*, II, İntişârât-i Firdevsi, Tahran 1369 hş., 935; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 82; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 149.

⁴⁴ *Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas* (Anonim), Neşr. Muhammed Tekî Behâr (Melik el-Şûera), be himmet-i Muhammed Ramazânî, İntişârât-i Kelale Haver, Tahran 1318 hş., (mukaddeme-yi nushe-yi aks) Lam ha; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der İran*, II, 935-936; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 150.

Tevârih ve 'l-Kısas'ın Türkler hakkında olan kısmı Ramazan Şeşen tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.⁴⁵

Târîh-i Yemînî: *Kitâbü 'l-Yemînî, Sîretü 'l-Yemînî ve Târîhu 'l-Utbî* isimleriyle de anılan ve Ebû Nasr Muhammed b. Abdülcebbâr Utbî (961-1036) tarafından Arapça olarak kaleme alınan bu eser genel olarak Gazneliler tarihini konu almakla⁴⁶ birlikte eserde; Sâmânîler'in son dönemleri, Abbâsîler, Karahanlılar, Saffârîler, Simcûrîler, Ziyârîler, Büveyhîler, Gurlular, Garcistan şahları, Afganlar, Ferîgûnîler ve Hârizmşâhlar'a dair bilgiler de yer almaktadır.⁴⁷

Utbî'nin bu değerli eseri Lûristân Atabegleri memlûklerinden olan Atabeg Cemâleddîn Uluğ Barbeg Ay-aba'nın veziri Ebû'l-Kâsım Ali b. Hüseyin'in isteği üzerine⁴⁸ 603-607 (1206-1210) yılları arasında Ebû'ş-Şeref Nâsîh b. Zafer Curfâdakânî tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir.⁴⁹ *Tercüme-i Târîh-i Yemînî* ismiyle anılan bu tercüme Arapça aslı kadar önem kazanmıştır. Nitekim bu sahada çalışma yapan pek çok araştırmacı eserlerinde bu değerli eserin Farsça tercümesini kullanmaktadırlar. Biz de çalışmamızda; Adudüddeve'nin Kirmân ve Cibâl bölgesindeki faaliyetleri ve Büveyh hükümdarlarının Gazneliler ile olan ilişkilerine dair bilgileri aktarırken bu değerli eserin Farsça tercümesini⁵⁰ kullandık.

Zeynu'l Ahbâr: Eser Gazneliler devri tarihçilerinden olan ve hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Ebû Saîd Abdülhay b. ed-Dahhâk b. Mahmûd Gerdîzî tarafından

⁴⁵ Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK Yayınları, İstanbul 2001, 30 vdd.

⁴⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, IV, 1646; C. A. Storey, *Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey*, Section II, Fasciculus 2, Luzac & Co. Ltd., London 1936, 250; Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 122-124; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der İran*, I, 631; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 72; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 142; Erdoğan Merçil, "Utbî, Muhammed b. Abdülcebbâr", *DİA*, TDV, Ankara 2012, XLII, 236.

⁴⁷ Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 125; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 72; Merçil, "Utbî, Muhammed b. Abdülcebbâr", *DİA*, XLII, 236.

⁴⁸ Bahâr (Melik'üş-Şuarâ), *Sebkşinâsî*, II, 386; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der İran*, II, 1012; Nefisî, *Târîh-i Nazm ve Nesr*, I, 135; Merçil, "Utbî, Muhammed b. Abdülcebbâr", *DİA*, XLII, 237.

⁴⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, IV, 1647; Storey, *Persian Literature*, II/2, 251; Bahâr (Melik'üş-Şuarâ), *Sebkşinâsî*, II, 386; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der İran*, II, 1011-1012; Nefisî, *Târîh-i Nazm ve Nesr*, I, 135; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 72; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 143; Merçil, "Utbî, Muhammed b. Abdülcebbâr", *DİA*, XLII, 237.

⁵⁰ Ebû'ş-Şeref Nâsîh b. Zafer Curfâdakânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, Neşr. Ca'fer Şiâr, Bungâh-i Tercüme ve Neşr-i Kitap, Tahran 1357 hş.

kaleme alınmıştır.⁵¹ Gerdîzî 442 (1050) yılında tamamladığı eserinde zikrettiği olayları; yaratılıştan başlayarak eski İran tarihi, İslâm'ın ortaya çıkışı ve 423 (1032) yılına kadar hüküm süren halifelerin dönemlerini özet olarak, Gazneli Sultanı Sultan Mevdûd b. Mesud döneminin sonuna kadar (440/1048) olan ve Sâ mânîler, Tâhirîler ve Saffârîler'i de kapsayan dönem aralığını ise ayrıntılı bir şekilde zikretmektedir. Gerdîzî'nin eserinde tarihi bilgilerin yanı sıra çeşitli milletlerin gelenekleri, bayramları ve adetlerine dair bilgiler de yer almaktadır.⁵²

Gerdîzî'nin bu değerli eseri çeşitli tarihlerde kısım kısım olarak farklı dillere çevrilmekle birlikte Abdülhay Habîbî, eserin tamamını neşrederek yayınlanmıştır.⁵³ Çalışmamızda Adudüdevle'nin Cürcân'daki faaliyetleri, onun ölümü ve Büveyhîler'in Sâ mânîler ve Gazneliler ile olan ilişkilerine dair bilgileri aktarırken bu değerli eserden faydalandık.

Târîh-i Taberistân: İbn İsfendiyâr olarak bilinen Bahâüddîn Muhammed b. Hasan b. İsfendiyâr-i Kâtib tarafından XIII. yüzyıl başlarında kaleme alınan bu eser Taberistân tarihi ile ilgili yazılan en eski kaynaktır.⁵⁴ Dört bölümden meydana gelen eserin birinci bölümü: Eski devirlerden itibaren Taberistân tarihi, şehirlerin kuruluşu, Taberistân'ın çeşitli özellikleri ile doğal güzellikleri, âlimleri, kâtipleri, doktorları, astronomi bilginleri, filozofları ve şairleri gibi ileri gelen şahsiyetler hakkındaki bilgileri; ikinci bölümü: Ziyarîler ve Büveyhîler'e dair bilgileri; üçüncü bölümü: Taberistân'ın Gazneliler ve Selçuklular'ın hâkimiyetine geçmesi; dördüncü bölümü: 606 (1210)'da yıkılan Bâvendîler hanedanı meliklerinin hayatları ve yönetimlerine dair

⁵¹ Storey, *Persian Literature*, II/1, 65; Bahâr (Melik'üş-Şuarâ), *Sebkşinâsî*, II, 50; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der İran*, I, 635; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 80; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 145; Orhan Bilgin, "Gerdizî", *DİA*, TDV, İstanbul 1996, XIV, 29.

⁵² Storey, *Persian Literature*, II/1, 65-66; Bahâr (Melik'üş-Şuarâ), *Sebkşinâsî*, II, 50; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der İran*, I, 635; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 80; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 145-146; Bilgin, "Gerdizî", *DİA*, XIV, 29.

⁵³ Gerdîzî, Ebû Saîd Abdülhay b. ed-Dahhâk b. Mahmûd, *Zeynu'l Ahbâr*, Neşr. Abdülhay Habîbî, Dünâyâ-i Kitâb, Tahran 1363 hş.

⁵⁴ Storey, *Persian Literature*, II/2, 359-360; Kazvînî, *Yâddâştây-i Kazvînî*, II, 18; Nefisî, *Târîh-i Nazm ve Nesr*, I, 136; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der İran*, II, 1117; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 153; Seyyîd Ali Âl-i Dâvûd, "İbn-i İsfendiyâr", *DMBİ*, Tahran 1374 hş., III, 13; Rıza Kurtuluş, "İbn İsfendiyâr", *DİA*, TDV, Ankara 1999, XX, 93.

bilgileri ihtiva etmektedir. Bunun dışında 606/1210'dan yaklaşık 750 (1349) yılına kadar olan bölüm ise adı bilinmeyen bir müellif tarafından esere eklenmiştir.⁵⁵

Büveyhîler'in kurulmasından önce Deylemliler'in Taberistân'daki ilk faaliyetlerinden ve Büveyhîler'in kurulduktan sonra Taberistân'a hâkim olmaları ve bu çerçevede gelişen olaylara dair bilgileri zikrederken *Târîh-i Taberistân*'ın iki cilt olarak basılan neşrinden⁵⁶ faydalandık.

Târîh-i Güzîde: Yaratılıştan itibaren 730 (1329-1330) yılına kadar geniş bir dönemi ele alan bu Farsça eser Hamdullah Müstevfî-yi Kazvînî olarak da bilinen Ebû Bekr b. Ahmed b. Nasr (1349-1349) tarafından kaleme alınmıştır.⁵⁷ Hamdullâh Müstevfî'nin 730 (1330) yılında tamamlayıp İlhanlı veziri Gıyâseddîn Muhammed'e takdim ettiği bu eser; giriş, altı bölüm (bab) ve bir hâtimedden meydana gelmektedir. Eserin mukaddime kısmında kâinatın yaratılışı hakkında bilgi verilir. Çeşitli kısımlara ayrılan diğer bölümlerden ilki: Peygamberler tarihinden ve filozoflardan; ikinci bölümde: İslâm öncesi İran tarihinden; üçüncü bölümde: Hz. Peygamber ile çocukları ve torunlarından, sahâbeler, Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler ve Abbâsîler'den; on iki kısım halinde olan dördüncü bölümde: Saffârîler, Sâ mânîler, Gazneliler, Gurlular, Büveyhîler, Büyük Selçuklular, Irak Selçukluları, Kirman Selçukluları ve Türkiye Selçukluları, Hârizmşahlar, Mısır, Şam, Mağrib ve İran İsmâîlîleri, Kirman'da hüküm süren Kirmân Karahitayları (Kutlughanlılar), Muzâfferiler, Atabegler, Türk kabileleri ve Moğollar'dan; beşinci bölümde: Mezhep imâmları, kıraat âlimleri, şeyhler, muhaddisler, hekimler ve şairlerden bahsedilmektedir. Eserin son bölümünde ise: Kazvîn'in tarih ve coğrafyasından bahsedilmektedir.⁵⁸ Öte yandan Hamdullâh

⁵⁵ Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der İran*, II, 1018-1019; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 153; Âl-i Dâvûd, "İbn-i İsfendiyâr", *DMBİ*, III, 13; Kurtuluş, "İbn İsfendiyâr", *DİA*, XX, 93.

⁵⁶ İbn İsfendiyâr, Bahâüddîn Muhammed b. Hasan b. İsfendiyâr-i Kâtib, *Târîh-i Taberistân*, I, be teshîh-i Abbâs İkbâl Âştîyânî, be ihtimâm-i Muhammed Ramezânî, Taberistân 1386 (2007).

⁵⁷ Kâtîp Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, III, 1172; Hanbâbâ Meşâr, *Fihrist-i Kitâbha-yi Çâp-i Fârsî*, I, Çâphâne-yi Erjeng, Tahran 1350 hş., 1124; Storey, *Persian Literature*, II/1, 81-82; Nefîsî, *Târîh-i Nazm ve Nesr*, I, 144; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der İran*, III/2, 1276 vd.; Ahmed Golçîn Me'ânî, *Târîh-i Tezkirehâ-yi Fârsî*, II, İntişârât-i Kitâbhâne-yi Senâ'î, Tahran 1363 hş., 549; Togan, *Tarihte Usul*, 197; Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 309-312; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 240-241; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 167; Abdülkerim Özyayın, "Hamdullah el-Müstevfî", *DİA*, TDV, Ankara 1997, XV, 454; aynı müellif, "Târîh-i Güzîde", *DİA*, TDV, Ankara 2011, XL, 82-83.

⁵⁸ Kâtîp Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, III, 1172; Storey, *Persian Literature*, II/1, 82; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der İran*, III/2 1278; Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 312-314; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 241; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 167-168; Özyayın, "Hamdullah el-Müstevfî", *DİA*, XV, 454.

Mütevfi'nin bu eseri aynı zamanda Reşîdü'd-dîn Fazlullah'ın *Câmi'ü't-Tevârih*'inin bir hülâsasıdır.⁵⁹ Bununla birlikte müellif eserini kaleme alırken; başta Taberî'nin *Târîhu'l-Ümem*'inden, Miskeveyh'in, *Tecâribü'l-Ümem*'inden Cüveynî'nin *Târîh-i Cihangüşâ*'sından Firdevsî'nin Şâhnâmesi'nden, Zahîrüddîn Nîşâbüri'nin *Selçûknâme*'sinden İbnü'l-Esîr'in, *el-Kâmil*'inden olmak üzere birçok kaynaktan da faydalanmıştır.⁶⁰ Çalışmamızda *Târîh-i Güzide*'nin Abdülhüseyin Nevâ'i tarafından yapılan Farsça neşrini⁶¹ kullandık.

Çalışmamızda yararlandığımız ve Hamdullah Mütevfi'ye ait olan bir diğer eser ise müellifin 1340 yılında tamamladığı coğrafya ve kozmografyaya dair olan *Nüzhetü'l Kulûb*⁶², adlı eseridir.⁶³

Târîh-i Ravzatü's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ: Timurlular devrinde yaşamış ve daha çok Mîrhând olarak tanınan, Mîr Seyyid Hamîdeddîn Muhammed b. Seyyid Burhâneddîn Hâvendşâh b. Kemâleddîn Mahmûd el-Belhî (ö. 1498) tarafından kaleme alınan bu eser birçok kaynaktan faydalanılarak hazırlanan genel bir tarih kitabıdır.⁶⁴ Mîrhând'ın Ali Şîr Nevâ'i'ye atfen kaleme aldığı bu eser yedi ciltten meydana gelmektedir. Eserin I. cildinde: Yaratılıştan başlayıp Hz. Peygamber'in hayatı ve İslâmiyet'ten önceki İran tarihinden; II. cildinde: Hz. Peygamber ve dört halife devirlerinden; III. cildinde: On İki İmâm, Emevi ve Abbâsîler'den; IV. cildinde: İran'da hâkimiyet kuran Karahanlılar, Sâmanoğulları, Büveyhîler, Gazneliler, Selçuklular, Eyyübîler, Hârezmşâhlar ve ayrıca burada hâkimiyet kuran Tâhirîler ve Kirmân Karahıtayları gibi yerel hanedanlıklardan; V. cildinde: Cengiz Han ve haleflerinin; VI. cildinde: Timur ve haleflerinden bahsedilmektedir. Eserin son cildi

⁵⁹ Nefîsî, *Târîh-i Nazm ve Nesr*, I, 144; Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 202-203; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 241; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 167; Özeydî, "Târîh-i Güzide", *DİA* XL, 83.

⁶⁰ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 241; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 167; Özeydî, "Târîh-i Güzide", *DİA*, XL, 83.

⁶¹ Hamdullah Mütevfi-yi Kazvîni, Ebû Bekr b. Ahmed b. Nasr, *Târîh-i Güzide*, Neşr. Abdülhüseyin Nevâ'i, Müessesesi-i İntişârât-i Emîr-i Kebîr, Tahran 1364 hş.

⁶² Hamdullah Mütevfi-yi Kazvîni, Ebû Bekr b. Ahmed b. Nasr, *Nüzhetü'l Kulûb*, Neşr. G. Le Strange, Tahran 1389 hş.

⁶³ Özeydî, "Hamdullah el-Müstevfi", *DİA*, XV, 454.

⁶⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II, 751; Storey, *Persian Literature*, II/1, 92; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der İran*, IV, 519 vdd; Nefîsî, *Târîh-i Nazm ve Nesr*, I, 239; Meânî, *Târîh-i Tezkirehâ-yi Fârsî*, II, 636; Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 399-340; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 247-248; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 175; İsmail Aka, "Mîrhând", *DİA*, TDV, Ankara 2005, XXX, 156.

olan ve Mîrhând'ın torunu Hândmîr tarafından 929 (1523) yılında yazılıp esere eklenen yedinci ciltte ise: Hüseyin Baykara, Bedüzzaman Mîrza ve Özbek Hanı Şeybânî Han devirleri hakkında bilgi verilmektedir.⁶⁵ Çalışmamızda *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*'nın IV. cildini⁶⁶ geniş bir şekilde kullandık.

Târîh-i Habîbü's-Sîyer fî Ahbâri Efrâdi'l-Beşer: Bu eser Mîrhând'ın torunu olan ve daha çok Hândmîr⁶⁷ olarak tanınan Gıyâseddîn b. Humâmuddîn el-Hüseyinî (ö. 1435) tarafından kaleme alınmıştır.⁶⁸ “Giriş”, “40 Fasil” ve “Hâtîme” bölümlerinden meydana gelen bu esere ikinci ithaftan dolayı *Habîbü's-Sîyer* adı verilmiştir. Hândmîr'in Gıyâseddîn Muhammed b. Yûsuf-i Hüseyinî adına 927de (1521) yazmaya başlayıp onun öldürülmesinden sonra Safeviler'in Herat valisi Durmuş Han'ın veziri Hace Habibullah-i Sâveci'nin adına 930 (1524)'da tamamladığı⁶⁹ genel bir dünya tarihi olan bu eseri; üç cilt ve on iki bölümden meydana gelmektedir. Eserin I. cildinde: Peygamberler, İlk Müslüman ve Fars hükümdarları, Hz. Peygamber ve dört halifeye dair bilgiler; II. cildinde: On İki İmâm, Emeviler, Abbâsîler, Sâmânîler, Büveyhîler, Gazneliler, Selçuklular ve onların çağdaşı olan hanedanlara dair bilgiler; III. cildinde: Türkistan hânları, Cengiz Hân ve evlatları, Mısır Memlûklüleri ve diğer hanedanlar, Timur ile halefleri ve Şâh İsmâîle dair bilgiler yer almaktadır.⁷⁰

Habîbü's-Sîyer'in birçok neşri bulunmakla birlikte eser Celaluddîn-i Humayî tarafından bir giriş bölümü eklenerek Muhammed-i Debîrsiyakî gözetiminde 1353 hş.

⁶⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II, 751; Storey, *Persian Literature*, II/1, 92-93; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der İran*, IV, 522-523; Nefisî, *Târîh-i Nazm ve Nesr*, I, 239-240; Meânî, *Târîh-i Tezkirehâ-yi Fârsî*, II, 636-637; Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 340-341; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 248; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 175; Aka, “Mîrhând”, *DİA*, XXX, 156.

⁶⁶ Mîrhând, Mîr Muhammed b. Seyyid Burhâneddîn Hâvendşâh, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, IV, İntişârât-i Pîrûz, Tahran 1338 hş.

⁶⁷ Kâtip Çelebi, sehven onun Mîrhând'ın oğlu olduğunu kaydetmektedir. Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II, 528. Aynı şekilde Günaltay da sehven onun Mîrhând'ın oğlu olduğunu belirtmektedir. Bkz. Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 405.

⁶⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II, 528; Storey, *Persian Literature*, II/1, 101-104; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der İran*, IV, 541-544; Nefisî, *Târîh-i Nazm ve Nesr*, I, 240-241; Meânî, *Târîh-i Tezkirehâ-yi Fârsî*, II, 588; Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 405-408; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 248-249; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 176; İsmail Aka, “Hândmîr”, *DİA*, TDV, Ankara 1997, XV, 550-552.

⁶⁹ Storey, *Persian Literature*, II/1, 104; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der İran*, IV, 544; Nefisî, *Târîh-i Nazm ve Nesr*, I, 241; Meânî, *Târîh-i Tezkirehâ-yi Fârsî*, II, 588; Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 408; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 249; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 176; Aka, “Hândmîr”, *DİA*, XV, 552.

⁷⁰ Storey, *Persian Literature*, II/1, 104; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der İran*, IV, 544; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 249; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 176; Aka, “Hândmîr”, *DİA*, XV, 552.

yılında Tahran’da dört cilt olarak basılmıştır.⁷¹ Biz de çalışmamızda dört ciltlik bu eserin 1380 hş. yılında yapılan baskısını⁷² kullandık.

Çalışmamızda geniş bir şekilde istifade ettiğimiz coğrafya, tabakat, edebiyat ve biyografi eserleri ise şunlardır:

Kitâbü’l-Mesâlik ve’l-Memâlik: X. yüzyılın önemli coğrafyacılarından olan Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed el-İstahrî (ö. 340/951-952) tarafından kaleme alınmış olan bu değerli eser genel bir İslâm coğrafyası kitabıdır. İstahrî bu eserinde Müslümanlar’ın yaşadığı yerleri: Arabistan, Fars Denizi, Mağrib (eserde Endülüs’te bu bölgeye dâhil edilmektedir), Mısır, Şam, Akdeniz (Rum Denizi), el-Cezîre, Irak, Hûzistan, Fars, Kirmân, Sind, Ermeniye (Ermenistan), Rân (Arrân) ve Azerbaycan, Cibâl, Deylem, Hazar Denizi, Horâsân Çölü (Doğu İran), Sicistân Horâsân ve Mâverâünnehir şeklinde yirmi iklime (ülkeye, bölgeye) ayırmaktadır. İstahrî eserinde bu bölgelere yaptığı seyahatlerden ve çağdaşı coğrafyacıların eserlerinden elde ettiği bilgilerden yola çıkarak, buralarda bulunan şehirler ve bu şehirlerde yaşayan insanların sosyal ve ekonomik hayatları hakkında ayrıntılı bilgiler vermenin yanı sıra buralarda bulunan; nehirler, dağlar, yollar ve şehirler arasındaki mesafeler hakkında da ayrıntılı bilgiler vermektedir.⁷³

Çalışmamızda Türkçe tercümesini⁷⁴ kullandığımız bu eserden Deylem coğrafyası, Deylemliler ve Büveyhîler’in hâkimiyetinde bulunan bölgelerde yerleşik olan nüfusun etnik ve dinî yapısı ile bölgelerin sosyo-kültürel ve ekonomik durumlarına dair bilgileri aktarıırken geniş bir şekilde faydalandık.

Kitabu Sûretü’l Arz: Kaynaklarda *el-Mesâlik ve’l-Memâlik* olarak da geçen bu eser X. yüzyılın önemli coğrafyacılarından olan ve daha çok İbn Havkal olarak bilinen Ebu’l-Kâsım, Muhammed b. Ali en-Nasîbî el-Bağdatî tarafından kaleme alınmıştır.⁷⁵

⁷¹ Meânî, *Tarih-i Tezkirehâ-yi Fârsî*, II, 589; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 177.

⁷² Hândmîr, Gıyâseddîn b. Humâmeddîn el-Hüseynî, *Tarih-i Habîbü’s-Siyer fî Ahbâri Efrâdi’l-Beşer*, II, Neşr. Muhammed Debîr Siyakî, Tahran 1380 hş.

⁷³ Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 429-430; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 101; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 535-536; Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 661-662; Marina A. Tolmacheva, “İstahrî”, *DİA*, TDV, Ankara 2001, XXIII, 203-204.

⁷⁴ İstahrî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-İstahrî el-Fârisî, *Ülkelerin Yolları*, (Çev. Murat Ağarı), Ayışığı Kitapları, İstanbul 2015.

⁷⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, IV, 1327-1328; Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 432-433; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 101-102; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 537; Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 662-663; C. V. Arendonk, “İbn Havkal”, *İA*, MEB, İstanbul 1987, V/2, 747; Ramazan Şeşen, “İbn Havkal”, *DİA*, TDV, Ankara 1999, XX, 34-35.

İslâm dünyasını anlatan genel bir coğrafya kitabı olmakla birlikte, tarih kitabı niteliğini de taşıyan bu değerli eser iki ana bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde: Arap yarımadası, Fars Denizi (Batı Hint Okyanusu, Basra Körfezi), Mağrib, Endülüs, Sicilya, Mısır, Suriye, Akdeniz, el-Cezîre ve Irak bölgesine dair bilgiler yer almaktadır. İkinci bölümde ise: İslâm dünyasının doğu yarısını oluşturan Hûzistân, Fars, Kirmân, Sind, Ermeniye, Azerbaycan ve Erran, Cibâl, Deylem, Gilân, Taberistân ve Cürcân, Hazar Denizi ve çevresi, Horâsân ve Fars arasındaki çöl, Sicistân, Horâsân, Mâverâünnehir ve Hârezm bölgesine dair bilgiler yer almaktadır.⁷⁶ Ayrıca her bölgeye dair bilgiler anlatılırken gayri müslim komşu ülkeler hakkında da önemli bilgiler verilmektedir. Nitekim Türkler, Ruslar, Güney İtalya şehirleri, Nübye ve Sudan hakkında anlatılanlar buna en güzel örneklerdir.⁷⁷

Çalışmamızda Deylem coğrafyası, Deylemliler ve Büveyhîler'in hâkimiyetinde bulunan bölgelerde yerleşik olan nüfusun etnik ve dinî yapısı ile bu bölgelerin sosyo-kültürel ve ekonomik durumlarına dair bilgileri aktarırken geniş bir şekilde faydalandığımız bu eserin Türkçe tercümesini⁷⁸ kullanmakla birlikte tercümede sehven yer alan bazı yanlışlıklardan dolayı çalışmamızda eserin Arapçasını⁷⁹ da kullandık.

Ahsenü't Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm: Eser Büveyhîler devrinde yaşayan ve bu döneme tanıklık eden dönemin önemli coğrafyacılarından olan Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Bennâ el-Makdisî veya Mukaddesî (335-390) tarafından kaleme alınmıştır.⁸⁰ Mukaddesî eserinde zikrettiği İslâm coğrafyasını on dört bölgeye ayırıp, bu bölgeleri Arap ülkeleri ve Acem ülkeleri şeklinde iki bölümde ele almaktadır. Mukaddesî eserin ilk bölümünde; Arap yarımadası, Irak, Akûr (Kuzey Mezopotamya veya el-Cezîre), Suriye, Mısır ve Mağrib şeklinde altı bölüme ayırdığı Arap ülkelerini, ikinci bölümde ise; Maşrık, (Horasan ve Maveraünnehir toprakları),

⁷⁶ Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 432-433; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 101-102; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 537; Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 662-663; C. Arendonk, "İbn Havkal", *İA*, V/2, 747; Şeşen, "İbn Havkal", *DİA*, XX, 34-35.

⁷⁷ Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 663; Şeşen, "İbn Havkal", *DİA*, XX, 35.

⁷⁸ İbn Havkal, Ebu'l-Kâsım, Muhammed b. Ali en-Nasîbî el-Bağdatî, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, Trc. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014.

⁷⁹ İbn Havkal, Ebu'l-Kâsım, Muhammed b. Ali en-Nasîbî el-Bağdatî, *Kitabu Süretü'l Arz*, II, (Neşr. M. J. de Goeje), Dâr Sâdır, Beyrut 1938.

⁸⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 66; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 102-103; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 539-540; Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 660-661; Marina A. Tolmacheva, "Makdisî, Muhammed b. Ahmed", *DİA*, TDV, Ankara 2003, XXVII, 431-432; Mustafa L. Bilge, "Ahsenü't-Tekâsîm", *DİA*, TDV, Ankara 1989, II, 179-180.

Deylem bölgesi (Cürcan'dan başlayıp Kafkas dağlarının batısına kadar Elbruz dağları), Rihab (Azerbaycan ve Ermenistan bölgesi), Cibal, Hûzistân Fars, Kirmân ve Sind şeklinde sekiz bölüme ayırdığı Acem ülkelerinde yaşayan halkın; nüfusun yapısı, dil ve lehçeleri, mezhepleri ve fırkaları, örf ve âdetleri, seyahat yolları, menzil ve mesafeler, ticaret, ölçü ve para birimleri gibi sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda ayrıntı bilgiler vermektedir. Mukaddesî'nin eserinde zikrettiği bu malumatlar ise kendisinin yaptığı seyahatlerde elde ettiği bilgilere, güvenilir kaynaklardan duyduklarına veya yazılı belgelerden elde ettiği bilgilere dayanmaktadır.⁸¹

Çalışmamızın pek çok noktasında kullandığımız ve Büveyhîler dönemine dair orijinal bilgiler ihtiva eden bu eserin genel olarak Türkçe tercümesini⁸² kullanmakla birlikte tercümede sehven yer alan bazı yanlışlıklardan dolayı çalışmamızda eserin Arapçasını⁸³ da kullandık.

Farsnâme: İbn Belhî tarafından 1108-1116 yılları arasında kaleme alınan ve Selçuklu Sultanı Melikşah'ın oğlu Sultan Muhammed Tapar'a ithaf edilmiş olan⁸⁴ bu değerli eser iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde: İslâmiyet'ten önce İran'da hüküm süren Pîşdâdîler, Keyânîler, Eşkânîler ve Sâsânîler devri ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır⁸⁵ ve ayrıca İskender ve yerine geçen krallara dair kısa bilgiler de yer almaktadır.⁸⁶ Bunu dışında bu bölüm Fars bölgesinde Hz. Ali dönemine kadar gerçekleştirilen İslâm fetihleriyle ilgili bilgilerle birlikte sona ermektedir. İkinci bölüm de ise: Fars bölgesinde bulunan; şehirler, ırmaklar, kaleler, bölgede bulunan önemli yapılar, şehirlerarası mesafelerin ölçüleri, gelirler vb. konulara dair geniş bilgiler yer

⁸¹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 66; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 102-103; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 539-540; Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 660-661; Tolmacheva, "Makdisî, Muhammed b. Ahmed", *DİA*, XXVII, 431-432; Bilge, "Ahsenü't-Tekâsîm", *DİA*, II, 179-180.

⁸² Mukaddesî (Makdisî), Muhammed b. Ahmed, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, (Çeviri ve Notlar: Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2015.

⁸³ Makdisî (Mukaddesî), Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Bennâ el-Makdisî eş-Şâmî el-Beşşârî, *Ahsenü't Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, Neşr. M. J. de Goeje, Leiden 1906.

⁸⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, III, 971; Storey, *Persian Literature*, II/2, 350; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der İran*, II, 926; Nefîsî, *Târîh-i Nazm ve Nesr*, I, 126; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 540; Kâzım Bergnîsî, "İbn-i Belhî", *DMBİ*, Tahran 1374 hş., III, 135; Tahsin Yazıcı, "İbnü'l-Belhî", *DİA*, TDV, Ankara 1999, XX, 529.

⁸⁵ Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der İran*, II, 927; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 540-541; Yazıcı, "İbnü'l-Belhî", *DİA*, XX, 529.

⁸⁶ İbnü'l Belhî, *Fârsnâme*, Neşr. G. Le Strange-R. A. Nicholson, İntişârât-i Esâtîr, Tahran 1384 hş., 16; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der İran*, II, 927; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 541.

almakta olup, ayrıca bölgede hüküm süren Büveyh ve Selçuklu Hanedanlığı'na mensup hükümdarlara dair bilgiler de yer almaktadır.⁸⁷

Büveyhîler'in Fars bölgesindeki imar faaliyetlerine dair bilgileri aktarırken Farsnâme'den geniş bir şekilde istifade ettik.

Tahdîdü Nihâyâti'l-Emâkin: Tam adı *Tahdîdü Nihâyâti'l-Emâkin li Tashîhi Mesâfâtil-Mesâkin* olan bu eser bilim alanında dünyanın gelmiş geçmiş en büyük âlimlerinden olan ve daha çok el-Bîrûnî olarak tanınan Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed tarafından kaleme alınmıştır.⁸⁸ el-Bîrûnî eserini Sultan Mahmûd devrinde Gazne'de yazmaya başlamış ve eserini 1025 yılında tamamlamıştır. Bu eser el-Bîrûnî'nin Gazne'de yazdığı ilk önemli eseridir.⁸⁹ el-Bîrûnî bu eseri Gazne'de kible yönünü hesaplamak için kaleme aldığını kaydetmektedir.⁹⁰ Bu yüzden eserde; bölgelerin enlem ve boylam hesaplamaları, şehirlerarası mesafelerin belirlenmesi, ekliptiğin eğimi, kible yönünü bulma yöntemlerine dair bilgiler yer almaktadır. Ayrıca eserde tarihî, coğrafi, astronomik, jeolojik vb. bilgiler de yer almaktadır.⁹¹

el-Bîrûnî'nin bu değerli eseri Kıvâmeddin Burslan tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Büveyhîler devrinde astronomi alanında meydana gelen gelişmelere dair bilgileri aktarırken bu değerli eserin Türkçe tercümesinden istifade ettik. Yine Büveyhîler devrinde başta astronomi olmak üzere diğer konulara dair bilgileri aktarırken el-Bîrûnî'nin çeşitli milletlere ait takvim gelenek ve görenekler, etnoloji ve tarih gibi konuları ihtiva eden *el-Âsarü'l-Bâkîye ani'l-Kurûni'l-Haliye* adlı eserinin Türkçe tercümesinden⁹² faydalanmakla birlikte Türkçe tercümeyle dâhil edilmeyen bazı kısımlarından dolayı eserin Arapçasını⁹³ da kullandık. Çalışmamızda kullandığımız el-

⁸⁷ Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der İran*, II, 927; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 541; Yazıcı, "İbnü'l-Belhî", *DİA*, XX, 529.

⁸⁸ el-Bîrûnî, Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed, *Tahdîdü Nihâyâti'l-Emâkin*, (Trc. Kıvameddin Burslan, Haz. Melek Dosay Gökdoğan-Tuba Uymaz), TTK Yayınları, Ankara 2013, VII-IX (haz. girişi); Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, I, 870-874; Günay Tümer, "Bîrûnî", *DİA*, TDV, Ankara 1992, VI, 212.

⁸⁹ el-Bîrûnî, *Tahdîdü Nihâyâti'l-Emâkin*, IX (haz. girişi); Günay Tümer, "Bîrûnî", *DİA*, TDV, Ankara 1992, VI, 212.

⁹⁰ el-Bîrûnî, *Tahdîdü Nihâyâti'l-Emâkin*, 25.

⁹¹ el-Bîrûnî, *Tahdîdü Nihâyâti'l-Emâkin*, IX (haz. girişi).

⁹² el-Bîrûnî, Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed, *Maziden Kalanlar (el-Âsâr el-Bâkiye)*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2011.

⁹³ el-Bîrûnî, Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed, *el-Âsarü'l-Bâkîye ani'l-Kurûni'l-Haliye*, Neşr. C. Eduard Sachau, Leipzig 1878.

Bîrûnî'ye ait bir diğ er eser ise el-Bîrûnî'nin astronomi alanında kaleme aldığı ve Gazneli Sultân Mesûd'a ithaf ettiği *el-Kanûnü'l-Mesûdî fi'l Hey'e ve'n-Nücûm*⁹⁴ adlı eseridir.

Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erîb ilâ Marifeti'l-Edîb: Eser daha çok Yâkût el-Hamevî olarak bilinen dönemin önemli coğrafyacı, tarihçi, edip ve seyyahlarından olan Ebû Abdullâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullâh el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdatî (626/1229) tarafından kaleme alınmıştır.⁹⁵ Orijinalinin dört büyük cilt olduğu kaydedilen bu eser;⁹⁶ İslâm tarihinde yetişen; nahivcilere, lugat ve ensâb âlimlerine, şairlere, tarihçilere ve coğrafyacılar a dair ayrıntılı biyografik bilgilerin yanı sıra, bunlara ait eserlerden söz edilmektedir.⁹⁷ Yâkût el-Hamevî'nin alfabetik sıraya göre hazırlamış olduğu bu değerli eseri Ayn harfi ile başlayan kısım dışında eksiksiz bir şekilde günümüze kadar gelmiştir.⁹⁸

Büveyhîler devrinde sosyo-kültürel hayat ve bu dönemde yetişen âlimler ile çeşitli olaylara dair bilgileri aktarıırken *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erîb ilâ Marifeti'l-Edîb*'den⁹⁹ geniş bir şekilde istifade ettik.

Çalışmamızda yararlandığımız ve Yâkût el-Hamevî'ye ait olan bir diğ er eser ise başta tarih, coğrafya, edebiyat ve biyografi kaynaklarının yanı sıra seyahatleri sırasında

⁹⁴ el-Bîrûnî, Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed, *el-Kanûnü'l-Mesûdî fi'l Hey'e ve'n-Nücûm*, (Neşr. S. H. Bârânî), II, Dâiretü'l Maârifî'l Osmâniyye, Haydarâbâd-Dekken 1955.

⁹⁵ İbnü'l-Kıfî, Cemâlüddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Yûsuf, *İnbâhü'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nühât*, I, Neşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, Dârü'l-Fikri'l-Arâbî, Kahire 1986, IV, 80 vdd.; ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XXII, 312; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, VI, 127-129; İbnül-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-Akerî ed-Dımaşkı es-Sâlihî el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâr Men Zeheb*, VI, Neşr. Abdülkadir el-Arnâvût-Mahmûd el-Arnâvût, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1989, 212-214; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 100; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, I, 880; Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 435-438; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 135; Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 534; Casim Avcı, "Yâkût el-Hamevî", *DİA*, TDV, Ankara 2013, XLIII, 288-290.

⁹⁶ ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XXII, 312; İbnül-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, VI, 214; Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 442 dipnot 3; Avcı, "Yâkût el-Hamevî", *DİA*, XLIII, 290.

⁹⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 100; Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 441-442 dipnot 3; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 135; Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 534; Avcı, "Yâkût el-Hamevî", *DİA*, XLIII, 290.

⁹⁸ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 135; Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 534; Avcı, "Yâkût el-Hamevî", *DİA*, XLIII, 290.

⁹⁹ Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullâh el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdatî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erîb ilâ Marifeti'l-Edîb*, Neşr. İhsân Abbâs, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1993.

görüştüğü kimselerden aldığı bilgiler doğrultusunda kaleme aldığı ve günümüze ulaşan en büyük coğrafya ansiklopedisi olan *Mu'cemü'l-Büldân*'dır.¹⁰⁰

İhbârü'l Ulemâ bi-Ahbâri'l Hükemâ: Kaynaklarda *Târîhu'l-Hükemâ*, *Tabâkatü'l-Hükemâ* ve *Ashâbi'n-Nücûm ve'l-Etubbâ* adıyla da anılan bu eser Eyyûbîler devrinde yaşamış devlet adamı olan ve daha çok İbnü'l-Kıftî olarak tanınan Cemâlüddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Yûsuf (1173-1248) tarafından kaleme alınmıştır.¹⁰¹ Alfabetik sırayla düzenlenen eser en eski zamanlardan kaleme alınan döneme kadar yaşamış olan; mantık, felsefe, matematik, astronomi, botanik ve tıp alanında çalışan 414 Yunan, Süryânî ve İslâm bilgin-düşünürünün biyografisi ve eserleri ile bu eserlerin tercüme döneminde kimler tarafından Arapçaya çevrildiğine dair bilgileri ihtiva etmektedir. Eser bu özelliğinden dolayı bilim, kültür ve medeniyet tarihinin en değerli kaynaklarından biri olma özelliğini taşımaktadır.¹⁰²

İbnü'l-Kıftî'nin bu değerli eseri kaybolmuşsa da eser 1249 yılında Muhammed b. Ali b. Muhammed ez-Zevzenî tarafından *el-Müntehabât ve'l-Mültekatât min Kitabi İhbâri'l-Ulemâ bi-Ahbâri'l-Hükemâ* adıyla muhtasar edilmiş ve bu haliyle günümüze kadar gelmiştir.¹⁰³

Büveyhîler devrinde sosyo-kültürel hayat ve bu dönemde yetişen âlimler ile çeşitli olaylara dair bilgileri aktarırken *İhbârü'l Ulemâ bi-Ahbâri'l Hükemâ (Târîhu'l-Hükemâ)*'dan¹⁰⁴ geniş bir şekilde istifade ettik. Çalışmamızda yararlandığımız ve İbnü'l-Kıftî'ye ait olan bir diğer eser ise nahiv ilminin kurucusu kabul edilen Ebü'l-Esved ed-Düelî'den başlayarak XIII. yüzyılın ortalarına kadar Arap dili ve edebiyatı

¹⁰⁰ Avcı, "Yâkût el-Hamevî", *DİA*, XLIII, 289.

¹⁰¹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, III, 878; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, I, 559; Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 179-181; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 142-143; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 233; Mahmut Kaya, "İbnü'l-Kıftî", *DİA*, TDV, Ankara 2000, XXI, 112-113.

¹⁰² Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 181-182; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 143; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 233; Kaya, "İbnü'l-Kıftî", *DİA*, XXI, 113.

¹⁰³ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 143; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 233; Kaya, "İbnü'l-Kıftî", *DİA*, XXI, 113.

¹⁰⁴ İbnü'l-Kıftî, Cemâlüddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Yûsuf, *İhbârü'l Ulemâ'i bi-Ahbâri'l Hükemâ (Târîhu'l-Hükemâ)*, Neşr. İbrâhîm Şemseddîn, Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut 2005.

alanında çalışmış müellifler hakkında bilgi veren ve ansiklopedi mahiyetinde üç ciltlik bir eser olan *İnbâhü'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nühât*¹⁰⁵ adlı eseridir.¹⁰⁶

Uyûnü'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etubbâ: Eser Eyyûbîler devrinde yaşamış ünlü göz hekimi ve biyografi yazarı olan Muvaffakuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. el-Kâsım b. Hâlife b. Yûnus es-Sadî el-Hazrecî ya da daha yaygın ismiyle İbn Ebû Usaybia (ö. 1269) tarafından kaleme alınmıştır.¹⁰⁷ İbn Ebû Usaybia'nın 1242-1245 yılları arasında telif edip Eyyûbî vezirlerinden olan Emînüddeve Ebü'l-Hasan b. Azzâl'e takdim ettiği ve tıp tarihinin en önemli kaynaklarından olan bu eseri on beş bölümden meydana gelmektedir.¹⁰⁸ Müellif bu değerli eserinin birinci bölümünde tıbbın ilk defa nerde ve nasıl ortaya çıktığına dair bilgileri ihtiva etmekte olup sonraki bölümlerde; Yunan, Roma, Hint, Süryânî ve İslâm hekimlerinin hayatlarını, eserlerini ve bunların tıp ilmine olan katkıları ve ayrıca bu alanda Grekçe ve Süryânîce gibi dillerde yazılan eserleri tercüme eden kişilere dair bilgiler ayrıntılı bir şekilde verilmektedir. Bu değerli eser ihtiva ettiği bu bilgilerden dolayı bir tabipler tarihi hüviyeti taşımaktadır.¹⁰⁹ Bu arada İbn Ebû Usaybia eserinde tabipler dışında başta Eflâtun, Aristo, Kindî, Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Rüşd ve Sühreverdî el-Maktûl gibi filozoflar olmak üzere birçok ünlü bilgin ve kelâmcıya dair bilgilere de yer vermektedir.¹¹⁰

İbn Ebû Usaybia'nın 1242-1245 yılları arasında telif ettiği bu eserin sonuna, bu tarihten 36 ve 40 yıl sonra vefat eden iki kişinin biyografisi eklenmek suretiyle eser biraz daha genişletilmiştir.¹¹¹

Büveyhîler devrinde yetişen tabiplere dair bilgileri aktarırken *Uyûnü'l-enbâ fî Tabakâti'l-etubbâ*'dan¹¹² geniş bir şekilde istifade ettik.

¹⁰⁵ İbnü'l-Kıftî, Cemâlüddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Yûsuf, *İnbâhü'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nühât*, I-IV, Neşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, Dârü'l-Fikri'l-Arâbî, Kahire 1986.

¹⁰⁶ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 143; Kaya, "İbnü'l-Kıftî", *DİA*, XXI, 114.

¹⁰⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, III, 877; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, I, 560; Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 186; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 148-149; Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 562; Mahmut Kaya, "İbn Ebû Usaybia", *DİA*, TDV, Ankara 1999, XIX, 445-446.

¹⁰⁸ Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 186-187; Kaya, "İbn Ebû Usaybia", *DİA*, XIX, 446.

¹⁰⁹ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 149; Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 562-563; Kaya, "İbn Ebû Usaybia", *DİA*, XIX, 446.

¹¹⁰ Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 187; Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 563; Kaya, "İbn Ebû Usaybia", *DİA*, XIX, 446.

¹¹¹ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 149; Kaya, "İbn Ebû Usaybia", *DİA*, XIX, 446.

¹¹² İbn Ebû Usaybia, Muvaffakuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. el-Kâsım b. Hâlife b. Yûnus es-Sadî el-Hazrecî, *Uyûnü'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etubbâ*, Neşr. Nizâr Rızâ, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut ts.

Vefeyâtü'l-A'yân: Tam adı *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enba'ü Ebna'i'z-Zamân mimmâ Şebete bi'n-Nakl Evi's-Semâ ev Esbetehü'l-A'yân* olan bu eser; tarihçi, fakih, edip ve şair olan ve daha çok İbn Hallikân olarak tanınan, Ebü'l-Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bemekî el-Erbilî (1211-1282) tarafından kaleme alınmış bir biyografi kitabıdır.¹¹³ İbn Hallikân; kendisinden önce telif edilen eserlerden, hocalarından ve kendi gözlemlerinden elde ettiği bilgilerden yola çıkarak 1256-1273 yılları arasında Kahire'de yazmış olduğu bu değerli esere¹¹⁴ daha sonraları 1281 yılına kadar ilâvelerde bulunmuştur.¹¹⁵ Eserde İslâm'ın başlangıcından itibaren müellifin yaşadığı döneme kadar yaşayan; Sultanlar, emîrler, vezirler, eşraf, nahiv, lügat ve kıraat âlimleri, müfessirler, muhaddisler, kelâmcılar, çeşitli mezheplere mensup müctehidler, fakihler, kâdîlar, zâhidler, mutasavvıflar, mühendisler, filozoflar, astronomlar, astrologlar, tabipler, edip ve şairler, tarihçiler, coğrafyacilar, nesep âlimleri ve musikişinaslardan oluşan kadın ve erkek sekiz yüzden fazla kişinin biyografilerine dair bilgiler yer almaktadır. Eserde alfabetik sıraya göre isimleri zikredilen bu kişilerin hayatlarına dair bilgiler zikredilirken, bu kişilerin ilmî şahsiyetleri, şiirleri ve eserlerine dair bilgilerin yanı sıra yaptıkları iyi işler ve ölüm tarihleri de verilmektedir.¹¹⁶ Çalışmamızda bu değerli eserin I-II- IV-V-VI. ciltlerinden istifade ettik.

II. DEYLEM BÖLGESİNİN SINIRLARI VE DEYLEMLİLER

A. DEYLEM BÖLGESİNİN SINIRLARI

Deylem bölgesi günümüzde İran'ın kuzeyinde bulunmakta olup, Gılân ismiyle zikredilen dağlık bir bölgedir. Burası Büveyhîler'in ortaya çıkıp, hâkimiyet kurdukları ve aynı zamanda yaşadıkları bölge olması sebebiyle büyük bir öneme sahiptir.

¹¹³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 504; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, VII, 353-354; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, V, 1617-1618; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, I, 561; Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 189-190; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 151; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 233; Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 458-459; Abdülkerim Özaydın, "İbn Hallikân", *DİA*, TDV, Ankara 1999, XX, 17-18.

¹¹⁴ Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 190; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 151; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 233; Özaydın, "İbn Hallikân", *DİA*, XX, 18.

¹¹⁵ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 151; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 233-234; Özaydın, "İbn Hallikân", *DİA*, XX, 18.

¹¹⁶ Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 190-191; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 151; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 234; Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 459; Özaydın, "İbn Hallikân", *DİA*, XX, 18.

İlk olarak Deylem bölgesinin sınırlarına bakacak olursak, bu konu hakkında coğrafya kaynaklarında verilen bilgiler birbirine yakınlık arz etmekle birlikte, Deylemliler'in zaman içerisinde hâkimiyet kurdukları bölgelerin genişlemesi ve hâkimiyet altına alınan bu bölgelerin de Deylem'e dâhil edilmiş olmasından dolayı bölgenin sınırlarını tam anlamıyla ortaya koymak oldukça güçtür. Bu konuda yani Deylem bölgesinin sınırları hakkında bilgi veren coğrafyacıardan İstahrî; Deylem'in güneyde Kazvîn, Tarm, Azerbaycan ve Rey'in bir bölümünü, kuzeyde Hazar Denizi, batıda Azerbaycan'ın bir bölümü ile Rân (Arrân) şehirlerini, doğuda ise Rûbenc (veya Rûbest), Kâdûsînân (veya Pâdûspân), Kârûn ve Cürçân (Gürgân) dağlarıyla (Taberistân tarafları) sınırlandığını ifade etmektedir. İstahrî bu bilgilerin devamında Deylem'in bir kısmının dağlık diğer bir kısmının ise ovalık olduğunu, ovalık olan Gîlân bölgesinin Hazar Denizi'nin kıyısında ve Deylem dağlarının eteklerinde, dağlık olan bölgenin ise asıl Deylem olduğunu zikretmektedir. Yine İstahrî eserinde verdiği bilgilerde bu bölgede Ruzbâr isimli bir hükümdar, Cestânîler¹¹⁷ ve Deylem hükümdarlarının yaşadıklarını kaydetmektedir.¹¹⁸ Deylem ile ilgili bilgi veren bir diğer kaynak olan *Hudûdü'l Âlem*'e göre Deylem'in doğusunda Horâsân, güneyinde Cibâl (Irak-ı Acem) şehirleri, batısında Azerbaycan ve kuzeyinde ise Hazar Denizi bulunmaktadır. Bu anonim eserde Deylem'in sınırları belirtildikten sonra asıl Deylem (Deylemân)'in Taberistân (bugünkü Mâzenderân), Cibâl, Gîlân ve Hazar Denizi arasında kalan bölge olduğu zikredilmektedir.¹¹⁹ Konu hakkında bilgi veren diğer coğrafya kaynaklarına bakacak olursak, İbn Havkal; Deylem'in güneyinde Kazvîn, Tarm, Azerbaycan ve Rey'in bir kısmı, doğusunda Taberistân ve Rey'in¹²⁰ bir kısmı, kuzeyinde Hazar Denizi ve batısında ise Azerbaycan'ın bir kısmı ile Errân ülkeleri bulunduğunu zikretmektedir. Yine İbn Havkal bu cümlelerin devamında Deylem ve Taberistân'ın bitişiğinde bulunan

¹¹⁷ Cestânîler; Deylemli bir hanedan olup, Hicri II. yüzyıldan V. yüzyıla (Miladi VIII.-XI. yüzyıllar) kadar Deylem sınırları içinde bulunan Rûdbar, Tâlekân vilayetleri ile Şâhrûd ve Sefîdrûd nehirlerinin kıyılarında hüküm sürmüşlerdir. Daha fazla bilgi için bkz. Seyyid Ahmed-i Kesrevî-yi Tebrîzî, *Şehrîyârân-i Gumnâm*, İntişârât-i Âyâtîn, Tebrîz 1387 hş., 41 vdd.; İnâyetullâh Mecîdî, "Cestânîyân", *DMBİ*, Tahran 1392 hş., XVIII, 122.

¹¹⁸ İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, 188; Heribert Busse, "Iran Under The Bûyids", (Edited by R. N. Frye), *The Cambridge History of Iran: The Period From The Arab Invasion to The Saljuos*, Vol. IV, Cambridge University Press 1975, 251.

¹¹⁹ *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Mağrib*, (Anonim), Neşr. Menüçehr Sutudeh, İntişârât-i Kitâbhâne-yi Tahûrî, Tahran 1983, 143-148.

¹²⁰ *Kitabu Sûretü'l Arz*'ın Türkçe tercümesinde (İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, 289) Deylem bölgesinin güney kısmı zikredilirken Rey kısmı tercümeyle dâhil edilmemiştir. Ancak Arapça metinde yukarıda da zikrettiğimiz üzere Deylem'in güneyinde Rey'in bir kısmının yer aldığı belirtilmektedir. Bkz. İbn Havkal, *Kitabu Sûretü'l Arz*, II, 375.

Rûyenc, Bâdûsbân (Bâdûskân) ve Cürcân (Gürgân) dağlarını da Deylem'e ilave ettiğini zikrederek, Deylem bölgesinin ova ve dağlardan meydana geldiğini belirtmektedir.¹²¹ Ebül Fidâ; Deylem ve Gılân bölgelerini birlikte zikrederek, bölgenin batısında Azerbaycan ve Rey bölgesinin bir kısmı, güneyde Kazvîn, Azerbaycan ve Rey'in bir kısmı, doğuda Rey'in geri kalan kısmı ile Taberistân, kuzeyde ise Hazar Denizi'nin bulunduğunu ve Gılân'ın batısında yer aldığını belirtmektedir.¹²² Kazvînî; Deylem'in Cibâl (Irâk-ı Acem) topraklarında bulunduğunu ve Kazvîn'e yakın olduğunu zikretmekle birlikte Deylem'in dağlık bir bölge olduğunu kaydetmektedir.¹²³ Eserini Büveyhîler zamanında kaleme almış ve bizzat Deylem'de bulunmuş olan Mukaddesî (Makdisî) isimlerini zikrettiğimiz bu coğrafyacıardan farklı olarak Volga sınırlarında Hazarlar'ın hüküm sürdüğü bölgeyi de Deylem bölgesine dâhil etmiştir. Nitekim Mukaddesî bu şekilde Deylem bölgesini daha geniş bir bölge olarak tasvir edip, Deylem'in beş bölgeden meydana geldiğini belirtmektedir. Bu beş bölgeden birincisi Horâsân istikametinde yer alan Kûmis (Dâmgân ve Şâhrûd yakınlarında)'tir. Ondan sonra sırayla Cürcân, Taberistân, Deylemân (Deylem) ve Hazar Denizi gelmektedir. Bu beş bölge hakkında Mukaddesî'de şu bilgiler yer almaktadır: Kumîs: Toprakları bereketli, manzarası güzel meyvesi bol bir bölgedir ve genişliği 80x70 fersahtır. Başkenti Dâmgân'dır. Şehirleri; Simnân, Bistâm, Zegne, Biyâr ve Mugûn'dur. Cürcân: Vadiler ve dağlarla kaplı bir yerdir. Başkenti Şehristân'dır. Diğer şehirleri; Esterâbâd, Abeskûn, Elhem, Âhur ve el-Ribât'tır. Taberistân: Bir vadi ortasında ve bir tarafı deniz boyunca uzanan bir ülkedir. Başkenti Âmul'dür. Diğer şehirleri; Sâlus, Mîle, Mâmetîr, Turuncî (Burcî), Sâriye, Temis, Herî, Bûd ve Nâmiye'dir. Deylemân: Dağlar arasında yer alan küçük bir ülkedir. Başkenti Bervân'dır.¹²⁴ Şehirleri ise Vilâmir, Şekîrez, Târum ve Heşm'dir. Hazar: Denizin arka tarafında uzanan geniş bir ülkedir. Başkenti İtil'dir. Diğer şehirleri; Bulgar, Semender, Suvâr, Begend, Kayşeva, Hamlîc, Belencer ve el-Beydâ'dır. Mukaddesî, Deylem ile ilgili bu bilgileri verdikten sonra zikretmiş olduğu bu

¹²¹ İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, 289.

¹²² Ebü'l Fidâ, el-Melikü'l Müeyyed İmâdüddîn İsmâil b. Ali b. Mahmûd el-Eyyübî, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l Büldan)*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, 336.

¹²³ Kazvînî, Zekerîya b. Muhammed, *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, Dâr Sâdır, Beyrut 1998, 330.

¹²⁴ Barthold, Bervân (Pervân)'ın küçük bir şehir olduğunu ve hükümdarların hazinelerini burada yerin derinliklerinde sakladıklarını belirtmektedir. Bkz. W. Barthold, *Tezkire-yi Coğrâfîyâ-yi Târih-i İnan*, (Trc. Hamza Serdâdver), Çâphâne-yi İttihâdîye, Tahran 1308 hş., 284.

bölgelerde bulunan, bu şehirler hakkında ayrıntılı bilgiler de vermektedir.¹²⁵ Bu bilgilerin yanı sıra; *Ahsenü't Tekâsîm*'de Deylem bölgesinin şehirleri ve sınırlarının belirtildiği bir harita da yer almaktadır.¹²⁶

Yukarıda zikrettiğimiz bütün bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, Deylem; Hazar Denizi'ne dökülen Sefîdrûd ve Şâlûs ırmakları ile İran yaylası ve deniz kıyısına bulunan ovalar arasında ve Elbruz dağlarının Hazar Denizi'ne bakan yamaçları üzerindeki sarp arazidir. Yüksekliği fazla olan en önemli tepeleri Dalfak (Darfak) ve Tûrâr'dır.¹²⁷ Bu arada burada bulunan dağlık ve yüksek yerler buranın oldukça müstahkem bir mevki olmasını sağlamıştır. Nitekim müstahkem olmasıyla ünlü olan Alamût Kalesi de bu sınırlar içinde yer almaktadır.

B. DEYLEMLİLER

Deylemliler'in Dilleri, Nesepleri ve Tarihleri

Deylemliler'in İslâmiyet'ten önceki dönemde hangi dili konuştuklarına dair kaynaklarda net bir bilgi bulunmamaktadır. Konuyla ilgili İslâmiyet sonrası dönemde yazılan kaynaklarda da bu durum devam etmekle birlikte kimi coğrafyacılar tarafından birkaç cümle zikredilmiştir. Bu konuda İstahrî; Deylemliler'in dillerinin Arapça ve Farsça dışında bir dil olduğunu ve kendisine aktarılan bilgilere göre Cibâl'in kimi yerlerinde yaşayanların Deylem ve Gîl (Cîl) dillerinin dışında bir dil kullandıklarını kaydetmektedir.¹²⁸ İbn Havkal ise Deylemliler'in; Farsça, Ermenice ve Erranca'dan ayrı bir dillerinin olduğunu kaydetmektedir.¹²⁹ Klasik İran edebiyatının önde gelen şahsiyetlerinden olan ve XI. yüzyılda yaşamış olan Nâsır-ı Hüsrev, *Sefername* adlı eserinde, Simnân'a¹³⁰ gittiğini ve burada bilgi sahibi Üstad Ali Nessâi diye bir kişiyle tanıştığını ve bu kişinin Deylem lehçesiyle Farsça konuştuğunu kaydetmektedir.¹³¹

¹²⁵ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 354 vd. Krş. Ali Asgâr Fakîhî, *Târîh-i Âl-i Büveyh*, İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, Tahran 1378 hş., 1.

¹²⁶ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 353.

¹²⁷ Ahmed Ateş, "Deylem", *İA*, MEB, İstanbul 1963, III, 568; V. Minorskiy, "Daylam", *El²*, Leiden 1991, II, 189.

¹²⁸ İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, 189.

¹²⁹ İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, 289-290.

¹³⁰ Nâsır-ı Husrev, *Sefername*, (Çev. Abdülvehhab Tarzî), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1985, 5.

¹³¹ Simnân; İran'da bulunan tarihi bir şehir olup, günümüzde Elbruz dağlarıyla Deştikevir arasındaki geçiş alanında bulunan bir eyalettir. Bkz. Nimet Yıldırım, "Simnân", *DİA*, TDV, Ankara 2009, XXXVII, 214.

Deylemliler'in dilleri hakkında araştırma eserlerine bakacak olursak, bu konuda Minorsky, Farsça olan; Mardûst, Merdâvîc, Veşmgîr, Gûrgîr, Şîrzil (zîl=Farsça dil), Purdasar (purd=Farsça pul), Rûzbâr vb. gibi isimlerin Deylemliler arasında kullanılmasının onların çoğunun İslâmiyet döneminde İranlaştırıldığını gösterdiğini belirtmektedir.¹³² Minorsky'nin bu örneklerinden İslâm devrinde Deylemliler'in konuştuğu dilin klasik Farsçadan oldukça ayrı bir İran lehçesi olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.¹³³ Büveyhîler hakkında araştırma eserleri kaleme almış olan Ali Âsgâr ise Deylemliler'in Farsça konuştuklarını ve az da olsa kendilerine ait bir lehçeye sahip olduklarını belirtmektedir. Âsgâr bunlara ek olarak Deylemliler'in dilinin Farsçanın bir lehçesi olduğunu, günümüzde kullanılan Gîl lehçesinin Deylem lehçesinden kaldığını ve Hicri VII. ve IX. yüzyıllarda Deylemliler ile Gîller'in iç içe geçtiklerini söylemektedir. Ali Âsgâr bu bilgileri zikrederken, Hüsrev'in *Sefername*'sinde geçen ve yukarıda zikrettiğimiz bilgileri örnek olarak vermektedir.¹³⁴

Ana kaynaklar ve araştırma eserlerinde geçen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Deylemliler İslâmiyet'ten önce kendilerine has bir lehçeyle konuşmaktaydılar ve bu lehçe Farsçadan farklı bir özelliğe sahipti. Ancak İslâm fetihleriyle birlikte bölgede Farsçanın etkisi artmış ve bunun üzerine Deylemliler'in kullanmış olduğu bu lehçe yerini Farsçaya bırakmıştır.

Deylemliler'in neseplerine bakacak olursak; Deylem'in dağlık kesiminde yaşayan ve nesepleri kesin olarak tespit edilemeyen Deylemliler İran'ın en eski halklarından. Araştırma eserlerinde geçen bilgilere göre bu topluluk hakkında bilgi veren ilk yazılı kaynaklar Polybius ve Batlamyus'un eserleridir. Kaynaklarda geçen bu bilgilere göre M.Ö. II. yüzyılda yaşamış olan Yunanlı tarihçi Polybius, Delimainoi adında bir kavimden bahsetmektedir. M.S. II. yüzyılda yaşamış olan Batlamyus coğrafya eserinde Delimainois ilgili bilgiler zikretmektedir.¹³⁵ Deylemliler'in

¹³² V. Minorsky, "La Domination des Dailamites", *Publications de la Société des Études Iranniennes et de L'art Persan*, No. 3, Paris 1932, 3. Ayrıca bkz Ateş, "Deylem", *İA*, III, 568.

¹³³ Ateş, "Deylem", *İA*, III, 568.

¹³⁴ Ali Âsgâr Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovezâ-yi Zamân-i Îşân bâ Numûdârî ez Zindegî-yi Merdom-i der Ân Asr*, İntişârât-i Sebâ, (baskı yeri yok) 1357 hş., 41; aynı müellif, *Çigûnegî Fermânrevây-i Adudüddeyle-yi Deylemî ve Berresi-i Ovezâ-yi İran der Zamân-i Âl-i Büveyh*, Neşr-i Pertû, Tahran 1373 hş., 9.

¹³⁵ Ali Ekber Dihhudâ, "Deylem", *Lugatnâme-yi Dihhudâ*, (Haz. Muhammed Mu'in-Seyyid Ca'fer Şehîdî), Müessese-i İntişârât ve Çap-i Dânişgâh-i Tahran 1377 hş., VIII, 11410; Ateş, "Deylem", *İA*, III, 570; Minorskiy, "Daylam", *EP*, II, 190; "Iran Under The Buyids", *The Cambridge History of Iran*, IV, (ed. R. N. Frye), Cambridge University Press, Cambridge 1975, 251, vd.

nesepleriyle ilgili Arapça coğrafya kaynaklarına bakacak olursak bu konuda kaynaklarda Deylemliler'in Benî Dabbe¹³⁶ adlı kabileye mensup olduklarına dair rivayetlere yer verilmektedir.¹³⁷ Bu rivayetlere göre, Dabbe'nin Su'ayd ve Bâsil ismindeki oğullarından Bâsil İran'a giderek orada İranlı bir kadınla evlenmiş ve bu evlilikten Deylem adında bir çocuğu dünyaya gelmişti. İşte Deylemliler'de dünyaya gelen bu çocuğun soyundandırılar.¹³⁸ et-Taberî'de zikredilen bir olaydan anlaşılıyor ki bu rivayet Deylemliler arasında oldukça yaygın bir şekilde kabul görmektedir. Şöyle ki aslen İranlı olan ve sonradan Müslüman olan Fîrûz ed-Deylemî,¹³⁹ Hz. Ebûbekir tarafından emîr yapıp Sana'ya vali tayin edilince, burada bulunan ve dönemin önemli kumandanlarından olan Kays b. Mekşûh isyan ederek kısa sürede burayı hâkimiyeti altına almıştı.¹⁴⁰ Bu gelişmeler üzerine Sana'ya gelen Fîrûz, Kays b. Mekşûh'un soyu hakkında kendisini hakîr gören sözlerini işitmiş ve o da bu sözlere karşılık kendi nesebini, soyunu ve mevkinin öven bir şiir söylemiştir. Fîrûz birkaç beyitten oluşan bu şiirde özetle soy ve kökünün Bâsil'e dayandığını yani atasının Bâsil olduğunu dile getirmektedir.¹⁴¹ Deylemliler'in soyunu Benî Dabbe'ye dayandıran bir diğer müverrih ise Irak Büveyhîleri'nin saray kâtiplerinden olan Ebû İshâk es-Sâbî'dir.¹⁴² Nitekim es-Sâbî, Büveyh hükümdarı Adudüddöve'nin isteği üzerine kaleme aldığı *et-Tâcî (Kitâbü't-Tâcî)*¹⁴³ adlı eserinde Deylemliler'in Arap olduklarını ve Benî Dabbe

¹³⁶ Benî Dabbe; Anânîler'e mensup bir Arap kabilesidir. Kabilenin cediti olan Dabbe b. Üdd'ün nesebi Adnan'da Hz. Peygamber'in nesebiyle birleşir, Ayrıca Benî Dabbe başka kabilelerle karışmamıştır. Yurtları önceleri Necid'in kuzeyinde Benî Temîm'in civarındayken İslâmî dönemde Irak'ta Hille ve Vâsıt arasında bulunan Numâniye tarafına göç ettiler. Bkz. Ali Öngül, "Dabbe (Beni Dabbe)", *DİA*, TDV, Ankara 1993, VIII, 393.

¹³⁷ İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, 189; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, 289; Ebû'l Fidâ, *Ebû'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l Büldan)*, 337.

¹³⁸ Ateş, "Deylem", *İA*, III, 568.

¹³⁹ Fîrûz ed-Deylemî; Peygamberlik iddiasında bulunan Esved el-Ansî'yi öldüren sahâbî'dir. Fîrûz ed-Deylemî, Kısra I. Hüsrev (Enûşirvân)'in Habeşliler'i Yemen'den çıkarmak için gönderdiği ordu ile Yemen'e giderek oraya yerleşmiş ve 631 yılında Müslüman olmuştur. Bkz. Ahmet Yücel, "Fîrûz ed-Deylemî", *DİA*, TDV, Ankara 1996, XIII, 140.

¹⁴⁰ et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu't-Taberî (Târihur-Rusûl ve'l-Mülûk)*, III, (Neşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Dâr'uül-Maârif, Kahire 1967, 323 vd. Krş. Yücel, "Fîrûz ed-Deylemî", *DİA*, 140.

¹⁴¹ et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, III, 324-325.

¹⁴² Ebû İshâk es-Sâbî (925-994); Irak Büveyhî hükümdarlarından olan Muizzüddöve, İzzüddöve Bahtiyâr ve Adudüddöve'nin hizmetinde bulunmuş dönemin önemli kâtip, risâle yazarı, şair ve tarihçilerindendir. Bkz. Rahmi Er, "Sâbî, Ebû İshâk", *DİA*, TDV, Ankara 2008, XXXV, 339.

¹⁴³ Ebû İshâk es-Sâbî'nin "*Kitâbü Devleti Benî Büveyh ve Ahbâri'd-Deylem ve İbtidâ'i Emrihim, Kitâbü't-Tâcî ve et-Tâcî*" isimleriyle zikredilen ve Irak ve Fars-Hûzistân Büveyhîleri'nin hükümdarı olan Adudüddöve'nin isteği doğrultusunda kaleme aldığı bu eseri Deylemliler'in ve Büveyhîler'in tarihine dairdir. Eserin yirmi iki sayfalık küçük bir kısmı zamanımıza kadar ulaşmıştır. Bkz. Er, "Sâbî, Ebû İshâk", *DİA*, XXXV, 339. Bu arada Deylemliler hakkında bilgileri aktarırken faydalandığımız bu kısım

Kabileleri'ne mensup olduklarını kaydetmektedir.¹⁴⁴ Ancak et-Taberî ve es-Sâbî'de geçen bu bilgilere rağmen Deylemliler'in Benî Dabbe Kabilesi'ne mensup olduklarına dair bu rivayet fazla kabul görmemiştir. Nitekim bu konuyla ilgili Büveyh sarayında görev alan ve kendisi hakkında konunun ilerleyen kısımlarında ayrıntılı bilgiler vereceğimiz İbn Hassûl (ö. 450-1058) tarafından özellikle es-Sâbî'de geçen bilgilere dair sert ve uzun bir eleştiri yapılmaktadır. Bu eleştirilerde İbn Hassûl özetle es-Sâbî'nin zikrettiği gibi Deylemliler'in Benî Dabbe adlı Arap kabilesine mensup olmadıklarını ve eğer Deylemliler böyle bir soydan gelselerdi, bu durum onları Peygamber efendimizin soyuna bağlayacağından onların bu durumu her yerde övünerek anlatacaklarını kaydetmektedir. Bununla birlikte İbn Hassûl sözlerinin devamında ne cahiliye ne de İslâmiyet'ten sonraki dönemde Benî Dabbe Kabilesi'nden hiç kimsenin Deylem'e göç etmediğini belirterek, es-Sâbî'nin zikrettiği bu bilgileri ağır bir şekilde eleştirmektedir.¹⁴⁵ Bu kaynaklar dışında İbnü'l-Fakîh ise pek çok kaynakta zikredilen ve Ferîdûn ile Dakkâk arasında yaşanan efsanevi olayları zikrederek Deylem ismini özetle şu şekilde zikretmektedir: Ferîdûn, Dahhâk'ı yendikten sonra Dahhâk'ın omuzlarında çıkan yılanları beslemeleri için ona insan beyni getiren Masmugân¹⁴⁶ adındaki kişiyi yakalamış ve onu bu cürmünden dolayı öldürmeye karar vermişti. Ancak bu şahız Ferîdûn'a Dahhâk'ın kendisine her gün iki kişiyi öldürmesini emrettiğini kendisinin de birini öldürüp diğerini sağ bıraktığını söyledi. Ferîdûn da ona sağ kalan bu insanların nerede olduğunu söyledi ve birlikte ata binerek Deylem ve Şirz (شزر) dağlarının tepesine geldiler. Onlar buraya geldiklerinde burada bulunan bu insanların özgür olarak burada doğup burada yaşadıklarını gördüler.¹⁴⁷

W. Madelung tarafından: *Kitâbu'l-Müntezâ Mine'l Cûzi'l-evvel Mine'l Kitâbu'l-Ma'rûf bi't-Tâcî fî Ahbâri'd Devleti'd Deylemiyye*, (*Ahbâru E'immeti'z-Zeydiyye fî Taberistân ve Deylemân ve Cîlân* içinde) ismiyle neşredilmiştir.

¹⁴⁴ es-Sâbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Hilâl b. İbrâhîm b. Zehrûn es-Sâbî el-Harrânî, *Kitâbu'l-Müntezâ Mine'l Cûzi'l-evvel Mine'l Kitâbu'l-Ma'rûf bi't-Tâcî fî Ahbâri'd Devleti'd Deylemiyye*, (*Ahbâru E'immeti'z-Zeydiyye fî Taberistân ve Deylemân ve Cîlân* içinde), Neşr. Wilferd Madelung, Beyrut 1987, 12.

¹⁴⁵ Abbas Azzavî, "İbni Hassul'ün Türkler Hakkında Bir Eseri", *Belleten*, IV/14-15, Nisan-Temmuz 1940 Ankara, 254-255.

¹⁴⁶ Masmugân ismi Rey'in kuzeyinde bulunan Denbâvend (Demâvend) bölgesinde yaşayan Zerdüş bir hanedanlığın adıdır. Bu isim aynı zaman bir unvan olarak da kullanılmaktadır. Nitekim Dahhak'a insan beyni getiren aşçısı Armail yukarıda da zikrettiğimiz üzere "Masmugân" ismiyle zikredilmektedir. Bkz. V. Minorsky, "Masmugan", *IA*, MEB, 1972, VII, 356.

¹⁴⁷ İbnü'l Fakîh, Ebûbekir Ahmed b. Muhammed İshâh-i Hemedânî, *Tercüme-i Muhtasarı'l Buldân: Behş-i Merbût ve İran*, (Muhakkik, Muhammed Rızâ Hâkimi, Trc. H. Mesûd), İntişârât-i Bünyâd-i Ferheng-i İran, Tahran 1349 hş., 117. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 40-41; aynı müellif, *Çigûnegî Fermânrevây-i Adudüdevle-yi Deylemî*, 13-14.

İran tarihinde Deylem ve Deylemliler'e dair ilk bilgilere bakacak olursak bu bilgiler daha çok Sâsânîler dönemine aittir. Bu dönemde Deylem ismi ilk olarak Sâsânîler'in kurucusu olan Erdeşîr (Erdeşîr-i Bâbekân) hakkında kaleme alınan *Kârnâme-i Erdeşîr-i Bâbekân*¹⁴⁸ adlı eserde geçmektedir. Bu eserde anlatılanlara göre 224 yılında Erdeşîr Bâbekân ile Part (Eşkânî) Hükümdarı V. Erdevân (Ardavân-Artabarnus) arasında meydana gelen ve Part hükümdarı V. Erdevân'ın yenilgisiyle sonuçlanan savaştan önce Erdevân, Erdeşîr'e karşı Deylem ülkesinden de asker istemişti.¹⁴⁹ Bu bilginin yanı sıra kimi araştırmacıların M.S. VI. yüzyılda yaşamış olan Bizanslı tarihçi Prokopius'tan naklettikleri bilgilere göre Devlemliler; İran'da yaşadıkları en eski zamanlardan beri erişilmesi güç olan dağlarda yaşadıklarından dolayı kati bir suretle hiçbir İran hükümdarına tâbi olmamakla birlikte paralı askerler olarak bu hükümdarların ordularında görev almışlardır.¹⁵⁰ Bu durum Sâsânîler döneminde de devam etmiştir. Deylemliler, özellikle Sâsânî ordusunda ücretli askerler olarak hizmet etmeye başlamalarının sonucunda yavaş yavaş adlarını duyurmaya başlamışlar ve hatta içlerinde ordu kumandanlığına kadar yükselenler olmuştur. Nitekim Kisra I. Hüsrev (Enûşîrvân) döneminde (531-579) Deylemli Vehriz komutasında bir Deylem birliği Yemen hükümdarı Seyf b. Zî Yezen'in yardım isteği üzerine,¹⁵¹ Habeşliler'e karşı Yemen'i savunmak üzere oraya gönderilmiş ve buraya gelen birlik Habeşliler'i buradan çıkartarak 570 yılında Yemen'e yerleşmişti.¹⁵² Diğer yandan Sâsânîler, Deylemliler'in gücünden askeri olarak yararlı olsa da onları hiçbir zaman tam olarak hâkimiyetleri altına alamamışlardı. Nitekim Deylemliler her fırsatta etrafta bulunan şehir ve kasabalara hücum ederek bu yerleri yağmalıyorlardı. Bu durum da hem devleti hem de halkı

¹⁴⁸ Erdeşîr ve halefleriyle ilgili olayları esas almakla birlikte tarihi nitelikten çok destan özelliği taşıyan bu eser Sâsânîler'in son döneminde (VI yüzyılda) telif edilmiştir. Bkz. Tahsin Yazıcı, "Erdeşîr", *DİA*, TDV, Ankara 1995, XI, 285.

¹⁴⁹ *Kârnâme-i Erdeşîr-i Bâbekân ez Metin-i Pehlevî*, (Anonim), (Trc. Kâsım Hâşimî Nejad), Neşr-i Merkez, Tahran 1369 hş., 44, Minorskiy, "Daylam", *EF*, II, 190.

¹⁵⁰ Dihhudâ, "Deylem", *Lugatnâme-yi Dihhudâ*, VIII, 11410; Ateş, "Deylem", *İA*, III, 570; Minorskiy, "Daylam", *EF*, II, 190.

¹⁵¹ et-Taberî ve Sâlebî, Deylemliler'den oluşan bu birliğin Yemen'e gönderilmesinin nedenini özetle şu şekilde kaydetmektedirler: Habeşliler Yemen'i ele geçirince hükümdarı Seyf b. Zî Yezen, Rum (Bizans) hükümdarından yardım istedi, ancak Rum hükümdarı kendisine yardım etmememesi üzerine Seyf, Anûşîrvân'dan yardım istemek zorunda kalmıştı. Anûşîrvân'da bu isteği karşılıksız bırakmayarak Vehriz komutasında küçük bir orduyu Yemen'e gönderdi. Bkz. et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, II, 139 vd.; es-Seâlebî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil, *Târih-i Sâlebî Ğureru Âhbâr-i Mülûki'l Fürs ve Siyerihim*, (Farsça Trc. Muhammed Fezâilî, Neşr-i Nekre), Tahran 1368 hş., 398-399.

¹⁵² et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, II, 140 vd.; es-Seâlebî, *Târih-i Sâlebî*, 398-399; Arthur Christensen, *İran der Zamân-i Sâsânîyân*, (Trc. Reşîd Yâsemî), İntişârât-i Sedây-i Muâsır, Tahran 1385 hş., 266; Fakihî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 51-53; Dihhudâ, "Deylem", *Lugatnâme-yi Dihhudâ*, VIII, 11410.

rahatsız ediyordu ve bu gelişmeler üzerine müstahkem yerlere kale yapılması zaruri bir hal almıştı. Yapılan bu kalelerden birisi güneyde Kazvîn diğeri ise doğuda Taberistân (Mâzenderan)'a giden yol üzerinde olan, yüksek ve sağlam duvarlarla çevrili Kelâr ve Şâlûs kaleleriydi.¹⁵³

C. DEYLEM'DE ARAP FETİHLERİ

Deylemliler'in Müslümanlarla ilk karşılaşmaları Hz. Ömer döneminde Hicri 15 (636) yılında Sâsânîler ile yapılan ve Müslümanlar'ın zaferiyle sonuçlanan Kâdisiye Savaşı'nda olmuştur. Bu konuda Belâzurî şu bilgileri zikretmektedir: Ebû Mesûd el-Kûfî, bazı Kûfeliler'den naklen bunları söyledi: Mis'ar Kidam yoluyla rivayet edilmiştir ki Kâdisiye Savaşı'nda Rüstem (Sâsânîler'in ordu kumandanı) ile birlikte, Şahânşah askerleri dedikleri dört bin asker bulunuyordu. Bu askerler istedikleri yere gitmek, istedikleriyle anlaşma yapmak ve kendileri hakkında varılan hükmün kaldırılması şartıyla eman istediler. Onların bu istekleri kabul edildi ve onlar da Benî Temîm Kabilesi'nden Zühr b. Huveyye es-Sadî ile anlaştılar. Bunun üzerine Sa'd b. Ebû Vakkâs onları seçtikleri yere yerleştirdi ve kendilerine biner dirhem tahsis etti. Onların kendilerinden olan bir başkanları vardı ve bu kişiye Deylem deniliyordu. Bir başka rivayette de bu kişiye Hamrâ-i Deylem deniliyordu. Sonradan Ziyad, onların bir kısmını Muaviye'nin emriyle Şam'a gönderdi. Onlar burada Fûrs yani Farslı diye çağırılırlardı. Ziyad, onların bir kısmını da Basra'ya gönderdi ve onlar da oradaki Esâvire (Sâsânî ordusunda bulunan subaylara verilen ad) topluluğuna katıldılar.

Ebû Mesûd şunları söyledi: Araplar, Acemler'e Hamrâ (kırmızı) derlerdi. Onlar: "Hamrâ-i Deylem'den (Acem-i Deylem) geldim" diye söylerlerdi. Tıpkı, "Cüheyne'den geldim" ve benzeri şekilde söyledikleri gibi.

Yine Ebû Mesûd şunları söyledi: Bazı kimselerden işittiğime göre bu Esâvireler, Deylem'e yakın bir yerde yaşıyorlardı; Müslümanlar onları Kazvîn'de bastırınca Basra'daki Esâvirelilerin Müslüman oldukları şartlar üzerine onlarda Müslüman oldular ve Kûfe'ye gelerek oraya yerleştiler.

¹⁵³ Mesudî, *Murûc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, (Arapçadan Çeviri ve Notlar: Ahsen Batur) Selenge Yayınları, İstanbul 2011, 449; Âli Nakî Behmenyâr Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, İntişârât-i Rûznâmey-i İrâdî, Kirmân 1318 hş., 8; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovsâ-yi Zamân-i İşân*, 50; Ateş, "Deylem", *İA*, III, 570; Tahsin Yazıcı, "Deylem", *DİA*, TDV, Ankara 1994, IX, 264.

Bu konu hakkında el-Medâinî bana şunları söyledi: Pervîz (II. Hüsrev Pervîz) birini Deylem'e gönderdi. O da Esâvirden dört bin kişi getirdi. Bu gelenler, Pervîz'in hizmetçileri ve yakın adamlarıydı. Pervîz'in ölümünün ardından onlar bu durumlarını muhafaza ettiler ve Rüstem ile birlikte Kâdisiye savaşına katıldılar. Savaşta Rüstem öldürüp Mecusiler mağlûp olunca onlar da bir tarafa çekildiler ve aralarında şöyle konuştular: "Bizler Müslümanlar gibi değiliz; bizim sığınacak yerimiz de yoktur. Onların üzerindeki tesirimiz de güzel değildir. Bizim için en iyisi onların dinine girmemizdir ve böylece onların sayesinde yüceliriz". Bu arada Sa'd: "Bunlara ne oldu?" diye sorunca el-Muğîre b. Şu'be de durumu öğrenmek üzere onların yanına geldi ve durumlarını sordu. Onlar da Müslümanlığı kabul ettiklerini beyan ederek Medâin'in fethine Sa'd (Müslümanların ordu kumandanı) ile birlikte iştirak ettiler. Bunlar Celûlâ'nın fethine de katıldılar, daha sonra geri döndüler ve Müslümanlarla birlikte Kûfe'ye yerleştiler.¹⁵⁴ Belâzurî dışında Deylemliler hakkında bilgi veren bir diğer müverrih olan ed-Dineverî; Kûfe'de yirmi bin kişilik bir acem topluluğun bulunduğunu ve bunlara el-Hamrâ denildiğini kaydetmektedir.¹⁵⁵

Kâdisiye Savaşı hakkında bilgi veren bir diğer müverrih olan et-Taberî, Deylem ve sınır muhafızlarından Müslüman olmayanların bu savaşta İslâm ordusunu yanında yer aldıklarını ve Rüstem'in savaşta öldürülmesinin ardından Müslüman olduklarını kaydetmektedir.¹⁵⁶

Kâdisiye zaferinden sonra Hz Ömer'in halifeliği döneminde Müslüman orduları İran'da kapsamlı bir şekilde fetih hareketlerine başladılar. Müslüman orduları Nuaym b. Mukarrin komutasında Hemedân'ı fethetmeleri üzerine Mutâ (veya Mûrtâ) liderliğindeki Deylem, Rey ve Azerbaycan halkı birleşerek Nuaym b. Mukarrin'e karşı savaşmayı kararlaştırdılar ve bu doğrultuda Deylemliler'den bir grup harekete geçerek Destebey (Rey ve Hemedân arasında bulunun bir yer)'de bulunan Vâc Rûd'a gelip konakladı. Ayrıca Rey halkından ez-Zeynebî Ebû'l Ferrahân isminde birisi de onların bulunduğu tarafa doğru harekete geçerken, Azerbaycanlılar'dan oluşan bir ordu da Rüstem'in kardeşi İsfendiyâr komutasında aynı yere geldi. Böylece Müslüman ordularına karşı büyük bir cephe oluşturulmuş oldu. Bu gelişmeler karşısında buradaki

¹⁵⁴ Belâzurî, *Fütûhu'l Büldân (Ülkelerin Fethi)*, (Trc. Mustafa Fayda), Siyer Yayınları, İstanbul 2013, 318-319. Ayrıca bkz. Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 51 vd.

¹⁵⁵ Ebû Hanîfe ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tivâl (Eskilerin Haberleri)*, (Çev. Zekeriya Akman-Hüseyn Siyabend Aytemür), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017, 354.

¹⁵⁶ et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, III, 566.

sınırlarda bulunan Müslümanlar ise onlara karşı kendilerini korumaya çalışmakla birlikte, bu durumu Nuaym'a bildirdiler. Bunun üzerine Nuaym Hemedân'da Yezîd b. Kays el-Hemedâni'yi vekil bırakarak Vâc Rûd'a doğru harekete geçti. Nuaym buraya ulaştı zaman Müslümanlar ile Deylem, Rey ve Azerbaycan halkından müteşekkil olan ordu arasında meydana gelen savaş sonunda Deylem, Rey ve Azerbaycan ordusu büyük bir hezimete uğramış ve onlardan sayılmayacak kadar çok asker öldürülmüştür (22/642-643). Bu zafer sonucunda Müslümanlar Hz. Ömer'e bir müjdeci gönderdiler ve bunun üzerine Hz. Ömer de Nuaym'a bir mektup göndererek Rey üzerine gidip orada bulunanlarla savaşmasını ve orayı fethedip Rey'de ikamet etmesini emretmiştir.¹⁵⁷ Bu arada bu olayın yaşanmasına neden olan Hemedân'ın fethine dair zikredilen başka bir rivayette Hemedân'ın fethi Nuaym b. Mukarrin tarafından değil Kûfe valisi Muğîre b. Şu'be tarafından Hz. Ömer'in şehit edilmesinden sonra gerçekleştirilmiş olduğu kaydedilmektedir.¹⁵⁸

Müslüman orduları bu zaferden sonra el-Berrâ b. Âzib komutasında Kazvîn üzerine yürüyerek ilk olarak Ebher Kalesi'ni muhasara altına aldılar. Kalede bulunan halk ilk başlarda bu muhasaraya karşı koymuşsa da Berrâ b. Âzib'den dilemiş, Berrâ b. Âzib de onlara emân verip, onlarla barış yaptıktan sonra oradan Kazvîn üzerine yürüdü. Kazvîn ahalisi ise bu Berrâ b. Âzib'in fetih harekâtından haberdar olunca Deylemliler'e haber göndererek onlardan kendilerine yardım etmelerini istediler. Ancak Müslümanlar Kazvîn'e gelip, burada bulunanlarla savaşa tutuştuğunda Deylemliler civardaki dağlarda kalarak savaşa katılmadılar. Bu durumu gören Kazvîn ahalisi ise Müslümanlarla sulh yapmak istediler. Ancak el-Berrâ b. Âzib, istenilen cizyeyi vermeye razı olmalarına kadar onlarla çarpıştı, ayrıca Gîlân ve Taylesân üzerine de seferler düzenleyerek Zencân'ı kılıçla fethetti. Bunun dışında Velîd b. Ukbe, Hz. Osman'ın halifeliği döneminde Kûfe'ye vali tayin edilince Deylem, Azerbaycan, Gîlân (Cîlan), Mûkân (Muttaân), Deber (Beber) ve Taylesân üzerine sefer düzenledikten sonra geri dönmüştü (25/645-646). Müslüman orduları daha sonra; Rey ve Taberistân gibi önemli bölgeleri de fethederek Deylem ve etrafında önemli bölgelerde hâkimiyet kurmuşlardı.¹⁵⁹

¹⁵⁷ et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, IV, 148-149; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 517-518; Ateş, "Deylem", *İA*, III, 570; Minorskiy, "Daylam", *El²*, II, 190.

¹⁵⁸ et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, IV, 148; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 518.

¹⁵⁹ Belâzurî, *Fütûhu'l Büldân (Ülkelerin Fethi)*, 367; İbnü'l Fakîh, *Tercüme-i Muhtasarı'l Buldân*, 122; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 518-519.

Deylem'e yönelik fetih hareketleri Hz. Ali'nin halifeliği döneminde da sürmüştür. Nitekim Belâzurî'de geçen bilgilere göre Hz. Ali kendisi ile birlikte Muaviye'ye karşı savaşmak istemeyenlerin atasını alarak Deylem'e gitmesini ve orada Deylemliler'e karşı savaşmalarını istemişti. Başka bir rivayete göre ise Hz. Ali, Rabi b. Huseym es-Sevrî komutasında dört bin kişilik bir orduyu Deylem'e savaşa göndermişti.¹⁶⁰

Dört Halife döneminde bağımsızlıklarını büyük ölçüde muhafaza eden Deylemliler ile Müslümanlar arasındaki mücadele Emevîler döneminde de sürmüştür. Nitekim Deylemliler bu dönemde Müslümanların elindeki komşu şehirlere saldırılarını devam ettirmişlerdi. Deylemliler özellikle daha önce de yaptıkları gibi hudut şehri olan Kazvîn ve civarına saldırıp, burada bulunan Müslümanlar'ı müşkül bir duruma düşürüyorlardı. Bu konuda İbnü'l-Esîr'de geçen bilgilere göre Kazvîn şehri Deylemliler ile Müslümanlar arasında sınır hattı olduğundan askerler sürekli olarak burada nöbet tutuyorlardı. Ancak Muhammed b. Ebî Sebre el-Cufî askerlere nöbet tutmamalarını söyledi. Deylemliler bu gelişmelerden haberdar olunca şehre saldırdılar ve bu saldırılar birkaç kez tekrarlandı (81/700-701). Emevîler ise bu saldırılara karşı Sâsânîler'in uyguladığı stratejiyi uygulayarak Deylemliler'in hücumlarına karşı Kazvîn'e askeri birlikler yerleştirerek burayı onlara karşı müstahkem bir kale haline getirdiler.¹⁶¹ Belâzurî'de geçen bilgilere göre Emevîler'in Deylemliler'e karşı aldıkları tedbirler bunlarla sınırlı kalmamış ve artan Deylem saldırılarına karşı Emevîler'in Irak valisi olan Haccâc b. Yûsuf, Amr b. Hânî el-Absî komutasında Deylem'e on iki bin kişilik bir ordu göndermişti.¹⁶² Bu olay İbnü'l Fakîh'te de zikredilmektedir ve İbnü'l Fakîh, Belâzurî'ye göre daha ayrıntılı bilgiler vermektedir. İbnü'l Fakîh'e göre Haccâc b. Yûsuf'un Deylem'e bir heyet göndererek onları ya Müslüman olmaya ya da cizye vermeye davet etmiştir. Ancak Deylemliler'in bu teklifi reddetmeleri üzerine Haccâc, Deylem bölgesinin; ovaları, dağları, geçitleri ve ormanlarının gösterildiği mufassal bir haritasının çizilmesini emretmiştir. Ayrıca yanında bulunan Deylemliler'e ülkelerini ele geçirme niyetini açıkladıktan sonra hazırlanmış olan haritayı Deylemliler'e göstermiştir. Deylemliler de haritanın doğru çizildiğini ancak bir şeyin eksik olduğunu ve bunun da

¹⁶⁰ Belâzurî, *Fütûhu'l Büldân (Ülkelerin Fethi)*, 367.

¹⁶¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 144.

¹⁶² Belâzurî, *Fütûhu'l Büldân (Ülkelerin Fethi)*, 369.

Deylem'in dağlarını ve yollarını koruyan yiğit ve cesur adamların olduğunu beyan etmeleri üzerine Haccâc, oğlu Muhammed'in komutasında bölgeye bir ordu gönderdi. Ancak Deylem'in ele geçirilmesi için bölgeye gönderilen bu ordu başarısız olmuş ve Kazvîn'e geri dönmek zorunda kalmıştır.¹⁶³

Deylemliler ile Müslümanlar arasında meydana gelen olaylar Abbâsîler döneminde de sürmüştür. Zira Deylemliler Abbâsîler devrinde de belli aralıklarla yaptıkları saldırılarla hudut şehirlerinde yaşayan Müslümanlara saldırarak burada bulunan Müslümanlara büyük zararlarda bulunuyorlardı. Nitekim Deylemliler Abbâsîler'in ilk dönemlerinde 143 (760-761) yılında Müslümanlar'a hücum ederek onlardan çok sayıda insanı öldürdüler. Bu gelişmeler üzerine Ebû'l Ca'fer el-Mansûr (754-775), Habîb b. Abdullah'ı Basra'ya göndererek Basra valisi İsmâil b. Ali'den Deylem'e yapacağı sefer için burada bulunanlardan para ve asker yardımında bulunmalarını emretmişti. Aynı şekilde Kûfe'ye de bir kişi gönderilip bu sefer için para ve asker yardımında bulunmaları emredilmişti. Halifenin bu çağrısı üzerine Muhammed b. Ebû'l Abbas b. Abdullah, 144 (761-762) yılında Kûfe, Basra, Vâsıt, Musul ve Cezîre (el-Cezîre) halkından müteşekkil orduyla Deylem'e gazâyâ gitti.¹⁶⁴ Ancak et-Taberî zikrettiği bu seferin sonucu hakkında eserinde herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

D. CÜSTÂNÎLER (VE YA CASTÂNÎLER) VE DEYLEMLİLER'İN MÜSLÜMAN OLMALARI

Yukarıda zikrettiğimiz tüm gelişmelere rağmen Deylemliler uzun bir süre bağımsızlıklarını muhafaza etmişlerdi. Nitekim Hz. Ömer'in halifeliği döneminden Abbâsî halifesi Memûn (813-833)'un zamanına kadar İslâm ordularının Deylem'e 17 sefer düzenlediği kaydedilmektedir.¹⁶⁵ Ancak buna rağmen Deylemliler, Müslüman akınlarına inatla direnerek Deylem'de VIII. yüzyılda mahalli bir hanedan olan Cüstânîler'i kurmuşlardı. İsmi kurucusu olan Cüstân'dan alan ve hâkimiyet sahası Deylem ülkesi olan bu yerel hanedan genel olarak; Rûdbâr-i Alamut, Tâlekân ve Şâhrûd ile Sefid Rûd sahillerinde hüküm sürmüştür. Hanedanın kuruluşu hakkında dönemin

¹⁶³ İbnü'l Fakîh, *Tercüme-i Muhtasarü'l Buldân*, 124-125. Krş. Abbâs Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, Müessesesi-i Matbûât-i Ali Ekber İlmî, (baskı yeri yok) 1336 hş., 8; Ateş, "Deylem", *İA*, III, 571.

¹⁶⁴ et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, VI, 515-517.

¹⁶⁵ Minorskiy, "Daylam", *EL*², II, 190; Yazıcı, "Deylem", *DİA*, IX, 264.

kaynaklarında birkaç bilgi dışında hemen hemen hiçbir bilgi yoktur.¹⁶⁶ Kaynakların Cüstânîler ve onun kurucusu Cüstân'a dair zikrettikleri ilk bilgiler doğrudan bu hanedan hakkında olmayıp, Abbâsî hilafetinin baskıları sonucunda Devlem'e sığınan Zeydiler (Zeydiyye)¹⁶⁷ ile ilgilidir. Zeydiler'den Deylem'e sığınan ilk kişi Hüseyin b. Ali'nin 169 (786) yılında Medine'de Halife Musa el-Hâdî'ye (785–786) karşı giriştiği isyana katılmış olan Yahyâ b. Abdullah'tır. Hüseyin b. Ali'nin Abbâsîler'e karşı girişmiş olduğu bu isyan hareketi başarısız olunca ve kendisi de öldürülünce Yahyâ b. Abdullah, halifenin takibine maruz kaldığından saklanmak zorunda kalmış¹⁶⁸ ve yaklaşık bir yıl gizlendikten sonra İslâm beldelerini dolaşarak halktan biat almaya başlamıştır. Nitekim o bu doğrultuda ilk önce Yemen, Mısır ve Mağrib (Kuzey Afrika)'e gitmiş, ancak Hârûn Resîd'in (786-809) halifeliği sırasında da Abbâsîler'in kendisine karşı olan takibatı devam etmesi sonucunda buradan ayrılarak sırasıyla Rey, Horâsân, Cüzcân, Belh ve Mâverâünnehir'e giderek buralarda da gizli bir şekilde faaliyetlerini sürdürmek zorunda kalmıştır.¹⁶⁹ Bu arada Yahyâ b. Abdullah ve dâileri Mâverâünnehir'de buldukları sırada, burada hüküm süren Türk hakanı onları iyi karşılamış ve onların tebliği sonucunda Müslüman olmuş ve Yahyâ'yı halifeye karşı koruması altına almıştı.¹⁷⁰ Bu kurumayla birlikte Yahyâ b. Abdullah buralarda sürdürdüğü 4-5 yıllık gizli faaliyetler sonucunda İslâm beldelerinin pek çok kesiminden biat almıştı.

¹⁶⁶ Cüveynî, Atâ Melik b. Muhammed, *Târih-i Cihangüşây-i Cüveynî (Haşiyeler ve Açıklamalar Kısmı)*, Neşr. Muhammed Kazvîni, Tahran 1391 hş., 928; Kesrevî, *Şehriyârân-i Gumnâm*, 41-42; Muhammed Kazvîni, *Yâddâsthây-i Kazvîni*, II, be küşes-i İrec Âfşâr, İntişârât-i İlmî, Tahran 1363 hş., 148 vd.; Mecîdî, "Castâniyân", *DMBİ*, Tahran 1392 hş., XVIII, 122.

¹⁶⁷ Hicri II. (VIII.) yüzyılın ilk çeyreğinde Kûfe'de ortaya çıkan, Irak, Taberistân, Deylem ve özellikle Yemen'de varlığını sürdüren ılımlı bir Şîi hareketi olan Zeydiler ismini Hz. Hüseyin'in Ali Zeynelâbidîn'den torunu olan Zeyd'den almaktadır. Bu topluluk farklı dönemlerde hem Emevîler'e hem de Abbâsîler'e karşı isyanlarda bulunmuş ve bu isyanların başarısız olması sonucunda başta Taberistân ve Deylem olmak üzere İran'ın farklı bölgelerine sığınmışlardır. Bkz. Yusuf Gökalp, "Zeydiyye", *DİA*, TDV, Ankara 2013, XLIV, 328-329.

¹⁶⁸ et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, VIII, 192 vdd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 185 vd.; Abdu'r-Refî Hakîkat, *Conbiş-i Zeydiyye Der İran*, İntişârât-i Felsefe, Tahran 1363 hş., 46 vdd.; Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri*, 58-59.

¹⁶⁹ Ebû'l Abbâs el-Hasenî, *Kitâbu'l-Mesâbih*, (*Ahbâru E'immeti'z-Zeydiyye fi Taberistân ve Deylemân ve Cilân* içinde), Neşr. Wilferd Madelung, Beyrut 1987, 55-56; Ebû Tâlib en-Nâtık-Bilhak Yahyâ b. el-Hüseyin b. Hârûn, *Kitâbu'l-İfâde fi Târihi'l E'immeti's-Sâde*, (*Ahbâru E'immeti'z-Zeydiyye fi Taberistân ve Deylemân ve Cilân* içinde), Neşr. Wilferd Madelung, Beyrut 1987, 79-80; Humeyd b. Ahmed el-Muhallî, *Kitâbu'l-Hadâiku'l-Verdiyye fi Menâkibi E'immeti'z-Zeydiyye*, (*Ahbâru E'immeti'z-Zeydiyye fi Taberistân ve Deylemân ve Cilân* içinde), Neşr. Wilferd Madelung, Beyrut 1987, 174. Krş. Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri*, 60.

¹⁷⁰ el-Hasenî, *Kitâbu'l-Mesâbih*, 57; Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri*, 60.

Bu gelişmelerle birlikte ününe ün katan Yahyâ b. Abdullah, Deylem meliki olan Cüstân'dan gelen davet mektupları üzerine Mâverâünnehir'den ayrılarak önce Taberistân'a ardından da Deylem'e gitti (175/791).¹⁷¹ Öte yandan Yahya'nın Deylem ve Tâberistân'da gerçekleştirmiş olduğu başarılar Bağdat'a ulaşınca Hârûn Reşîd, Deylemliler ile birleşen Yahyâ b. Abdullah'tan kendisine gelebilecek bir tehlikeden endişe duymaya başlamıştı. Bu yüzden Bermekîler'den Fazl b. Yahyâ'nın¹⁷² emrine elli bin kişilik bir ordu vererek onu, Yahyâ b. Abdullah'ı Bağdat'a getirmekle görevlendirdi (176/792-793). Kalabalık ordusuyla Tâlekân'da Eşeb denilen yere gelerek burada karargâh kuran Fazl, Cüstân'a mektup yazarak yüklü miktarda para ve pahalı hediyeler karşılığında Yahyâ'nın kendisine teslim edilmesini istedi. Fazl ayrıca Yahyâ'ya da mektuplar yazarak ondan teslim olmasını istedi.¹⁷³ Yahyâ ise Fazl b. Yahyâ'ya fakihlerin, kâdîların Hâşimoğulları ve Abdüssamed b. Ali Abbâs b. Muhammed, Muhammed b. İbrahim ve Mûsa b. İsâ gibi büyüklerinin şahitlik edecekleri ve Halife Hâurûn Reşîd'in bizzat kendi hattıyla yazacağı bir amânname karşılığında sulh yapıp teslim olacağını bildirdi. Onun bu isteği halife tarafından kabul edililmesi üzerine Yahyâ b. Abdullah, Fazl b. Yahyâ'ya teslim olarak birlikte Bağat'a gittiler ve kenisine söz verildiği üzere Bağdat'ta halife tarafından iyi bir şekilde karşılanarak kendisine çeşitli hediyeler verildi.¹⁷⁴ Bu arada başka bir rivayette Deylem meliki Cüstân'ın Yahyâ b. Abdullah'ı teslim etmeyi kabul etmediği ve bunun üzerine Cüstân'ın karısının kocası üzerindeki etkisini bilen Fazl b. Yahyâ'nın Deylem Meliki'nin karısına pahalı hediyeler ve değerli eşyalar göndermek suretiyle kendi tarafına çektiği ve böylece Cüstân'ın Yahyâ'yı teslim etmesi sağlandığı kaydedilmektedir.¹⁷⁵

Bu arada Yahyâ b. Abdullah'ın Deylem macerasına dair kaynaklarda iki farklı rivayet kaydedilmektedir. Örneğin Ebû İshak es-Sâbî, Alevîlerden Deylem'e gelen ilk kişi olan Yahyâ b. Abdullah'ın Halife Hârûn Reşîd'ten kaçarak Deylem'e sığındığını,

¹⁷¹ Ebû'l Ferec el-İsfahânî, *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn*, Neşr. Seyyîd Ahmed Sakr, Müessesetü'l-Âlemi li'l-Matbûât, Beyrut 2006, 389-390; el-Hasenî, *Kitâbu'l-Mesâbîh*, 57; Ebû Tâlib en-Nâtık, *Kitâbu'l-İfâde fî Târîhi'l E'immeti's-Sâde*, 80.

¹⁷² et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, VIII, 242; el-İsfahânî, *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn*, 390; es-Sâbî, *et-Tâcî*, 17; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 215.

¹⁷³ et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, VIII, 242-243; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 215.

¹⁷⁴ et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, VIII, 243; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 215. Krş. Nahide Bozkurt, "Hârûnnürreşîd", *DİA*, TDV, Ankara 1997, XVI, 259.

¹⁷⁵ el-Hasenî, *Kitâbu'l-Mesâbîh*, 57-58; es-Sâbî, *et-Tâcî*, 17; en-Nâtık, *Kitâbu'l-İfâde fî Târîhi'l E'immeti's-Sâde*, 81; el-Muhallî, *Kitâbu'l-Hadâiku'l-Verdiyye fî Menâkibi E'immeti'z-Zeydiyye*, 197. Krş.

ancak burada fazla kalamadığından dolayı Deylemliler'i İslâmiyet'e davet etmeye imkân bulamadığını kaydetmektedir.¹⁷⁶ Humeyd el-Muhallî ise es-Sâbî'den farklı olarak Yahyâ'nın Deylem'de kısa bir süre kalmasına rağmen bazı Deylemliler'in onun tebliği sayesinde Müslüman olduklarını, hatta bu zaman zarfında Deylem'de bir mescit inşa edildiğini zikretmektedir.¹⁷⁷ Cüstân'a bakacak olursak onunla ilgili yukarıda zikrettiğimiz bilgiler dışında kaynaklarda her herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

Cüstân'dan sonra hanedanın başına oğlu Merzubân b. Cüstân geçti. Merzubân'a dair kaynaklardaki ilk bilgiler Abbâsî Halifesi Hârûn Reşîd zamanına aittir. Kaynaklarda geçen bilgilere göre Halife Hârûn Reşîd, halka zulmeden Horâsân valisi Ali b. İsa b. Mâhân üzerine yürümek üzere harekete geçip, Rey'e ulaştığında burada 4 ay konaklamıştı (189/805). Halife Rey'de kaldığı sırada 3 tane amânnâme (güven mektubu) yazarak Hüseyin adındaki hizmetkâra vererek onu Taberistân'a göndermişti. Yazılmış olan bu amânnâmelerden birisi Şervîn b. Kârin'a ikincisi Mâziyâr'ın dedesi Vendâhürmüz'e üçüncüsü ise Deylem hükümdarı Merzubân b. Cüstân'a gönderilmiştir. Bu hükümdarlardan Merzubân ile Vendâhürmüz amânnâmelerden sonra Hârûn Reşîd'in huzuruna gelerek itaatlerini bildirmişlerdi. Halife de onlara ihsan ve ikramda bulunarak onlara hil'at giydirip onları değerli eşyalarla ülkelerine uğurlamıştı.¹⁷⁸ Bu arada Kesrevî'ye göre Halife Hârûn Reşîd'in Deylem hükümdarına yakınlık göstermesinin nedeni; halifenin bu yolla Deylemliler'in gönlünü kazanarak onların neden olduğu taşkınlık ve zararları engellemeyi amaçlamış olmasıdır.¹⁷⁹

Merzubân hakkında kaynaklarda geçen bilgiler bunlardan ibarettir. Merzubân'dan sonra hanedanın başına Cüstân b. Merzubân (veya Ebû Laylî)¹⁸⁰ geçti. Seleflerinde olduğu gibi Cüstân b. Merzubân (II. Cüstân) hakkında da kaynaklarda malumat yok denilecek kadar azdır.¹⁸¹ Sadece et-Taberî ve ondan nakil yapan İbnü'l-Esîr'in eserinde 201 (816-817) yılı olaylarına dair zikredilen bilgilerde Ebû Laylî (veya Lîlî) ismi geçmektedir. Konuya dair bu kaynaklarda geçen bilgilere göre 201 yılında

¹⁷⁶ es-Sâbî, *et-Tâcî*, 17. Krş. Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri*, 63.

¹⁷⁷ el-Muhallî, *Kitâbu'l-Hadâiku'l-Verdiyye fî Menâkibi E'immeti'z-Zeydiyye*, 197. Krş. Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri*, 63.

¹⁷⁸ et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, VIII, 314-316; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 271-272.

¹⁷⁹ Kesrevî, *Şehrîyârân-i Gumnâm*, 42. Krş. Mecîdî, "Castâniyân", *DMBİ*, XVIII, 124.

¹⁸⁰ Kesrevî, Ebûlelî isminin Deylemliler arasında yaygın olarak kullanıldığını ve bu ismin erkeklere verildiğini, ancak hangi manada telaffuz edildiğinin tam olarak bilinmediğini kaydetmektedir. Bkz. Kesrevî, *Şehrîyârân-i Gumnâm*, 43.

¹⁸¹ Kesrevî, *Şehrîyârân-i Gumnâm*, 43; Mecîdî, "Castâniyân", *DMBİ*, XVIII, 124.

Taberistân valisi olan Abdullah b. Hurdâzbih, Deylem'in Erz (veya Lârz) ve Şîrz (veya Şerzâ)¹⁸² vilayetlerini fethederek buraları İslâm topraklarına dâhil etmişti. Ayrıca Abdullah b. Hurdâzbih Taberistân dağlarını da fethederek İran asıllı mahalli bir hanedan olan Bâvendî hükümdarı Şehriyâr b. Şervîn'in hükümdarlığına son vermişti. Bunu dışında Deylem hükümdarı Ebû Laylî'yi de anlaşma yapmaksızın esir almıştı.¹⁸³ Ancak bu gelişmelere rağmen Abbâsîler Deylem'e tamamen hâkim olamamışlardı.

Cüstân b. Merzubân'dan sonra hanedanın başına Vehsûdân¹⁸⁴ b. Cüstân geçti. Vehsûdân'ın hükümdarlık tarihinin başlangıç tarihi belli olmamakla birlikte kendisine dair ilk bilgiler büyük Dâî el-Kebîr Hasan b. Zeyd'din¹⁸⁵ Deylem sınırlarına gelip 250 (864-865) yılında Taberistân'da Tâhirîler'e karşı isyan edip, Taberistân'a hâkim olmasıyla ilgilidir. Kaynaklarda geçen bilgilere göre Hasan b. Zeyd Rey'den gelip Taberistân'a hâkim olmadan önce Deylemlilerin yanı sıra Külâr, Sâlûr ve Rûyân halkı da kendisine biat ettiler.¹⁸⁶ Bu biat edenlerin arasında Vehsûdân da yer almaktaydı.¹⁸⁷

¹⁸² Bu yerler İbnü'l-Esîr'de Belâzur ve Şeyzer vilayetleri şeklinde geçmektedir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 380.

¹⁸³ et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, VIII, 556; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 380. Krş. Kesrevî, *Şehriyârân-i Gumnâm*, 43; Mecîdî, "Castâniyân", *DMBİ*, XVIII, 124-125.

¹⁸⁴ İbn Hassûl, Deylem'de İstâniye ve Lanciye adında iki topluluğun olduğunu, İstâniye topluluğunun dağlarda yaşadıklarını ve hükümdar ailesine Vehsûdâniyye denildiğini, Lanciye topluluğunun ise düzlüklerde yaşadıklarını ve bunların hükümdar ailesine de Cüstâniyye denildiğini kaydetmektedir. Bkz. Abbas Azzavi, "İbni Hassul'un Türkler Hakkında Bir Eseri", IV, 253.

¹⁸⁵ Tam künyesi; el-Hasen b. Zeyd b. Muhammed b. İsmâîl b. Hasen el-Alevî olan bu dâî Hz. Ali'nin sülalesine mensub olup ve aynı zamanda Taberistan, Gîlân ve Deylem'de hüküm süren Aleviyye'nin (Zeydi Devleti) kurucusu ve ilk hükümdarıdır. Bkz. FR. Buhl, "Hasan", *İA*, MEB, İstanbul 1987, V/1, 313; Mustafa Öz, "Hasan el-Âlevî", *DİA*, TDV, Ankara 1997, XVI, 287.

¹⁸⁶ Kûfe'de Abbâsîler'e karşı isyan eden Hz. Ali evlâdından Yahyâ b. Ömer et-Tâlibî'nin öldürülmesinden (250/864) sonra Halife Müstâin-Billâh (248-252/882-866), Tâhirîler'in Bağdat amili Muhammed b. Abdullah b. Tâhir'i mükâfatlandırmak için kendisine Deylemliler'in sınırlarına yakın olan Rûyân bölgesindeki arazileri iktâ etti. Ancak bu arazileri burada bulunan Kelâr ve Şâlûs (Câlûs) adlarındaki yerli halk orman ve mera olarak kullanmaktaydı. Vali Muhammed b. Abdullah, kâtibi Bîşr b. Hârûn'un kardeşi Câbir'i kendisine verilen yerlerin kayıt altına alınıp ele geçirilmesi için Taberistân'a gönderdi. Taberistân halkı ise kendilerine çok kötü davranan Tâhirîler'in Taberistân valisi Süleyman b. Abdullah ile adamlarından Muhammed b. Evs el-Belhî'den ve dolayısıyla Tâhirîler'den nefret ediyordu. Bu nefret iktâların kayıt işleminden sonra daha da artmıştı. Deylem'de nüfuz sahibi olan Muhammed b. Rüstem ve Ca'fer b. Rüstem adlı iki kardeş, Deylemliler'in de desteğini alarak Tâhirî yönetimine karşı isyan etti. Daha sonra Taberistân'daki seytlerin ileri gelenlerinden Muhammed b. İbrahim'e haber göndererek ona biat edeceklerini bildirdiler. Kendisinin biat edilmeye lâyık olmadığını söyleyen Muhammed onlara Yahya b. Ömer'in isyanına katıldıktan sonra İran'ın Rey şehrine sığınan Hasan b. Zeyd'i tavsiye etti. Onlarda bunu uygun görerek Rey'de bulunan Hasan b. Zeyd'e biat teklifinde bulundular ve Hasan b. Zeyd de bu teklifi kabul ederek Rey'den Taberistân'a geldi. Deylem, Kelâr, Şâlûs, Rûyân halkı da kendisine biat etti ve böylece Taberistân'da Zeydi Devleti kurulmuş oldu (250/864). Bkz. et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, IX, 271 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 30-31; Hakikat, *Conbiş-i Zeydiyye Der İran*, 77 vdd.; Muhammed Kâzım Rahmetî, *Zeydiyye Der İran*, Pijûhişkede-i Târih-i İslâm, Tahran 1392 hş., 68 vdd.; M.S. Khan, "The Early History of Zaydî Shi'ism in Daylamân and Gîlân", *Zeitschrift der*

Hasan b. Zeyd bu gelişmelerden sonra Taberistân'a hâkim olduğu gibi, Âmul ve Sârîye (veya Sârî)'yi de hâkimiyeti altına almış oldu.¹⁸⁸ İbn İsfendiyâr'a göre Vehsûdân'ın, Hasan b. Zeyd'e olan bu biatı çok uzun sürmemiştir. Nitekim İsfendiyâr'ın zikrettiği bilgilere göre Hasan b. Zeyd'in Sârîye'ye yerleştiğinde yanına pek çok yerden insanlar göç etmiş ve durumun sonucunda Deylem hükümdarı Vehsûdân, Hasan'ın yanından ayrılmış ve birkaç gün sonra da Vehsûdân'ın ölüm haberi Hasan'a ulaşmıştı. Bu gelişmeyle birlikte Deylemliler'den dört bin kişi Hasan b. Zeyd'e biat etti.¹⁸⁹ Aynı şekilde Evliyatullâh el-Âmulî de Vehsûdân'ın ölüm haberinin Hasan b. Zeyd'e ulaştığını ve Deylemliler'den dört bin kişinin Hasan b. Zeyd'e biat ettiğini kaydetmektedir.¹⁹⁰ Ancak *Târîhu't-Taberî* ve *el-Kâmil*'de zikredilen bir olayda Vehsûdân'ın bu tarihte ölmediği ve hayatta olduğu kaydedilmektedir. Nitekim et-Taberî ve ondan nakil yapan İbnü'l-Esîr'in yukarıda isimlerini zikrettiğimiz eserlerinde 259 (872-873) yılı olaylarını anlatırken bu yılda Muhammed b. el-Fazl b. Sinân el-Kazvîni ile Vehsûdân b. Cüstân ed-Deylemî arasında bir savaş meydana geldiğini ve Vehsûdân'ın bu savaşta yenildiğini kaydetmektedirler.¹⁹¹ Kesrevî ise et-Taberî ve İbnü'l-Esîr'in zikrettikleri bu bilginin yanlış olduğunu, zira Vehsûdân b. Cüstân'ın 252 (866-867) yılında öldüğünü ve bu olayın Cüstân b. Vehsûdân döneminde meydana geldiğini belirtmektedir.¹⁹²

Hasan b. Zeyd'de tekrar gelecek olursak onun Taberistân'a hâkim olması ve burada bir Zeydi Devleti kurması buraya komşu olan Deylem bölgesinde İslâmiyet'in yayılmasına olanak sağlamıştı. Nitekim İstahrî; Deylem bölgesinin bir zamanlar küfür diyarı olduğunu, bölgeye Alevî inancı yerleştiren Hasan b. Zeyd dönemine kadar Deylemliler'in köle olarak kullanıldığını ve bazılarının sonradan Müslüman olduğunu ancak buna rağmen Deylem ve civarında hâlâ küffârların bulunduğunu

Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, (ZDMG), Wiesbaden 1975, CXXV, 303; Hasan Yaşaroğlu, Taberistan Zeydileri, Gümüşhane 2012, 73 vdd.

¹⁸⁷ et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, IX, 273; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 31; Kesrevî, *Şehrîyârân-i Gumnâm*, 43-44; Mecîdî, "Castânîyân", *DMBİ*, XVIII, 125.

¹⁸⁸ et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, IX, 274; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 31-32; Khan, "The Early History of Zaydî Shî'ism in Daylamân and Gîlân", *ZDMG*, CXXV, 304.

¹⁸⁹ İbn İsfendiyâr, *Târîh-i Taberistân*, I, 255; Kesrevî, *Şehrîyârân-i Gumnâm*, 44; Mecîdî, "Castânîyân", *DMBİ*, XVIII, 125.

¹⁹⁰ Mevlânâ Evliyauallah el-Âmulî, *Târîh-i Rûyân*, Neşr. Abbâ Halilî, İntişârât-i Kitâbhâne-yi İkbâl, Tahran 1313 hş.,

¹⁹¹ et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, IX, 506; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 139. Krş. Mecîdî, "Castânîyân", *DMBİ*, XVIII, 125.

¹⁹² Kesrevî, *Şehrîyârân-i Gumnâm*, 45, dipnot 2.

zikretmektedir.¹⁹³ İbn Havkal de Deylemliler'in Hasan b. Zeyd dönemine kadar Müslüman olmadıklarını ve esir alınabildiklerini, Hasan b. Zeyd ile birlikte buraya Alevîliğin girdiğini, bu sayede Deylemliler'den bir kısmın Müslüman olduğunu, ancak buna rağmen Deylem dağlarında yaşayan bir kısmın hâlâ kâfir olarak yaşadıklarını kaydetmektedir.¹⁹⁴ es-Sâbî de Deylemliler'in İslâmiyeti kabul etmeleri Hasan b. Zeyd'in tebliği sayesinde gerçekleştiğini belirtmektedir.¹⁹⁵

Bu dönemde Vehsûdân'dan sonra hanedanın başına Cüstân b. Vehsûdân (III. Cüstan) geçti. III. Cüstân hakkında kaynaklarda en fazla bilgi olan Cüstânî hükümdarıdır. Bunun nedeni de III. Cüstân'ın yaklaşık olarak 50 yıl hüküm sürmüş olmasıdır. III. Cüstan'a dair kaynaklara geçen bilgiler, onun seleflerinde olduğu gibi kendisinin Zeydi imâmılarıyla olan ilişkileri ve bu ilişkiler sonucunda meydana gelen olaylar hakkındadır.¹⁹⁶ III. Cüstan, Deylem tahtına geçtikten sonra Hasan b. Zeyd'de biat ederek 252 yılında Ahmet b. İsa el-Alevî ve Hasan b. Ahmed Kevkevî ile birlikte Rey şehrine hücum edip halkın bir kısmını öldürüp bir kısmını da esir aldılar. Bu arada bu olaylar yaşandığı sırada şehrin valisi olan Abdullah b. Uzeyr'in şehirden kaçması üzerine Rey halkı III. Cüstân ve yanında bulunanlara iki milyon dirhem vererek onların geri dönmelerini sağlamışlardı. Bu arada III. Cüstân ve beraberinde bulunanlardan bir kısmı geri dönünce Abdullah b. Uzeyr şehre geri dönerek burada kalmış olan Ahmet b. İsa'yı yakalayarak Nişâbûr'a göndermişti.¹⁹⁷

270 (884) yılında Hasan b. Zeyd öldüğünde vasiyeti üzerine Taberistân Zeydi Devleti'nin başına kardeşi Ebû Abdullah Muhammed b. Zeyd geçti ve III. Cüstân ona bağlılığını bildirdi. Bu bağlılıkla birlikte Deylem, Muhammed b. Zeyd'in müşkül bir durumu düştüğünde sığınabileceği bir yer haline geldi.¹⁹⁸ Nitekim 272 (885) yılında Tâhirîler'in Horâsân valisi Râfi b. Herseme, Muhammed b. Zeyd'inin yönetim merkezi olan Cürcân'ı işgal edince Muhammed b. Zeyd, birkaç yıl Taberistân'ın farklı bölgelerine sığınarak Râfi'ye karşı direnmeye çalıştıysa da başarılı olamadı ve sonunda

¹⁹³ İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, 189.

¹⁹⁴ İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, 290.

¹⁹⁵ es-Sâbî *et-Tâci*, 21.

¹⁹⁶ Kesrevî, *Şehrîyârân-i Gumnâm*, 44; Mecîdî, "Castânîyân", *DMBİ*, XVIII, 125-126.

¹⁹⁷ et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, IX, 372; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 67; el-Âmulî, *Târih-i Rûyân*, 70; Kesrevî, *Şehrîyârân-i Gumnâm*, 44.

¹⁹⁸ el-Âmulî, *Târih-i Rûyân*, 72; Kesrevî, *Şehrîyârân-i Gumnâm*, 45; Mecîdî, "Castânîyân", *DMBİ*, XVIII, 126.

Deylem'e III. Cüstân'ın¹⁹⁹ yanına sığındı (277/891). III. Cüstân da Muhammed b. Zeyd'e yardım etmek amacıyla bulunduğu dağlık bölgeden aşağı inerek Râfi b. Herseme'nin Câlûs (Şâlûs)'ta vekil olarak bıraktığı Muhammed b. Hârûn'u muhasara altına aldı. Bu durumdan bir casus vasıtasıyla haberdar olan Râfi b. Herseme ise bizzat harekete geçerek Câlûs'a geldi. Râfi b. Herseme'nin bizzat Câlûs'a gelmesi üzerine III. Cüstân ve Muhammed b. Zeyd hızlıca Deylem'e çekildiler. Râfi de onların peşinden Deylem'e girerek burada büyük tahriplerde bulundu (Safer 278/Mayıs 891). Bunun üzerine III. Cüstân, bir grup insanı Râfi b. Herseme'nin huzuruna göndererek ondan emân diledi. Râfi b. Herseme de Muhammed b. Zeyd'in mallarının teslim edilmesi ve kendisinin bir daha himaye edilmemesi şartıyla Deylemliler'e emân verdi ve Tâlekân yoluyla Kazvînê gitti.²⁰⁰ Ancak daha sonra Bağdat'ta gelişen olaylar üzerine Muhammed b. Zeyd ile Râfi b. Herseme ittifak kurup müttefik oldular. Şöyle ki Halife el-Mutemid Alellah'ın ölümünden (279/892) sonra yerine el-Mutezid Billâh (279-289/892-902) geçmiş²⁰¹ ve Horâsân yönetimini Saffârîler'e vermişti. Bunun üzerine Horâsân'ı tekrar elde etmek isteyen Râfi b. Herseme Deylem'de bulunan Muhammed'e haber göndererek, ona barış teklifinde bulundu. Muhammed bu teklifi kabul edince Râfi, Taberistân'ı Muhammed'e bırakarak Cürcân'a yerleşti ve Muhammed'e biat etti. (282 /895). Lakin bu ittifaka rağmen ne Râfi ne de Muhammed amaçlarına ulaşamadılar. Nitekim Rafi, Saffârîler'e karşı giriştiği mücadele sonucunda Ramazan ayının 284 (Ekim-Kasım 896) yılında Hârizmler tarafından öldürülmüş,²⁰² Muhammed b. Zeyd ise Râfi'den sonra Horâsân hâkimiyeti için Sâmânîler ile giriştiği mücadele sonucunda Cürcân'da 287 (900) yılında öldürülmüştür.²⁰³

Muhammed b. Zeyd'in ölümünden sonra Taberistân Zeydileri'nin başına Ali evladının Hüseyinî koluna mensup olan Hasan b. Ali el-Utrûş (en-Nâsır Lilhak) geçti.

¹⁹⁹ İbnü'l-Esîr, Râfi b. Herseme'nin Cürcân'a saldırması ve sonrasında gelişen olayları anlatırken Cüstân b. Vehsûdân ismini zikretmeden Muhammed b. Zeyd'in Deyleme sığındığını kaydetmektedir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 280-281.

²⁰⁰ İbn İsfendiyâr, *Târih-i Taberistân*, I, 274-275; el-Âmulî, *Târih-i Rûyân*, 72-73; Mîr Seyyid Zahireddîn b. Seyyid Nasireddîn Mar'aşî, *Târih-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, be mukaddeme-yi Muhammed Cevâd Meşkûr, be küşş-i Muhammed Hüseyin Teshîbî, İntişârât-i Müessesesi-i Matbûât-i Şark, Tahran 1345 hş., 138-139; Kesrevî, *Şehrîyârân-i Gumnâm*, 45; Hakikat, *Conbiş-i Zeydiyye Der İnan*, 129-130; Rahmetî, *Zeydiyye Der İnan*, 75.

²⁰¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 298-299; Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri*, 101.

²⁰² İbn İsfendiyâr, *Târih-i Taberistân*, I, 276 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 300-301; Hakikat, *Conbiş-i Zeydiyye Der İnan*, 134-135.

²⁰³ et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, X, 81-82; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 338-339; İbn İsfendiyâr, *Târih-i Taberistân*, I, 278 vdd.; Hakikat, *Conbiş-i Zeydiyye Der İnan*, 137 vdd.

Başlangıçta Muhammed b. Zeyd ile beraber hareket eden Hasan el-Utrûş, bir süre sonra ondan ayrılarak bağımsız bir yönetim tesis etmek amacıyla Horâsân'a gitmişti. Hasan el-Utrûş; burada bulunduğu sırada Muhammed b. Zeyd'in ölüm haberinin gelmesi ve Taberistân Zeydileri'nin dağılmasıyla birlikte, buradan ayrılarak Dâmgân üzerinden Rey'e oradan da daha önceden tanıştığı Deylem hükümdarı III. Cüstân'ın davetine uyarak Deylem'e gitti.²⁰⁴ Hasan el-Utrûş'un Deylem'e gelmesiyle birlikte bölgedeki İslâmlaşma süreci de hız kazandı. Nitekim Hasan el-Utrûş ilk başlarda Deylem hükümdarı III. Cüstân'a maksadının sadece dinî bir öğretici sıfatıyla Deylemliler'i İslâm'a davet etmekten ibaret olduğunu açıklamış ancak daha sonra bölgenin Müslümanlaşması için yoğun bir tebliğ hareketine başlamıştı. Onun yaklaşık 13–14 yıl süren bu tebliğ hareketi sonucunda bu dönemde Sefîd Rûd'tan Şâhrûd sahilinin sonuna kadar olan bölgede yaşayan Deylem halkından çok sayıda kişi Müslüman olmuştu.²⁰⁵ Hasan el-Utrûş daha sonra III. Cüstân'ın da izniyle Gîlân'a geçerek faaliyetlerini burada da sürdürdü ve çok sayıda cami inşa ettirerek İslâmiyet'e yeni giren Deylemliler ve Gîlânlılar'ın bu dinin kaidelerine göre yaşayıp eski adetlerini terk etmelerini sağladı. Bu arada Hasan el-Utrûş, bölgedeki bu faaliyetleri sonucunda Deylem ve Gîl halkından büyük bir destek gördü ve bunun sonucunda da Deylem'e geri gitti.²⁰⁶ Ancak Hasan el-Utrûş Deylem'e geldikten bir müddet sonra kendisi ile Deylem hükümdarı III. Cüstân arasında bir anlaşmazlık meydana geldi. Bu anlaşmazlığın nedeni ise III. Cüstân'ın Hasan el-Utrûş'un ahaliden öşür ve sadaka almasını yasaklamış olmasıydı. Bu anlaşmazlık sonucunda iki taraf arasında meydana gelen savaşta Hasan el-Utrûş, Deylem halkının kendisine meyletmesi sonucunda III. Cüstân'a üstünlük sağladı.²⁰⁷ Böylece Deylemliler ve Gîlânlılar Hasan el-Utrûş'u imâm ilan edip kendisine en-Nâsır Lihak lakabını verdi.²⁰⁸ Ebû İshak es-Sâbî; Hasan el-Utrûş'un oldukça iyi bir konumda

²⁰⁴ Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri*, 107-108; R. Strothmann, "Hasan al-Utrûsh", *EP*², Leiden-London 1986, III, 254; İsa Doğan, "Hasan el-Utrûş", *DİA*, TDV, Ankara 1997, XVI, 357.

²⁰⁵ el-Hasenî, *Kitâbu'l-Mesâbih*, 72-73; es-Sâbî, *et-Tâcî*, 23; Ebû Tâlib en-Nâtık, *Kitâbu'l-İfâde fî Târîhi'l E'immeti's-Sâde*, 88; el-Âmulî, *Târih-i Rûyân*, 76; el-Muhallî, *Kitâbu'l-Hadâiku'l-Verdiyye fî Menâkibi E'immeti'z-Zeydiyye*, 224-225; Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri*, 108.

²⁰⁶ el-Hasenî, *Kitâbu'l-Mesâbih*, 73; Ebû Tâlib en-Nâtık, *Kitâbu'l-İfâde fî Târîhi'l E'immeti's-Sâde*, 89; el-Muhallî, *Kitâbu'l-Hadâiku'l-Verdiyye fî Menâkibi E'immeti'z-Zeydiyye*, 225; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VI, 437. Krş. Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri*, 109; Strothmann, "Hasan al-Utrûsh", *EP*², III, 254.

²⁰⁷ es-Sâbî, *et-Tâcî*, 24; Ebû Tâlib en-Nâtık, *Kitâbu'l-İfâde fî Târîhi'l E'immeti's-Sâde*, 88-89; el-Muhallî, *Kitâbu'l-Hadâiku'l-Verdiyye fî Menâkibi E'immeti'z-Zeydiyye*, 225-226; el-Âmulî, *Târih-i Rûyân*, 77. Krş. Kesrevî, *Şehrîyârân-i Gumnâm*, 48.

²⁰⁸ es-Sâbî, *et-Tâcî*, 23; Farhat Daftary, *Şii İslam Tarihi*, (Çev. Ahmet Fethi), Alfa Yayınları, İstanbul 2016, 198.

olduğunu, imâm ilân edildikten sonra Cüstân ile arasındaki ihtilâfı giderip ondan biat aldığı ve Sefid Rûd'un batısındaki Sünnî komşuları ile de anlaşma yaptığını kaydetmektedir.²⁰⁹

Bu gelişmelerle birlikte daha da güçlenen Hasan el-Utrûş Taberistân bölgesini elde etmek üzere harekete geçti ve amacını gerçekleştirmek için Sâ mânî ordusu ile çok sayıda savaş yapıp başarısız olduysa²¹⁰ da 301 (913-914) tarihinde yapılan son savaşta Sâ mânî güçlerini ağır bir şekilde hezimete uğratarak Taberistân'ın başkenti Âmül'e girdi ve böylece 13-14 yıl Sâ mânî hâkimiyetinde kalan Taberistân'ın tamamını ele geçirdi. Bu gelişmelerle birlikte Taberistân'da Zeydi Devleti'ni yeniden tesis eden Hasan el-Utrûs, Câlûs'tan Sâriye'ye kadar olan yerler ile Rûyân ve Kelâr'ı kendi hâkimiyeti altına alarak bu yerlerde adil bir yönetim sergileyerek bölge halkının takdirini kazandı.²¹¹

Bu arada Deylem'deki bütün bu tebliğ faaliyetlerine rağmen X. yüzyılda bölgede bazı yerlerde İslâmiyet'in hâlâ kabul edilmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Mesudî; Hasan el-Utrûş'un 301 (913-914) yılında Taberistân ve Deylem'de ortaya çıkarak burada uzun süre kaldığını ve buradaki cahiliye dönemine son vermeye başladığını ve bölgede bulunan Mecûsîler (Zerdüştiler)'in Utrûş'un bu tebliğ faaliyetleri sonucunda İslâmiyet'i kabul ettiklerini ancak buna rağmen Cibâl ve Deylem'de dağ tepelerinde, kalelerde, vadilerde ve ulaşılması zor olan yerlerde yaşayan az sayıda bir kesimin putperestliğini sürdürdüğünü ve bu durumun hâlâ sürdüğünü kaydetmektedir.²¹²

III. Cüstân'a tekrar gelecek olursak; Cüstân, Hasan el-Utrûs'a biat ettikten sonra Deylem'deki eski gücünü yitirmiş ve 301 (913-914) ile 304 (916-917) yılları arasındaki bir tarihte kardeşi Ali b. Vehsûdân tarafından öldürülmüştür.²¹³ Kesrevî; III. Cüstân'ın

²⁰⁹ es-Sâbî *et-Tâcî*, 25.

²¹⁰ Bu başarısız savaşlardan en bilinenleri Felâs Savaşı ile Kazar'da meydana gelen savaştır. Bu savaşlar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri*, 110.

²¹¹ el-Hasenî, *Kitâbu'l-Mesâbîh*, 73-74; es-Sâbî, *et-Tâcî*, 25-26; Ebû Tâlib en-Nâtık, *Kitâbu'l-İfâde fî Târîhi'l E'immeti's-Sâde*, 90-91; İbn İsfendiyâr, *Târîh-i Taberistân*, I, 90-91; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 436-437.

²¹² Mesudî, *Murûc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, 448-449. Ayrıca bkz. Mafizullah Kabir, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, (Trc. Mehdî Âfşâr), İntişârât-i Rif'et-Debîr, Tahran 1389 hş., 18-19; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovezâ-yi Zamân-i İşân*, 61-62.

²¹³ İbn Vâsıl, Cemâleddîn Muhammed b. Sâlim b. Nasrullah b. Sâlim, *Kitâbu't-Târîhu's-Sâlihî*, I, el-Mektebetü'l Asriyye, Neşr. Ömer Abdusselâm Tedmurî, Beyrut 2010, 7. 48-49; Cüveynî, *Târîh-i Cihangüşây-i Cüveynî (Haşiyeler ve Açıklamalar Kısmı)*, 930.

öldürülme nedeni olarak kardeşi Ali'nin Müslüman olup Abbâsîlerin hizmetine girmesi ve kardeşinin kendisine karşı düşmanca hareket etmesini göstermektedir.²¹⁴

III. Cüstân'ın öldürülmesinden sonra Deylem hükümdarı Ali b. Vehsûdân oldu. İbnü'l-Esîr; Abbâsî hizmetinde olan Ali'nin İsfahân şehrinin savaş işlerini yürüttüğünü, ancak şehrin vergi ve mali işleriyle ilgilenen Ahmed b. Şâh ile Ali'nin kölesi arasında meydana gelen tartışma sonucunda Ahmed'in Ali'nin telkiniyle köle tarafından öldürüldüğünü ve halifenin de bu duruma çok sinirlendiğini ve bunun sonucunda Ali'yi bu görevden azlettirdiğini, Ali'nin de Cibâl bölgesinin bir yerine gidip orada ikamet etmeye başladığını kaydetmektedir (304/916-917).²¹⁵ İbn Miskeveyh ise Ali b. Vehsûdân'ın İsfahân'daki bu görevine 300 yılında atandığını ve Ahmed b. Şâh ile Ali'nin kölesi arasında meydana gelen olaydan sonra 304 yılında bu görevden azledildiğini ve kendi isteğiyle Deylem'e gittiğini kaydetmektedir.²¹⁶ Kesrevî; bu olaydan sonra Ali b. Vehsûdân'a dair 407 (919-920) yılına kadar kaynaklarda herhangi bir bilginin yer almadığını belirtmektedir.²¹⁷

407 yılı tarihine bakacak olursak; Hasan el-Utrûş'un ölümünden sonra Taberistân Zeydileri'nin başına Hasan b. Kâsım geçmişti. Hasan b. Kâsım da selefleri gibi Taberistân hâkimiyeti için Sâmânîlerle mücadeleye girişmişti. Nitekim o, bu uğurda Cürcân'a saldırarak burayı ele geçirmiş ve Sâmânîlerin şehri almak için yaptıkları ilk saldırıda etkisiz olmuştu. Bu gelişmeler üzerine Sâmânîler, Karategin komutasında yeni ve daha güçlü bir ordu hazırlayarak Hasan b. Kâsım'ın üzerine gönderdi ve bu ordu onu yenerek Cürcân'ı ele geçirdiler. Hasan b. Kâsım ise kaçarak Cibâl hükümdarı Muhammed b. Şehriyâr'a sığındı. Muhammed b. Şehriyâr ise onu zincire vurdurup Halife el-Muktedir-Billah'ın (295-320/908-932) Rey valisi olan Ali b. Vahsûdân'a gönderdi. Ali b. Vahsûdân da onu Âlamût Kalesi'ne hapsedti.²¹⁸

Ali b. Vahsûdân bu olaydan kısa bir süre sonra Muhammed b. Müsâfir tarafından öldürüldü. Bu arada onun hangi tarihte öldürüldüğüne dair kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Örneğin; İbn İsfendiyâr tarih vermeden Hasan b. Kâsım'ın Âlamût Kalesi'ndeki esaretinin Ali b. Vahsûdân'ın Müsâfiriler (Kangâriler,

²¹⁴ Kesrevî, *Şehriyârân-i Gumnâm*, 48-49.

²¹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 450. Krş. Kesrevî, *Şehriyârân-i Gumnâm*, 49.

²¹⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 28- 40.

²¹⁷ Kesrevî, *Şehriyârân-i Gumnâm*, 49.

²¹⁸ İbn İsfendiyâr, *Târih-i Taberistân*, I, 303-304; el-Âmulî, *Târih-i Rûyân*, 80-81. Ayrıca bkz. Aydın Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler*, Yeditepe Yayınlar, İstanbul 2013, 120.

Sâlârîler)'in²¹⁹ meliki Muhammed b. Müsâfir tarafından öldürülmesine kadar sürdüğünü kaydetmektedir.²²⁰ İsfendiyâr'ın zikrettiği bu olay 309 (921-922) yılına denk gelmektedir. İbn Miskeveyh ile İbnü'l-Esîr ise Muhammed b. Müsâfir'in yerine sehven Ahmet b. Müsafir ismini zikrederek Müsâfir'in Kazvîn civarında ikamet eden ve kardeşinin oğlu olan Ali b. Vahsûdân'ın üzerine hücum ederek onu yatağında öldürdüğünü kaydetmektedirler. Ayrıca her iki müverrihte bu olayı 304 (916-917) yılı olayları içinde zikretmektedirler.²²¹ Mesûdî ise tarih vermeden Ali b. Vehsûdân'ın Rey'de öldürüldüğünü zikretmekle birlikte Ali b. Vehsûdân'ın Muhammed b. Müsâfir'in dayısı olduğunu belirtmektedir.²²² Ali b. Vehsûdân'ın Muhammed b. Müsâfir'in yeğeni mi yoksa dayısı mı olduğuna dair görüş bildiren Kesrevî; Mesudî'de geçen ve yukarıda zikrettiğimiz bilgileri değerlendirip, III. Cüstân ile Ali'nin annelerinin farklı olduğunu ve Mesûdî'nin Müsâfir'in ve oğullarının döneminde yaşadığından dolayı söylediklerinin doğru olabileceğini aktarmaktadır.²²³ İbn Vâsıl ise Ali b. Vehsûdân'ın Muhammed b. Müsâfir tarafından öldürülmesi olayını 315 (927-928) yılı olayları arasında zikretmektedir.²²⁴

Ali b. Vehsûdân'dan sonra hanedanlığın başına kardeşi Hüsrev Fîrûz geçti. Fîrûz da selefleri gibi Taberistân Zeydileri'yle iyi ilişkiler kurarak hanedanın başına geçtikten sonra kardeşi Ali tarafından Âlamût Kalesi'ne hapsedilen Hasan b. Kâsım'ı serbest bırakıp Gîlân'a gönderdi.²²⁵ Ayrıca Hüsrev Fîrûz, kardeşi Ali b. Vehsûdân'ın intikamını almak için Muhammed b. Müsâfir ile savaşmış ancak ona karşı başarısız olmuş ve öldürülmüştür.²²⁶ Hüsrev Fîrûz'un öldürülmesinden sonra onun yerine hanedan tahtına oğlu Mehdî (308-316/920-928) geçti. Mehdî de babası gibi Muhammed b. Müsâfir ile mücadele etmişse de başarısız olmuş ve bunun sonucunda; Rey, Kazvîn, Cüzcân ve Taberistân'a hâkim olan ve aynı zamanda Mâkân b. Kâkî'nin düşmanı olan Deylemli Esfâr b. Şîreveyh'e sığınmak zorunda kalmıştır. Ancak Esfâr kendisinden başka bir gücü kabul etmediğinden Mehdî'nin iltica talebini kabul etmemişti. Ayrıca bu

²¹⁹ Müsâfirîler; X-XI. yüzyıllarda Târum, Azerbaycan, Arrân ve Ermîniye'de hüküm süren Deylemli bir hanedanlıktır. Bk. Ahmet Güner, "Müsâfirîler", *DİA*, TDV, Ankara 2006, XXXII, 18.

²²⁰ İbn İsfendiyâr, *Târih-i Taberistân*, I, 303.

²²¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan) 51; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 454.

²²² el-Mesûdî, Ebü'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Ali, *Mürucu'z-Zeheb* ve Meâdinu'l-Cevher, IV, Neşr. Kemâl Hasan Mer'î, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2005, 300.

²²³ Kesrevî, *Şehrîyârân-i Gumnâm*, 50.

²²⁴ İbn Vâsıl, *Kitâbü't-Târihu's-Sâlihî*, I, 7.

²²⁵ İbn İsfendiyâr, *Târih-i Taberistân*, I, 303; Nâyetullâh, "Castânîyân", *DMBİ*, XVIII,

²²⁶ İbn Vâsıl, *Kitâbü't-Târihu's-Sâlihî*, I, 7; Kesrevî, *Şehrîyârân-i Gumnâm*, 50.

gelişmelerden bir müddet sonra Cüstânîler'in başkenti konumunda olan Âlamût Kalesi de Müsâfirîler'in eline geçmiş ve Müsâfir kalenin yönetimini yeğeni Siyâhçeşm'e bırakmıştı. Bu olaylardan sonra kaynaklarda Mehdî'ye dair bilgiler yer almamaktadır. Ancak; Madelung ve Daftary gibi araştırmacılar Müsâfir'in yeğeni olan ve kendisi tarafından Âlamût'u yönetmekle görevlendirilen Siyâhçeşm'in aslında Mehdî olduğunu belirtmektedirler.²²⁷ Mecîdî ise Madelung ve Daftary'in zikrettikleri bu bilginin yanlış olduğunu bu durumun İbn Miskeveyh ve İbnü'l-Esîr gibi müverrihlerin zikrettikleri bilgilerde de ortaya çıktığını belirtmektedir.²²⁸

Kesrevî; Mehdî'den sonra Cüstânîler ve hükümdarları hakkında kaynaklarda onlara dair bilgilerin yer almadığını,²²⁹ Mecîdî ise Cüstânîler'in Mehdî'den sonra son bulmadığını, hanedanın başına III. Cüstân'ın Ebû'l Fevâris Mânâzir (ماناذر) adlı oğlundan olan Hüsrev Şâh'ın geçtiğini ve bununla birlikte hanedanın varlığını 434 yılına kadar sürdürdüğünü zikretmektedir. Bununla birlikte Mecîdî; Mehdî'den sonra hanedanın başına sırasıyla: Ebû'l Fevâris Mânâzir b. Cüstân (331-361/943-972), Hüsrev Şâh b. Mânâzir (361-396/972-1006), Fûlâd b. Mânâzir, İbn Fûlâd ve son olarak Merzubân b. Fûlâd'ın geçtiğini belirtmekle birlikte, ayrıca bu hükümdarlara dair kaynaklarda geçen bilgileri ve bazı hükümdarların iktidar dönemlerini yani tarih aralıklarını da vermektedir.²³⁰

Bu arada Cüstânîler'in zayıflamasıyla birlikte Deylem ve Gîlân bölgesindeki güç dengesi Sâmânî kumandanları arasında sürekli el değiştirmeye başlamıştır. Nitekim Deylemli olan Mâkân b. Kâkî; Rey başta olmak üzere bazı bölgelere hâkim olmuştu, ancak daha önce ordusunda görev alan ve olumsuz davranışları yüzünden ordudan atılan Esfâr b. Şîreveyh, Mâkân'a karşı mücadele ederek Cürcân, Tâberistan,²³¹ Rey ve çevresine hâkim olup, Mâkân'ın buradaki hâkimiyetine son verdi.²³² Bu arada Esfâr bu

²²⁷ Kesrevî, *Şehrîyârân-i Gumnâm*, 51; Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 201-202.

²²⁸ Mecîdî, "Castânîyân", *DMBİ*, XVIII, 128.

²²⁹ Kesrevî, *Şehrîyârân-i Gumnâm*, 51.

²³⁰ Mecîdî, "Castânîyân", *DMBİ*, XVIII, 128-130.

²³¹ İbn İsfendiyâr, *Târîh-i Taberistân*, I, 310-315-316; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 512-513-524; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler*, 126-127; M. Nazım, "Mâkân b. Kâkî", *İA*, MEB, İstanbul, 1995, VII, 202; Abdülkerim Özaydın, "Esfâr b. Şîreveyh", *DİA*, TDV, Ankara 1995, XI, 373; Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", *DİA*, TDV, Ankara 1992, VI, 496; aynı müellif, "Zeyâriiler", *DİA*, TDV, Ankara 2013, XLIV, 498.

²³² İbn İsfendiyâr, *Târîh-i Taberistân*, I, 316; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 524; Mar'aşî, *Târîh-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, 70; Nazım, "Mâkân b. Kâkî", *İA*, VII, 202; Abdülkerim Özaydın, "Esfâr b. Şîreveyh", *DİA*, TDV, Ankara 1995, XI, 373; Merçil, "Büveyhîler", *DİA*, VI, 496; aynı müellif, "Zeyâriiler", *DİA*, XLIV, 498.

başarıyla birlikte Rey’de saltanat tahtı kurarak, kendini hükümdar gibi görüp Halife el-Muktedir-Billah ile Sâ mânî emîri Nasr b. Ahmed (914-943)’e meydan okuyordu. Ancak Sâ mânî ordusunun ona karşı harekete geçmesi üzerine tekrar Sâ mânîlere tâbi olmaya başladı.²³³

Esfâr b. Şîreveyh bu gelişmelerden bir müddet sonra kendi emîri Merdâvîc b. Ziyâr tarafından Kazvîn ile Zencân arasında bulunan Tâlekân’da 316 (928-929) veya 319 (931-932) yılında öldürüldü.²³⁴ Öte yandan Merdâvîc, Esfâr’ı öldürdükten sonra merkezi Cürcân olan Ziyârîler Hanedanlığı’nı kurdu.

Deylemliler’in yaşadığı coğrafyada özetle anlattığımız bu siyasi olaylar olurken, Büveyhîler ise ilk başlarda Taberistân Zeydileri’nin ardından da Mâkân b. Kâkî’nin emrinde Sâ mânîler’e hizmet ettiler ve Mâkân’ın, Merdâvîc karşısında tutunamayıp Kirmân taraflarına gitmesiyle de Sâ mânî Devletine olan hizmetlerini Merdâvîc’in emri altında sürdürerek yavaş yavaş tarih sahnesine çıkmaya başladılar.

Buraya kadar olan kısımda; Deylem coğrafyasının genel hatlarını, Deylemliler’e dair kaynaklarda geçen ilk bilgileri, bölgedeki Arap fetihlerini ve Deylemliler’in bunlara direnmeleri ve nihayetinde bölgeye Seyitlerin yani Zeydilerin gelmesiyle birlikte Deylemliler’in Müslüman olması ve bölgede yerel hanedanlıklar kurup Zeydilerle kurdukları ilişkileri Cüstâniler üzerinden anlatmaya çalıştık. Bundan sonraki kısımlar Büveyhîler’in Deylemliler’in yerel bir komutan olan Merdâvîc’in emri altında Sâ mânîler ile olan ilişkileri, tarih sahnesine çıkmaları ve sonrasında gelişen olaylar ele alınacaktır.

²³³ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 525-526; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâ mânîler*, 26 vd.; Abdülkerim Özaydın, “Esfâr b. Şîreveyh”, *DİA*, TDV, Ankara 1995, XI, 373; Erdoğan Merçil, “Büveyhîler”, *DİA*, TDV, Ankara 1992, VI, 496; Erdoğan Merçil, “Zeyârîler”, *DİA*, TDV, Ankara 2013, XLIV, 498.

²³⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 154; İbn İsfendiyâr, *Târîh-i Taberistân*, I, 318-319; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 527 vd.; Mar’âşî, *Târîh-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, 71; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâ mânîler*, 128; Abdülkerim Özaydın, “Esfâr b. Şîreveyh”, *DİA*, TDV, Ankara 1995, XI, 373; Erdoğan Merçil, “Büveyhîler”, *DİA*, TDV, Ankara 1992, VI, 496; Erdoğan Merçil, “Zeyârîler”, *DİA*, TDV, Ankara 2013, XLIV, 498.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜVEYHİLER'E DAİR İLK BİLGİLER

1.1. BÜVEYHİLER'İN NESEBİ VE BUNLARA DAİR BİLGİLER

X. ve XI. yüzyıllarda İran ve Irak'ta hüküm süren Büveyhîler'in nesebine dair dönemin müverrihleri tarafından iki farklı görüş ileri sürülmüştür. Bu iki farklı görüşün ortaya atılmasındaki en büyük etken ise Ebû İshâk es-Sâbî'nin daha önce de ismini zikrettiğimiz *et-Tâcî* adlı eserinde Büveyhîler'in neseplerine dair zikrettikleridir. Zira Adudüddeve döneminde Bağdat'ta kaleme alınan bu eserin günümüze kadar ulaşmayan kısımlarında es-Sâbî; Büveyhîler'in soyunu Sâsânî hükümdarı I. Yezdicerd'in oğlu Behrâm-ı Gûr (V. Behrâm) (420-438)'a Deylemliler'in ise Benî Dabbe Kabilesi'ne dayandırmaktadır.²³⁵ İşte bundan dolayı bu görüşlerden ilkinin teşkil eden ve Büveyhîler'in neseplerini Sâsânîlere dayandıran birçok kaynak bu eseri örnek vermektedir. Örneğin bu konuda *et-Tâcî*'den alıntı yapan Hamdullâh Müstevfî, es-Sâbî'nin Büveyhîler'in soyunu Behrâm-ı Gûr'a dayandırdığını zikrederek şu şecereyi vermektedir: “Ebû Şücâ Büveyh b. Fenâ Hüsrev b. Tamâm b. Kûhî b. el-Esğar (Küçük) Şîrzîl b. Şîrkede b. el-Ekber (Büyük) Şîrzîl b. Şîreveyh b. Sanazersâh b. Sisfirûz b. Şîrzîl b. Sinbâd b. Behrâm-ı Gûr”.²³⁶ Yine aynı şekilde Senâzer b. Zerkûb-ı Şîrâzî, Fasîh-i Hâfî, Mîrhând, Hândmîr ve Kazvîni de es-Sâbî'nin Büveyhîler'in soyunu Behrâm-ı Gûr'a dayandırdığını kaydetmektedirler.²³⁷ Makrîzî de yukarıda verdiğimiz şecereyi vererek Büveyhîler'in soyunu I. Yezdicerd'e kadar götürmekle birlikte Büveyhî'nin çocuklarının Şîrdil adlı Deylemliler kabilesine mensup olduklarına dair rivayetlerin de olduğunu belirtmektedir.²³⁸ Anonim bir eser olan *Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kıyas*'ta da bu şecereye yakın bir şecere zikredilerek Büveyhîler'in soyu Erdeşîr Bâbekân'a kadar götürülmektedir.²³⁹ Yine XIV. yüzyıl müelliflerinden olan el-Hüseynî de es-Sâbî'nin *et-Tâcî* adlı eserinden alıntı yaparak; Fars-Hûzistân ve Irak

²³⁵ es-Sâbî, *et-Tâcî*, 12-13; krş. Madelung, “Abû İshâq al-Şâbî on the Alids of Tabaristân and Gilân”, 24.

²³⁶ Hamdullâh Müstevfî, *Târîh-i Güzide*, 409.

²³⁷ Hamdullâh Müstevfî, *Târîh-i Güzide*, 409; Ahmed-i Zerkûb-ı Şîrâzî, *Şîrâznâme*, Neşr. Behmen Kerîmî, Matbaa-i Rûşinâi, Tahran 1310-50 hş., 30; Fasîh-i Hâfî, Ahmed b. Muhammed, *Mücmel-i Fasîhî*, II, Neşr. Muhsin Nâcî Nasırâbâd, İntişârât-i Esâtîr, Tahran 1386 hş., 52; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 142; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü'l-Siyer*, II, 421; Kazvîni, Yahya b. Abdullatif, *Lubb et-Tevârih*, İntişârât-i Bunyâd ve Gûyâ, Tahran, 1363 hş., 154.

²³⁸ el-Makrîzî, Ebû'l-Abbâs Takîyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdulkâdir b. Muhammed, *es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, I, Neşr. Muhammed Abdülkadir Ata, Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut 1997, 130.

²³⁹ *Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kıyas*, 390-391.

Büveyhîleri'nin önemli hükümdarlarından olan Adudüddeve (Ebû Şücâ Fennâhüsrev)'nin soyunun araştırılması için Ebû Muhammed el-Mühellebî (Muizzüddeve'nin veziri)'ye mektup yazdığını, el-Mühellebî'nin de bu konuyu Deylemin yaşlılarına ve Farslılara (İranlılara) sorduğunu ve onların da yazdıklarıyla Adudüddeve'nin soyunun Sâsânîler'e dayandığını teyit ettiklerini kaydetmektedir.²⁴⁰ Bu kaynaklara ek olarak İbnü't Tiktaka da isim vermeden Büveyhîler'in soyunun Sâsânî hükümdarlarından birine ve ondan da Yahudâ b. Yakub b. İshak b. İbrahim'e ulaştığını kaydetmektedir.²⁴¹

el-Bîrûnî ise Ebû İshâk es-Sâbî tarafından Büveyhîler'e atfedilen şecerenin doğru olmadığını söyleyerek bu konuda şunları zikretmektedir: “Ebû İshâk es-Sâbî, *et-Tâcî* (eser metinde Tac şeklinde geçmektedir) adlı eserinde Büveyh'in şu silsile ile: ‘Ebû Şücâ Büveyh b. Fenâ Hüsrev b. Samân b. Kûhî b. Küçük Şîrzîl b. Şîrkede b. Büyük Şîrzîl b, Şîranşâh b. Şîrfana b. Sasanânşâh b. Sasanhurre b. Şûzîl b. Sâsânâzer b. Behrâm-ı Gûr el-Melik’ Büveyhîler'in Behrâm-ı Gûr'un soyundan geldiğini yazmıştır”. Ayrıca el-Bîrûnî bu konuda başka bir kaynaktan daha alıntı yaparak şu bilgileri zikretmektedir: “Ebû Muhammed el-Hasan b. Ali b. Nânâ,²⁴² Büveyhî hanedanına hasrettiği kitabında, Büveyh'in Fenâ Hüsrev b. Sâ mân'ın oğlu olduğunu belirtip, bazıları da Sâ mân'ın Kuhî'yi reddetmekte ve Büyük Şîrzîl'in Şîranşah b. Şîrfana b. Sâsânşah b. Sâsânhurra b. Şuzîl b. Sâsânâzer b. Behrâm'ın soyundan olduğunu söylemektedir. Arkasından Behrâm'ın kökeninde de ihtilafa düştüler ve kimisi onu Persler'e dayandırarak onun Behrâm-ı Gûr olduğunu belirtip şeceresini sayarken, kimisi de onun Araplara intisap ettirerek şeceresini: Behrâm b. Dahhak b. el-Ebyaz b. Muaviye b. Deylem b. Basil b. Dabbe b. Udd şeklinde sıralamaktadır. Başkaları ise onun ataları arasında Lahû b. ed-Deylem b. Basil'in bulunduğunu, ancak bu isimle oğlu Leyâhec'in anıldığını ileri sürdüğünü” kaydetmektedir. el-Bîrûnî sözlerinin devamında Büveyhîler'in soyunun Sâsânîlere veya Araplara dayandırılan bu bilgileri verdikten sonra Büveyhîler'e atfedilen bu şecerenin doğruluğunun kesin olmadığını ve buna gerekçe olarak da o zamana kadar Büveyhîler'in ismini kimsenin duymamış olmasını göstermektedir. Ayrıca el-Bîrûnî herhangi bir kişinin veya ailenin soy kütüğü

²⁴⁰ el-Hüseynî, Taceddîn b. Muhammed b. Hamza, *Gâyetul-İhtisâr fi'l-Buyûtâtî'l-Alevîyye el-Mahfûze min'el Gubâr*, Neşr. Muhammed Sâdık Bahru'l-Ulûm, el-Matbaatü'l-Haydarîyye, Nefes 1963, 5.

²⁴¹ İbnü't Tiktaka, *el-Fahrî (Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirleri Tarihi, 632-1258)*, (Çev. Ramazan Şeşen), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2016, 199.

²⁴² Büveyhîler'e dair ulaşabildiğimiz mevcut kaynaklarda böyle bir isme rastlayamadık.

konusunda, zamanın uzadığı ve günlerin birbirini takip ettiği zaman, soyun gerçeğe değil, sahte şecereye dayandırılması yönünde genel bir tercih oluştuğunu zikretmektedir.²⁴³

Bu arada bu kaynaklardan farklı olarak Kalkaşendî; Büveyhîler'in hâkim oldukları yerleri zikrettikten sonra Büveyh hükümdarlarının şecerelerini vererek Büveyhîler'in soyunun Yezdicerd'e kadar gittiğini kaydetmektedir.²⁴⁴ Kalkaşendî'nin zikrettiği bu isim muhtemelen Behrâm-ı Gûr'un babası I.Yezdicerd'dir.

Nesep âlimi olan İbn Mâkûlâ ise Büveyhîler'in şeceresini “Ebû Şücâ Büveyh b. Fennâhüsrev b. Tamâm b. Kûhî b. el-Esğar (Küçük) Şîrzîl b. Şîrkede b. el-Ekber (Büyük) Şîrzîl b. Şîranşâh b. Şîrfana b. Sastânşâh b. Sasanfurrev b. Şûzîl b. Sasanâzer b. Behrâm-ı Gûr el-Melik b. Yezdicerd el-Melik b. Hürmüz el-Melik Kirmânşâh b. Sâbûr el-Melik b.Sâbûr Zü'l Ektâf b. Hürmüz el-Melik b. Narsî el-Melik Behrâm el-Melik b. Behrâm el-Melik b. Hürmüz el-Melik b. Sâbûr el-Melik b. Erdeşîr el-Melik b. Bâbek b. Sâsân” şeklinde zikrederek onların soyunu Bâbek b. Sâsân'a kadar götürmektedir.²⁴⁵ Ebü'l Fidâ, İbn Hallikân ve İbnü'l-Cevzî de Mâkûlâ'nın zikrettiği bu şecereyi vererek Büveyhîler'in soyunu Bâbek b. Sâsân'a kadar götürmektedirler.²⁴⁶ İbnü'l-Esîr de İbn Mâkûlâ'nın verdiği şecereyi kabul etmekle birlikte İbn Miskeveyh'in Büveyhîler'in soyunu son Sâsânî hükümdarı Yezdicerd b. Şehrîyâr (III. Yezdicerd)'a dayandırdığını ancak bu bilginin doğru olmadığını, buna karşın İbn Mâkûlâ'nın verdiği malumatın daha güvenilir bulunduğunu, bunun nedeni olarak da İbn Mâkûlâ'nın iyi bir nesep âlimi olmasını göstermektedir. Ayrıca İbnü'l-Esîr bu sözlerinin devamında Büveyhîler'in Deylemlî olmadıklarını ve onların Deylem'de uzun süre yaşamalarından dolayı Deylemlî sayıldıklarını belirtmektedir.²⁴⁷ Öte yandan Büveyhîler'in Deylemlî olmadıkları ve buraya sonradan geldiklerine dair Mîrhând'da ise şu bilgiler yer almaktadır: İslâmiyet'in başlangıcında Yezdicerd'in evlatlarından bazıları kaçıp Gîlân'a gittiler ve buraları kendilerine mesken tuttular. Bu kişiler (yani Büveyhîler) neseplerini

²⁴³ el-Bîrûnî, *el-Âsâr el-Bâkiye*, 81.

²⁴⁴ el-Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali, *Subhu'l-A'sâ fi Şimâ'ati'l-İnşâ*, IV, Neşr. Muhammed Abdürresûl İbrahim, Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1922, 418.

²⁴⁵ İbn Mâkûlâ, Ali b. Hibetillâh b. Ca'fer, *el-İkmâl fi Refi'l-irtiyâb Ani'l-mü'telif ve'l-Muhtelif fi el-Esmâ ve'l-Künâ ve'l-Ensâb*, I, Neşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî, Dâiretü'l Maârifî'l Osmâniyye, Haydarâbâd 1962, 371-372.

²⁴⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 290; Ebü'l Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, II, 78; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, I, 174-175.

²⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 585-586.

Sâsânîler'e dayandırıyorlardı.²⁴⁸ Mîrhând'ın torunu Hândmîr de ise bu olay: “Deylem meliklerinin (Büveyhîler) atası İslâmiyet'in başlangıcında Arap ordularının önünden kaçıp Gilân'a giderek, oraya yerleştiler” şeklinde geçmektedir. Hândmîr bu sözlerinin devamında müverrihlerin onların Deylemli olarak kabul etmelerinde, zikrettiğimiz bu durumun neden olduğunu ve ayrıca onların uzun bir süre Deylem'de ikamet etmiş olmalarını göstermektedir.²⁴⁹

İbn Haldûn ise bu kaynaklardan farklı olarak hem İbn Mâkûlâ'nın verdiği şecerenin hem de İbnü'l-Esîr'in zikrettiği ve İbn Miskeveyh tarafından Büveyhîler'e atfedilen şecerenin doğru olmadığını zira Deylemli olan Büveyhîler'in kendi memleketleri dışında olan toplulukları kendi hâkimiyetleri altına alabilmeleri için böyle bir şecere yaratıldığını zikretmektedir.²⁵⁰

İbnü'l-Esîr ile İbn Haldûn'un zikrettikleri arasında ilginç çeken en önemli nokta her ikisinin de İbn Miskeveyh'in Büveyhîler'in soyunu Yazdicerd b. Şehrîyâr'a kadar götürdüğünü belirtmeleridir. Her iki müverrihin İbn Miskeveyh'in bunu hangi eserinde belirttiğini zikretmemelerine karşın *Târîh-i Elfî*'de İbn Miskeveyh'in bu bilgiyi *Tecâribü'l-Ümem*'de zikrettiği kaydedilmektedir.²⁵¹ Ancak bu başlığın ilerleyen kısımlarında da bahsedeceğimiz üzere İbn Miskeveyh *Tecâribü'l-Ümem* adlı eserinde Adudüdevle'nin babası Rüknüdevle Ebû Ali Hasan b. Büveyh'e dair bilgileri zikrederken onun bir hükümdar soyuna mensup olmadığını kaydetmekle birlikte²⁵² *Tecâribü'l-Ümem*'in ulaşabildiğimiz Arapça ve Farsça olan mevcut nüshalarında böyle bir bilgiye ulaşamadık. Ayrıca eserin Türkçe tercümesinde de böyle bir bilgi yer almamaktadır.

Büveyhîler'in nesebine dair bilgi veren bu kaynakların bir kısmı Büveyhîler'in neseplerini Behrâm-ı Gur'a, diğer bir kısmı da Bâbek b. Sâsân'a dayandırmaktadır. Bu kaynaklarda geçen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Büveyhîler'in Sâsânîler'in soyundan geldiklerine dair ortaya konulan şecereye Bîrûnî ve İbn Haldûn dışında kimse itiraz

²⁴⁸ Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 142.

²⁴⁹ Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer*, II, 421.

²⁵⁰ İbn Haldûn, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, Neşr. Halil Şehhâde-Süheyl Zekkâr, Dârü'l-Fîkr, Beyrut 2001, 563.

²⁵¹ Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târîh-i Elfî*, III, 1760.

²⁵² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan, Haz. Mehmet Şeker-Rıza Savaş-Süleyman Genç-Ali Ertuğrul), TTK Yayınları, Ankara 2016, 666.

etmemiş ve yukarıda isimlerini zikrettiğimiz müverrihler bu şecereyi doğru olarak kabul etmişlerdi.

Büveyhîler'in Deylemli olduklarına dair ileri sürülen görüşlere bakacak olursak, bu konuda el-İsfahânî; Ali b. Büveyh'den bahsederken onun döneminde Deylemliler'in Şîrdil ismiyle zikredildiğini belirterek Büveyhîler'i Deylemli olarak kabul etmektedir.²⁵³ Şebânkâreî; Büveyhîler'in neseplerini Behrâm-ı Gûr'a dayandırdıklarını, ancak gerçekte onların Arap ve Deylemî olduklarını zikretmektedir.²⁵⁴ Bu arada Şebânkâreî'nin onların Arap olduğunu söylemesindeki en büyük etken ise daha önce de değinildiği gibi es-Sâbî'nin Deylemliler'in Benî Dabbe adlı Arap kabilesine mensup olduklarını zikretmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Hamdullâh Müstevfî daha önce de değindiğimiz gibi Büveyhîler'in Berhâm-ı Gûr'a atfedilen şeceresini verdikten sonra Deylemliler'den bazılarının Büveyhîler'in Deylem b. Dabbe'nin soyundan geldiğini söylediklerini belirtmektedir.²⁵⁵ Yine aynı şekilde Mîrhând da Deylemliler'den bazılarının Büveyhîler'in Deylem b. Dabbe'nin soyundan geldiğini zikretmektedir.²⁵⁶ İbnü't Tıktaka ise Büveyhîler'in Deylemli olmadıklarını ve onların Deylemliler'in ülkesinde yaşadıklarından dolayı Deylemli adını aldıklarını kaydetmektedir.²⁵⁷

Bu bilgiler dışında Büveyhîler'in Deylem'de ikamet ettikleri yere dair bilgi veren Hamdullâh Müstevfî, Büveyh'in Deylem vilayeti olan Kazvîn'nin Kiyâklîş (کیاکلیش) köyünde yaşadığını kaydetmektedir.²⁵⁸

Bu konuda araştırma eserlerine bakacak olursak; Ali Asğâr Fakîhî, Büveyhîler'in Deylemli değil Sâsânîler'in halefleri olduklarını,²⁵⁹ Zettersteen ise Büveyhîler'in Behrâm-ı Gûr'a atfedilen şecerelerinin doğru olmadığını ve fazla iddialı olan bu şecerenin gerçekte onları Sâsânî hükümdarının kendisine değil sadece veziri

²⁵³ el-İsfahânî, Hamza b. el-Hasan, *Târîhu Sinî Mülûki'l-arz ve'l Enbiyâ*, Dârü'l-Mektebetü'l-Hayât, Beyrut ts. 183; Laura Etheredge, *Islamic History*, Britannica Educational Publishing, New York 2010, 108-109.

²⁵⁴ Şebânkâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Mecmau'l Ensâb*, Neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Müessesesi-i İntişârât-i Emîr-i Kebîr, Tahran 1363 hş., 89.

²⁵⁵ Hamdullâh Müstevfî, *Târîh-i Güzîde*, 409.

²⁵⁶ Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 142.

²⁵⁷ İbnü't Tıktaka, *el-Fahrî*, 199.

²⁵⁸ Hamdullâh Müstevfî, *Târîh-i Güzîde*, 409. Krş. V. Minorsky, "La Domination des Dailamites", 9; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 19; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 52.

²⁵⁹ Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 85; aynı müellif, *Çigûnegî Fermânrevây-i Adudûddeve-yi Deylemî*, 26.

Mîhr Narse'ye bağladığını belirtmektedir.²⁶⁰ Minorsky de bu şecerenin kurgusal bir icat olduğunu söyleyerek Büveyhîler'e atfedilen bu şecerenin gerçek olmadığını ve Büveyhîler'in Deylemli olduklarını belirtmektedir.²⁶¹ Cl. Cahen de Büveyhîler'i Sâsânî soyuna bağlayan bu şecerenin o dönemde yaşayan Deylemliler tarafından kabul edilmediğini²⁶² Behmenyâr-i Kirmânî ve Abbâs Pervîz ise Büveyhîler'in Deylemli bir hanedan olan Şîrdil'e mensup oldukları görüşünü kabul etmektedirler.²⁶³ Yine aynı şekilde Adudüdevle ve dönemini doktora tezi olarak çalışan Ahmet Güner de kaynaklarda geçen bilgileri verdikten sonra bu şecerenin kurgusal olduğunu belirtmektedir.²⁶⁴

Büveyhîler'in nesebine dair ortaya atılan görüşler başlıca bu şekildedir. Bu şecereye dair Ahmet Güner'in işaret ettiği ve bizce de önemli bir hususu teşkil etmekle birlikte bu tartışmaya ışık tutacak olan asıl bilgi Büveyhîler'in ilk dönemlerine bizzat şahit olup sarayda görev alan İbn Miskeveyh'in Cibâl Büveyhî hükümdarı Rüküddevle Ebû Ali Hasan b. Büveyh'e dair zikrettiği bir bilgidir. Şöyle ki İbn Miskeveyh Rüküddevle'nin kişiliğine dair izlenimlerini zikrederken onun bir hükümdar ailesine mensup olmadığını ve Deylemliler arasında emirlerinin yerine getirilmesini sağlayabilecek bir haşmete sahip olmadığını kaydetmektedir.²⁶⁵

Bu bilgiyle birlikte konuyu değerlendirecek olursak Büveyhîler'in Deylemli oldukları ve Sâsânî soyuna mensup olmadıkları, bununla birlikte Adudüdevle dönemine kadar Büveyoğulları arasında yaygın bir şekilde böyle bir arayışın olmadığı net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki tarih boyunca yeni kurulan pek çok devlet meşrutiyetini ve kudretini göstermek için soylu ve köklü bir aile veya devletten geldiğini göstermeye çalışmıştır ve bu durum Büveyhîler içinde geçerli olmuştur. Ayrıca aşağıda zikredeceğimiz ve Ebû Şücâ Büveyh (Bûye) b. Fennâhüsrev'e atfedilen menkıbevi olay da bu durumun bir parçasıdır.

²⁶⁰ K. V. Zettersteen, "Büveyhîler", *İA*, MEB, İstanbul 1979, II, 843.

²⁶¹ V. Minorsky, "La Domination des Dailamites", 8-9.

²⁶² Cahen, "Buwayhids or Büyids", *El²*, 1354.

²⁶³ Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 18-19; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 52.

²⁶⁴ Ahmet Güner, "Büveyhîler'den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 1992, 143.

²⁶⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 666. Krş. Güner, "Büveyhîler'den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)", 143.

1.2. EBÛ ŞÜCÂ BÜVEYH VE ÇOCUKLARINA DAİR İLK BİLGİLER

Büveyhîler'e dair kaynaklarda geçen ilk bilgiler Büveyhîler'e de ismini vermiş olan Ebû Şücâ Büveyh (Bûye) b. Fennâhüsrev hakkındadır. Ali (İmâdüddeve Ebû'l-Hasan), Hasan (Rüknüddeve Ebû Ali) ve Ahmed (Muizzüddeve Ebû'l-Hüseyn) adında üç oğlu olan²⁶⁶ ve orta hâlli bir yaşam sürüp balıkçılık yaparak geçimini sağlayan Ebû Şücâ Büveyh'e²⁶⁷ dair ilk bilgi Ebû İshâk es-Sâbî'nin zikretti rivayete dayanmaktadır. Şöyle ki Sâmânîler'in Horâsân valisi İlyâs b. Muhammed komutasında Taberistân üzerine sevk edilen Sâmânî ordusu ile Taberistân Zeydileri'nin son hükümdarı olan Hasan b. Kâsım ed-Dâî'nin ordusu karşı karşıya gelmiş, ancak İlyâs b. Muhammed'in karşı taraftan birini mübarezeye davet etmesi üzerine savaşın sonucunu ordular değil savaşçıların teke tek çarpışmaları belirlemiştir. Nitekim bu mübareze daveti üzerine Ebû Şücâ Büveyh (Bûye) b. Fennâhüsrev onunla savaşmayı kabul etmiş ve onu yenerek öldürmüştür. İlyas b. Muhammed'in öldürülmesinin ardından Sâmânî ordusu dağılmıştır.²⁶⁸

Büveyhîler'e ismini veren Ebû Şücâ Büveyh'e dair kaynaklarda zikredilen bir diğer olay ise ona atfedilen bir menkıbeye dayanmaktadır. Bu menkıbenin kısmen farklılık gösteren iki farklı versiyonu bütün bir halde kaynaklarda zikredilmektedir. Bu kaynaklardan ilki İbnü'l-Cevzî'ye ikincisi ise İbnü'l-Esîr'e aittir. İlk olarak İbnü'l-Cevzî'nin zikrettiği menkıbeye bakacak olursak söz konusu menkıbe İbnü'l-Cevzî'nin eserinde şu şekildedir: “Bu sene (322/933-934) Emîr Ebû'l-Hasan Ali b. Büveyh ed-Deylemî (İmâdüddeve)'nin şanı arttı.

Büveyh'in ilginç bir kıssası vardır ve iktidarlarının başlangıcı olan bu kıssa şu şekildedir: Biz kıssayı Muhammed b. Abdülbâkî el-Bezzâz'dan, o ise Ali b. el-Muhassin et-Tenûhî'den,²⁶⁹ o da babasından nakletti, ona da Kâtip Ali b. Hassân el-

²⁶⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIII, 340-341; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 585; İbnü't Tiktaka, *el-Fahrî*, 199; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 563; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovezâ-yi Zamân-i İşân*, 88; aynı müellif, *Târih-i Âl-i Büveyh*, 16; Abdülhüseyn Zerrînkûb, *Târih-i Merdum-i İrân (ez Pâyân-ı Sâsânîyân ta Pâyân-ı Âl-i Büveyh)*, II, Müessesesi-i İntişârât-i Emîr-i Kebîr, Tahran 1377 hş., 417-418.

²⁶⁷ İbnü't Tiktaka, *el-Fahrî*, 199; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIII, 340; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfî*, III, 1760; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovezâ-yi Zamân-i İşân*, 88; aynı müellif, *Târih-i Âl-i Büveyh*, 16; Zerrînkûb, *Târih-i Merdum-i İrân*, II, 418.

²⁶⁸ es-Sâbî, *et-Tâcî*, 33. Krş. Khanoghlan Hacıyev, “İrak Büveyhîleri'nin Kuruluşu ve Muizzüddeve Dönemi (334-356/945-967)”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, 27.

²⁶⁹ Ebû Ali et-Tenûhî, Adudüddeve döneminde Bağdat'ta yetişen dönemin önemli âlimlerindedir. Daha fazla bilgi için bkz. Soner Gündüzöz, “Tenûhî, Ebû Ali”, *DİA*, TDV, Ankara 2011, XL, 470.

Enbârî şöyle anlatmıştır: “Muizzüddeve kendisi adına evler yapmam için beni Bağdat’tan Deylemân (Deylem)’da bulunan bir beldeye gönderdiği zaman bana: ‘Ebü’l-Hüseyn b. Şîrkûh adındaki Deylemli bir adamı bularak, ona izzet ve ikramda bulunup, ona selamımı söyle’ dedi ve sonra da şöyle devam etti: ‘Ona de ki ben henüz çocukken babamın gördüğü rüyaya dair meseleyi duymuştum. Babamla birlikte bu rüyayı Deylemli bir rüya tabircisine yorumlatmıştınız, yaşım küçük olduğu için anlamamıştım, bu yüzden rüyayı tekrar dinle ve bana söylemek üzere bu rüyayı ezberle’ dedi.

Deylemân’a vardığımda Müslüman bir adam yanıma geldi. Onunla, Emîr’in babası Büveyh arasında bir dostluk bağı olduğunu hemen anladım. Kendisine saygı ve hürmet gösterdikten sonra Muizzüddeve’nin mektubunu kendisine verdim. Bunun üzerine o da bana: ‘Benimle Büveyh arasında sağlam bir gönül bağı vardı’ dedikten sonra eliyle işaret ederek, gördüğün üzere onun eviyle benim evim yan yanadır’ dedi ve ardından: ‘Bir gün (Büveyh) bana: Beni korkutan bir rüya gördüm, onu yorumlayacak birini çağırırsan da rüyamın ne anlama geldiğini bana açıklasa’ dedi. Ben de: ‘Biz sahranın ortasındayız, rüya tabircisini nereden bulalım, fakat biraz sabret buradan geçen bir müneccime yahut bir âlime sorarız’ demiştim. Bunun üzerinden aylar geçmişti ki günlerden bir gün onunla birlikte deniz kıyısında balık avlamaya çıkmış ve bir sürü balık tutmuştuk. İkimiz de tuttuğumuz balıkları sırtımızda taşıyarak eve geldiğimizde (Büveyh) bana: ‘Benim evimde bunları pişirecek kimse yok, en iyisi balıkları sen pişir’ dedi. Bunun üzerine ben de balıkları aldım ve ona: ‘Haydi bize gidip balıkları hep beraber yiyelim’ dedim. Birlikte eve gidip balıkları temizledik ve ardından bir kısmını pişirip geri kalanını ise kızarttık. Tam o sırada: ‘Müneccîm, rüyâ tâbircisi’ diye bağırان bir adam geçiyordu. Bunun üzerine (Büveyh) bana: ‘Ey Ebü’l-Hasan gördüğüm rüya sebebiyle sana ne söylediğimi hatırla’ dedi ve ben de evet dedim ve gidip adamı getirdim. Büveyh, ona: ‘Bir gece rüyamda oturarak bevl ediyordum ve tenasül organımdan direğe benzer büyük bir ateş çıktı ve sonra bu ateş sağa sola, öne arkaya dallanıp budaklanarak tüm dünyayı sardı, bunun anlamı nedir?’ dedi. Adam ona: ‘Bu rüyayı sana bin dirhemden aşağı yorumlamam’ dedi. Onunla dalga geçtik ve ona: ‘Bizler karnımızı doyurmak için balık avlayan fakir kimseleriz. Vallahi ne bunu ne de onun on tanesini bir arada görmüş değiliz. Bununla birlikte balıkların en büyüğünü sana verelim’ dedik. Adam razı olup rüyayı yorumlamaya başladı ve: ‘Dünyada hiçbir şeyleri yokken dünyayı ele geçirecek çocukların olacak, rüyada gördüğün ateşin dünya

üzerindeki kapladığı alan kadar onların saltanatı olacak’ dedi. Bunun üzerine adama vurarak: ‘Hem bizimle dalga geçtin, hem de hileyle balığı aldın’ dedik. Büveyh ‘Yazıklar olsun sana, gördüğün gibi ben fakir bir balıkçıyım ve oğullarım da şunlardır’ diyerek eliyle Ali b. Büveyh’i işaret etti. Ali o vakitler bıyıkları yeni terlemişti, Hasan ondan birkaç yaş küçük, Ahmed ise buluş çağını biraz geçmişti.

Yıllar geçti, Büveyh’in ve Ali b. Büveyh’in Horâsân’daki huruçuna kadar ben bu rüyayı tamamen unutmuştum. Ali b. Büveyh, Errecan ve ardından da Fars mülkünü ele geçirmesi haberi bize ulaştı. Bir gün ansızın ailesine ve Deylem beldesinin şeyhlerine gönderdiği hediyeler geldi. Bir elçisi gelerek beni sordu. (Zira Ali b. Büveyh) beni çağırmişti ve ben de çıkıp onun huzuruna gittim. Mülkü beni son derece hayrete düşürmüştü ve bundan dolayı rüyayı unutmuştum. (Ali b. Büveyh) bana güzel davrandı ve bahşiş olarak muazzam şeyler verdi. Yanında bir süre kaldıktan sonra bana: ‘Ey Ebü’l-Hüseyn babamın rüyasını rüya tabircisine anlattığınızı ve tabircinin de size yaptığı yorumdan dolayı sizin onu tokatladığınızı hatırla’ dedi. Sonra 10 bin dinar getirterek bana verdi ve: ‘İşte bu, o balığın parasıdır, onu al’ dedi. Bunun üzerine yeri öptükten sonra (Ali b. Büveyh), bana: ‘İktidarımı beğendin mi?’ dedi. Ben de: ‘Evet’ dedim. Ardından bana: ‘Deylem’e git, orada bir çiftlik satın al ve bırak bundan sonraki işlerini ben halledeyim’ dedi. Ben de öyle yaptım. Yanında bir müddet kaldıktan sonra dönmek için kendisinden izin istedim. Bu isteğim üzerine: ‘Yanımda kal, bütün masraflarını ben karşılayayım ve hatta sana yıllık yüz bin dirhem gelir getiren bir çiftlik iktâ edeyim’ dedi. Ben de: ‘Memleketim bana bundan daha güzeldir’ dedim. Bunun üzerine bundan başka bir 10 bin dinar daha verdi ve bana: ‘‘Bunu kimse bilmesin, Deylem’e vardığında bu paranın 5 binini sıkıntıya düşeceğin zamanlarda kullanmak üzere sakla, geri kalan 5 bin ile de kızlarına çeyiz dizersin’ dedi ve 10 dinar daha verdi ve: Bunları da al ve çarçur etme’ dedi. Meğer verdiği paraların her birinde yüz 10 dinar varmış, ben de paraları aldım ve ona veda edip oradan ayrıldım’’.

Ebû’l-Kâsım şöyle dedi: ‘‘Kıssayı iyice ezberledim ve Muizzüddeve’nin huzuruna vardığımda kıssayı olduğu gibi kendisine anlattım ve (kendisi buna çok) şaşırıldı.’’²⁷⁰

²⁷⁰ İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIII, 339 vd. Krş. Bakır-Abdulhamid, ‘‘Büveyhî Hânedânı’nın Menkıbevî Kuruluşu ve Tarihi Arka Planı’’, 26-27.

İbnü'l-Cevzî'nin eserinde yer alan menkıbe yukarıda zikrettiğimiz şekildedir. İbnü'l-Esîr ise İbnü'l-Cevzî'den biraz farklı olarak olayı Büveyh'in arkadaşı dediği Rüstem ed-Deylemî'den şu şekilde aktarmaktadır: "Ebû Şücâ Büveyh benim (yani Rüstem ed-Deylemî) arkadaşım. Hanımı vefat etmiş ve bunun üzerine Ebû Şücâ Büveyh kederlenerek hüzne gark olmuştu. Onun böyle kederlendiğini haber alınca kalkıp yanına gittim, ona taziyede bulundum²⁷¹ ve bu kadar kederlenmesinden dolayı onu kınayıp, ayıpladım ve kendisine şöyle dedim: 'Sen kocaman bir adamsın, böyle bir keder ve hüzne dayanabilirsin, ancak şu zavallı küçücük oğulların böyle bir yasa nasıl tahammül edebilir? Onlardan biri ölecek olursa, bu yasınız ve kederiniz yeniden alevlenecek ve hanımının ölümünü sana ve diğerlerine unutturacaktır'.²⁷² Böylece onu teselli ettim ve yanıma alıp çocuklarıyla birlikte evime götürüp onlara yemek yedirdim. Onlarla birlikte evimde otururken müneccim olduğunu ve rüya tabirleri yaptığını söyleyip, bazı hesaplarla ve tılsımlarla sihir yaptığını iddia eden birisi içeri girdi. Ebû Şücâ Büveyh onu yanına çağırdı ve: 'Gece bir rüya gördüm, rüyamda bevl yaparken tenâsül organımdan büyük bir ateş çıktı ve bu ateş sürekli yükselerek göğe ulaşacak hâle geldi. Bu ateş sonra üç ayrı parçaya bölündü, her bir parçadan çeşitli dallar çıktı ve her bir kısımdan birçok insanın meydana geldiğini gördüm. Bu ateşlerin ışınlarıyla dünya aydınlandı, bütün ülkeler ve halklar bu ateşlere boyun eğdi ve itaat etti' şeklinde bir rüya gördüğünü söyledi.

Müneccim, Ebû Şücâ Büveyh'in rüyasını dinledikten sonra ona: 'Bu çok önemli bir rüya ve bunu ancak bir at ve bir elbise karşılığında yorumlarım' dedi. Ebû Şücâ Büveyh bunun üzerine: 'Şu anda sırtımdaki elbisemden başka hiçbir şeyim yok. Eğer bu elbiseleri de sırtımdan alacak olursan çıplak kalırım' diyerek karşılık verdi, ancak müneccim bu kez: 'Peki 10 dinarın da mı yok?' deyince Ebû Şücâ Büveyh: 'Benim 2 dinarım yok 10 dinarı nasıl vereyim' dedikten sonra ona az bir şey verdi. Bunun üzerine rüya tabircisi şöyle konuşmaya başladı: 'Haberin olsun ki üç oğlan çocuğun dünyaya gelecek, bunlar yeryüzüne ve üzerindeki her şeye hâkim olacaklar ve onların şanları, şöhretleri bütün dünyayı dolduracak ve rüyanda gördüğün ateş misâli her tarafı kaplayacaklardır. Onların soyundan doğacak çocuklar rüyanda gördüğün o insanlara ve

²⁷¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 586. Ayrıca bkz. İbnü't Tıktaka, *el-Fahrî*, 199; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 421.

²⁷² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 586.

halklara hükmedecektir' dedi. Bu sözleri üzerine Ebû Şücâ Büveyh: 'Sen benimle alay mı ediyorsun? Utanmıyor musun ben ve oğullarım; fakir ve zavallı kimseleriz. Bu zavallı çocuklar nasıl olur da hükümdar olacaklar?' diye çıkışınca müneccim: 'Sen bana bunların doğum tarihlerini söyle' deyince Ebû Şücâ Büveyh de müneccime oğullarının doğum tarihlerini söyledi. Bunun üzerine Müneccim bazı hesaplar yapmaya başladı ve hemen arkasından Ebû'l Hasan Ali b. Büveyh'in elini yakalayarak onu öpmeye ve: 'İşte bütün ülkelere hâkim olacak adam budur' dedi. Arkasından yine hesaplar yapıp diğer kardeşi Ebû Ali Hasan b. Büveyh'in de elini tuttu, aynı şeyleri söylemeye başladı. Müneccimin bu sözlerini son derece kızan Ebû Şücâ Büveyh oğullarına: 'Bizimle alay edip duran şu adamı dövün' diye seslendi. Ebû Şücâ'nın oğulları hemen müneccimin üzerine saldırarak onu tokatlamaya başladılar. Onlar tokatlıyor, müneccim ise yalvarıp duruyordu. Biz de onun bu hâline hep birlikte gülüp duruyorduk. Nihayet çocuklar onu tokatlamayı bırakınca müneccim, onlara şöyle dedi: 'Hükümdar olduğunuz zaman yanınıza gelecek olursam şu yaptıklarınızı ve size söylediklerimi hatırlarsınız'. Bunun üzerine Ebû Şücâ Büveyh de müneccime on dirhem para verdi ve müneccim oradan ayrıldı".²⁷³

İlerleyen yıllarda müneccimin söylediği gibi olmuş ve Büveyh'in her bir oğlu ve onlardan sonra gelenler farklı coğrafyalarda hâkimiyet kurmuşlardır.

Ebû Şücâ Büveyh'in oğullarının tarih sahnesine çıkmalarına dair ilk bilgiler ise onların Taberistân Zeydileri'nin hizmetine girmesine dairdir. Şöyle ki ileride de zikredeceğimiz üzere İmâdüddeve lakabına alacak olan Ali b. Büveyh, ilk olarak Hasan b. Ali el-Utrûş (ö. 304-917)'un, onun vefatının ardından da yerine geçen Hasan b. Kâsım ed-Dâî'nin emri altında ordusunda komutan olarak görev almaya başlamıştır.²⁷⁴ Daha sonra ise kardeşiyle birlikte Mâkân b. Kâkî'nin emri altında onun kumandanları olarak hizmet etmişlerdir. Ancak Mâkân ile Merdâvîc b. Ziyâr arasında meydana gelen mücadeleler sonucunda Mâkân'ın Taberistân'dan ayrılıp Kirmân'a gitmesiyle birlikte Ali ve kardeşi Hasan, Merdâvîc b. Ziyâr'ın hizmetine girmişlerdir. Onların Mâkân'dan ayrılıp Merdâvîc'in hizmetine girmelerine dair İbn Miskeveyh ve ondan nakil yapan

²⁷³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 586-587. Krş. Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 19-20. Ayrıca bkz. İbnü't Tıktaka, *el-Fahrî*, 200; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 421-422; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elfî*, III, 1760-1761.

²⁷⁴ en-Nâtık, *Kitâbu'l-İfâde fî Târîhi'l E'immeti's-Sâde*, 103. Krş. Hacıyev, "Irak Büveyhîleri'nin Kuruluşu ve Muizzüddeve Dönemi (334-356/945-967)", 26-27.

İbnü'l-Esîr'de ise şu bilgiler yer almaktadır: Ebû'l Hasan Ali ve kardeşi Ebû Ali el-Hasan, Merdâvîc'e iltihak ettiler. Ancak ilk önce, Mâkân'dan izin isteyerek ona şöyle söylediler: “En doğrusu bizim sizden ayrılmamızdır. Ta ki bizim yükümüz, senin üstünden kalksın ve başkasına yük olalım. Eğer tutunabilirsen sana tekrar döneriz”. Bunun üzerine Mâkân da onlara izin verdi. Bu üzerine Ali b. Büveyh ve kardeşi, emrine giren bir grup kumandanla birlikte Mâkân'ın yanından ayrılarak Merdâvîc'in yanına gittiler. Ali b. Büveyh ve beraberinde bulunanlar Merdâvîc'in yanına geldiklerinde Merdâvîc onları kabul ederek, onlara ikramlarda bulunarak hil'atler giydirdi ve ayrıca Mâkân'ın kumandanlarından her birini, Cîbâl vilayetlerinden birine tayin etti. Ali b. Büveyh'i de Kerec'e²⁷⁵ Leşkerî b. Merdî'yi ise önceki görevine tekrar atadı. Zira Leşkerî b. Merdî Dînâvend'e tayin edilmişti. Süleyman b. Serkulle'ye gelince, onu da Hemedân'a tayin etti. Diğer kumandanlara da aynı şekilde birer vazife verdi.²⁷⁶

İmâdüddeve Ebû'l Hasan Ali b. Büveyh'in Kerec'e gönderilmesiyle birlikte Büveyhîler'in talih yıldızı parlamaya başlamıştı. Nitekim Ali b. Büveyh bu bölgede yürüttüğü faaliyetler sonucunda Büveyh Hanedanlığı'nın temellerini atmaya başlamıştır.

Büveyhoğulları İran'da yürüttükleri faaliyetler sonucunda ilk olarak Büveyhîler'in Fars-Hûzistân kolunu ardından Cibâl (İsfahân-Rey-Hemedân) kolunu son olarak da Kirmân kolunu kurmuşlardır. Çalışmamızda bunlara dair bilgileri aktarırken konunun bütünlüğünü sağlamak üzere ilk olarak Fars-Hûzistân Büveyhîleri'nden ardından Cibâl (İsfahân- Rey- Hemedân) Büveyhîleri'nden son olarak da Kirmân Büveyhîleri'nden bahsedilecektir.

²⁷⁵ Miskeveyh; Merdâvîc'in Ali b. Büveyh'i Hemedân ile İsfahân arasında önemli bir ulaşım noktasında bulunan Kerec'e göndermesine neden olan olayı şu şekilde zikretmektedir: Merdâvîc, Ali b. Büveyh'i kumandan yaparak yanına birçok adam verdi ve onu Rey'e gönderdi. Bu esnada tesadüfen Kerec valisi bölgenin vergilerine tamah etti. Bundan dolayı Kerec meselesinin halledilmesi için Ali b. Büveyh oraya gönderildi. Bkz. İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 276.

²⁷⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 259; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 587. Krş. Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 19-21; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 92. Bu konuda ayrıca bkz. *Kitâbu'l-Uyûn ve'l-Hadâik fi Ahbâri'l-Hakâik 256/870-350/961*(Anonim), IV/1, Neşr. Ömer es-Saidî, Dımask 1972, 271.

İKİNCİ BÖLÜM

BÜVEYHÎLER'İN İRAN HÂKİMİYETİ

2.1. FARS-HÛZİSTÂN BÜVEYHÎLERİ (322-448/934-1056)

2.1.1. İmâdüddeve Ebû'l Hasan Ali b. Büveyh Dönemi (934-949)

Ebû Şücâ Büveyh'in en büyük oğlu olan İmâdüddeve Ebû'l Hasan Ali b. Büveyh daha önce de değinildiği gibi Merdâvîc tarafından Kerec'teki durumu halletmek üzere görevlendirilmişti. Ali b. Büveyh, kardeşi ve yanında bulunun diğer kumandanlar ahitnameleri yazılınca, onlar bu görevlerini yerine getirmek için Rey şehrine gittiler. O sıralarda Rey'de Merdâvîc'in kardeşi Veşmgîr ile el-Amîd diye lakaplandırılan ve Merdâvîc'in veziri olan Ebû Abdullah el-Hüseyn b. Muhammed (bu kişi ilerde Hasan b. Büveyh'in veziri olacak olan Ebû'l Fazl İbnü'l Amîd'in babasıdır) bulunmaktaydı.²⁷⁷ Bu arada Ali b. Büveyh'in tayini üzerinden bir müddet geçtikten sonra Deylemliler Ali b. Büveyh'in etrafına toplanmaya başlamışlardı ve böylece yanında üç yüz kadar adam toplanmıştı. Merdâvîc ise bu durumdan haberdar olunca kumandanları çeşitli görevlere tayin etmekten pişmanlık duymuş ve hemen kardeşi Veşmgîr ve el-Amîd'e mektup yazıp Rey'den ayrılan bu kumandanların tayin edildikleri şehirlere gitmekten alıkonulmalarını emretti. Bu arada Merdâvîc'ten gelen mektuplar Veşmgîr'den önce el-Amîd'in eline geçiyordu. el-Amîd ise bu mektupları okuyup konuya hâkim olduktan sonra mektupları Veşmgîr'e takdim edermiş. Bu yüzden Merâvîc'in gönderdiği mektup el-Amîd'in eline geçince kendisi mektubun içeriğinden haberdar olmuş ve hemen Ali b. Büveyh'e haber gönderip derhal tayin edildiği bölgeye hareket etmesini ve hızlıca yoluna devam etmesini emretmişti.²⁷⁸ Bu arada Ali b. Büveyh'in el-Amîd'in takdirini kazanması ve ondan yardım görmesine vesile olan olay ise şu şekilde gelişmiştir: Ali b. Büveyh'in beyaz renkte güzel bir dişi katırı vardı²⁷⁹ ve bunu satıp ihtiyaçlarını karşılamak için bu katırı satmak üzere pazara götürmüş ve pazarda katıra 200 dinara

²⁷⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 260; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 588; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 271; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 564; Abbâs İkbâl Âştîyanî-Hasan Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İrân (ez Guzeşte ta be İmrûz)*, II, be ihtimâm-i Saîd Kâanî, İntişârât-i Gülistân-i Şâlrân, Tahran 1385 hş., 547-548; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovvâ-yi Zamân-i İşân*, 92-93; aynı müellif, *Târîh-i Âl-i Büveyh*, 18-19; Busse, "Iran Under The Buyids", IV, 253-254.

²⁷⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 260-276; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 588; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 272; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 564; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İrân*, II, 548; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovvâ-yi Zamân-i İşân*, 93.

²⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 588. Ayrıca bkz. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovvâ-yi Zamân-i İşân*, 93.

denk gelen 3 bin dirhemlik bir fiyat biçilmiştir. Bu katır el-Amîd'e gösterilmiş; o da hemen parasını ödeyerek katırını satın almıştır. Ali b. Büveyh, katırın el-Amîd için satın alındığını öğrenince katırın bedeli olarak verilen bu 200 dinardan sadece 10 dinar almış ve geri kalanlarını mükemmel bir hediye ile birlikte el-Amîd'e geri göndermiş ve bu sayede onun takdirini kazanmıştı.²⁸⁰

Ali b. Büveyh'e tekrar gelecek olursak o bu gelişmelerden haberdar olunca hemen harekete geçerek şehirden bir hayli uzaklaştı. el-Amîd ise ertesi sabah mektupları Veşmgîr'e verdi ve Veşmgîr de abisinin verdiği emirlerin gereğini yaparak Rey'de bulunan diğer kumandanları görevlerine gitmekten alıkoymuş ve onların Rey'den çıkmalarını engelleyerek ellerinde bulunan tayin yazılarını da geri almıştır.²⁸¹ Veşmgîr bunlara ek olarak da Ali b. Büveyh'in geri getirilmesi için adamlar göndermek istemişse de el-Amîd ona: "O söz dinleyip kolay kolay geri dönmez. Kendisini geri göndermek üzere gidecek olanlarla belki de savaşır ve o zaman da itaatimizden çıkar gider" şeklinde sözler sarf edince Veşmgîr, Ali b. Büveyh'i geri getirmekten vazgeçti.²⁸² Böylece Ali b. Büveyh emirliğinin ve iktidarının ilk basamağı olan valiliği elde etmiş oldu.²⁸³

Ali b. Büveyh Kerec'e vardığı zaman, burada bulunan halka karşı gayet iyi davrandığı gibi çevrede bulunan görevlilere de güzel muamelede bulundu. Bunun üzerine Kerec halkı Merdâvîc'e mektuplar yazıp böyle bir valiyi başlarına gönderdiğinden dolayı teşekkür ediyor ve Ali b. Büveyh'in şehirde bıraktığı güzel tesirden bahsederek, onun şehri tamamen kontrolü altına aldığını ve yönetiminin mükemmel olduğunu kendisine iletiyorlardı. Ayrıca Ali b. Büveyh Hurremîler'in²⁸⁴ elinde bulunan bazı kaleleri de ele geçirmek suretiyle bu kalelerin sahipleri arasına ihtilaf meydana getirmiş ve böylece bunlardan bazılarının kendisine iltihak ederek büyük miktarlardaki hazinelerin yerlerini söylemelerini sağlamıştı. Ali b. Büveyh, bu

²⁸⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 260; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 588. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 93.

²⁸¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 260; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 272; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 588; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 564-565; Âştîyani-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İrân*, II, 548; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 93.

²⁸² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 588.

²⁸³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 260.

²⁸⁴ Hurremîye (Hurremîler); halife Me'mun (813-833) ve Mutasım devrinde (833-842) Azerbaycan'ın Erdebil şehrinin Hurrem nahiyesinde ortaya çıkıp yayılarak sonradan Bâbek öncülüğünde büyük bir isyana dönüşen batıl bir mezhebin adıdır. Bk. D. S. Magalhouth, "Hurremîye", *İA*, MEB, İstanbul 1987, V/1, 596.

hazinenin büyük bir kısmını askerleri kendisine bağlamak, geri kalanlarını da kendileriyle adamları arasındaki bağları kuvvetlendirmek için harcadı.²⁸⁵ Böylece Ali b. Büveyh'in şöhreti etrafa yayılmış ve çevreden birçok kişi ziyaretine gelip ona ihsanlarda bulunmuştu.²⁸⁶

Öte yandan Merdâvîc ise o sıralarda Taberistân'da bulunmaktaydı ve Rey'e geri döndüğü zaman bu gelişmelerin önüne geçmek içinde Kâsek diye bilinen İbrahim b. Siyâhrehî'nin de yer aldığı kumandanlarından bir grubun maaşının ödenmesini Kerec nahiyesine havale etti. Ayrıca bunlara ek olarak daha kalabalık bir grubun da maaşının ödenmesini buraya bağladı. Bu gelişmeler doğrultusunda harekete geçen kumandanlar buraya ulaştıklarında Ali b. Büveyh, onları kendi tarafına çekmeye çalışmış ve bunu başarmak için de onlara çeşitli hediyeler verip yakınlık göstermişti. Çok geçmeden Ali b. Büveyh'in bu çabaları karşılık buldu ve bu kumandanlar kendisine meyil etmeye başladılar. Öte yandan Merdâvîc bu durumdan haberdar olunca son derece endişeye kapılmış ve bu kumandanları Kerec'e gönderdiğinden dolayı pişmanlık duymaya başlamıştı. Nitekim Merdâvîc bu yüzden hem Ali b. Büveyh'e hem de bu kumandanlara mektup yazarak yanına gelmelerini istemiş ve onlara iltifatlarda bulunmuştu. Ali b. Büveyh ise birtakım bahaneler ileriye sürerek davete icabet etmediği gibi kumandanlardan söz ve ahit alana kadar Merdâvîc'e karşı ihtiyatlı davranmayı elden bırakmadı. Ayrıca Ali b. Büveyh bu kumandanlardan bazılarını da Merdâvîc'in gücüyle korkutarak kendi tarafına çekti ve ardından Kerec'in bütün vergilerini toplayıp Kerec'ten çıktı. Bu esnada Deylemliler'in ileri gelen kumandanlarından olan Şîrzâd emân dileyerek kırk adamıyla birlikte Cerbâzekân (Gilpâyegân)'dan²⁸⁷ Ali b. Büveyh'in yanına gelmiş ve bu durum Ali b. Büveyh'in daha da güçlenmesini sağlamıştır. Ali b. Büveyh daha sonra bu kumandanlarla birlikte İsfahân'a doğru harekete geçti.²⁸⁸ O

²⁸⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 260-261; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 588-589; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 93; aynı müellif, *Târîh-i Âl-i Büveyh*, 18; Zerrînkûb, *Târîh-i Merdum-i İrân*, II, 419; Ahmet Güner, "İmâdüdevle", *DİA*, TDV, Ankara 2000, XXII, 173.

²⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 589; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 94; Zerrînkûb, *Târîh-i Merdum-i İrân*, II, 419; Busse, "Iran Under The Buyids", IV, 254-255.

²⁸⁷ Cerbâzekân; Hemedân yakınlarında bulunan ve aynı zaman da Hemedân, Kerec ve İsfahân arasında yer alan büyük ve meşhur bir şehirdir. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II, 118.

²⁸⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 261-262; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 272-273; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 589; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 564; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 423; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İrân*, II, 548; Zerrînkûb, *Târîh-i Merdum-i İrân*, II, 419-420; Fakîhî, *Târîh-i Âl-i Büveyh*, 19.

sıralarda İsfahân'da emrindeki on bin asker ile Abbâsîlerin valisi Ebû'l Feth Muzaffer b. Yâkût görev yapmaktaydı. Ayrıca Ebû Ali b. Rüstem de İsfahân'ın haracını toplamakla görevliydi. Ali b. Büveyh bunların ikisine de mektuplar gönderip iltifatlarla bulunarak her ikisinin de kendisine iltihak etmelerini istedi. Ancak Muzaffer b. Yâkût ile Ebû Ali b. Rüstem böyle bir teklifi kabul etmeye yanaşmadılar. Özellikle Ebû Ali b. Rüstem buna şiddetle karşı çıkmış, ancak bu sırada aniden ölünce Ali b. Büveyh, onunla herhangi bir savaş yapmaksızın ondan kurtulmuştu. Muzaffer b. Yâkût ise Ali b. Büveyh'e karşı koymak için emrindeki askerlerle birlikte 3 fersahlık bir mesafe kadar İsfahân'ın dışına çıktı. Bu arada Muzaffer b. Yâkût'un ordusunda Deylem ile Gîl halkından altı yüz kadar adam vardı. Bunlar; Ali b. Büveyh'in cömertliğini ve iyiliklerini işittikleri için emân dileyerek Ali b. Büveyh'e iltihak ettiler. Onların bu şekilde ordudan ayrılmaları Muzaffer b. Yâkût'un zayıflamasına, Ali b. Büveyh'in ise güçlenmesine neden olmuştu. Ancak buna rağmen Muzaffer b. Yâkût hemen Ali b. Büveyh'in üzerine saldırmış ve iki ordu arasında şiddetli çarpışmalar meydana geldi. Bu çarpışmalar neticesinde Muzaffer b. Yâkût yenilerek Şîrâz'a babası Yâkût'un yanına gitmek zorunda kaldı. Ali b. Büveyh ise bu zaferle birlikte İsfahân'ı ele geçirip (321/933) gücünü arttırdığı gibi halifenin de övgüsüne mazhar olmuştur. Bu arada Muzaffer b. Yâkût'un mağlubiyetini öğrenen Merdâvîc endişeye kapılmış ve hâkimiyeti altında bulunan şehirlerin akıbetinden korkup, endişe duymaya başlamıştı.²⁸⁹

2.1.1.1. Ali b. Büveyh'in Errecân ve Çevresine Hâkim Olması

Ali b. Büveyh'in Muzaffer b. Yâkût'a karşı galip geldiğini öğrenen Merdâvîc, bu durumdan endişe duymaya başlamış ve ona karşı çeşitli hilelere başvurmaya başlamıştı. Nitekim Merdâvîc Ali b. Büveyh'e sitemkâr ve aynı zamanda mutedil ifadeler içeren bir mektup yazdı. Merdâvîc yazmış olduğu bu mektupta Ali b. Büveyh'i kendi tarafına çekmeye çalışmış ve şayet Ali'nin kendisine itaat edip bu itaatini ilân ettiği takdirde kendisine çeşitli fetihler yapabilmek için kalabalık ordular göndereceğini söyleyip ele geçireceği yerlerde adının hutbelerde okutulmasını teklif etmişti.²⁹⁰ Aslında Merdâvîc'in Ali b. Büveyh'le anlaşmak gibi bir niyeti yoktu ve onu gafil avlamak için

²⁸⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 262-277; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 273; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 589-590; el-Makrîzî, *es-Sülûk*, I, 131; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 564-565; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İrân*, II, 548; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 94; aynı müellif, *Târih-i Âl-i Büveyh*, 19; Zerrînkûb, *Târih-i Merdum-i İrân*, II, 420.

²⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 590. Ayrıca bkz. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 95.

böyle bir yol seçmişti. Nitekim Merdâvîc bu mektuptan hemen sonra Ali b. Büveyh'e ani bir baskın düzenlemek için kardeşi Veşmgîr komutasında kalabalık bir ordu göndermiş ve böylece gelen mektupta söylenenlere kanıp hiçbir şeyden haberi olmayan Ali b. Büveyh bu şekilde bozguna uğratılacaktı. Ancak çok geçmeden Ali b. Büveyh bu durumdan haberdar olmuş ve bu yerin kendisi için güvenli olmadığını bildiğinden İsfahân'da bir ay kalıp bölgenin vergilerini topladıktan sonra buradan ayrılarak Errecân'a²⁹¹ doğru yola koyulmuştu. O sıralarda Errecân'a hâkim olan Ebû Bekir Muhammed b. Yâkût ise bu gelişmeden haberdar olunca herhangi bir çatışmaya girişmeden Errecân'dan ayrılıp Râmhürmüz (Râm Hürmüz)'e²⁹² doğru kaçtı. Bunun üzerine Ali b. Büveyh 321²⁹³ (933) yılında Errecân'a girerek şehre hâkim oldu²⁹⁴ ve büyük miktarlarda mal elde ederek gücüne güç kattı.²⁹⁵

Öte yandan Ali b. Büveyh'in İsfahân'dan ayrılmasından sonra Veşmgîr kardeşi Merdâvîc'in askerleriyle birlikte şehre girip burayı tekrar hâkimiyeti altına aldı. Ancak bu durumu öğrenen Halife el-Kâhir Billâh görevinden azledilmeden evvel Merdâvîc'e yazdığı bir mektupta kardeşinin İsfahân'dan çekilmesini ve burayı Muhammed b. Yâkût'a teslim etmesini emretmişti. Merdâvîc de halifenin bu emrine uyarak şehri Muhammed b. Yakut'a teslim etti.²⁹⁶

²⁹¹ İstahrî, (*Ülkelerin Yolları*, 107-129) Errecân'ın Fars'ın dördüncü büyük şehri olduğunu ve hem deniz hem de kara ile bağlantısı olan mamur bir şehir olduğunu kaydetmektedir. Yine aynı şekilde Mukaddesî, (*İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 438-441) de Errecân'ın Fars bölgesinde bulunun mamur ve müstahkem bir bölge olduğunu kaydetmektedir.

²⁹² Râmhürmüz; Hüzistân bölgesinin Fars sınırında yer alan güzel ve mamur bir şehirdir. Bkz. Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 425-431; V. Minorsky, "Râm-Hürmüz" *İA*, MEB, İstanbul 1964, IX, 622.

²⁹³ el-Makrîzî, (*es-Sülûk*, I, 131-132.), bu olayın 321 yılının Zilhicce (Kasım-Aralık 933) ayında meydana geldiğini zikretmektedir. Ancak tarih olarak verilen Zilhicce ayı ileride de değineceğimiz olaylara dair zikredeceğimiz tarihlerden de anlaşılacağı üzere bu tarih sehven olarak yanlış verilmiştir. Yine aynı şekilde Ebü'l Fidâ, (*el-Muhtasar*, II, 79.) da sehven bu olayın gerçekleştiği ay olarak Zilhicce ayını zikretmektedir. Bu konuda ayrıca bkz. Zerrînküb, *Târîh-i Merdum-i İrân*, II, 420.

²⁹⁴ Miskevey; eserinde başka bir başlık altında zikrettiği bilgilerde Ali b. Büveyh'in Errecân'da bulunduğu sırada Yâkût'a mektup yazdığını ancak Yâkût'un bu mektuba cevap vermediğini kaydetmektedir. Bkz. İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kivameddin Burslan), 277. Krş. Fakihî, *Âl-i Büveyh ve Ovâ-yi Zamân-i İşân*, 95.

²⁹⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kivameddin Burslan), 262-277; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 273; el-İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 590; Makrîzî, *es-Sülûk*, I, 131-132; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 565; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İrân*, II, 548-549; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 30-31; Fakihî, *Âl-i Büveyh ve Ovâ-yi Zamân-i İşân*, 95; aynı müellif, *Târîh-i Âl-i Büveyh*, 19; Zerrînküb, *Târîh-i Merdum-i İrân*, II, 420.

²⁹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 590; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 565.

Ali b. Büveyh'e tekrar gelecek olursak, Errecân'ı hâkimiyeti altına aldıktan sonra Ebû Tâlib Zeyd b. Ali en-Nevbendecânî (veya Nûbendecânî)'den²⁹⁷ bir mektup aldı. Ebû Tâlib Zeyd mektubunda; Ali b. Büveyh'e Şîrâz'a gitmesini tavsiye ediyor ve Yâkût ile adamlarının kolayca yenebileceğini söyleyip Şîrâz'ı kolayca ele geçirebileceği hakkında onu ikna etmeye çalışıyordu. Ayrıca Yâkût'un mal biriktirmekle uğraşıp onun ve adamlarının elinde büyük miktarda yiyecek maddelerinin bulunduğundan söz edip halkın kendilerinden bıkmış olduklarından bahsetmekteydi. Buna rağmen Ali b. Büveyh; Yâkût'un kalabalık bir orduya ve büyük bir şöhrete sahip olması ve Yâkût'un Râmhürmüz'de olan oğlu Muhammed'in de arkada kalmasından dolayı bu ikili arasında sıkışıp kalmamak için Yâkût'un üzerine yürümekten çekiniyordu. Bundan dolayı Ali b. Büveyh, Ebû Tâlib Zeyd b. Ali'nin yaptığı bu tavsiyeleri kabul etmeyerek yerinden ayrılmadı. Ancak buna rağmen Ebû Tâlib tekrar yazdığı mektuplarla Şîrâz'a saldırma konusunda onu teşvik ediyor ve ona cesaret veriyordu. Bunun dışında Ebû Tâlib hem Merdâvîc'in hem de halifenin kendisine karşı harekete geçeceğini söyleyerek bu şekilde Ali b. Büveyh'in endişeye kapılıp harekete geçmesini sağlamaya çalışıyordu. Nitekim Ebû Tâlib, Ali b. Büveyh'e yazdığı mektupta özetle Merdâvîc'in Muzaffer b. Yâkût ile irtibata geçerek, onunla sulh yapmak istediğini, şayet bu sulh meydana gelecek olursa ikisinin birlikte kendi üzerlerine yürüyeceklerini ve kendisinin ikisine birden karşı koyabilecek gücünün olmadığını belirtiyordu. Ayrıca Ebû Tâlib sözlerinin devamında halife tarafından da onlara yardım ulaştırılmasının muhtemel olduğunu ve bu yüzden elini çabuk tutup onlara karşı harekete geçmesini söylüyordu.²⁹⁸ Ali b. Büveyh ise Yâkût'a karşı harekete geçmeyerek, ona mektup yazıp ondan emân dilemişti. Ancak Yâkût ona emân vermeyerek onu huzuruna kabul etmediği gibi oğlu Muzaffer b. Yâkût ile birlikte Ali b. Büveyh'in üzerine yürüdü.²⁹⁹ Bu gelişmeler üzerine Ali b. Büveyh, Ebû Tâlib Zeyd b. Ali'nin tavsiyelerine uyararak 321 yılı Rebülâhir (Nisan 933)

²⁹⁷ Kâzerûn'un kuzeyindeki dağlık bölgede geniş arazilere sahip olan ve Abbâsîler'e muhalif olan Ebû Tâlib Zeyd b. Ali en-Nevbendecânî, Büveyhîler'in askeri desteği sayesinde dinî ve siyasi emellerini gerçekleştirebilme düşüncesiyle Ali b. Büveyh'e yakınlık gösteriyordu. Bkz. Busse, "Iran Under The Buyids", IV, 255.

²⁹⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 263-277; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 273-274; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 590-591; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 565-566; Mîrzâ H. Fesâî, *Fârsnâme-yi Nâsrî*, I, Neşr. Müessese-i Mansûr Restgâr-ı Fesâî, İntişârât-i Emîr-i Kebîr, Tahran 1367 hş., 215-216.

²⁹⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 278.

ayında³⁰⁰ Nevbendecân'a (Nübendecân)³⁰¹ doğru hareket etti. Ancak Yâkût'un adamlarından gayet cesur iki bin kişilik bir süvari kuvveti ondan önce oraya varmıştı. Bu öncü birliği içinde Yâkût'un arkadaşları olan Kûrmerd el-Horâsânî ve İbn Hargûş gibi ileri gelen şahsiyetler vardı.³⁰² Buna rağmen Ali b. Büveyh Nevbendecân'a geldiği zaman bunların üzerine yürüdü ve bunlar Ali'ye karşı mukavemet edemeyerek Cürcân'a doğru çekilmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine Yâkût bütün ordusuyla birlikte Ali b. Büveyh'in üzerine yürüdü. Bu arada Ebû Tâlib, Ali b. Büveyh'e yardım etmek için vekillerini ve güvendiği kimseleri Ali b. Büveyh'in hizmetine vermişse de kendisi Nebendecân'a gelmeyip aradaki ittifakın Yâkût tarafından bilinmemesi için yakın köylerden birisine çekildi. Bununla birlikte ikili oynayarak hem Ali b. Büveyh'i hem de Yâkût'u destelemeye başladı. Nitekim bir yandan Yâkût'a kendisine karşı duyduğu korkudan dolayı kaçtığını ve aynı zamanda Ali b. Büveyh'ten de kaçmaya mecbur kaldığını bildiriyor ve ne yapması gerektiği hususunda kendisine danışıyordu. Bir yandan da Ali b. Büveyh'in lehine çalışarak ona doğru fikirler vererek onu olup biten her şeyden haberdar ediyordu. Ayrıca Ali b. Büveyh ve askerlerine kırk günlük bir ziyafette vermişti. Kaynaklar bu kırk günlük süre zarfında Ebû Tâlib'in yaptığı harcamaların 200 bin dinara ulaştığını zikretmektedirler. Bu arada Ali b. Büveyh, kardeşi Hasan b. Büveyh (Rüknüddeve)'i bir miktar asker ile birlikte Fars (Güneybatı İran) bölgesinde bulunan Kâzerûn ve Kâzerûn'un diğer kasabalarına göndermişti. Bu bölgeye gelen Hasan b. Büveyh burada bir hayli mal ele geçirmişti. Diğer yandan Yâkût da Kâzerûn üzerine asker göndermiş, ancak Hasan b. Büveyh yanında az sayıda asker bulunmasına rağmen gelen bu askerleri yenilgiye uğratarak sağ salim kardeşi Ali'nin yanına geri dönmüştü.³⁰³

Bu arada Merdâvîc, kardeşi Veşmgîr ve Yâkût, Ali b. Büveyh'e karşı ittifak kurdular. Ali b. Büveyh ise bu ittifaktan haberdar olunca bu durumun kendisini Mâkân b. Kâkî'nin hâkimiyetinde olan Kirmân'a çekilmeye mecbur bırakacağını anlamış ve

³⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 591; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 565; Hasan Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye es-siyâsî ve'l-İktisâî ve'l-İçtimâî ve's-Sekâfî: Mukâtâtü Fâris*, 334-447/945-1055, Beyrut 1987, 123; Güner, "İmâdüddeve", *DİA*, XXII, 173.

³⁰¹ Fars bölgesinde bulunan Nevbendecân bölgenin önemli ve meşhur şehirlerden biridir. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V, 307; Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 452.

³⁰² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 263.

³⁰³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 264-278; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 274; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 591; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 566; Mîrzâ H. Fesâî, *Fârsnâme-yi Nâsırî*, I, 216; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 30-31.

Nebendecân'dan ayrılıp İstahr'a³⁰⁴ oradan da Beydâ (veya Beyzâ)'ya³⁰⁵ gitmişti. Ali b. Büveyh bu güzergâhta yoluna devam ederken Yâkût sürekli olarak onu izlemiş ve Kirmân yolu üzerinde bulunan bir köprüye ulaşarak Ali b. Büveyh'in köprüyü geçmesini engellemiştir.³⁰⁶

2.1.1.2. Ali b. Büveyh'in Şîrâz'a Hâkim Olması

Ali b. Büveyh, yukarıda değindiğimiz gibi Kirmân yakınlarında bulunan köprüye ulaştığında Yâkût yolunu kesmiş ve karşı tarafa geçmesini engellemiştir. Bunun üzerine Ali b. Büveyh, Yâkût'la savaşmadan önce adamlarını hazırlayarak, onlara çeşitli vaatlerde bulundu. Ayrıca muharebe sırasında bizzat kendisinin de atından inerek onlardan biri gibi savaşa girmeyi söz verdi.³⁰⁷ Bu konuşmanın ardından harekete geçen Ali b. Büveyh komutasındaki ordu ile Yâkût'un ordusu arasında 322 yılının Cemâziyelâhir ayının 18'inde Perşembe günü (5 Haziran 934) savaş meydana geldi. Savaş esnasında Yâkût, Ali b. Büveyh'e üstünlük sağlamaya başlamışsa da savaş esnasında Ali b. Büveyh'in talihi dönmeye başlamıştı. Nitekim Ali b. Büveyh'in adamlarından bir grup yanından ayrılıp Yâkût'tan emân dilemiş, fakat Yâkût bunları görür görmez hemen boyunlarının vurulmasını emretmişti. Bu durum ise Deylemliler'in Yâkût'un katında herhangi bir güvencelerinin olmadığını sezerek mukavemet göstererek savaşa başlamalarını sağlamıştır. Ali b. Büveyh'in talihinin dönmelerini sağlayan bir diğer olay ise şu şekilde gelişmişti: Yâkût adamlarından kalabalık bir yaya grubunu öne çıkarmıştı, bunlar nefli (ham petrol) ve ateşli mızraklarla savaşan piyadelerdi. Askerler bu nefli ateşe verdikten sonra rüzgârın tersten esmesi üzerine alevler onların üzerine doğru gelmeye başlamış ve böylece ateş askerlerin yüzlerini ve elbiselerini yakmıştı. Bunun sonucunda askerler paniğe kapılıp sağa sola kaçmaya başlamış ve bu durumu

³⁰⁴ İstahr; Fars bölgesinin eski ve meşhur şehirlerinden olup, Ahamenîler'in başkenti olan Pârs (Persepolis)'in 7 km. kuzeyinde, bugünkü Şîrâz-İsfahân yolu üzerinde bulunmaktadır. Bkz. Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 453; M. Strezk, "İstahr", *İA*, MEB, İstanbul 1987, V/2, 1128; Recep Uslu, "İstahr", *DİA*, TDV, Ankara 2001, XXIII, 202.

³⁰⁵ Beydâ; Fars bölgesinde İstahr'a bağlı büyük bir yerleşim yeridir. Bu şehir İslâmiyet öncesinde Der-ı Sefid (Beyaz Kapı) adıyla zikredilmekteydi. Ancak bölgede İslâmiyet'in yayılmasıyla birlikte beyaz kelimesinin Arapça karşılığı olan Beydâ ismi kullanılmaya başlandı. Bkz. İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, 128; İbnü'l Belhî, *Fârsnâme*, 128; Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullâh el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdatî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, Dâr Sâdır, Beyrut 1977, 529.

³⁰⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 264-278; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 274; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 591-592; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 566; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovezâ-yi Zamân-i İşân*, 97; aynı müellif, *Târîh-i Âl-i Büveyh*, 20; Zerrînkûb, *Târîh-i Merdum-i İrân*, II, 420-421.

³⁰⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 278; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 594; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 566; Güner, "İmâdüddeve", *DİA*, XXII, 173.

gören Deylemliler de Yâkût'un piyadelerine saldırarak onları öldürmüşlerdi. Ayrıca süvariler de paniğe kapılarak geri çekilmiş ve böylece Yâkût ve adamları ağır bir darbe olarak zor duruma düşmüşlerdir.³⁰⁸

Bu gelişmeler sonucunda mağlûp olup geriye çekilen Yâkût yüksek bir tepeye tırmanarak oradan adamlarına seslenip geri dönmeleri için çağrıda bulunmuş ve dört bin kadar atlıyı etrafında tekrar toplamayı başarmıştı. Ayrıca Yâkût Deylemliler'in yağma ile meşgul olup ganimet toplamak için etrafa dağılacakları ve bundan dolayı düzenlerinin bozulacağını ve bu fırsattan istifade ederek onlara hücum edeceğini umuyordu. Ancak Ali b. Büveyh, Yâkût'un askerlerinin direndiklerini görünce adamlarını yağma için dağılmaktan alıkoymuş ve onlara şöyle demişti: “Uzaklaşmayınız ve düzeninizi bozmayınız. Zira şu anda düşmanınız sizin yağma ve ganimet toplamak için etrafa dağılmanızı bekleyip durmaktadır. Siz etrafa dağılınca da aniden size saldıracaktır ve işte o zaman sonunuz geldi demektir. Bunun için yağmadan uzak durunuz. Zira ganimet ne zaman olsa elimizdedir”. Ali b. Büveyh'in söylediklerini dinleyen askerler, bu söylenenleri aynen uyguladılar. Diğer taraftan Yâkût, bu durumu görünce yenilmiş olarak yoluna devam etmiş ve böylece Ali b. Büveyh, Yâkût'un bütün ağırlıklarını ele geçirmiş oldu.

Bu arada Ali b. Büveyh çarpışma alanından geri döndükten sonra savaş ganimetlerini toplamış ve bu ganimetler arasında eteklerine tilki kuyrukları dikili olan cübbeler bulmuştu. Ayrıca bunların yanı sıra bu ganimetler arasında birçok pranga ve zincir de vardı. Bunların ne olduklarını sordurduklarında Yâkût'un esir düşen adamları şöyle demişlerdi: “Bunlar sizin için hazırlanmıştı. Yakalandığınızda bu cübbeler size giydirilecek ve şehirlerde dolaştırılacaktınız”.³⁰⁹ Bu sözler üzerine Ali b. Büveyh'in adamları Yâkût'un adamlarına böyle bir muamelede bulunulması gerektiğini söylemişlerse de Ali b. Büveyh bu durumu kabul etmeyerek şöyle demişti: “Hayır, bundan vazgeçmek ve Allah'ın bizi kendilerine galip kıldığı düşmanlarımızı affetmekle Allah'ın bize ihsan ettiği bu nimete şükredeceğiz. Zira şükür, nimetin ziyadeleşmesine

³⁰⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 264; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 274; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 594; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 144; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 423; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târîh-i Elfi*, III, 1761. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 98.

³⁰⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 264-265; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 594-595. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 98-99.

ve zulümden, taşkınlıktan uzaklaşmaya vesiledir”.³¹⁰ İbnü'l-Esîr ise bu sözleri biraz farklı olarak şu şekilde vermektedir: “Böyle bir davranış kibirden gelir ve zafer sarhoşluğudur, hâlbuki Yâkût alacağı dersi yeterince almıştır”. Sonra Ali b. Büveyh alınan esirlere gayet iyi davranıp onları serbest bırakarak: “Bu fazlasıyla şükretmesi gereken bir durum ve nimettir” dedi. Ayrıca serbest bırakılan esirler isterlerse Yâkût’un yanına gidebilecekleri gibi istedikleri takdirde Ali b. Büveyh’in yanında da kalabileceklerdi. Bunun üzerine serbest bırakılan esirler Ali b. Büveyh’in yanında kalmayı tercih ettiler, Ali b. Büveyh de onların bu hareketine karşılık onlara birçok ihsanlarda bulundu.³¹¹

Ali b. Büveyh bu çarpışmaların ertesi günü olan cuma günü Zergân denilen köye, Cumartesi günü de Dînekan köyüne ilerledi. Yâkût’un askerlerinin onun önünden kaçmaları üzerine de Şîrâz’a gelip şehrin dışında konakladı. Bu sırada Yâkût’un ve Ali b. Halef b. Tannâb’ın Şîrâz’dan çıktıkları kasabanın valisiz ve boş kaldığı haberi geldi. Bunun üzerine Ali b. Büveyh, burayı ele geçirmek için bir grup askeri Deylemliler ile birlikte Şîrâz’a gönderdi. Bu gelişmeler zerine Şîraz halkı zenci piyadelerden bir grup ve köy ağalarının kölelerinden meydana gelen bir birlikle çarşılara dağılmış olan Deylemliler’e saldırarak onlardan yetmiş kadar asker öldürmüşlerdi. Ali b. Büveyh bu gelişmelerden haberdar olunca kardeşi Ahmed’i Deylemliler’den oluşan seksen kişilik bir grup askerle birlikte şehir merkezine gönderdi. Ahmed o sıralarda henüz 19 yaşlarındaydı, ancak bu genç yaşına ve tecrübesiz haline rağmen komutasında bulunan askerlerle birlikte Zencilerden yaklaşık olarak bin kişiyi öldürdü ve tellal çağırarak şehirde Yâkût’un adamlarından kimsenin kalmamasını, şayet tellal geldikten sonra bunlardan herhangi bir kişinin bulunması durumunda canının ve malının kendisine helal sayılacağını ilan etti. Bunun üzerine şehirde Yâkût’a yakın kimse kalmadı ve şehir kendilerine teslim edildi.³¹² Bu gelişmelerin ardından Şîrâz’a hâkim olan Ali b. Büveyh şehre girdikten sonra halka emân verdiğini duyurarak son derece âdilce davranmış ve

³¹⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 265; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 594-595.

³¹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 595.

³¹² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 265-279; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 102; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 124.

halk arasındaki haksızlık ve zulümleri önlemek üzere şehre bir şahne (vali) tayin etti (Cemâziyelâhir 322/Mayıs-Haziran 934).³¹³

2.1.1.3. Ali b. Büveyh'in Şîrâz'a Hâkim Olmasından Sonra Gelişen Olaylar

Ali b. Büveyh; Şîrâz ve çevresine hâkim olduktan sonra ordusunda bulunan askerler toplanıp ondan maaşlarını istemişlerdi. Ancak Ali b. Büveyh'in o anda onların istediği maaşları onlara ödeyecek imkânı yoktu ve yüzden ordusu neredeyse dağılacak ve hâkimiyeti sona erecekti. Ancak olumlu anlamda meydana gelen iki tesadüf bu durumu değiştirmişti. Bunlardan ilki şu şekilde cereyan etmiştir: Adamlarının maaşlarını istemeleri üzerine Ali b. Büveyh Şîrâz'da emîr sarayına girip bir odaya kapanmış ve bu meseleyi düşünmeye başlamıştı. O sırada bulunduğu odanın tavanındaki bir delikten bir yılanın çıktığını ve diğer bir deliğe girdiğini gördü. Ali b. Büveyh uyurken yılanın üzerine düşeceğinden korktuğu için hizmetçilerini çağırarak onlara merdiven getirip bu yılanın çıkartılmasını emretti. Hizmetçiler de merdiven getirip bu deliği açmışlar ve deliğin arkasında bir kapı bulup içeri girmişlerdi. Bu kapı onları odanın içerisinde ikinci bir odaya götürmüştü. Bu durum üzerine Ali b. Büveyh'e haber verdiler. O da odanın açılmasını emretti. Girdikleri bu odada içinde beş yüz bin altın değerinde mal ve dökme eşya dolu birkaç sandık buldular. Ali b. Büveyh bütün bu malları adamlarına ve askerlerine dağıtarak neredeyse yok olmak üzere olan hâkimiyet ve yönetimini yeniden sağladı. İkinci olay ise şu şekilde cereyan etmiştir: Ebû Ahmed el-Fazl b. Abdurrahman eş-Şîrâzî şu olayı anlatır: “Ali b. Büveyh kendisine bir elbise diktirmek istemiş ve bunun için kendisine Yâkût'un bir terziyi tavsiye edilmişti. Bu terzi biraz sağırdı ve çağrıldığı zaman bir hayli korkuya kapılmıştı. Ali b. Büveyh'in terziye korkmaması gerektiğini ve onu herhangi bir şey için değil, sadece elbise dikmen için çağırıldığını söylemesine rağmen terzi, Ali'nin ne söylediğini anlayamamış ve birden yeminler etmeye başlayarak yanındaki on iki³¹⁴ sandığın kendisine ait olmadığını, bütün bunların Yâkût'un olduğunu ve bunları hiçbir şekilde açmadığını yemin üstüne yemin ederek söylemeye başlamıştı. Ali b. Büveyh ise bu tevafuklara hayret ederek terziye bu

³¹³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 265; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 595; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 102; aynı müellif, *Târîh-i Âl-i Büveyh*, 20-21; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 124; Zerrînkûb, *Târîh-i Merdum-i İrân*, II, 421. Ayrıca bkz. Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târîh-i Elfi*, III, 1762.

³¹⁴ İbnü'l-Esîr, bu sayıyı sekiz sandık olarak zikredilmektedir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 596.

sandıkları getirmesini emretmiş, terzi de bunları alıp getirmiş ve bunların içinden pek çok mal ve elbise çıkmıştır.³¹⁵

Öte yandan Ali b. Büveyh Şîrâz ve Fars bölgesini hâkimiyeti altına aldıktan sonra, Halife er-Râzi-Billâh'a ve onun veziri Ebû Ali b. Mukle'ye mektuplar yazıp durumunu bildirmiş ve onlara itaat ettiğini arz ederek elinde bulunan toprakların kendisine iktâ edilmesini ve buralara vali olarak atanmasını istemişti. Ayrıca Ali b. Büveyh bunlara karşılık da toplamda sekiz milyon dirhem³¹⁶ ödemeyi taahhüt ediyordu.³¹⁷ Halife de onun bu isteklerini kabul ederek bir elçiyle birlikte kendisine hil'atler ve sancaklar gönderdi (Şevval 322/Eylül-Ekim 934). Bununla birlikte elçi olarak gönderilen Kâtip Ebû İsa Yahya b. İbrahim el-Mâlikî'ye kararlaştırılan meblâğ ve paraları teslim almadıkça hil'atleri ve sancakları Ali b. Büveyh'e teslim etmemesi tavsiye edilip, bu belirlenen meblâğın alınması şart koşulmuştu. Abbasî halifesinin elçisi Ali B. Büveyh'in bulunduğu yere yaklaşınca, Ali b. Büveyh onu karşılamak üzere kasabadan çıkarak onunla beraber Şîrâz yakınına kadar yürüdükten sonra elçiden gönderilen hil'at ve sancakları vermesini istemişti. Elçi ise ona söz verdiği paraların ödenmesi şartını hatırlat, ancak buna rağmen Ali b. Büveyh gönderilen hil'at ve sancakları zorla alıp hil'atleri giymiş ve sancağı da önünde yürüterek Şîrâz'a girmişti.³¹⁸ Ayrıca Ali B. Büveyh kararlaştırılan paraları sürekli isteyip duran Abbasî elçisini

³¹⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 279-280; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 284-285; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 596; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIII, 341-342; Hamdullâh Müstevfi, *Târih-i Güzide*, 410-411; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 144-145; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 423; Mîrzâ H. Fesâî, *Fârsnâme-yi Nâsirî*, I, 216; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi*, III, 1764. Krş. Fakîhî, *Çigûnegî Fermânrevây-i Adudddevle-yi Deylemî*, 36-37; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 34-35.

³¹⁶ Bu rakam *Kitâbu'l-Uyûn*'da 1 milyon dirhem olarak zikredilmektedir. Bkz. *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 285. Krş. Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti İslâm'ın Rönesansı*, (Çev. Salih Şaban), İnsan Yayınları, İstanbul 2014, 34.

³¹⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 280; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 285; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 596; el-Mukîzî, *es-Sülûk*, I, 132; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 566; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi*, III, 1763; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 103; Zerrînküb, *Târih-i Merdum-i İrân*, II, 421; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 32.

³¹⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 280; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 285; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 596; el-Makrîzî, *es-Sülûk*, I, 132; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIII, 342; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 566; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 103; aynı müellif, *Târih-i Âl-i Büveyh*, 21; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 32; Müneymine, *Târihu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 24; Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti İslâm'ın Rönesansı*, 34; Busse, "Iran Under The Buyids", IV, 255-256.

durmadan oyalamış ve bu oyalama taktiği sonucuna elçi amacına ulaşmadan 323 (934) yılında Şîrâz'da hastalanarak vefat etti.³¹⁹

Bu arada Ali b. Büveyh Şîrâz'a hâkim olup hükümdarlığını tasdik ettikten sonra ele geçirdiği hazineler sayesinde gücüne güç katmıştı. Nitekim Ali b. Büveyh Şîrâz'da daha önce hüküm sürmüş olan Saffâriler'den³²⁰ Amr b. el-Leys ve Yâkût b. el-Leys ile Yâkût, onun oğlu ve Ali b. Halef'e gibi hükümdar ve valilere ait hazineleri bulmuş ve bu sayede ekonomik gücüne güç katmıştı.³²¹

Bu gelişmelerle birlikte Mâkân b. Kâkî'nin adamları emân dileyerek Kirmân'dan onun yanına geldiler. Bu arada Ali b. Büveyh'in hızla artan gücünden çok tedirgin olan Merdâvîc İsfahân'a gelerek o sıralarda el-Kâhir'in görevinden azledilmesi ve Muhammed b. Yâkût'un şehre tam zamanında ulaşmaması üzerine 17 gün emîrsiz kalan İsfahân'ı ele geçiren kardeşi Veşmgîr'i kendi nâibi olarak Rey'e gönderdi.³²² İsfahân'a gelen Merdâvîc ise şehre yerleşmiş ve Şirec b. Leylâ ile hâcibi eş-Şâbeştî'yi Deylem ve Gîlânlılar'dan (Cîl) mürekkep iki bin dört yüz kişilik bir orduyla birlikte Hûzistân'ın merkezi olan Ahvâz'a göndermişti. Merdâvîc'in bunu yapmasındaki maksadı Ahvâz'ı ele geçirerek Ali b. Büveyh'le halifenin arasına girmek ve onun Bağdat'la ilişkisini kesmekti. Bu arada Ahvâz bölgesinin yönetimi halife tarafından Yâkût'a verilmişti. Ancak Merdâvîc'in askerleri Yâkût'a karşı giriştikleri mücadele sonucunda fazla bir mukavemetle karşılaşmadan 322 yılında Şevval (Eylül-Ekim 934) ayının başlarında Râmhürmüz'ü daha sonra da Ahvâz'ı ele geçirdiler. Bu gelişmelerden haberdar olan Ali b. Büveyh, Merdâvîc'in Ahvâz'daki kâtibine mektup yazıp Merdâvîc'le sulh yapmak istediğini ve bu yüzden aralarını bulmasını istemişti. Merdâvîc'in vekili gerekli gayretleri gösterince Merdâvîc, Ali b. Büveyh'in

³¹⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 280; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 285; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 596; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 103; Busse, "Iran Under The Bûyids", 256.

³²⁰ Saffâriler; 861-1003 yılları arasında Doğu İran'da bulunan Sîstan bölgesinde hüküm süren yerel bir hanedanlıktır. Daha fazla bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, "Saffâriler", *DİA*, TDV, Ankara 2008, XXXV, 464.

³²¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 281; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 596; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 566; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 104; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 35; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 124.

³²² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 281; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 597; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 566; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 104; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İran*, II, 549. Bu arada konuyadair bilgi veren Mar'aşî Büveyhîler'in Irak'a doğru hareket ettikleri haberi Merdâvîc'e gelmesi üzerine Merdâvîc'in İsfahân'a doğru harekete geçtiğini kaydetmektedir. Bkz. Mar'aşî, *Târîh-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, 72.

hâkimiyetindeki şehirlerde adına hutbe okutma şartıyla onun bu isteğini kabul etmişti. Ali b. Büveyh de bu şartları kabul ederek elindeki şehirlerde Merdâvîc adına hutbe okutarak kardeşi Hasan b. Büveyh'i de rehin olarak Merdâvîc'e göndermiş³²³ ve böylece Ali b. Büveyh ile Merdâvîc aralarındaki gerginlik sona ermiş oldu.³²⁴

Ali b. Büveyh ile Merdâvîc arasında yaşanan bu gelişmelerden bir müddet sonra Merdâvîc, hizmetinde bulunan bir grup Türk askeri tarafından İsfahân'da hamamda bulunduğu esnada öldürüldü (Rebîülevvel 323/ Şubat 935).³²⁵ Bu gelişme ise Ali b. Büveyh'in bir hayli rahatlatmasına ve aynı zamanda Ali b. Büveyh ile Yâkût arasındaki çekişmelerin tekrar başlamasına neden olmuştu. Nitekim Merdâvîc'in ölüm haberinden sonra Yâkût harekete geçerek Ahvâz ve çevresini ele geçirerek Errecân'a doğru harekete geçti. Bu gelişmeler üzerine Ali b. Büveyh de ordu hazırlayarak Yâkût'un üzerine yürüdü. Errecân taraflarında iki ordu arasında meydana gelen savaşta Ali b. Büveyh'in ordusu galip geldi ve Yâkût'u Râmhürmüz'e kadar takip etti.

Bu gelişmelere ek olarak Ali b. Büveyh'in Ahvâz'ı zapt edebileceği de anlaşılınca Yâkût'un kâtibi Ebû Abdullah el-Berîdî,³²⁶ Ali b. Büveyh'e bir mektup yazarak sulh isteğinde bulundu. Ali b. Büveyh onun bu isteği kabul etmiş ve böylece iki taraf arasında sulh yapılmış ve bu durum bu sulh, bir mektup vasıtasıyla Halife er-Râzî-Billâh'a bildirilmiş, halife de bu sulhu onaylamıştır.. Böylece Büveyhiler Fars

³²³ Hasan b. Büveyh'in rehin olma durumu çok uzun sürmemiştir. Nitekim bu gelişmelerden kısa bir süre sonra Merdâvîc kendi askerleri tarafından öldürülünce, Hasan b. Büveyh de bulunduğu yerden kaçıp özgürlüğüne kavuşmuştur. Bkz. İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 296; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 286; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 100; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi*, III, 1780; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 78; Zerrînkûb, *Târih-i Merdum-i İrân*, II, 422; Busse, "Iran Under The Bûyids", Vol. IV, 257.

³²⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 281-282; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 286; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 603-604; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 104 vd.; Zerrînkûb, *Târih-i Merdum-i İrân*, II, 422; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 32-33; Ahmet Güner, "Merdâvîc b. Ziyâr", *DİA*, TDV, Ankara 2004, XXIX, 178.

³²⁵ Kaynaklar Merdâvîc'in hizmetinde bulunan Türk askerleri tarafından öldürülmesinin nedeni olarak Merdâvîc'in bu askerlere son derece kötü davranması gösterilmektedir. Bu konuya daha fazla bilgi için bkz. İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 291 vdd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 613 vdd.; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 567 vdd.; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi (Târih-i Hezâr Sâle-yi İslâm)*, III, 1777 vd.; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 75 vdd.; Zerrînkûb, *Târih-i Merdum-i İrân*, II, 422; Güner, "Merdâvîc b. Ziyâr", *DİA*, XXIX, 178. Ayrıca bkz. İbn İsfendiyâr, *Târih-i Taberistân*, I, 319; Mar'aşî, *Târih-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, 73.

³²⁶ Ebû Abdullah el-Berîdî ile ilgili konunun ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı bilgiler verilecektir.

Bölgesine ve Şîrâz'a tamamen hâkim oldular. Yâkût ise el-Berîdî ile birlikte Ahvâz'a yerleşmiş oldu.³²⁷

Bu arada Merdâvîc'in öldürülmesiyle Büveyhîler rahat bir nefes almaya başlamışlardı. Nitekim Büveyhîler sürekli Merdâvîc'in baskılarına maruz kaldıklarından bağımsız bir şekilde hareket etme imkânı bulamıyorlardı. Merdâvîc'in ölümüyle birlikte Büveyhîler hem rahat bir şekilde hareket etme imkânı bulmuş hem de Merdâvîc'e bağlı olan Türk askerlerinin onların ordularına katılmalarıyla birlikte Zeyârîler'in hâkimiyetinde olan Hazar kıyısındaki toprakların büyük bir kısmını da kendi hâkimiyetleri altına almışlardır.

2.1.1.4. Ahmed b. Büveyh'in Kirmân Seferi

Ali b. Büveyh Fars ve çevresini ele geçirerek buralarda hâkimiyet sürerken kardeşi Hasan b. Büveyh de hemen hemen bütün Cibâl bölgesine hâkim olmuştu. Ancak küçük kardeşleri Ahmed b. Büveyh'in elinde hâkimiyet sürebileceği herhangi bir bölge bulunmamaktaydı. Ali ve Hasan kardeşlerinin bu durumuna son vermek için kendi aralarında mektuplaştılar ve bu mektuplaşma neticesinde Ahmed'i Kirmân bölgesine göndermeyi kararlaştırdılar.³²⁸ Ali b. Büveyh ile Hasan b. Büveyh'in böyle bir karar almasındaki en büyük etken hem Fars bölgesini doğu yönünden güvene almak hem de Kirmân bölgesinin hilafet merkezinden ve Sâmanîler'in yönetim merkezinden uzak olmuş olmasıdır.³²⁹

Ali b. Büveyh bu karar doğrultusunda kardeşi Ahmed b. Büveyh'i kalabalık ve cesur askerlerden oluşan bir orduyla Kirmân'a gönderdi. Ahmed'in emrinde olan bu orduda Deylem'in ileri gelenlerinden bin beş yüz asker ile takriben Türkler'den ve diğer unsurlardan oluşan beş yüz kadar asker yer almaktaydı. Bu kalabalık ordu 324 (935-

³²⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 283; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 604; Zerrînkûb, *Târih-i Merdum-i İrân*, II, 422; Busse, "Iran Under The Bûyids", Vol. IV, 256; Sâdık Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, Tahran 1370 hş., I, 630.

³²⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 333; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 291; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 636; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzide*, 412; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 569; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 103; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 145; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 423-424; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovezâ-yi Zamân-i İşân*, 108; aynı müellif, *Târih-i Âl-i Büveyh*, 21; Müneymine, *Târihu'd-Devleti'l-Büveyhiyye*, 125; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İrân*, II, 565; Zerrînkûb, *Târih-i Merdum-i İrân*, II, 422; Muhammed Hüdâverdî Tâçâbâdî, *Târih-i Sîyâsi ve İçtimâî-yi Kirmân: Ez Vurûd-i İslâm tâ Pâyân-i Âl-i Büveyh*, İntişârât-i Merkez-i Kirmân Şînâsî, Kirmân 1386 hş., 109.

³²⁹ Güner, "İmâdüddeve", *DİA*, XXII, 173; Hacıyev, "Irak Büveyhîleri'nin Kuruluşu ve Muizzüddeve Dönemi (334-356/945-967)", 34.

936) yılında Kirmân'a doğru harekete geçti.³³⁰ Ahmed b. Büveyh ilk olarak Sircân'a³³¹ yönelerek burayı hâkimiyeti altına aldı ve buradaki vergileri toplayıp askerlerine dağıttı. O sıralarda Sâmânî emîri Nasr b. Ahmed tarafından gönderilen Ebû Ali İbrahim b. Sîmcûr ed-Devâtî³³² bölgede bulunan bir kaleye sığınmış olan Ebû Ali Muhammed b. İlyâs³³³ es-Soğdî'yi³³⁴ muhasara altına almıştı.³³⁵ Ancak İbrahim b. Sîmcûr, Büveyhîler'in Kirmân'a doğru hareket ettiklerini haber alınca vakit kaybetmeden muhasarayı kaldırarak Horâsân'a gitti. Muhammed b. İlyâs da bu fırsatı değerlendirerek bulunduğu kaleden Bem³³⁶ şehrine gitti. Bunun üzerine Ahmed b. Büveyh, onun üzerine yürüdü ancak aralarında herhangi bir savaş meydana gelmeden Muhammed b. İlyâs

³³⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 333; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 291; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 636; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 148; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 425; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 108; aynı müellif, *Târîh-i Âl-i Büveyh*, 21; C. E. Bosworth, "The Banû Ilyâs of Kirmân (320-57/932-68)", (Edited by C. E. Bosworth), *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*, Variorum Reprints, London 1977, 111; Tâçâbâdî, *Târîh-i Sîyâsî ve İctimâî-yi Kirmân*, 109.

³³¹ Kirmân eyaletinin Fars hudutu civarında bulunan Sircân şehri Kirmân'ın idarî merkezi ve aynı zamanda tüccarların sık uğradıkları mühkem ve mâmur bir yerdir. Daha fazla bilgi için bkz. Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 471-473; *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Mağrib*, 126; Ahmed Ali Han Vezîrî, *Coğrafyâ-yi Kirmân*, Neşr Bâstânî-yi Pârîzî (Muhammed İbrahim), İntişârât-i İlmî, Tahran 1383 hş., 258; Cl. Huart, "Sircân", *IA*, MEB, İstanbul 1988, X, 699.

³³² X. yüzyılda Horâsân'da Sâmânîler adına kumandanlık yapan Sîmcûri Hanedanlığı'nın ikinci hükümdarıdır. Daha fazla bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, "Sîmcûrîler II: İbrâhîm b. Sîmcûr", *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 10-11, Sene: 1979-1980, 91; aynı müellif, "Sîmcûrîler", *DİA*, TDV, Ankara 2009, XXXVII, 211.

³³³ Hamdullâh Müstevfî, Ebû Ali Muhammed b. İlyâs'ın ismini sehven Ali b. İlyas şeklinde kaydetmektedir. Bkz. Hamdullâh Müstevfî, *Târîh-i Güzîde*, 314; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 425; Ahmed Ali Han Vezîrî, *Târîh-i Kirmân*, I, Neşr. Bâstânî-yi Pârîzî (Muhammed İbrahim), İntişârât-i İlmî, Tahran 1363 hş., 319.

³³⁴ 932-974 yılları arasında Kirmân bölgesinde hüküm süren İlyâsî Hanedanlığı'nın kurucusudur. Hanedanın kurucusu olan Ebû Ali Muhammed b. İlyâs, Soğd asıllı olup daha önce Sâmânî ordusunda hizmet etmekteydi. Ancak 317 (929) tarihinde Sâmânî emîri II. Nasr'a karşı kardeşleri Yahyâ, Mansûr ve İbrahim'in Buhârâ'da giriştikleri isyana adı karışınca Muhammed b. İlyâs, II. Nasr tarafından hapse atıldı. Daha sonra serbest bırakılan Muhammed b. İlyâs Cûrcân'a Yahyâ'nın hizmetine gönderildi ve 320 (932) yılında kardeşlerinin girişmiş oldukları isyan hareketi başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Kirmân'a kaçarak orada hâkimiyetini tesis etti. Daha fazla bilgi için bkz. Seyyid Ali Âl-i Dâvud, "Âl-i İlyâs", *DMBİ*, Tahran 1370 hş., I, 574; Rıza Kurtuluş, "İlyâsîler", *DİA*, TDV, Ankara 2000, XXII, 167.

³³⁵ Ahmed Ali Han Vezîrî bu olayı diğer kaynaklardan farklı bir şekilde; İbrahim b. Sîmcûr'un 320 yılında Sâmânî hükümdarından aldığı emir üzerine Kirmân'a doğru hareket ettiğini, ancak İbrahim'in Râver'e geldiği esnada Muizzüddeyle (Ahmed b. Büveyh)'nin kardeşinin emriyle Fars'tan Kirmân'a geldiğini haber alınca da bu hareketinden vazgeçerek Horâsân'a geri döndüğünü kaydetmektedir. Ahmed Ali Han Vezîrî, *Târîh-i Kirmân*, I, 321; Bosworth, "The Banu Ilyas of Kirman (320-57/932-68)", 112. Bu arada Vezîrî'nin zikretmiş olduğu 320 yılı yanlıştır. Nitekim bu yanlışlık eseri neşreden Bâstânî-yi Pârîzî tarafından da belirtilmektedir.

³³⁶ Bem şehri Kirmân eyaletinin kadim ve önemli şehirlerinden birisidir. Bu şehir aynı zamanda önemli kavşak noktaları üzerinde bulunmaktadır. Burada üretilen pek çok ürün farklı bölgelere ihraç edilmektedir. Bunların dışında Bem şehrinde Erg-i Bem yani Bem Kalesi denilen müstahkem bir kalede yer almaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 473-474; *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Mağrib*, 128; Ahmed Ali Han Vezîrî, *Coğrafyâ-yi Kirmân*, 173 vdd.; E. Herzfeld, "Bem", *IA*, MEB, İstanbul 1979, II, 512.

Sicistân (Sîstân)'a doğru çekildi.³³⁷ Ahmed b. Büveyh ise Bem şehrinde kumandanlarından birini bırakarak Kirmân'a bağlı önemli bir yerleşim yeri olan Cîruft'a³³⁸ gitti. Bu arada Ahmed b. Büveyh Cîruft'a yaklaştığında Kûfs (veya Kûfcîler) ve Belûç (Belûs)³³⁹ reisi Ali b. Kelûye diye bilinen Ali b. ez-Zencî'nin elçisi tarafından karşılandı. Esasen Ali b. Kelûye, Kûfs ve Belûç kabilelerinin lideri olup birkaç nesildir atalarının hâkimiyetindeki bu bölgeye hükmetmekteydi. Ancak onlar burayı hâkimiyet altına alan emîr ve sultanlara itaat edip, onlarla işbirliği yaparak, onlara iyi davranıyor ve muayyen miktarda vergi vererek itaat arz ediyorlardı. Nitekim bu durum Büveyhîler bölgeye geldiğinde de sürmüş ve Ali b. Kelûye bu doğrultuda her yıl ödediği vergiyi bu defa Ahmed b. Büveyh'e takdim etmek üzere elçilerini ona göndermişti.³⁴⁰ Ahmed b. Büveyh ise bunu kabul etmekle birlikte bu konuda son kararın kardeşi Ali b. Büveyh'e ait olduğunu, kendisinin Cîruft'a mutlaka girmesi gerektiğini ve ancak Cîruft'a girdikten sonra bu durumu kardeşiyle istişare edebileceğini belirterek³⁴¹ Ali b. Kelûye'nin Cîruft'u terk etmesini söyledi. Ahmed b. Büveyh'in bu talebi üzerine Ali b. Kelûye Cîruft'a 10 fersahlık bir mesafede son derece sarp geçitlerle kaplı bir yerde karargâh kurdu. Bu gelişmelerle birlikte Ahmed b. Büveyh Cîruft'a girerek, Ali b. Kelûye'nin kendisine getirdiği malları kabul etti. Daha sonra her iki taraf arasında

³³⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 333; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 291-292; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VI, 636; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 569; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 103; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 148-149; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 108; aynı müellif, *Târih-i Âl-i Büveyh*, 21; Bosworth, "The Banû İlyâs of Kirmân (320-57/932-68)", 111; Tâcâbâdî, *Târih-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 109.

³³⁸ Sicistân ve Horâsân'ın ticaret merkezi olan Cîruft; Kirmân şehirleri arasında iklimi ve havası en güzel olan mâmur yerlerden birisidir. Bu yüzden burada pek çok meyve bahçesi bulunmaktadır. Bunun dışında bölgede, şehrin su ihtiyacını karşılayan pek çok nehir de yer almaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, 163; Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsim)*, 471-474; *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Mağrib*, 126; Ahmed Ali Han Vezîrî, *Coğrafyâ-yi Kirmân*, 211 vdd.

³³⁹ Kûfs ve Belûç ismi Kirmân bölgesinde bulunan sarp dağlara sahip olan iki şehir adıdır ve aynı zamanda burada yaşayan kavim de bu isimlerle zikredilmektedir. Zira bölge halkı Kirmân'da güneydeki dağlık mıntıkada yaşayan Kûfs adı verilen dağlılar ile Kirmân şehrinin güney-doğusundaki dağlarda yaşayan Belûç (vaya Belûs) kavimlerinden meydana gelmektedir. Buralarda yaşayan her iki halkında reisleri vardı ve bunlar yol keserek, ele geçirdikleri mallardan belirli bir miktarı vergi olarak Kirmân'da hüküm süren hükümdara vermekteydiler. Daha fazla bilgi için bkz. İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, 162; C. E. Bosworth, "The Kûfichîs or Qufs in Persian History", (Edited by C. E. Bosworth), *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*, Variorum Reprints, London 1977, 9 vdd.; J. H. Kramers, "Kirmân", MEB, İstanbul 1977, VI, 819.

³⁴⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 334; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 292; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VI, 636; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 569; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 103-104; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 108; aynı müellif, *Târih-i Âl-i Büveyh*, 21; Bosworth, "The Banû İlyâs of Kirmân (320-57/932-68)", 111; Pervîz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 67; Tâcâbâdî, *Târih-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 109-110.

³⁴¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 34; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 108; Hacıyev, "İrak Büveyhîleri'nin Kuruluşu ve Muizzüdevle Dönemi (334-356/945-967)", 35.

elçilerin gidip gelmesi sonucunda Ali b. Kelûye'nin Ahmed b. Büveyh'e rehine göndermesi ve adını hutbede okutması şartıyla iki taraf arasında anlaşma sağlandı.³⁴² Sağlanan bu anlaşmaya göre Ahmed b. Büveyh bölgeyi her sene 1 milyon dirhem karşılığında iktâ olarak Ali b. Kelûye'ye verdi.³⁴³ Ayrıca anlaşmaya göre Ali b. Kelûye'nin senelik ödemesi gereken paradan başka o esnada Ahmed b. Büveyh'e hediye olarak yüz bin dirhem göndermesi gerekiyordu. Ahmed b. Büveyh'in şartlarını kabul eden Ali b. Kelûye onun adını hutbede okutmaya başladı ve kendisine iktâ olarak verilen arazi karşılığında ödemesi gereken paranın bir kısmını da peşin ödeyerek anlaşmanın şartlarının yerine getirilmesinde dürüst davrandı.³⁴⁴

Bu arada Kirmân seferinde Ahmed b. Büveyh'e bir gözünden mahrum olması nedeniyle kendisine Kûrdebîr denilen kâtibi Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed er-Râzî de refakat etmekteydi. Miskeveyh; Kûrdebîr'in kâtiplik mesleğini icra edecek maharetinin olmamasına rağmen cömert ve cesur birisi olduğunu zikretmektedir.³⁴⁵ İşte bu kâtip iki taraf arasında yapılan anlaşmadan sonra Ahmed b. Büveyh'in fikrini değiştirerek ona: "Anlaşmayı bozarak Ali b. Kelûye ve taraftarlarının üzerine hücum etmesini, çünkü kendileriyle anlaştığımızdan dolayı kendilerini güvende hissedeceklerinden tedbirsiz davranacaklarını ve bunu yaptıkları takdirde o bölgenin mallarını ve hazinelerini ele geçirerek, orada hâkimiyetini tesis ederek kendisinden önce kimsenin yapamadığını yapmış olacağını" söylemekteydi. Böylece kâtip, Ahmed b. Büveyh'in genç ve tecrübesiz olmasından istifade ederek onu, Ali b. Kelûye müdahale etme konusunda ikna etmeyi başardı. Bunun üzerine Ahmed b. Büveyh cesur askerlerinden bir grubu toplayarak ağırlıklarını bulunduğu yerde bırakıp geceleyin Ali b. Kelûye'nin üzerine hücum etmek üzere harekete geçti. Ancak kâtip Kûrdebîr'in zannettiği gibi tedbirsiz davranmayan ve Ahmed b. Büveyh'in etrafına casuslarını yerleştiren Ali b. Kelûye bu saldırı hazırlığını duyunca hemen adamlarını toplayarak iki dağ arasındaki tek yol olan dar geçitte onları pusuya yerleştirdi. Ahmed b. Büveyh ise

³⁴² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 333-334; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 636-637; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 569.

³⁴³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 334; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 292; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 108; Tâcâbâdî, *Târîh-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 110.

³⁴⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 334; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 108; Tâcâbâdî, *Târîh-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 110.

Bosworth, "The Banu Ilyas of Kirman", 111; Hacıyev, "Irak Büveyhîleri'nin Kuruluşu ve Muizzüddevlî Dönemi (334-356/945-967)", 35.

³⁴⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 333; Bosworth, "The Banu Ilyas of Kirman", 111.

bu durumdan habersiz bir şekilde askerleriyle birlikte geceleyin bunların tam ortasına doğru hareketine devam etti. Ancak Ali b. Kelûye'nin askerleri her taraftan onlara hücum etmeye başladılar. Pusuya düşen Ahmed b. Büveyh'in askerlerinin büyük çoğunluğu öldürülmüş, geri kalanların büyük bir kısmı ise esir düşmüş ve çok azı bu pusudan kurtulabilmiştir. Ahmed b. Büveyh de bu savaşta başı ve bedeninin pek çok yerinden ağır yaralar almış, sağ ile sol elinin bazı parmaklarını kaybetmiş ve ağır yaralı bir vaziyette ölümler arasında düşüp kalmıştı.³⁴⁶ Bu arada bu hezimet haberi Cîruft'a ulaşınca kâtibi ve geride bekleyen adamları ise kaçıp gitmişlerdi. Ahmed b. Büveyh'e tekrar gelecek olursak, sabah olduğunda Ali b. Kelûye ölümler arasında bakılmasını ve Ahmed b. Büveyh'in bulunmasını emretti. Bu emirle birlikte ölümler arasında neredeyse ölmek üzereyken bulunan Ahmed b. Büveyh Cîruft'a götürüldü. Burada onun tedavisi için tüm tabiplerini seferber eden Ali b. Kelûye onun bakımı ile bizzat ilgilendi ve ondan özür dileyerek başına gelenlerden dolayı üzüntü ve kederini beyan etti.³⁴⁷ Ayrıca Ali b. Kelûye bu gelişmelerin ardından Ali b. Büveyh'e elçi göndererek ondan meydana gelen olaylardan dolayı özür diledi ve kendisinin anlaşmaya sadık kaldığını, fakat kardeşinin barış yaptıktan sonra kendisine ihanet ettiğini ve bundan dolayı da başına bu musibetin geldiğini bildirerek tekrar itaatini arz etti.³⁴⁸

Ali b. Büveyh ise bu durumdan haberdar olunca son derece üzülmüş ve kardeşini anlaşmayı bozmaya teşvik ettiğinden dolayı Kûrdebîr'i tutuklatarak yerine Ebû'l Abbas'ı tayin etti. Arkasından da yanına verdiği iki bin askerle birlikte hâcibi Kutlug (veya Hutlulh "خطلخ")'u kardeşinin geride bıraktığı ve savaştan kurtulan askerlerini bir araya getirmesi için Sîrcân'a gönderdi.³⁴⁹ Ayrıca Şîrâz kâdîsını Ebû'l Abbas el-Hannât(veya el-Hayyât), Ebû'l Fazl el-Abbâs b. Fesânces ve eşraftan ileri gelen bir grupla birlikte Ali b. Kelûye'ye göndererek onun özrünü kabul etti ve aralarında daha

³⁴⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kivameddin Burslan), 334-335; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 292-293; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 637; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, I, 175; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 570; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 104; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 109; aynı müellif, *Târih-i Âl-i Büveyh*, 21; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 41; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İran*, II, 565; Tâçâbâdî, *Târih-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 110.

³⁴⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kivameddin Burslan), 335; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 293; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 109; Tâçâbâdî, *Târih-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 110.

³⁴⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kivameddin Burslan), 335; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 293; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 637; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 109; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 41; Tâçâbâdî, *Târih-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 110-111.

³⁴⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kivameddin Burslan), 335; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 109; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 41; Tâçâbâdî, *Târih-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 110; Hacıyev, "Irak Büveyhîleri'nin Kuruluşu ve Muizzüddeve Dönemi (334-356/945-967)", 36.

önce yapmış oldukları anlaşmayı yenilediğini elçiler vasıtasıyla kendisine bildirdi.³⁵⁰ Bunun üzerine Ali b. Kelûye, Ahmed b. Büveyh'i komutanlarından İsfehdost (İspehdost)'u ve elindeki diğer esirlere iyi muamelede bulunarak gerekli ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra serbest bıraktı.³⁵¹ Öte yandan Ahmed b. Büveyh serbest bırakılınca Sîrcân'a geri döndü ve hapiste bulunduğu kâtibine yardım ederek bütün suçunun affedilmesi ve kardeşinin onu bağışlaması için araya girdi ve sonuçta onun serbest bırakılmasını sağladı.³⁵²

Bu arada Sîstân'a kaçan Muhammed b. İlyas, Ahmed b. Büveyh'in bu mağlubiyetini duyunca onu bölgeden çıkarmak için Sîstân'dan hareket ederek Hannâb (Cenâb)'a³⁵³ gelip burada konakladı. Ahmed b. Büveyh'in onun karşısına çıkmasıyla iki taraf arasında meydana gelen savaş birkaç gün sürmüş ve savaşın sonunda Muhammed b. İlyas hezimete uğrayarak geri çekilmek zorunda kalmıştır.³⁵⁴ Muhammed b. İlyas'a karşı kazandığı bu zaferin ardından Sîrcân'a geri dönen Ahmed b. Büveyh ise Ali b. Kelûye'den de daha önceki yenilgisinin intikamını almak için harekete geçti. Bu gelişmeler karşısında Ali b. Kelûye de boş durmayarak askerlerini bir araya getirerek Ahmed b. Büveyh'le karşılaşmak üzere harekete geçti. Büveyh ordusu Ali b. Kelûye'nin askerlerinden yaklaşık olarak 2 fersahlık bir uzaklıkta olan bir yerde ordugâhını kurdu. Tarafların sabah erkenden karşılaşmaya karar vermelerine rağmen Ali b. Kelûye bir grup piyade askeri ile birlikte şiddetli bir yağmurun yağdığı bir geçede Ahmed b. Büveyh'in ordugâhına ansızın bir baskın düzenledi. İki taraf arasında meydana gelen şiddetli çarpışmaların ardından Ali b. Kelûye, Ahmed b. Büveyh'in ordusuna kayıplar verdirip, ordugâhta bulunan malları yağmaladıktan sonra ele geçirdiği esirlerle birlikte geri çekildi. Bu ani baskından sonra Ahmed b. Büveyh ve askerleri gecenin geri kalan kısmında uyumayarak geceyi tetikte kalarak geçirdiler. Sabah olunca

³⁵⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 335. Krş. Tâçâbâdî, *Târih-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 110.

³⁵¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 335; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 293; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 637; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 109; Tâçâbâdî, *Târih-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 111.

³⁵² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 335-336. *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 294; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 109; Tâçâbâdî, *Târih-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 111.

³⁵³ Kaynaklarda Hannâb veya Cenâb şeklinde geçen bu yer Kirmân'da bulunan ve etrafında köyleri olan bir nâhîyenin adıdır. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II, 390.

³⁵⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 336; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 293; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 637; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 104; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 110; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 41-42; Tâçâbâdî, *Târih-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 111.

da hücumla geçerek Ali b. Kelûye'yi ağır bir hezimetle uğratarak geri çekilmek zorunda bıraktılar. Bu zaferden sonra Ahmed b. Büveyh kardeşi Ali b. Büveyh'e mektup yazarak Muhammed b. İlyas ve Ali b. Kelûye'ye karşı kazandığı zaferleri kendisine haber verdi. Ali b. Büveyh ise bu mektuba karşılık olarak kardeşine yazdığı cevap mektupta; kardeşine olduğu yerde kalmasını ve daha ileriye gitmemesini emrediyordu. Gönderilen bu mektupta Ali b. Büveyh aynı zamanda ileri gelen komutanlarından Merzubân b. Hüsrev el-Gîlî'ye kardeşini oyalayarak daha da ileri gitmesini engellemesini ve onu hızlı bir şekilde başkente getirmesini emrediyordu. Ayrıca aynı mahiyetteki mektupları diğer komutanlara da yolladı. Ahmed b. Büveyh, kardeşinin emri üzerine Ali b. Kelûye ve onun taraftarlarından hincını tamamıyla alamadığını düşündüğünden gönülsüz bir şekilde onun huzuruna doğru harekete geçmek üzere İstahr'a gelerek burada konakladı.³⁵⁵ Ali b. Büveyh'den aldığı emir üzerine İstahr'a dönen Ahmed b. Büveyh, sonraki başlıkta da zikredeceğimiz üzere İbn Râik ve Beckem'e karşı giriştiği mücadelelerde yenilen Abdullah el-Berîdî'nin Büveyhîler'e sığınmasına kadar burada ikamet etti.³⁵⁶

Bu arada Bosworth; Ali b. Büveyh'in kuruluş aşamasında olan Büveyhîler'in askeri gücünü Kirmân'ın başa çıkılmaz dağlı halkı ve kabileci unsurları ile mücadelede tüketmek istemediğinden kardeşi Ahmed'in geri dönmesinde bu kadar ısrarcı olduğunu belirtmektedir.³⁵⁷

Bu arada Ahmed b. Büveyh'in bölgeden ayrılmasından sonra Muhammed b. İlyâs idareyi tekrar ele geçirdi. Bu konuya dair bilgiler Fars hükümdarı Adudüddavle b. Ebû Şücâ Fennâhüsrev b. Rüküddevle'nin Kirmân'a yaptığı sefer ve burayı ele geçirmesi olaylarında zikredilecektir.

2.1.1.5. Bağdat'ta Meydana Gelen İç Karışıklıklar ve Ahvâz'ın Hâkimiyet Altına Alınması

Abbâsîler döneminde, dönemin nüfuslu ailelerinden olan Berîdîler Ahvâz bölgesinin vergilerini toplama görevini üstlenmişlerdi ve bundan dolayı sürekli Abbâsî yönetimine zorluklar çıkarmaktaydılar. Nitekim Halife er-Râzî-Billâh (322-329/934-

³⁵⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 336; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 637-638; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 104; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 110; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 42; Tâcâbâdî, *Târîh-i Siyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 111.

³⁵⁶ *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 293; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 638.

³⁵⁷ Bosworth, "The Banu Ilyas of Kirman (320-57/932-68)", 112.

940) döneminde Ebû Abdullah el-Berîdî, halifeye isyan ederek Bağdat'a vergi göndermemeye başlamıştı. Bu gelişme üzerine er-Râzî-Billâh, Berîdîler'i itaat altına almak için Emîrî'l-Ümerâ³⁵⁸ olarak tayin ettiği İbn Râik ile birlikte harekete geçerek 1 Muharrem 325 (19 Kasım 936) tarihinde önce Vâsıt'a³⁵⁹ oradan da Ahvâz yakınlarına doğru ilerleyerek Bâzibîn'e³⁶⁰ gelerek orada konakladılar. er-Râzî-Billâh ve İbn Râik buradan Ebû Ca'fer İbn Şîrzâd ile Ebû Muhammed el-Hasan b. İsmail el-İşkâfi'yi elçi olarak el-Berîdî'ye gönderdiler. Bu elçiler, el-Berîdî'ye özetle Bağdat'a göndermesi gereken vergiyi vermesi, askerleri isyana teşvik etmekten vazgeçmesi ve ordusunu teslim etmesi halinde görevinde kalabileceğini, aksi takdirde onunla savaşarak hak ettiği şekilde cezaya çarptırılacağını bildirdiler.³⁶¹ Elçilerin bu uyarıları üzerine el-Berîdî itaatini bildirerek Ahvâz'ın âmilliğini her ay otuz bin altın göndermek şartıyla yıllık 360 bin dinar karşılığında kendisine verilmesini teklif etti. Ayrıca ordusunu Fars'a, Büveyhîler'le savaşa gitmek üzere gönderilecek olan komutanın itaati altına vereceğini de taahhüt etti.³⁶² Onun bu teklifi ve vermiş olduğu taahhütü elçiler vasıtasıyla İbn Râik'e İbn Râik vasıtasıyla da Halife er-Râzî'ye iletildi. Bunun üzerine er-Râzî-Billâh kendi adamlarını toplayıp durumu istişare etti. Hüseyin b. Ali en-Nevbahtî (veya Nûbahtî), el-Berîdî'nin bu teklifine karşı çıkarak el-Berîdî ile savaşarak onu Ahvâz'dan uzaklaştırmaları gerektiğini söylemesine rağmen İbn Râik'in nezdinde etkili devlet adamlarından olan ve ayrıca el-Berîdî'ye karşı sempati duyan bir isim olarak bilinen

³⁵⁸ Emîrî'l-Ümerâ; bazı İslâm devletlerinde çeşitli idarî yetkilere sahip kumandanlara verilen bir unvan olup genellikle ordu kumandanını ifade eden bir unvandır. Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Emîrî'l-Ümerâ", *DİA*, TDV, Ankara 1995, XI, 158.

³⁵⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 337-338; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 295-297; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 1-2; İbnü'l-Verdî, Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer, *Târihu İbnü'l-Verdî (Tetimmetü'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer)*, I, Dârü'l-Kütübî'l-İlmîyye, Beyrut 1996, 260; Ebü'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 84-85; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 725; İkbâl- Pirnîya, *Târih-i Kâmil-i İnan*, II, 569; Abdülkerim Özeydın, "Berîdîler", *DİA*, TDV, Ankara 1992, V, 501.

³⁶⁰ Bâzibîn; Dicle kenarında Vâsıt'a bağlı büyük bir kasabadır. Bkz. Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 118; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, 318. Ayrıca bu isim *Tecâribü'l-Ümem* Yâdbîn şeklinde geçmektedir. Bkz. İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 338.

³⁶¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 338-339; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 296-297; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 305; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 2; ez-Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm (h. 321-330)*, XXIV, Neşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Dârü'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut 1990, 42-43; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 726. Krş. Özeydın, "Berîdîler", *DİA*, V, 501.

³⁶² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 339; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 305; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 2; ez-Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm (h. 321-330)*, XXIV, Neşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Dârü'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut 1990, 42-43; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 726. Krş. Özeydın, "Berîdîler", *DİA*, V, 501.

Ebû Bekir b. Mukâtil'in tavsiyesi üzerine el-Berîdî ile bir anlaşmaya varıldı. Varılan bu anlaşmaya göre Ahvâz bölgesinin vergilerinin toplanma görevi tekrar el-Berîdî'ye verildi. Bu anlaşmayla birlikte Halife er-Râzî-Billâh ile İbn Râik Bağdat'a geri döndüler (8 Safer 325/26 Aralık 936).³⁶³

Ancak halife ve beraberinde bulunanlar Bağdat'a döndükten sonra el-Berîdî verdiği sözü tutmayarak kararlaştırılan vergiden 1 dinar bile göndermediği gibi İbn Râik tarafından Fars'a gitmek üzere Ahvâz'a gönderilen Ca'fer b. Verkâ'nın komutası altında göndereceğini söylediği orduyu da göndermedi. Ayrıca el-Berîdî burada bulunan askerleri kendi tarafına çekerek Ca'fer b. Verkâ'yı zelil bir şekilde Bağdat'a geri gönderdi.³⁶⁴

Ahvâz'da bu gelişmeler olurken Bağdat'ta İbn Mukâtil de boş durmamış ve el-Berîdî'nin lehine olacak birtakım işlere girişmiştir. Nitekim bu doğrultuda Ebû Bekir b. Mukâtil, İbn Râik'in kâtibi olan ve yukarıda zikrettiğimiz üzere el-Berîdî'ye karşı cephe alan Hüseyin b. Ali en-Nevbahtî'nin vezaretten yani kâtiplikten azli için durmadan İbn Râik'i teşvik etmekteydi. Şöyle ki İbn Mukâtil; İbn Râik'e şayet el-Berîdî'yi en-Nevbahtî'nin yerine kâtip olarak tayin ederse onun hem nüfusundan hem de askeri gücünden faydalanacağını söyleyerek onu ikna etmeye çalışmış ve uzun uğraşlar sonucunda bunda başarılı olmuş ve el-Berîdî'ye yazdığı bir mektupla da onu durumdan haberdar etmiştir. Bunun üzerine el-Berîdî Bağdat'a gitmeyerek yerine nâib olarak Ahmed b. Ali el-Kûfî'yi gönderdi. Ahmed b. Ali el-Kûfî bu görevlendirme üzerine Bağdat'a gelerek görevi devraldı ve böylece el-Berîdî'nin bölgedeki otoritesi ve hâkimiyeti güçlü bir şekilde devam etti.³⁶⁵

Bu gelişmeler sonucunda Bağdat'ta işlere tamamen hâkim olun İbn Mukâtil ile Ahmed b. Ali el-Kûfî, Basra'nın el-Berîdî'nin kardeşi Ebû Yûsuf el-Berîdî'ye iltizam olarak verilmesi için İbn Râik'i ikna etmeye çalıştılar ve bunda da başarılı oldular. Öte yandan o sıralarda Basra İbn Râik'in nâibi olan Muhammed b. Yezdâd'ın elinde bulunmaktaydı. Bu kişi Basra halkına son derece kötü davranışlarda bulunup halka

³⁶³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 339; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 297; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 2.

³⁶⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 339-340; el-Hemedânî, *Tekmilatü Târih-i Taberî*, 305; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 2-3; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmühammed Âyetî), 726; Hacıyev, "Irak Büveyhîleri'nin Kuruluşu ve Muizzüddeve Dönemi (334-356/945-967)", 40.

³⁶⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 340 vdd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 3-4; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmühammed Âyetî), 726.

zülüm yapmaktaydı. Bu yüzden buraya atanan Ebû Yûsuf el-Berîdî, Basra halkının desteğini kısa sürede kazanarak İbn Râik'e karşı Basra halkının desteğini arkasına almayı başarmıştır. Ayrıca el-Berîdî, Karmatîler'in saldırılarını fırsat bilerek Basra yakınlarında bulunan Hısn-ı Mehdî'ye azatlı kölesi İkbâl'in komutasında iki bin kişilik bir birlik yerleştirmiş ve bu gelişmelere ek olarak da İbn Râik'in Cibâl üzerine gönderdiği iki bin kişilik orduyu da kendi tarafına çekmişti.³⁶⁶

Bu gelişmeler üzerine İbn Râik, Ahvâz ve Basra'yı elinde bulunduran el-Berîdî'den bu yerlerin teslim edilmesini ve kendi tarafına çektiği el-Hucariyye askerini kendinden uzaklaştırmasını istedi.³⁶⁷ Ancak onun bu isteği el-Berîdî tarafından geri çevrilince İbn Râik bu yerlerin hâkimiyetini tekrar almak üzere Bedr el-Harşenî ve Beckem isimli Türk komutanlara hil'atler vererek onlara; el-Berîdî'yi çembere alabilmek için el-Câmida'ya gidip orada ikamet etmelerini emretti. Ancak Beckem bu emre uymayarak istikametini değiştirerek Sûs şehrine gitti.³⁶⁸ el-Berîdî ise bu durumdan haberdar olunca Ebû Ca'fer el-Cemmâl (veya el-Hammâl)³⁶⁹ adındaki gulâmını on bin³⁷⁰ askerle birlikte Beckem'in üzerine yolladı ve iki ordu Sûs şehrinin dışında karşı karşıya geldi. İki taraf arasında meydana gelen savaşta Beckem'in ordusunda iki yüz doksan³⁷¹ Türk gulâmı bulunmasına rağmen Beckem, el-Berîdî'nin göndermiş olduğu bu orduyu bozguna uğratmayı başardı. Ebû Ca'fer el-Cemmâl ise bu bozgunun sonra el-Berîdî'nin yanına kaçmış ve daha kalabalık bir orduyla geri gelerek Beckem'e tekrar saldırdı. İki ordu bu sefer Hûzistân bölgesinde bulunan Tüster (Şüşter) Nehri civarında

³⁶⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 342 vdd.; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 306-307; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 4; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 726-727.

³⁶⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 350-351; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 307-308; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 5-6; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 727.

³⁶⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 350-351; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 5-6; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 727. Krş. Ahmet Ağırakça, "Emîrü'l-ümerâ Ebû'l-Hüseyn Beckem et-Türki", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1995, 50.

³⁶⁹ İbnü'l-Esîr; bu ismi Muhammed el-Hammâl şeklinde kaydetmektedir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 7.

³⁷⁰ İbnü'l-Esîr, (*el-Kâmil*, VII, 7.) ile İbn Haldûn, (*el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, Trc. Abdülmuhammed Âyetî, 728.) bu sayıyı üç bin olarak kaydetmektedir.

³⁷¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 352; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 727-728.

karşılaştı ancak Ebû Ca'fer el-Cemmâl ve askerleri savaşmadan geri çekildiler ve böylece Beckem Ahvâz'ı tamamen kendi kontrolü altına almış oldu.³⁷²

Diğer taraftan Beckem'e karşı gönderdiği ordunun hezimete uğraması üzerine Ebû Abdullah el-Berîdî ve iki kardeşi hazinelerini de yanlarına alarak gemilere binip Basra'ya doğru kaçtılar. Ancak bindikleri gemilerin batması üzerine mallarının bir kısmını kaybettikleri gibi canlarını da zar zor kurtararak Basra'ya ulaştılar. el-Berîdî Basra'ya vardığında Übülle'de ikamet ederek hacîbini İkbâl'ı Matâra'ya gönderdi ve hacîbi Matâra'da hezimete uğraması durumunda Ummân'a kaçabilmeleri için bulunduğu yerde üç gemi yaptırdı. Fakat bu sırada İkbâl ve yanında bulunanlar İbn Râik'in taraftarlarına karşı galip gelerek onlardan pek çok kişiyi de esir aldılar. el-Berîdî de bu esirleri serbest bırakarak İbn Râik'e mektup yazıp ondan af dileyerek kendisini bağışlanmasını istedi.³⁷³ Ayrıca Basra halkının ileri gelenlerinden seçtiği bir heyeti de ona göndererek Basra halkına zarar vermeyeceğine dair söz vermesi halinde kendisine yardım edeceklerini bildirdi. Ancak İbn Râik onların bu isteğini reddederek şayet Basra'yı ele geçirecek olursa şehri yakacağına ve şehirde bulunan herkesi öldüreceğine dair yemin etti.³⁷⁴

el-Berîdî ve kardeşlerine tekrar gelecek olursak onlar, İbn Râik'in gönderdiği birliğin mağlub edilmesinin ardından rahatlamış bir hâlde Basra'da devlet sarayına yerleşmişlerdi. Diğer taraftan bu yenilgi üzerine İbn Râik Vâsıt'ta yeni bir ordu hazırlayıp bu ordunun bir kısmını karadan ve diğer kısmını ise nehir yoluyla Berîdîler'in üzerine gönderdi. Karadan gönderdiği birliğin yine el-Berîdî ve askerleri karşısında yenilgiye uğraması üzerine bu kez İbn Râik şahsen Vâsıt'tan Basra'ya doğru harekete geçti ve Beckem'e elçi göndererek Asker-i Ebû Ca'fer'de kendisine katılmasını istedi. Bu arada İbn Râik'in Vâsıt'tan nehir yoluyla sevk ettiği Bedr el-Harsenî, Nehr-i Ömer'e gelip buradan Basra'ya ulaşarak burada bulunan Kellâ sahilini ele geçirdi. Bedr el-Harsenî'nin Kellâ'yı ele geçirmesi üzerine Ebû Abdullah el-Berîdî,

³⁷² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 352; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 300; el-Sûlî, Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ, *Ahbâru'r-Râdî Billah ve'l-Müttakkî Lillâh ev Târihu'd-Devleti'l-Abbâsiyye min Sene 322 ilâ Sene 333 Hicriyye*, Neşr. J. H. Dannel, Dârü'l-Mesîre, Beyrut 1979, s. 89; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 7; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, 728. Krş. Ağırakça, "Emîrül-ümerâ Ebû'l-Hüseyn Beckem et-Türki", 50; Özaydın, "Berîdîler", *DİA*, V, 501.

³⁷³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 352-353; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 307 vdd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 7; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 728.

³⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 7; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 728.

daha önce hazırlattığı gemilerle Bahreyn’de yer alan Uvâl adasına kaçtı³⁷⁵ ve buradan da Fars’a giderek Ali b. Büveyh’e sığınarak ondan yardım istedi.³⁷⁶ Diğer taraftan el-Berîdî, Basra şehrinin savunması ile görevlendirdiği kardeşi Ebû’l Hüseyin el-Berîdî’nin komutası altındaki birliklerin ve halkın da şiddetli mukavemeti karşısında tutunamayan Bedr el-Harsenî, Kellâ’yı terk ederek karşısındaki adaya çekilmek zorunda kaldı.

İbn Râik cephesine bakacak olursak Asker-i Ebû Ca’fer’de İbn Râik’le bir araya gelen Beckem öğle vakti Bedr’le buluşarak Basra’ya ele geçirmek için harekete geçtiler.³⁷⁷ Ancak İbn Râik’in daha önce ele geçireceği takdirde şehri yakmakla tehdit ettiği Basra halkının bu sözlerden dolayı ısrarlı mukavemetleri karşısında fazla bir şey yapamadan Asker-i Ebû Ca’fer’deki kamplarına geri dönmek zorunda kaldılar ve Basra kuşatmasını oradan yönettiler.³⁷⁸

Basra’da bu olaylar cereyan ederken Büveyhîler’den yardım istemek için Şîrâz’a giden Ebû Abdullah el-Berîdî ise burada Büveyhîler tarafından gayet iyi karşılanmış ve iyi bir şekilde ağırlandı. el-Berîdî bu iyi karşımanın da etkisiyle Ali b. Büveyh’ten kendisine askeri yardımda bulunmasını istemiş ve bunu yaptığı takdirde Irak vilayetlerini hâkimiyeti altına alabileceğini, zira Abbâsî halifesiyle İbn Râik’in güçsüz olduklarını ve bunlara ek olarak da Ahvâz’ın gelirlerinden ona büyük meblağlar vereceğini söyledi.³⁷⁹ Ayrıca el-Berîdî söylediklerinde samimi olduğunu göstermek için Ebû’l Hasan Muhammed ile Ebû Ca’fer el-Feyyaz adındaki iki oğlunu rehine olarak Ali b. Büveyh’in yanında bıraktı. Bunun üzerine Ali b. Büveyh İstahr’da beklemekte olan kardeşi Ahmed b. Büveyh’i yanına çağırdı ve el-Berîdî ile birlikte mükemmel bir

³⁷⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 353; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 310; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 8; ez-Zehebî, *Târihu’l-İslâm (h. 321-330)*, XXIV, 45; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 728. Krş. Ağırakça, “Emîrû’l-ümerâ Ebû’l-Hüseyin Beckem et-Türkî”, 50-51.

³⁷⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 354; *Kitâbu’l-Uyûn*, IV/1, 300; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 310; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 8; ez-Zehebî, *Târihu’l-İslâm (h. 321-330)*, XXIV, 45; Ebû’l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 85; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 728. Krş. Ağırakça, “Emîrû’l-ümerâ Ebû’l-Hüseyin Beckem et-Türkî”, 51.

³⁷⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 354; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 8. Krş. Ağırakça, “Emîrû’l-ümerâ Ebû’l-Hüseyin Beckem et-Türkî”, 50-51.

³⁷⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 354; el-Sûlî, *Ahbâru’r-Râdî Billah ve’l-Müttakkî Lillâh*, 98-99; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 8. Krş. Ağırakça, “Emîrû’l-ümerâ Ebû’l-Hüseyin Beckem et-Türkî”, 51.

³⁷⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 354-359; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 8-12; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 728; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 110; Hacıyev, “İrak Büveyhîleri’nin Kuruluşu ve Muizzüdevle Dönemi (334-356/945-967)”, 43.

şekilde teçhiz edilmiş güçlü bir ordunun başında Ahvâz'a harekete geçmesini emretti (326/937-938).³⁸⁰

el-Berîdî ile Ahmed b. Büveyh'in Ahvâz'a doğru hareket ettikleri haberi Asker-i Ebû Ca'fer'de bulunan İbn Râik'e ulaştığında İbn Râik Ahvâz'ı himaye etmek için Beckem'in vakit kaybetmeden oraya gitmesini emretti. Ancak Beckem Ahvâz'ın vergilerinin toplanma görevi kendisine verilmesi şartıyla bu görevi kabul edeceğini, aksi takdirde Büveyhîler'e karşı Ahvâz'a doğru harekete geçmeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine İbn Râik Ahvâz ve ona bağlı yerleri her sene merkeze 360 bin dinar göndermek şartıyla Beckem'e tahsis etti.³⁸¹ Ayrıca İbn Râik 50 bin dinara denk gelen birtakım iktâlar da vererek onu Ahvâz'a gönderdi.³⁸² İbn Râik, Beckem'in Ahvâz'a gitmesinden kısa bir süre sonra Asker-i Ebû Ca'fer'de el-Berîdî'nin Basra'da bulunan askerlerinden bir grubun saldırısına uğradı ve bütün ağırlıklarını yakarak Ahvâz'a oradan da Vâsıt'a gitti.³⁸³

Beckem'e tekrar gelecek olursak Beckem, Ahmed b. Büveyh'in Ahvâz'a gelerek Errecân'da konakladığını haber alınca vakit kaybetmeden onlara karşı savaşmak üzere harekete geçti. Ancak çarpışmaların başlangıcında o günlerde sürekli yağan yağmurların etkisiyle Beckem'in emrinde bulunan Türk askerleri yaylarının kirişleri ıslanarak bozulduğundan dolayı savaşta Ahmed b. Büveyh'in ordusuna karşı oklarını kullanamadılar ve bu durumda onların mağlûp olmasına neden oldu. Bunun üzerine Beckem; Ahmed b. Büveyh ve el-Berîdî ile savaşmaktan vazgeçip Ahvâz'a geri döndü ve Erbak Köprüsü'nü yıkarak askerlerinin bir kısmını Muhammed b. Yınâl (et-Tercümân)'ın komutasında Asker-i Mükrem'e gönderdi. Asker-i Mükrem'e gelen Muhammed b. Yınâl ile Ahmed b. Büveyh arasında meydana gelen çarpışmalar on üç gün sürdü.³⁸⁴ Daha sonra Ahmed b. Büveyh seçkin askerlerinden beş kişiyi yanına

³⁸⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 359; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 294; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 311; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 12; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 571; Fakihî, *Âl-i Büveyh ve Ovezâ-yi Zamân-i İşân*, 110; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 42.

³⁸¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 354-355; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 310; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 8; ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm (h. 321-330)*, XXIV, 45; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 728.

³⁸² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 355; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 310.

³⁸³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 355; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 311; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 8-9; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 728.

³⁸⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 359; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 300; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 311; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 12; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 729. Krş. Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 42.

alarak kayıkla nehri geçerek Meşre'atü'l-Cinâs (veya Meşre'atü'l Hannâs) denilen yerde karaya çıkarak burayı koruyan askerleri hezimete uğrattıktan sonra buraya bölükler halinde adamlarını getirdi ve böylece Ahmed b. Büveyh adamlarından üç yüz kişiyi bu şekilde batı yakasına geçirdi. Bu üç yüz kişilik grup vakit kaybetmeden borazanlar çalarak Muhammed b. Yınâl'ı kuşattılar.³⁸⁵ Muhammed b. Yınâl ise bu kuşatma üzerine Ahmed b. Büveyh ve adamlarına karşı tutunamayarak Hûzistân bölgesinde bulunan Tüster'e doğru kaçtı (326/937-938). Bu haber Beckem'e ulaştınca, Beckem Ahvâz'dan harekete geçerek Sûs'ta Muhammed b. Yınâl ile bir araya geldi ve Ahvâz halkının ileri gelenlerinden bir grubu da tevkif edip yanına alıp tüm orduyla birlikte Vâsıt'a gitti.³⁸⁶ Beckem buradan İbn Râik'e yazdığı bir mektupta kendisinin ve askerlerinin düştüğü zor durumu bildirerek askerlerin büyük miktarlarda paralara ihtiyacı olduğunu, eğer yanında askerlere dağıtacağı 200 bin dinarı varsa kendisi gelinceye kadar orada ikamet etmesini, şayet yanında bu meblağ mevcut değilse de askerlerin Vâsıt'a isyan edebileceğini belirterek Bağdat'a gitmesini tavsiye etti. Beckem'in bu mektubunu alan İbn Râik ise duyduğu endişeden dolayı vakit kaybetmeden yanındakilerle birlikte Vâsıt'tan ayrılarak Bağdat'a gitti. Beckem ise Vâsıt'a gelip burada ikamet etti ve yanında bulunan Ahvâz'ın ileri gelenlerini hemen tutuklatıp onlardan 50 bin dinar para istedi. Ancak bu tutuklananlar arasında yer alan Ebû Zekeriyâ Yahya b. Sâid, Beckem'e nasihatte bulunması üzerine Beckem bu eyleminden vazgeçti.³⁸⁷

İbn Râik ile Beckem cenahında bu olaylar cereyan ederken Ahmed b. Büveyh, Muhammed b. Yınâl'ı yendikten sonra el-Berîdî ile birlikte Asker-i Mükrem'in batı yakasına geçmiş ve Masrukân (Mesrukân)³⁸⁸ adıyla zikredilen kıyıda kamp kurarak Beckem tarafından yıkılan Erbak adlı köprüünün yapımı bitene kadar burada kaldı ve ertesi gün ordusunun geri kalan kısmını karşı tarafa geçirerek bütün askerlerini öz

³⁸⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 359; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târîh-i Taberî*, 311.

³⁸⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 359; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 300-301; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 12. Krş. Ağırakça, "Emîrü'l-ümerâ Ebû'l-Hüseyn Beckem et-Türki", 52.

³⁸⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 360; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 12-13. Krş. Ağırakça, "Emîrü'l-ümerâ Ebû'l-Hüseyn Beckem et-Türki", 52.

³⁸⁸ Masrukân; Hûzistân'da yer alan bir nehirdir. Bu nehir Asker-i Mükrem'den başlayarak Ahvâz'ın aşağı bölgelerine kadar uzanmaktadır. Ayrıca Masrukân etrafında birçok köy yer almaktadır ve burası aynı zamanda bir kasabadır. Bkz. İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, 97; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V, 125; Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 424.

konusu kıyıya geçirdi. Bu arada Ahmed b. Büveyh'in gönderdiği casuslar Sûku'l-Ahvâz'dan dönerek orada kimsenin kalmadığını haber verdiler.

Bu gelişmelerin ardından el-Berîdî Masrukân Nehri kıyısında bulunan bir eve giderek burada konaklamaya başladı.³⁸⁹ el-Berîdî burada bulunduğu esnada bütün Ahvâz halkı tebrik ve davet için onun yanına geldi. Onu ziyaret edenler arasında Tabip Yuhanna olarak da zikredilen Ebû Zekerîyya da bulunmaktaydı. el-Berîdî o sıralarda sıtma hastalığına yakalanmıştı ve ziyaretine gelen bu tabipten hastalığına şifa bulmasını istemiştir. Tabip de ona hastalığına neden olan şeyin yemeklerinden kaynaklandığını ve yemeklerini karıştırarak yemesi tavsiyesinde bulunmuş, onun bu sözüne karşılık da el-Berîdî özetle çok karıştırdığını nitekim dünyanın altını üstüne getirdiğini ve bunun yeterli olmaması durumunda bundan daha fazlasını da yapabileceğini söylemiştir.³⁹⁰

Öte yandan Ahmed b. Büveyh, Asker-i Mükrem'de kalışının beşinci gününde burada üç kumandan bırakarak el-Berîdî ile birlikte Ahvâz'a hareket ederek orada konakladılar ve burada bir aydan fazla bir süre kaldılar.³⁹¹ Ancak el-Berîdî Ahvâz'a gelmeyi fırsat bilerek nehir yoluyla gizlice Ahvâz'a bağlı bir kasaba olan Bâsiyân'a kaçarak orada ikamet etmeye başladı.³⁹² Ayrıca el-Berîdî bu davranışını haklı göstermek için de buradan Ahmed b. Büveyh'e bir mektup yazarak onun yanından ayrılma sebebi olarak maddî sıkıntıları gösterdi. Ancak el-Berîdî burada bulunduğu süre zarfında Ahmed b. Büveyh'in kâtibi olan Ebû Ali kendisine teslim ettiği taahhütname ve senetlerden beş milyon dirhem gibi bir meblağ elde etmişti. Bu yüzden el-Berîdî'nin kaçmasına neden olan asıl sebep bu değildi.³⁹³ Onun kaçmasına neden olan sebep başkaydı. Şöyle ki Ahmed b. Büveyh, Veşmgîr ile savaşan kardeşi Hasan b. Büveyh'e yardım için İsfahân'a gönderilmek üzere el-Berîdî'den Basra'daki askerlerini getirmesini istemiş ve bunun üzerine el-Berîdî de Basra askerlerinden dört bin kadar bir kuvveti hazırlayıp getirmişti. Bu Basralı askerler hazır olunca el-Berîdî, Ahmed b.

³⁸⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 361.

³⁹⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 361; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 312; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 13. Krş. Ağrakça, "Emîrü'l-ümerâ Ebû'l-Hüseyn Beckem et-Türki", 52.

³⁹¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 361; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 312; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 301; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 13; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 729.

³⁹² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 361-362; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 301; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 13. Krş. Özaydın, "Berîdiler", *DİA*, V, 501.

³⁹³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 361; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 301.

Büveyh'e; bu askerlerin Ahvâz'da kalmaları durumunda bu askerler ile Deylemliler arasında çatışmaların meydana gelebileceğini söyleyerek, bu askerlerin kendi hacibi Muhammed komutasında Sûs şehrine gitmelerini önermişti.³⁹⁴ Ayrıca el-Berîdî Sûs ve Cündișâpûr'un³⁹⁵ gelirlerinin bir kısmı ile bu askerlerin maaşlarının ödeneceğini söyleyerek daha sonra³⁹⁶ ordunun Sûs'tan ayrılarak Bünyân yolunu takip ederek İsfahân'a gönderilmelerini söyledi.³⁹⁷ Ahmed b. Büveyh, onun bu teklifini kabul etmekle birlikte el-Berîdî'den askerlerini Mehdi Kalesi'ne getirmesini ve ardından da nehir yoluyla Vâsıt'a göndermesini istedi.³⁹⁸ O esnada Ahmed b. Büveyh de Deylemliler ile birlikte Sûs yolunu takip ederek Vâsıt'a gittiler.³⁹⁹ el-Berîdî ise bu durumdan dolayı büyük bir endişeye kapılmıştı. Zira el-Berîdî, Ahmed b. Büveyh'in bunu yapmasındaki amacının onu askerlerinden ayırmak olduğunu, daha önce de ismini zikrettiğimiz ve Abbâsîler'in Fars valisi olan Yâkût'a karşı giriştiği hilelerle adamlarını kendi tarafına çekerek onu nasıl öldürdüğünü⁴⁰⁰ hatırlayarak aynı şeyin kendisine de yapılacağını düşünmekteydi.⁴⁰¹ Bunun dışında Deylemliler, el-Berîdî'yi hafife alarak onunla alay edip, onu küçümsüyorlardı ve sadece Ahmed b. Büveyh ile Ebû Ali, el-Berîdî'ye saygı duyup iyi davranıyorlardı.⁴⁰² el-Berîdî bütün bu olumsuz gelişmeleri göz önüne alarak Ahmed b. Büveyh'in yanından kaçmayı kararlaştırdığı günün sabahında kâtiplerine haber yollayarak onları huzuruna getirtti ve gulâmı Ebû Ca'fer Cemâl'e mektup yazarak onu bu niyetinden haberdar etti. Ardından da ona gerekli hazırlıkları yapmak üzere Bâsiyân'a, oradan da Nehr-i Tîrâ'ya ve daha sonra da Bâzâverd yolunu takip ederek Basra'ya gitmesini emretti. Ebû Ca'fer Cemâl de

³⁹⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 362; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 312; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 14; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 729.

³⁹⁵ Cündișâpûr; Hûzistân bölgesinde yer alan tarihi bir şehir olup, Sâsânî hükümdarlarından I. Şâpûr b. Erdeşîr (241-273) tarafından Kâzerûn yakınlarında Sûs ile Hemedân şehirlerini birbirine bağlayan yol üzerinde kurulmuştur. Bkz. Recep Uslu, "Cündișâpûr", *DİA*, TDV, Ankara 1993, VIII, 117.

³⁹⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 362.

³⁹⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 362; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 14; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 729.

³⁹⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 362; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 312; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 14; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 729.

³⁹⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 362.

⁴⁰⁰ el-Berîdî tarafından tertiplenen ve Yâkût'un ölümüne neden olan gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 319 vdd.

⁴⁰¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 362; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 301-302; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 14; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 729.

⁴⁰² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 362; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 312.

kendisine emredilen güzergâhı takip ederek ordusuyla birlikte mücehhez bir şekilde Basra'ya getti.⁴⁰³ Öte yandan bu olaydan sonra Ahmed b. Büveyh ile el-Berîdî arasında elçiler gidip gelmiş ve bu görüşmelerde el-Berîdî cevaben: Ahvâz ve Basra bölgesinin gelirlerinin Ali b. Büveyh tarafından kendisine yıllık on sekiz milyon dirhem karşılığında iltizam olarak verildiğini ve bu meblağı ödeyebilmesi için Ahvâz'a dönmesi gerektiğini ve bunu yapabilmesi için de Ahmed b. Büveyh'in Ahvâz'dan ayrılması gerektiğini söyledi. Ahmed b. Büveyh ise el-Berîdî'nin kaçmasından dolayı ağabeyi Ali b. Büveyh'in kendisini sorumlu tutacağından çekindiğinden onun bu isteğini kabul etti ve kuvvetlerini Asker-i Mükrem'e çekerek el-Berîdî'ye Ahvâz'ı tahliye ettiğine dair bir mektup gönderdi⁴⁰⁴. Bunun üzerine el-Berîdî de Bâsiyân'dan Benâtâzer'e geçerek adamlarını Ahvâz'a gönderdi. Ayrıca el-Berîdî, Ahmed b. Büveyh'e elçileriyle birlikte bir mektup göndererek; kendisine 8 fersahlık bir mesafede olmasından duyduğu endişeyi dile getirerek, bu endişeyi ortadan kaldırmak için onun Asker-i Mükrem'den Sûs'a çekilmesini talep etti.⁴⁰⁵ Bunun üzerine Ebû'l Kâsım et-Tenûhî ile Ârız Ebû Ali iki taraf arasında elçi olarak görüşmeler yaptılar ve bu görüşmeler sonucunda da el-Berîdî'nin, Ahmed b. Büveyh'in Sûs'a gidebilmesi için ona 30 bin dinar göndermesi şartıyla iki taraf arasında anlaşmaya yapıldı. Bu anlaşma üzerine el-Berîdî, Ahmed b. Büveyh'e bir mektup yazarak kendi gulâmını bu elçilerle birlikte 14 bin dinarla göndereceğini ve geri kalan 16 bin dinarı da daha sonra Sûs'a göndereceğini bildirdi.⁴⁰⁶ Bu gelişmeler üzerine Ahmed b. Büveyh'in ordu kâtibi Dilân, ona bağlı olan Ebû Ca'fer es-Saymerî ve Asker-i Mükrem valisi Ebû'l Hasan el-Mâferrûhî bir araya gelerek Ahmed b. Büveyh'e el-Berîdî'nin kendisine kurmakta olduğu tuzağa düşmemesi gerektiğini söylediler. Nitekim onlar el-Berîdî'nin amacının eski Fars valisi Yâkût'a karşı giriştiği oyunun aynısını kendisine yani Ahmed b. Büveyh'e karşı da oynamakta olduğunu belirttiler.⁴⁰⁷ Ayrıca onlar, el-Berîdî'nin bu niyetini gerçekleştirmek için onu Sûs'a doğru uzaklaştırarak bir köşeye sıkıştıracağını, ardından da birliklerinin kendisinden ayrılmasını sağlamayı düşündüğünü ve bir sonraki

⁴⁰³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 362; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 14.

⁴⁰⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 362-363; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 302; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 14.

⁴⁰⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 363; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 14.

⁴⁰⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 363; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 312.

⁴⁰⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 363; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 312-313; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 14.

adımında ise Hûzistân bölgesinin önemli yerleşim yerleri olan; Ahvâz, Asker-i Mükrem, Tüster ve Sûs arasındaki bölgede Dicle Nehri'nin kolları üzerinde bulunan köprüleri ele geçirip kurduğu tuzak sayesinde onu ele geçirmeyi planladığını söylediler. Bunun dışında el-Berîdî'nin kendisini ele geçirerek Beckem ile İbn Râik'e yakınlaşmak istediğini ve böylece ağabeyi Ali b. Büveyh'i geri çekilmeye zorlayacağını sözlerine eklediler.⁴⁰⁸ Bu sözler üzerine Ahmed b. Büveyh Asker-i Mükrem'i terk etmemeye karar verdi⁴⁰⁹ ve yanında bulunanlara Sûs'un Fars'a giden yol üzerinde bulunduğunu, buradan ayrılması halinde Ali b. Büveyh ile arasında olan mesafenin artacağını söyledi. el-Berîdî ise Ahmed b. Büveyh'in bu kararından haberdar olunca yanına elçi olarak gönderilmiş olan Ebû'l Kâsım et-Tenûhî ile Ârız Ebû Ali'nin geri dönmesine izin vermedi.⁴¹⁰

Öte yandan Beckem; Ahmed b. Büveyh ile el-Berîdî arasında meydana gelen bu gerginliklerden haberdar olunca Sûs ve Cündisâpûr'u ele geçirmek için⁴¹¹ Kürt, Arap, derleme ve daimi askerler ile Arap olmayan yabancı kökenli Müslümanlar'dan (müvelledûn) oluşan iki bin kişilik güçlü bir ordu hazırlayarak Bâlbâ adlı kumandan ile el-Fayyâzî adlı kâtibiyile birlikte bu bölgeye gönderdi.⁴¹² Bu sırada Benâtâzır'da bulunan el-Berîdî de Ahvâz'ın aşağı kısımlarını ele geçirmişti.⁴¹³ Bu gelişmelerle birlikte Ahmed b. Büveyh'in elinde Hûzistân'da sadece Asker-i Mükrem kasabası kaldı.⁴¹⁴ Diğer taraftan Ebû Muhammed el-Mühellebî emrindeki askerlerle buradaki geçitleri tutarak Hamîdiyye ve ardından da Muskûl'u ele geçirerek Ahmed b. Büveyh'in buradaki amâlini askerleriyle birlikte öldürdü.⁴¹⁵ Meydana gelen bu hadiseler sonucunda neredeyse dört bir yanı düşmanlarla çevrilen Ahmed b. Büveyh'in durumu gittikçe kötü bir hâl almaya başlamıştır. Ayrıca Ahmed b. Büveyh'in askerlerinden bir kısmı bu

⁴⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 14.

⁴⁰⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 363; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 14; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, Trc. Abdülmühammed Âyetî), 729.

⁴¹⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 363.

⁴¹¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 363; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 14; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, Trc. Abdülmühammed Âyetî), 729.

⁴¹² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 363.

⁴¹³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 364; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 313; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 14. Krş. Ağrakça, "Emîrû'l-ümerâ Ebû'l-Hüseyn Beckem et-Türki", 53.

⁴¹⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 364; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 313; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 302; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 14. Krş. Ağrakça, "Emîrû'l-ümerâ Ebû'l-Hüseyn Beckem et-Türki", 53.

⁴¹⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 364.

gelişmelerden dolayı endişeye kapılarak Fars'a geri dönmeye çalışıyordu. Ancak onun komutanlarından İsfehdost ve Musa Feyyâze (veya Katâde), bu askerleri ücretlerini bir ay sonra ödemek şartıyla orduda kalmaya ikna ettiler ve onları geri getirdiler.⁴¹⁶ Bu gelişmelerin ardından Ahmed b. Büveyh, ağabeyi Ali b. Büveyh'e bir mektup yazıp onu gelişmelerden haberdar ederek ondan yardım istedi.⁴¹⁷ Bunun üzerine Ali b. Büveyh, kumandanları arasında en çok güvendiği ve cesareti ile bilinen Bull (بُلّ) adlı komutanına beş yüz bin dirhem vererek onu, Deylemliler'den oluşan üç yüz kişilik bir birliğin başına getirip kardeşinin yardımına gönderdi. Ayrıca bu askerlerin dışında daha önce de ismini zikrettiğimiz Kûrdebîr lakaplı Ebû'l Hüseyñ Ahmed b. Muhammed er-Râzî de emîr Ali b. Büveyh tarafından çağrılarak bu askerlere dâhil edildi. Ahmed b. Muhammed er-Râzî, Ahmed b. Büveyh'in yanına gelir gelmez Ahmed b. Büveyh, ona hil'at giydirerek onu kendisine kâtip tayin etti. Ardından buraya yardım için gönderilmiş olan beş yüz kişilik ordunun Bull komutasında Sûs'a gönderilmesi ve ayrıca Ebû Ca'fer es-Saymerî de Sûs'a âmil olarak⁴¹⁸ onunla birlikte gitmesi kararlaştırıldı. Üç yüz kişiden oluşan başka bir birlik de Musa Feyyâze komutasında Benâtâzır'a gönderildi.⁴¹⁹ Bu gelişmeler üzerine hem Beckem'in komutanı hem de el-Berîdî Basra'ya kaçtılar.⁴²⁰ Bu arada Benâtâzır'a gönderilen Musa Feyyâze Ahvâz'a bağlı bir kasaba olan Hısn-ı Mehdi'yi ele geçirdi.⁴²¹ Ahmed b. Büveyh de Sûku'l-Ahvâz'a girerek Ebû Abdullah el-Berîdî'nin evine yerleşti ve böylece işlerini yoluna koydu.⁴²² Diğer taraftan daha önce de değinildiği gibi Basra'ya kaçmış olan el-Berîdî

⁴¹⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 364; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 14-15; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 729.

⁴¹⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 364; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 302; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 14-15; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 729.

⁴¹⁸ *Tecâribü'l-Ümem* (364)'in Türkçe tercümesinde sehven Sûs'a âmil olarak Bull'un gönderildiği zikredilmektedir. Ancak Arapça metinde; Sûs'a âmil olarak Bull'un değil Ca'fer es-Saymerî tayin edilmiştir. Bkz. İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Neşr. Seyyid Kesrevî Hasan), V, 216.

⁴¹⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 364. Ayrıca bkz. *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 302.

⁴²⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 364; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 15; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 730.

⁴²¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 364.

⁴²² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 364-365; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 302.

ise buraya yerleşmişti.⁴²³ Beckem ise Bağdat'ın Emîrû'l-ümerâ'lığını ele geçirmek için Vâsıt'ta ikamet etmeye başlamıştı.⁴²⁴

İbn Râik'e bakacak olursak, İbn Râik bu gelişmeler karşısında Ali b. Halef b. Tannâb'ı Ahvâz'a bağlı yerlerin ve çiftliklerin idare işlerinin başına tayin ederek kendisine tayin edildiği yere giderek burada Beckem ile görüşüp onu, Ahmed b. Büveyh'e karşı savaşmaya ve onu Ahvâz'dan uzaklaştırmak için Beckem'i ikna etmesini istedi. Ayrıca İbn Râik, Ali b. Halef b. Tannâb'a Beckem'e: "Vâsıt yerine Ahvâz'ı ele geçirip, orada ikamet etmesini ve bunu gerçekleştirdiği takdirde de kendilerine bu bölgenin gelirlerinden yıllık 300 bin dinarlık bir meblağ verileceğini" teklif etmesini söyledi. Ancak Ali b. Halef Vâsıt'a ulaştığında Beckem onu kendisine kâtip tayin ederek ona hil'at giydirmiş ve ayrıca Vâsıt'ın bütün gelirini de kendi himayesinde toplamıştı. Bu gelişmeler karşısında zor durumda kalan İbn Râik birtakım şartlar karşılığında el-Berîdî ile sulh yaparak onun halife nezdinde affedilmesini sağladı.⁴²⁵ Bunun üzerine Berîdî askerleriyle birlikte Vâsıt'ta bulunan Beckem üzerine yürüdü. Ancak Beckem bunlara karşı koyarak, el-Berîdî ve ordusuna büyük bir darbe indirdikten sonra el-Berîdî ile bir anlaşma yaparak ondan gelebilecek her türlü tehlikeyi bertaraf etti.⁴²⁶

Berîdîler'in Beckem ile anlaşması, onların Büveyhîler'e karşı tekrar mücadeleye girişmelerine neden olmuştur. Nitekim 328 (939/940) yılında Ahmed b. Büveyh'in Berîdîler'in içine göndermiş olduğu bir casus Berîdîler tarafından yakalanarak idam edilmiştir.⁴²⁷ Yine aynı tarihte Ebû Abdullah el-Berîdî, Sûs'a bir ordu göndermiş ve buraya gelen ordu, burada bulunan Deylemli komutanı öldürerek, Sûs'un vergilerini toplama işini yürüten Ebû Ca'fer es-Saymerî de Sûs Kalesi'ne çekilmeye mecbur

⁴²³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 365; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 302; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 313; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 15; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 730.

⁴²⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 365; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 302; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 15; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 730.

⁴²⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 365-366; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 15; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 730. Krş. İkbâl-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İnan*, II, 570; Özeydın, "Berîdîler", *DİA*, V, 51.

⁴²⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 366; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 303; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 15; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 730. Krş. İkbâl-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İnan*, II, 570; Özeydın, "Berîdîler", *DİA*, V, 51.

⁴²⁷ *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 336.

bırakmıştı.⁴²⁸ Bu gelişmeler sonucunda Ahmed b. Büveyh, el-Berîdî'nin bizzat Basra'dan gelip Ahvâz'a saldıracağı korkusuna kapılmış ve bu yüzden İstahr'da bulunan kardeşi Hasan b. Büveyh'e bir mektup yazarak ondan yardım istemek zorunda kalmıştır. Vesmgîr b. Ziyâr'ın askerlerinin İsfahân'ı ele geçirmeleri üzerine oradan ayrılmak zorunda kalan Hasan b. Büveyh (Rüknüddeve) de⁴²⁹ kardeşinin yardım çağrısına uyarak⁴³⁰ kısa bir süre sonra Sûs şehrine gitti.⁴³¹ Hasan b. Büveyh'in gayesi; İsfahân'ın elden çıkması üzerine yöneteceği bir yere sahip olmadığından Vâsıt üzerine yürüyüp burayı ele geçirmektir.⁴³² Nitekim Hasan b. Büvey bu doğrultuda Vâsıt'a girerek doğu yakasında konakladı.⁴³³ Batı yakasında ise el-Berîdî'nin askerleri yer almaktaydı.⁴³⁴ Bu arada Hasan b. Büveyh askerlerinin maaşlarını bir seneden beri ödemediği için adamlarından yüz kadarı firar ederek el-Berîdî'ye sığındı.⁴³⁵ Öte yandan Hasan b. Büveyh'in Vâsıt'a gelmesi üzerine el-Berîdî, Beckem'den yardım istemek zorunda kaldı.⁴³⁶ Bunun üzerine Beckem Vâsıt'a doğru harekete geçti ve Halife er-Râzî-Billâh'a da haber yollayarak Büveyhîler'e karşı yapacağı bu seferin başarılı olabilmesi için halifeden bu sefere katılmasını istedi. Halife er-Râzî-Billâh da bu sefere katılmak için Bağdat'tan hareket ederek Vâsıt'a yöneldi.⁴³⁷ Bu arada Beckem, Büveyhîler'e

⁴²⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 394; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 31; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 572.

⁴²⁹ Veşmgîr b. Ziyâr 327 (938-939) yılında Rey'den Hasan b. Büveyh (Rüknüddeve)'in elinde bulunan ve kendisinin de ikamet etmekte olduğu İsfahân'a doğru bir ordu gönderdi. Veşmgîr'in göndermiş olduğu bu ordu Hasan b. Büveyh'i İsfahân'dan çıkararak şehre tamamen hâkim olmuş ve böylece İsfahân'da hutbe Veşmgîr adına okunmaya başlanmıştır. İsfahân'dan ayrılan Rüknüddeve ise Fars bölgesine gidip İstahr şehrinin dış mahallelerinde konaklamak zorunda kalmıştır. Bkz. *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 340; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 28; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 572; Türkmenî Azer, *Deylemiyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 73; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 637; Bowen, "Rükn-üd-Devle", *IA*, IX, 799; Güner, "Rüknüddeve", *DİA*, XXXV, 285.

⁴³⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 394; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 340; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târîh-i Taberî*, 320; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 31; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 572.

⁴³¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 394; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târîh-i Taberî*, 320; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 31; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 572.

⁴³² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 394; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 340; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târîh-i Taberî*, 320; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 31; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 572.

⁴³³ İbnü'l-İmrânî'ye göre Vâsıt ve etrafını ele geçirmek için bizzat Ahmed b. Büveyh harekete geçmişti. İbnü'l-İmrânî, Muhammed b. Ali. Muhammed, *el-İnbâ fi't-Târîhi'l-Hulefâ*, Neşr. Kâsım es-Sâmerrâi, Dârü'l-Âfâku'l-Arabîyye, Kahire 1999, 164.

⁴³⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 394; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 340; el-Sülî, *Ahbâru'r-Râdî Billah ve'l-Müttakkî Lillâh*, 135; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târîh-i Taberî*, 320; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 31; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 572.

⁴³⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 394; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 340; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 31; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 572.

⁴³⁶ el-Sülî, *Ahbâru'r-Râdî Billah ve'l-Müttakkî Lillâh*, 135.

⁴³⁷ İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ*, 165.

sığınabileceklerinden endişe duyduğu için Vâsıt'a doğru hareket eden ordusunda Deylemliler'den kimseyi katmamıştı.⁴³⁸ Diğer yandan Hasan b. Büveyh; Beckem ile Halife er-Râzî-Billâh'ın kendisi ile savaşmak için Vâsıt'a doğru geldiklerinden haberdar olunca kendisine karşı olan cephenin genişlediğini ve bu yüzden askerlerinin helak olacağından korktuğu için vakit kaybetmeden buradan ayrılarak önce Ahvâz'a oradan da Râmhürmüz'e gitti. Daha sonra buradan İsfahân üzerine yürüyerek burayı tekrar ele geçirdi ve Veşmgîr'in burada bulunan kumandanlarından on kişiyi de esir aldı.⁴³⁹ Bu arada Hasan b. Büveyh'in Vâsıt'ı terk etmesi üzerine Halife er-Râzî-Billâh ile Beckem Bağdat'a geri döndüler (328/ 939-940).⁴⁴⁰ Halife el-Râzî-Billâh Bağdat'a geri döndükten bir yıl sonra vefat etti ve onun yerine halifelik makamına el-Müttakî-Lillâh getirildi (Rebûlevvel 329/Aralık 940).⁴⁴¹ Bunun dışında Beckem ise Receb 329 (Nisan 941) yılında Ahvâz yakınlarında bulunan Cûr köyü yakınlarında avlandığı sırada burada bulunan zengin bir Kürt kavmine karşı giriştiği bir saldırı esnasında öldürülmüştür.⁴⁴²

2.1.1.6. Ahmed b. Büveyh ile Berîdîler Arasında Meydana Gelen Olaylar

el-Râzî-Billâh'ın ölmesiyle birlikte yerine el-Müttakî-Lillâh'ın geçmesi ve sonrasında da Beckem'in öldürülmesi gibi gelişmeler Berîdîler'in Basra ve Vâsıt'ta güçlenmelerine olanak sağlamıştır. Nitekim Beckem'in öldürülmesinden sonra Berîdîler önce Vâsıt'a daha sonra da fiilen Bağdat'a hâkim oldular (2 Ramazan 329/31 Mayıs 941). Ancak Berîdîler'in buradaki fiili hâkimiyeti; orduda bulunan Türk ve Deylemliler askerlerin maaşlarının ödenmemesi sonucunda bu askerlerin Berîdîler'e karşı isyan etmeleriyle birlikte Ramazan ayının sonuna doğru son bulmuştur.⁴⁴³ Buna rağmen bu

⁴³⁸ el-Sûlî, *Ahbâru'r-Râdî Billah ve'l-Müttakkî Lillâh*, 135.

⁴³⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 394; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 433-340; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 31-32; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 572.

⁴⁴⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 394; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 340; el-Sûlî, *Ahbâru'r-Râdî Billah ve'l-Müttakkî Lillâh*, 135-136; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 320; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ*, 165.

⁴⁴¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 400-407; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 323-324; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 36-38; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 321-330)*, XXIV, 59; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 738. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 112.

⁴⁴² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 413 vdd.; el-Mesûdî, *Mûrucu'z-Zeheb* ve Meâdinu'l-Cevher, IV, 281; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 326; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fi't-Târihi'l-Hulefâ*, 168; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 39-40; el-Antâkî, *Târihu'l-Antâkî*, 34; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 321-330)*, XXIV, 64. Krş. Ağrakça, "Emîrû'l-ümerâ Ebû'l-Hüseyn Beckem et-Türkî", 62.

⁴⁴³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 417 vdd.; el-Sûlî, *Ahbâru'r-Râdî Billah ve'l-Müttakkî Lillâh*, 299 vdd.; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 327-328; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 40 vd. Krş. Ahmet Güner, "Müttakî Lillâh", *DİA*, TDV, Ankara 2006, XXXII, 223.

tarihten bir yıl sonra el-Berîdî, kardeşi Ebû'l Hüsey'n'i Türk ve Deylemliler'den oluşan bir orduyla birlikte Bağdat'a gönderdi. Bu gelişme üzerine Halife el-Müttakî-Lillâh ve onun tarafından tekrar Emîrû'l-ümerâ olarak tayin edilen İbn Râik Bağdat'a doğru harekete geçen bu orduya karşı mukavemet etmeye çalıştıysa da yenilerek Musul'a Hamdânîler'in⁴⁴⁴ yanına kaçtılar (20 Cemâziyelâhır 330/12 Mart 942).⁴⁴⁵ Öte yandan Halife ve İbn Râik'in Bağdat'tan kaçmalarıyla birlikte şehre giren Ebû'l Hüsey'n ve ordusu başta halifelik sarayı olmak üzere pek çok yeri yağmalayarak burada bulunan halka büyük bir zulüm yaptı. Bu durum ise halkta onlara karşı büyük bir kin ve nefretin oluşmasına neden oldu.⁴⁴⁶ Bu arada Hamdânîler'den yardım almak için Musul'a giden Halife el-Müttakî-Lillâh burada umduğu desteği elde ettiği gibi bir komplo düzenleyerek İbn Râik'i de öldürdü (21 Receb 330/11 Nisan 942).⁴⁴⁷ Bu gelişmeyle birlikte el-Müttakî-Lillâh, Nâsîrüddevle b. Hamdân'ı Emîrû'l-ümerâ olarak tayin edip ona hil'at giydirdikten sonra onunla birlikte Bağdat'a doğru yola çıktı (1 Şaban 330/21 Nisan 942). Onların Bağdat'a yaklaşmaları üzerine Ebû'l Hüsey'n buradan ayrılarak Vâsıt'a kaçtı ve böylece Halife el-Müttakî-Lillâh Bağdat'ta iktidarı tekrar ele geçirdi (Şevval 330/Haziran-Temmuz 942).⁴⁴⁸

Bağdat'ta yukarıda anlattığımız olaylar meydana gelirken 331 (Eylül-Ekim 942) yılının Muharrem ayında Ahmed b. Büvey, el-Müttakî-Lillâh'ın kendisinden Berîdîler'e

⁴⁴⁴ Hamdânîler; 905-1004 yılları arasında Musul ve Kuzey Suriye'de hüküm süren bir Arap hanedanıdır. Bkz. Nasuhi Ünal Karaarslan, "Hamdânîler", *DİA*, TDV, Ankara 1997, XV, 446.

⁴⁴⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 427-428; el-Sülî, *Ahbâru'r-Râdî Billah ve'l-Müttakî Lillâh*, 223 vd.; el-Mesûdî, *Kitâbü't-Tenbih ve'l-İşraf (Coğrafya ve Tarih)*, (Trc. Ramazan Şeşen), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2018, 275; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 427-428; el-Antâkî, *Târihu'l-Antâkî*, 38; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 47; ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm (h. 321-330)*, XXIV, 69; İbn Tağrıberdî, Cemâleddin Ebû'l-Mehâsin Yûsuf b. Tağrıberdî el-Atâbekî, *en-Nücümü'z-zâhire fî Mülûki Mısr ve'l-Şâhire*, III, el-Nâşr: Vezaretü's-Sekâfe ve'l-İrşâdu'l-Kavmî, Kahire 1963, 274.

⁴⁴⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 429; el-Antâkî, *Târihu'l-Antâkî*, 38; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fî't-Târihi'l-Hulefâ*, 170; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm (h. 321-330)*, XXIV, 69; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, III, 274.

⁴⁴⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 430-431; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târihi-i Taberî*, 333; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fî't-Târihi'l-Hulefâ*, 170; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 49; el-Antâkî, *Târihu'l-Antâkî*, 38; en-Nüveyrî, Şihâbüddin Ahmed b. Abdülvehhâb, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, XXIII, Neşr. Müfid Kumeyha, Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut 2004; 94; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, III, 275.

⁴⁴⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 431-432; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târihi-i Taberî*, 333; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fî't-Târihi'l-Hulefâ*, 170; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 50-51; el-Antâkî, *Târihu'l-Antâkî*, 38-39; ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm (h. 321-330)*, XXIV, 72-73; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, III, 275.

karşı mücadele etmek için yardım isteğini ileri sürerek⁴⁴⁹ Basra'nın karşısında bulunan Ebû Ca'fer karargâhına gelerek burada Berîdîler'le kısa bir süre çatıştı. Ancak kendi askerlerinden bir grubun Berîdîler'in saflarına geçmesi⁴⁵⁰ ve onlardan da bir grup askerin Ahmed b. Büveyh'in saflarına geçmesi üzerine Ahmed b. Büveyh buradan ayrılarak Ahvâz'a geri dönmek zorunda kaldı.⁴⁵¹ Bu arada Tüzün öncülüğündeki Türk askerleri Hamdânîler'e karşı ayaklanarak onları Bağdat'tan uzaklaştırdılar (29 Şaban 331/8 Mayıs 943)⁴⁵² ve bu gelişmeyle birlikte Tüzün 25 Ramazan 331 (2 Haziran 943) tarihinde Bağdat'a girdi ve Halife el-Müttakî-Lillâh tarafından kendisine hil'at ve sancak verilerek Emîrû'l-ümerâ olarak tayin edildi.⁴⁵³ Ancak Tüzün, Emîrû'l-ümerâ olarak tayin edilmesinden bir süre sonra el-Müttakî-Lillâh ile arası açıldı. Şöyle ki Tüzün, halife tarafından sevilmeyen Ebû Ca'fer İbn Şîrzâd'ı kendi nâibi olarak Bağdat'a göndermişti. Ancak bu durum başta Vezir Ebû'l Hüseyin b. Mukule olmak üzere hilâfet sarayında bulunan diğer yetkililerin tepkisine neden olmuştu. Çünkü saraydakiler Tüzün'ün Berîdîler'le anlaşarak halifeye karşı harekete geçeceğine inanıyorlardı. Bu yüzden Halife el-Müttakî-Lillâh ikinci defa Bağdat'tan ayrılarak Musul'a gidip Hamdânîler'e sığındı.⁴⁵⁴ Bunun üzerine Tüzün hemen harekete geçerek 332 (943) yılında Hamdânîler'e karşı sefere çıktı. Bu sefer esnasında iki ordu ilk olarak Tikrît yakınlarında karşılaşmış ve bu karşılaşma Tüzün'ün geri çekilmesiyle sonuçlanmıştı (26 Rebûlâhîr 332/27 Aralık 943). Ancak iki ordu daha sonra Harba denilen yerde tekrar karşılaşmış ve bu sefer Tüzün, Hemdânîler'e karşı üstünlük sağlayarak Musul'a kadar ilerlemişti (Şaban 332/Mart-Nisan 944). Bunun üzerine Seyfûddeve; kardeşi

⁴⁴⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 440; *Kitâbu'l-Uyûn ve'l-Hadâik fi Ahbâri'l-Hakâik 256/870-350/961*(Anonim), IV/2, Neşr. Ömer es-Saîdî, Dımask 1973, 381.

⁴⁵⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 440; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 381; el-Sûlî, *Ahbâru'r-Râdî Billah ve'l-Müttakkî Lillâh*, 233; el-Antâkî, *Târîhu'l-Antâkî*, 39; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 68; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm (h. 331-340/341-350)*, XXV, 6.

⁴⁵¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 440; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 381; el-Sûlî, *Ahbâru'r-Râdî Billah ve'l-Müttakkî Lillâh*, 233; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 68.

⁴⁵² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 442 vdd.; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 384; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 61-62; İbn Haldûn, *el-İber: Târîh-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 767.

⁴⁵³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 447; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 384; el-Mesûdî, *Mürucu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, IV, 271-272; el-Antâkî, *Târîhu'l-Antâkî*, 40; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 63; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm (h. 331-340/341-350)*, XXV, 7; İbn Haldûn, *el-İber: Târîh-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 747; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIII, 96.

⁴⁵⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 449-450; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 385; el-Antâkî, *Târîhu'l-Antâkî*, 45; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 64-65; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm (h. 331-340/341-350)*, XXV, 9; İbn Haldûn, *el-İber: Târîh-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 748; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIII, 98; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, III, 280; Ahmet Güner, "Müttakî Lillâh", *DİA*, XXXII, 223.

Nâsırüddeve ve Halife el-Müttakî-Lillâh ile birlikte Musul'u terk ederek Nusaybin'e doğru çekildiler.⁴⁵⁵

Öte yandan Tüzün'ün Bağdat'tan ayrılması Ahmed b. Büveyh'in lehine olmuştu. Nitekim Ahmed b. Büveyh bu durumdan istifade ederek ve ayrıca Berîdîler'in daha önce kendisine nehir yoluyla yardım vaadinde bulunmalarını da dikkate alarak 332 yılının Ramazan (Nisan/Mayıs 944) ayında⁴⁵⁶ Vâsıt'a giderek orada konaklayarak bölgenin vergilerini topladı.⁴⁵⁷ Bunun üzerine Tüzün, Hamdânî hükümdarı Nâsırüddeve ile yaptığı barış anlaşmasının da verdiği güvenle Musul'dan Bağdat'a geri geldi (Şevval 332 (Mayıs/Haziran 944)).⁴⁵⁸ Bu arada el-Sûlî; Tüzün'ün, Ahmed b. Büveyh'in Vâsıt'a gelme nedeni olarak Halife el-Müttakî-Lillâh'ı gördüğünü kaydetmektedir. Zira Tüzün; el-Müttakî-Lillâh, Ahmed b. Büveyh'le yazışarak onun Vâsıt'a gelmesini onayladığı gibi onun vergilerini de azaltarak bu konuda Büveyhîler'e karşı oldukça hoş görülme davrandığını düşünmekteydi.⁴⁵⁹ Ancak mevcut kaynaklarda Ahmed b. Büveyh'in Ahvâz'da ikamet ettiği süre zarfında Bağdat'a herhangi bir vergi gönderdiğine dair bir bilgi mevcut değildir.⁴⁶⁰

Bu arada Ahmed b. Büveyh'in Vâsıt'tan Bağdat'a doğru harekete geçeceği haberi Bağdat'ta bulunan Tüzün'e ulaşınca, öncü birliğini Medâin'e göndererek⁴⁶¹ kendisi de Zilkade 332 (Temmuz 944) tarihinde onların peşinden harekete geçti.⁴⁶² Bu arada Berîdîler, Ahmed b. Büveyh'e verdikleri sözü tutmayarak kendisine yardıma

⁴⁵⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 450 vdd.; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 384 vd.; el-Sûlî, *Ahbâru'r-Râdî Billah ve'l-Müttakkî Lillâh*, 252 vdd.; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 341-342; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 70-71; ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm (h. 331-340/341-350)*, XXV, 9-10; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 748-749; Güner, "Müttakî Lillâh", *DİA*, 2006, XXXII, 224.

⁴⁵⁶ el-Sûlî, *Ahbâru'r-Râdî Billah ve'l-Müttakkî Lillâh*, 258.

⁴⁵⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 452-478; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 387; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 343-344; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 72; ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm (h. 331-340/341-350)*, XXV, 12; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 749; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, III, 281.

⁴⁵⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 452-478; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 387; el-Sûlî, *Ahbâru'r-Râdî Billah ve'l-Müttakkî Lillâh*, 258; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 343; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 71; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 749. Krş. Hacıyev, "İrak Büveyhîleri'nin Kuruluşu ve Muizzüddeve Dönemi (334-356/945-967)", 53.

⁴⁵⁹ el-Sûlî, *Ahbâru'r-Râdî Billah ve'l-Müttakkî Lillâh*, 258-259.

⁴⁶⁰ Hacıyev, "İrak Büveyhîleri'nin Kuruluşu ve Muizzüddeve Dönemi (334-356/945-967)", 54.

⁴⁶¹ el-Sûlî, *Ahbâru'r-Râdî Billah ve'l-Müttakkî Lillâh*, 61.

⁴⁶² el-Sûlî, *Ahbâru'r-Râdî Billah ve'l-Müttakkî Lillâh*, 61; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 478; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 72.

gelmemişlerdi.⁴⁶³ Bu gelişmeyle birlikte iki ordu Kibâb-ı Humeyd denilen yerde karşılaştılar ve aralarında on günden fazla süren bir savaş meydana geldi. Bu çarpışmalar esnasında Tüzün ve adamları sürekli geri çekiliyor, Büveyh ordusu ise onları takip ediyordu. Tüzün'ün bu geri çekilmesi onun Diyâlâ (veya Deyâlî) Nehri'ne varmasına kadar sürdü. Bu arada Ahmed b. Büveyh de yanında ağırlıkları olmasına rağmen Tüzün'ün peşinden Diyâlâ Nehri boyunca yürümeye başladı. Ancak bu yürüyüş esnasında Tüzün'ü ele geçirmeye muvaffak olamadığı gibi yanında bulunan ağırlıklarının da büyük bir kısmını kaybetti.⁴⁶⁴ Bu durum ise hem onu hem de ordusunu zor durumda bırakmıştı. Nitekim Ahmed b. Büveyh ordusunun ihtiyaçlarını karşılamak için bu sefer esnasında yanında çok miktarda erzak, sayısız at ve çok sayıda sığır ile deve getirmişti ve herhangi bir tarafa gittiğinde yüklerini de kendisiyle Dicle Nehri arasında buldurmaktaydı. Bunun dışında bir de çadırı vardı. Deylemliler'in geleneklerine göre savaş esnasında bu çadır kurulur ve bu çadır kurulu kaldığı sürece savaş devam ederdi. Ancak savaş esnasında çadırın yıkılması hezimete delalet etmekteydi. Ahmed b. Büveyh, Tüzün'ü takip ettiği sırada bu çadırı kurmak istemişse de ağırlıklarını kaybettiği için bu düşüncesini gerçekleştirememişti.⁴⁶⁵

Bu arada Tüzün Diyâlâ Nehri'ni geçtikten sonra, nehrin Bağdat'ta olan kısmına yerleşmiş ve nehir üzerinde bulunan köprüleri yıktırarak Büveyhîler'in nehri geçmesini engelledi.⁴⁶⁶ Ayrıca Tüzün beraberinde getirdiği ve içerisine okçular yerleştirilmiş olan kayıkları da nehir yoluyla Büveyhîler'in üzerine hücumla sevk ederek onların elinde kalmış olan ağırlıkların da bir kısmını ele geçirmeyi başardı. Büveyhîler'in aleyhine olan tüm bu olumsuz gelişmelere susuzlukta eklenince Ahmed b. Büveyh Dicle'den uzaklaşıp aynı zamanda suya da yakın olmak ve erzak elde etmek için Diyâlâ Nehri boyunca ilerleyerek Nehrevân Köprüsü'ne doğru gitmeye karar verdi.⁴⁶⁷ Tüzün ise Ahmed b. Büveyh'in bu düşüncesinden haberdar olunca Tegin eş-Şîrzâdî'yi beş yüz Türk ve içlerinde İbrahim b. el-Mutavvak, Kuteyne gibi önemli şahsiyetlerin yer aldığı bin kişilik bir Arap süvarisiyle birlikte gizlice nehrin diğer tarafına geçirdi. Ahmed b.

⁴⁶³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 452; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 343; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 72.

⁴⁶⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 453-478; el-Sûlî, *Ahbâru'r-Râdî Billah ve'l-Müttakkî Lillâh*, 62; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 344; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 72;

⁴⁶⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 478.

⁴⁶⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 453-478; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 72; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 750.

⁴⁶⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 453.

Büveyh ise Nehrevân Köprüsü'ne doğru ilerleyince bir anda bu Arap süvarilerle karşı karşıya kaldı ve ağırlıkları arkada kaldığı için bu süvari birliğine karşı herhangi bir mukavemet gösteremedi.⁴⁶⁸ Bu saldırı karşısında ağır bir yenilgi alan Ahmed b. Büveyh, es-Saymerî ve bir grup askerle ile birlikte 4 Zilhicce 332 (28 Temmuz 944) tarihinde savaş meydanından kaçarak Sûs'a gitti ve birkaç gün sonra da ordusundan etrafa dağılmış olan bir grup askerle gelerek ona katıldı.⁴⁶⁹ Miskeveyh'in zikrettiği başka bir rivayete göre ise bu yenilgi üzerine Ahmed b. Büveyh, Bâderâyâ ve Bâküsâyâ yolunu takip ederek Ahvâz'a geri çekilmişti. Bu arada Ahmed b. Büveyh erzak konusunda da sıkıntı içindeydi ve bu yüzden kaçmasından bir gece önce elli deve kestirerek bunları askerlerine dağıtmıştı. Yine askerlere dağıtmak için sığır satın alıp bunları da kestirmişti. Ancak Tüzün'e karşı mağlûp olunca büyük bir yağmaya uğramış ve aralarında İbnü'd-Dâî el-Alevî ve Ebû Bekr İbn Karâbe (veya Garâbe) gibi önde gelen komutanların bulunduğu on yedi kişi⁴⁷⁰ de esir alınmıştı.⁴⁷¹ Bunun dışında Deylemliler'den binden fazla kişi de emân dileyerek Tüzün'e sığınmıştı.⁴⁷² Bu arada es-Sûlî; bu yenilgiden kısa bir süre sonra Ahmed b. Büveyh'in kalabalık ordusuyla Bağdat yakınlarına kadar geldiğini ve elinde Halife el-Müttakî-Lillâh'ın kendisine Bağdat'a gelmesini emrettiği mektupların bulunduğunu söyleyerek, bu mektupları insanlara okuduğunu, el-Müttakî-Lillâh'ın da o sıralarda Bağdat'ta olmadığı ve buradan kaçtığını duymuş olan halkın ise Ahmed b. Büveyh'in bu sözlerine inanarak ona karşı herhangi bir düşmanlıkta bulunmadığını kaydetmektedir.⁴⁷³ Ancak mevcut kaynaklarda bu gelişmelere dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

Tüzün'e bakacak olursak Tüzün, Büveyhîler'e karşı kazandığı bu zaferden sonra karargâhını hemen terk etmemiş ve birkaç gün karargâhta kalmıştı. Zira Tüzün,

⁴⁶⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 453-454; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 344; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 72; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 750. Ayrıca bkz. *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 387.

⁴⁶⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 454; el-Sûlî, *Ahbâru'r-Râdî Billah ve'l-Müttakî Lillâh*, 262; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 387; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 344; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 72.

⁴⁷⁰ el-Hemedânî, (*Tekmiletü Târih-i Taberî*, 344.); İbnü'l-Esîr, (*el-Kâmil*, VII, 72.) ve İbn Haldûn, (*el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, Trc. Abdülmuhammed Âyetî, 750.) eser alınan komutanların sayısını on dört olarak zikretmektedirler.

⁴⁷¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 479; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 344; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 72; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 750.

⁴⁷² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 479; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 72; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 750.

⁴⁷³ el-Sûlî, *Ahbâru'r-Râdî Billah ve'l-Müttakî Lillâh*, 263-264.

Ahmed b. Büveyh'in bir sonraki planının ne olacağını öğrenmek için karargâhta kalmayı uygun görmüştü.⁴⁷⁴ Ancak sara hastası olan Tüzün, bu hastalığı nüksedince Ahmed b. Büveyh ile uğraşmaktan vazgeçerek Bağdat'a geri dönmek zorunda kaldı.⁴⁷⁵

Bu arada Bağdat'ta Tüzün'ün girişimiyle iktidar değişikliği olmuştu. Şöyle ki Halife el-Müttakî-Lillâh, Hamdânîler ile arası açılınca 332 (944) yılında Tüzün'e haber göndererek Bağdat'a geri dönmek istediğini ve kendisine karşı herhangi bir saldırıda bulunmayacağına dair Tüzün'den güvence almıştı. Tüzün'ün halifenin bu isteğini kabul etmesi üzerine el-Müttakî-Lillâh Bağdat'a doğru yola çıkmıştı. Ancak Bağdat yakınlarında el-Sindîyye denilen yerde halifeyi karşılayan Tüzün, ona karşı verdiği sözü tutmayarak onu karargâhına götürmüş ve gözlerine mil çekip, halifelik makamından azlederek (3 Safer⁴⁷⁶ 333/25 Eylül 944)⁴⁷⁷ onun yerine Ebû'l Kâsım Abdulah b. Ali'yi el-Müstekfî-Billâh lakabıyla hilafet makamına getirmişti.⁴⁷⁸

Ahmed b. Büveyh'e tekrar gelecek olursak kendisi Halife el-Müstekfî-Billâh'ın hilafetinin başlarında Vâsıt'a giderek oraya yerleşmişti. Ancak bunu haber alan Tüzün, yeni halife el-Müstekfî-Billâh ile birlikte Bağdat'tan hareket ederek Vâsıt'a yöneldi. Onların Vâsıt'a doğru geldiklerini öğrenen Ahmed b. Büveyh ise 7 Ramazan 333'de (23 Nisan 945) vakit kaybetmeden Vâsıt'tan ayrıldı.⁴⁷⁹ *Kitâbu'l-uyûn*'da geçen bilgilerden Ahmed b. Büveyh'in Vâsıt'tan Halife el-Müstekfî-Billâh'ın ordusundan korktuğu için

⁴⁷⁴ el-Sûlî, *Ahbâru'r-Râdî Billah ve'l-Müttakkî Lillâh*, 267.

⁴⁷⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 479; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 387; el-Sûlî, *Ahbâru'r-Râdî Billah ve'l-Müttakkî Lillâh*, 267; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 343; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 72; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 750.

⁴⁷⁶ el-Sûlî, (*Ahbâru'r-Râdî Billah ve'l-Müttakkî Lillâh*, 282.) bu olayın tarihi olarak 18 Safer 333 (10 Ekim 944) tarihini, İbnü'l-Esîr, (*el-Kâmil*, VII, 82.) ise 19 Safer 333 (11 Ekim 944) tarihini vermektedir. Ancak araştırma eserleri Mesûdî'nin (*el-Mesûdî*, *Mûrucu'z-Zeheb* ve *Meâdinu'l-Cevher*, IV, 282; Güner, "Müttakî Lillâh", *DİA*, 2006, XXXII, 224) zikrettiği Cumartesi günü yani 3 Safer 333 yılını kabul ettiklerinden biz de tarih olarak Safer ayının 3. gününü verdik.

⁴⁷⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 471 vdd.; el-Sûlî, *Ahbâru'r-Râdî Billah ve'l-Müttakkî Lillâh*, 282; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 347; el-Antâkî, *Târihu'l-Antâkî*, 46-47; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fî't-Târihi'l-Hulefâ*, 173-174; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 75-82; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 754; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIII, 100-101.

⁴⁷⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 477; el-Mesûdî, *Mûrucu'z-Zeheb* ve *Meâdinu'l-Cevher*, IV, 273; el-Sûlî, *Ahbâru'r-Râdî Billah ve'l-Müttakkî Lillâh*, 282; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 349; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 83; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 39; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 331-340/341-350)*, XXV, 20; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 754; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIII, 103; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, III, 282.

⁴⁷⁹ *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 421; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 106; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 331-340/341-350)*, XXV, 20; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, III, 283.

değil, komutanlarının kendisine suikast hazırlığı içerisinde olduğunu öğrendiği için ayrıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Bâzbîn adlı yere vardıklarında Ahmed b. Büveyh bu komutanları ve onlarla işbirliği içerisinde olanları tutuklatarak onlardan gelebilecek tehlikeyi bertaraf ederek emniyeti sağlamıştı.⁴⁸⁰ Halife el-Müstekfî-Billâh ve Emîrû'l-ümerâ Tüzün'e tekrar gelecek olursak Ahmed b. Büveyh'in Vâsıt'tan ayrılması üzerine halife ve Tüzün Vâsıt'a girdiler. Bu arada onlar Vâsıt'a girdiklerinde Ebû'l Kâsım el-Berîdî, onlardan Basra'nın yeniden kendisine iltizam olarak verilmesini istedi. Tüzün de onun bu isteğini kabul ederek halifeyle birlikte Bağdat'a geri döndü (8 Şevval 333/24 Mayıs 945).⁴⁸¹ Tüzün Bağdat'a geri döndükten kısa süre sonra Muharrem 334 (Ağustos/Eylül 945) tarihinde Bağdat'ta vefat etti.⁴⁸²

Tüzün'ün ölmesiyle birlikte Büveyhiler rahat bir nefes almışlardır. Zira Ahmed b. Büveyh ne zaman Ahvâz'dan harekete geçip, Basra, Vâsıt ve Bağdat taraflarını ele geçirmeye çalışsa karşısında hep Tüzün'ü ve ordusunu buluyordu. Onun ölmesiyle birlikte Ahvâz ve ona bağlı bazı yerleşim yerlerini elinde bulunduran Ahmed b. Büveyh; Basra, Vâsıt ve Bağdat gibi önemli yerleşim yerlerinde hâkimiyet kurma arzusunu gerçekleştirmek için karşısında herhangi bir engel kalmamış oldu.

Bu arada Ahmed b. Büveyh Ahvâz'da bulunduğu süre zarfında 333 (944-945) yılında Tüster'de hâkimiyet alameti olarak gümüş bir sikke bastırmış ve bu sikkenin ön yüzünde kendi ismini arka yüzünde ise ağabeyi Ali b. Büveyh'in ismi ile birlikte Halife el-Müttakî-Lillâh'ın adını bastırmıştır.⁴⁸³

⁴⁸⁰ *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 441-422.

⁴⁸¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 106.

⁴⁸² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 482; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 424; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 352; el-Antâkî, *Târihu'l-Antâkî*, 52; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fi't-Târihi'l-Hulefâ*, 176; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 108; ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm (h. 331-340/341-350)*, XXV, 24; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIII, 103; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, III, 284.

⁴⁸³ İbrahim Artuk-Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, I, MEB, İstanbul 1970, 327. Bu arada Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yetişen önemli meskûkâtçılarından olan İsmâil Galip (1847-1895); Ali b. Büveyh ile Ahmed b. Büveyh devrinde basılan paralardan bahsederken 333 (944-945) yılında Tüster'de basılan bir sikkeden bahsetmekle birlikte sikkenin üzerinde yer alan isimlere dair bir bilgi vermemektedir. Bkz. İsmâil Galip, *Müze-i Hümayûn Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye Kataloğu: Sâsâniyân ve Bizantin Tarzındaki Sikkeler, Hulefây-ı Emeviyye ve Abbâsiyye Meskûkâtı, Fûrû-ı Abbâsiyye'den Benî Tolun, Benî İhşîd, Âl-i Sâmân, Benî Hamdan, Âl-i Büveyh, Benî Mervân Meskûkâtı*, Mihran Matbaası, Konstantiniye 1312 (1895), 337.

2.1.1.7. Bağdat'ın Hâkimiyet Altına Alınması

Tüzün'ün vefatından sonra 2 Safer 334 (13 Eylül 945) tarihinde Abbâsî ordusunda görevli komutanlar Tüzün'ün yerine daha önce de ismini zikrettiğimiz kâtabî Ebû Ca'fer İbn Şîrzâd'ı Emîrû'l-ümerâ olarak getirmeye karar verdiler. Ancak o sıralarda Heyt'te bulunan İbn Şîrzâd ise Emîrû'l-ümerâ makamına Nâsîrüddevle'nin gelmesini istiyordu ve bu doğrultuda 334 yılının Safer (12 Eylül 945) ayı başlarında harekete geçerek Bağdat'ın harp kapısı olan Bâbü'l Harb'a ulaşıp ordugâhını burada kurdu. İbn Şîrzâd'ın buraya gelmesiyle birlikte onun Emîrû'l-ümerâ makamına getirmek isteyen Türk ve Deylemliler askerler yanına gelip ona bağlı kalacaklarına dair yemin ederek Emîrû'l-ümerâ olarak onu seçtiler. Bu gelişmeler üzerine askerlerden biat alan İbn Şîrzâd, Nâsîrüddevle'yi Emîrû'l-ümerâlık makamına getirme düşüncesinden vazgeçerek Halife el-Müstekfî-Billâh'a haber gönderip kâdîların ve şahitliğine güvenilen kişilerin huzurunda bu durumu kabul ettiğine dair yemin etmesini istedi. el-Müstekfî-Billâh, onun bu isteğini kabul edince İbn Şîrzâd, halifeden bu yeminini Türkler'in ve Deylemliler'in ileri gelenlerin huzurunda tekrar etmesini istedi. İbn Şîrzâd'ın bu isteği de el-Müstekfî-Billâh tarafından kabul edildi ve ardından kendisi Emîrû'l-ümerâ olarak tayin edildi.

İbn Şîrzâd bu makama geldikten sonra Türkler'in ve Deylemliler'in maaşlarına önemli bir miktarda zam yaptı. Ancak bu durum Bağdat'ta mali yönden sıkıntıların baş göstermesine yol açtı. İbn Şîrzâd ise bu sıkıntıları gidermek için birtakım tedbirler almaya başladığı gibi bu sorunu halletmek için Nâsîrüddevle b. Hamdân'dan kendisine maddi yardımda bulunmasını istedi. Nâsîrüddevle b. Hamdân, onun bu isteğini kabul ederek ona para ve gıda yardımında bulundu. Ancak Nâsîrüddevle'nin kendisine yaptığı yardıma rağmen İbn Şîrzâd mali sıkıntıları gidermekte yetersiz kaldı ve insanların mallarını müsâdere etmeye başladı. Ayrıca askerlerin maaşlarını karşılamak için de âmirleri, tacirleri ve farklı tabakalara mensup insanları gelir durumuna göre aidat vermekle yükümlü tuttu. Ancak bu durum mali sıkıntıları gidermediği gibi bu sorunun daha da büyümesine yol açmıştı. Ayrıca bu mali buhranın artmasıyla birlikte Bağdat'ta

hırsızlıklar çoğalmış, insanların can ve mal güvenlikleri kalmamış ve tüccarlar şehri terk etmeye başlamıştı.⁴⁸⁴

Bu arada İbn Şîrzâd idarî görevlerde de birtakım tedbirler almaya çalışmış ve bu doğrultuda adamlarından Yınâl Gûşe'yi Vâsıt'a el-Feth el-Leşkerî'yi de Tikrît'in idaresi ile görevlendirdi. Ancak her ikisi de bu görevlerini icra ettikleri esnada İbn Şîrzâd'a olan bağlılıklarından vazgeçmişlerdi. Şöyle ki Tikrît'e vali olarak atanan el-Feth el-Leşkerî'yi buraya varduktan sonra buradan Musul'a Nâsîrüddevle'nin yanına giderek onun hizmetine girmişti. Nâsîrüddevle de onun bu hareketine karşılık ona ikramda bulunmuş ve onu vali olarak tekrar Tikrît'e göndermişti. Yınâl Gûşe ise Vâsıt'a varduktan sonra Ahvâz'da bulunan Ahmed b. Büveyh'le yazışarak onu Vâsıt'a davet ederek onun hizmetine girmişti.⁴⁸⁵ Bu gelişmeyle birlikte Ahmed b. Büveyh Ahvâz'dan çıkarak Bağdat'a doğru harekete geçti.⁴⁸⁶ Öte yandan Yınâl Gûşe'nin Ahmed b. Büveyh'in hizmetine girdiği ve onun Bağdat'a doğru hareket ettiği haberleri Bağdat'a ulaşınca savaş hazırlıklarını yapan Türkler ve Deylemliler, İbn Şîrzâd ile birlikte çadırlarını Namazgâha yani el-Musallâ'ya çıkarıp orada ordugâh kurdular.⁴⁸⁷ Bu arada *Kitâbu'l-uyûn*'da geçen bilgilere göre Ahmed b. Büveyh, Tüzün'ün hastalığından haberdar olunca hazırlıklara koyulmuş ve yetenekli bir elçisini gizlice Halife el-Müstekfî-Billâh'a göndererek ondan emân dileyip, hizmetine gireceğine dair kendisine söz vermişti. Daha önce de zikrettiğimiz tarihte Tüzün ölünce Ahmed b. Büveyh'in elçisi görevini icra etmek üzere Bağdat'a gizli bir şekilde ulaşmış ve halifenin huzuruna giderek Ahmed b. Büveyh'in mektubunu ona okuyup Ahmed b. Büveyh'in itaatini halifeye iletmişti. Bu arada Ahmed b. Büveyh, elçiyi halife ve Türkler'in Emîrû'l-ümerâ'lîk makamı için kimi seçecekleri konusunda ortak bir karara varıp varmadıklarını öğrenmekle de görevlendirmişti. Elçi; Ahmed b. Büveyh'in mektubunu iletip, Bağdat'taki durumu müşahede ettikten sonra efendisinin yanına dönerek Bağdat'taki karışık durumu kendisine anlattı. Bunun üzerine Ahmed b. Büveyh, halifeye bir mektup

⁴⁸⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 483-484; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 426-427; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 352; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 108-109; ez-Zehebi, *Târihu'l-İslâm (h. 331-340/341-350)*, XXV, 24; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIII, 103; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 574.

⁴⁸⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 484; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 109; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIII, 103; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 574-575.

⁴⁸⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 484; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 427; el-Antâkî, *Târihu'l-Antâkî*, 52-53; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 109.

⁴⁸⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 484; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 427.

daha yazdı ve ardından ordusuyla birlikte Vâsıt'a giderek orada konakladı. Diğer yandan Ahmed b. Büveyh'in Bağdat'a yaklaştığını duyan İbn Şîrzâd ise Zekeriyâ b. Yahyâ b. Sâzân'ı halifeden gizli bir şekilde Ahmed b. Büveyh'i karşılamak üzere gönderdi. Halife de boş durmamış ve gizli bir şekilde hareket ederek Ahmed b. Büveyh'i karşılaması için Ebû Abdullah b. Ümmî Musa el-Hâsimî'yi göndermişti. Bu gelişmelerle birlikte desteksiz kalan Türk komutanlar Halife el-Müstekfi-Billâh'ın yanına giderek huzura kabul için izin vermesini istediler ve kabul edildikleri takdirde kendisine itaat edeceklerini bildirdiler. Ancak halife onları huzuruna kabul etmediği gibi onlardan duyduğu endişeden dolayı sarayını terk ederek Hafif es-Semerkindî'nin konağına giderek orada saklandı.⁴⁸⁸

Öte yandan Ahmed b. Büveyh'in Bağdat'a yaklaştığı ve Bâcîsrâ'da konakladığına dair haberler gelmeye başlayınca İbn Şîrzâd daha da endişeye kapılmış ve kaçıp saklanmıştı.⁴⁸⁹ Halife ile İbn Şîrzâd'ın kaçıp saklanmaları üzerine Türkler'den meydana gelen askerler Bağdat'ın doğu yakasında bulunan hapishaneyi basarak üç kişi hariç orada bulunan bütün tutukluları serbest bırakıp, burada nehir üzerinde bulunan köprüyü yıktıktan sonra⁴⁹⁰ Bağdat'ın batı yakasına geçerek Musul'a Nâsîrüddevle b. Hamdânî'nin yanına gittiler.⁴⁹¹ Onların Bağdat'tan ayrılmaları üzerine Halife el-Müttakî-Lillâh saklandığı yerden çıkarak hilafet sarayına gitti. İbn Şîrzâd'ın durumuna bakacak olursak, Ahmed b. Büveyh'in arkadaşı olan Ebû Muhammed Hasan b. Muhammed el-Mühellebî Bağdat'a gelerek İbn Şîrzâd'ın saklandığı yere giderek onunla görüştü⁴⁹² ve ardından el-Müttakî'nin yanına gidip onunla da görüştü. Bu görüşmede Halife el-Müttakî-Lillâh; Ahmed b. Büveyh'in Bağdat'a gelmesine sevindiğini, Türkler'in Bağdat'tan gitmelerini ve Ahmed b. Büveyh'in hiçbir sıkıntı ile karşılaşmadan Bağdat'a girerek emîrlik makamına oturabilmesini sağlamak için kaçıp

⁴⁸⁸ *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 428. Krş. Hacıyev, "Irak Büveyhîleri'nin Kuruluşu ve Muizzüddeve Dönemi (334-356/945-967)", 59.

⁴⁸⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 484-485; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 109; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 42; Ebü'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 94; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIII, 104; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 331-340/341-350)*, XXV, 25.

⁴⁹⁰ *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 428-429.

⁴⁹¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 485; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 353; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 109; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 42; Ebü'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 94; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIII, 104; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 331-340/341-350)*, XXV, 25.

⁴⁹² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 485; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 109; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIII, 104.

saklandığını el-Mühellebî'ye bildirdi. Bu sözler üzerine el-Mühellebî, halifenin elçisi Ebû Abdullah el-Hâşimî ile birlikte Ahmed b. Büveyh yanına gitti ve gelişmeleri kendisine ilettikten sonra onun birlikte tekrar Bağdat'a halifenin yanına gitti.⁴⁹³ Ebû Abdullah el-Hâşimî Bağdat'a dönence halifeye; Ahmed b. Büveyh'in kendisini güzel karşıladığını, halifeye itaat ve dostluğunu arz ederek memnuniyetini ifade ettiğini bildirdi. Bu arada Halife el-Müttakî-Lillâh daha önce de değindiğimiz gibi İbn Şîrzâd'ın kendisinden habersiz olarak Zekeriyâ b. Yahyâ b. Sâzân'ı Ahmed b. Büveyh'i karşılamak için göndermesinden haberdar olmuş ve bu duruma çok sinirlenmişti. Nitekim halife, İbn Sâzân'ı çağırarak ona: "İbn Şîrzâd'ın bizi kontrol altında tutmasından bir türlü kurtulamadık" diyerek kendisini azarlamış ve ona: "İbn Şîrzâd'ın şerrinden kurtulabilmek için Ahmed b. Büveyh'e elçi gönderip onu yanına davet ettiğini" söylemekten de çekinmemişti. Halife ayrıca ona, İbn Şîrzâd'a giderek: "Allah'a and olsun ki, benim halifeliğim döneminde sonsuza kadar hizmet edeceğine heveslenmesin. Şayet elime geçecek olursa onu öldürürüm" sözlerini iletmesini emretmişti. İbn Sâzân halifenin bu sözlerini ve tehdidini içeren mektubunu alarak İbn Şîrzâd'ın yanına döndü. İbn Şîrzâd ise Halife el-Müstekfi-Billâh'ın mektubunu okuduktan sonra korkuya kapılarak hâciblerini, hizmetçilerini ve maiyetini toplayarak onlara, Ahmed b. Büveyh'in yanına gidip onun hizmetine girmeleri gerektiğini söyledi.⁴⁹⁴

Ahmed b. Büveyh'e gelecek olursak, kendisi 11 Cemâziyelevvel 334 (19 Aralık 945) tarihinde Bağdat'a girerek eş-Şemmâsîyye (veya Bâbü's-Şemmâsîyye) kapısında konakladı.⁴⁹⁵ Bunu duyan İbn Şîrzâd ordusunun ihtiyaçlarını gidermek üzere; yiyecek, içecek ve hayvan yemi toplatarak bunları oraya gönderdi.⁴⁹⁶ Ayrıca Halife el-Müstekfi-

⁴⁹³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 485; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 109; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fi't-Târihi'l-Hulefâ*, 176; Ebü'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 94; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIII, 104; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 331-340/341-350)*, XXV, 25; İbn Kesîr, *Ebü'l-Fidâ İmâfüddin İsmâil Şihâbiddin Ömer b. Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 1994, 365.

⁴⁹⁴ *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 429. Krş. Hacıyev, "Irak Büveyhîleri'nin Kuruluşu ve Muizzüddeve Dönemi (334-356/945-967)", 60.

⁴⁹⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 485; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 430; el-Hemedânî, *Tekmilâtü Târihi Taberî*, 353; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 109; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIII, 104; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 365; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târihi'l-Elfi*, III, 1827. Krş. Fakihî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 135-136.

⁴⁹⁶ *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 430.

Lillâh da Ahmed b. Büveyh'e hediyeler, yiyecek ve meyveler gönderdi.⁴⁹⁷ Bu arada akşam olunca İbn Şîrzâd elçisini Ahmed b. Büveyh'e tekrar göndererek ondan emân dileyerek geceleyin ordugâhına giderek onunla buluştu. İbn Şîrzâd bu buluşmaya giderken yanında; mücevherat, kıymetli taşlar ve emîr Tüzün'e ait olan bir mühürden oluşan hediyeler götürmüştü. İbn Şîrzâd'ın bu davranışına karşılık, Ahmed b. Büveyh de İbn Şîrzâd'a; Bağdat'a yalnız onu memnun etmek için geldiğini, zira işlerinin yönetimini kendisine devredeceğini, istediği konularda ona karşı gelmeyeceğini ve ona üstadı ve kardeşlerinden biri gibi muamelede bulunacağını söyledi. Ayrıca İbn Şîrzâd'ın halifenin kendisinden nefret ettiğini söylemesi üzerine Ahmed b. Büveyh bu durumu halifeyle görüşerek aralarını bulacağını ve onu halifeye affettirerek kendi hizmetine alacağını bildirdi.⁴⁹⁸

Ahmed b. Büveyh, ertesi gün⁴⁹⁹ yani 12 Cemâziyelevvel (20 Aralık)'de⁵⁰⁰ kamp yerinden hareket ederek, güzel kıyafetler giymiş bir halde maiyeti ve askerleriyle birlikte hilâfet sarayının özel kapısına doğru ilerlemeye başladı. Bu sırada onun ordusunda yedi yüz Türk asker bulunduğu rivayet edilmektedir. Türkler'den oluşan askerler kollukları altınla süslenmiş elbiseler giyerek, Şîrzâd'da yapılmış koruyucu zırhlar giydirilmiş atlar üstünde Ahmed b. Büveyh ile birlikte ilerliyorlardı. Altın ve gümüş süslemeli kıyafetleri ve dağlık yerlere has kalkanlarını kuşanmış olan bin kadar Deylemliler ise Ahmed b. Büveyh'in önünden ilerleyerek Halifenin sarayına ulaştılar. Halifenin sarayına ulaşan Ahmed b. Büveyh, halifenin huzura kabul edilince ilk önce yeri, ardından da Halife el-Müstekfi-Billâh'ın elini öptü⁵⁰¹ ve daha sonra ise Halifenin huzurunda uzun süre ayakta durduktan sonra Ahmed b. Büveyh'den Halife için biat alınarak, halifeye sadık kalacağına dair kendisine yemini ettirildi. Aynı şekilde Halife el-Müstekfi-Billâh da Ahmed b. Büveyh'e sadık kalacağına dair yemin etti ve ardından birbirlerine sadık kalacaklarına dair ettikleri yemin şahitler huzurunda kayıt edildi.

⁴⁹⁷ *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 430; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 353; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 42; İbnü't Tıktaka, *el-Fahrî*, 205; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 331-340/341-350)*, XXV, 25.

⁴⁹⁸ *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 430. Krş Hacıyev, "Irak Büveyhîleri'nin Kuruluşu ve Muizzüddeve Dönemi (334-356/945-967)", 61.

⁴⁹⁹ el-Hemedânî, Ahmed b. Büveyh'in eş-Şemmâsiyye'ye geldikten 3 gün sonra hilafet sarayına hareket ettiğini kaydetmektedir. Bkz. el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 353.

⁵⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 109; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIII, 104; Ebü'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 94.

⁵⁰¹ *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 431.

Karşılıklı yemin ve biat töreni bittikten sonra Ahmed b. Büveyh, el-Müttakî-Lillâh'tan İbn Şîrzâd'ın kendisine kâtip olarak tayin edilmesine izin vermesini istedi.⁵⁰² el-Müstekfî-Billâh ise ilk başta İbn Şîrzâd'ın adını duyunca Ahmed b. Büveyh'ten huzurunda onun adını anmamasını, zira hilafet makamında bulunduğu sürece devlet kademesinde onu görevlendirmeyeceğine dair yemin ettiğini bildirerek saray halkından kimi isterse kâtip tayin edebileceğini, sadece İbn Şîrzâd'ı görevlendiremeyeceğini sözlerine ekledi. Ayrıca İbn Şîrzâd'ın kötü bir adam ve destekçileri arasında güvenilmez birisi olduğunu belirterek bunun mümkün olamayacağını açıkladı. Ancak Ahmed b. Büveyh bu isteğinde ısrar ederek İbn Şîrzâd için halifeye güvence vererek, bunun ilk isteği ve kendisi için çok önemli olduğunu vurguladı. Ahmed b. Büveyh'in bu sözleri üzerine halifenin gönülsüz bir şekilde Ahmed b. Büveyh'e olumlu cevap verdiği ve o sırada gözlerinin yaşla dolduğu rivayet edilmektedir. Halifenin bu halini fark etmiş olan Ahmed b. Büveyh ise halifeye bu konuda kendisine güvenmesi ve emin olması için bir anlaşma metni tertip etmesini teklif etti. Ahmed b. Büveyh'in bu teklifini olumlu karşılayan Halife el-Müttakî-Lillâh bununla ilgili bir anlaşma metni hazırlattı. Ardından Ahmed b. Büveyh daha sonra da Halife el-Müttakî-Lillâh aynı anlaşmaya bağlı kalacaklarına dair yemin ettiler.⁵⁰³ Halife'nin İbn Şîrzâd'ın kâtipliğini onaylaması üzerine⁵⁰⁴ İbn Şîrzâd saklandığı yerden çıkarak el-Müttakî-Lillâh'ın yanına geldi ve ondan özür dileyerek itaatini bildirdi.⁵⁰⁵ Yemin töreni bittikten sonra halife Ahmed b. Büveyh'e hil'at giydirerek⁵⁰⁶ ona tuğ, bilezik, saltanat alametleri ve sancak vererek⁵⁰⁷ onu Emîrû'l-ümerâ olarak tayin etti⁵⁰⁸ ve ayrıca minberlerde Ahmed b. Büveyh'in adına hutbe okunmasını emrederek saray dışındaki bütün işlerin idaresini ona verdi.⁵⁰⁹

⁵⁰² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 485; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 353; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 431; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 109. Krş. Fakihî, *Âl-i Büveyh ve Ovezâ-yi Zamân-i İşân*, 136.

⁵⁰³ *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 431. Krş. Hacıyev, "Irak Büveyhîleri'nin Kuruluşu ve Muizzüddeve Dönemi (334-356/945-967)", 62-63.

⁵⁰⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 485; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 431; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 109.

⁵⁰⁵ *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 431; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 109.

⁵⁰⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 485; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 354; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 431; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 109; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 42; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fi't-Târihi'l-Hulefâ*, 176; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIII, 104.

⁵⁰⁷ İbnü't Tıktaka, *el-Fahrî*, 205.

⁵⁰⁸ el-Antâkî, *Târihu'l-Antâkî*, 53; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 42; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fi't-Târihi'l-Hulefâ*, 176;

⁵⁰⁹ en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIII, 104. Krş. Merçil, "Büveyhîler", *DİA*, VI, 497; Hacıyev, "Irak Büveyhîleri'nin Kuruluşu ve Muizzüddeve Dönemi (334-356/945-967)", 63.

Halife el-Müttakî-Lillâh tüm bunlara ek olarak Ebûl Hasan Ahmed b. Büveyh'e Muizzüddeve (devlete kuvvet veren), ağabeyi Ebû'l-Hasan Ali b. Büveyh'e İmâdüddeve (devletin direği), Ebû Ali Hasan b. Büveyh'e ise Rüknüddeve (devletin dayandığı sütün) unvanını verdi ve hepsinin unvan ve künyelerinin bütün paraların üzerine halifenin adı ile birlikte basılmasını emretti.⁵¹⁰ Nitekim bu tarihten sonra basılan paralarda bu unvanlara yer verilmiştir.⁵¹¹

Törenin ardından Muizzüddeve Ahmed b. Büveyh hilafet sarayından ayrılarak Mûnis Konağı'na yerleşti. Bu arada Muizzüddeve'nin ordusunda bulunan Deylemliler, Gîlânîlar ve Türkler de zorla halkın evlerinde konakladılar.⁵¹² Ayrıca Muizzüddeve Ahmed b. Büveyh, Bağdat'a girmesinin üzerinden iki hafta gibi bir süre geçmesine rağmen el-Müttakî-Lillâh'ı halifelik makamından azlederek⁵¹³ (22 Cemaziyelâhir 334/29 Ocak 946) onun yerine el-Mutî-Lillâh'ı halifelik makamına getirdi ve böylece Bağdat'ta Büveyh hâkimiyetini sağlamış oldu.⁵¹⁴

Çalışmamızın asıl konusu olan İran coğrafyasındaki Büveyh hâkimiyetinin anlaşılması ve konu bütünlüğünün sağlanabilmesi için Büveyhîler'in Irak coğrafyasında yürüttükleri hâkimiyet mücadelesine değindik. Muizzüddeve Ahmed b. Büveyh'in

⁵¹⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 485; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 431-432; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 354; el-Antâkî, *Târihu'l-Antâkî*, 104; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 109; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 42-43; İbnü't Tıktaka, *el-Fahrî*, 205; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 331-340/341-350)*, XXV, 25; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 365; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 575; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târih-i Elfi*, III, 1827; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 136; Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, II, (Çev. Salih Tuğ), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1995, 141; Cl. Cahen, "Buwayhids or Büyids", *El²*, Leiden 1986, I, 1350.

⁵¹¹ İsmâil Galip, *Müze-i Hümâyûn Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye Kataloğu*, 338-341; Artuk-Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, I, 328 vdd.; Hasan Rızâi Bağbidî, *Sikkehây-i İnan der Dovre-yi İslâmî ez Âgâz tâ ber Âmeden-i Selçûkîyân*, İntişârât-i Sâzmân-i Mutâla'a ve Tedvîn-i Kitâb-i Ulûm İnsânî-i Danişgâhhâ, Tahran 1393 hş., 510 vdd.

⁵¹² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 485; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 110; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 43; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 365; Ebû'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 94; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIII, 104.

⁵¹³ Kaynaklar Muizzüddeve Ahmed b. Büveyh'in el-Müttakî-Lillâh'ı halifelik makamından azletme sebebi olarak onun Alem adındaki kethüdası gösterilmektedir. Nitekim bu zat sarayda büyük bir ziyafet vermiş ve bu ziyafete de birçok Deylemlî kumandan katılmıştı. Muizzüddeve Ahmed b. Büveyh bu ziyafetin amacının Deylemlî kumandanların el-Müttakî-Lillâh'a biat etmelerini sağlamak olduğu fikrine kapıldı ve bu doğrultuda birtakım tedbirler aldı. Muizzüddeve aldığı tedbirler sonucunda Halife el-Müttakî-Lillâh'ı ve yanında bulunan adamlarını yakalayarak onu halifelik makamından azletti. Daha fazla bilgi için bkz. İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 486-487; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 109; 110-111.

⁵¹⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 486-487; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 438 vd.; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 354-355; el-Antâkî, *Târihu'l-Antâkî*, 53-54; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 110-111; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 45-46; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 331-340/341-350)*, XXV, 27-28; Ebû'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 94-95; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIII, 104-105; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târih-i Elfi*, III, 1827-1828. Krş. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, II, (Çev. Salih Tuğ), 740-741.

bundan sonra Bağdat, Musul ve çevresinde giriştiği hâkimiyet mücadeleleri konumuz dışında kaldığı için zikredilmeyecektir. Ancak İran'da hâkimiyet süren Büveyhîler'in diğer kolları ile olan münasebetlerine dair olan bilgiler ise yeri geldikçe ele alınacaktır.

2.1.1.8. İmâdüddeve Ebû'l-Hasan Ali b. Büveyh'in Vefatı

İmâdüddeve Ebû'l-Hasan Ali b. Büveyh'in böbreğinde oluşan iltihaplanma bir hayli uzun sürmüş ve bu hastalık sonucunda da vücudu bir hayli yıpranmıştı.⁵¹⁵ Böbreğinde oluşan bu iltihaplanmaya daha fazla dayanamayan Ali B. Büveyh Cemaziyelâhir⁵¹⁶ 338⁵¹⁷ tarihinde (Kasım-Aralık 949) Şîrâz'da vefat etti ve İstahr'da defnedildi.⁵¹⁸ Kaynaklarda onun 16 yıl 6 ay hükümdarlık yaptığı kaydedilmektedir.⁵¹⁹ Ayrıca İbn Kesîr; Ali b. Büveyh'in akıllı, maharetli ve liderlik vasıflarını taşıyan bir şahsiyet olduğunu kaydetmektedir.⁵²⁰

Bu arada İmâdüddeve'nin vefatının ardından Emîru'l-ümerâ görevini onun yerine kardeşi Rüknüddeve üstlenmişti.⁵²¹

2.1.2. Adudüddeve Ebû Şücâ Fennâhüsrev b. Rüknüddeve Dönemi (949-983)

Ali b. Büveyh yakalandığı hastalıktan kurtulamayacağını bildiğinden ve yerine veliaht olarak bırakacak erkek çocuğu olmadığından dolayı Rüknüddeve Hasan b. Büveyh'e haber gönderip 13 yaşındaki oğlu Ebû Şücâ Fennâhüsrev (Adudüddeve)'i

⁵¹⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 517; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 139. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 148; aynı müellif, *Târîh-i Âl-i Büveyh*, 29.

⁵¹⁶ Ali b. Büveyh'in ölümüne dair bilgi veren Kazvîni, onun Cemaziyelevvel ayında öldüğünü zikretmektedir. Bkz. Kazvîni, *Lubb et-Tevârih*, 155.

⁵¹⁷ *Târîh-i Elfi*'de bu tarih 328 olarak kaydedilmektedir ve ayrıca bu tarihte de görüldüğü gibi zikretilen olaylar diğer kaynakların aksine 10 yıl geriden gelecek şekilde zikredilmektedir. Bkz. Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târîh-i Elfi*, III, 1840.

⁵¹⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 517; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târîh-i Taberî*, 369; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 139; Ebû'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 98; ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm (h. 331-340/341-350)*, XXV, 42; Hamdullâh Müstevfî, *Târîh-i Güzide*, 411; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 146; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 424; Kazvîni, *Lubb et-Tevârih*, 155; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târîh-i Elfi*, III, 1840; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 50; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İran*, II, 575; Fakîhî, *Târîh-i Âl-i Büveyh*, 30; aynı müellif, *Çigûnegî Fermânrevây-i Adudüddeve-yi Deylemî*, 40; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 629; Güner, "İmâdüddeve", *DİA*, XXII, 173-174.

⁵¹⁹ Hamdullâh Müstevfî, *Târîh-i Güzide*, 411; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 146; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 424; Kazvîni, *Lubb et-Tevârih*, 155; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târîh-i Elfi*, III, 1840. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 149; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 50. Ayrıca *Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas* (392); *Mecmau'l Ensâb* (90) ve *el-Bidâye* (XI, 380)'de Ali b. Büveyh'in 16 yıl iktidarda kaldığı kaydedilmektedir.

⁵²⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 380. Krş. Fakîhî, *Târîh-i Âl-i Büveyh*, 30; aynı müellif, *Çigûnegî Fermânrevây-i Adudüddeve-yi Deylemî*, 40.

⁵²¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 517; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 140; Ebû'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 98. Krş. Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 637.

kendisine veliaht yapmak ve hâkimiyeti altında olan Fars bölgesine varis kılmak üzere göndermesini istemişti. Onun bu isteği üzerine kardeşi Hasan b. Büveyh oğlu Fennâhüsrev'i amcasına göndermişti.⁵²²

Ebû Şücâ Fennâhüsrev amcasının vefatından bir yıl önce babasının ileri gelen ve güvenilir adamlarından bir grup ile birlikte Şîrâz'a geldi. İmâdüddeve yeğeni Şîrâz'a yaklaşınca büyük bir kalabalıkla onu karşıladı ve getirip sarayında tahta oturtuktan sonra onun önünde durup halkın ve askerlerinin kendisine hükümdar olarak hürmet edip selâmlamalarını ve ayrıca vereceği emirlere itaat etmelerini emrederek onu kendisine veliaht ilan etti.⁵²³

İmâdüddeve'nin bunu yapmasındaki amacı adamları arasında ileri gelen komutanlardan şüphe ediyor olmasıydı. Zira İmâdüddeve Ali b. Büveyh bu komutanların reisliğe göz diktiklerini, kendilerini hem şahsiyet olarak, hem de aile yapısı olarak ondan daha üstün gördüklerini, reislik işine kendilerini daha uygun gördüklerini ve bu yüzden onun ölümünden sonra yerine geçme işine talip olacaklarını biliyordu. Bu yüzden İmâdüddeve her şeyi yeğenine devretti ve onu öldürmelerinden korktuğu için de Şîrencîn b. Celîs başta olmak üzere bu düşünceyi besleyen komutanların hepsini tutuklattı. Ancak kumandanlar ve yakın adamları Şîrencîn b. Celîs'in serbest bırakması için şefaatte bulundular. Bunun üzerine İmâdüddeve: "Ben size onunla ilgili bir olayı anlatayım; şayet bu olayı dinledikten sonra onu serbest bırakmayı uygun görürseniz hemen isteğinizi yerine getiririm" dedikten sonra olayı anlatmaya başladı: "Bir zamanlar Sâmânî Emîri Nasr b. Ahmed'in hizmetinde küçük bir Deylemlî grubu olarak bulunuyorduk. Nasr b. Ahmed haftada iki defa selam merasimi için tahta otururdu. Böyle bir merasim gününde askerlerden başka kendisinin ve babasının gulâmından on bin kadar adamı olmasına rağmen Şîrencîn b. Celîs elinde bir torbaya sarılmış bir halde bir bıçak taşıyordu. Kendisine bunun ne olduğunu ve niçin taşıdığını sorduğumda bana şöyle dedi: "Şikâyetçi veya dilek dileyici gibi yaklaşıp, yeri

⁵²² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 518; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 139; ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm (h. 331-340/341-350)*, XXV, 42; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 380; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfî*, III, 1839; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 148; aynı müellif, *Târih-i Âl-i Büveyh*, 29-30; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 49; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İran*, II, 575; Güner, "Büveyhiler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 31; M. Seligsohn, "Adudüddeve", *İA*, MEB, İstanbul 1978, I, 142.

⁵²³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 518; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 139; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 380; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfî*, III, 1839; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 148; aynı müellif, *Târih-i Âl-i Büveyh*, 30; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 49.

öpeceğim ve fırsatını bulduğumda şu genç adamı yani Nasr b. Ahmed'i öldüreceğim. Zira sürekli olarak onun hizmetinde bulunmaktan bezmiş durumdayım” dedi. Nasr b. Ahmed ise o sıralarda 20 yaşında olup sakalı daha yeni çıkmıştı. Şîrencîn b. Celîs, Nasr'ı öldürmesiyle Sâmânîlerin yalnız onu değil, bütün Deylemliler'i ve dolayısıyla hepimizi öldüreceğini biliyordum. Bundan dolayı Şîrencîn'in elinden tuttum ve ona: “Seninle konuşmak istiyorum” deyip onu bir kenara çektim ve o anda oralarda bulunan bütün Deylemliler'i de etrafımıza toplayıp, olup bitenlerin hepsini onlara da anlattım. Bunun üzerine Deylemliler hemen Şîrencîn b. Celîs'in elindeki bıçağı aldılar. İşte sizler onun bu tavrını ve anlayışını ve o gün yapmak istediğini gördüğünüz hâlde bu günde aynı şekilde şu tahta oturttuğumuz gencecik adama karşı nasıl davranacağımı bir daha düşünün. Bu olayı dinleyen İmâdüddeve'nin adamları Şîrencîn b. Celîs'i kurtarmaktan vazgeçtiler ve o da ölünceye kadar hapiste kaldı.⁵²⁴

Bu olaylardan sonra daha önce de zikrettiğimiz tarihte İmâdüddeve vefat edince Fars hükümdarı olarak yerine yeğeni Ebû Şücâ Fennâhüsrev geçti. Ancak adamları ve etrafındakiler kendi aralarında onun yöneticiliği hususunda ihtilâfa düşerek İmâdüddeve'nin öngörüsünü haklı çıkardılar. Öte yandan Fars'taki bu karışıklıklar üzerine Muizzüddeve, İmrân b. Şâhin⁵²⁵ ile savaşan veziri Ebû Ca'fer es-Saymarî'ye mektup yazıp acilen Şîrâz'a gitmesini ve şimdilik İmrân b. Şâhin ile uğraşmayı bırakmasını emretti. Bunun üzerine es-Saymarî Fars bölgesine doğru harekete geçti.⁵²⁶ Bu arada Rüknüddeve de ileri gelen adamlarından Ali b. Kâme'yi Rey'de yerine vekil bırakarak⁵²⁷ Şîrâz'a gelmişti. Böylece her ikisi de Şîrâz'da asayişî sağlayıp, orduyu düzene koydular.⁵²⁸

⁵²⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 518-519; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 139-140; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târîh-i Elfi*, III, 1839-1840; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 148-149; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Bûveyh*, 49-50; Pervîn Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İrân (Hukûmethâ-yi Mahallî, Âl-i Ziyâr, Âl-i Bûveyh)*, İntişârât-i Sâzmân-i Mutâla'a ve Tedvîn-i Kitâb-i Ulûm İnsânî-i Danişgâhhâ, Tahran 1392 hş., 77; Güner, “Bûveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)”, 31-32.

⁵²⁵ Batîha Emîrliği'nin (Şâhinîler) kurucusu ve ilk emîri olan İmrân b. Şâhin Vâsıt'a bağlı Câmide halkından olup cinayet işlediğinden dolayı yerli hükümetten korunmak için bataklık araziye (Batîha) kaçarak orada ikamet etmiş ve yağmacılıkla uğraşmıştı. İmrân daha sonra Kâsım el-Berîdî tarafından Batîha'ya vali olarak atandı. Bkz. İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 516; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 138; Ahmet Güner, “İmrân b. Şâhin”, *DİA*, TDV, Ankara 2000, XXII, 233.

⁵²⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 517; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târîh-i Taberî*, 369; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 140; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 580; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 381. Krş. Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 149.

⁵²⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 140.

⁵²⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 517. Krş. Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 149.

Rüknüddeve Şîrâz'da asayışı sağladıktan sonra İstahr'da bulunan kardeşinin kabrine yalınayak ve başı açık olarak askerleriyle birlikte yürüyüp, üç gün kabrin yanında kaldıktan sonra askerlerinin ve ileri gelen kumandanlarının tavsiye üzerine Şîrâz'a geri dönüp burada dokuz ay kaldı. Bu arada Rüknüddeve burada kaldığı süre zarfında kardeşi Muizzüddeve'ye bir hayli silâh ve para göndermişti.⁵²⁹

Bu gelişmeler sonucunda Ebû Şücâ Fennâhüsrev Fars'ta otoriteyi tekrar sağlamışsa da iktidarına karşı 345 (946-957) yılında bir ayaklanma daha meydana gelmişti. Şöyle ki Deylemli komutanlardan Rûzbihân Irak'ta Muizzüddeve iktidarına karşı ayaklanmış⁵³⁰ ve kardeşi Bullekâ da Şîrâz'da Deylemli askerlerle birlikte büyük bir ayaklanma başlatarak Ebû Şücâ Fennâhüsrev (Adudüddeve)'i iktidardan uzaklaştırmıştı. Bunun üzerine Rüknüddeve, veziri Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd'i Şîrâz'a göndererek isyancıları mağlûp etmiş⁵³¹ ve böylece Ebû Şücâ Fennâhüsrev iktidarı tekrar elde etmiş oldu.⁵³²

Yukarıda zikrettiğimiz bu gelişmelerle birlikte Fars'ta hâkimiyetini sağlayan Ebû Şücâ Fennâhüsrev'e, Halife el-Mutî-Lillâh tarafından Adudüddeve lakabı verildi (351/962).⁵³³ Hilâl es-Sâbî; Ebû Şücâ Fennâhüsrev'in ilk olarak halifeden "Tâcüddeve veya Tâcü'l-Mülk-Tacü'l-Mille" lakabını istediğini, ancak amcası Muizzüddeve'nin Halife el-Mutî-Lillâh'a baskı yaparak bunu engellediğini ve yeğeni Fennâhüsrev'in istediği bu iddialı lakap yerine kendisine halife tarafından "Adudüddeve" gibi daha mütevazı bir lakabın verilmesini sağladığını kaydetmektedir.⁵³⁴ *Târih-i Elfi*'de ise

⁵²⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 140; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 146; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 424; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi*, III, 1840; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 51; Pervîz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 61; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 80.

⁵³⁰ Deylemli komutanlardan Rûzbihân b. Vendâd Hursîd ile kardeşi Esfâr 345 (956-957) yılında Irak'ta Muizzüddeve'ye karşı büyük bir isyan başlatmış ve Muizzüddeve bu isyanı güçlkle bastırabilmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 557 vdd.; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 477 vdd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 171 vd; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi*, III, 1863.

⁵³¹ *Kitâbu'l-uyûn*'da vezirin ismi zikredilmeden isyanı Adudüddeve'nin bastırıldığı kaydedilmektedir. Bkz. *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 485.

⁵³² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 560; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 477-485; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 173; Kabîr, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 33; Müneymine, *Târihu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 130; Güner, "Büveyhiler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 32.

⁵³³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 584; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 500; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 195; Kabîr, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 77; Zerrînküb, *Târih-i Merdum-i İran*, II, 435; Müneymine, *Târihu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 129; Fakîhî, *Çigûnegî Fermânrevây-i Adudüddeve-yi Deylemî*, 57; Güner, "Büveyhiler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 33; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 634; Abdülkerim Özyayın, "Adudüddeve", *DİA*, TDV, Ankara 1988, I, 392.

⁵³⁴ Hilâl es-Sâbî, Ebû'l-Hasan (Hüseyn) Hilâl b. Muhassın b. İbrâhîm el-Harrânî, *Rûsumü Dârü'l-Hilâfe*, Neşr. Mihâil Avvâd, Darü'r-Raidi'l-Arabi, Beyrut 1986, 131. Ayrıca bkz. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovvâ-yi*

Halife et-Tâi-Lillâh⁵³⁵ tarafından Adudüddeve'ye "Tâcü'l-Mille" unvanının verildiği kaydedilmektedir.⁵³⁶ Ayrıca Adudüddeve'nin ileriki yıllarda bastırıldığı paralarda bu unvanı kullanmıştır. Şöyle ki Adudüddeve tarafından 369 (979-980) yılında Vâsıt ve Basra'da basılan dirhem, 369 (979-980) ve 372 (982-983) yıllarında Musul'da basılan dirhem, 370 (980-981) yılında Ahvâz'da basılan dinar, 370 (980-981) yılında Karmasin ve Medinetü'l-İslâm'da basılan dirhemlerin ön yüzünde Adudüddeve'nin ismi "Adudüddeve ve Tacü'l-Mille Ebû Şücâ" şeklinde yazılmaktadır.⁵³⁷ Ayrıca bazı kaynaklarda geçen bilgilerden de Adudüddeve'nin bu unvanı kullandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Adudüddeve'nin ölümüne dair bilgi veren Sıbt İbnü'l-Cevzî ve İbn Kesîr, onun mezarının üzerine: "Burası devletin (memleketin) tacı (Tâcü'l-Mille) Adudüddeve Ebû Şücâ b. Rüküddeve'nin kabridir" ibaresinin yazılı olduğunu kaydetmektedirler.⁵³⁸ Bu kaynaklar dışında el-Antâkî 371 (981-982) yılı olaylarını zikrederken Adudüddeve'nin ismini "Şâhinşâh⁵³⁹ "Adudüddeve" ve "Tâcü'l-Mille" şeklinde kaydetmektedir.⁵⁴⁰ Yine en-Nüveyrî de Adudüddeve'ye dair bilgileri zikrederken onun ismini "Ebû Şücâ Fenâhüsrev Adudüddeve Tacü'l-Mille Şâhinşâh" şeklinde kaydetmektedir.⁵⁴¹

Konuya dair bilgi veren Mafizullah Kabir ve Adam Mez; Adudüddeve'nin ikinci bir unvan olarak "Tâcü'l-Mille" unvanını kullandığını belirtmektedirler.⁵⁴² Yine aynı şekilde Fakîhî, Zerrînkûb, Henri Laoust ve Cl. Cahen de Adudüddeve'nin bu unvanı kullandığını belirtmektedirler.⁵⁴³ Ahmet Güner ise Adudüddeve'nin bu lakabı hiçbir surette kullanmadığını kaydetmektedir.⁵⁴⁴

Zamân-i İşân, 238; Zerrînkûb, *Târîh-i Merdum-i İrân*, II, 435; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 34; Busse, "Iran Under The Buyids", IV, 263; Seccâdi, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 634.

⁵³⁵ Kaynaklarda geçen bilgilere göre Halife et-Tâi-Lillâh, Adudüddeve'nin kızıyla evlenerek Büveyhîler ile akrabalık bağı kormuştu (370/980-981). Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 347; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târîh-i Elfî*, III, 1932.

⁵³⁶ Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târîh-i Elfî*, III, 1932.

⁵³⁷ Bâğbidî, *Sikkehây-i İrân der Dovre-yi İslâmî*, 513-514-520.

⁵³⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVII, 563; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 508.

⁵³⁹ Fakîhî, Şâhinşâh isminin Adudüddeve'nin ikinci unvanı olduğunu belirtmektedir. Bkz. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 238.

⁵⁴⁰ el-Antâkî, *Târîhu'l-Antâkî*, 196.

⁵⁴¹ en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 121.

⁵⁴² Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 70; Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, 171.

⁵⁴³ Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 229-237-238; Zerrînkûb, *Târîh-i Merdum-i İrân*, II, 444; Henri Laoust, *İslâm'da Ayrılıkçı Görüşler*, (Çev. Ethem Ruhi Fıglalı-Sabri Hizmetli), Pınar Yayınları, 2017, 240; Cahen, "Buwayhids or Büyids", *EP*, 1352.

⁵⁴⁴ Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 34.

2.1.2.1. Adudüddeve'nin Ummân'a Hâkim Olması

Adudüddeve'nin Ummân'daki faaliyetlerine geçmeden önce konunun daha iyi anlaşılabilmesi için ilk olarak Muizzüddeve Ahmed b. Büveyh'in buradaki faaliyetlerinden bahsedeceğiz. Muizzüddeve Ahmed b. Büveyh 354 (965) yılında Ummân emîri Nâfi b. el-Esved'i⁵⁴⁵ itaat altına almak üzere komutanlarından Kardak'ı Ummân'a göndermişti.⁵⁴⁶ Bu görevlendirme sonucunda Muizzüddeve'nin elçisi sıfatıyla Ummân'a giden Kardak, Nâfi ile görüşerek onu; Ummân'da Muizzüddeve'nin hâkimiyetini tanımaya, adına hutbe okuyup ismini dinar ve dirhemlerin üzerine yazmaya davet etmişti.⁵⁴⁷ Bununla birlikte Kardak, Nâfi'ye bu teklifi kabul etmediği takdirde Muizzüddeve'nin Ummân'a sefer düzenleyeceğini söylemişti.⁵⁴⁸ Nâfi, Ummân'ın emîri olan Yûsuf b. Vecîh'in ölümünden sonra iktidarı yeni ele geçirdiğinden Muizzüddeve'ye karşı duramamış ve Ummân'da hutbeyi onun adına okutarak, bastırıldığı paraların üzerine de onun adını yazdırmıştı. Ancak Kardak ve yanında bulunanlar Ummân'dan geri dönünce bölge halkı Nâfi'ye saldırıp onu şehirden uzaklaştırmak ve şehri Hecer Karmatîleri'ne teslim etmişlerdi.⁵⁴⁹

Yukarıda zikrettiğimiz gelişmelerden bir yıl sonra (11 Recep 355/Temmuz 966) Muizzüddeve Ahmed b. Büveyh, İmrân b. Şâhin ile savaşmak ve ayrıca Ummân'a ordu sevk etmek için Vâsıt'a doğru harekete geçti. Muizzüddeve'nin Vâsıt'a varmasından sonra Ummân'dan kaçan Nâfi b. el-Esved de Vâsıt'a gelerek Muizzüddeve'ye itaatini tekrar bildirdi (28 Recep 355/20 Temmuz 966). Muizzüddeve de Nâfi'nin itaatini kabul etti ve ardından Ummân seferiyle ilgili ihtiyaç duyduğu gereksinimler konusunda Nâfi ile görüştü ve Ramazan (Ağustos-Eylül) ayında Vâsıt'tan ayrılarak Übülle'ye gidip Berîdîler'in Şatî-i Osmân'daki köşklerinde ikamet etmeye başladı. Muizzüddeve burada Ummân'a gönderilecek ordu için hazırlıklar yapmaya başladı ve ilk olarak farklı ebatlarda gemiler yaptırdı. Bu hazırlıklarla birlikte Muizzüddeve; Deylemlî ve Türk askerlerini Ummân'a yapılacak olan bu sefere katılmaya çağırды ve onlarda bu çağrıya

⁵⁴⁵ et-Tenûhî bu ismi en-Nevkânî şeklinde zikretmektedir. Bkz. Tenûhî, el-Kâdî Ebû Ali Muhassin b. Ali b. Muhammed, *Nisvâru'l-Muhâdara ve Ahbâru'l-Müzâkere*, I, Neşr. Abbûd es-Sâlecî, Dâr Sâdir, Beyrut 1995, 347.

⁵⁴⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 603; et-Tenûhî, *Nisvâru'l-Muhâdara*, I, 347; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 213. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 168.

⁵⁴⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 603; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 213. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 168.

⁵⁴⁸ et-Tenûhî, *Nisvâru'l-Muhâdara*, I, 347.

⁵⁴⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 603; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 213. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 168; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 44.

karşılık verdiler. Bu gelişmeyle birlikte Muizzüddeve, Ebü'l-Ferec Muhammed b. el-Abbâs'ı ordunun başına geçirerek,⁵⁵⁰ Ummân'ı zapt ettiği takdirde onu oraya vali olarak tayin edeceğini bildirdi.⁵⁵¹

Ebü'l-Ferec 355 yılı Şevval ayının ortalarında (4 Ekim⁵⁵² 966) yüz gemiden müteşekkil olan donanmanın başında Ummân'a doğru harekete geçti.⁵⁵³ Öte yandan Nâfi de bu donanmaya eşlik edenler arasında yer almaktaydı.⁵⁵⁴ Bu donanma Sîrâf'a⁵⁵⁵ ulaştığında amcasına yardım etmek için Adudüddeve'nin gemilerle hazırlamış olduğu takviye birliği de bu donanmaya katıldı. Bu takviye birliğiyle beraber yola devam eden Ebü'l Ferec Ummân'a ulaşmış ve burayı ele geçirerek şehirde büyük bir katliam yaparak burada bulunan gemileri de yaktırmıştı. Böylece Ummân Irak Büveyhîleri hükümdarı Muizzüddeve'nin hâkimiyeti altına girdi ve burada hutbe tekrar onun adına okunmaya başladı.⁵⁵⁶

Öte yandan İmrân b. Şâhin'in üzerine ordu sevk eden Muizzüddeve hastalığa yakalanınca askerlerini, hizmetçilerini ve has hâcibi olan Sebüktegin'i Vâsıt'ta bırakarak Bağdat'a dönmek için yola çıktı.⁵⁵⁷ 28 Rebîülevvel 356 (13 Mart 967) tarihinde Bağdat'a doğru harekete geçen Muizzüddeve Ahmed b. Büveyh Bağdat'a geldikten kısa bir süre sonra yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak burada vefat etti (13 Rebîülâhir 356/ 28 Mart-Nisan 967).⁵⁵⁸

⁵⁵⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 607; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 404; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 216.

⁵⁵¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 607. Krş. Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 45.

⁵⁵² Güner'in çalışmasında bu tarih Ekim ayı yerine sehven Ağustos ayı yazılmıştır. Bkz. Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 45.

⁵⁵³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 608; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 216. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 168; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 45.

⁵⁵⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 608.

⁵⁵⁵ Sîrâf; Fars bölgesinde bulunan Erdeşîr-i Hürre bölgesinin başkentidir. Bu şehir Fars ve Horâsân'ın erzak deposu olmakla birlikte Çin'e açılan önemli limanlardan da bir tanesiydi. Daha fazla bilgi için bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III, 294-295; Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 443.

⁵⁵⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 608; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 407; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 216; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 587-588; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 168-169; Âştîyanî-Pirniya, *Târih-i Kâmil-i İnan*, II, 579; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 45.

⁵⁵⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 608-620; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 404; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 220-221; Muhammed Hasan Han İ'timâdü's-Saltana, *Târih-i Muntazam-i Nâsiri*, Neşr. Muhammed İsmâil Rızvânî, I, Dünyây-i Kitâb, Tahran 1363 hş., 269.

⁵⁵⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 608-620; el-Antâkî, *Târihu'l-Antâkî*, 120; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 220 vd.; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 182-183; Ebü'l Fidâ, *el-*

Muizzüddeve'nin vefat etmesi üzerine Ebü'l-Ferec vezirliği kâtip Ebü'l-Fazl'a kaptırmamak için Ummân'ı buranın yerlilerinden olan ve aynı zaman da Adudüddeve'nin nâibi olan Ömer b. Nebhân et-Tâi'ye teslim ederek Bağdat'a geri döndü.⁵⁵⁹ Böylece İbn Nebhân Ummân'ı Fars Büveyhî hükümdarı Adudüddeve Ebû Şücâ Fennâhüsrev b. Rüknüddeve adına yönetmeye başladı. Bu arada bu konu hakkında Adudüddeve döneminde Dîvân-ı Resâil başkanlığını yapmış olan Abdülaziz b. Yûsuf eş-Şîrâzî'nin *Resâil*'inde geçen bilgilere göre Adudüddeve tarafından Sâhibu Ummân yani İbn Nebhân'a gönderilen Şevval 359 (Ağustos-Eylül 970) tarihli bir yetki belgesinde Adudüddeve kendi ismini hutbede okutmak ve yıllık belirli bir vergi vermek koşuluyla İbn Nebhân'a Ummân'ın yönetiminin verildiği kaydedilmektedir.⁵⁶⁰

Adudüddeve Ummân'ı hâkimiyet altına aldıktan bir müddet sonra burada bulunan zenci kabileleri kendilerine yardım eden bazı ordu mensuplarıyla birlikte İbn Hallâc adında birini emîr tayin ederek Ömer b. Nebhân'a karşı harekete geçtiler. Bunun üzerine Adudüddeve Kirmân'dan Ebû Harb Doğan komutasında bir orduyu deniz yoluyla Ummân üzerine sevk etti. Gemilerle hareket eden Ebû Harb Doğan Ummân'a yaklaştığında karaya çıkarak harekâtına devam etti. Geride kalanlar ise gemilerle yola devam ettiler ve her iki kuvvet Ummân'ın ileri gelen şehirlerinden Suhâr'ı kuşattılar. Ummân'da bulunan ordu mensupları ise burada bulunan zenciler ile birlikte Ebû Harb Doğan ve adamlarına karşı hem denizde hem de karada şiddetli bir şekilde savaşa tutuştular. Ancak buna rağmen Ebû Harb zafer elde ederek Suhâr'ı ele geçirdi. Bu gelişmeyle birlikte burayı savunan halk şehri terk etti. (362/972-973). Buradan ayrılan Zenci kabileleri ise Suhâr ile aralarında 2 merhalelik bir mesafede bulunan Berim köyüne gelerek burada toplandılar. Bunun üzerine Ebû Harb Doğan, Berim üzerine yürüyerek bu kabilelerden birçoğunu öldürüp, geri kalanları da esir alarak bu bölgeyi her türlü karışıklıklardan tamamen temizledi. Ancak buna rağmen Ummân dağlarında ayak takımından bir hayli adam toplanıp başlarına Verd b. Ziyâd'ı geçirerek, Hafs b.

Muhtasar, II, 106; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, I, 176; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 588; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 110; Muhammed Hasan Han, *Târih-i Muntazam-i Nâsirî*, I, 269. Krş. Fakihî, *Târih-i Âl-i Büveyh*, 33; Hacıyev, "Irak Büveyhîleri'nin Kuruluşu ve Muizzüddeve Dönemi (334-356/945-967)", 179.

⁵⁵⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 626; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 224-282. Krş. Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İnan*, II, 579; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 45.

⁵⁶⁰ Abdülazîz b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *Resâilü'l-Abdülazîz b. Yûsuf*, Neşr. Muhammed Yûnus Abdu'l-âl, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, Kahire 2009, 92. Krş. Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 46.

Râşid adında birisini de halife tayin edip buralarda hâkimiyet kurdular. Bunların bu bölgede iyice güçlenmeleri üzerine Adudüddavle, veziri Ebûl-Kâsım el-Mutahhir b. Abdullâh'ı deniz yoluyla üzerlerine sevk etti. Ummân'da Harfân denilen yere kadar gelen el-Mutahhir, Harfân halkına karşı acımasızca bir savaşa girişerek onlardan pek çok kimseyi esir alıp Suhâr'a dört günlük bir mesafede bulunan Damâ üzerine yürüdü. el-Mutahhir Damâ'ya ulaştığında burada bulunanlarla çarpışmalara girişmiş ve aynı şekilde onlara karşı da amansızca saldırılar düzenleyip, Damâ'nın ileri gelenlerinden birçoğunu da esir almıştı. Bu şekilde yoluna devam eden el-Mutahhir, Ummân dağlarına yaklaştığında burada hâkimiyet kurmuş olan bu ayak takımının reisleri Verd b. Ziyâd ve halifeleri Hafs b. Râşid kaçıp gitmişlerdi. Ancak el-Mutahhir, onları bu dağların kasabalarından olan Nazvâ'ya kadar takip ederek onları burada mağlûp etmiş ve nihayet reisleri Verd b. Ziyâd'ı öldürülmüştür. Bunların halife diye kabul ettikleri Hafs b. Râşid ise kaçıp Yemen'e gitmiş, orada hocalık yapmaya başlamıştı. Daha sonra el-Mutahhir, burada bulunan ve eş-Şeref ismiyle anılan bölgede toplanmış ve sayıları on bin kadar olan Arapların üzerine yürüyerek onları da bertaraf ederek bütün bölgeye bir düzen ve dirlik getirip bölgeyi tamamen itaat altına almış ve burada Adudüddavle'ye muhalefet eden kimseyi bırakmamıştı (363/973-74).⁵⁶¹ Böylece Ummân bölgesi tamamen Fars Büveyhîler'in hâkimiyeti altına girmiş oldu.

2.1.2.2. Adudüddavle'nin Kirmân'a Hâkim Olması

Daha önce de değinildiği gibi Büveyhîler'den Kirmân bölgesine ilk hücum eden Muizzüddavle Ahmed b. Büveyh idi (324/935-936). Muizzüddavle bu hücumunda Kirmân'ı elde etmişse de Fars'a geri dönünce orada İlyâsîler, Sâmânîler adına uzun bir süre hüküm sürdüler.⁵⁶²

Kirmân'da uzun bir müddet hâkimiyetini sürdürmüş olan Ebû Ali Muhammed b. İlyâs, hastalanıp felç geçirince Elyesâ, İlyâs ve Süleyman adındaki üç büyük oğlunu toplayıp, ülkenin hâkimiyetini onlar arasında paylaştırdı. Ebû Ali bu taksime göre daha önceki bir hareketinden dolayı en büyük oğlu Elyesâ'dan çekindiği için yönetim işini ona bırakmış, ondan sonra başa geçmek üzere de İlyâs'ı veliaht tayin etmiştir. Süleyman'a ise asıl memleketleri olan Soğd bölgesine gidip buralarda kendisine ait olan

⁵⁶¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 282-283. Krş. Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 579; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddavle ve Dönemi (338-372/949-983)", 47-48.

⁵⁶² Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 579.

mal ve paraları getirmesini ve buraya sahip olmasını emretmiştir. Ancak onun tüm bu gayretlerine rağmen Muhammed b. İlyâs ile oğulları arasında anlaşmazlık baş göstermiş ve bunun sonucunda da Elyesâ, hem babasını hem de kardeşlerini bertaraf ederek Kirmân yönetimini eline almıştır (357/968).⁵⁶³

Elyesâ, Kirmân yönetimini eline alınca gençliğinin de verdiği heyecan ve aşırılıktan dolayı Adudüddavle ile mücadeleye girişmiş ve aralarında sınır çatışmaları meydana gelmeye başlamıştı. Öte yandan iki taraf arasında bu mücadele sürerken Adudüddavle'nin adamlarından bir grup Elyesâ'ya sığınmış ve Elyesâ da onlara ihsanlarda bulunmuştu. Ancak bu adamlardan bir kısmı geri dönünce Elyesâ geri kalanları cezalandırmak için kulak ve burunlarını kestirmişti. Bu arada Elyesâ'nın adamlarından da bir grup kaçıp Adudüddavle'ye sığınarak ondan emân dilemişlerdi. Bunun üzerine Adudüddavle bu gelenlere izzet ve ikramlarda bulunup iltifatlarda bulunarak onlara yakınlık göstermişti. Elyesâ'nın adamlarından Deylem ve Türk olanlar her iki lider arasındaki bu birbirine zıt davranışları sezince Elyesâ'nın yanından gruplar hâlinde yavaş yavaş ayrılıp Adudüddavle'ye iltihak ettiler. Sadece bir seferinde devletin ileri gelen şahsiyetlerinden bin kişiye yakın bir kabile Adudüddavle'ye varmıştı. Böylece Elyesâ'nın yanında en yakın adamlarından başka kimse kalmamış ve hattâ askerlerinin büyük bir kısmı dahi ondan ayrılmıştı. Bu durum üzerine bu fırsatı değerlendirmek isteyen Adudüddavle Ramazan 357 (968 Temmuz-Ağustos) tarihinde Kirmân üzerine yürüdü. Bunu haber alan Elyesâ ise mahiyetini ve elindeki mallarını alıp Buhârâ'ya doğru çekilip Sâ mânîler'e sığındı. Elyesâ'nın kaçmasıyla birlikte Adudüddavle Kirmân üzerine yürüyerek burayı ele geçirdi ve ardından da Kirmân'ın merkezi olan Berdesîr'e girip İlyâsîler'in malları başta olmak üzere her şeye el koydu.⁵⁶⁴

Adudüddavle'nin Kirmân'ı ele geçirdiği haberi İbn Bânûye diye bilinen Saffârîler'in Sîstân hâkimi Halef b. Ahmed'e ulaştınca, bu zat Adudüddavle ile

⁵⁶³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 639 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 229-230; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâ mânîler*, 201-202; Tâçâbâdî, *Târîh-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 114-115; Bosworth, "The Banû Ilyâs of Kirmân (320-57/932-68)", 114-115.

⁵⁶⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 641; Curfâdakânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, 309-310; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 231; Fakihî, *Âl-i Bûveyh ve Ovsâ-yi Zamân-i İşân*, 187; aynı müellif, *Târîh-i Âl-i Bûveyh*, 34-35; Zerrînkûb, *Târîh-i Merdum-i İrân*, II, 438; Tâçâbâdî, *Târîh-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 115 vd.; Bosworth, "The Banû Ilyâs of Kirmân (320-57/932-68)", 116; Güner, "Bûveyhîler'den Adudüddavle ve Dönemi (338-372/949-983)", 39.

haberleşip ona itaatini bildirerek Sîstân'da hutbeyi onun adına okuttu.⁵⁶⁵ Böylece Ebû Ahmed Halef, hem Büveyhîler'e karşı bölgesini korumuş hem de eskiden tabi olduğu Sâ mânîler'e karşı Büveyhîler'in desteğini sağlamış oldu.

Bu arada Kirmân'ın alınmasından dolayı Halife el-Mutî-Lillâh tarafından Adudüddeve'ye ahidnâme, kuşak, bilezik, hil'at gönderildi ve bütün Kirmân bölgesi için kendisine ahd yazıldı.⁵⁶⁶ Adudüddeve ise bütün Kirmân bölgesini daha sonraları "Şerefüddeve" lakabını alıp Irak'ı tamamen hâkimiyeti altına alacak olan oğlu Ebû'l-Fevâris'e iktâ etti ve komutanlarından Gûrgîr b. Cestân'ı⁵⁶⁷ da Kirmân'da kendisine nâib tayin edip Fars bölgesine geri döndü.⁵⁶⁸

2.1.2.3. Kirmân'da Büveyhî Hâkimiyetine Karşı Meydana Gelen İsyânlar

Elyesâ, Adudüddeve karşısında geri çekilerek Kirmân bölgesini Büveyhîler'e bırakınca, bu bölge üzerinde hâkimiyet kurmuş olan Sâ mânîler, Kirmân'ı tekrar ele geçirmek için harekete geçtiler. Bu doğrultuda Sâ mânî emîri I. Mansûr b. Nuh; İlyâsî Hanedanlığı'nın bir diğer üyesi olan Süleyman b. Muhammed b. İlyâs'a Kirmân'da bulunan Kûfs ve Belûç kavimlerinin kendisine itaat edip yardıma hazır olduklarını söyleyerek, onu Kirmân'ı ele geçirmesi hususunda ikna etti ve Süleyman b. Ebî Ali komutasında bir ordu hazırlayıp Kirmân üzerine sevk etti (359/969). Süleyman Kirmân'a ulaştığında Kûfs ve Belûç kavimleri ile Adudüddeve'ye düşmanlık besleyen diğer gruplar hemen Süleyman ile birleşerek Büveyhîler'e karşı harekete geçtiler. Bunun üzerine Adudüddeve'nin Kirmân'da nâib olarak bıraktığı Gûrgîr b. Cestân da Süleyman'a karşı harekete geçerek, onunla Cîruft ve Bem arasında savaşa tutuştu.

⁵⁶⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 641; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 417; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 590; Ahmed Ali Han Vezîrî, *Târih-i Kirmân*, I, 332; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 187-188; Tâçâbâdî, *Târih-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 117; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 40; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 634.

⁵⁶⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 641; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 419; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 188; Tâçâbâdî, *Târih-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 117; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 100; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 39.

⁵⁶⁷ İbn Haldûn bu ismi; "Kürtegin b. Hestân" şeklinde kaydetmektedir. Bkz. İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 590.

⁵⁶⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 641; Curfâdakânî, *Tercüme-yi Târih-i Yemînî*, 310; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 231; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 590; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 188; Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, II/III, (Trc. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1987, 485; Tâçâbâdî, *Târih-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 117; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 100; Busse, "Iran Under The Buyids", IV, 266; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 39.

Yapılan bu savaşı Büveyh ordusu kazandığı gibi, savaş esnasında Süleyman ile kardeşi Elyesa'nın Bekr ve el-Hüseyn adlarındaki iki oğlu öldürüldü.⁵⁶⁹ Ayrıca bu savaşta Horâsânlı kumandanların ileri gelenlerinden ve askerlerden pek çok kişi de öldürüldü. Bu arada Süleyman ve yeğenlerinin kesik başları Şîrâz'da bulunan Adudüddeve'ye ulaştırılmış, o da bunları babası Rüknüddeve'ye göndermişti.⁵⁷⁰

Süleyman b. Muhammed b. İlyâs, Adudüddeve'ye karşı giriştiği bu savaşta yenilince, Kirmân'da bulunan Ebû Saîd el-Belûçî ve çocukları başta olmak üzere Kûfs ve Belûç kavimleri bir araya gelerek yönetime karşı isyan etme hususunda anlaşılarda (360/970). Bunun üzerine Adudüddeve, Âbid b. Ali'yi Gûrgîr b. Cestân'a yardım etmek üzere görevlendirdi. Bu iki kumandan yanlarında bulunan askerlerle birlikte Cîruft'a doğru hareket ettiler. İsyancılar ile Büveyh ordusu 10 Safer 360 (13 Aralık 970) tarihinde Cîruft yakınlarında savaşa tutuştular. İki taraf arasında meydana gelen bu savaşta Büveyh ordusu Kûfslar ile yanlarında bulunanlara ağır kayıplar verip onları geri çekilmek zorunda bıraktılar. Bu arada Ebû Saîd el-Belûçî'nin iki oğlu da bu öldürülenler arasında yer almaktaydı.

Büveyh ordusu bozguna uğrayıp kaçan bu isyancıların peşinden gitmiş ve Âbid b. Ali bunların köklerini tamamen kurutmak için onlara defalarca yetişip onları birkaç kez mağlûp ederek pek çoğunu öldürmüştü. Bu ara bu kovalamacanın sonunda Hürmüz'e varan Âbid b. Ali burayı ele geçirdikten sonra Tîz ile Mekrân bölgesini zapt ederek, buralardan iki bin kadar esir aldı. Geri kalanları ise emân dileyip bütün kale ve dağ bölgelerini teslim ederek, barış akdederek tamamen savaşa son verdiler ve İslâm'ın kaidelerini uygulayarak namazı kılıp, zekât vererek oruç tutmaya başladılar.

Bu isyancılar hâkimiyet altına alınınca Âbid b. Ali, Süleyman b. Muhammed b. İlyâs'a katılmış olan Harûmiyye ve Câsekiyye (veya Câşikiyye)⁵⁷¹ diye tanınan grupların üzerine yürüyerek onlardan pek çok kişiyi öldürüp geri kalanlarını da

⁵⁶⁹ Muhammed Hasan Han, 359 (969) yılı olaylarını anlatırken bu konuya dair sadece Süleyman'ın Adudüddeve ile Kirmân'da savaştığını ve bu savaşta öldürüldüğünü kaydetmektedir. Bkz. Muhammed Hasan Han, *Târîh-i Muntazam-i Nâsirî*, I, 272.

⁵⁷⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddîn Burslan), 683; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 250; Ahmed Ali Han Vezîrî, *Târîh-i Kirmân*, I, 333; Fakihî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 188; Tâcâbâdî, *Târîh-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 118; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler*, 203; Bosworth, "The Banû İlyâs of Kirmân (320-57/932-68)", 117; Güner, "Büveyhiler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 40.

⁵⁷¹ Kaynaklarda Câsek veya Câşik olarak geçen bu topluluk, Mekrân'da yaşayan yerli bir halktır. Bkz. Ali Ekber Dihhudâ, "Câsek", *Lugatnâme-yi Dihhudâ*, (Haz. Muhammed Mu'in-Seyyid Ca'fer Şehîdî), Müessese-i İntişârât ve Çap-i Dânişgâh-i Tahran 1377 hş., V, 7359.

Adudüddeve'ye göndermiş ve böylece bu bölge zapt altına alınarak burada bir müddet sulh ve sükûnet sağlanmış oldu.⁵⁷²

Asilerin itaat altına alınmasının üzerinden çok geçmeden Belûç kabileleri Ali b. Muhammed el-Bârizî (veya el-Pârizî) liderliğinde tekrar kan dökmeye ve yol kesmeye başlamışlardı. Onların bu fitne ve fesatlarının Adudüddeve tarafından duyulması üzerine kendisi bizzat askerlerini hazırlayıp donatarak Zilkade 360 (Ağustos 971) tarihinde Kirmân üzerine yürüdü. Adudüddeve Sîrcân'a ulaştığında bunların; Kirmân, Sicîstân ve Horâsân bölgelerinde giriştikleri yol kesme, etrafa saldırma gibi karışıklık ve yaptıkları fitneleri bizzat şahit olmuş ve hemen Türk, Deylem, Gîl (Cîl), Bedevi Arap, Kürt, Zut ve kılıçlı piyadelerden ulaşan kalabalık bir orduyu Âbid b. Ali komutasına vererek bunları takip etmesini emretti. Bunlar Âbid b. Ali'nin üzerlerine geldiğini öğrenince askerlerin girmesine ihtimal vermedikleri dar geçitlere doğru kaçıp buralarda ikamet etmeye başladılar. Ancak Âbid b. Ali bu isyancıların peşine bırakmamıştı. Nitekim kardeşini güçlü bir birlik ile onların arkasından gönderdi. Kendisi de geriye kalan askerlerle birlikte başka bir yoldan Belûçlar'ın yerleştikleri Bâriz dağlarına yürüyerek burayı savaştan ele geçirdi. Bu gelişmeyle birlikte burada bulunanların hepsi yakalanınca, dar geçitlerde ikamet eden Belûçlar habersiz kalmış ve Büveyh ordusu hiç ummadıkları bir anda Belûçlar saldırarak, onlara kaçma imkânı vermemişti. Böylece Büveyh ordusu 19 Rebûlevvel 361 (9 Ocak 972) pazartesi günü bunlarla savaşa tutuşmuş ve Belûçlar akşama kadar direnmelerine rağmen Büveyhîler onları hezimete uğrattılar. Bu savaşta Belûç kavminin savaşçı askerleri ve adamlarından büyük bir kısmı öldürülmüş, geriye kalan kadın, çoluk çocuk ise esir alınmış ve çok azı kurtulabilmiştir. Geriye kalan da emân dileyince onlara emân verilmiş, ancak hepsi buradan uzaklaştırılarak yerlerine asi olmayan halk yerleştirilmiş ve yerleştirilen bu halk bölgede çiftçilik yaparak yerleştikleri bölgenin mamur olmasını sağlamışlardır.⁵⁷³ Bu arada Adudüddeve Kûfs ve Belûç kavimlerine karşı kazandığı bu zaferin ardından

⁵⁷² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 683-684; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 253-254; Fakihî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 188-189; Tâcâbâdî, *Târih-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 119; Bosworth, "The Banû Ilyâs of Kirmân (320-57/932-68)", 117; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 41.

⁵⁷³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 684-685; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 254; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 591-592; Bosworth, "The Banû Ilyâs of Kirmân (320-57/932-68)", 117-118; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 42.

aralarında emîr ve devlet adamlarının da bulunduğu İzzüddeve Bâhtiyar, İbn Bâkiyye ve Ebû İshâk es-Sâbî gibi kişiler kendisine kutlama mektupları gönderdi.⁵⁷⁴

Âbid b. Ali bu olayı hallettikten sonra Câsekiyye kavmi ve onlar gibi bozgunculuk yapan bazı grupların üzerine tekrar yürüdü. Bu kavimlerin yayıldığı bölgeler; Tiz ve Mükrân'a bitişik olan Kûfs dağları ile Ummân sınırlarına kadar olan sahilleri kapsamaktaydı. Onlar bu yerlere fitne ve fesat çıkararak, cinayetler işliyorlardı. Bu yüzden Âbid b. Ali; Türk, Deylem, Arap ve diğer gruplardan oluşan güçlü bir orduyu kardeşiyle birlikte bu bölgeye gönderdi. Ayrıca onunla birlikte teçhizatın bir kısmını karadan develerle, geriye kalan diğer kısmını ise deniz yoluyla Sîrâf'tan gemiler ve kayıklar ile Hürmüz boğazı ile Kirmân sahillerine gönderdi. Hazırlanmış olan bu ordu birkaç geçitten geçerek Câsekiyyeler'in üzerine yürüdü. Onlar herhangi bir ordunun kendilerine ulaşamayacağını umduklarından gafil bir haldeydiler. Bu yüzden Büveyh ordusu onlara ağır bir darbe indirip, pek çoğunu öldürüp geriye kalanlarını da esir aldılar. Böylece burada bulunan asilerin kökleri kazınmış oldu.

Gürgîr b. Cestân ile Âbid b. Ali'in bu başarılarına rağmen Adudüddeve bu son gelişmelerden memnun kalmamış ve Gürgîr b. Cestân'ı tutuklayarak Sîrâf'a götürdü ve barışmaya zemin bırakacak bir şekilde onu orada hapsetti.⁵⁷⁵

Kirmân'da meydana gelen bu isyanların bastırılmasının üzerinden birkaç yıl geçtikten sonra bölgede Büveyhîler'e karşı isyanlar tekrar baş gösterdi. Bu isyanın ortaya çıkmasına neden olan kişi ise Kirmân'ın Curûmiyye (Germîsîr)⁵⁷⁶ bölgesinde yaşayan ve Germîsîr'in ileri gelenlerinden olan Tâhir b. es-Simme'ydi. Nitekim Adudüddeve tarafından bölgenin vergilerini toplamak için kendisine bazı iltizamlar verilmiş olan Tâhir b. es-Simme, kendisine verilen bu iltizamlar sayesinde bir hayli mal biriktirmişti. Bu arada daha sonra zikredeceğimiz sebeplerden ötürü Adudüddeve Bağdat'a doğru gitmiş ve veziri Ebûl-Kâsım el-Mutahhar b. Abdullah'ı da Ummân

⁵⁷⁴ es-Sâbî'nin eserinde İzzüddeve Bâhtiyar, İbn Bâkiyye ve Ebû İshâk es-Sâbî'nin göndermiş olduğu bu mektuplar yer almaktadır. Mektuplar ve içerikleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. es-Sâbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Hilâl b. Zehrûn es-Sâbî, Neşr. Emîr Şekîb Arslân, ed-Dârü't-Tekaddümiyye, Beyrut 2010, 55 vdd.

⁵⁷⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 685. krş. Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 42.

⁵⁷⁶ Kirmân bölgesinin güney kısmı olan ve aynı zaman da sıcak iklime sahip yer anlamına gelen Germîsîr bölgesi; Cîruft, Bem ve Hâbis gibi yerleri kapsamaktaydı. Bkz. Muhammed İbrâhîm Habîsî, *Selçûkiyân ve Guz der Kirmân*, mukaddime, tashîh ve teşhîye Bâstânî-yi Pârîzî (Muhammed İbrâhîm), İntişârât-i Kûrş, Tahran 1373 hş., 5, dipnot 1. Ayrıca bu bölgeler Kirmân'ın diğer yerlerine nazaran daha sıcak oldukları için bu isimle zikredilmektedir ve "germîsîr" kelimesi Arap coğrafyacıları tarafından "curûm" şeklinde geçmektedir.

tarafına göndermişti. Bu durum ise Kirmân bölgesinin askersiz kalarak savunmasız bir hale gelmesine neden olmuştu. Bu durumdan istifade etmek isteyen Tâhir b. es-Simme Germsîr ve diğer bölge halkından birçok kimseyi etrafında toplayarak Kirmân'ı elde etmek için Büveyhîler'e karşı isyan etmişti.

Büveyhîler'e karşı isyan eden Tâhir b. es-Simme tek başına başarılı olamayacağını bildiğinden yardım almak için Sâ mânî komutanlarından Yüztemur'a mektuplar yazarak onu Kirmân'ı ele geçirme konusunda teşvik ediyordu. Kaynaklarda geçen bilgilere göre Yüztemur, Sâ mânîlerin Horasan orduları kumandanı olan Ebû'l-Hasan Muhammed b. İbrahim b. Sîmcûr'a karşı gelmiş ve bundan dolayı aralarında anlaşmazlık ve nefret meydana gelmişti. Bunu haber alan Tâhir b. es-Simme de Yüztemur'a mektuplar yazarak Kirmân taraflarını ele geçirme hususunda onu teşvik etmeye çalışıyordu. Nihayet Tâhir b. es-Simme amacına ulaşmıştı. Nitekim Yüztemur, Tâhir b. es-Simme'nin yanına gelerek, kendi aralarında Büveyhîler'e karşı ittifak ettiler ve bu ittifak doğrultusunda Yüztemur'u emîr nasp ettiler. Ancak Tâhir b. es-Simme'nin yanında bulunan Germsîr piyadeleri Yüztemur'a karşı isyan ettiler. Yüztemur ise bu isyanın müsebbibi olarak Tâhir b. es-Simme'yi görmekteydi. Bundan dolayı aralarında ihtilâf ortaya çıktı ve ikili arasında meydana gelen bu ihtilafın savaşa dönüşmesi sonucunda da Yüztemur, Tâhir b. es-Simme'yi mağlûp ederek, onu esir aldı ve adamlarından da pek çoğunu öldürdü. Kirmân bölgesinde meydana gelen bu karışıklıklar üzerine o sıralarda Horâsân nahiyelerinden birinin sahibi olan İlyâsoğullarından el-Hüseyn b. Muhammed b. İlyâs da bu karışıklıklardan istifade ederek bu bölgeyi ele geçirmeye niyetlendi ve bu doğrultuda etrafında topladığı kalabalık askerlerle birlikte Kirmân üzerine yürüdü. Bu esnada Germsîr askerleri ve bunlara benzer diğer asi grupları da el-Hüseyn'e katılmışlardı.

Öte yandan Adudüdevle'nin Ummân'a göndermiş olduğu veziri el-Mutahhar, daha önce de değinildiği gibi Ummân bölgesini tamamen ele geçirmiş ve buralarda isyan çıkarıp duran Haricîleri mağlûp ederek buraları ıslah etmişti. el-Mutahhar Ummân meselesini hallettikten sonra Bağdat'ta bulunan Adudüdevle'nin yanına gitmek üzere Errecân'a doğru yola çıkmıştı. Ancak o sıralarda Adudüdevle kendisine haber göndererek yukarıda zikrettiğimiz olayları bastırmak için Kirmân'a doğru yürümesini emretmesi üzerine el-Mutahhar Şîrâz'a giderek 21 Receb 364 (7 Nisan 975) tarihinde oradan hareketle Kirmân üzerine yürüdü ve yolda karşılaştığı isyancı ve karışıklık

çıkaran fesatçıların hepsini cezalandırarak hızlıca Kirmân'a doğru ilerledi. el-Mutahhar Kirmân'a vardığında, ilk olarak Yüztemur'a hücum ederek Bem şehri civarında meydana gelen çarpışmalarda Yüztemur mağlûp etmiş, bunun üzerine Yüztemur Bem'e kaçarak burada bulunan müstahkem bir kaleye sığınmıştı. Ancak el-Mutahhar kaleyi muhasara altına alınca Yüztemur emân dilemiş. Bunun üzerine el-Mutahhar da Yüztemur'a emân vererek, onun yanında esir olarak getirdiği Tâhir b. es-Simme'yi halkın huzuruna çıkararak, halkın onu teşhir etmesini istemişti. Halk, Tâhir b. es-Simme'yi teşhir ettikten sonra Tâhir b. es-Simme boynu vurularak idam edildi.⁵⁷⁷ Yüztemur'e gelince, bu konuda Miskeveyh; onun el-Mutahhar tarafından kalelerden birine gönderip hapsedildiğini ve kendisinden bir daha haber alınmadığını,⁵⁷⁸ İbnü'l-Esîr ise el-Mutahhar'ın Yüztemur'u gittiği her yere ve bazı kalelere yanında götürerek ona verdiği emân sözünü tuttuğunu kaydetmektedir.⁵⁷⁹

el-Mutahhar; Yüztemur ve Tâhir b. es-Simme işini hallettikten sonra savaşa hazır ve yanında silahlanmış on bin asker bulunan el-Hüseyn b. Muhammed b. İlyâs'ın üzerine yürüdü. Ancak el-Mutahhar, el-Hüseyn ve ordusuyla karşılaştığı zaman sayılarının çokluğunu görmüş ve onlardan ürkmüştür. Fakat bununla birlikte savaşın da kaçınılmaz bir hâle geldiğini görüp, el-Hüseyn'in askerleriyle Cîruft kapısının önünde savaşa tutuştu. Bu savaş esnasında el-Mutahhar'ın sağ kolu, el-Hüseyn'in askerlerine taarruz ederek ordusunun şehrin surlarına sığınmaya mecbur bıraktı. Bu gelişme ise el-Hüseyn'in ordusundaki düzenin bozulmasına neden oldu ve bu fırsatı ganimet bilen el-Mutahhar'ın askerleri onları ok yağmuruna tutarak pek çoğunu öldürdükleri gibi el-Hüseyn'i de esir alarak el-Mutahhar'ın huzuruna getirdiler. Bu olaydan sonra el-Hüseyn'den bir daha herhangi bir haber alınamadı. Bu gelişmeler sonucunda Kirmân'da meydana gelen karışıklıklar sona ermiş ve Kirmân'da Büveyh hâkimiyeti tekrar sağlanmış oldu.⁵⁸⁰

⁵⁷⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kivameddin Burslan), 741-742; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 291-292; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 97-98; Bosworth, "The Banû İlyâs of Kirmân (320-57/932-68)", 118; Tâçâbâdî, *Târih-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 119-120; Güner, "Büveyhîler'den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)", 43.

⁵⁷⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kivameddin Burslan), 742.

⁵⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 292.

⁵⁸⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kivameddin Burslan), 742-743; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 292; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 98; Bosworth, "The Banû İlyâs of Kirmân (320-57/932-68)", 118-119; Tâçâbâdî, *Târih-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 120; Güner, "Büveyhîler'den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)", 43.

2.1.2.4. Bağdat'ta Meydana Gelen Karışıklıklar ve Adudüdevle'nin Bağdat'a Gitmesi

Muizzüdevle hastalanıp ölünce yerine veliaht olarak oğlu İzzüdevle Bahtiyâr'ı bırakmıştı ve ona ordudaki Türkler ile Deylemliler arasında sorunlara dikkat etmesini, ordunun büyük bir kısmını oluşturan Türkler'e iyi davranmasını ve Türkler tarafından sevilen Sebüktegin'i görevinde bırakarak onunla iyi geçinmesi nasihatinde bulunmuştu. Ancak İzzüdevle Bahtiyâr Irak Büveyhîleri'nin başına geçince babasının bu nasihatlerini bir kenara bırakarak vaktinin çoğunu zevk ve eğlenceyle geçirmeye başladığı gibi Sebüktegin ile de arası açılmıştı. Diğer taraftan İzzüdevle Bahtiyâr, Deylemliler'i Bağdat'tan uzaklaştırmak istemiş ancak onlar bunu kabul etmedikleri gibi hükümdara karşı ayaklanarak maaşlarının artırılması talebinde bulunmuşlardı. İzzüdevle Bahtiyâr da çaresiz bir şekilde onların bu isteğini kabul etmek zorunda kalmıştır. Ancak bu gelişmelerin sonucunda bu sefer de Türkler, Deylemliler'den dolayı bazı isteklerde bulunmuşlardı. İzzüdevle Bahtiyâr ise ilk başlarda bu istekleri kabule yanaşmasa da Türkler'in Sebüktegin'in etrafına toplanmalarından dolayı onların bu isteklerini kabul etmek zorunda kalmıştır.⁵⁸¹

İzzüdevle Bahtiyâr ile Sebüktegin arasında meydana gelen ihtilaflar zamanla daha da büyümüştür. Nitekim İzzüdevle Bahtiyâr, Sebüktegin'i bir ordunun başında Rüküdevle'nin yardımına göndermek istemiş ancak Sebüktegin bunu kabul etmemişti. Bunun üzerine İzzüdevle Bahtiyâr bu görev için Alptegin'i görevlendirerek Sebüktegin ile Alptegin'in arasını bozmaya çalıştı. Bu durumla birlikte İzzüdevle Bahtiyâr ile Sebüktegin arasında meydana gelen ihtilaf daha da büyüdü ve bunun sonucunda Sebüktegin, İzzüdevle Bahtiyâr'ın yaptığı her işten haberdar olmak için yanına casuslar yerleştirdi.⁵⁸²

Bu gelişme İzzüdevle Bahtiyâr ile Sebüktegin arasındaki ilişkileri daha da bozduğu gibi ikisi arasındaki ihtilafa bir yenisi eklenmişti. Bu seferki ihtilafın nedeni ise Bahtiyâr'ın Farsça kâtibî olan Şîrzâd b. Sûrhâb ed-Deylemî'ye gereğinden fazla ilgi göstermesiydi. Nitekim Şîrzâd b. Sûrhâb, Bahtiyâr'ı tamamen etkisi altına almış ve

⁵⁸¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 623 vdd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 223. Ayrıca bkz. Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 37 vd.

⁵⁸² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 622-624; Ahmet Ağırakça, "Büveyhîler Döneminde Türk Kumandanları I. Sebüktekin", *Belleten*, LIII/207-208, Ağustos-Aralık 1989 Ankara, 617.

hatta onu, Sebüktegin'e suikast düzenleyip onu öldürme konusunda dahi ikna etmişti. Ancak bu haber Sebüktegin'e ulaşınca Sebüktegin ihtiyatlı davranmaya başlamış ve Bahtiyâr ile yan yana gelmemeye çalışmıştı. Ayrıca Şîrzâd b. Sûrhâb, sadece Bahtiyâr'ı değil, veziri ve diğer ordu mensuplarını da etkisi altına almıştı. Onun hem Sebüktegin hem de Türkler'e karşı giriştiği olumsuz hareketleri sonucunda Türkler ona karşı harekete geçerek onu öldürmeye karar verdiler. Ancak bu işi Sebüktegin'e danışmadan gerçekleştirmek istemediler. Sebüktegin ise bu düşünceye karşı çıkarak en doğru yolun Şîrzâd b. Sûrhâb'ın korkutularak Bağdat'tan kaçmasını sağlamak olduğunu söyledi ve bunun üzerine Türkler de bunu yaparak onu Bağdat'tan uzaklaştırdılar. Bu arada Şîrzâd b. Sûrhâb, Rey'e giderek Rûknüddeve'nden yardım istemiş ancak umduğu yardımı elde edemedi. 358 (968-969) yılında burada vefat etti.⁵⁸³

İzzüddeve Bahtiyâr, Sebüktegin ile arasında meydana gelen ihtilaflar Bizans'ın, İslâm beldelerine saldırması üzerine kısa bir süreliğine son bulmuştu. Şöyle ki 361 yılının Muharrem ayında (Ekim-Kasım 971) İoannes Çimiskes komutasındaki Bizans orduları el-Cezire bölgesine ilerleyip Nusaybine kadar gelmişlerdi. Bu tehlikeli durum karşısında bölgeyi elinde bulunduran Hamdânî hükümdarı Ebû Tağrib b. Hamdân ise herhangi bir mukavemette bulunamamıştı. Bu durum üzerine saldırıya uğrayan bölge halkından ileri gelen bir heyet, Bağdat'a giderek Bizans ordularına karşı yardım istediler. Diğer taraftan Bahtiyâr ise bu esnada Kûfe dolaylarında avlanmaya çıkmıştı. Bunun üzerine Bağdat halkından bir grup onun yanına giderek, yaptıklarını kınayarak, ondan İslâm beldelerine yardımda bulunmasını istediler. Bunun üzerine Bahtiyâr, onlara yardım sözü vererek Sebüktegin'e gönderdiği bir mektupta Bizans ordusuna karşı girişeceği gaza hareketi için hazırlanmasını ve halkı toplamasını emretti. Sebüktegin de Bahtiyâr'ın bu emrini yerine getirerek gaza için büyük bir ordu oluşturdu. Ayrıca Bahtiyâr, Ebû Tağlib b. Hamdân'a da bir mektup yazıp yiyecek maddeleri ile davarlara yem hazırlanmasını emretmiş ve Bizans üzerine gazaya çıkmakta olduğunu bildirmişti. Ebû Tağlib derhal bu emirleri yerine getirerek kendisinden istenenleri hazırladı. Ayrıca Bahtiyâr, halifeden de mali yardımlarda bulunmasını istemiş ve uzun uğraşlar sonucunda Halife et-Mutî-Lillah yardım etmeyi kabul etmişti. Ancak meydana gelen bu ordu pek çok farklı gruptan oluşuyordu. Bu yüzden bu gruplar arasında yer alan Sünnî

⁵⁸³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 645 vdd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 244; Ağrakça, "Büveyhîler Döneminde Türk Kumandanları I. Sebüktekin", 617-618.

ve Şîî gruplar arasında ordu harekete geçmeden karışıklıklar meydana gelmeye başladı ve bu durum da gaza hareketinin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden oldu.⁵⁸⁴

Bu olaylardan bir yıl sonra İzzüddevle Bahtiyâr ile Sebüktegin arasındaki ihtilaflar tekrar baş gösterdi. Şöyle ki bir gün sarhoş bir Deylemli, Sebüktegin'in Dicle kenarındaki konağına doğru yaklaşarak elindeki bir mızrağı (zûbîn)⁵⁸⁵ Sebüktegin'in penceresinde asılı bulunan çevgana doğru fırlatmıştı ve bu mızrağı çevgana saplamıştı. Bunun üzerine Sebüktegin hemen hizmetçilerine bağırarak ve onlarda bu sarhoşu yakalamışlardı. Sebüktegin mızrağı pencereye doğru fırlatan bu adamın kendisini öldürmek istediğini zannedip konuşurmaya çalışmışsa da herhangi bir sonuç elde edememişti. Bunun üzerine Sebüktegin bu sarhoşu adamlarıyla Bahtiyâr'a göndermiş ve ona olup bitenleri anlatmıştı. Bahtiyâr ise bu Deylemli'nin öldürülmesini emredince Sebüktegin'in bu olayın bir suikast olduğu hususundaki şüphesi daha çok artmış ve Bahtiyâr'ın bu olayın yayılmasına engel olmak için adamı öldürdüğünü düşündü. Diğer taraftan Deylemliler bu adamın öldürülmesi üzerine harekete geçerek Sebüktegin'i öldürmek istemişler, fakat Bahtiyâr onları razı edip karargâhlarına geri göndermişti (362/972-973).⁵⁸⁶

İzzüddevle Bahtiyâr bu olayları yatıştırdıktan bir yıl sonra Rebûlevvel (Aralık 973) ayında Musul'u elde etmek için harekete geçti. Ancak Bahtiyâr Musal'a ulaştığı zaman Ebû Tağlib buradan ayrılarak Bağdat üzerine yürüdü. Bu durumu haber alan Bahtiyâr ise kendisini geriden takip eden Sebüktegin'e haber yollayarak duruma müdahale etmesini istedi ve Muhammed b. Bakiyye ile ordusunun bir kısmını da ona yardıma gönderdi. İki ordu Bağdat dolaylarında karşılaşırsa da aralarında ciddi bir çarpışma meydana gelmedi. Bu arada Ebû Tağlib, Bahtiyâr'ı bertaraf edip Bağdat'ı ele geçirme konusunda Sebüktegin ile gizlice anlaştı. Bu anlaşmaya göre aralarındaki ihtilaf zahiren devam edecekti ve Sebüktegin Bağdat'a girip Büveyh hanedanının tüm mensuplarını, vezir ve halifeyle birlikte tutuklayıp Bağdat'ı kendi hâkimiyeti altına

⁵⁸⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 685 vdd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 257 vd.; Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 46 vd.; Fakihî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 197 vd.; Müneymine, *Târihu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 131-132; Ağırakça, "Büveyhiler Döneminde Türk Kumandanları I. Sebüktekin", 623-624; Erdoğan Merçil, "Bahtiyâr", *DİA*, TDV, Ankara 1991, IV, 523.

⁵⁸⁵ Deylemliler'in geleneksel bir silahı olan zûbîne dair bilgiler konunun ilerleyen kısımlarında ayrıntılı bilgiler verilecektir.

⁵⁸⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 698-699; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 267; Ağırakça, "Büveyhiler Döneminde Türk Kumandanları I. Sebüktekin", 625.

alacaktı. Ancak Sebüktegin bunun telafisi imkânsız sonuçlar doğuracağını fark ederek bu düşüncesinden vazgeçti. Bununla birlikte İzzüddevele Bahtiyâr ile Ebû Tağlib arasında yapılan görüşmeler sonucunda Ebû Tağlib'in Musul'a tekrar hâkim olması ve buna karşın belirli tazminatlar ödemeyi kabul etmesi üzerine aralarında iki taraf arasında sulh ilan edildi.⁵⁸⁷

İzzüddevele Bahtiyâr bu sulhla birlikte Musul'dan umduğu zenginlikleri elde edemeyince Sebüktegin ile ihtilafı bir kenara bırakarak onu Bağdat'ta kendi yerine bırakarak askerleriyle birlikte Ahvâz'a doğru harekete geçti (Şaban 363/Nisan-Mayıs 974). Bahtiyâr'ın Ahvâz'a gitme nedeni Ahvâz valisi olan Buhtegin Âzâdrûye (veya Âzât Rûveyh)'yi görevinden azlederek bu bölgelerin gelirlerine el koymak ve devletin içinde bulunduğu mali sıkıntıları gidermektir. Bahtiyâr Ahvâz'a ulaştığında Buhtegin pek çok mal ve para getirerek, Bahtiyâr'ı bizzat karşılayıp ona saygı ve hürmette bulunmuştu. Buna rağmen Bahtiyâr buraların gelirlerine el koyma düşüncesinden vazgeçmedi. Ancak İzzüddevele Bahtiyâr Ahvâz'da bulunduğu esnada ordusunda bulunan Türk ve Deylem askerleri, kölelerinin karıştığı bir olay sonucunda savaşa tutuştular. Bunun üzerine Bahtiyâr durumdan haberdar olunca Deylemliler'in tarafını tutması üzerine ordudaki Deylemliler Türkler'e saldırarak onların bütün mallarını yağmadılar. Ayrıca İzzüddevele Bahtiyâr bu gelişmeler üzerine Bağdat'ta kendi yerine bıraktığı Sebüktegin'e karşı tekrar olumsuz davranışlara girişerek onun Ahvâz bölgesinde bulunan bütün iktâlarına el koyduğu gibi Buhtegin, Subaşı el-Hârezmî, Sebüktegin'in kayınpederi Bekticûr'u Türkler'in diğer ileri gelenleriyle birlikte tutuklattı.⁵⁸⁸ İzzüddevele Bahtiyâr ayrıca annesi ve kardeşleriyle birlikte kendisinin öldüğü haberini yayarak Sebüktegin'e karşı bir komplo da düzenle. Onlar bunu yapmakla Sebüktegin'i gafil yakalayabileceklerini düşündüler, ancak Sebüktegin, Türkler sayesinde durumdan haberdar olmuş ve Bahtiyâr'ın Bağdat'taki sarayını kuşatarak annesi ve kardeşleri Ebû İshâk ve Ebû Tâhir'i tutuklattı. Ancak Sebüktegin daha sonra bunları kendi istekleri üzerine Vâsıt'a gönderdi Sebüktegin bu başarıyla

⁵⁸⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 699 vdd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 269 vdd.; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 593; Kabir, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 53; Ağırakça, "Büveyhîler Döneminde Türk Kumandanları I. Sebüktekin", 625 vd.

⁵⁸⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 706 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 272-273; Kabir, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 54-55; Ağırakça, "Büveyhîler Döneminde Türk Kumandanları I. Sebüktekin", 628 vd; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddevele ve Dönemi (338-372/949-983)", 49-50.

birlikte Bağdat'ta İzzüddeve Bahtiyâr'a ait ne varsa hepsine el koydu (9 Zilkade 363/1 Ağustos 974).⁵⁸⁹

Bağdat'ta bu gelişmeler olurken Ahvâz'da bulunan İzzüddeve Bahtiyâr, Türklerin desteğini tekrar almak için burada tutuklattığı Türkleri serbest bırakarak Vâsıt'a annesi ve kardeşlerinin yanına gitti ve buradan amcası Rüknüddeve ve amcasının oğlu Adudüddeve'ye mektuplar yazarak⁵⁹⁰ onlardan kendisine yardım göndermelerini ve karşılaştığı bu kötü durumdan kendisini kurtarmalarını istedi. Ayrıca daha önce düşman oldukları ve iktidarı döneminde sulh yaptığı Hamdânîler'den Ebû Tağlib b. Hamdân ve İmrân b. Şâhin'den de belirli imtiyazlar karşılığında yardım istedi. Her ikisi de İzzüddeve Bahtiyâr'ın yardım isteğine icabet ettiler. Rüknüddeve ve oğluna bakacak olursak; Rüknüddeve, yeğenin yardım isteği doğrultusunda veziri Ebûl Fazl İbnü'l-Amîd komutasında bir ordu hazırlayıp yola çıkarmış ve oğlu Adudüddeve'ye de Bahtiyâr'a yardım etmek üzere hazırlanıp İbnü'l-Amîd ile birleşmesini emretmişti. Adudüddeve babasının bu emrine uyacağına dair söz vermekle birlikte İzzüddeve Bahtiyâr'ın başına gelecek musibetleri beklemek için işi ağırdan almaya başlamıştı. Zira Adudüddeve Irak topraklarını elde etmeye tamah etmişti.⁵⁹¹

İzzüddeve Bahtiyâr cenahında bu gelişmeler olurken Türkler, Sebüktegin komutasında Vâsıt'a doğru harekete geçtiler. Onların yanına halifelik makamından azledilen el-Mutî ile yeni Halife et-Tâi-Lillâh da yer almaktaydı. Bunlar Vâsıt ile Bağdat arasında bulunan Deyrû'l-Akûl denilen yere vardıklarında el-Mutî vefat etti. Ayrıca Sebüktegin de burada yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak vefat etti. el-Mutî ile Sebüktegin'in naaşları alınıp Bağdat'a götürülerek burada defnedildi. Sebüktegin'in ölümüyle birlikte başsız kalan Türkler onun yerine Muizzüddeve'nin azatlı kölesi

⁵⁸⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 709-710; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 431-432; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 273-274; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 594; Kabir, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 55-56; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 200; Ağırakça, "Büveyhîler Döneminde Türk Kumandanları I. Sebüktekin", 630-631; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 50; Seccâdî, "Âl-i Bûveyh", *DMBİ*, I, 634; Merçil, "Bahtiyâr", *DİA*, IV, 523.

⁵⁹⁰ Bu mektupların içeriği hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz. İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 713 vdd.

⁵⁹¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 712 vdd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 280-281; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 594-595; Kabir, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 57 vd.; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 203 vd.; Ağırakça, "Büveyhîler Döneminde Türk Kumandanları I. Sebüktekin", 633; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 51-52; Seccâdî, "Âl-i Bûveyh", *DMBİ*, I, 634.

Alptegin'i komutan tayin ettiler. Diğer taraftan İzzüddevele Bahtiyâr, Sebüktegin'in ölüm haberini duyunca çok sevinmiş ve başsız kalan Türklerin tamamen dağılacağını düşünmüştür. Ancak olaylar onun istediği gibi gelişmemiş ve Türkler eskisinden daha güçlü bir şekilde Vâsıt'a doğru Bahtiyâr'ın üzerine yürüyerek ona yakın bir yerde karargâh kurmuşlardı. Bu esnada Alptegin saflarında yer alan Hamdânî emîrlilerinden Hamdân b. Nâsırüddevele,⁵⁹² onların yanından ayrılarak emân dileyip etrafındakilerle birlikte Bahtiyâr'ın saflarına katıldılar. Bunun üzerine Türkler harekete geçerek Bahtiyâr'ın üzerine hücum ettiler ve elli günlük bir süre boyunca onunla aralıklı olarak çarpıştılar. Bu çarpışmalarda Türkler galip gelerek, Bahtiyâr'ı kuşattıkları yerde iyice muhasara altına almışlardı.⁵⁹³ *Resâil-i Ebî İshâk*'ta yer alan bir mektuba göre İzzüddevele Bahtiyâr, Alptegin'e göndermiş olduğu bir mektupta ona kuşatmayı kaldırıp isyana son verdiği takdirde kendisine geniş yetkiler verip İsfesalâr (ordu komutanlığına) olarak tayin edeceğini belirtmekteydi.⁵⁹⁴ Ayrıca bu gelişmeyle birlikte büyük bir korkuya kapılan İzzüddevele Bahtiyâr amcasının oğlu Adudüddevele'ye sürekli mektuplar ve elçiler göndermişti. İzzüddevele Bahtiyâr gönderdiği bu mektupların birinde şunları yazıyordu: “Eğer ben yenilip yok olacaksam gel sen beni yok et ve paramparça edilmeden önce gel bana yetiş”. Adudüddevele bu durumu görünce ve Bahtiyâr'ın artık kendisinden sürekli yardım istediğini de anlayınca zahiren yardım etmek üzere Irak'a doğru yola koyulmaya karar verdi, ancak içten içe Irak'ı elde etme düşüncesiyle oraya gidiyordu.⁵⁹⁵

Adudüddevele, babasının emri üzerine 363 (973-974) yılında Fars askerleriyle birlikte harekete geçip babası Rüknüddevele'nin veziri Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd ile gelmiş olan Rey askerleriyle Ahvâz'da birleşerek Vâsıt'a doğru harekete geçti.

⁵⁹² Tecâribü'l-Ümem'in Türkçe tercümesinde Hamdân b. Nâsırüddevele ismi yerine sehven Alptegin ismi zikredilmiştir. Bkz. İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 718. Ayrıca doğru şekli için bkz. İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Neşr. Seyyid Kesrevî Hasan), V, 409.

⁵⁹³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 716 vdd.; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 434-435; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 280-281; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 595; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 108; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târih-i Elfî*, III, 1917; Kabir, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 59-60; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 202-206; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Bûveyh*, 57-58; Güner, “Bûveyhîler'den Adudüddevele ve Dönemi (338-372/949-983)”, 52.

⁵⁹⁴ es-Sâbî, *el-Muhtâr min Resâil-i Ebî İshâk*, 204-205.

⁵⁹⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 719-720; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 435-436; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 282-283; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 595; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 108; Kabir, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 60; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 206-207; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Bûveyh*, 58; Güner, “Bûveyhîler'den Adudüddevele ve Dönemi (338-372/949-983)”, 52.

Adudüddeve ve yanındakilerin Vâsıt'a ulaştıklarını haber alan Alptegin ise yanındaki Türklerle birlikte Bağdât'a geri dönüp şehri askerlerinin arka tarafına alarak Diyâlâ Nehri üzerinde onlarla çarpışmaya karar verdi.⁵⁹⁶ Alptegin'in bu düşüncesine dair Miskeveyh şunları zikretmektedir: "Ben (Miskeveyh) İbnü'l-Amîd ile Rey'den gelen grubun içindeydim. Hiçbir şey bizi korkutmuyordu. Sadece Türkler'in bizden evvel Vâsıt'ın aşâğısında Bâdbîn diye bilinen yere gelerek burada bulunan nehir ve erzakları arkalarına alarak, bizi Benc Çölü'nü geçmeye mecbur edip onlarla yorgun ve bitkin bir halde karşılaşmamıza mecbur bırakmalarından korkuyorduk. Eğer onlar, geldiğimiz gibi bizimle savaşa tutuşsalar ve savaşı birkaç gün uzatsalar helak olmamız içten bile değildi. Zira onlar dinlenmiş ve güçlü, biz ise zayıf ve yorgun durumda olacaktık. Ancak Türkler bu durumu fark edemediler ve Bağdat'a döndüler. Onlar, Bağdat'ı ele geçirmenin ve orayı arkalarında bırakarak Diyâlâ'da savaşmanın kendileri için daha iyi olacağını sandılar. Bu iş bizim için daha hayırlı oldu. Çünkü bu gelişmeyle birlikte hiçbir engelle karşılaşmaksızın Vâsıt'a girdik".⁵⁹⁷ Bu arada Türklerin Vâsıt'tan gitmeleri üzerine İzzüddeve Bahtiyâr; iki kardeşi ve veziri Muhammed b. Bakiyye ile birlikte Adudüddeve'yi karşılayarak ona gerekli hürmeti gösterdiler. Daha sonra Adudüddeve Bağdat'ın doğu yakasına gidip yerleşerek Bahtiyâr'ın da şehrin batı yakasından ilerlemesini emretti.⁵⁹⁸

Alptegin'e bakacak olursak o, Bağdât'a doğru ilerlerken Türkler'den müteşekkil dört yüz gulâmı da Ebû Tağlib b. Hamdân'ın üzerine ani bir baskın yapmaları için göndermişti. Bu gulâmların Ebû Tağlib b. Hamdân'ı kuşatmasıyla birlikte Ebû Tağlib'in askerleri ona karşı gelmeye ve huzursuzluk çıkarmaya başlar. Bu iki gelişme üzerine Ebû Tağlib Bağdât'ta daha fazla beklemeden Musul'a kaçtı. Alptegin'e tekrar gelecek olursak; o, Bağdât'a ulaştığında dört bir taraftan muhasara altına alınmıştı. Şöyle ki İzzüddeve Bahtiyâr birçok aşiretten oluşan Aynü't-Temr ahalisinin reisi olan Dabbe b. Muhammed el-Esedî'ye mektup yazıp Bağdât'ın çevrelerine akınlar yapmasını

⁵⁹⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 720; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 284; Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 595; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 116; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târîh-i Elfi*, III, 1917; Kabir, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 60-61; Fakihî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 207; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 53.

⁵⁹⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 720. Krş. Fakihî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 207.

⁵⁹⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 720; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târîh-i Taberî*, 437; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 284; Ebü'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 114; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 595. Krş. Fakihî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 207.

ve şehre gelecek her türlü yiyecek maddesine engel olmasını emretmişti. Ayrıca Bahtiyâr aynı konuda Şeybanoğulları'na da bir mektup yazarak Bağdat'a karşı akınlar düzenlemelerini istemişti. Diğer taraftan Büvehy süvarileri de Alptegin ile savaşmak için Bağdat'a doğru ilerliyorlardı. Ayrıca Musal'a kaçmış olan Ebû Tağlib b. Hamdân da Musul cihetinden gelecek her türlü erzakın Bağdat'a ulaşmasını engelliyordu.⁵⁹⁹ Böylece Bağdat'ta fiyatlar bir hayli yükselmiş ve bununla birlikte ayak takımıyla fitne ve fesatçılar halkın evlerine saldırmaya başlamıştı. Halk ise şehirde herhangi bir çatışmanın ve fitnenin kopmasından endişe duyduğu için fiyatların bu şekilde yükselmesine aldırış etmiyordu. Ancak şehirde bütün yiyecek maddelerinin tükenmesiyle birlikte halk ta sıkıntı çekmeye başlamıştı. Bununla birlikte Alptegin kendi adamlarının ihtiyaçlarını karşılamak için şehirde bulunan erzak ve malları belirleyip el koymaya başladı ve böylece halk daha da zor bir duruma düşmüş oldu.⁶⁰⁰

Bu arada Bağdat'a yaklaşan Adudüddевle, Deyrû'l-Âkûl mevkiinde askerlerini harp düzenine soktu. Adudüddевle, kendisine bağlı olan hassa askerlerini merkeze, İbnü'l-Amîd ve Rey askerlerini sağ tarafa, Ebû İshak İbrahim b. Muizzüddевle, Muhammed b. Bakiyye ve İzzüddевle Bahtiyâr'ın askerlerinden bir grubu da sol tarafa yerleştirdi ve bu düzenle Medâin'e indi. Bu sırada Adudüddевle'ye Alptegin'in Diyâlâ Nehri'ne inerek savaş hazırlıkları doğrultusunda nehri geçmek üzere köprüler yaptırdığı, rahatça savaşabilmek için de Büveyh ordusuyla Diyâlâ ile Medâin arasındaki açık arazide karşılaşma düşüncesinde olduğuna dair haberler geldi (364/975).⁶⁰¹ Nihayet iki ordu Diyâlâ ile Medâin arasında şiddetli bir savaşa tutuştular. Savaşın başında Bahtiyâr'ın Ebû İshak ve İbn Bakiyye ile birlikte sol tarafa yerleştirilen askerleri emir almadan düşmana saldırarak düşmanın savaş düzenini bozdular. Adudüddевle onları durdurmak istediye de başarılı olmadı ve saldırıya geçen bu cenahtan birçok kimse Türkler tarafından öldürüldüğü gibi onları durdurmak için gönderilen askerler de aynı akıbeti yaşadılar. Adudüddевle ise onların bu halini görünce ordunun düzenini bozmadan ilerledi ve Türklerin merkez kuvvetlerine saldırarak onlardan pek çoğunu öldürdü. Bunun üzerine geriye çekilen Türkler daha evvel Diyâlâ Nehri üzerinde

⁵⁹⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 720-721; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 284-285.

⁶⁰⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 721; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 285; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 772.

⁶⁰¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 721.

hazırlamış oldukları köprülerden geçmeye çalıştılar, ancak meydana gelen kalabalık ve izdihamdan ötürü aralarından pek çok kimse suya düşüp öldü. Böylece Türkler'e karşı galip gelen Adudüdevle ve askerleri Türklerin karargâhlarını yağmalayarak çadırlarını da ateşe verdiler (14 Cemaziyelevvel 364/30 Ocak 975).⁶⁰² Adudüdevle bu zaferden sonra Bahtiyâr'a durumu bildirerek, Türklerin durumunu iyice öğrenmek için şehrin dışında beklemeye başladı. Bu arada bekleme esnasında Adudüdevle ihtişamlı bir şekilde eş-Şemmâsiyye kapısına kadar şehri bir uçtan bir uca geçmişti. Daha sonra ise Adudüdevle Türkler'in Bağdat'tan uzaklaşarak Tikrit'e gittiklerine dair kesin haberleri alınca Bağdat'a girerek hükümdarlık sarayına yerleşti.⁶⁰³

Öte yandan Adudüdevle bu başarılarıyla birlikte Irak'ı ele geçirme konusundaki düşüncesine daha da yaklaşmıştı. Ayrıca onun bu düşüncesinden kimsenin herhangi bir şüphesi de yoktu. Ancak Adudüdevle, babasından çekindiği için Irak'ı alenen ele geçirme teşebbüsünde bulunamıyordu. Bu yüzden gizliden gizliye İzzüdevle Bahtiyâr'a karşı askerlerini kışkırtıyordu. Şöyle ki Adudüdevle bir ziyafet hazırlayarak, bunun veda yemeği olduğunu ve Fars'a gideceğini belirtiyordu. Ancak durum hiçte öyle değildi. Zira Adudüdevle, Bahtiyâr'ın askerlerine maaşlarının artırılması ve durumlarının iyileştirilmesi sözünü vererek onları Bahtiyâr'a karşı ayaklandırmıştı. Nitekim bu askerler yukarıda zikrettiğimiz çarpışmalarda Türklere karşı sebat gösterip zafer elde etmelerinden dolayı kendilerine maaş dağıtılmasını ve ihşanlarda bulunulmasını istemeye başlamışlardı. Ayrıca hem Adudüdevle'nin hem de Bahtiyâr'ın askerleri bu isteklerinde bir hayli ileri gitmişlerdi. Ancak Bahtiyâr'ın elinde onlara verebilecek hiçbir şeyi kalmamış ve mallarının bir kısmı yağmalanmış, geri kalanlarını da kendisi harcamıştı. Ülkenin dört bir tarafı karışıklıklarla çalkalandığı için kendisine dışarıdan da herhangi bir maddi yardım gelmişti.

Adudüdevle'nin Irak'ı ele geçirmek için yaptığı planlar bunlardan ibaret değildi. Nitekim o bu düşüncesini gerçekleştirmek doğrultusunda İzzüdevle Bahtiyâr'ı oyuna getirmeye çalışarak askerlerin bu isteklerini kabul etmemesini, onlara karşı sert

⁶⁰² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 722-723; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 437; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 285; Ebü'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 114. en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 116; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi*, III, 1917. Krş. Kabir, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 61; Fakihî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 207.

⁶⁰³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 723; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 285. Krş. Kabir, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 61.

davranmasını, gücünün yetmediği isteklerde bulduklarından dolayı böyle istekleri yerine getirmemesini ve bu isteklerinde devam ettikleri takdirde onlara emîrlikten ve iktidardan vazgeçtiğini söylemesini tavsiye etmişti. Ayrıca Adudüddeve, Bahtiyâr'a böyle davrandığı takdirde kendisinin, Bahtiyâr ile askerleri arasına girip aralarını bulacağına ve Bahtiyâr'ın isteklerini gerçekleştireceğine dair söz vermişti. Bahtiyâr da bu durumdan kurtulmak için hiçbir yolun olmadığını gördüğünden Adudüddeve'nin bu önerilerini kabul ederek emîrlikten istifa ederek gelip evine kapanmış ve ayrıca bütün kâtiplerini, hâciblerini görevden azledip onları da işlerinden uzaklaştırmıştı. Bunun üzerine Adudüddeve, devletin ileri gelen kumandanlarının da katıldığı bir toplantıya gelmesi için Bahtiyâr'a haber göndererek onlara yakınlaşması ve gelip anlaşmasını kendisine söyledi. Ancak daha önce kendi aralarında yaptıkları gizli bir konuşmada Adudüddeve Bahtiyâr'a kendisini böyle bir toplantıya davet edip kumandanların gönüllerini hoş tutmasını tavsiye edeceğini, fakat onun böyle bir tavsiyeyi kabul etmemesini kararlaştırmışlardı. Bu yüzden Adudüddeve, ona toplantıya katılmasını teklif ettiği zaman Bahtiyâr bunu kabul etmemiş ve şöyle karşılık vermişti: “Ben onların emîri değilim, onlarla aramızda hiçbir bağ yoktur. Kendilerini düşünsünler ve kimi istiyorlarsa onu kendilerine reis yapsınlar”.

Adudüddeve ile İzzüddeve Bahtiyâr arasında üç gün boyunca görüşmeler ve aracılar gidip gelmiş, bu süre zarfında Adudüddeve her iki tarafı da sürekli aldatıp durmuştu. Diğer taraftan şehir içindeki karışıklıklar da hâlâ devam etmekteydi ve bu karışıklıklar esnasında askerler Bahtiyâr'ı bile öldürmeye çalışmışlardı. Bunun üzerine Bahtiyâr, Adudüddeve'ye haber gönderip daha evvel kendisine vermiş olduğu sözü ve kendi aralarında kararlaştırdıkları hususu tatbik etmesini istedi. Adudüddeve ise, ileri gelen kumandanlara haber göndererek onları teskin etti ve onlara vaatlerde bulunarak dağılmalarını emretti. Askerlerin dağılmasının ardından Adudüddeve; Bahtiyâr ve iki kardeşini kendi konağına çağırarak onları anneleriyle birlikte hapsedti ve kapılarına nöbetçiler dikti (26 Cemaziyelâhir 364/13 Mart 975).⁶⁰⁴

Adudüddeve bu gelişmelerden sonra devlet adamlarını ve bütün orduyu toplayarak onlara şöyle dedi: “Bahtiyâr'ın size emîrlik etmekten istifa etmesi ve sizin de

⁶⁰⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 723 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 285-286. Krş. Kabir, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 61-62; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 208. Ayrıca bkz. en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 116-117.

onu azletmek istemeniz benim sizin işinize bakmayı, sizi kendime ilhak etmeyi istediğim bir zamana denk geldi. Ben sizleri kendi orduma katacağım ve ihsanım size de şâmil olacak. Bu işin başında ben varım. Zira Bahtiyâr sadece bana ve Rüküddevle'ye nâiplik etmekteydi. Şimdi o istifa etti ve istifası da kabul edildi". Bunun üzerine şehirde karışıklık çıkaran bütün isyancılar, Adudüdevle'nin sözünde duracağına inanarak dağıldılar.⁶⁰⁵

Halife et-Tâi-Lillâh'a gelecek olursak Türkler Bağdat'tan ayrılırken Halife et-Tâi-Lillâh'ı da yanlarında Tikrit'e götürmüşlerdi. Adudüdevle ise halifenin tekrar Bağdat'a gelmesi için peş peşe elçiler göndermişti. Bu yüzden halife ile Türkler arasında Bağdat'a dönmek hususunda uzun müzakereler cereyan etti. Zira Türkler, halifenin kendileriyle birlikte Şam'a gitmesini istiyorlardı. Ancak Halife et-Tâi-Lillâh bunun şimdilik mümkün olmadığını ve Türklerin gidecekleri yerde durumlarını iyileştirip güçlendikleri zaman tekrar onların yanlarına dönebileceğini söyleyerek, onları ikna etti ve Bağdat'a doğru yolu çıktı. Bunu haber alan Adudüdevle ise hilafet sarayının ihya edilmesini, tekrar tamir edilip, her türlü ihtiyaçlarının giderilmesini emrederek, hilâfetle ilgili ihtiyaç duyulan her şeyin yerine getirilmesi için de külliyetli miktarda mal ayırdı. Adudüdevle bu hazırlıkların ardından 364 yılı Recep'in sekizinde Perşembe günü (24 Mart 975) Halife et-Tâi-Lillâh'ı bizzat kendisi karşıladı. Bu arada halifeyi karşılamak için Dicle Nehri'nde sayılmayacak kadar çok kayık ve gemi karşılama törenine katılmıştı. Bu görkemli karşılama merasiminin ardından et-Tâi ve Adudüdevle büyük bir gemiye binerek şehre girdiler ve et-Tâi hilafet sarayındaki makamına oturdu. Bu arada Adudüdevle, halifeye iktâlarını tekrar verdiği gibi hazinesine de pek çok mal bağışladı. Adudüdevle tüm bu gelişmelerin sonucunda etrafa mektuplar yazarak halifenin makamına oturduğunu, bölgedeki fitnenin kökünün kazındığını ve böylece düzenin tekrar sağlandığını haber verdi.⁶⁰⁶

⁶⁰⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 725; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 286; Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 62; Güner, "Büveyhîler'den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)", 55.

⁶⁰⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 725-726; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 437-438; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 286-287; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 155-156; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 428; Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 62-63; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 207 vd.; Güner, "Büveyhîler'den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)", 55-56; M. Seligsohn, "Adudüdevle", *İA*, I, 142. Ayrıca bkz. Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi*, III, 1917-1918.

Ancak bu durum çok uzun sürmemiştir. Zira İzzüddeve Bahtiyâr'ın Basra valisi olan oğlu Merzubân babasının başına gelenleri duyduğu zaman Adudüddeve'nin emri altına girmeyi reddederek ona isyan etmişti. Ayrıca Merzubân yukarıda zikrettiğimiz bütün gelişmeleri Rüknüddeve'ye yazdığı bir mektupta anlatarak Adudüddeve'yi babasına şikâyet etmişti. Olup bitenleri Merzubân'dan öğrenen Rüknüddeve ise meydana gelen olaylara karşı hiddetlendiği gibi üzüntüye de kapılmış ve bu üzüntüsünün etkisiyle de hayatının sonuna kadar çekeceği bir hastalığa⁶⁰⁷ yakalanmıştı.⁶⁰⁸

Bu arada Adudüddeve'ye isyan edenler arasında sadece Merzubân yoktu daha önce de ismini zikrettiğimiz Muhammed b. Bakiyye ve İmrân b. Şâhin de vardı. İzzüddeve Bahtiyâr'ın tutuklanmasından sonra Muhammed b. Bakiyye, Adudüddeve'ye yakınlık göstererek çeşitli hizmetlerde bulunmuş, Adudüddeve de buna karşılık olarak ona Vâsıt, Tikrît, Ukberâ ve Evân bölgelerini iltizam olarak vermişti. Ancak Muhammed b. Bakiyye, Vâsıt'a gidince Adudüddeve'ye itaat etmekten vazgeçmiş ve ona karşı isyan ederek Adudüddeve'nin komutanlarını da tutuklatmıştı. Ayrıca Muhammed b. Bakiyye, Bahtiyâr'ın tutuklanmasını kınayarak buna karşı çıkmış ve İmrân b. Şâhin'e mektup yazarak, ona, Adudüddeve'nin hile ve tuzaklarına düşmemesi tavsiyesinde bulunarak ondan yardım istemişti. İmrân da ona verdiği cevapta bu istek ve tekliflerini olumlu karşıladığını söylemişti. Bu arada Adudüddeve, Bahtiyâr'ın hapsedtiği Alptegin'in veziri Sehl b. Bişr tutuklu bulunduğu yeren çıkararak Ahvâz'a göndermiş ve burayı ona iltizam olarak vermişti. Ancak Muhammed b. Bakiyye Ahvâz'da bulunan Sehl b. Bişr ile mektuplaşarak onu da kendi tarafına çekmişti. Bunun üzerine Adudüddeve bu karışıklıklara son vermek üzere Vâsıt'a Muhammed b. Bakiyye'nin üzerine güçlü bir ordu sevk etti. Muhammed b. Bakiyye ise deniz araçlarıyla donatılmış güçlü bir ordu ve İmrân b. Şâhin tarafından

⁶⁰⁷ Miskeveyh; Rüknüddeve'nin bu olaylardan haberdar olduğu sırada kendisini tahttan yere atarak yerde yuvarlandığını, ağzının köpürdüğünü, birkaç gün yeme ve içmeden kesildiğini ve bu yüzden hastalandığını, ayrıca bu hastalığının belirtilerinden ömrünün sonuna kadar kurtulamadığını kaydetmektedir. Bkz. İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kivameddin Burslan), 733.

⁶⁰⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kivameddin Burslan), 726-727; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 442; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 287; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 772; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 117; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târih-i Elfî*, III, 1918; Kabir, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 63; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovsâ-yi Zamân-i İşân*, 210-211; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Bûveyh*, 59-60; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İnan*, II, 579; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 103.

gönderilen yardımcı kuvvetlerle birlikte nehirde bu orduyla karşılaşmış ve onlara ağır bir darbe indirdi.⁶⁰⁹

Diğer taraftan Rüküddevle; İzzüddevle Bahtiyâr ve oğlu Merzubân ile onların taraftarları olan Muhammed b. Bakiyye ve Ebû Tağlib b. Hamdân'a mektuplar yazarak onlara direnip sabretmelerini tavsiye edip, kendisinin de Adudüddevle'yi Bağdat'tan uzaklaştırıp Bahtiyâr'ı tekrar Bağdat yönetiminin başına getirmek için Irak'a hareket etmek üzere olduğunu bildirdi. Bu arada babasının kendisine karşı bu yaptıklarından dolayı son derece kızgın olduğunu ve bu yaptıklarından asla memnun olmadığını bilen halk ve Adudüddevle'nin düşmanları ona karşı gelerek bölgede pek çok karışıklığın doğmasına neden olmuşlardı. Ayrıca Fars bölgesi ile denizden gelecek her türlü gıda maddesinin akışı tamamen kesilmiş ve Adudüddevle'nin elinde ise sadece Bağdat ile çevresi kalmıştı. Bunun üzerine Adudüddevle, babasına; Bağdat'ta yaptıklarını, dağıttığı malları, halifeyi tekrar Bağdat'a getirmesi ve yaptıkları iyilikleri zikretmekle birlikte Bahtiyâr'ın ülkeyi yönetmek konusunda acze düştüğünü de bildiren bir mektup yazarak, bu mektubu vezir Ebû'l Fazl İbnü'l-Amîd aracılığıyla babasına göndermeye karar verdi.⁶¹⁰ Adudüddevle bu mektuba ilave olarak da Ebû'l Fazl İbnü'l-Amîd'e: "Babasının bu mektubu okuduktan sonra fikri olumlu anlamda değişirse bu sözler yeterli olur, yok eğer fikrinde ısrar ederse ona: Irak bölgesini bize iltizam etmeni istiyorum, buna karşılık sana otuz milyon dirhem veririm ve sana vereceğim bu meblağdan on milyon dirhemi hemen verebilirim. Ayrıca Bahtiyâr ve kardeşlerini de sana gönderirim. Şayet Bahtiyâr ve kardeşleri yanında kalmak isterlerse orada kalabilirler ya da istiyorlarsa Fars bölgesini onlara teslim edeyim ve bundan böyle orada ikamet etsinler. Bunları yaptıkları takdirde onlara her türlü kolaylığı sağlarım. Fakat her halükarda onu bu diyarlarda bırakma, zira burada yaşayan halk onun acziyetini, ordusu da onun yaşam tarzın görmüş ve onun nasıl birisi olduğunu biliyorlar. Bundan dolayı Bahtiyâr yönetimde kalırsa Irak bölgesi ve hilafet elimizden çıkar. Şayet Bağdat'a bizzat gelip yönetimi elinize alarak Irak'ta ikamet etmeyi düşünüyorsanız, o zaman

⁶⁰⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 727 vdd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 287-288; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmühammed Âyetî), 772-773; Kabir, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 63; Fakihî, *Âl-i Bûveyh ve Ovsâ-yi Zamân-i İşân*, 210; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Bûveyhîyye*, 133; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 103.

⁶¹⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 730; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 288; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmühammed Âyetî), 773; Kabir, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 63-64; Fakihî, *Âl-i Bûveyh ve Ovsâ-yi Zamân-i İşân*, 211; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 103-104. Ayrıca bkz. en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 117.

Bahtiyâr'ı Rey'e gönderirsiniz, ben de Fars bölgesine kendi yönetimimin başına geri dönerim. Yine de emir ve son söz hakkı babamızdır" diye yazmasını istemişti. Ayrıca Adudüddeve, Ebû'l Fazl İbnü'l-Amîd'e şunları da söyledi: "Eğer bu konuda bir umut ışığı görürsen bu minvalde sözü uzat ve babam yola gelir bu tekliflerimizi kabul ederse ne âlâ yok eğer etmezse elçiliği uzatıp üçüncü bir fasıl açarak babama şunları söyle: Ey efendibabamız! Her konuda bizim için sözün ve vereceğin hüküm bizim için geçerlidir, ama onları tutuklatmak suretiyle aramızdaki düşmanlık açığa çıkmış ve bundan dolayı aramızda ister istemez bir kırgınlık ve düşmanlık oluştu. Bu yüzden Bahtiyâr ve kardeşlerini serbest bırakmam mümkün değildir. Şayet onları serbest bırakıp da arzu ettikleri gibi davranabilmelerine yol verirsen, onlar bütün güçleriyle bana karşı koymaya çalışacaklardır. O zaman da aramızda büyük ihtilâflar çıkar ve bu durum da hanedanımızın dirliğinin bozulmasına yol açar. Eğer bu teklif ettiklerimden birini kabul ederseniz, ben sizin için itaatkâr bir kul olurum, şayet kabul etmeyip de buradan ayrılmamı isterseniz o zaman Bahtiyâr ve kardeşlerini öldürüp onlara taraftar olabileceğini tahmin ettiğim herkesi de tutuklatır, ardından da bu bölgeyi kendi haline bırakarak Irak'tan çıkar giderim".⁶¹¹

Ancak Adudüddeve'nin tüm bu sözlerine rağmen babasının yanında bulunan ve birtakım icraatlarına şahitlik eden el-Âmid, Adudüddeve'ye bu elçilik görevinin zorluklarını anlatarak bu mektubu Rüknüddeve'ye bizzat götürmekten duyduğu endişeyi kendisine ilettili. Ayrıca İbnü'l-Amîd, Adudüddeve'ye bu mektupları başkasıyla göndermesini tavsiye ederek kendisinin de arkasından çıkıp Rüknüddeve'ye gideceğini ve bu isteklere olumlu cevap vermesi için ona tavsiyelerde bulunacağını teklif etmişti. Bunun üzerine Adudüddeve yazılan bu mektubu babasının eski dostlarından olan Ebû'l Abbâs İbn Bundâd'a vererek onu elçi olarak babasına gönderdi ve ardından da Ebû'l Fazl İbnü'l-Amîd'i vakit kaybetmeden yola çıkardı. Adudüddeve'nin bu elçisi, Rüknüddeve'nin huzuruna varıp ona mektubu okuduğunda Rüknüddeve elçinin konuşmasını bitirmesine izin vermeden onu öldürmek istemiş, ancak elçi kaçıp canını kurtarmıştı. Bu olayın üstünden kısa bir süre geçtikten sonra Rüknüddeve'nin kızgınlığı geçmiş ve Adudüddeve'nin ismini zikretmeden elçiye

⁶¹¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 730-731; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 288-289; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 117-118; Kabir, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 64-65; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 211-212; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 104.

şöyle demişti: “Filancaya söyleyiniz, sen yeğenime yardım etmek üzere mi yoksa onun memleketine göz dikmek için mi oraya gittin? Biliyorsun ki bir zamanlar Hasan b. Fîrûzân’a bana yabancı olmasına ve aramızda herhangi bir akrabalık bağı bulunmamasına rağmen yardım ettim ve Veşmgîr ile Horâsân sahibiyle savaşmak suretiyle birkaç kez kendi şahsımı ve ülkemi tehlikelere attım. Bu yardım sırasında düşmanlarına karşı zafer elde ederek onu tekrar iktidara getirmeme rağmen ondan tek bir dirhem değerinde en ufak bir şey de almayı kesinlikle kabul etmedim. Bunun dışında İbrahim b. Merzubân’a da yardım edip Âzerbeycân’ı ona iade edip yönetimin başına onu getirdiğim gibi vezirimi ve askerlerimi de ona yardım etmek üzere gönderip yine ondan tek bir dirhem karşılığında bir menfaat beklemedim. Bütün bunları sırf iyilik olsun ve mürüvete bir katkı olsun diye yaptım. Sen bana ve yeğenlerime karşı iki dirhemlik bir yardımda bulundun da bunu bana minnet mi etmek istiyorsun? Sonra yeğenlerimin ülkesine göz dikip beni onları öldürmekle tehdit edip duruyorsun”. Bu sözler üzerine Adudüddeve’nin elçisi Rüknüddeve’nin gazabına uğramış bir halde buradan ayrıldı.⁶¹²

Adudüddeve’nin elçisi geri döndükten sonra vezir Ebû’l Fazl İbnü’l-Amîd, Rüknüddeve’nin yanına varmış, fakat Rüknüddeve, onu huzuruna kabul etmemişti. Ayrıca Rüknüddeve, ona bir elçi göndererek özetle onu Irak’a gönderme amaçlarının İzzüddeve Bahtiyâr’a yardım etmek olduğunu, ancak yeğenin yerine göz diken Adudüddeve’nin isteklerini getiren bir elçi olarak yanımıza geri geldiğini ve bu davranışlarından dolayı Bağdat’a doğru yola çıktığında hepsinin cezalandırılacağını belirtmişti.

Bu gelişmeler üzerine Rüknüddeve’nin adamlarından ileri gelenler, İbnü’l-Amîd için iltimasta bulunup Rüknüddeve’ye durumu anlatmışlardı. Bunlar; Rüknüddeve’ye Ebû’l Fazl İbnü’l-Amîd’in bu mektubu kendi iradesiyle getirmedeğini, bu mektubu bahane ederek bir an evvel Adudüddeve’den kurtulmak için kalkıp kapısına dayandığını söylemişler ve aralarını bulmaya çalışarak: “O emirlerimizi dinlemek ve neye karar verdiğimizizi öğrenip buna uymak üzere buraya geldi” diyerek Rüknüddeve’yi ikna etmeye çalıştılar.⁶¹³ Bu sözler üzerine Rüknüddeve İbnü’l-

⁶¹² İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 731-732; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 289; Kabir, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 65-66; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovsâ-yi Zamân-i İşân*, 212-213; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İran*, 104-105.

⁶¹³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 732-733; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 290. Krş. Kabir, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 66; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovsâ-yi Zamân-i İşân*, 213-214.

Âmid'in huzuruna çıkmasına izin vererek, onunla bir araya gelip durumu görüştüğten sonra Adudüddeve'nin İzzüddeve Bahtiyâr ve kardeşlerinin önünden çekilerek Fars bölgesine geri dönmesini ve Bahtiyâr'ın da tekrar Irak'a hâkim olmasını kararlaştırdılar. Bu kararın ardından Rüküddevle, İbnü'l Âmid'i Adudüddeve'ye gönderdi, vezir de Rüküddevle ile arasında olup biten her şeyi anlattı ve bu konuda Rüküddevle'nin kendisine yardımcı olmayacağı konusundaki kanaatini bildirdi. Bunun üzerine Adudüddeve, durumun dört bir yandan kendi aleyhine döndüğünü görmeye başladı ve Fars bölgesine dönerek Bağdat yönetimini Bahtiyâr'a geri vermeyi kabul etti. Zira bunun dışında bir çıkış yolunun olmadığını biliyordu. Bunun için de Adudüddeve ile Bahtiyâr arasında İbnü'l-Âmid elçi olarak gidip gelmiş ve sonunda Bahtiyâr hapisneden çıkarılarak, kendisine hil'atler giydirildikten sonra Adudüddeve; Bahtiyâr'a kendisinin nâibi olarak Irak'ta görev yaptığını kabul etmesini ve hutbelerde adını zikretmesini şart koştu. Ayrıca Bahtiyâr'ın aczinden ve zayıflığından dolayı da kardeşi Ebû İshâk'ı Emîrû'l-Ceyş (başkumandan) olarak tayin etti. Adudüddeve tüm bunlara ek olarak daha önce amcalarının oğullarından aldığı bütün hazineleri eksiksiz bir şekilde geri verdi ve daha sonra 5 Şevval 365 (18 Haziran 975) tarihinde Fars bölgesine doğru harekete geçti. Babasının veziri Ebû'l Fazl İbnü'l-Âmid de kendisinden üç gün sonra Bağdat'tan ayrıldı.⁶¹⁴

2.1.2.5. Adudüddeve'nin Bağdat'a Hâkim Olması

Adudüddeve, Bağdat'tan ayrılınca Fars'a gidip, buradaki işlerle uğraştığı sırada babası Rüküddevle'nin daha önce de zikrettiğimiz hastalığı daha da artmıştı. Bu yüzden Rüküddevle, Adudüddeve'yi kendi yerine veliaht olarak tayin etti⁶¹⁵ ve kısa bir süre sonra da Rey şehrinde vefat etti⁶¹⁶ (28 Muharrem 366/26 Eylül 976).⁶¹⁷ Bu

⁶¹⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 733-734; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 289-290; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyeti), 773. Krş. Kabir, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 66; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovsâ-yi Zamân-i İşân*, 213-214. Ayrıca bkz. en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 118-119. Ayrıca bkz. Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi*, III, 1918.

⁶¹⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 745 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 304; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 598; Fakîhî, *Târih-i Âl-i Bûveyh*, 39; Seccâdî, "Âl-i Bûveyh", *DMBİ*, I, 637; Ahmet Güner, "Rüküddevle" *DİA*, TDV, Ankara 2008, XXXV, 285.

⁶¹⁶ Rüküddevle'nin ölümüne dair bilgiler ile Adudüddeve'nin veliaht ilan edilmesine dair bilgiler konunun ilerleyen kısımlarında ayrıntılı bir şekilde verilecektir.

⁶¹⁷ el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 450; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 304; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 247; Ebü'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 116; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVII, 393; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzîde*, 412; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 598; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 488; ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm (h. 351-380)*, XXVI, 357; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV,

arada Adudüddeve'nin veliaht ilan edilmesine dair bilgiler konunun ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı bir şekilde zikredilecektir.

Babasının telkinleriyle Bağdat'ı tekrar İzzüddeve Bahtiyâr'a bırakmak zorunda kalmış olan Adudüddeve, babasının ölmesiyle birlikte Irak'a yönelik emellerini gerçekleştirmek için beklediği fırsatı yakalamıştır. Bu arada Rüknüddeve'nin ölmesi üzerine İzzüddeve Bahtiyâr, İbn Bakıyye ile birleşerek etraftaki vali ve hükümdarlardan Hasneveyh (Hasaneveyh) b. Hüseyin el-Kürdî,⁶¹⁸ Fahrüddeve b. Rüknüddeve,⁶¹⁹ Ebû Tağlib b. Hamdân, İmrân b. Şahin ve benzeri kimselerle anlaşarak; başta Bağdat olmak üzere Irak'taki bütün minberlerde Adudüddeve'nin adına hutbe okunmasına son vererek ona karşı açıkça cephe almaya başladılar. Ayrıca Bahtiyâr, Rüknüddeve'den sonra hükümdarlığın kendisine ait olduğunu da iddia ederek Irak ve çevresinde kendi mertebesini yükselterek Rüknüddeve'nin halefi olduğunu ilan etti.⁶²⁰ Hatta bu konuda Halife et-Tâi-Lillâh'a kendisinin Büveyh emîrleri arasında en üstün mevkide olduğuna dair bir beyânnâme yazdırdı ve bunu da ilerde Adudüddeve'nin de kâtipliğini yapacak olan Ebû İshâk es-Sâbî kaleme aldı (12 Cemâziyelevvel 366/12 Ocak 977)⁶²¹

Rüknüddeve'nin ölmesi, İzzüddeve Bahtiyâr'ın da kendisine karşı cephe oluşturması ve bunun sonucunda da yukarıda bahsettiğimiz gelişmelerin gerçekleşmesi Adudüddeve'ye Irak'a yönelik emellerini gerçekleştirmek için beklediği fırsatı vermişti. Bu fırsatı ganimet bilen Adudüddeve de bu emelini gerçekleştirmek için 366

127; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 425; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 56; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 65; Fakîhî, *Târîh-i Âl-i Büveyh*, 39; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 637; Güner, "Rüknüddeve" *DİA*, XXXV, 285.

⁶¹⁸ Hasneveyh b. Hüseyin el-Kürdî; X. yüzyılda Cibâl, Kirmânşâh, Lûristân ve Hûzistân bölgelerinde hüküm süren mahalli bir hanedan olan Hasneveyhîler hanedanının ilk hükümdarıdır. Bu hanedan hakkında daha fazla bilgi için bkz. Pervîz Ezkâî, "Âl-i Hasneveyh" *DMBİ*, Tahran 1370 hş., I, 684-685.

⁶¹⁹ Fahrüddeve, kardeşine karşı ayaklandığı zaman, elinde bulundurduğu toprakları kendi adına yönetmek üzere ona, Halife et-Tâi-Lillâh tarafından ahidnâme yazıldı. Yine aynı şekilde onun ordu kumandanı olan Sehlân b. Müsafîr'e de bu ahidnâme yazılarak kendisine "İsmetüddeve" lakabı verilerek her ikisine hil'atler gönderildi. Ancak buna rağmen Fahrüddeve ile Sehlân, Adudüddeve'ye karşı besledikleri düşmanlığı açığa vurmaya cesaret edemediler. Bkz. İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 746. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovezâ-yi Zamân-i İşân*, 221-222. Ayrıca es-Sâbî'nin eserinde bu ahidnâmelerin metinleri yer almaktadır. Fahrüddeve ile ilgili olan kısım için bkz. es-Sâbî, *el-Muhtâr min Resâil-i Ebî İshâk*, 84 vdd. Sehlân b. Müsafîr ile ilgili olan kısım için bkz. es-Sâbî, *el-Muhtâr min Resâil-i Ebî İshâk*, 143 vdd.

⁶²⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 746-747; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 306; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 599. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovezâ-yi Zamân-i İşân*, 222; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 63-64.

⁶²¹ es-Sâbî'nin kaleme aldığı bu beyannâmenin tam metni için bkz. es-Sâbî, *el-Muhtâr min Resâil-i Ebî İshâk*, 172 vdd.

(977) yılında Irak'a doğru harekete geçti. Adudüddevle'nin Irak'a doğru hareket ettiğini öğrenen Bahtiyâr ise onunla savaşmak ve bu konuda hazırlıklara girişmek üzere Bağdat'tan ayrılarak 30 Cemâziyelâhir 366 (22 Şubat 977) yılında Vâsıt'a gitti ve burada umduğu desteği elde etmek için İmrân b. Şâhin ile akrabalık tesis etti⁶²². Ayrıca Hasneveyh b. Hüseyin el-Kürdî'den de Adudüddevle'ye karşı savaşa katılacağına dair söz aldı. Yine Ebû Tağlib b. Hamdân da Adudüddevle'ye karşı kendisine yardım edeceğine dair ona söz verdi. Ancak ileride de zikredeceğimiz üzere bunlardan hiçbirisi Bahtiyâr'a verdikleri sözü yerine getirmemişlerdi.⁶²³ Bu arada Bahtiyâr ile İbn Bakiyye, halife et-Tâî-Lillâh'a bir elçi gönderip ondan Vâsıt'a gelip, kendileriyle birlikte hareket etmesini istediler. Ancak halife bu isteği kabul etmeyerek onlar ile Adudüddevle arasında sadece sulh tesis etmekte yardımcı olabileceğini belirtti ve bunun kabul edilmesi üzerine de Vâsıt'a gitti. Halifenin kendilerine katılmasıyla birlikte Bahtiyâr ve beraberindekiler Vâsıt'tan Ahvâz'a doğru harekete geçtiler. Bu arada onlar Ahvâz'a doğru ilerlerken Adudüddevle'nin askerleriyle birlikte Errecân'a geldiğine dair haber geldi. Bunun üzerine Bahtiyâr ve beraberindekilerin moralleri bozuldu ve bundan dolayı halife tarafından Adudüddevle'ye bir mektup yazıldı. Bu mektupta halife özetle iki taraf arasında barışı sağlamak için Ahvâz'a geldiğini, Bahtiyâr'ın Adudüddevle'nin üstünlüğünü kabul ettiğini ve bu yüzden Adudüddevle'e savaştan vazgeçip, bunun yerine barışa yönelmesi gerektiğini belirtiyordu.⁶²⁴ Adudüddevle'ye yazılan bu mektup Bahtiyâr'ın hizmetçilerinden birisi tarafından götürüldü. Ancak Adudüddevle'ye gönderilen bu hizmetçi Bahtiyâr'ın değil halifenin hizmetkârı gibi gösterildi. Bahtiyâr'ın bunu yapmasındaki amacı Adudüddevle'nin halifenin hizmetkârına iyi davranıp, kendisine gönderilen mektuba olumlu cevap vereceğini ummasıydı. Ancak işler onun istediği gibi gitmemişti. Nitekim daha önce de değinildiği gibi Adudüddevle, Irak topraklarını elde etmek için uzun zamandır böyle bir fırsatı bekliyordu ve bu fırsatı da geri tepmek istemiyordu.⁶²⁵ Bu yüzden Adudüddevle, kendisine gönderilen bu hizmetçiye: “Halifenin huzuruna kabul edilmedikçe, bu mektuba cevap vermeyeceğini

⁶²² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 747.

⁶²³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 748; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 306; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 110.

⁶²⁴ Mektubun içeriği hakkında daha fazla bilgi için bkz. es-Sâbî, *el-Muhtâr min Resâil-i Ebî İshâk*, 178 vd. Krş. Güner, “Büveyhîler'den Adudüddevle ve Dönemi (338-372/949-983)”, 66.

⁶²⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 748; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 453-454.

söyledi”.⁶²⁶ Bunun üzerine Bahtiyâr ve beraberindekiler kendi aralarında yaptıkları müzakereler sonucunda Ahvâz’da kalarak, Sûrab denilen nehre sığınıp burada savaşmaya karar verdiler. Onlar alınan bu karar doğrultusunda Sûrab Nehri kıyısında çadırlarını kurdular. Bu arada Ebû İshak İbrahim b. Muizzüddeve, bir grup askerle birlikte Asker-i Mükrem’i ele geçirmek ve el-Musrikân geçitlerini kontrol altına almak için Asker-i Mükrem’e gitti. Ayrıca Râmhürmüz’ü de kontrol altına almak için buraya; Arap, Kürt ve diğer gruplardan oluşan askerler gönderildi. Zira orada ikamet eden ve oranın zâmini olan Hasan b. Yûsuf, Adudüddeve’den emân dilemişti.⁶²⁷ Bu arada Halife et-Tâî-Lillâh gidişatın savaşla sonuçlanacağını görünce, orada kalmaktan imtina etmeye başlamıştı. Bunun üzerine Bahtiyâr ile İbn Bakıyye, halifeyi bu düşüncesinden vazgeçirmeye çalışmışlarsa da bu düşüncelerinde muvaffak olamadılar ve halife Batîha nahiyelerini geçerek Bağdat’a doğru harekete geçti.⁶²⁸ Bu arada İzzüddeve Bahtiyâr’a; Râmhürmüz’e gönderilmiş olan ordunun Adudüddeve tarafından yenilgiye uğratıldığına dair haber de gelmiş bu durum ise Bahtiyâr ile İbn Bakıyye ve adamlarının kalbindeki korkuyu daha da artırmıştı. Nitekim bundan dolayı Sûrab Nehri’nin kıyısına yerleşme hususundaki görüşlerinden vazgeçtiler ve Sûku’l-Ahvâz’a çekilerek burada bulunan Arbuk Köprüsü’nü yıktılar. Ayrıca Ebû İshak İbrahim b. Muizzüddeve’ye de mektuplar yazılarak Asker-i Mükrem’den dönmesi istenmiş ve o da bu emre uyararak geri gelip orduya katılmıştı.

İzzüddeve Bahtiyâr yukarıda zikrettiğimiz olumsuz gelişmeler karşısında tedbir almaya çalışmış olsa da bunlara bir yenisi ekleniyordu. Nitekim bu sıralarda Sallâr b. Bâ Abdullah Sorh ile onun ileri gelen komutanlarından oluşan bir grup ile başka bir topluluğun askerlerini dağıtıp, canlarını kurtarmaya çalıştıkları haberi İzzüddeve Bahtiyâr’a ulaşmıştı. Bunun üzerine Bahtiyâr’a bunları yakalayıp, Vâsıt’a gönderilmesi tavsiye edildi. Ancak Bahtiyâr ordusunun geri kalanının bu durumdan etkileneceğinden korktuğu için bunu yapmaya cesaret edemediği gibi Ahvâz’da kalıp savaşmayı da göze alamadı. Bu yüzden yorgun olan kalabalık kuvvetlerle birlikte Vâsıt’a geri dönüp, savaşı orada yapmayı düşündü. Bu arada bu esnada Bahtiyâr’ın ordusunda bulunan

⁶²⁶ el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 454. Krş. Güner, “Büveyhîler’den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)”, 66.

⁶²⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 748. Krş. Güner, “Büveyhîler’den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)”, 66.

⁶²⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 748; es-Sâbî, *el-Muhtâr min Resâil-i Ebî İshâk*, 152; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 454.

askerler maaşlarını istemeye başladılar, ancak Bahtiyâr askerlerin bu isteklerini karşılayabilecek durumda değildi. Bu yüzden İbn Bakıyye, şehirde bulunan ahalinin mallarını müsâdere etmeye başladı, Bahtiyâr ise elinde bulunan ziynet eşyalarını bozdurarak, onlardan altın ve gümüş paralar bastırmak suretiyle bu sorunu çözmüştü.

İzzüddevele Bahtiyâr bu işi hallettikten sonra Adudüddevele'ye saldırmak için şehrin aşağı tarafında askerlerin toplu bir şekilde kaçmasını engelleyecek bir şekilde Düceyl Nehri'nin üzerine dar ve zayıf bir köprü kurdurdu. Tüm bu tedbirlere rağmen Bahtiyâr'a Adudüddevele'nin pek çok mal, silah, erzak, alet-edavât yüklü develer ve savaş için hazırlanmış birkaç fülle birlikte muazzam bir hazırlık içinde yaklaşmakta olduğuna dair haberler geliyordu. Bu arada Adudüddevele, Bahtiyâr'ın içinde bulunduğu zor durumdan haberdardı ve bu yüzden de adamlarından bir grubun emân dileyerek kendisine katılacağından emindi. Bu yüzden Adudüddevele, onlara sürekli mektuplar ve hediyeler göndermek suretiyle bu süreci hızlandırmaya çalışıyordu.

Adudüddevele, İzzüddevele Bahtiyâr'a yaklaştığı zaman Ebû'l-Vefâ Tâhir b. Muhammed b. İbrahim komutasında hazırlanmış olduğu birliğe; aralarında Kûflular, muhtelif gruplardan oluşan askerler ve el-Kâravî el-Ahvâzî adıyla tanınan bir şahsın da bulunduğu kalabalık bir grubu katarak bunları öncü birlikler olarak önden gönderdi. Bu öncü birlikler, Bâsiyân'a geldikleri zaman burada gemiler toplayarak, ardından topladıkları bu gemilere binerek Bâsiyân nahiyelerinden olan Kaşşân'a gelip burada köprü kurdular. Daha sonra Adudüddevele buraya gelerek bütün ordusudunu yapılmış olan bu köprüden geçirdi. Bu arada Adudüddevele'ye dair bu haberler Bahtiyâr ile İbn Bakıyye'ye anbean ulaştırılıyordu. Ancak buna rağmen onların, Adudüddevele ve ordusunun geçişini engelleyecek güçte kuvvetleri yoktu.⁶²⁹

Adudüddevele köprüyü geçtikten sonra buradan uzaklaşmadı ve nehrin sahiline inerek karargâhını İzzüddevele Bahtiyâr'ın ordusuna 1 fersahlık bir mesafede kurdu. Ardından 11 Zilkade 366 (1 Temmuz 977) yılında Pazar günü ordusunu savaş düzenine sokarak intizamlı bir şekilde Kaşşân nahiyesinde Bahtiyâr'ın ordusuna doğru ilerledi. Buna karşılık Bahtiyâr ise zayıf ve düzensiz bir şekilde hazırlanmış olduğu ordusuyla onu karşılayıp süvarilerini piyadelerin önüne yerleştirdi. Böylece iki taraf da savaş düzenini aldıktan sonra harekete geçti. İki taraf arasında meydana gelen savaşın ilk

⁶²⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 749 vdd.

anlarında Sallâr b. Bâ Abdullah Sorh, Hasan b. Harâmez, Deylemliler'in en kuvvetlilerinden ve en cesurlarından birisi olan Nîbak b. Şibre ve halkın ileri gelenlerinden pek çok kimse emân dileyerek Adudüddeve'ye iltihak ettiler. Ayrıca ordunun sol tarafını oluşturan Benî Esed Çölü'nün reisi Dübeys b. Afif de emân dileyerek Adudüddeve'ye iltihak etti. Bu gelişmeyle birlikte Bahtiyâr'ın ordusundaki düzen bozulmuş ve geri kalan askerleri de daha önce de zikrettiğimiz köprüye doğru kaçmaya başlamışlardı. Ancak askerler arasında oluşan panik ve izdiham sonucunda askerlerden pek çoğu boğularak ölmüştü.⁶³⁰ Bahtiyâr, kardeşi Ebû İshak ve veziri İbn Bakıyye ise yakalanmadan kaçtılar ve birbirlerinden habersiz bir şekilde Matârâ'da bir araya geldiler. Bahtiyâr; Matârâ'ya geldiği zaman silahlarını atmış ve yüzünü kapatmış bir haldeydi ve ayrıca vücudunda da birkaç mızrak yarası vardı. Kardeşi ve veziri İbn Bakıyye ile büyük komutanlarından bazıları ise Matârâ'ya gelmeden önce beş yüz kadar adamla birlikte el-Huveyye'ye gitmişler ve orada konaklamışlardı. Onlar burada buldukları esnada perişan bir halde olan beş yüz kadar kişi de gelip onlara katılmıştı. Böylece sayıları bin kişiye ulaşan bu grup ertesi gün harekete geçerek Nehrû'l-Emîr denilen yere doğru harekete geçtiler ve oradan da Matârâ'ya yürüyerek burada Bahtiyâr ile birleştiler. Bu arada İbn Bakıyye burada bulunduğu esnada kendisinin ve Bahtiyâr'ın hazinelerini ve erzaklarını arkadaşı İbnü'r-Râ'î'ye teslim ederek onu kendilerinden önce Sûku'l-Ahvâz hizasındaki el-Me'mûniye'ye sevk etmişti. Zira İbn Bakıyye burada bulunan Benî Esed ahalisinden bazılarına güveniyordu ve bu mallara sahip çıkacaklarını zannediyordu. Ancak işler onun beklediği gibi gelişmemiş ve bütün mallar burada yağmalanmıştı. Bunun üzerine İmrân b. Şâhin birkaç kayık ve deniz araçlarına mal ve eşya yükleyerek, bunları oğlu Hasan, kâtibi ve kumandanlarıyla birlikte Bahtiyâr ile İbn Bakıyye'nin yardımına gönderdi. Übelle'de bulunan Merzubân b. Bahtiyâr da buradan babasına mal ve elbise gönderdi. Daha sonra bunların hepsi Vâsıt'tan erzak ve ev eşyası aldıktan sonra deniz yoluyla Übelle'ye geçtiler.

İzzüddeve Bahtiyâr ile İbn Bakıyye Basra'ya geldiklerinde Rebî'a ile Mudar kabileleri arasındaki savaşlar yüzünden Basra'yı karışıklıklar içinde bulmuşlardı. Zira burada bulunan Mudar ile Rebîa kabileleri kendi aralarında amansız bir mücadeleye

⁶³⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 750; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 454; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 306. Ayrıca bkz. es-Sâhib b. Abbâd, Ebû'l-Kâsım İsmâil b. Abbâd b. el-Abbâs et-Talekânî, *Resâilü's Sâhib b. Abbâd*, Neşr. Abdulvehhâb Azzâm-Şevkî Dayf, Dârü'l-Fikri'l-Arâbî, Kahire 1366 h., 19. Ayrıca bkz. Kabir, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 68.

girişmişlerdi. Ayrıca Adudüdevle aldığı tedbirler ve uyguladığı taktikler sayesinde burada bulunan Mudar Kabilesi'ni kendi tarafına çekerek bu mücadeleyi daha da körüklemişti. Bu arada Mudar Kabilesi Adudüdevle'nin desteğini sağlayınca Rebî'a Kabilesi de Bahtiyâr'a olan bağılıklarını sürdürmek zorunda kalmışlardır. Nitekim onların Bahtiyâr'ın yanında yer almaları, onların Bahtiyâr'a olan sadakatlerinden değil onların Mudar Kabilesi'ne karşı duydukları düşmanlıktan ileri gelmekteydi. Bu gelişmeler Basra'daki fitne ve karışıklıkların ilerleyerek devam etmesine yol açtı ve bu işin nihayetinde Basra'daki pek çok mahalle yakıldığı gibi burada bulunan ticaret malları da yağmalandı. Bunun üzerine İbn Bakıyye bu fitne ateşini söndürmek için Basra'ya gitti, ancak o, bu durumu daha da alevlenmesine neden oldu. Nitekim İbn Bakıyye, Mudarlılar'ın birkaç mahallesini yakarak buradan geri dönmüştü.⁶³¹

Bu gelişmeler üzerine İzzüdevle Bahtiyâr ve beraberinde bulunanlar Adudüdevle'nin kendilerine saldıracaklarından endişe ettikleri için Barsa'da kalmayarak Batîha'ya gittiler. Onlar Batîha'ya geldiklerinde Batîha hâkimi İmrân b. Şâhin, onları gayet iyi karşılamıştı. Nitekim İmrân b. Şâhin, Bahtiyâr ile arasındaki iyi ilişkilerden dolayı Bahtiyâr'ı büyük oğlu Ebû Muhammed el-Hasan'ın konağına götürüp, burada üç gün boyunca ağırladı. Bu arada halk İbn Şâhin'in: "Bahtiyâr bir gün benim evime gelip konaklayacak ve bana sığınacaktır" diye zikretmiş olduğu bu sözü hatırlayıp bu durumdan bir hayli memnun kalmıştı. Bahtiyâr ise bu sözlere kulak asmadan İmrân b. Şâhin'in yanında bir müddet daha kaldı ve daha sonra Vâsıt'a gitti.⁶³² Onun ardından oğlu Merzubân da Basra'da meydana gelen karışıklıklardan dolayı buradan ayrılarak bütün mahiyetiyle birlikte Vâsıt'a gitti.⁶³³

Bu arada Basra'daki karışıklıkları fırsat bilen Adudüdevle Basra'ya asker gönderip burayı tamamen hâkimiyeti altına almıştı. Zira daha önce de değinildiği gibi Mudar Kabilesi Adudüdevle ile aralarında yaptıkları anlaşmadan dolayı ondan yana bir tavır takındıkları hâlde Rabîa Kabilesi ise onlara bu konuda karşı çıkmış ve Bahtiyâr'a meyletmişlerdi. Ancak Bahtiyâr mağlûp olunca, Rabîa Kabilesi zayıf düşmüş ve Mudar

⁶³¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 750-751. Ayrıca bkz. Kabir, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 68-69; Güner, "Büveyhîler'den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)", 68.

⁶³² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 751-752; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 454; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 306-307; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 599.

⁶³³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 752; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 455.

Kabileleri onlara karşı daha da bir güç kazanmıştı. Bundan dolayı Rabîa Kabilesi Adudüddeve'ye mektuplar yazıp kendilerine asker göndermesini ve kendisine itaat edeceklerini bildirmişlerdi. Böylece Basra'da bulunan her iki kabilenin de desteğini alan Adudüddeve Basra'ya Ebû'l-Vefâ Tâhir b. Muhammed'i gönderip şehri hâkimiyeti altına aldı.⁶³⁴

İzzüddeve Bahtiyâr'a tekrar bakacak olursak, Bahtiyâr bu olayların ardından Vâsıt'ta ikamet etmeye başlamıştı. Bahtiyâr burada ikamet etmeye başladıktan sonra Bağdat ve Basra'da sahip olduğu bütün mal ve eşyalarını getirtip adamlarına dağıtmış ve ayrıca burada bulunduğu esnada Deylemliler'den ve Türkler'den pek çok kişi de gelip ona katılmıştı.⁶³⁵ Bu arada Bahtiyâr ile İbn Bakıyye'nin arası açılmış ve o da İbn Bakıyye'yi tutuklatmıştı. Zira Bahtiyâr, İbn Bakıyye'ye danışıp onun kararlarına uymaktan pişmanlık duymaya başlamıştı. Ayrıca İbn Bakıyye, Bahtiyâr'a danışmadan yönetimde arzu ettiğini uyguluyor ve sert bir şekilde kendi otoritesini kullanıp, Bahtiyâr'a bir tek kuruş vermeden aldığı bütün haraç ve malları da kendi himayesinde topluyordu. Bu yüzden Bahtiyâr kendisiyle Adudüddeve'nin arasını bozup bir sürü fitne ve fesat çıkardığına inandığı İbn Bakıyye'yi tutuklamaya karar vermiş ve bir yandan da bunu yaparak Adudüddeve'ye hoş görünmeye çalışmaktaydı. Nitekim Bahtiyâr bunu göstermek için aşağıda da zikredeceğimiz üzere Adudüddeve ile kendisi arasında sulh şartlarını kararlaştırmak için elçi olarak gönderilen Nakîb Ebû Ahmed ile Behrâm b. Erdeşîr'in huzurunda İbn Bakıyye'yi tutuklatmış ve ayrıca onu tutuklattıktan sonra da mallarına el koyup adamlarına da dağıtmıştı.⁶³⁶

Yukarıda değindiğimiz üzere İzzüddeve Bahtiyâr, Adudüddeve ile sulh yapmak ve savaş esnasında yakalanan esirlerin belirli bir fidye karşılığında serbest bırakılması için Ebû Ahmed el-Hüseyn b. Musa el-Musevî'yi Adudüddeve'ye elçi olarak gönder. Bunun üzerine Adudüddeve de sulh şartlarını görüşmek için Nakîb Ebû Ahmed ile Behrâm b. Erdeşîr'i elçi olarak Bahtiyâr'a gönderdi. Böylece iki taraf arasında elçiler

⁶³⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 752; es-Sâhib b. Abbâd, *Resâilü's Sâhib b. Abbâd*, 14; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 307; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 599. Ayrıca bkz. Kabir, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 68.

⁶³⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 752; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 307; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 599. Krş. Kabir, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 68.

⁶³⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 755 vd.; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târîh-i Taberî*, 455-456; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 307; Kabir, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 68 vd.; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 225-226; Türkmenî Âzer, *Deylemiyân der Gostere-i Târîh-i İran*, 111.

gidip gelmiş ve yapılan görüşmeler sonucunda Adudüddeve'nin savaş esnasında yakalamış olduğu esirleri bırakması ve bunun karşılığı olarak Bahtiyâr'ın da cariyeleri kurtuluş fidyesi olarak göndermeyi kabul etmesi sonucunda iki taraf arasında sulh yapıldı. Bu arada kaynaklar; Bahtiyâr'ın Adudüddeve ile sulh yapıp esirleri serbest bırakmasının nedeni olarak Bahtiyâr'ın farklı duygular beslediği Baytegin adlı Türk gulâmını serbest bıraktırma arzusu olduğunu kaydetmektedirler. Yine bu kaynaklarda geçen bilgilere göre Bahtiyâr'ın bu gulâma olan düşkünlüğü, onun iktidarının sonunu getirmişti.⁶³⁷ Öte yandan Bahtiyâr'ın adamları ve taraftarlarından bazıları Adudüddeve ile sulh yaparak Bağdat'a gitmesine rıza gösterirken, bazıları da böyle bir anlaşmaya karşı çıkıyordu. Özellikle Bahtiyâr'ın hâcibi İbrahim b. İsmail bu duruma karşı çıkıyor ve Bahtiyâr'ın Bağdat'a gitmek yerine Vâsıt'ta kalıp Adudüddeve ile savaşmasını savunuyordu. Bu arada Hasneveyh b. Hüseyin el-Kürdî'nin Abdürrezzak ve Ebu'n-Necm Bedr adındaki iki oğlu bin kişilik bir süvari grubuyla Bahtiyâr'ın yardımına gelmişlerdi. Bu yardımcı kuvvetin gelmesi üzerine Bahtiyâr, Bağdat'a gitme fikrinden vazgeçerek Vâsıt'ta kalıp Adudüddeve ile savaşmaya karar verdi. Buna karşın Adudüddeve, Bahtiyâr'ın bu hareketinden haberdar olunca, elçisi Nakîb Ebû Ahmed'in ardından haberciler göndererek ona; Bahtiyâr'ın anlaşma şartlarını yerine getirinceye kadar gulâmla birlikte Basra'da beklemesini emretti. Elçi de Bahtiyâr'a bir mektup yazarak bu durumu ona bildirdi. Bunun üzerine Bahtiyâr birtakım girişimlerde bulunmuşsa da hiçbirinden sonuç alamadı ve sonunda ağırlıklarını önden göndererek Bağdat'a doğru harekete geçti. Bu arada Bahtiyâr ile gulâm arasındaki meseleyi öğrenen Hasneveyh'in oğullarından Abdürrezzak durumu babasına bildirerek, Bahtiyâr'ın yanından ayrıldı. Hasneveyh'in diğer oğlu Ebu'n-Necm Bedr ise geri dönmeyi kendisine yakıştıramadığı için Bahtiyâr'ın yanında kalmaya devam etti. Bu gelişmelerin ardından Bahtiyâr beklediği gulâmı teslim aldıktan sonra Adudüddeve'ye karşı koymaktan vazgeçerek Bağdat'a gelerek orada konakladı (366/977).⁶³⁸ Bunun üzerine Adudüddeve Bağdat'a doğru harekete geçerek Bahtiyâr'a; kendisine itaat edip, himayesinde kaldığı sürece ona pek çok mal vereceğini ve ayrıca Tağlib b. Hamdân'a

⁶³⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan) 753-754-757; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 455; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 307-308; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 247-248; ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm (h. 351-380)*, XXVI, 263-264; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 126. Krş. Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 223-224; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 111.

⁶³⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 758-759; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 456-457; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 307.

karışmamak şartıyla Irak'ın dışında herhangi bir yerde istediği gibi gidip yerleşebileceğine dair söz verdi. Bahtiyâr ise ilk başlarda bu teklife karşı çıksa da içinde bulunduğu olumsuz şartlar ve zaaflarından dolayı Adudüddeve'nin bu isteğini kabul etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Adudüddeve hemen ona hil'at ve bir miktarda para gönderdi ve ayrıca Bağdat'ta tellallar aracılığıyla halka Bahtiyâr'ın kendisine itaat ettiğini ve bu yüzden savaşa gerek kalmadığını duyurdu.⁶³⁹ Bunun dışında Adudüddeve, Bahtiyâr'a haber göndererek İbn Bakiyye'yi kendisine göndermesi istemiş, Bahtiyâr da İbn Bakiyye'nin gözlerine mil çekerek onu Adudüddeve'ye göndermişti.

Tüm bu gelişmelerden sonra İzzüddeve Bahtiyâr, Adudüddeve'nin kendisine gönderdiği mal ve teçhizatı alıp Şam'a gitmek üzere Bağdat'tan ayrıldı. Onun Bağdat'tan ayrılmasından hemen sonra Adudüddeve harekete geçerek, Bağdat'a yerleşip, hutbede kendi adını okuttu.⁶⁴⁰ Bu arada Adudüddeve Bağdat'a yerleştikten sonra İbn Bakiyye'nin filler arasına atılarak öldürülmesini emretmiş ve bu emir üzerine İbn Bakiyye fillerin arasına atılarak öldürülmüştür (6 Şevval 367/17 Mayıs 978). İbn Bakiyye öldürüldükten sonra cesedi Dicle sahilinde bulunan köprünün başına asıldı⁶⁴¹ ve cesedi Samsâmüddeve'nin zamanına kadar burada asılı kaldı ve daha sonra cesedi indirilip defnedildi.⁶⁴² Bu arada İbn Bakiyye'nin bu şekilde öldürülmesinden dolayı Ebû'l-Hüseyn el-Enbârî, ona uzun bir mersiye yazmıştı.⁶⁴³

İzzüddeve Bahtiyâr'a tekrar gelecek olursak; o, Bağdat'tan ayrıldıktan sonra yanında bulunan Hamdân b. Nâsîrüddeve ile birlikte yola koyulmuşlardı. Bunlar Irak'ın küçük kasabalarından olan Ukberâ'ya ulaştıklarında Hamdân b. Nâsîrüddeve, Bahtiyâr'a; Hamdânoğulları'na ait Musul'daki malların çokluğundan bahsederek, Şam'a gitmektense Musul'a kardeşi Ebû Tağlib'in üzerine yürümenin daha kazançlı ve daha

⁶³⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 759; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 323; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 600.

⁶⁴⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 759; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 457; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 323; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 600. Krş. Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 226.

⁶⁴¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 761; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 323; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 600; Ebü'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 119; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 130. Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi*, III, 1928. Krş. Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 226; Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, 36-421.

⁶⁴² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 323.

⁶⁴³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 323; Ebü'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 119; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 130-131.

kolay olacağına dair telkinlerde bulundu. Bu arada Musul Adudüddeve ile aralarında yakınlık ve müttefiklik ilişkisi bulunan Ebû Tağlib b. Hamdân'ın elindeydi. Ayrıca daha önce de değinildiği gibi Bahtiyâr, Ebû Tağlib'e karşı herhangi bir menfi harekette bulunmayacağına dair Adudüddeve'ye söz vermişti. Ancak Hamdân b. Nâsırüddeve'nin bu tavsiyelerine aldanan Bahtiyâr, Adudüddeve'ye vermiş olduğu söze riayet etmeyerek Musul üzerine yürüdü. Bahtiyâr bu doğrultuda Tikrit'e ulaştığında Ebû Tağlib b. Hamdân'ın kâtibi Ali b. Amr bir miktar hediye, yiyecek ve içecek ile onu karşılamıştı. Bu karşılama esnasında Ali b. Amr, Bahtiyâr'a Hamdân b. Nâsırüddeve'nin tutuklatıp Ebû Tağlib'e teslim edildiği takdirde Ebû Tağlib'in bizzat askerleriyle emrine girerek Adudüddeve'ye karşı onunla birlikte savaşacağını ve ona Bağdat'ın hâkimiyetini tekrar vereceğine dair söz vermişti. Bahtiyâr ise ilk başlarda bu teklife karşı çıksa da annesi ve oğullarının baskıları sonucunda Ebû Tağlib'in bu teklifini kabul ederek Hamdân b. Nâsırüddeve'yi tutuklatmış ve onu Ebû Tağlib'in adamlarına teslim ettirmişti. Ebû Tağlib de zaman kaybetmeden onu sahip olduğu kalelerden birine hapsedmişti. Bu arada Bahtiyâr da el-Hadîse'ye doğru yürüyerek Ebû Tağlib ile bir araya gelerek Adudüddeve'ye karşı savaşacaklarına dair anlaştılar. Bu anlaşmayla birlikte iki ordu hazırlıklarını tamamlayıp Musul'dan Bağdat'a doğru harekete geçtiler. O sıralarda Ebû Tağlib'in emrinde yirmi bine yakın savaşçı bulunuyordu.

İzzüddeve Bahtiyâr ile Ebû Tağlib'in Bağdat'a doğru geldiklerini haber alan Adudüddeve ise Bağdat'tan hareket ederek onlara karşı savaşmak üzere yola koyularak⁶⁴⁴ öncü kuvvetlerini de hâcibi Ebû'l Kâsım Sa'd b. Muhammed'in komutasında Tikrit'e gönderdi. Tikret'e gelen bu öncü kuvvetler düşmanın İbrahim b. İsmail komutasında gönderdiği öncü birlikleri bozguna uğrattılar.⁶⁴⁵ Ana ordular ise Tikrit yakınlarında bulunan Kasru'l-Ciss (Kasru'l-Cass)⁶⁴⁶ çevresinde 18 Şevval 367 (29 Mayıs 978), tarihinde savaşa tutuştular. Aralarında meydana gelen bu şiddetli savaşta Adudüddeve, Bahtiyâr ve müttefiklerini mağlûp ederek, başta İbrahim b. İsmail

⁶⁴⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 759 vd.; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 323-324; Ebû'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 119; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 600; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 71.

⁶⁴⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 761. Krş. Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 71.

⁶⁴⁶ Kasru'l-Ciss; Irak şehirlerinden olan Sâmerâ'nın yakınında Halife Mu'tasım-Lillâh tarafından inşa edilmiş bir saraydır. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV, 356.

olmak üzere onlardan pek çoğunu öldürdü. Bu arada savaş esnasında Ebû Tağlib yarılı bir şekilde kaçmış, Bahtiyâr ise esir alınmıştı. Bahtiyâr esir alınıp Adudüddeve'nin huzuruna getirilmek istendiği zaman Ebû'l-Vefâ Tâhir b. Muhammed b. İbrahim buna karşı çıkararak Bahtiyâr'ın bağışlanmaması ve öldürülmesini tavsiye etti. Bunun üzerine Adudüddeve, onunla istişare etti ve bunun sonucunda Bahtiyâr ve adamlarından pek çok kimse öldürüldü. Böylece Büveyhîler'in bütün devlet yönetimi Adudüddeve'ye kalmış ve kendisi yönetimde tek söz sahibi olmuştu.⁶⁴⁷

Adudüddeve, Bağdat'ı ele geçirip burayı yönetimi altına alınca 12 Zilkadde 367 (21 Haziran 978) tarihinde Musul'u alarak Hamdânoğulları'nı da hâkimiyeti altına aldı⁶⁴⁸ ve daha sonra Bizans sınırlarına doğru kaçmış olan Ebû Tağlib'i takip etmek için Ebu'l-Vefâ komutasında bir orduyu bu bölgeye sevk etti. Ebu'l-Vefâ, Ebû Tağlib'i bir müddet takip ettikten sonra Meyyâfârikîn bölgesine gelerek başta Meyyâfârikîn olmak üzere Diyarbakır ve bazı bölgelerini Adudüddeve adına hâkimiyeti altına aldı. Ayrıca Adudüddeve, Diyâr-ı Mudar'ı⁶⁴⁹ da hâkimiyeti altına aldı (368/978-979).⁶⁵⁰ Bu gelişmeler sonucunda halife, Bağdat'a hâkim olan Adudüddeve'ye saltanat hil'atı verip, iki sancak, kılıç ve birçok hediye gönderdi.⁶⁵¹

⁶⁴⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 761 vdd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 324; Ebü'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 119; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzide*, 416; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 600; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 119-120; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 156; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 428; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târih-i Elfî*, III, 1928; Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 71; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 226-227; aynı müellif, *Târih-i Âl-i Büveyh*, 43; Müneymine, *Târihu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 124-125; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 72-73; Özeydın, "Adudüddeve", *DİA*, I, 392.

⁶⁴⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 764 vdd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 325-326; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 601; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 124; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târih-i Elfî*, III, 1928; Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 83; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 228; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İnan*, II, 580; Müneymine, *Târihu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 125; Türkmenî Azer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 112-113.

⁶⁴⁹ el-Cezîre ya da Mezopotamya toprakları içerisinde yer alan Diyâr-ı Mudar bölgesi; başkent Rakkâ, Harran, Ruha (Şanlıurfa), Râfika, Hanuka, Hariş, Tel Mehrâ, Muhtarika, Hısn Mesleme şehirlerinden meydana gelmektedir. Bkz. İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, 82; Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 145.

⁶⁵⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 769 vdd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 328-329; Ebü'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 119-120; Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 82-83; Müneymine, *Târihu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 125; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İnan*, II, 580; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 635; Özeydın, "Adudüddeve", *DİA*, I, 392.

⁶⁵¹ Özeydın, "Adudüddeve", *DİA*, I, 392.

2.1.2.6. Adudüddeve'nin Cibâl Bölgesine Hâkim Olması

Adudüddeve; Cibâl bölgesine saldırıya geçmeden önce 369 (979-980) yılında Batîha emîrinin ölmesi ve yerine oğlu el-Hasan b. İmrân b. Şâhin'in geçmesi üzerine bu bölgeye veziri Ebûl-Kâsım el-Mutahhar b. Abdullah komutasında bir ordu sevk etmişti, ancak bu ordu başarı elde edemedi geri dönmüştü.⁶⁵² Yine bu yılın Recep (Ocak-Şubat 980) ayında Adudüddeve, Şeybânoğulları üzerine bir ordu sevk etmiş ve bölgeye gelen bu ordu Şehrizur çevresinde karışıklıklar çıkaran bu sülaleyi bozguna uğratarak Şehrizur ve çevresini kontrol altına almıştı. Bu arada Adudüddeve, Bizans'taki taht mücadeleleri sonucunda Diyarbakır'a gelip, kendisinden yardım isteyen Bizanslı komutan Verd er-Rûmî (Bardas Skleros)'ye yardım sözü vermişse de çıkarları doğrultusunda ona yardım etmediği gibi onu tutuklatmıştı.⁶⁵³

Adudüddeve yukarıda zikrettiğimiz olaylardan sonra aynı yıl içinde Cibâl bölgesini ve ona bağlı nahiyelerdeki sorunları halletmek üzere harekete geçti. Zira bu bölgelerdeki pek çok kale ve yerleşim yeri kardeşi Fahrüddeve ile Hasneveyh b. Hüseyin el-Kürdî'nin elindeydi ve her ikisi de Adudüddeve'ye karşı İzzüddeve Bahtiyâr'ın yanında yer almıştı. Daha önce de değinildiği gibi Bahtiyâr, Rüküddeve'nin ölümünden sonra amcasının oğlu Fahrüddeve ile mektuplaşarak ona, Adudüddeve'ye karşı birleşmeyi teklif etmiş ve Fahrüddeve de onun bu teklifini kabul ederek onunla birlikte kardeşi Adudüddeve'ye karşı bir ittifak kurmuştu.⁶⁵⁴ Adudüddeve ise bu durumu daha evvel haber aldığı halde herhangi bir girişimde bulunmayarak düşündüklerini gizli tutmuştu. Zira Adudüddeve kardeşleriyle arasının açılmasına düşmanlarının neden olduğunu düşünüyordu. Nitekim Adudüddeve, Ebû Tağlib b. Hamdân, Bahtiyâr ve benzeri düşmanlarını bertaraf ettikten ve Hasneveyh b. Hüseyin el-Kürdî'nin de ölmesinden sonra kendisi ile kardeşlerinin arasına nifak sokacak kimsenin kalmadığını ve kardeşleri ile arasının düzeleceği düşüncesindeydi. Bu yüzden bu olaylardan sonra Adudüddeve kardeşleri Fahrüddeve ile

⁶⁵² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 789-790; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 334; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târîh-i Eلفî*, III, 1932. Krş. Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 83-84; Özeydin, "Adudüddeve", *DİA*, I, 392.

⁶⁵³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 776 vdd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 335 vd.; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 80 vdd.; Özeydin, "Adudüddeve", *DİA*, I, 393.

⁶⁵⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 794; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 338-339; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 604. Krş. Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 116.

Müeyyidüddeve'nin yanı sıra Kâbus b. Veşmgîr'e de mektuplar yazarak bu mektupları Ebu'n-Nasr Hurşid Yazdiyâr el-Hâzin aracılığıyla onlara gönderdi.

Adudüddeve kardeşi Müeyyidüddeve'ye gönderdiği mektupta kendisine karşı herhangi bir olumsuz davranışta bulunmadan, kendisine olan sadakat ve itaatini sürdürmesinden dolayı onu överken, diğer kardeşi Fahrüddeve'ye yazdığı mektupta ise ona serzenişte bulunarak onu kendisine itaat etmeye davet ediyor ve kendisinin haklı olduğuna dair delilleri ileri sürüyordu. Kâbus b. Veşmgîr'e yazdığı mektupta da aralarında daha önce yapılmış olan ahde vefa göstermesini tavsiye ediyordu.

Adudüddeve'nin bu mektuplarına karşılık Müeyyidüddeve, itaatten ayrılmayacağına dair makul ve mantıklı bir cevap yazarken, Fahrüddeve ağabeyine yazdığı cevapta son derece kaba davranıp kendisinden daha yaşlı olduğunu, hâkimiyet alanının daha geniş olduğunu söyleyerek, ileride de ayrıntılı bir şekilde zikredeceğimiz üzere babası tarafından veliahtlığa Adudüddeve'nin seçilmiş olduğunu unutmuş bir tavır içine girmişti.⁶⁵⁵ Yine Kâbus b. Veşmgîr de cevabî mektubunda fırsat kollayan rakip bir hükümdar tavrını takınmıştı.⁶⁵⁶

Hasneveyhler'e bakacak olursak, onun ölümünden sonra oğulları Ebû'l-Ulâ, Abdürrezzâk, Ebu'n-Necm Bedr, Âsım, Ebû Adnan, Bahtiyâr ve Abdülmelik arasında iktidar mücadeleleri başlamış ve bunun sonucunda da bunlar birkaç gruba ayrılmışlardı. Bunlardan bir grup Adudüddeve'ye karşı cephe alarak Fahrüddeve'ye iltihak ederken, diğer bir grup ise Adudüddeve'yi destekleyip, ona iltihak etmişti. Bu arada Sermâc kalesinde ikamet eden Bahtiyâr ilk başlarda Adudüddeve'ye iltihak etmişse de daha sonra itaat etmekten vazgeçmişti.⁶⁵⁷

Bu olumsuz gelişmelere ek olarak mektupları götüren elçinin de yukarıda zikrettiğimiz şekilde olumsuz cevaplarla geri gelmesi üzerine Adudüddeve Cibâl

⁶⁵⁵ Müeyyidüddeve ile Adudüddeve anne-baba bir öz kardeşlerdi ve bu yüzden Müeyyidüddeve, kardeşine karşı herhangi bir olumsuz davranış içine girmemiştir. Fahrüddeve ise anne tarafından Adudüddeve'nin üvey kardeşi olmakla birlikte yaş olarak da ondan daha büyüktü. Muhtemelen bunların sonucunda Fahrüddeve, kardeşine itaat edeceğine dair verdiği sözü tutmayarak ona karşı isyan etmiştir.

⁶⁵⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 794-795; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 339-340; Fakihî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 243; Güner, "Büveyhiler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 87; Ezkâî, "Âl-i Hasneveyh" *DMBİ*, I, 685; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 116-117. Ayrıca bkz. en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 125.

⁶⁵⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 795; Abdülazîz, *Resâilü'l Abdülazîz*, 87; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 339. Krş. Ezkâî, "Âl-i Hasneveyh" *DMBİ*, I, 685; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 117.

bölgesine gidip buradaki işlerini yoluna koymak üzere Bağdat'tan hareket ederek, arka arkaya ordularını bu bölgeye sevk etti. Bu orduların ilkinin başında Ebû'l-Vefa, ikinci ordunun başında Ebû Nasr Hâşâde, üçüncü ordunun başında da Hâcib Ebû'l Fethl el-Muzaffer b. Muhammed bulunuyordu. Bu ordular arka arkaya hareket etmiş, Adudüdevle ise bu orduların hareketi esnasında Bağdat'ın doğu yakasında bulunan Musallâ'daki ordugâhına çıkmış ve önden giden ordusuna yeterli zamanı vermek için uzun bir müddet ordugâhında kalmıştı.

Ordular Bağdat'tan hareket ettikten kısa bir süre sonra Hemedân'a girmiş ve kardeşi Fahrüdevle ile Hasneveyhî Hanedanlığı'nın reayasından büyük kalabalıkların emân dilediklerine dair haberler gelmeye başlamıştı. Ayrıca Fahrüdevle'nin veziri olan Ebû'l-Hasan Übeydullah b. Muhammed b. Hamdeveyh yanında ileri gelenlerden kalabalık bir grup ile birlikte Adudüdevle'ye gelip bağlılığını bildirmiş ve ondan emân dilemişti. Bu arada bu durumun gerçekleşmesinde Adudüdevle'nin uygulamış olduğu politikalar da etkili olmuştu. Zira Adudüdevle, ordunun başında gönderdiği Hâşâde'yi elçi olarak tayin etmiş ve o da bu görevi layığıyla yaparak bölgede bulunan komutan ve eşraftan pek çok kimsenin emân dileyerek Adudüdevle'ye iltihak etmelerini sağlamıştı.⁶⁵⁸ Adamlarının Adudüdevle'ye iltihak etmesiyle birlikte Fahrüdevle'nin yönetimi tamamen çözülmüş bulunuyordu. Bu durumu gören Fahrüdevle amcasının oğlu İzzüdevle Bahtiyâr'ın başına gelenleri de hatırlayınca ağabeyi Adudüdevle'den korkmuş ve hemen Hemedân'ı terk ederek Deylemliler'in ülkesine kaçmıştı. Oradan da Cürcân'a kaçan Fahrüdevle, kayınbabası Şemsü'l-Meâlî Kâbus b. Veşmgîr'in yanına gidip ona iltica etmişti. Kâbus da onu himayesine alarak düşündüğünden de fazla mal ve para takdim edip hâkimiyeti altındaki topraklara da ortak etmişti.⁶⁵⁹

Adudüdevle ise Fahrüdevle'ye karşı kazandığı bu zaferlerin ardından Hemedân'a doğru harekete geçerek başta Hemedân olmak üzere Fahrüdevle'nin hâkimiyetinde olan diğer yerleri tamamen hâkimiyeti altına aldı (369/980) ve daha

⁶⁵⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 795-796; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 340; Ebû'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 121; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 604. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovsâ-yi Zamân-i İşân*, 245; Türkmenî Âzer, *Deylemiyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 117; Güner, "Büveyhiler'den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)", 87.

⁶⁵⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 796; Curfâdakânî, *Tercüme-yi Târih-i Yemînî*, 48; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 341; İbn İsfendiyâr, *Târih-i Taberistân*, II, 6; Ebû'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 121; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 604; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 61-62; Güner, "Büveyhiler'den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)", 87-88; Türkmenî Âzer, *Deylemiyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 117.

sonra bölgeyi kardeşi Müeyyedüddeve'ye teslim ederek onu buralara kendisine nâib olarak tayin etti (370/980). Böylece Adudüddeve bütün Cibâl bölgesini tamamen yönetimi altına almış oldu.⁶⁶⁰

Bu arada Adudüddeve bu zaferdenle birlikte Hasneveyh b. Hüseyin el-Kürdî'nin ülkesine doğru harekete geçip, önce Nihâvend'e sonra da Dinever'e gelip buraları ele geçirmiş ve daha sonra da Sermâc Kalesi'ni içinde bulunan muazzam miktardaki mal ve zahirelerle birlikte ele geçirmişti. Bu arada Adudüddeve, Hasneveyh'in çocuklarından Abdürrezzâk, Ebû'l-Alâ ve Ebû Adnan'ı yakalatmış, Hasneveyh'in diğer oğlu Bedr'e de iyiliklerde bulunarak hil'at giydirmiş ve bütün Kürd diyarını onun emrine vermişti (369/980).⁶⁶¹

2.1.2.7. Adudüddeve'nin Cürcân'ı Hâkim Olması

Adudüddeve 369 (980) yılında Cibâl ve etrafını ele geçirdikten sonra aynı yıl içerisinde Hakkâri ve çevresini ele geçirip, bir yıl sonra da Sinde Kalesi ve burada bulunan yerleri de ele geçirdi (370/980-981).⁶⁶² Adudüddeve buraları ele geçirdikten sonra kardeşiyle birlikte kendine isyan eden diğer kardeşi Fahrüddeve'yi himaye eden Kâbus b. Veşmgîr'i itaat altına almak üzere Cürcân'a doğru harekete geçti.

Adudüddeve Cürcân'a doğru harekete geçmeden önce Kâbus b. Veşmgîr'e mektup yazarak kardeşi Fahrüddeve'yi teslim etmesi halinde kendisine istediği şehirleri vereceğini ve ayrıca pek çok mal da bağışlayacağını söyledi. Ancak Kâbus b. Veşmgîr'in bu teklifi kabul etmemesi üzerine Adudüddeve, diğer kardeşi Müeyyedüddeve'yi Deylem, Türk, Arap, Kürt ve Lûr askerlerinden oluşan tam teçhizatlı kalabalık bir orduyla birlikte Cürcân'a gönderdi. Kâbus b. Veşmgîr ise bu durumdan haberdar olunca gelen bu orduyu karşılamak için harekete geçmesiyle birlikte iki ordu arasında Esterâbâd bölgesinde meydana gelen ve sabahtan öğleye kadar süren savaşı Kâbus b. Veşmgîr kaybetti (Cemaziyelevvel 371/ Kasım-Aralık 981). Kâbus b.

⁶⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 340-344; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 605; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovezâ-yi Zamân-i İşân*, 243-244; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 591; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 117; Seccâdî, "Âl-i Bûveyh", *DMBİ*, I, 637; Güner, "Bûveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 89.

⁶⁶¹ Abdülazîz, *Resâilü'l Abdülazîz*, 87; Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecârîbi'l-Ümem*, 9; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 341; Ebû'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 121; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 604. Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovezâ-yi Zamân-i İşân*, 245; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 117-118; Güner, "Bûveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 88.

⁶⁶² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 341-345.

Veşmgîr ve adamları bu yenilginin ardından zahire ve mallarını depoladıkları kalelere doğru hareket ettiler ve bu kalelerden istedikleri malları aldıktan sonra Nişâbûr taraflarına doğru yöneldiler. Bu arada Kâbus b. Veşmgîr ve beraberinde bulunanlar Nişâbûr'a varınca Fahrüddeve de onlara katılmıştı.⁶⁶³

Fahrüddeve ve Kâbus b. Veşmgîr, Nîsâbûr'a geldikten sonra Sâ mânîler'in Horâsân valisi Ebû'l-Abbâs Hüsâmüddeve Tâş, Sâ mânî emîri II. Nûh b. Mansûr'a mektup yazarak durumu kendisine bildirmişti. Öte yandan Fahrüddeve ve Kâbus b. Veşmgîr de Emîr II. Nuh'a mektup yazıp vaziyetlerini bildirmişlerdi ve Müeyyidüddeve'ye karşı kendisinden yardım istemişlerdi. Bu sırada Emîr II. Nuh'un cevabî mektubu gelmiş ve Hüsâmüddeve'ye ulaşmıştı. Emîr II. Nuh mektubunda özetle Hüsâmüddeve'ye onlara itibar göstermesini, ikramda bulunmasını, asker toplayıp onlarla beraber yola çıkmasını ve her ikisini de ülkelerine iade etmesini emrediyordu. Emîr II. Nuh'un veziri Ebû'l-Hüseyn de gönderdiği mektupta aynı hususlara işaret ediyordu.

Bu emir üzerine Hüsâmüddeve, askerlerini toplayarak Fahrüddeve ve Kâbus b. Veşmgîr ile birlikte Cürcân'a doğru harekete geçip, şehri muhasara altına aldılar. Bu arada Müeyyidüddeve, kardeşi Adudüddeve ve kendi askerlerinden oluşan büyük bir orduyla birlikte Cürcân'da bulunuyordu. Ancak onlar, bu kuşatmadan dolayı Sâ mânî askerlerine herhangi bir saldırıda bulunamıyorlardı ve bu yüzden de iki ay boyunca kuşatma altında kaldılar. Bu kuşatmayla birlikte Cürcân halkı yiyecek sıkıntısı çekmeye başlamıştı. Kaynaklarda geçen bilgilere göre bu sıkıntı öyle bir noktaya gelmişti ki arpa kepeğini çamurla yoğurup yiyorlardı. Müeyyidüddeve ve yanında bulunanların durumu bundan da daha kötü bir hal alınca 22 Ramazan 971 (21 Mart 982) tarihinde Cürcân'dan dışarıya çıkıp Sâ mânî askerleriyle savaşmaya karar verdiler ve onlarla şiddetli bir savaşa tutuştular. Savaş esnasında Sâ mânî ordusundaki yaygın görüş, Büveyh ordusunu iki aylık kuşatma boyunca yaptığı gibi saldırıp tekrar şehre geri dönmek şeklindeydi. Ancak durum onların umduğu gibi olmamış ve Büveyh ordusu bütün gücüyle saldırıya

⁶⁶³ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 15 vd.; Curfâdakânî, *Tercüme-yi Târih-i Yemînî*, 49; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 348-349; İbn İsfendiyâr, *Târih-i Taberistân*, II, 6; Mar'aşî, *Târih-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, 78-79; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 246; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 62; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İrân*, II, 555-556; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İrân*, 117-118; Zerrînkûb, *Târih-i Merdum-i İrân*, II, 448; Kabir, "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", III, 34-35; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 637.

geçmişti. Bu arada Müeyyedüddeve savaş öncesinde Sâmânî askerlerinin kumandanlarından Fâik el-Hâssa ile mektuplaşmış, onu kendi tarafına çekmeye çalışmış ve bunda da başarılı olmuştu. Nitekim ordunun sol tarafında yer alan Fâik el-Hâssa, Müeyyedüddeve'nin kendisine yapmış olduğu teklifi kabul ederek savaş meydanından mağlûp olarak geri çekilmişti. Bunun üzerine savaş gittikçe şiddetlenmiş ve akşama doğru Hüsâmüddeve'nin de yenilip geri çekilmesi üzerine, savaşı Büveyh ordusu kazanmış ve bununla birlikte Horâsân ordularından geriye onlara pek çok ganimet kalmıştı.⁶⁶⁴

Bu yenilgi üzerine Hüsâmüddeve, Fahrüddeve ve Kâbus b. Veşmgîr, Nişâbûr'a geri dönerek Emîr II. Nuh'a mektup yazıp durumu kendisine bildirdiler. Bunun üzerine Emîr II. Nuh, askeri birliklerin hazırlanarak Cürcân ve Rey'e gönderileceğine dair onlara haber gönderdi. Böylece Nişâbûr önlerinde daha önce hazırlanmış orduya kıyasla daha kalabalık bir ordu toplanmış ve bu ordu Buhâra'dan gelecek olan yardımcı kuvvetleri beklemeye başladı. Ancak bu esnada vezir Ebû'l-Hüseyn el-Utbî'nin Ebû'l-Hasan b. Sîmcûr'un bazı köleleri tarafından öldürüldüğüne dair haber geldi. Bunun üzerine Hüsâmüddeve veziri öldürenlerden intikam almak için Nişâbûr'dan Buhârâ'ya gitmek zorunda kaldı. Bunun üzerine başsız kalan bütün birlikler dağıldı. Böylece Cürcân seferi için alınan bunca hazırlıklar boşa gitmiş, Cürcân ve Taberistân Adudüddeve'nin hâkimiyetinde kalmıştı. Bu gelişmeler sonucunda Cürcân ve Taberistân'a hâkim olan Adudüddeve buraları kardeşi Müeyyedüddeve'ye tahsis etti.⁶⁶⁵

Bu noktaya kadar Adudüddeve döneminde İran coğrafyasında meydana gelen olayları ve kısmen de olsa onun Bağdat'a yönelik faaliyetlerine değindik. Adudüddeve döneminde meydana gelen diğer olaylar ise daha çok onun Irak Büveyhîleri tahtındayken gerçekleştiği için ve aynı zamanda konumuzun dışında kaldığı için bu

⁶⁶⁴ Curfâdakânî, *Tercüme-yi Târih-i Yemînî*, 49 vdd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 349-350; İbn İsfendiyâr, *Târih-i Taberistân*, II, 6; Gerdîzî, *Zeynu'l Ahbâr*, 363-364; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 53-158; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, II, 429; Mar'aşî, *Târih-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, 79; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovezâ-yi Zamân-i İşân*, 246-247; Âştîyani-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İran*, II, 556; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 62-63; Zerrînkûb, *Târih-i Merdum-i İran*, II, 448-449; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler*, 212 vd.; Kabir, "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", III, 35; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 637.

⁶⁶⁵ Curfâdakânî, *Tercüme-yi Târih-i Yemînî*, 52 vdd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 350; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzîde*, 416-417; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 53-158; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, II, 429; Mar'aşî, *Târih-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, 79-80; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 63-64; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler*, 215-216.

olaylara yer vermedik. Bu yüzden Adudüddeve'nin hem Bizans hem de Fâtımîlerle olan ilişkilerine zaman zaman değinsek de bu konulara doğrudan yer vermedik.

2.1.2.8. Adudüddeve'nin Vefat Etmesi

Adudüddeve daha önce de değindiğimiz gibi Hasneveyh Hanedanlığı'nın elinde bulunan memleketlere yaptığı seferlere devam ettiği esnada sara hastalığına benzeyen bir hastalığa tutulmuş ve bunu lethargos diye bilinen ve unutkanlığa yol açan bir beyin hastalığı takip etmişti. Ancak Adudüddeve bu hastalığını gizlemişti. Kaynaklarda geçen bilgilere göre Adudüddeve'nin bu hastalığı Musul'dayken nüksetmiş, ancak Adudüddeve bu durumunu kimseye belli etmemişti.⁶⁶⁶ Rivayete göre Adudüddeve'nin hastalığı ilerleyip ölümü yaklaşınca dili tutulmuş ve sadece el-Hâkka Sûresi'nin: "Malım bana hiçbir yarar sağlamadı ve gücüm (saltanatım da) de benden yok olup gitti" ayetini⁶⁶⁷ diyebilmişti.⁶⁶⁸

Adudüddeve bu sözlerinin ardından 8 Şevval⁶⁶⁹ 372 (26 Mart 983) tarihinde 47 yaşında Bağdat'ta vefat etti⁶⁷⁰ ve taziyele oğlu Samsâmüddeve Ebû Kâlicâr el-Merzubân b. Adudüddeve kabul etti.⁶⁷¹ Bu arada Gerdîzi'ye göre Adudüddeve'nin

⁶⁶⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 796; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 341. Krş. Zerrînkûb, *Târih-i Merdum-i İrân*, II, 449; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 109-110.

⁶⁶⁷ el-Hâkka, (69), 28. ve 29. Ayet.

⁶⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 354; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVII, 562; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 509; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 126; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 157; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, II, 427; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 247; Zerrînkûb, *Târih-i Merdum-i İrân*, II, 449; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 110.

⁶⁶⁹ el-Antâkî (*Târihu'l-Antâkî*, 198), Adudüddeve'nin 10 Şevval (26 Mart) Salı günü öldüğünü, İbnü'l-Cevzî (*el-Muntazam*, XIV, 295), Adudüddevenin Şevval ayının ilk Pazartesi günü öldüğünü, Müstevfî (*Târih-i Güzide*, 416) ise Adudüddeve'nin 372 yılında öldüğünü yazmakla birlikte onun Ramazan ayında vefat ettiğini kaydetmektedirler.

⁶⁷⁰ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 75; el-Antâkî, *Târihu'l-Antâkî*, 198; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 354; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 295; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVII, 562; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzide*, 416; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 508; Ebü'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 122; ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm (h. 351-380)*, XXVI, 474; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 605; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVII, 126; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 142-143; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 157; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, II, 427; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 247; aynı müellif, *Târih-i Âl-i Büveyh*, 44-45; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 66-67; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İrân*, II, 581; Zerrînkûb, *Târih-i Merdum-i İrân*, II, 449; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 110; Türkmenî Âzer, *Deylemiyân der Gostere-i Târih-i İrân*, 119; Özeydın, "Adudüddeve", *DİA*, I, 393.

⁶⁷¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 354; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 509; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 247; aynı müellif, *Târih-i Âl-i Büveyh*, 44-45; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 66-67; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İrân*, II, 581; Zerrînkûb, *Târih-i Merdum-i İrân*, II, 449; Türkmenî Âzer, *Deylemiyân der Gostere-i Târih-i İrân*, 119; Özeydın, "Adudüddeve", *DİA*, I, 393.

ölümü Horâsân'ın Büveyh hâkimiyetine girmesini engellemiş ve bu durum Sâmânîler için büyük bir şans olmuştur.⁶⁷²

Adudüddeve'nin ölüm haberi bir müddet gizli tutuldu ve bu yüzden naaşı ilk olarak sarayın bahçesinde bulunan bir yere defnedildi⁶⁷³ ve daha sonra tahta yerine oğlu Samsâmüddeve Ebû Kâlicâr el-Merzubân geçince vasiyetini yerine getirmek üzere naaşı Necef'e Hz. Ali (R.A.)'nin türbesine götürülerek orada toprağa verildi.⁶⁷⁴ Kaynaklarda geçen bilgilere göre Adudüddeve'nin mezarının üzerine şu ibare yazılmıştı: “Burası devletin (memleketin) tacı (Tâcü'l-Mille)⁶⁷⁵ Adudüddeve Ebû Şücâ b. Rüküddeve'nin kabridir. O gün her nefsin kendi kurtuluşu için çabalayacağı günde kurtuluşa ermeye ümit etmek için şu müttaki imâmın (Hz. Ali) yanı başına defnedilmeyi istemiştir. Allah'a hamdolsun, Peygamberimiz Hz. Muhammed'e ve onun temiz soyuna da salâtüselâmlar olsun”.⁶⁷⁶

Büveyhîler'in en büyük hükümdarı olan Adudüddeve döneminde Büveyhîler en geniş sınırlarına ulaşmış ve hâkimiyet sahalarını Horâsân'dan Suriye'deki Bizans sınırlarına, Hazar Denizi sahillerinden Kirmân ve Umman'a kadar genişletmişlerdi. Ayrıca İslâm tarihinde “Şâhinşâh” unvanını ilk defa o kullanmış,⁶⁷⁷ bastırıldığı paralarda halifenin ardından kendi ismini yazmış,⁶⁷⁸ hutbelerde halifeden sonra kendi adını zikrettirmiş ve kapısında nevbet çaldırmıştır.⁶⁷⁹

⁶⁷² Gerdîzî, *Zeynu'l Ahbâr*, 364. Krş. V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız, Kronik Yayınları, İstanbul 2017, 271.

⁶⁷³ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 295; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVIII, 562. Krş. Güner, “Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)”, 110.

⁶⁷⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 354; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 295; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVIII, 562; Hamdullâh Müstevfi, *Târih-i Güzide*, 416; Ebü'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 122; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 508; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 157; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 427; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 248; aynı müellif, *Târih-i Âl-i Büveyh*, 44-45; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 66-67; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İran*, II, 581; Zerrînkûb, *Târih-i Merdum-i İrân*, II, 450; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 119; Güner, “Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)”, 110; Özeydîn, “Adudüddeve”, *DİA*, I, 393.

⁶⁷⁵ Daha önce de değinildiği gibi Adudüddeve halifeden bu unvanı istemiş, ancak amcası Muizzüddeve'nin girişimleri sonucunda kendisine bu unvan verilmemiştir. Ancak yukarıda da değindiğimiz gibi Adam Mez, Adudüddeve'nin ikinci unvan olarak “Tâcü'l-Mille” unvanını kullandığını belirtmektedir.

⁶⁷⁶ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVII, 563; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 508. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 248.

⁶⁷⁷ Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, 36; Cahen, “Buwayhids or Büyids”, *EP*, I, 1352; Özeydîn, “Adudüddeve”, *DİA*, I, 393.

⁶⁷⁸ İsmâil Galip, *Müza-i Hümayûn Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye Kataloğu*, 346-350; Artuk-Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, I, 335; Bâğbidî, *Sikkehây-i İran der*

Rûzrâverî ve İbnü'l-Esîr; Adudüddeve'nin; akıllı, faziletli ve iyi bir devlet adamı olduğunu belirterek fikirlerinde isabetli, heybetli, ileri görüşlü, keskin zekâlı ve azimli bir hükümdar olduğunu ve ayrıca hayrı seven ve bağışta bulunan bir şahsiyet olduğunu kaydetmektedirler.⁶⁸⁰

2.1.3. Şerefüddeve Ebû'l-Fevâris Şîrzîl b. Adudüddeve Dönemi (983-989)

Adudüddeve ölmeden önce tahta herhangi bir varis tayin etmemiştir ve bu yüzden o ölünce kumandanları ve emîrleri Bağdat'ta bulunan oğlu Ebû Kâlicâr el-Merzubân'ın çevresinde toplandılar. Bunlar, Ebû Kâlicâr el-Merzubân'a biat edip onu hükümdarlık makamına çıkararak ona Samsâmüddeve lakabını verdiler.⁶⁸¹ Böylece Samsâmüddeve Ebû Kâlicâr el-Merzubân Büveyhîler'in yeni hükümdarı olarak tahta çıkartıldı. Samsâmüddeve Ebû Kâlicâr tahta geçince kardeşleri Ebû'l-Hüseyn Ahmed ve Ebû Tâhir Fîrûzşâh'a hil'atler giydirip, Fars topraklarını onlara iktâ ederek, diğer kardeşi Şerefüddeve Ebû'l-Fevâris Şîrzîl'den daha önce Şîrâz'ı ele geçirmek üzere derhal oraya hareket etmelerini emretti. Ancak bunlar harekete geçip Errecân'a geldiklerinde kardeşleri Şerefüddeve'nin Şîrâz'a onlardan önce vardığını öğrendiler ve Ahvâz'a dönmek zorunda kaldılar.⁶⁸² Bu arada Şerefüddeve Ebû'l-Fevâris Şîrzîl, Şîrâz'a gelmeden önce daha önce de değinildiği gibi babası tarafından Kirmân'a melik olarak tayin edilmiş ve bu yüzden bu olaylar meydana geldiğinde kendisi Kirmân'da bulunuyordu. Şerefüddeve burada babasının ölüm haberini alınca vakit kaybetmeden süratle Fars'a giderek, tahta oturmuş ve kardeşi Samsâmüddeve'nin adını hutbelerden

Dovre-yi İslâmî, 513 vdd.; Henri Laoust, *İslâm'da Ayrılıkçı Görüşler*, 240; Cahen, "Buwayhids or Bûyids", *El²*, 1352; Özeydın, "Adudüddeve", *DİA*, I, 393.

⁶⁷⁹ Henri Laoust, *İslâm'da Ayrılıkçı Görüşler*, 240; Cahen, "Buwayhids or Bûyids", *El²*, 1352; Özeydın, "Adudüddeve", *DİA*, I, 393.

⁶⁸⁰ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 39; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 354. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 251-252; Özeydın, "Adudüddeve", *DİA*, I, 393.

⁶⁸¹ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 77-78; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 356; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 289; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVIII, 563; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 509; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 605; Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 113-114; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 247; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 76; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İrân*, II, 581; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 137-138; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 99-100; Zerrînküb, *Târîh-i Merdum-i İrân*, II, 450; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 630; K. V. Zettersteen, "Samsâ-üd-Devle", *İA*, MEB, İstanbul 1988, X, 169.

⁶⁸² Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 78-79; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 356; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 605-606; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târîh-i Elfî*, III, 1940; Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 114; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 76; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 264; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 137-138; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 99-100; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İrân*, II, 581; Zerrînküb, *Târîh-i Merdum-i İrân*, II, 450; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 630; K. V. Zettersteen, "Samsâ-üd-Devle", *İA*, MEB, İstanbul 1988, X, 169.

indirerek, hutbelerde kendi adını okutmaya başlamıştı.⁶⁸³ Ayrıca Şerefüddeve Ebû'l-Fevâris, babasının veziri Ebû Mansûr Nasr b. Hârûn'u da yakalatarak öldürmüştür. Zira bu kişi Adudüddeve'nin sağlığında sürekli Şerefüddeve'nin aleyhinde konuşmaktaydı.⁶⁸⁴

Şerefüddeve Ebû'l-Fevâris, Fars'ta işleri yoluna koyup Ebül Ferec'i vezir tayin ettikten sonra "Tâcüddevle" lakabını alarak babasının emriyle tutuklanan; eş-Şerîf Ebû'l-Hüseyn el-Müsevî, kâdî Ebû Muhammed b. Ma'rûf ve Ebû Nasr Hâşâze'yi serbest bıraktırdı. Ayrıca Şerefüddeve pek çok mal dağıtmak suretiyle kendisine birçok taraftar topladı.⁶⁸⁵

Şerefüddeve bu gelişmelerden sonra Fars'tan Basra şehrine doğru harekete geçerek, şehri ele geçirip, burayı kardeşi Ebû'l-Hüseyn'e iktâ olarak verdi. Bu arada Samsâmüddeve, bu gelişmelerden haberdar olunca Adudüddeve'nin hâcibi Emîr Ebû'l-Hasan b. Deb'aş'ın komutasında bir orduyu Şerefüddeve'nin üzerine sevk etti. Şerefüddeve Ebû'l-Fevâris de bu gelişmeler karşısında ordusunu teçhiz edip Emîr Ebû'l-Eazz Dübeys b. Arif el-Esedî komutasında Samsâmüddeve'nin ordusuna karşı harekete geçirdi. Her iki ordu arasında Kurkûb (veya Karkûb)⁶⁸⁶ önlerinde meydana gelen savaşta Samsâmüddeve'nin ordusu yenildi ve hâcibi Emîr Ebû'l-Hasan b. Deb'aş

⁶⁸³ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 80; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 356; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 351-380)*, XXVI, 479; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 605-606; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 161-162; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 461; Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 114; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 264; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 76; Müneymine, *Târihu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 137-138; Pervîz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 100-101; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İrân*, II, 581; Zerrînkûb, *Târih-i Merdum-i İrân*, II, 473; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 630.

⁶⁸⁴ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 81-82; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 356; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 351-380)*, XXVI, 479; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 606; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 132; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 161; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 461; Hindüşâh b. Sencer b. Abdullâh es-Sâhibî Nahcivânî, *Tecâribü's-Selef der Tevârih-i Hulefâ ve Vüzerâ-yi İşân*, Neşr. Abbâs İkbâl Âştîyanî, İntişârât-i Kitâbhâne-yi Tahûrî, Tahran 1357 hş. 243; Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 114; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 264; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 76; Müneymine, *Târihu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 228; Pervîz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 100; Zerrînkûb, *Târih-i Merdum-i İrân*, II, 473; Türkmenî Azer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İrân*, 208.

⁶⁸⁵ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 79-81. Krş. Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 114; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 264. Ayrıca bkz. Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfî*, III, 1946.

⁶⁸⁶ Kurkûb: Basra şehrinin nahiyelerinden biri olup, Basra, Vâsît ve Ahvâz şehirlerinin ortasında yer almaktaydı. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV, 328; Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 118.

da esir düştü (372/983).⁶⁸⁷ Bu arada Ebû'l-Hüseyn b. Adudüdevle Rebûlevvel 373 (Ağustos-Eylül 983) tarihinde Ahvâz'ı istilâ ederek hutbeyi ileride de zikredeceğimiz üzere Cibâl Büveyhîler'nin başına geçecek olan amcası Fahrüdevle adına okumaya başladı. Ayrıca Ahvâz ile Râmhürmüz'de bulduğu bütün mallara da el koydu. Bunun dışında Şerefüdevle'nin diğer kardeşi Tâhir Fîrûzşâh da Basra' da hutbeyi Fahrüdevle adına okumaya başladı (374/984-985).⁶⁸⁸

Yukarıda zikrettiğimiz gelişmelerle birlikte Adudüdevle'nin oğullarından Samsâmüdevle Irak Büveyhîleri'ne Şerefüdevle Ebû'l-Fevâris ise Fars-Hûzistân Büveyhîleri'ne hükümdar olmuş ve bu durum ileride de zikredeceğimiz üzere kardeşler arasında iktidar mücadelesinin yaşanmasına neden olmuştur.

2.1.3.1. Şerefüdevle'nin Ahvâz'a Hâkim Olması

Şerefüdevle Ebû'l-Fevâris Şîrzil 375 (985-986) yılında Ahvâz'ı ele geçirmek üzere Fars'tan harekete geçti ve burada bulunan kardeşi Ebû'l-Hüseyn'e haber gönderip, elindeki yerleri kendisine vereceğini söyleyerek, asıl maksadının Irak üzerine yürüyerek ileride de zikredeceğimiz üzere halifeden Bahâüdevle lakabını alacak olan kardeşi Ebû Nasr Fîrûz'u hapisten kurtarmak olduğunu ifade etti.⁶⁸⁹ Zira Bağdat'ta Devlemliler'in önemli kumandanlarında birisi olan Esfâr b. Kerdeveyh, Samsâmüdevle'ye karşı isyan ederek, onu Bağdat'tan uzaklaştırıp yerine Ebû Nasr'ı, Şerefüdevle'nin vekili olarak tayin etmek istemişti. Ancak Samsâmüdevle; Esfâr b. Kerdeveyh ve destekçilerini yenerek, Ebû Nasr'ı hapse attirmişti (375/985-986).⁶⁹⁰ Bundan dolayı Şerefüdevle kardeşini kurtarmak istiyordu. Ancak Ebû'l-Hüseyn,

⁶⁸⁷ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 79-80; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 357; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 606; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 264; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 76-78; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 581-582; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 138; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 630.

⁶⁸⁸ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 80; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 369; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 606; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 264-267; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 582; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 94; Zettersteen, "Samsâ-üd-Devle", *İA*, X, 169; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 638. Ayrıca bkz. Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elîfî*, III, 1941.

⁶⁸⁹ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 120-121; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 372; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 711; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 268; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 582; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 630; Zettersteen, "Samsâ-üd-Devle", *İA*, X, 170. Ayrıca bkz. Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elîfî*, III, 1943.

⁶⁹⁰ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 104 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 370; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 609-610; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 267-268; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 582; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 77; Zettersteen, "Samsâ-üd-Devle", *İA*, X, 169.

kardeşi Şerefüddeve'nin bu sözlerini ciddiye almayarak, ona karşı koymaya karar verdi ve bu maksatla hazırlıklara girişti. Bu esnada Şerefüddeve'nin Errecân'a ulaştığı ve buradan da Râmhürmüz'e geldiğini öğrendi. Bununla birlikte onun yanında yer alan askerleri birbiri ardına Şerefüddeve'nin tarafına geçtiler. Bunun üzerine Ebû'l-Hüseyn, Cibâl Büveyhîleri'nin hükümdarı olan amcası Fahrüddeve'nin yanına Cibâl tarafına doğru kaçarak İsfahân'a gitti. Burada bir süre kalan Ebû'l-Hüseyn amcasından yardım istemiş, amcası da yeğenine çok miktarda mal vererek, kendisine yardımlarda bulunmuştu. Bu gelişmelerle birlikte işleri yoluna giren Ebû'l-Hüseyn tamaha düşerek İsfahân'ı istilâyâ kalkıştı, ancak İsfahân'da bulunan Ebû'l-Abbâs Ahmed b. İbrahim ed-Dabbî,⁶⁹¹ yanında bulunan kuvvetlerle Ebû'l-Hüseyn'e saldırarak, onu yakalayıp Rey'e gönderdi, amcası da onu hapsedirdi ve ardından da Deylem'de bulunan bir kaleye nakletti. Ebû'l-Hüseyn konunun ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı bir şekilde zikredeceğimiz üzere amcası Fahrüddeve ölümüne sebep olan hastalığa yakalanıncaya kadar orada hapisanede kalmışsa da Fahrüddeve'nin hastalığının şiddetlenmesi üzerine, onun emriyle orada öldürmüştür.

Öte yandan Ahvâz'a yürüyen Şerefüddeve Ebû'l-Fevâris Şîrzîl burayı ele geçirdikten sonra Basra'ya gönderdiği kuvvetler sayesinde Basra şehrini de ele geçirerek buraları hâkimiyeti altına aldı. Ayrıca Basra'da bulunan ve kendisine düşmanlık besleyen kardeşi Ebû'l-Tahir'i de yakalayıp hapse attırdı.⁶⁹² Bu arada Samsâmüddeve bu gelişmelerden haberdar olunca Şerefüddeve'ye haber gönderip, onunla barış yapmak istediğini söyledi. Irak'taki hutbelerde Şerefüddeve'nin adının Samsâmüddeve'den önce okunması, Samsâmüddeve'nin de onun nâibi olması ve ayrıca Samsâmüddeve'nin esir aldığı Şerefüddeve'nin kardeşi Bahâüddeve Ebû Nasr Fîrûz'un da serbest bırakılması karşılığında iki taraf arasında sulh yapıldı. Yapılan bu sulhun sonucunda Irak'ta hutbe Şerefüddeve adına okunmaya başlandı, ayrıca Halife et-Tâî-Lillâh tarafından Şerefüddeve'ye bazı lakaplar verilerek kendisine hil'atler gönderildi. Bu arada elçiler bu anlaşmayı onaylamak için Şerefüddeve'nin huzuruna gitmek için yola koyuldu. Ancak elçiler yoldayken Vâsıt ve bazı diğer şehirlerin

⁶⁹¹ Kendisi hakkında konunun ilerleyen kısımlarında ayrıntılı bilgiler verilecektir.

⁶⁹² Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 121 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 372; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 711; Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 119-120; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovsâ-yi Zamân-i İşân*, 268-269; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 582; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 630; Zettersteen, "Samsâ-üd-Devle", *İA*, X, 170. Ayrıca bkz. Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elfî*, III, 1943.

yöneticileri şehirlerin anahtarlarını Şerefüddeve'ye teslim edip ona itaat arz etmiş ve ayrıca bazı kumandanlar da aynı şekilde ona haber gönderip bağlılıklarını bildirmişlerdi. Bu yüzden elçiler Şerefüddeve'nin huzuruna varamadan Şerefüddeve sulh yapmaktan vazgeçerek Bağdat'a yürüyüp şehri ele geçirmeye karar verdi. Bu duruma etki eden bir diğer etken ise Şerefüddeve'nin yanında bulunan Şerîf Ebû'l-Hasan Muhammed b. Ömer Şerefüddeve'ydi. Zira bu kişi Şerefüddeve'ye Irak'ı ele geçirmeyi tavsiye ediyor ve bu konuda onu teşvik ediyordu.⁶⁹³

2.1.3.2. Şerefüddeve'nin Bağdat'a Hâkim Olması

Şerefüddeve, Bağdat'a hâkim olmak üzere 376 (986-987) yılında Ahvâz'dan hareket ederek ilk olarak Vâsıt'ı zapt etti ve ardından Samsâmüddeve'ye haber göndererek yanında hapis yatan kardeşi Bahâüddeve Ebû Nasr Fîrûz'u serbest bırakmasını istedi. Samsâmüddeve de kardeşinin Bağdat'ı ele geçirmesini engellemek için Bahâüddeve'yi serbest bırakarak,⁶⁹⁴ onu Vâsıt'a kardeşinin yanına gönderdi.

Bu arada Samsâmüddeve'nin ordusunda bulunan Deylemliler maaşlarının ödenmemesi üzerine ona karşı isyan etmiş, Samsâmüddeve de bu durumun meydana getirdiği zorluklardan dolayı devletin ileri gelenlerinden olan Ziyâr b. Şehrakâveyh, Fûlâd b. Menazîr ve diğer adamlarını toplayıp ne yapması gerektiği hususunda onlarla istişare etti. Bu istişare esnasında, Ziyâr b. Şehrakâveyh şunları söyledi: “Yapılması gereken en doğru işin Ukbarâ'ya bir sefer düzenleyerek, hem kimin bizimle birlikte olduğunu hem de kimin aleyhimizde hareket ettiğini öğrenmiş oluruz. Eğer sayımızın çok olduğunu anlarsak onlarla savaşır ve mallarını ele geçiririz. Şayet bunu gerçekleştirmeye gücümüz yetmezse Musul'a giderek, Hâcib Ebûl-Kâsım Sa'd ve onun kuvvetlerine katılırız. Zira Musul ve diğer Cibâl şehirleri bize aittir. Ayrıca Şerefüddeve'nin ordusunda bulunan Türkler ile Deylemliler arasında kargaşa

⁶⁹³ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecârîbi'l-Ümem*, 124 vdd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 373; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 711; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 162; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovvâ-yi Zamân-i İşân*, 268; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 582; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 100; Seccâdî, “Âl-i Bûveyh”, *DMBİ*, I, 630.

⁶⁹⁴ *el-Kâmil*'in orijinal Arapça metninde (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VII, Neşr. Muhammed Yûsuf ed-Dakkâr, 427.) Şerefüddeve ismi yerine sehven Samsâmüddeve'nin ismi zikredilerek Samsâmüddeve'nin Şerefüddeve'ye haber gönderip, kardeşi Bahâüddeve Ebû Nasr'ı serbest bırakmasını istediği, ancak Şerefüddeve'nin bunu kabul etmediği ve böylece olayların Şerefüddeve'nin aleyhinde gelişmeye başladığı şeklinde zikredilmiştir. Bu yanlışlık eserin Türkçe tercümesinde de olduğu gibi yazılmıştır (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 375.) Ancak *el-Kâmil*'in Farsça tercümesinde bu yanlışlık düzeltilmiştir. Bu yüzden bu konuya dair bilgilerde eserin Farsça tercümesi dipnot olarak kullanılmıştır. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, XII, (Trc. Hamîr Rezâ Âjîr), 5287.

çıkacağından, gayemize daha rahat ulaşırız”. Fûlâd b. Menazîr ise: “En doğru iş Karmâsîn’e ilerleyerek Bedr b. Hasanveyh’in memleketine gitmektir. Ayrıca oraya gittiğimizde amcan Fahrüddeve’ye haber gönderir ve ondan yardım istersin, sonra Horâsân ve İsfahân yoluyla Fars’a gider, orayı ele geçirirsin ve böylece kardeşin Şerefüddeve’nin orada bulunan hazine ve zahirelerini ele geçirmiş olursun. Zira orada Fars’ı koruyacak bir güç yoktur. Eğer biz bunları yaparsak Şerefüddeve’nin tüm planları bozulacak ve böylece Irak’ta duramaz ve geri dönüp anlaşma yapmak zorunda kalacaktır” dedi.

Ancak Samsâmüddeve hiçbirinin görüşünü kabul etmeyerek yakın adamlarıyla birlikte Şerefüddeve’nin yanına gitmeye karar verdi. Ancak onlar, Şerefüddeve’nin yanına vardıklarında Şerefüddeve, onları iyi karşılamışsa da yanından çıkar çıkmaz onu ve beraberinde bulunanları tutuklatmış ve Bağdat’ta bulunan sarayın emniyetini sağlamak için de adamlarını Bağdat’a göndermişti. Şerefüddeve bu gelişmelerin ardından tutuklattığı kardeşiyle birlikte 376 yılının Ramazan (Ocak-Şubat 987) ayında Bağdat’a gelerek eş-Şefî’de konakladı ve böylece Bağdat’ı hâkimiyeti altına almış oldu.⁶⁹⁵

Bu arada Şerefüddeve, Bağdat’a hâkim olunca ordusunda bulunan Türkler ile Deylemliler arasında karışıklıklar ortaya çıkmıştı. Şöyle ki Şerefüddeve’nin ordusunda bulunan Deylemliler’in sayısı on beş bini bulurken Türkler’in sayısı ise üç bini bulmaktaydı. Bu yüzden Türkler’e karşı üstünlük sağlayan Deylemliler, Samsâmüddeve’nin hapisten çıkarılarak görevine tekrar iade edilmesini istiyorlardı. Bu haber Şerefüddeve’ye ulaşınca Şerefüddeve böyle bir girişim olması halinde Samsâmüddeve’nin derhal öldürülmesi için adam görevlendirdi. Bu arada Türkler karşısında sayıca üstün olan Deylemliler, Türkler’e karşı giriştikleri savaşta başarılı olmuşlarsa da daha sonra Türkler tarafından bozguna uğratılmaktan kurtulamadılar. Bu hezimetle birlikte Deylemliler’in bir kısmı Ubbarâ’ya bir kısmı Nehrevân Köprüsü’ne doğru giderken diğer bir kısmı ise Şerefüddeve’ye sığındı. Şerefüddeve bu olayların

⁶⁹⁵ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecârîbi’l-Ümem*, 128 vdd.; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 375-376; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 611-612; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü’s-Safâ*, IV, 162; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü’s-Sîyer*, II, 431; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târîh-i Elfi*, III, 1945; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovezâ-yi Zamân-i İşân*, 270; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İran*, II, 583; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Bûveyh*, 78; Müneymine, *Târîhu’d-Devleti’l-Bûveyhîyye*, 141-142; Seccâdî, “Âl-i Bûveyh”, *DMBİ*, I, 630; Zettersteen, “Samsâ-üd-Devle”, *İA*, X, 170.

ardından yanında kalan Deylemliler ile birlikte Halife et-Tâî-Lillâh'ın yanına gitti. Halife de onu ve yanında bulunanları iyi bir şekilde karşılayıp, başarılarından dolayı Şerefüddeve'yi tebrik etti.⁶⁹⁶

Öte yandan Şerefüddeve'nin yanında bulunan Hâdım Nihîr (veya Deylemliler) Şerefüddeve'ye kardeşi Samsâmüddeve'yi öldürmesini söylüyordu, ancak Şerefüddeve, onları dinlemeyerek kardeşini öldürmeyip onu Şîrâz'daki bir kaleye hapsettirdi.⁶⁹⁷ Bu arada Şerefüddeve; eş-Şerîf Muhammed b. Ömer'in bütün mülklerini ona geri verdi. Aynı şekilde Şerefüddeve, Nakîb Ebû Ahmed el-Müsevî'ye de mülklerini iade etti. İbn Ma'rûf'u kâdîlkudât olarak atadı. Vezirliğe de daha önce Şîrâz'dayken bu makama tayin ettiği Ebû Mansûr b. Sâlihân'ı tayin etti.⁶⁹⁸

2.1.3.3. Şerefüddeve ile Bedr b. Hasneveyh Arasında Meydana Gelen Savaş

Bedr b. Hasneveyh daha önce de değinildiği gibi Adudüddeve'ye itaat etmişti. Bu durum Şerefüddeve'nin iktidarında da bir müddet devam etmişti. Ancak daha sonra Bedr b. Hasneveyh, Şerefüddeve'nin itaatinden çıkıp, Cibâl Büveyhîleri'nin hükümdarı Fahrüddeve'nin tarafına geçmişti. Şerefüddeve bu durumdan haberdar olunca Bedr'e çok öfkelenmiş ve Bağdat'ta tahtına iyice yerleşip halkın da desteğini sağladıktan sonra vakit kaybetmeden bu sorunla ilgilenmeye başladı. Bunun için sorun yaşadığı kumandanlarından Karategin'i hem Bağdat'tan uzaklaştırmak hem de Bedr b. Hasneveyh'i itaat altına almak için Bedr'in üzerine yolladı. Bedr ise bu gelişmelerden haberdar olunca kendi ordusunu hazırladı. Nihayet iki taraf Karmâsîn'deki vadide karşı karşıya gelmiş ve Bedr taktik gereği geri çekilmişti. Karategin ve adamları da onun geri çekilmek suretiyle gittiğini zannettiler ve atlarından inerek çadırlarına dağıldılar. Ancak bu olayın üzerinden henüz bir saat bile geçmemişti ki Bedr geri dönüp onlara saldırarak,

⁶⁹⁶ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 132-133; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 375-376; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 318; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 612; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 163; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elîfî*, III, 1945-1946; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 271; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 583; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 141-142; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 630.

⁶⁹⁷ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 149; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 376; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 318; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 612; Kabîr, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 122; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 271; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 583; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 141-142; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 630.

⁶⁹⁸ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 136; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 376; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 318; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 612-613; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 271; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 583; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 141-142; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 630.

onlara atlarına bile binme fırsatı vermemiş ve böylece Büveyh ordusundan pek çok kişiyi öldürerek, askerlerin elindeki her şeyi de almıştı. Bu arada Karategin bu ani saldırıdan kaçmayı başararak bir grup kölesiyle birlikte Nehrevân Köprüsü'ne gelerek, ordusunun bozulan askerleri kendisine iltihak edinceye kadar burada kaldı ve ardından Bağdat'a geri gitti.

Bedr b. Hasneveyh, Büveyh ordusuna karşı kazandığı bu zafer sonucunda Cibâl (Irâk-ı Acem) yöresinde Şerefüddeve hâkimiyetinde bulunan şehir ve kasabaları istilâ etti. Böylece Bedr b. Hasneveyh, Şerefüddeve'ye karşı durumunu daha da kuvvetlendirdi.⁶⁹⁹ Karategin'e tekrar bakacak olursak, Bağdat'a geldikten sonra Şerefüddeve'ye karşı olan olumsuz tutumu daha da artmıştı. Nitekim Bağdat'ta bulunan askerler arasında karışıklık çıkartarak onları vezir Ebû Mansûr b. Sâlihân'ın üzerine saldırmaya teşvik ediyordu. Bunun üzerine Şerefüddeve, bir yandan vezir ile Karategin'i barıştırmak için bir yandan da Karategin'i bertaraf etmek için planlar yapmaya başladı. Şerefüddeve bu emelini gerçekleştirmek için de Karategin'in yakın adamlarını ve kâtiplerini yakalatarak, mallarına el koydu. Böylece orduda karışıklık çıkmış ve Şerefüddeve de Karategin'i öldürerek ordunun başına Hâcib Toğan'ı getirdi. Bu gelişmeyle birlikte ordudaki bütün askerler Şerefüddeve'ye itaat etmeye başladılar (377/987-988).⁷⁰⁰

2.1.3.4. Şerefüddeve'nin Vefat Etmesi

Şerefüddeve 379 yılı Cemaziyelâhir ayının (Ağustos 989) ilk günlerinde henüz 28 yaşındayken yakalandığı damla hastalığı sonucunda vefat etti⁷⁰¹ ve naaşı babasının naaşı gibi Hz. Ali (R.A.)'nin türbesine götürülerek orada toprağa verildi.⁷⁰²

⁶⁹⁹ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 139-140; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 379; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 322-324; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 612-613; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târîh-i Elfî*, III, 1947; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 583; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 142; Türkmenî Azer, *Deylemiyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 138.

⁷⁰⁰ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 139 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 380; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 613; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târîh-i Elfî*, III, 1947. Krş. Türkmenî Azer, *Deylemiyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 138.

⁷⁰¹ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 150-151 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 386; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 340; Ebü'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 125; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 520; Hamdullâh Müstevfi, *Târîh-i Güzîde*, 422; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 613; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 156-157; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 162; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 431; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târîh-i Elfî*, III, 1955-1956; Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 123; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İştân*, 273; aynı müellif, *Târîh-i Âl-i Büveyh*, 49; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 101; Türkmenî Azer, *Deylemiyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 139; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 630.

Bu arada Şerefüddevele hastalığı ilerleyince tutuklatmış olduğu kardeşi Samsâmüddevele'nin gözlerine mil çekilmesini emretmişti⁷⁰³ ve bu görev için Ferrâş Muhammed eş-Şîrâzî'yi görevlendirmişti. Ancak Muhammed eş-Şîrâzî, Samsâmüddevele'nin tutuklu bulunduğu kaleye vardığında Şerefüddevele'nin ölüm haberi geldi. Bunun üzerine Muhammed eş-Şîrâzî görevi yerine getirmekten vazgeçti ve Samsâmüddevele'nin tutuklu bulunduğu kalenin komutanı olan ve aynı zamanda Şerefüddevele'nin veziri olan Ebû'l Kâsım el-Alâ b. Hasan'dan ne yapmasına dair fikir aldı. Ebû'l Kâsım da ona, Şerefüddevele'nin kendisine vermiş olduğu bu görevi yerine getirmesini tavsiye etti. Muhammed eş-Şîrâzî bu tavsiye üzerine Şerefüddevele'nin vermiş olduğu emri uygulayarak Samsâmüddevele'nin gözlerine mil çekti.⁷⁰⁴

Öte yandan Şerefüddevele ölmeden önce yakın çevresinde bulunan devlet adamları ve kumandanları, ona hastalığının ilerlediğini ve yerine birisini tayin etmesini tavsiye etmişlerdi. Bunun üzerine Şerefüddevele onlarla hemfikir olduğunu ve hastalığı geçinceye kadar kardeşi Ebû Nasr Fîrûz'u nâib ilan etmişti. Şerefüddevele'nin ölümünün ardından Ebû Nasr Fîrûz tahta çıkarak, taziye kabul etti. Halife et-Tâi-Lillâh da onun hükümdarlığını tasdik edip ona Bahâüddevele lakabını verdi ve ayrıca ona saltanat hil'atını giydirdi. Böylece Bahâüddevele Ebû Nasr Fîrûz Irak Büveyhîleri'nin yeni hükümdarı olmuş oldu.⁷⁰⁵

⁷⁰² Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 152; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 386; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 340; Ebû'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 125; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 520; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 613; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 134; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 273; aynı müellif, *Târîh-i Âl-i Büveyh*, 49; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 139; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 630.

⁷⁰³ Hamdullâh Müstevfî; Samsâmüddevele'nin önce de değinildiği gibi Şerefüddevele'nin huzuruna gidip, onun tarafından yakalandığı zaman gözlerine mil çekildiği ve ondan sonra Şerefüddevele tarafından Şîrâz'da bulunan Kiyusân Kalesi'ne hapsedildiğini kaydetmektedir. Bkz. Hamdullâh Müstevfî, *Târîh-i Güzide*, 422. Krş. Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 101.

⁷⁰⁴ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 149-150; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 386; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elfî*, III, 1955; Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 123-124; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 274; aynı müellif, *Târîh-i Âl-i Büveyh*, 49; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 140; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 630.

⁷⁰⁵ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 151 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 386-387; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 613; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elfî*, III, 1956; Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 125; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 275-276; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 139.

2.1.4. Samsâmüddeve Ebû Kâlfîcâr el-Merzubân b. Adudüddeve Dönemi (990-998)

Adudüddeve dönemiyle birlikte Büveyhîler'in Fars-Hûzistân koluna Irak kısmı da eklenmişti ve böylece Fars-Hûzistân Büveyhîleri'nin başına geçen hükümdarlar aynı zamanda Irak'a da hâkim olmuş oluyordu. Ancak bu durum Şerefüddeve'nin ölümünden sonra ileride de zikredeceğimiz üzere Samsâmüddeve ile Bahâüddeve Ebû Nasr Fîrûz arasında başlayan iktidar mücadelelerinin sonucunda son bulacaktır.

2.1.4.1. Samsâmüddeve ile Ebû Ali b. Şerefüddeve Arasında Meydana Gelen Olaylar

Şerefüddeve ölmeden önce yakalanmış olduğu damla hastalığı şiddetlenince oğlu Ebû Ali'yi annesi ve çoğunluğu Türklerden oluşan kalabalık bir toplulukla birlikte Fars'a göndermişti. Ayrıca hazineler ve çeşitli malzemelerden oluşan malların büyük bir kısmını da onunla beraber göndermişti. Ancak bunlar henüz Basra'ya varmışlardı ki Şerefüddeve'nin ölüm haberini aldılar. Bunun üzerine Ebû Ali b. Şerefüddeve yanında bulunan eşyayı deniz yoluyla Errecân'a gönderdi ve ardından kendisi de vakit kaybetmeden Errecân'a gitti. Ebû Ali b. Şerefüddeve Errecân'a vardığında, orada bulunan Türkler, onun etrafında toplandılar. Bu gelişmeyle birlikte Ebû Ali b. Şerefüddeve, Türkler'le birlikte buradan ayrılarak Şîrâz tarafına doğru hareket etti. Bu arada Şerefüddeve'nin veziri Ebû'l Kâsım el-Alâ b. Hasan da onlara mektup yazıp bir an önce Şîrâz'a gelip, şehri ve yönetimi teslim almalarını bildiriyordu.⁷⁰⁶

Bu arada gözlerine mil çekilen Samsâmüddeve, burada bulunan Deylemliler tarafından tekrar hükümdar ilan edilerek, tutuklu bulunduğu kaleden kardeşi Ebû Tâhir Fîrûzşâh ile birlikte serbest bırakıldılar. Bunun üzerine Samsâmüddeve gözlerine mil çekilmiş bir halde kardeşi Ebû Tâhir ve yakın adamlarından Fûlâd b. Mânâzir (veya Zimândâr) ile birlikte Sîrâf'a gitti ve Samsâmüddeve'nin buraya gelmesiyle birlikte burada bulunan Deylemliler'den birçok kişi onun çevresinde toplandı.⁷⁰⁷

⁷⁰⁶ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 158-159; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 387; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 614; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elfî*, III, 1956. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 274.

⁷⁰⁷ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 160; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 387; İbn Haldûn, *el-İber: Târîh-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmühammed Âyetî), 782; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elfî*, III, 1956; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 274; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i*

Ebû Ali b. Şerefüddeve ve beraberinde bulunanlara tekrar gelecek olursak, bunlar Şîrâz'a ulaştıklarında, burada Türkler ile Deylemliler arasında büyük bir anlaşmazlık ortaya çıktı. Şöyle ki burada bulunan Deylemliler, Samsâmüddeve taraftarıydılar ve bu yüzden Ebû Ali'yi yakalayıp Samsâmüddeve'ye teslim etmek istiyorlardı. Ancak bu esnada Ebû Ali b. Şerefüddeve ikamet ettiği sarayından çıkıp Türklerin karargâhına gitmiş ve onların yanında konaklamıştı. Deylemliler ise bu durumdan haberdar olunca Türklere karşı savaşa giriştiler ve iki grup arasında günlerce süren savaşlar meydana geldi. Daha sonra Ebû Ali b. Şerefüddeve ve Türkler buradan ayrılarak Fars kasabalarından birisi olan Fesâ'ya giderek, burayı ele geçirdiler ve burada bulunan Deylemliler'i öldürerek, bütün mallara da el koydular. Böylece Ebû Ali b. Şerefüddeve ve yanında bulunanlar bir hayli güçlendiler. Ebû Ali daha sonra Fesâ'dan Errecân'a doğru hareket etti, yanında bulunan Türkler ise tekrar Şîrâz'a dönerek, burada bulunan Samsâmüddeve ve Deylemliler'le savaşarak şehri yağmaladıktan sonra Errecân'a Ebû Ali'nin yanına geri döndüler.⁷⁰⁸

Öte yandan Ebû Ali b. Şerefüddeve ve Türkler burada buldukları esnada Bahâüddeve, Ebû Ali'ye Ebû Ali Hasan b. Muhammed b. Nasr'ı elçi göndermişti. Bahâüddeve bu elçiyle birlikte bir yandan Ebû Ali'nin gönlünü almaya çalışarak, ona birtakım vaatlerde bulunurken, bir yandan da Türklerle gizlice mektuplaşarak onları kendi tarafına çekmeye çalışıyordu ve bunda da başarılı olmuştu. Nitekim bu sayede Türkler, Ebû Ali b. Şerefüddeve'yi Bahâüddeve'nin yanına gitme konusunda ikna etmişlerdi. Bunun üzerine Türkler'in telkinleri sonucunda Ebû Ali b. Şerefüddeve Errecân'dan harekete geçerek 380 yılının Cemaziyülâhır ayı ortasında (Eylül 990) Vâsıt şehrinde bulunan Bahâüddeve'nin yanına gitti. Bahâüddeve ise Ebû Ali b. Şerefüddeve'yi Vâsıt'ta dostça karşılayarak misafir edip, ikramlarda bulduysa da birkaç gün sonra onu tutuklatıp kısa bir süre sonra da öldürdü. Bahâüddeve, Ebû Ali b.

Kâmil-i İnan, II, 583-584; Müneymine, *Târîhu 'd-Devleti 'l-Büveyhîyye*, 143; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 140. Ayrıca bkz. en-Nüveyrî, *Nihâyetü 'l-Ereb*, XXVI, 135.

⁷⁰⁸ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi 'l-Ümem*, 161-162; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 387-388; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 614; en-Nüveyrî, *Nihâyetü 'l-Ereb*, XXVI, 135-136. Krş. Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 584; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 275.

Şerefüddeve'yi öldürdükten sonra Fars ülkesini ele geçirmek amacıyla hazırlıklarını tamamlayıp Bağdat'tan Hûzistân'a doğru harekete geçti.⁷⁰⁹

2.1.4.2. Samsâmüddeve ile Bahâüddeve Ebû Nasr Fîrûz Arasında Meydana Gelen Olaylar

Bahâüddeve Ebû Nasr Fîrûz, Irak Büveyhîleri'nin yeni hükümdarı olduktan sonra Bağdat'ta Ebû Nasr Hâşâze'yi yerine vekil bırakarak Hûzistân'a doğru yolu koyuldu ve ilk olarak Basra'yı ele geçirip, oradan da Ahvâz'a gitti. Ancak bu esnada kardeşi Ebû Tâhir'in ölüm haberini aldı ve taziye merasimi için burada kalmak zorunda kaldı. Daha sonra buradan hareket ederek Errecân şehrine girerek, burayı da hâkimiyeti altına aldı. Ayrıca şehirde bulunan ve değeri 2 milyon dinar ile 8 milyon dirhem olan mallara da el koydu. Ancak orduda bulunan askerler bu durumdan haberdar olunca peş peşe karışıklıklar çıktı ve bunun üzerine bütün bu mallar askerlere dağıtıldı ve geriye az bir şey kaldı.

Bu gelişmelerden sonra Ebû'l-Alâ Abdullâh (veya Ubeydullâh) b. el-Fazl komutasındaki öncü kuvvetler buradan Nevbendecân'a doğru hareket geçerek Samsâmüddeve'nin orada bulunan askerlerini bozguna uğrattı ve geriye kalanlar yenilmiş bir halde Fars bölgesine dağıldılar. Bunun üzerine Samsâmüddeve, bunları tamamen yok etmek üzere Fûlâd b. Mânâzir komutasında ki orduyu bunların üzerine sevk etti. Bu gelişmeyle birlikte iki taraf Fars yakınlarında tekrar karşılaştı. Fûlâd komutasındaki askerler, Ebû'l-Alâ Abdullâh'a saldırarak, onu mağlûp ettiler.⁷¹⁰ Bu arada Fûlâd'ın Ebû'l-Alâ Abdullâh'ı yenmesini sağlayan gelişme şu şekilde cereyan etmişti: İki taraf karşı karşıya geldikleri zaman, aralarından bir dere akmaktaydı ve bu dere üzerinde bir köprü yer almaktaydı. İki taraf henüz savaşa başlamamışken, Ebû'l-Alâ Abdullâh'ın adamları köprüyü geçiyor ve Samsâmüddeve'nin ordusunda bulunan askerlerin ağırlıklarını yağmalıyorlardı. Bundan dolayı Fûlâd bu saldırılara son vermek için köprünün yanında pusu kurmuş ve Ebû'l-Alâ Abdullâh'ın adamları köprüyü

⁷⁰⁹ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 162; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 388; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 614; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 136; Mîrzâ H. Fesâî, *Fârsnâme-yi Nâsırî*, I, 225; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târîh-i Elfî*, III, 1956; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 584; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 139-140; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 143; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 139-140.

⁷¹⁰ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 182-183; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 398; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 615; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 136; Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 128; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 484; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 140-141; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 630.

geçince de onlara saldırarak, köprüden geçenlerin hepsini öldürmüştü. Daha sonra Fûlâd, Ebû'l-Alâ Abdullâh'a müzakere bahanesiyle mektup yazarak onu oyalayıp uygun bir anda ona saldırdı.⁷¹¹ İki taraf arasında meydana gelen savaşta Ebû'l-Alâ Abdullâh mağlûp oldu ve Errecân'a geri döndü. Bu haber Samsâmüddeve'ye ulaşınca Samsâmüddeve, Şîrâz'dan hareket ederek Fûlâd'ın yanına gitti.

Bu gelişmelerden sonra her iki taraf arasında elçilerin gidip gelmesi sonucunda taraflar arasında barış anlaşması yapıldı. Yapılan bu barış anlaşmasına göre Fars şehirleri ve Errecân'ın Samsâmüddeve'ye, Hûzistân ve Irak'ın ise Bahâüddeve'ye ait olması ve ayrıca her birinin diğerine ait olan bölgelerde birer iktâsının bulunması kararlaştırıldı. Bununla birlikte her biri anlaşma şartlarına bağlı kalacağına dair yemin etti. Bu anlaşmadan sonra Bahâüddeve Ahvâz'a geri döndü (380/990-991).⁷¹²

Bu anlaşmayla birlikte Fars-Hûzistân Büveyhîler'i birbirinden ayrılarak bu bölgeler iki farklı hükümdar tarafından yönetilmeye başlandı. Ancak bu durum çok uzun sürmeyecekti ve ilerde de zikredeceğimiz üzere buraları ilk olarak Samsâmüddeve daha sonra ise Bahâüddeve tekrar ele geçirecektir.

2.1.4.3. Halef b. Ahmed'in Kirmân'a Saldırması ve Sonrasında Meydana Gelen Olaylar

Daha önce de değinildiği gibi Adudüddeve Kirmân'a hâkim olunca Saffâriler'in Sîstân hâkimi Halef b. Ahmed, Büveyhîler'e bağlılığını bildirmiş ve bu durum Şerefüddeve'nin ölümüne kadar sürmüştü. Ancak Şerefüddeve'nin ölümünün ardından Samsâmüddeve ile Bahâüddeve arasında çıkan iktidar mücadelesi Büveyhîler'i bir hayli yıpratmış, bu durum ise Kirmân'ı ele geçirmek için fırsat kollayan Halef b. Ahmed'in harekete geçmesine neden olmuştu. Nitekim Halef b. Ahmed bu doğrultuda ilk olarak oğlu Amr'ı büyük bir orduyla Kirmân'a gönderdi. Bu arada Kirmân'da vali

⁷¹¹ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecârîbi'l-Ümem*, 183-184; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 398-399; Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 128-129; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 280; Türkmenî Âzer, *Deylemiyân der Gostere-i Târih-i İrân*, 141.

⁷¹² Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecârîbi'l-Ümem*, 184; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 399; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 615; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 136; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 163; Hândmîr, *Târih-i Habibü's-Sîyer*, II, 432; Mîrzâ H. Fesâî, *Fârsnâme-yi Nâsîrî*, I, 225; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi*, III, 1963; Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 129; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 280; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İrân*, II, 584; Müneymine, *Târihu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 144; Pervîz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 102-103; Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, II/III, 488; Türkmenî Âzer, *Deylemiyân der Gostere-i Târih-i İrân*, 141; K. V. Zettersteen, "Bahâüddeve" *İA*, MEB, İstanbul 1979, II, 223.

olarak atanan Timurtaş bulunmaktaydı ve Amr Kirmân'a yaklaşıncaya kadar kendisi bu gelişmeden haberdar olmamıştı. Bu yüzden Amr b. Halef Kirmân'a yaklaştığı zaman Timurtaş çareyi Berdesîr'e kaçırmakta bulmuştu. Onun Berdesîr'e kaçmasıyla birlikte Amr, Berdesîr hariç bütün Kirmân'ı hâkimiyet altına alarak, pek çok mal elde etmiş oldu.

Samsâmüddevle, Saffârîler'in bu hareketinden haberdar olunca Ebû Cafer komutasında hazırladığı bir orduyu ilk olarak kardeşi Bahâüddevle'nin destekçisi olan Timurtaş üzerine gönderdi. Ebû Ca'fer yola çıkıp Timurtaş'ın yanına vardığında onu, Amr'a karşı alacakları tedbiri görüşme bahanesiyle yanına çağırarak ve bu sayede onu yakalayarak Şîrâz'a gönderdi. Ebû Ca'fer bu meseleyi hallettikten sonra Amr b. Halef'in üzerine yürüdü, ancak Bem ve Cîrûft arasında bulunan Darzîn'de meydana gelen savaşta yenilerek Cîrûft üzerinden geri çekilmek zorunda kaldı.

Samsâmüddevle bu yenilgiden haberdar olunca el-Abbas b. Ahmed adlı kumandanı tam teçhizatlı daha büyük bir orduyla birlikte Amr b. Halef'in üzerine sevk etti. el-Abbas b. Ahmed komutasında harekete geçen bu ordu Muharrem 382 (Mart-Nisan 992) yılında Sîrcân yakınlarında Amr b. Halef'in ordusuyla karşılaştı ve iki taraf arasında meydana gelen savaşta Saffârî ordusu mağlûp edilerek kumandanlarından bir kısmı da esir alındı. Amr b. Halef ise kaçmayı başararak Sîstân'a babasının yanına gitti. Ancak oğlunun yenilgisine sinirlenmiş olan Halef b. Ahmed, oğlunu hapsedtikten üç gün sonra öldürttü.

el-Abbas b. Ahmed'e gelecek olursak, kendisi bu zaferinin ardından Kirmân valiliğine atanmışsa da bu durum çok uzun sürmemiştir. Nitekim kendisi Samsâmüddevle tarafından bu görevden azledilerek yerine Adudüddevle'nin hâciblerinden olan Ebû Ca'fer Üstâz Hürmüz'ün oğlu Ebû Ali b. Ebû Ca'fer Üstâz Hürmüz Kirmân'a vali olarak tayin edildi. Bu arada Ebû Ali b. Üstâz Hürmüz'ün bu göreve getirilmesiyle birlikte endişeye kapılan Halef b. Ahmed yaptıklarından dolayı pişmanlığını ifade ederek Büveyhîler'le olan mevcut anlaşmayı yenilemek için kendisine mektup yazmış ve bunun sonucunda da iki taraf arasında anlaşma sağlanmıştı.⁷¹³ Ancak bu anlaşmaya rağmen Halef b. Ahmed, Kirmân'a hâkim olma

⁷¹³ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 190 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 403-404; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 34; Ali Han Vezîrî, *Târih-i Kirmân*, C. I, 333-334; Tâcâbâdî, *Târih-i Sîyâsî*

emellerinden vazgeçmiş değildi ve bu emelini gerçekleştirmek için türlü hilelere başvuruyordu. Nitekim Halef b. Ahmed bu doğrultuda Sîstân'da halk ve şehrin ileri gelenleri arasında büyük itibara sahip bir kâdî olan Ebû Yusuf'u Ebû Ali b. Üstâz Hürmüz'e göndermiş ve ayrıca onunla birlikte Halebî adındaki bir sûfiyi de göndererek, bu sûfiye Üstâz Hürmüz'ün yanına vardıkları zaman kâdîyı zehirleyerek öldürmesini ve Sîstân'a geri gelerek bunu Üstâz Hürmüz'ün yaptığını tüm halka yaymasını emretmişti.

Halef b. Ahmed'in bu planı kusursuz bir şekilde işlemişti. Şöyle ki Ebû Yusuf, Kirmân'a gelerek, geliş sebebinin Üstâz Hürmüz'e ilettikten sonra Üstâz Hürmüz, onun için bir ziyafet vermişti. Ebû Yusuf'ta kendisi için verilen bu ziyafete iştirak etmiş ve ardından da konakladığı yere geri gitmişti. Ancak Ebû Yusuf konakladığı yere geri dönünce onu öldürmekle görevlendirilen sûfi kendisine zehirli talıpları, başka bir rivayete göre ise zehirli su vermek suretiyle görevini yerine getirmiş ve ardından vakit kaybetmeksizin Sîstân'a Halef b. Ahmed'in yanına geri gitmişti. Halef ise bu şahsı dinlemeleri için halkın ileri gelenlerini toplayarak, Kâdî Ebû Yusuf'un Üstâz Hürmüz tarafından öldürüldüğü propagandasını yayarak, halkı Kirmân'a yapılacak bir sefere katılmaya ve Ebû Yusuf'un intikamını almaya çağırılmıştı.

Bu propagandayla birlikte kalabalık bir ordu toplayan Halef b. Ahmed, topladığı bu orduyu oğlu Tâhir'in komutasında Kirmân üzerine sevk etti. Tâhir b. Halef komutasındaki Saffârî ordusu ilk olarak Nermâşîr'e gelerek ve burada bulunan Deylemlilerle savaşarak onları buradan uzaklaştırıp şehri hâkimiyet altına aldı. Bu gelişmenin ardından bölgede bulunan diğer Deylemliler ise Üstâz Hürmüz'ün telkinleri doğrultusunda Cîrûft'a giderek başkent Berdesîr'i savunmak üzere hazırlıklara başladılar. Saffârîler ise Berdesîr önlerine gelerek şehri üç ay boyunca kuşatma altına aldılar. Öte yandan bu kuşatma sırasında zor durumda kalan halk Üstâz Hürmüz'e mektup yazarak kendisini durumdan haberdar ettiler. Bunun üzerine Üstâz Hürmüz ordusuyla birlikte Cîrûft'tan harekete geçerek zorlu bir yolculuğun ardından Berdesîr'e gelerek burada bulunan Saffârî ordusunu mağlûp ederek Kirmân'da Büveyhî hâkimiyetini tekrar sağladı (384/994-995).⁷¹⁴

ve *İçtimâi-yi Kirmân*, 123-124. Ayrıca bkz. C. E. Bosworth, "The Tâhirids and Saffârids", *The Cambridge History of Iran*, IV, (ed. R. N. Frye), Cambridge University Press, Cambridge 1975, 134.

⁷¹⁴ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 193 vdd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 404; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 34-35; Ali Han Vezîrî, *Târîh-i Kirmân*, C. I, 334-335; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovsâ-yi*

2.1.4.4. Samsâmüddeve'nin Hûzistân'a Hâkim Olması

Samsâmüddeve ile Bahâüddeve arasında imzalanan anlaşmadan sonra Bahâüddeve'nin Bağdat'ta Sünnîler ile Şîîler'in ve Büveyhî ordusundaki Türklerle Deylemliler arasındaki mücadelenin neden olduğu iç karışıklıklarla uğraşmasının⁷¹⁵ da etkisiyle iki taraf arasında üç yıl boyunca bir çarpışma meydana gelmemişti. Ancak bu sulh ortamı Bahâüddeve'nin 383 (993-994) yılında Fars bölgesine ordu sevk etmesiyle son buldu. Nitekim Bahâüddeve, Fars bölgesini ele geçirmek için Ebû'l-Alâ Abdullâh b. el-Fazl'ı Ahvâz'a göndererek Fars bölgesine yürüyüp burayı ele geçirmek üzere hazır beklemesini emretti. Ayrıca Bahâüddeve yardım için kendisine muhtelif askeri birlikler de göndereceğini bildirdi. Bu askeri birlikler gelip, Ebû'l-Alâ Abdullâh'ın yanında toplanınca Ebû'l-Alâ Abdullâh, Bahâüddeve'den herhangi bir emir gelmesini beklemeden onları Fars bölgesine sevk etti. Samsâmüddeve ise bu durumdan haberdar değildi ve bu durum onların Fars diyarına girinceye kadar sürmüştü.

Öte yandan Ebû'l-Alâ Abdullâh Fars bölgesine sevk ettiği bu birliklerin ardından kendisi de yola çıkmıştı. Ancak bu ani hareketinden dolayı Bahâüddeve'nin ona yardımcı kuvvetler göndermesi mümkün olmamıştı ve bu durum onu zor durumda bırakmıştı. Nitekim onların Fars bölgesine doğru hareket ettikleri ve zor durumda olduklarına dair gelişmelerden haberdar olan Samsâmüddeve, Bahâüddeve'nin ordusuna karşı koymak üzere askeri birlikleri Hûzistân'a sevk etti. Bunun üzerine Ebû'l-Alâ Abdullâh, Bahâüddeve'ye yazdığı bir mektupta durumunu bildirip, ondan yardım istemek zorunda kaldı. Bahâüddeve de bu isteği karşılıksız bırakmayarak büyük bir askeri birliği onun yardımına gönderdi. Ancak bu ordu Ebû'l-Alâ Abdullâh ile birleşip, Samsâmüddeve'nin göndermiş olduğu orduya karşı savaşmışsada mağlûp olmaktan kurtulamadı. Ayrıca Ebû'l-Alâ Abdullâh da esir alınıp, Samsâmüddeve'nin huzuruna götürülmüştü. Samsâmüddeve ise Ebû'l-Alâ Abdullâh'ın üzerine boyalı bir elbise giydirerek, meydanlarda dolaştırdı. Ancak Samsâmüddeve'nin annesi onun bağışlanmasını oğlundan isteyince Samsâmüddeve onu öldürmeyerek, hapsedirdi. Böylece Samsâmüddeve, Bahâüddeve'ye karşı kazandığı bu galibiyetle birlikte

Zamân-i İşân, 279-280; Tâçâbâdî, *Târîh-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 124. Ayrıca bkz. Bosworth, "The Tâhirids and Saffârids", IV, 134.

⁷¹⁵ Bağdat'ta meydana gelen bu iç karışıklıklar hakkında daha fazla bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 401; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 615-616; Erdoğan Merçil, "Bahâüddeve", *DİA*, TDV, Ankara 1992, IV, 476.

Hûzistân'ı ele geçirerek, burayı geçici bir süreliğine de olsa tekrar Fars topraklarına katmış oldu.⁷¹⁶

Bahâüddeve'ye bakacak olursak o, bu haberi duyunca buna çok üzülmüş ancak hazinesi boş olduğundan Hûzistân'ı tekrar hâkimiyet altına alabilmek için yapabileceği herhangi bir şey yoktu. Bununla birlikte Bahâüddeve bu maddi zorlukların üstesinden gelmek için veziri Ebû Nasr b. Şâpûr b. Erdeşîr'i Vâsıt'a göndererek buradan olabildiğince mal tahsilatı yapmasını istedi. Ayrıca kendisine vermiş olduğu mücevher ve değerli takıları da rehin bırakarak karşılığında Batîha hâkimi Mühezzibüddeve'den borç almasını söyledi. Ebû Nasr da Vâsıt'a ulaştığında Mühezzibüddeve'nin yanına giderek, yanına rehine olarak getirdiği mücevher ve değerli takıları bırakarak, ondan borç aldı ve Bahâüddeve'ye haber göndererek onu durumdan haberdar etti.⁷¹⁷

Bu arada bu olaylar olmadan önce İzzüddeve Bahtiyâr'ın oğulları (bunlar altı kişiydi) tutuklu buldukları kaleden serbest bırakılmış ve bunlarda Samsâmüddeve'ye karşı isyan etmişlerdi. Bunlar Şerefüddeve tarafından Şîrâz'da ikamet ettirilmiş ve her birine burada iktâ verildiyse de Şerefüddeve'nin ölümünden sonra yakalanıp Şîrâz'da bir kaleye hapsedilmişlerse de onların buradaki tutsaklığı çok uzun sürmemiştir. Nitekim İzzüddeve Bahtiyâr'ın çocukları burada bir müddet hapis kaldıktan sonra kaleyi korumakla görevli olan kişiyi ve yanında bulunan Deylemliler'i kendi taraflarına çekmek suretiyle serbest kalmışlardı. Ayrıca yerli halka haber göndererek, onları kendi etrafına toplayarak tutuklu buldukları kaleyi de ele geçirmişlerdi. Samsâmüddeve ise bu durumdan haberdar olunca Ebû Ali b. Üstâz Hürmüz'ü bir askeri birlikle onların üzerine gönderdi. Üstâz Hürmüz, İzzüddeve Bahtiyâr'ın oğullarının bulunduğu kaleye yaklaşıncı, onların etrafında toplanan kalabalık dağıldı. Bunun üzerine Bahtiyâr'ın oğulları ve yanlarında bulunan Deylemliler kaleye sığınmak zorunda kaldılar. Üstâz Hürmüz ise kaleyi muhasara altına alarak Deylemliler'in ileri gelenlerinden biriyle gizlice haberleşerek onları gizlice kaleye çıkardığı takdirde ona ihsanlarda bulunacağını vaat etti. Bunun üzerine Deylemliler onları gizlice kaleye çıkardı ve öylece Üstâz Hürmüz kaleyi ele geçirerek Bahtiyâr'ın çocuklarını da esir alarak, onların yakalandıklarına dair

⁷¹⁶ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecârîbi'l-Ümem*, 249-250; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 414-415; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 618. Krş. Kabir, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 129; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 103.

⁷¹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 415; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 618.

Samsâmüddevle'ye haber gönderdi. Samsâmüddevle de onlardan ikisinin öldürülmesini, geriye kalanlarının da hapsedilmelerini emretti ve onun bu emri Üstâz Hüzmüz tarafından yerine getirildi (383/993-994).⁷¹⁸

2.1.4.5. Hûzistân'ın Elden Çıkması ve Tekrar Hâkimiyet Altına Alınması

Daha önce de değindiğimiz gibi Samsâmüddevle Hûzistân bölgesini tekrar ele geçirince, Bahâüddevle içinde bulunduğu maddi sıkıntılardan dolayı Hûzistân'ı ele geçirmek için Samsâmüddevle'ye karşı herhangi bir girişimde bulunamamıştı. Ancak Bahâüddevle, Mühezzüdevle'den aldığı borçlarla mevcut sıkıntıları kısmen de olsa hallettikten sonra 384 (994-995) yılında Toğan et-Türkî komutasında hazırlamış olduğu yedi yüz kişilik bir orduyu Ahvâz'a sevk etti. Toğan komutasındaki bu ordu Sûs şehrine vardıklarında, şehirde bulunan Samsâmüddevle'nin adamlarını oradan uzaklaştırarak şehre girdiler. Çoğunluğu Türklerden oluşan bu ordu daha sonra Hûzistân'a bağlı nahiyelere yayıldılar ve Deylemliler'i yenerek pek çok yerde onlara karşı üstünlük sağladılar.

Samsâmüddevle, Toğan komutasındaki bu ordunun başarılarından haberdar olunca bunlara engel olmak için Deylemliler, Temîm ve Esedoğullarına mensup askerlerle birlikte Ahvâz üzerine yürüdü. Bunlar Tüster'e vardıklarında, Bahâüddevle'nin ordusundaki Türklere gece saldırmak üzere ayrıldılar. Ancak bu gruba kılavuzluk yapanlar karanlıktan dolayı yolu şaşırarak onları, Türkler'den uzak bir yere götürmüşlerdi. Öte yandan Türkler'in keşif birlikleri Samsâmüddevle'nin ordusunu görünce geri dönüp durumu haber vermişlerdi. Bunun üzerine Türkler hemen hazırlıklarını tamamlayıp, savaş düzenine girdiler. Ayrıca Toğan, askerlerinin bir kısmını da pusuya yatırdı ve iki ordu arasında savaş başlayınca da pusudaki bu askerler Deylemliler'in üzerine hücum ettiler. Bunun üzerine sayıları birkaç bini bulan Samsâmüddevle ve yanındaki Deylemliler askerler bozguna uğradılar ve böylece Türkler pek çok ganimet elde ettiler.⁷¹⁹ Bu arada Samsâmüddevle ve ordusunun yaşadığı bu

⁷¹⁸ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 248-249; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 415; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 617; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 137; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 163-165; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 432; Kabîr, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 131; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 103; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İrân*, 145; Zettersteen, "Samsâ-üd-Devle", *İA*, X, 170.

⁷¹⁹ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 255-256; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 420; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 618. Krş. Kabîr, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 130; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 281.

bozgunla birlikte sayıları iki binden fazla olan Deylemli piyade askerler, Türkler'den emân dilemek zoruna kaldılar. Toğan ise emân dileyen Deylemli askerler için çadır kurdu ve Deylemliler bu çadırlara girince de Türkler durumu değerlendirmek üzere toplanıp birbirleriyle konuşmaya başladılar ve şu yargıya vardılar: “Bunların sayıları bizden çok ve bu yüzden bize karşı isyan edebilirler” dediler ve bu yüzden de Deylemliler'in öldürülmesine karar verdiler. Deylemliler ise Türkler'in bu kararlarından habersizdiler ve girdikleri çadırlar üzerlerine yıkılıncaya kadar da bu durumdan haberdar olmadılar. Zira Türkler aldıkları bu karar doğrultusunda hızlıca harekete geçerek çadırda bulunan Deylemliler'e direklerle saldırarak hepsini öldürdüler.

Bu arada Bahâüddeve, Hûzistân'a göndermiş olduğu bu ordunun zaferini Vâsıt'ta bulunduğu esnada öğrenmiş ve bunun üzerine Mühezzüddeve'den almış olduğu borcu ödeyebilmek için Vâsıt'a doğru yola koyulmuştu. Ancak Toğan ve komutasındaki Türkler, Bahâüddeve oraya varmadan Vâsıt'a gelerek, burayı ele geçirmişlerdi.⁷²⁰

Samsâmüddeve'ye tekrar bakacak olursak Samsâmüddeve; Toğan ve Türklere karşı giriştiği bu savaşı kaybedince siyah elbiseler giyip Şîrâz (Şeyzer)'a doğru yola koyuldu.⁷²¹ Samsâmüddeve şehre ulaştığında annesi onun üzerindeki siyah elbiseyi değiştirdi ve o da Hûzistân'ı tekrar ele geçirmek için hazırlıklarını tamamlamak üzere burada kaldı.⁷²²

Samsâmüddeve 385 (995-996) yılında Fars'ta bulunan ve kendisine muhalif olan Türkler'in öldürülmesini emretti ve bunun üzerine burada bulunan Türkler'den bir grup öldürüldü, geri kalanlar ise önce Kirmân'a daha sonra da buradan Sind diyarına gittiler.⁷²³

⁷²⁰ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 257; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 420-421; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 618; Kabir, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 130; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 145; Zettersteen, “Bahâüddeve” *IA*, II, 224; Merçil, “Bahâüddeve”, *DIA*, IV, 476.

⁷²¹ *el-Kâmil*'in Türkçe çevirisinde bu kısım schven: “Samsâmüddeve siyah elbiseler giyip Şeyzer (Şîrâz) üzerine yürüdü ve şehre” girdi şeklinde tercüme edilmiştir. Ancak bu şekilde bir tercüme Samsâmüddeve'nin Şîrâz'a saldırarak orayı ele geçirmiş şeklinde bir anlamın çıkmasına neden olmaktadır. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 421.

⁷²² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, (Neşr. Muhammed Yûsuf ed-Dakkâr), 467; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 618. Krş. Fakihî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 281.

⁷²³ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 264-265; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 426; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 618; Mîrzâ H. Fesâî, *Fârsnâme-yi Nâsûrî*, I, 225; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elfî*, III, 1986; Fakihî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 283-284; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 145; Seccâdî, “Âl-i Bûveyh”, *DMBİ*, I, 631.

Fars'ta meydana gelen bu olaylardan kısa bir süre sonra Samsâmüddeve'ye Bahâüddeve'nin Ahvâz'daki nâibi Toğan et-Türkî'nin öldüğü ve burada bulunan Türklerin de Bağdat'a dönmeye karar verdiklerine dair haber geldi. Bu haber üzerine Samsâmüddeve, Deylemliler'den müteşekkil bir ordu hazırlayarak, Ebûl Kâsım el-Alâ b. Hasan'ın komutasında Ahvâz üzerine sevk etti. el-Alâ b. Hasan'ın Ahvâz'a doğru hareket etmesi ve burada gelişen olaylar Bahâüddeve'ye bildirilince, Bahâüddeve, Ebû Kâlîcâr el-Merzubân b. Şâhfîrûz'u kendi vekili olarak Ahvâz'a Ebû Muhammed el-Hasan b. Mükrem'i de Samsâmüddeve'nin askerlerinin önünden kaçarak Râmhürmüz'e giden el-Fetkin (Alptegin)'in yanına gönderdi. Zira Bahâüddeve,⁷²⁴ el-Fetkin'e Ahvâz'da kalmasını emrettiği hâlde o bu emri dinlememiş ve buraya gitmişti. Ayrıca el-Fetkin, Râmhürmüz'deki işleri kendi yönetimi altına almak için Ebû Muhammed b. Mükrem'e de mektup yazmıştı. Öte yandan Bahâüddeve, onları Ahvâz'a gönderdikten sonra el-Alâ b. Hasan'a karşı savaşmak için kendisi de Hûzistân tarafına gitti. Ancak gelişmelerden haberdar olan el-Alâ b. Hasan, Bahâüddeve ile mektuplaşarak, onunla yakınlık kurmaya çalışmış ve bu sayede onu kandırmayı amaçlamıştı. Yine aynı şekilde el-Fetkin ile Muhammed b. Mükrem'e de mektuplar yazarak onları da kandırma yoluna gitmişti. Böylece el-Alâ b. Hasan, her iki tarafı da oyalayarak Hûzistân sınırları içerisinde yer alan Masrukân (Maşrukân) Nehri'ni takip ederek Hân Tavk'a kadar ilerleyerek el-Fetkin ile Muhammed b. Mükrem'e oldukça yaklaşmıştı.⁷²⁵ el-Fetkin ile Muhammed b. Mükrem ise durumdan haberdar olunca harekete geçtiler. Böylece iki taraf arasında savaş meydana geldi ve savaşı Samsâmüddeve'nin ordusu kazandı. Bunun üzerine el-Fetkin ile Muhammed b. Mükrem şehirden uzaklaşıp, Bahâüddeve'ye yazdıkları bir mektupta durumu kendisine bildirip ondan yanlarına gelmesini istediler. Ancak Bahâüddeve kendisi gitmeyerek yardım için Türk gulâmlardan oluşan seksen kişilik bir grubu gönderdi. Bu Türk gulâmlar nehri geçip arkadan Deylemliler'e saldırmaya karar verdiler. Ancak Deylemliler yolları tutmuş ve bu Türk gulâmlar Deylemliler'in ortalarına doğru ilerledikleri esnada da aralarında savaş meydana gelmiş ve Deylemliler hepsini öldürmüştü. Bahâüddeve ise bu

⁷²⁴ *el-Kâmil*'in Türkçe çevirisinde sehven Bahâüddeve yerine Samsâmüddeve ismi zikredilmiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 427.

⁷²⁵ *el-Kâmil*'in Türkçe çevirisinde sehven el-Alâ b. Hasan'ın ismi yerine Bahâüddeve'nin ismi zikredilerek Han Tavk'a Bahâüddeve'nin geldiği ve Bahâüddeve ile Ebû Muhammed b. Mükrem ve el-Fetkin arasında savaş meydana geldiği zikredilmiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 427. Ayrıca bu bölümde çeviriden kaynaklı birtakım yanlışlıklar da mevcuttur. Konunun dağılmaması için gerekli görülen yanlışlar zikredilerek, bu konularla ilgili dipnotta eserin orijinali kullanılmıştır.

gelişmeleri öğrenince cesareti kırılmış ve ordugâhını toplayarak buradan ayrılmaya karar vermişti. Bahâüddevle önce ordusuyla birlikte Ahvâz'a doğru hareket etti, daha sonra da buradan Basra'ya dönerek şehir dışında karargâhını kurdu. Ebû Muhammed b. Mükrem ve beraberinde bulunanlar ise Bahâüddevle'nin Basra önlerine geldiğini haber alınca Asker-i Mükrem'e geri döndüler. Ancak el-Alâ b. Hasan ve yanında bulunan Deylemliler ise onları takip ederek buradan uzaklaştırdılar ve Asker-i Mükrem ile Tüster arasında bulunan Râmlân'da konakladılar. Böylece Tüster'den Râmhürmüz'e kadar olan yerler Bahâüddevle'ye bağlı Türklerin, oradan Errecân'a kadar olan yerler ise Samsâmüddevle'ye bağlı Deylemliler'in elinde kalmış oldu.

Burada Deylemliler ile Türkler arasında altı ay boyunca çarpışmalar meydana geldi ve Deylemliler, Râmlân'da altı ay kalıp, burada Türklerle savaştıktan sonra Ahvâz'a geri döndüler. Ancak daha sonra Bahâüddevle, Türkleri nehirden geçirip, Ahvâz'da bulunan Deylemliler'e saldırılarını sağladı. Bunun üzerine iki taraf arasında yaklaşık olarak iki ay boyunca çarpışmalar meydana geldi. Daha sonra Türkler oradan ayrıldılar. Ancak el-Alâ b. Hasan, onların peşine düşmüşse de onların Vâsıt yoluna saptıklarını görünce onları takip etmekten vazgeçti ve Asker-i Mükrem'e dönerek orada ikamet etti. Böylece Ahvâz ve etrafındaki pek çok yer tekrar Samsâmüddevle'nin hâkimiyeti altına girmiş oldu (385/995-996).⁷²⁶

2.1.4.6. Leşkeristân'ın Basra'yı İstila Etmesi ve Sonrasında Meydana Gelen

Olaylar

Daha önce de değinildiği gibi Bahâüddevle Ebû Nasr Fîrûz, Samsâmüddevle'nin ordularının önünden kaçarak Basra şehrine geldiğinde, himayesinde bulunan dört yüz kişilik bir Deylemliler grup emân dileyerek el-Alâ b. Hasan'a teslim olmuşlardı (386/996-997). el-Alâ da onları Deylemliler kumandanlarından olan Leşkeristân'ın mahiyetine vererek Basra'ya göndermişti. Bunlar Basra'da büyük bir topluluk oluşturarak, Basra yakınlarında bir yerde karargâh kurup Bahâüddevle'nin adamlarına saldırmaya başladılar. Ayrıca Leşkeristân ve adamlarına erzak getiren Ebû'l-Hasan b. Ebû Ca'fer el-Alevî ile onun liderliğindeki bazı Basralılar da onların tarafına geçtiler. Bahâüddevle ise bu durumdan haberdar olunca onları yakalamak üzere bölgeye adam sevk etti.

⁷²⁶ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 266 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, (Neşr. Muhammed Yûsuf ed-Dakkâr), 473-474; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 619. Krş. Kabir, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 130; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Bûveyhîyye*, 145; Seccâdi, "Âl-i Bûveyh", *DMBİ*, I, 631.

Bunun üzerine bunlardan pek çoğu Leşkersistân'ın yanına kaçmak zorunda kaldılar. Bu gelişmeyle birlikte Leşkeristân daha da güçlendi ve gemileri toplayıp içine erzak yükleyerek yanındakilerle birlikte Basra'ya gitti. Leşkeristân, Basra'ya geldiği zaman şehirde bulunan Bahâüddevle'nin adamlarıyla savaşmış onları Basra'dan uzaklaştırdı ve böylece Basra'ya hâkim oldu. Bu arada Leşkeristân burada pek çok mal ele geçirmiş, Basra halkından birçok kişiyi öldürmüş ve büyük bir kısmının da şehirden kaçmasına neden olmuştu.

Bunun üzerine Bahâüddevle Ebû Nasr Fîrûz, Batîha hâkimi Mühezzibüddeve'ye mektup yazarak onu Basra'yı ele geçirme konusunda harekete geçirdi. Nitekim Mühezzibüddeve bu doğrultuda Abdullah b. Merzûk komutasındaki bir orduyu Basra üzerine göndererek Leşkersistân'ı Basra şehrinden uzaklaştırdı. Ancak daha sonra Leşkeristân tekrar Basra'yı ele geçirmek için gemilerle şehre hücumla geçti. İlk olarak yiyecek pazarının olduğu yere gelerek burada konakladı ve ardından Basra'da bulunan Bahâüddevle taraftarlarıyla savaşa tutuşarak, onları yendi.

Leşkersistân bu başarının ardından Bahâüddevle'ye mektup yazıp, ondan barış talebinde bulunarak, ona itaat arz etti ve Basra'da hutbeyi onun adına okuttu. Mühezzibüddeve de Leşkeristan'ın oğlunu rehin almak suretiyle onun bu teklifini kabul etti. Böylece Leşkeristân; hem Samsâmüddeve'ye hem de Bahâüddevle Ebû Nasr Fîrûz ve Mühezzibüddeve'ye itaat arz etmiş oldu.⁷²⁷

2.1.4.7. Samsâmüddeve'nin Öldürülmesi

Samsâmüddeve, Deylemliler'in kontrol edilip gözden geçirilmesini ve nesebi sahih yani gerçekte Deylemliler olmayanların ordudan atılmasını emretmişti.⁷²⁸ Bunun üzerine konuyu incelemek üzere Kirmân'da bulunan Ebû Ali b. Üstâz Hürmüz,⁷²⁹

⁷²⁷ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 266 vdd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 435-436; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 619-620; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elfî*, III, 1991. Krş. Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 145-146.

⁷²⁸ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 312; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 449; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 621; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 137; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 164; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 432; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elfî*, III, 2000; Kabîr, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 146; C. E. Bosworth, "Military Organisation Under The Bûyids of Persia and Iraq", (Edited by C. E. Bosworth), *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*, Variorum Reprints, London 1977, 152-153; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovsâ-yi Zamân-i İşân*, 290; aynı müellif, *Târîh-i Âl-i Büveyh*, 52; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 146; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İran*, 145; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 631.

⁷²⁹ Rûzrâverî, Ebû Ca'fer Üstâz Hürmüz'ün ilk başlarda Şerefüddeve'ye bağlı olduğunu ve onun adına Umman'da vali olarak bulunduğunu, ancak Ebû Ca'fer Üstâz Hürmüz'ün Şerefüddeve'ye ihanet ederek,

Fesâ'ya çağrılmıştı. Kirmân'dan Fesâ'ya gelen Üstâz Hürmüz, yaptığı inceleme sonucunda üç yüz elli kişi ordudan atılmıştı. Ayrıca onun Kirmân'daki yardımcısı Ebû Fazl Ahmed b. Muhammed b. el- Muammal da ayı şeklinde incelemede bulunmuş ve dört yüz kişiyi ordudan atmıştı.⁷³⁰ Bu arada konu hakkında görüş beyan eden Bosworth, Samsâmüddeve'nin bunu yapmasındaki amacının Deylemli olmayıp, iktâ sahibi olan sınıfları iktâlarından mahrum bırakmak suretiyle kendi nüfus alanını genişletme arzusu olduğunu belirtmektedir.⁷³¹

Askerler ordudan atılınca Samsâmüddeve'ye karşı cephe almaya başlamışlar ve ne yapacaklarını bilmez bir durumdayken bu esnada daha önce de zikrettiğimiz ve kalede tutuklu tutulan İzzüddeve Bahtiyâr'ın iki oğlu Ebû'l-Kâsım ve Ebû Nasr, kendilerine nezaret eden şahısları aldatıp kaleden kaçarak çeşitli Kürt kabilelerinden asker toplamışlardı. Bu haber Deylemli olmadıkları öne sürülerek ordudan atılanlara ulaşınca, bunlar vakit kaybetmeden onların yanına gittiler ve hep birlikte Errecân üzerine yürüyerek, burada toplandılar. Samsâmüddeve ise bu gelişmelerden haberdar olunca şaşkına dönmüş ve ayrıca yanında kendisine yardım edecek herhangi bir kimse de kalmamıştı.⁷³² Zira Samsâmüddeve'ye pek çok konuda yardım eden ve onun Hûzistân'daki nâibi olan Ebûl Kâsım el-Alâ b. Hasan bu olaydan bir yıl önce (387/998) ölmüştü.⁷³³ Ayrıca adamlarından Üstâz Hürmüz de bu esnada Fesâ'da bulunmaktaydı. Samsâmüddeve'nin başına gelenler Fesâ'da bulunan Ebû Ca'fer Üstâz Hürmüz'e ulaşınca, onun yanında bulunan adamlarından birisi, malını askerlere dağıtarak Samsâmüddeve'nin yardımına gitmesini ve onu alıp Ahvâz'da bulunan askerlerinin yanına götürmesini tavsiye etti ve eğer bunu yapmayacak olursa başına gelecekleri

Umman'da hutbeyi Samsâmüddeve adına okuduğunu ve bu gelişmelerin ardından Şerefüddeve'nin Ebû Nasr Haşâde komutasında bir orduyu Umman'a yolladığını ve Umman'a gelen bu ordunun Ebû Ca'fer Üstâz Hürmüz'ü yenerek Umman'ı ele geçirdiğini kaydetmektedir. Bkz. Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 100.

⁷³⁰ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 312; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 137; Kabir, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 146; Bosworth, "Military Organisation Under The Bûyids of Persia and Iraq", 153; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 290. Ayrıca bkz. Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târîh-i Elî*, III, 2000.

⁷³¹ Bosworth, "Military Organisation Under The Bûyids of Persia and Iraq", 152-153.

⁷³² Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 312-313; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 449; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 621; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 137; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 164; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 432; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târîh-i Elî*, III, 2000; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 290-291; aynı müellif, *Târîh-i Âl-i Bûveyh*, 52; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Bûveyhîye*, 146; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 145; Seccâdî, "Âl-i Bûveyh", *DMBİ*, I, 631.

⁷³³ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 294; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 442; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 621. Krş. Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 144.

düşünmesini söyleyerek onu tehdit etti. Ancak bulunan Üstâz Hürmüz bu tavsiyeye uymayarak askerlere para dağıtmadı ve bunun üzerine askerler de ona karşı ayaklanarak evini ve mallarını yağmaladılar. Üstâz Hürmüz ise saklanmasına rağmen bulunarak Ebû'l-Kâsım ve Ebû Nasr'ın huzuruna getirildi, onlarda onu hapse attılsa da Üstâz Hürmüz bir yolunu bulup hapisten kurtulmayı başardı.⁷³⁴

Samsâmüddevle'ye tekrar gelecek olursak, adamları ona askerleri ve kendisini koruyacak şahıslar yetişinceye kadar Şîrâz kapısının önünde yer alan kaleye çıkıp saklanmasını tavsiye ettiler. Samsâmüddevle de bu tavsiye üzerine kaleye çıkmak istedi, fakat kale muhafızları onun kaleye çıkmasına izin vermediler. Bunun üzerine yanında bulunan ve sayıları üç yüz kişiyi bulan adamlarından bazıları Üstâz Hürmüz'ün başına gelenlerden habersiz bir şekilde ona: “Yapılacak en doğru iş bizim seni ve anneni alıp Ebû Ali b. Üstâz Hürmüz'ün yanına götürmemizdir”⁷³⁵ dediler. Bazıları da: “Kürtlerin yanına gidip, onları yanına almak suretiyle güvenliğini sağlamasını tavsiye ettiler”. Bunun üzerine Samsâmüddevle bu son tavsiyeye uyarak hazine ve mallarını yanına alarak adamlarıyla birlikte yola çıktı. Ancak bu yolculuk esnasında yanında bulunan adamları, ona saldırarak hazine ve mallarını yağmaladıkları gibi kendisini de yakalamak istediler, fakat Samsâmüddevle kaçıp Şîrâz'a 2 merhale uzaklıktaki Dûdmân'a ulaşmayı başardı.

Ebû Nasr b. Bahtiyâr bu haberi duyunca Şîrâz'a doğru hareket etti. Bu esnada Şîrâz yakınında bulunan ed-Dûdmân köyünün Tâhir adındaki reisi, Samsâmüddevle'nin üzerine hücum ederek onu yakalayıp Ebû Nasr b. Bahtiyâr'a teslim etti.⁷³⁶ Ebû Nasr da

⁷³⁴ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 313-314; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 449; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 621. Krş. Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 291; Müneymine, *Târihu'd-Devleti'l-Bûveyhîyye*, 229.

⁷³⁵ Samsâmüddevle; el-Alâ'nın ölümü üzerine 387 (997-998) yılında Ebû Ali b. Ebû Ca'fer Üstâz Hürmüz'ü bir miktar mal ile birlikte Hûzistân'a göndermiştir. Üstâz Hürmüz, yanında getirdiği malları Deylemliler arasında dağıttıktan sonra Cündîşâpûr'a giderek, burada Bahâüddevle'nin adamlarını uzaklaştırdı. Daha sonra Hûzistân ve etrafında bulunan Bahâüddevle'nin adamlarıyla pek çok kes savaşıyor, onlara karşı üstünlük sağladı. Böylece Üstâz Hürmüz Bahâüddevle'nin adamlarını Hûzistân'dan uzaklaştırarak bütün Hûzistân'ı hâkimiyet altına almış oldu. Bkz. Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 294; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 442. Krş. Müneymine, *Târihu'd-Devleti'l-Bûveyhîyye*, 146; Türkmenî Âzer, *Deylemiyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 144.

⁷³⁶ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 314; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 450; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 137-138; Mîrzâ H. Fesâî, *Fârsnâme-yi Nâsırî*, I, 225; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târih-i Elfi*, III, 2000; Kabir, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 131; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 291-292; Pervîz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 104; Türkmenî Âzer, *Deylemiyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 145-146.

Samsâmüddevle'yi 388 yılının Zilhicce ayında (Kasım-Aralık 998) öldürdü.⁷³⁷ Samsâmüddevle'nin kafası kesilip Ebû Nasr'ın önüne getirilince, Ebû Nasr; babası İzzüddevle Bahtiyâr'ın Adudüddevle tarafından öldürülmesi olayını hatırlatarak: "Bu âdeti senin baban başlattı" dedi.⁷³⁸

Samsâmüddevle'nin annesine bakacak olursak kendisi, Leşkeristân'a teslim edilmiş ve Leşkeristân da ona çeşitli işkenceler yaptıktan sonra onu öldürerek cesetinden kendi evinin üzerine bir seki yaptırdı. Ancak Bahâüddevle Ebû Nasr Fîrûz b. Adudüddevle Fars'a hâkim olunca hem annesinin hem de kardeşinin naaşlarını Necef'te Hz. Ali (R.A.)'nin türbesine götürerek burada bulunan Büveyhoğulları türbesine defnetti.⁷³⁹

2.1.5. Bahâüddevle Ebû Nasr Fîrûz b. Adudüddevle Dönemi (998-1012)

2.1.5.1. Bahâüddevle'nin Fars ve Hûzistân'a Hâkim Olması

Bahtiyâr'ın iki oğlu yukarıda zikrettiğimiz üzere Samsâmüddevle'yi öldürüp Fars diyarına hâkim olunca, durumu bir mektupla Ebû Ali b. Üstâz Hürmüz'e bildirmişlerdi. İki kardeş, Ebû Ali b. Üstâz Hürmüz'e yazdıkları bu mektupta ona olan itimatlarını ve ondan gördükleri yardımı anlatarak, yardımda bulunan Deylemliler'den kendileri için yemin almasını, bulunduğu yerde beklemesini ve Bahâüddevle'ye karşı savaşa hazırlanmasını emrediyorlardı. Ancak Üstâz Hürmüz, bu iki kardeşten korktuğu için yanında bulunan Deylemlileri toplayarak ne yapması gerektiğini onlara danıştı. Deylemliler ise ona, İzzüddevle Bahtiyâr'ın oğullarına itaat etmeyi ve Bahâüddevle ile savaşa girmeyi tavsiye ettiler. Ancak Ebû Ali bu fikre katılmayarak Bahâüddevle ile haberleşip onun tarafına geçmeyi uygun buldu. Bunun üzerine Deylemliler; kendileri ile Bahâüddevle'nin ordusunda bulunan Türkler arasında meydana gelen ve daha önce de

⁷³⁷ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 314-315; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 450; Ebü'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 134; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzîde*, 423; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 621-622; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 138; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 164; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 432; Kâdi Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi*, III, 2000; Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 131; Fakîhî, *Târih-i Âl-i Büveyh*, 52; Müneymine, *Târihu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 146; Seccâdi, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 631.

⁷³⁸ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 315; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 450; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 138; Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 131-132; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 292; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 146.

⁷³⁹ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 315-317; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 450; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 164; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 432; Kâdi Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi*, III, 2000-2001; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 292; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 80; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 146.

zikrettiğimiz savaşları Ebû Ali'ye hatırlatarak: “Biz Türklerden korkarız, sen bizimle onlar arasında olanları bilirsin” dediler. Onların bu sözlerine karşılık Ebû Ali onlara herhangi bir cevap veremedi ve bundan dolayı Deylemliler dağılıp ondan uzaklaştılar.

Öte yandan Bahâüddevle, Ebû Ali b. Üstâz Hürmüz'e haber gönderip, kendisine ve yanındaki Deylemliler'e emân vereceğini ve ihsanda bulunacağını söyleyerek, onu kendi tarafına geçmeye davet etti. Bunun üzerine her iki taraf arasında elçiler gidip geldi. Ayrıca Bahâüddevle, Deylemliler'e de: “Sizin ve benim intikam alacağımız şahıslar kardeşimin katilleridir. Onun intikamını almak için girişecekleri teşebbüste sizin geri kalmanız için hiçbir haklı sebep yoktur” diyerek Deylemliler'i kendisini desteklemeye çağırdı. Bunun üzerine Deylemliler, Bahâüddevle'nin emrine girmeyi kabul ettiler ve ileri gelen adamlarını onun yanına gönderip ona kendilerine bir zarar gelmeyeceğine dair yemin ettirmek suretiyle ondan teminat aldılar. Ayrıca Deylemliler Sûs'da ikamet eden arkadaşlarına da mektup gönderip durumu onlara bildirdiler. Bunun üzerine Bahâüddevle vakit kaybetmeden Sûs'a doğru hareket etti, zira zikrettiğimiz bu gelişmeden dolayı burada bulunan Deylemliler'in de kendi emrine gireceğini umuyordu. Ancak işler onun zannettiği gibi gelişmedi. Zira onlar, Bahâüddevle'yi silâhla karşılayarak onunla şiddetli bir savaşa tutuştular. Bu gelişmelerden dolayı Bahâüddevle'nin canı sıkıldıysa da Deylemliler ona: “Haklarında herhangi bir kötü düşüncede bulunulmasın diye barıştan önce şiddetli bir şekilde savaşmak Deylemliler'in adetleridir” dediler. Bu sözlerin ardından Deylemliler savaştan vazgeçip kendilerine bir zarar gelmeyeceğine dair yemin ettirmek üzere birini Bahâüddevle'nin huzuruna gönderdiler ve bu istekleri Bahâüddevle tarafından kabul edildikten sonra da onun hizmetine girdiler.

Bu arada Bahâüddevle, Deylemliler ile Türkler arasındaki sorunları ortadan kaldırma görevini Ebû Ali b. İsmail vermişti. Ebû Ali b. İsmâil de sorunları halledip, iktâları Türklerle Deylemliler arasında dağıttıktan sonra⁷⁴⁰ Türkler ve Deylemliler birleşerek Ahvâz üzerine yürüdüler. Bu ordu ilk önce Râmhürmüz'e girerek, burayı ve

⁷⁴⁰ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecârîbi'l-Ümem*, 320-321; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 456-457; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 622; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 166; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 433; Mîrzâ H. Fesâî, *Fârsnâme-yi Nâsırî*, I, 226; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elfî*, III, 2001; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovsâ-yi Zamân-i İşân*, 293-294; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 80; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 147; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İran*, 146.

Errecân ile Hûzistân diyarındaki diğer şehirleri ele geçirdi. Daha sonra ordu komutanlığına getirilen Ebû Ali b. İsmâîl, Şîrâz üzerine yürüdü ve şehir dışında karargâh kurdu. Ebû'l-Kâsım ve Ebû Nasr ise adamlarıyla birlikte ona karşı muharebeye tutuştular. Ancak savaş şiddetlenince Ebû'l-Kâsım ve Ebû Nasr'ın yanında bulunan askerlerden bir kısmı Ebû Ali b. İsmâîl'in tarafına geçtiler. Ayrıca savaş esnasında Ebû Âli'nin adamlarından bir grup şehre girerek: "Bahâüddeve'yi isteriz" diye bağırmaya başlamışlardı. Bu arada Bahâüddeve'nin elçisi Nakîb Ebû Ahmed el-Mûsevî bu sırada Şîrâz'da bulunmaktaydı ve Bahâüddeve lehindeki bu sloganları duyunca Şehrin ele geçirildiğini zannederek doğruca camiye gidip, hutbeyi Bahâüddeve adına okuttu. Ancak daha sonra Ebû'l-Kâsım ve Ebû Nasr adamlarıyla birlikte şehre geri dönmeleri üzerine Nakîb korkuya kapılarak, kaçıp saklanmak zorunda kaldı. Daha sonra ise onu bir seleye koyup gizlice Ebû Ali'nin yanına götürdüler. Öte yandan Ebû'l-Kâsım ve Ebû Nasr'a bağlı olanlar Ebû Ali'nin yanına giderek ona itaat arz etmeleriyle birlikte Şîrâz şehri Bahâüddeve'nin adamları tarafından ele geçirilmiş oldu. Bu gelişmeyle birlikte Ebû'l-Kâsım ve Ebû Nasr Şîrâz'dan kaçmak zorunda kaldılar. Kardeşlerden Ebû Nasr Deylem diyarına, Ebû'l Kâsım ise önce Bedr b. Hasneveyh'in yanına, daha sonra da Batîha'ya gitti.

Öte yandan Ebû Ali Şîrâz'a hâkim olunca Bahâüddeve'ye mektup yazıp şehrin alındığını ona müjdeledi. Bunun üzerine Bahâüddeve hemen Şîrâz'a doğru harekete geçerek şehre girdi. Böylece şehri ele geçiren Bahâüddeve ilk iş olarak Samsâmüddeve'ye yapılanlardan dolayı Dûdmân köyünün yağmalanarak yakılmasını emretmek oldu. Onun bu emri üzerine burada bulunan herkes öldürüldü.⁷⁴¹ Ayrıca daha önce de zikrettiğimiz üzere kardeşi Samsâmüddeve ve annesinin cesedini buradan çıkarıp onların naaşlarını Büveyhoğulları türbesine defnetti (389/999).⁷⁴²

⁷⁴¹ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 323 vdd.; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 457; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 622; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 165-166; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 433; Mîrzâ H. Fesâî, *Fârsnâme-yi Nâsırî*, I, 226; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi*, III, 2001; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 294; Müneymine, *Târihu'd-Devleti'l-Büveyhiyye*, 147; Türkmenî Âzer, *Deylemiyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 147.

⁷⁴² Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 326-327; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 450-457; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 164-166; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 432-433; Mîrzâ H. Fesâî, *Fârsnâme-yi Nâsırî*, I, 226; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi*, III, 2001; Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 132; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 80; Müneymine, *Târihu'd-Devleti'l-Büveyhiyye*, 147; Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, II/III, 488; Türkmenî Âzer, *Deylemiyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 147.

2.1.5.2. Kirmân'ın Hâkimiyet Altına Alınması

Daha önce de değinildiği gibi Ebû Nasr b. Bahtiyâr, Şîrâz'da Bahâüddeve karşısında mağlûp olunca Deylem ülkesine gitmişti. Ebû Nasr, daha sonra Fars ve Kirmân'da bulunan Deylemliler'e mektup yazarak onları da kendi tarafına çekmek istedi. Fars ve Kirmân'da bulunan Deylemliler de onun bu isteğini karşılıksız bırakmayarak, kendisine haber gönderip, onu buldukları yere davet ettiler. Bunun üzerine Ebû Nasr ilk önce Fars bölgesine gitti ve burada Türk, Deylemliler ve Zutlar'dan oluşan kalabalık bir kitle onun etrafında toplandı. Ebû Nasr etrafına toplanan bu kalabalık kitleyle Fars bölgesinde bir müddet kaldıktan sonra Kirmân'a gitti. Ancak Ebû Nasr'ı buraya davet eden Deylemliler onun Kirmân'a girmesine izin vermediler. Zira Kirmân'da bulunan ve Deylemliler'in lideri olan Ebû Ali b. Üstâz Hürmüz⁷⁴³ ile Ebû Nasr arasında düşmanlık vardı. Nitekim daha önce de değinildiği gibi Üstâz Hürmüz, Ebû Nasr ve kardeşi tarafından hapsedilmişti. Bu gelişmeler üzerine Ebû Nasr Kirmân'ı savaş yoluyla ele geçirmek üzere harekete geçerek Üstâz Hürmüz üzerine yürüdü. İki taraf arasında meydana gelen savaşta Ebû Ca'fer mağlûp olup müstahkem bir yer olan Sîrcân'a kaçtı. Bunun üzerine Ebû Nasr b. Bahtiyâr Cîruft üzerine yürüyüp, burayı ele geçirdi ve böylece Kirmân'ın büyük bir kısmını hâkimiyeti altına almış oldu.

Öte yandan Bahâüddeve bu durumdan haberdar olunca veziri el-Mûvaffak Ali b. İsmâil'i büyük bir orduyla birlikte Ebû Nasr b. Bahtiyâr'ın üzerine sevk etti (390/1000). el-Mûvaffak vakit kaybetmeden harekete geçip Cîruft önlerine kadar geldi. Onun Cîruft önlerine gelmesiyle birlikte, orada bulunan Ebû Nasr'ın adamları ondan emân dilediler. Bunun üzerine el-Mûvaffak şehre girdi, ancak kumandanlarından bir kısmı onun bu ani hareketlerinden dolayı ona karşı çıktılar ve bu tür ani hareketlerin kötü sonuçlar doğura bileceğine yönelik onu uyardılar. Fakat el-Mûvaffak, kumandanlarının bu sözlerine kulak asmayarak Cîruft'a girdi ve ardından Ebû Nasr b. Bahtiyâr'ın durumu hakkında bilgi istedi. Bunun üzerine kendisine, Ebû Nasr'ın Cîruft'tan 8 fersah uzaklıkta bir mesafede olduğu haber verilince, el-Mûvaffak adamları

⁷⁴³ Hilâl es-Sâbî, Ebü'l-Hasan (Hüseyn) Hilâl b. Muhassin b. İbrâhîm el-Harrânî, *Kitâbü't-Târih* (h. 389-393), VIII (*Tecâribü'l-Ümem Zeyli* içinde), Neşr. Henry F. Amedroz-David S. Margoliouth, Kitâbhâne-yi Meclis-i Sinâ, Kahire 1919, 362; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 464; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 622-623; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 166; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 433; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 295; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 80; Müneymine, *Târihu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 148; Pervîz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 106-107; Tâçâbâdî, *Târih-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 126.

arasından cesaretli üç yüz kişiyi seçip onlarla birlikte Ebû Nasr b. Bahtiyâr'ın üzerine yürüdü, adamlarının geri kalanlarını ise teçhizatlı bir şekilde Cîruft'ta bıraktı.

el-Mûvaffak, adamlarıyla birlikte zikredilen yere ulaştığında Ebû Nasr b. Bahtiyâr'ı orada bulamamıştı. Bunun üzerine peşinden gönderdiği kılavuzların ardından onu bir süre takip etti ve sonunda Bem şehrine bağlı bir köy olan Dârzîn'de ona yetişti. el-Mûvaffak, Ebû Nasr'a ulaştığında gece olmuştu, ancak el-Mûvaffak gece de yola devam edip sabaha doğru onu yakalamayı hedeflemişti ve nihayet sabaha doğru ona yetişmişti. Bu gelişmeyle birlikte iki taraf arasında şiddetli bir savaş meydana geldi ve bu savaşın nihayetinde Ebû Nasr b. Bahtiyâr ve adamları mağlûp oldular. Ayrıca bu savaş esnasında Ebû Nasr, bazı adamlarının ihanetine uğramıştı. Zira Ebû Nasr'ın, adamlarından birisi, ona satırla vurup, onu yaraladıktan sonra öldürmüş ve bu haberi el-Mûvaffak'a vermek için onun huzuruna gitmişti. Bu haber üzerine el-Mûvaffak, onun öldüğüne emin olmak için bir adamını Ebû Nasr b. Bahtiyâr'a bakmak üzere onunla beraber gönderdi. Ancak bu esnada Ebû Nasr'ın başka birisi tarafından öldürüldüğü anlaşılmış ve bunun üzerine başı kesilerek el-Mûvaffak'a götürüldü (Cemâziyelâhir 390/ Mayıs-Haziran 1000).⁷⁴⁴

Bu gelişmeyle birlikte el-Mûvaffak, Ebû Nasr b. Bahtiyâr'ın geriye kalan adamlarından birçoğunu öldürüp Kirmân'ı tamamen ele geçirdi ve Ebû Mûsâ Siyahgîl'i Kirmân'a vali olarak tayin etti. Bu gelişmelerin ardından Kirmân'da işleri yoluna koyan el-Mûvaffak, Bahâüddevle'nin yanına döndü. Bahâüddevle ise el-Mûvaffak'ı bizzat karşılayarak, ona ikramda bulunup, onun şanını yücelttiyse de birkaç gün sonra onu tevkif etti. Zira el-Mûvaffak, Kirmân'dan döndükten bir müddet sonra Bahâüddevle'den kendisini bulunmuş olduğu görevden azletmesini istemişti. Ancak Bahâüddevle, onun bu isteğini kabul etmediği gibi el-Mûvaffak'ın bu isteğinde ısrarcı

⁷⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 464 vd.; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 622-623; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 166-167; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 433; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elîfî*, III, 2001-2002; Kabîr, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 133; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovsâ-yi Zamân-i İşân*, 295; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 80; 81; Müneymine, *Târihu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 148-149; Pervîz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 106-107; Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, II/III, 488-489; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 147; Tâcâbâdî, *Târih-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 126.

olması üzerine de onu tevkif ederek mallarını da müsadere etti ve bu olayların üzerinden birkaç yıl geçtikten sonra da el-Mûvaffak'ı öldürttü (394/1003-1004).⁷⁴⁵

Öte yandan bu olaylar dışında Bahâüddeve bu yılda Ebû Ali b. Üstâz Hürmüz'ü Hûzistân'a vali tayin etmişti. Zira Ebû Ca'fer el-Haccâc'ın valiliği sırasında halkın malına el koyması sebebiyle bölgede asayiş bir hayli bozulmuştu. Bundan dolayı Ebû Ali el-Hasan b. Üstâz Hürmüz buraya vali tayin edilmiş ve onun bölgeye gelmesiyle birlikte, onun gayretleri sonucunda, Hûzistân mamur bir belde haline gelmişti. Ayrıca onun bu gayretleri sonucunda Bahâüddeve tarafından kendisine "Amidü'l-Cüyûş" lakabı verilmiştir. Ebû Ali b. Üstâz Hürmüz ise buna karşılık olarak Hûzistân'dan Bahâüddeve'ye kıymetli mallar göndermiş ve ayrıca Hûzistân ahalisine de iyi davranarak adalet yolundan sapmamıştır.⁷⁴⁶

Bu arada bu olaylardan bir yıl sonra Sicistân hâkimi Tâhir b. Halef Kirmân'ı ele geçirmişti. Ancak Bahâüddeve, onun üzerine Üstâz Hürmüz komutasında bir ordu sevk etmiş ve bu ordu Tâhir b. Halef'i yenerek Kirmân'ı tekrar hâkimiyet altına almıştı (391/1000-1001).⁷⁴⁷

2.1.5.3. Batîha Hâkimi Ebû'l-Abbâs b. Vâsıl'ın Ahvâz'a Saldırması ve Sonrasında Meydana Gelen Olaylar

Ebû'l-Abbâs b. Vâsıl, Mühezzibüddeve'yi yenip Batîha'ya hâkim olunca (Şaban 394/Mayıs-Haziran 1004),⁷⁴⁸ hâkimiyet alanını genişletmek için 395 yılının Zilkadde (Ağustus-Eylül 1005) ayında ordusuyla Ahvâz üzerine yürüdü. Bahâüddeve ise bu gelişmelerden haberdar olunca de ona karşı gemilerle asker sevk etti ve bunun sonucunda iki ordu Sidre Nehri'nde savaşa tutuştularsa da Ebû'l-Abbâs bir hileyle onları atlatarak Ahvâz'a gitti. Bunun üzerine Büveyh askerleri onu takip ederek Ahvâz'a geldiler ve burada bulunan askerler de onlara katıldılar. Ancak buna rağmen Büveyh ordusu Ebû'l-Abbâs b. Vâsıl karşısında tutunamayarak mağlup oldu. Bunun

⁷⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 464-465; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 622-623; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 166-167; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer*, II, 433; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târîh-i Elfi*, III, 2002. Krş. Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gazneviyân*, 107. Ayrıca bkz Tâçâbâdî, *Târîh-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 126.

⁷⁴⁶ Hilâl es-Sâbî, *Kitâbü't-Târîh*, 372; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 466; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 623. Krş. Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 149.

⁷⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 469; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 623; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 149; Tâçâbâdî, *Târîh-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 127.

⁷⁴⁸ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 481-482.

üzerine Bahâüddevele Fars'a gitmek üzere Arbak Köprüsü'ne doğru harekete geçti. Bahâüddevele'nin ayrılmasıyla birlikte Ebû'l-Abbâs b. Vâsıl hükümet konağına girip Bahâüddevele'den geriye kalan ne kadar mal ve eşya varsa ele geçirdi. Fakat Bahâüddevele'nin gemilerle Basra'ya sevk etmek üzere ordu hazırladığından haberdar olduğu için Ahvâz'da kalmayarak, Bahâüddevele ile anlaşıp hâkimiyetinde bulunan Basra'ya gitti.⁷⁴⁹

Ebû'l-Abbâs b. Vâsıl, Ahvâz'ı bırakıp Basra'ya gitmiş olsa da orayı ele geçirme emellerinden vaz geçmemişti. Nitekim bu olayın üzerinden 1 yıl geçtikten sonra Ebû'l-Abbâs b. Vâsıl, Ahvâz'ı ele geçirmek üzere tekrar harekete geçti. Bu esnada Ahvâz'da bulunan Bahâüddevele ise gelişmelerden haberdar olunca, yeterli sayıda askeri olmadığı için Ahvâz'dan ayrıldı. Böylece Ebû'l-Abbâs b. Vâsıl savunmasız kalan Ahvâz şehrini ele geçirdi. Ayrıca onun yardımına gelen Bedr b. Hasanaveyh'e bağlı üç bin süvari de kendisine katıldı ve böylece gücü daha da artmış oldu.

Bahâüddevele'ye tekrar gelecek olursak, kendisi Ahvâz'dan ayrıldıktan sonra Fars'a dönmeye karar vermiş, fakat adamları kalıp Ebû'l-Abbâs b. Vâsıl ile savaşmak üzere ona mani olmuşlardı. Bunun üzerine Bahâüddevele ile Ebû'l-Abbâs b. Vâsıl'ın ordusu karşı karşıya gelmiş ve meydana gelen şiddetli çarpışmaların ardından Ebû'l-Abbâs b. Vâsıl'ın ordusu mağlûp oldu ve adamlarından pek çok kişi öldürüldü. Ebû'l-Abbâs b. Vâsıl ise 396 yılı Ramazan ayının ortalarında (15 Haziran 1006) mağlûp bir vaziyette Basra'ya döndü. Bunun üzerine Bahâüddevele, veziri Ebû Gâlib kumandasındaki bir orduyu Ebû'l-Abbâs'ın üzerine sevk etti. Ebû Gâlib, Ebû'l-Abbâs'ın üzerine yürüyüp onu kuşattı ve zorlu bir mücadelenin ardından onu yenerek Basra'yı ele geçirdi ve Bahâüddevele'ye yazdığı bir mektupta bu başarıyı kendisine haber verdi.

Ebû'l-Abbâs b. Vâsıl'a gelecek olursak, kendisi bu mağlubiyetin ardından Hasan b. Semmâl el-Hafâcî ile birlikte Kûfe'ye kaçtı. Ancak Kûfe'den ayrılıp Hânîkîn denilen yere geldiğinde, durumdan haberdar olan Bahâüddevele'nin adamı Ebû'l-Feth b. Annâz, onun üzerine yürüyerek onu esir aldı ve Bağdat'a götürdü. Bahâüddevele'nin Bağdat'ta bulunan naibi Amîdü'l-Cüyûş Ebû Ali b. Üstâz Hürmüz de onu, Bahâüddevele'nin

⁷⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 484-485. Ayrıca bkz. Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târîh-i Elfi*, III, 2031.

yanına gönderdi. Ancak Ebû'l-Abbâs b. Vâsıl, henüz yoldayken Bahâüddeve tarafından onu öldürmekle görevlendirilen adamla karşılaştı ve onun tarafından öldürüldü (10 Safer 397/5 Kasım 1006).⁷⁵⁰

2.1.5.4. Bahâüddeve'nin Gazneli Sultan Mahmûd'a Elçi Yollaması

Gazneli Sultan Mahmûd, Sîstân'ı ele geçirip Büveyhîler ile sınırdış olunca, Bahâüddeve bu durumdan endişe duymaya başlamış ve iki hanedan arasında dostluk tesis etmek üzere harekete geçerek bu doğrultuda Sultan Mahmûd'a çeşitli hediyelerle birlikte elçiler yollamıştı. Sultan Mahmûd da Bahâüddeve'nin bu hareketini olumlu karşılayarak iki hanedan arasında dostluk tesis etmek için Kâdî Ebû Ömer Bistâmî'yi Bahâüddeve'ye elçi olarak göndermişti. Ancak Bistâmî, Bağdat'a ulaştığında Bahâüddeve'nin ölüm haberi gelmişti. Onun yerine tahta geçen oğlu Ebû Şücâ Sultânüddeve tecrübesiz olduğu için nasıl davranması gerektiğini bilemediğinden dolayı Büveyh ile Gazneli hükümdarlarının iki hanedan arasında kurmaya çalıştıkları ilişkiler yarım kalmıştı.⁷⁵¹

2.1.5.5. Bahâüddeve'nin Vefat Etmesi

Bahâüddeve Şîrâz'da babası gibi sara hastalığına yakalanmış ve 5 Cemaziyülâhir 403⁷⁵² (22 Aralık 1012) tarihinde 42⁷⁵³ yaşında Errecân'da vefat etti. Onun naaşı da diğer Büveyhî hükümdarları gibi Hz. Ali (R.A.)'nin türbesine nakledilerek, babası Adudüddeve'nin yanında defnedildi ve yerine Büveyh tahtına Halife el-Kâdir-Billâh tarafından Sultânüddeve lakabını alan ve henüz 12 yaşında olan oğlu Ebû Şücâ geçti.⁷⁵⁴

⁷⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 492-493.

⁷⁵¹ Curfâdakânî, *Tercüme-yi Târih-i Yemînî*, 360-362; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzîde*, 423; Muhammed Nâzım, *The Life and Times of Sultân Mahmûd of Ghazna*, Cambridge 1931, 192; Pervîz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 107-108; Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1989, 42; Türkmenî Azer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 151.

⁷⁵² Müstevfî; sehven Rebülevvel 404 yılında vefat ettiğini kaydetmektedir. Bkz. Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzîde*, 423.

⁷⁵³ Hândmîr sehven onun 49 yaşındayken vefat ettiğini kaydetmektedir. Bkz. Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 433.

⁷⁵⁴ Curfâdakânî, *Tercüme-yi Târih-i Yemînî*, 361; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 527; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 95; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fi't-Târihi'l-Hulefâ*, 185; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzîde*, 423; İbnü'l-Verdî, *Târihu İbnü'l-Verdî*, I, 315; Ebü'l Fîdâ, *el-Muhtasar*, II, 143; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 139; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 55; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h.401-420)*, XXVIII, 18; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 627; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 232-233; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 167; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 433; Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 147-149; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 301; aynı müellif, *Târih-i Âl-i Büveyh*, 53; Âştîyanî-

2.1.6. Sultânüddeve Ebû Şücâ b. Bahâüddeve Dönemi (1012-1024)

Sultânüddeve Ebû Şücâ babasının yerine tahta geçince Errecân'dan devletin başkenti olan Şîrâz'a gitti. Daha sonra kardeşi Celâlüddeve Ebû Tâhir'i Basra'ya, diğer kardeşi Ebû'l-Fevârisî de Kirmân'a tayin etti.⁷⁵⁵

2.1.6.1. Sultânüddeve ile Kardeşi Ebû'l-Fevâris Arasında Meydana Gelen Olaylar

Daha önce de değinildiği gibi Sultânüddeve babası Bahâüddeve'den sonra hükümdar olunca kardeşi Ebû'l-Fevâris b. Bahâüddeve'yi Kirmân'a vali olarak tayin etmişti. Ancak Ebû'l-Fevâris'in Kirmân'a vali olarak tayin edilmesinin üzerinden henüz birkaç yıl geçmişti ki burada bulunan Deylemliler onun etrafında toplanarak onu kardeşi Sultânüddeve'ye karşı savaşmaya ve ülke yönetimini onun elinden almaya teşvik ettiler. Bunun üzerine Ebû'l-Fevâris de onlara uyararak kardeşi Sultânüddeve'ye karşı savaş ilan ederek 407 (1016-1017) yılında Şîrâz üzerine yürüdü. Bu arada Ebû'l-Fevâris Şîrâz'a girinceye kadar Sultânüddeve durumdan haberdar olmamıştı. Sultânüddeve, kardeşinin Şîrâz'a kadar geldiğini haber alınca vakit kaybetmeden askerlerini toplayıp kardeşinin üzerine yürüyerek onu yenilgiye uğrattı. Bu yenilgiyle birlikte Sultânüddeve karşısında tutunamayan Ebû'l-Fevâris Kirmân'a geri dönmek zorunda kaldı. Ancak Sultânüddeve onun peşini bırakmayarak ardından Kirmân üzerine yürüdü. Bunun üzerine Ebû'l-Fevâris Kirmân'dan kaçarak Yemînüddeve'nin yani Gazneli Sultan Mahmûd'un yanına kaçtı.⁷⁵⁶ Ebû'l-Fevâris Gazne'ye gitmeden önce ilk olarak Sîstân bölgesinde bulunan Büst şehrine gitti.⁷⁵⁷ Sultan Mahmûd ise bu durumdan haberdar

Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 584; Zerrînkûb, *Târîh-i Merdum-i İran*, II, 475; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 151; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 107-108; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 151; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 361.

⁷⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 527; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 627; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 169; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 435; Mîrzâ H. Fesâî, *Fârsnâme-yi Nâsırî*, I, 227 Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elîf*, III, 2092; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 86; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 585; Zerrînkûb, *Târîh-i Merdum-i İnan*, II, 475; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 152; Tâçâbâdî, *Târîh-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 129-130; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 152; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 115; K. V. Zettersteen, "Sultan-üd-Devle", *İA*, MEB, İstanbul 1979, XI, 36.

⁷⁵⁶ Curfâdakânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, 362; Gerdîzî, *Zeynu'l-Ahbâr*, 393; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 563; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 628; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 169; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 435; Mîrzâ H. Fesâî, *Fârsnâme-yi Nâsırî*, I, 227; Ali Han Vezîrî, *Târîh-i Kirmân*, C. I, 337; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 304; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 86; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 585; Zerrînkûb, *Târîh-i Merdum-i İnan*, II, 475-476; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 152; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 115-116; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 152-153; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 42; aynı müellif, "Gazneliler'in Kirmân Hâkimiyeti (1031-1034)", *Tarih Dergisi*, 24, İstanbul 1970, 36-37.

⁷⁵⁷ Anonim bir eser olan *Târîh-i Sîstân*'da Ebû'l-Fevâris'in Sîstân'a gelme tarihi olarak hicri 404 yılı verilmektedir. Ancak bu tarih yanlıştır ve doğrusu yukarıda zikrettiğimiz tarih olan hicri 407 yılıdır. Bkz.

olunca Sîstân'da bulunan nâibi Ebû Mansûr Nasr b. İshâk'a Ebû'l Fevâris'i karşılamasını emretti. Sultan'ın bu emri üzerine nâib; Ebû'l Fevâris ile yanında bulunanları iyi bir şekilde karşılayarak tüm ihtiyaçlarını giderdi. Ebû'l Fevâris burada bir müddet kaldıktan sonra Büst'ten ayrılarak Gazne'ye Sultan Mahmûd'un yanına gitti. Ebû'l Fevâris, Gazne'ye geldiğinde Sultan Mahmûd burada kendisine büyük bir izzet ve ikramda bulundu.⁷⁵⁸ Zira Ebû'l Fevâris'in elinde bulunan Kirmân bölgesi; Fars'tan Sîstân ve Hindistan'a, bunun dışında Tahran, Kazvîn, Kum, Kâşân, İsfahân ve Yezd'den geçerek yine Hindistan'a giden büyük yollar ve denizden de İran'ın kuzeydoğusuna aynı zaman da daha ilerilere giden ticaret ve hac yolu üzerinde bulunduğundan son derece stratejik bir öneme sahipti.⁷⁵⁹ Sultan Mahmûd da bölgenin bu stratejik önemini bildiğinden bölgeyi ele geçirmek için Ebû'l Fevâris'e yakınlık gösterip, onun gönlünü hoş tutuyordu.

Öte yandan Sultan Mahmûd, Ebû'l Fevâris'i iyi karşılamamanın yanı sıra onu, Dârâ b. Kâbus b. Veşmgîr'den daha üstün bir makama oturtmuştu ve bu durum Dârâ tarafından hoş karşılanmamıştı. Zira Dârâ bu gelişmeler üzerine Sultan Mahmûd'a: "Biz ondan daha üstün bir mevkideyiz, çünkü onun babası ve amcaları vaktiyle benim atalarım hizmet etmişlerdi"⁷⁶⁰ dedi. Dârâ'nın bu sözlerine karşılık olarak Sultan Mahmûd ise: "Doğrudur ancak onlar hükümdarlığı kılıç zoruyla aldılar" diyerek yaptığı hareketin yerinde olduğunu ve böylece kendisini de haklı çıkarmak istedi, çünkü Sultan Mahmûd da Horâsân'ı bağlı bulunduğu Sâ mânîler'den kılıç yoluyla almıştı.⁷⁶¹ Bu arada Ebû'l Fevâris Gazne'de kaldığı esnada atının altında takılı olan iki mücevheri 10 bin dinara satmıştı. Ancak Sultan Mahmûd bu iki mücevheri satın alıp Ebû'l Fevâris'e geri göndererek ona: "Bu mücevherleri atın altına takmanız büyük bir hatadır, zira bunlar 60 bin dinar değerindedir" dedi.⁷⁶²

Târîh-i Sîstân Telîf der Hudûd-i 445-725, (Anonim), Neşr. Muhammed Takî Bahâr (Melik el-Şûera), Tahran 1381 hş., 336.

⁷⁵⁸ Curfâdakânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, 362; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 563; *Târîh-i Sîstân*, 336-337; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 628-629; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovsâ-yi Zamân-i İşân*, 304; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İran*, II, 585; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Bûveyhîyye*, 152; Tâçâbâdî, *Târîh-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 130; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 42; aynı müellif, "Gazneliler'in Kirmân Hâkimiyeti (1031-1034)", 37; Seccâdî, "Âl-i Bûveyh", *DMBİ*, I, 639.

⁷⁵⁹ Kramers, "Kirmân", *İA*, VI, 815.

⁷⁶⁰ Dârâ bu sözlerinde haklıydı. Zira daha önce de değinildiği gibi Bûveyhoğulları ilk dönemlerinde Merdâvîc b. Ziyâr'a hizmet etmekteydiler.

⁷⁶¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 563-564; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 169-170; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 435; Ali Han Vezîrî, *Târîh-i Kirmân*, C. I, s. 338. Krş. Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 116-117.

⁷⁶² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 564.

Ebû'l Fevâris Gazne'de üç ay kaldıktan sonra Kirmân'ı tekrar ele geçirmek için Sultan Mahmûd'dan yardım istedi. Sultan Mahmûd da ona yardım etmeyi kabul ederek bu doğrultuda en seçkin kumandanlarından birisi olan Ebû Saîd Abdurrahman b. Muhammed et-Tâî⁷⁶³ idaresinde bir orduyu Ebû'l Fevâris ile birlikte Kirmân'a gönderdi. Ebû'l Fevâris bu ordunun desteği sayesinde büyük bir mukavemetle karşılaşmadan Kirmân şehrine girip, şehre hâkim oldu.⁷⁶⁴ Ayrıca Kirmân'dan diğer Fars şehirlerine karşı saldırılar düzenleyerek Şîrâz şehrine de ele geçirdi.⁷⁶⁵ Öte yandan Ebû'l Fevâris'in bu şekilde rahat hareket etmesini sağlayan en büyük etken Sultânüddeve'nin bu bölgelerden ayrılıp Bağdat'a gitmiş olmasıydı. Bu arada Ebû'l Fevâris Kirmân'a hâkim olduktan sonra yanında bulunan Gazneli kuvvetlerine karşı soğuk davranmış, bu durum ise Gazneli kuvvetlerin geri dönmesine neden olmuştu.⁷⁶⁶ Bu gelişme ise Ebû'l Fevâris'i, Sultânüddeve karşısında himayesiz bırakmıştı.⁷⁶⁷ Nitekim Sultânüddeve bu gelişmelerden haberdar olunca Bağdat'tan Türk, Arap, Acem ve Deylemliler'den oluşan büyük bir ordu ile harekete geçip, Fars'a geri gelerek Ebû'l Fevâris'le şiddetli bir savaşa tutuşmuş ve onu mağlûp etmişti. Ayrıca adamlarından da birçoğunu öldürmüştü. Ebû'l

⁷⁶³ *Târîh-i Sîstân*'da; et-Tâî'yi yerine ordunun başında emîr Ebû'l Abbâs Tahîr'in Kirmân'a gönderildiği kaydedilmektedir ve bu yanlışlık eseri neşreden tarafından açıklamalar kısmında düzeltilmiştir. Bkz. *Târîh-i Sîstân*, 337.

⁷⁶⁴ Curfâdakânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, 362-363; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 564-563; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 628-629; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 169; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 435; Ali Han Vezîrî, *Târîh-i Kirmân*, C. I, s. 338; Nâzım, *The Life and Times of Sultân Mahmûd of Ghazna*, 192-193; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 304-305; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İran*, II, 585; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 152; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 117; Tâçâbâdî, *Târîh-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 130; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 42; aynı müellif, "Gazneliler'in Kirmân Hâkimiyeti (1031-1034)", 37-38.

⁷⁶⁵ Curfâdakânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, 363; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 564; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 120-121; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 629; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 169; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 435; Mîrzâ H. Fesâî, *Fârsnâme-yi Nâsîrî*, I, 227; Ali Han Vezîrî, *Târîh-i Kirmân*, I, 338; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 86; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İran*, II, 585; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 152; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 117; Tâçâbâdî, *Târîh-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 130; Zettersteen, "Sultan-üd-Devle", *İA*, XI, 36; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 42; aynı müellif, "Gazneliler'in Kirmân Hâkimiyeti (1031-1034)", 38.

⁷⁶⁶ Ali Han Vezîrî; Ebû'l Fevâris ile Gazne kuvvetleri arasında meydana gelen bu anlaşmazlığı şu şekilde ifade etmektedir. Bir gün Ebû Saîd et-Tâî: "Sonunda sizin hâkimiyetiniz altına girmiş olan Fars ve Kirmân ülkesinde Yemînüddeve (Sultan Mahmûd)'nin ismini hutbeye ilave edin" diye bildirdi. et-Tâî'nin bu isteği Ebû'l Fevâris'in gönlüne ağır geldi ve onun yüceltilerek övülmesini kabul etmedi. Bunun üzerine Ebû Saîd et-Tâî Horâsân'a geri dönerek Sultan'ın meclisinde Ebû'l Fevâris'i şikâyet etti. Bkz. Ali Han Vezîrî, *Târîh-i Kirmân*, C. I, s. 338.

⁷⁶⁷ Curfâdakânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, 363; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 564; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 169; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 435; Ali Han Vezîrî, *Târîh-i Kirmân*, I, 338; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 152; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 117; Zettersteen, "Sultan-üd-Devle", *İA*, XI, 36; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 42; aynı müellif, "Gazneliler'in Kirmân Hâkimiyeti (1031-1034)", 38.

Fevâris ise zelil bir halde kaçarak Kirmân'a geri dönmüştü. Böylece Sultânüddevele Fars bölgesine yeniden hâkim olmuş oldu (407/1016-1017).

Ebû'l Fevâris'e tekrar gelecek olursak o, Kirmân'a kaçınca Sultânüddevele onun peşini bırakmamış ve 408 (1017-1018) yılında onun peşinden bir orduyu Kirmân'a sevk etmek suretiyle Kirmân'ı Ebû'l-Fevâris'den geri almıştı. Ebû'l-Fevâris ise Ebû Saîd et-Tâî'ye karşı olumsuz davranışlarda bulunduğundan dolayı tekrar Sultan Mâhmûd'un yanına gidemediğinden Hemedân hâkimi Şemsüddevele b. Fahrüddevele b. Büveyh'in yanına gitmek zorunda kalmıştı.

Ebû'l-Fevâris Hemedân'da bir müddet kaldıktan sonra Şemsüddevele'nin yanından ayrılıp Batîha hâkimi Mühezzibüddevele'nin yanına gitti ve Mühezzibüddevele tarafından iyi karşılanarak, Emîr tarafından kendi evinde misafir edildi. Ayrıca kardeşi Celâlüddevele de Basra'dan kendisine kıymetli hediyeler, arap atları ve bol miktarda gümüş göndererek ona, Basra'ya gelebileceğini söylediye de Ebû'l Fevâris bunu kabul etmedi. Bu arada Ebû'l Fevâris Batîha'da kaldığı süre zarfında Sultânüddevele ile aralarında elçilerin gidip gelmesi sonucunda aralarında sulh yapıldı. Bu sulh doğrultusunda Sultânüddevele Kirmân şehrini Ebû'l Fevâris'e geri vererek⁷⁶⁸ ona hil'atler ve para göndererek onu Kirmân'a tayin etti. Böylece Ebû'l Fevâris Kirmân'a tekrar hâkim olmuş oldu. Ayrıca emîrliği Halife el-Kâdir-Billâh tarafından da tasdik edilerek kendisine Kıvâmüddevele lakabı verildi (409/1018).⁷⁶⁹

2.1.6.2. Sultânüddevele ile Kardeşi Müşerrifüddevele Arasında Meydana Gelen Olaylar

Sultânüddevele; Fars bölgesinde kardeşinin çıkardığı karışıklıklara son verip, bölgede hâkimiyetini tesis ettikten bir müddet sonra, bu sefer de Bağdat'ta karışıklıklar

⁷⁶⁸ Gerdîzî; Ebû'l Fevâris'in Sultan Mahmûd'a sığındığı zaman, Sultan'ın onu Gazne'de üç ay misafir ettikten sonra onunla kardeşi arasında sulh yapılması için Sultânüddevele'ye mektuplar yazdığını, bu mektuplarda ona tembihlerde bulunduğunu ve böylece her iki taraf arasında barış yapıldığını kaydetmektedir. Ayrıca bunlara ek olarak Gerdîzî bu barış doğrultusunda iki kardeşin bir daha birbiriyle savaşmayacaklarına dair Sultan Mahmûd'a taahhütte bulduklarını ve böylece Ebû'l Fevâris'in Kirmân'a geri dönerek, Kirmân'ı rahat bir şekilde yönettiğini kaydetmektedir. Bkz. Gerdîzî, *Zeynu'l Ahbâr*, 393.

⁷⁶⁹ Curfâdakânî, *Tercüme-yi Târih-i Yemînî*, 363; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 564; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 629; Mirhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 170; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, II, 435; Mîrzâ H. Fesâî, *Fârsnâme-yi Nâsrî*, I, 227; Ali Han Vezîrî, *Târih-i Kirmân*, C. I, s. 338-339; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovezâ-yi Zamân-i İştân*, 305; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 86-87; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İnan*, II, 585; Müneymine, *Târihu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 152; Pervîz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 117; Tâcâbâdî, *Târih-i Sîyâsî ve İctimâî-yi Kirmân*, 130; Merçîl, "Gazneliler'in Kirmân Hâkimiyeti (1031-1034)", 38-39.

meydana gelmişti. Şöyle ki Bağdat'ta bulunan askerler Sultânüddeve'nin yönetiminden memnun olmadıklarından dolayı onun aleyhinde olaylar çıkararak, Bağdat tahtına onun yerine kardeşi Müşerrifüddeve'yi geçirmek istiyorlardı. Bunun üzerine Sultânüddeve'ye yakın olanlar ona kardeşini tevkif etmesini tavsiye ettilerse de Sultânüddeve'nin kardeşini tevkif etmek gibi bir imkânı olmadığı gibi, askerler Sultânüddeve'nin Vâsıt'a bile gitmesine izin vermiyorlardı. Zira askerler ona: “Ya oğlunu, ya da kardeşi Müşerrifüddeve'yi bizim yanımızda bırakmalısın” diyorlardı. Bunun üzerine Sultânüddeve bu meselenin halledilmesi için durumu kardeşine anlattı. Kardeşi ise ilk başlarda ordunun bu isteğine karşı çıktıysa da daha sonra bu teklifi kabul etti. Bunun üzerine iki kardeş anlaşıp Bağdat'ta bir araya gelerek Bağdat'ın eski valisi olan ve buradaki halk tarafından sevilmeyen Ebû'l-Muhammed el-Hasan b. Sehlân'ı hizmetlerine bir daha almamaya karar verdiler. Bu anlaşmayla birlikte sorunu halleden Sultânüddeve Bağdat'tan ayrılıp Ahvâz'a gitti, kardeşi Müşerrifüddeve'yi de Bağdat'ta yerine vekil olarak bıraktı.

Öte yandan Sultânüddeve Tüster'e ulaştığında Müşerrifüddeve ile yaptığı anlaşmaya uymayarak İbn Sehlân'ı vezir yaptı ve böylece Müşerrifüddeve'ye karşı cephe almış oldu. Ayrıca kardeşi Müşerrifüddeve'yi Irak'tan çıkarmak için de Muhammed b. Sehlân'ı Irak'a gönderdi. Müşerrifüddeve ise durumdan haberdar olunca Vâsıt'ta bulunan Türkler'den çok sayıda asker topladı. Bu arada Ebû'l Ağar Dübeys b. Ali b. Mezyed de Müşerrifüddeve'nin ordusuna katılmıştı. Bu gelişmeyle birlikte gücüne güç katan Müşerrifüddeve, Muhammed b. Sehlân'ı Vâsıt yakınlarında karşıladı ve onu yenerek Vâsıt'a çekilmek zorunda bıraktı. Bunun üzerine Müşerrifüddeve Vâsıt'ı uzun bir süre kuşatma altına aldı. Uzun süren bu kuşatmayla birlikte şehir oldukça zor bir duruma düşmüş ve bu yüzden işlerinin kötüye gittiğini gören Muhammed b. Sehlân şehri Müşerrifüddeve'ye teslim etmek zoruna kaldı. Müşerrifüddeve ise şehri teslim aldıktan sonra kendisine “Şâhinşâh (Şahların şahı)” unvanı verildi (30 Zilhicce 411/16 Nisan 1021).

Müşerrifüddeve Vâsıt'ı ele geçirdikten sonra burada bulunan Deylemliler Müşerrifüddeve'ye itaat ettiler ve Müşerrifüddeve de onlara dokunmayacağına dair yemin ederek, bazı yerleri onlara iktâ olarak verdi. Daha sonra Müşerrifüddeve ile kardeşi Celâlüddeve Ebû Tâhir, Sultânüddeve'ye karşı ittifak kurdular. Sultânüddeve

ise durumdan haberdar olunca Ahvâz'dan Errecân'a gitti.⁷⁷⁰ Bu gelişmeyle birlikte Irak'ta Sultânüddeve'nin adına hutbe okunmasına son verildi ve 412 yılı Muharrem ayı sonunda (16 Mayıs 1021) Bağdat'ta hutbe kardeşi Müşerrifüddeve adına okunmaya başlandı ve ayrıca Muhammed b. Sehlân da tutuklanarak, gözlerine mil çekildi. Öte yandan Errecân'a gitmiş olan Sultânüddeve bu gelişmeler üzerine dört yüz süvariyle birlikte tekrar Ahvâz'a gitti. Ancak yolda yiyecekleri azalınca yol boyunca şehrin kenarındaki köy ve kasabaları yağmaladılar. Bu durum ise Ahvâz'da bulunan Türkler'in tepkilerine neden olmuştu. Nitekim Sultânüddeve'nin bu hareketlerine karşılık Türkler toplanarak Müşerrifüddeve'nin hâkimiyetini ilan ederek Sultânüddeve'nin adamlarına saldırdılar. Bunun üzerine Sultânüddeve ve adamları buradan ayrıldılar ve yolda bir kafilenin önünü kesip, bu kabileyi soyduktan sonra Errecân'a geri gittiler. Ancak bu başarısızlığa rağmen Ahvâz'da bulunan bazı Deylemliler'in Sultânüddeve'ye itaat ettiklerini açıklamaları üzerine Sultânüddeve burayı hâkimiyet altına almak için oğlu Ebû Kâlicâr'ı buraya gönderdi (413/1022-1023).⁷⁷¹

Sultânüddeve ile kardeşi Müşerrifüddeve arasındaki anlaşmazlıklar bir müddet daha devam ettikten sonra Ebû Muhammed b. Mükrem ile Müşerrifüddeve'nin veziri Müeyyidü'l-Mülk er-Ruhhacî'nin gayretiyle sonucunda iki kardeş arasında 413 (1022-1023) yılında barış anlaşması yapıldı. Bu anlaşmaya göre Irak'ın tamamı Müşerrifüddeve'ye Fars ve Kirmân bölgesi de Sultânüddeve'ye ait olacaktı ve her iki kardeş de yapılan bu anlaşmaya sadık kalacaklarına dair yemin ettiler.⁷⁷²

⁷⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 580-581; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 629; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 141-142; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 585; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 87-88; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 152; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 118; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 153-154; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 631; Zettersteen, "Sultan-üd-Devle", *İA*, XI, 36.

⁷⁷¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 581; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVIII, 297; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 142; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 171-172; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 435; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 585; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 87-88; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 153; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 118; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 154; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 632; Zettersteen, "Sultan-üd-Devle", *İA*, XI, 36. Ayrıca bkz. İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 629.

⁷⁷² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 588; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 629-630; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 142; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 172; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 585; Zerrînküb, *Târîh-i Merdum-i İran*, II, 476; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 119-120; Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, II/III, 489; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 154; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 632; Zettersteen, "Sultan-üd-Devle", *İA*, XI, 36.

2.1.6.3. Sultânüddeve'nin Ölümü

Sultânüddeve Ebû Şücâ 415 yılının Şevval⁷⁷³ ayında (Aralık-Ocak 1024-1025) henüz 22 (veya 23) yaşındayken Şîrâz'da öldü.⁷⁷⁴ Sultânüddeve'nin ölüm yılı ve yaşına dair genel kanı bu olmakla birlikte, bazı kaynaklarda onun ölüm tarihi ve yaşı hakkında farklı bilgiler zikredilmektedir. Örneğin; Hamdullâh Müstevfi; onun 416 yılının Şaban ayında vefat ettiğini,⁷⁷⁵ İbnü'l-Cevzî ile Sıbt İbnü'l Cevzî; 415 yılı olaylarını anlatırken onun 32 yaşında vefat ettiğini,⁷⁷⁶ en-Nüveyrî; onun 23 yaşında vefat ettiğini⁷⁷⁷ yine Tağrîberdî de 415 yılı olaylarını anlatırken onun 23 yaşında vefat ettiğini kaydetmektedirler.⁷⁷⁸

2.1.7. İmâdeddîn Ebû Kâlicâr el-Merzubân b. Sultânüddeve Dönemi (1024-1048)

2.1.7.1. İmâdeddîn Ebû Kâlicâr ile Kıvâmüddeve Ebû'l Fevâris Arasındaki Mücadele

Sultânüddeve öldüğü zaman daha önce de zikrettiğimiz nedenlerden dolayı oğlu Ebû Kâlicâr Ahvâz'da bulunuyordu. el-Evhad Ebû Muhammed b. Mükrem'in babasının yerine tahta geçmesi için onu Şîrâz'a çağırdı, zira kendisi de Ebû Kâlicâr'ın melik olmasını istiyordu. Ancak Türkler, Ebû Kâlicâr'ın amcası Kirmân emîri Ebû'l Fevâris b. Bahâüddeve'nin melik olmasını istiyorlardı. Bu nedenden dolayı Türkler de Ebû'l Fevâris'e mektup yazarak Şîrâz'a yanlarına gelmesini istediler. Bunun üzerine Ebû'l Fevâris harekete geçerek, Ebû Kâlicâr'dan önce Şîrâz'a gelerek tahta oturdu.⁷⁷⁹

⁷⁷³ Hamdullâh Müstevfi, *Târîh-i Güzide*, 423.

⁷⁷⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 165; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 595; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVIII, 315; Ebû'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 155; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 631; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 143; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 261; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 172; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elfi*, III, 2091; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 303; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 586; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 88; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 153; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 120; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 155; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 632; Zettersteen, "Sultan-üd-Devle", *İA*, XI, 36.

⁷⁷⁵ Hamdullâh Müstevfi, *Târîh-i Güzide*, 423.

⁷⁷⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 165; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVIII, 315.

⁷⁷⁷ en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 143.

⁷⁷⁸ İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 261.

⁷⁷⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 595; Ebû'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 155; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 631; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 172; Ahmed Ali Han Vezîrî, *Târîh-i Kirmân*, I, 339-340; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 303; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 586; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 88; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 153; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 120; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 155; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 632; Zettersteen, "Sultan-üd-Devle", *İA*, XI, 36.

Öte yandan Ebû'l Fevâris Şîrâz'a geldiği zaman Ebû Kâlicâr taraftarı olan el-Evhad Ebû Muhammed b. Mükrem, askerlerle birlikte Ebû'l Fevâris'i karşılamaya çıktı. Ancak bu karşılama esnasında askerler Ebû'l Fevâris'ten cülus bahşişi isteyince, Ebû'l Fevâris onları el-Evhad Ebû Muhammed b. Mükrem'e yönlendirmiş, bu durum ise el-Evhad'ın gücüne gitmişti. Bunun üzerine Ebû'l Fevâris'i Kirmân'dan Fars'a getiren el-Âdil Ebû Mansûr Behrâm b. Mâfinne, el-Evhad'a: "Yapılacak en doğru şeyin, işler yoluna girinceye kadar mallarımızı halka vermek olduğunu" söyledi. Ancak el-Evhad, bu sözlere öfkelenerek, askerlere cülus bahşişi verme konusunda ağır davrandı. Bunun üzerine askerler; onu ve el-Âdil'i bu davranışlarından dolayı Ebû'l Fevâris'e şikâyet ettiler. Askerlerin bu şikâyetleri üzerine Ebû'l Fevâris de el-Evhad Ebû Muhammed b. Mükrem ile el-Âdil b. Mâfinne'yi tutuklatarak zindana attıktan sonra el-Evhad'ı öldürtmüş, el-Âdil'e ise dokunmamıştır.

Bu gelişmeler üzerine el-Evhad Ebû Muhammed b. Mükrem'in oğlu Ebû'l Kâsım, Ebû Kâlicâr'ın safına geçerek ona tâbi oldu. Bu durum ise Fars'ı ele geçirmek için fırsat kollayan Ebû Kâlicâr'a beklemiş olduğu fırsatı sunmuştu. Nitekim bu gelişmeyle birlikte Ebû Kâlicâr Fars'ı almak üzere gerekli hazırlıklarını tamamlayarak mürebisi olan Hadım Ebû Muzâhim Sandal ile birlikte harekete geçerek Fars üzerine yürüdü. Öte yandan Ebû'l Fevâris, yeğeninin bu hareketinden haberdar olunca veziri Ebû Mansûr el-Hasan b. Ali el-Fesevî'yi onlarla savaşmak üzere onların üzerine gönderdi. Ancak Ebû Kâlicâr, vezir el-Fesevî'ye yaklaşmış olduğu halde vezir, ordusunun kalabalık olmasına güvenerek Ebû Kâlicâr'a karşı herhangi bir önlem almadığı gibi askerlerini de ihtiyaç duydukları maddeleri tedarik etmek üzere şehir içinde dağıtmıştı. Ancak bu durum ona oldukça pahalıya mal olacaktı. Nitekim Ebû Kâlicâr ve ordusu; el-Fesevî'nin karşısında bir anda belirince el-Fesevî ne yapacağını şaşırılmış ve ordusunu korku kaplamıştı. Bu durumu gören Ebû Kâlicâr ise onlara saldırarak onları bozguna uğratıp bütün mallarını yağmalamıştı. Bu arada el-Fesevî'nin bu bozgun haberi Fars'ta bulunan Ebû'l Fevâris'e ulaşınca Ebû'l Fevâris vakit kaybetmeden Kirmân'a geri gitti. Böylece Ebû Kâlicâr Şîrâz'a girerek Fars beldelerini hâkimiyeti altına aldı (415/1024).⁷⁸⁰

⁷⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 595-596; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 631-632; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 585; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 88-89; Türkmenî Azer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 155-156; Tâçâbâdî, *Târîh-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 131; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 632; Cl. Huart, "Ebû Kâlicâr", *İA*, MEB, İstanbul 1988, IV, 32.

2.1.7.2. Ebû'l Fevâris'in Ebû Kâlicâr Karşısında İkinci Defa Bozguna Uğraması

Ebû Kâlicâr Fars'a hâkim olup Şîrâz'a girince, kendi askerleri arasında bulunan ve Şîrâzlı olan Deylemliler'e karşı kötü muamelelerde bulunmuştu (415/1024-1025). Ebû Kâlicâr'ın bu davranışları ise Deylemliler'i onunla beraber olmaksızın amcası Ebû'l Fevâris ile birlikte öldürülmeyi dahi isteyecek noktaya getirmişti. Ayrıca bunlara ek olarak bu kötü muamele karşısında Şîrâzlı Deylemliler Fesâ şehrinde yaşayan ve Ebû'l Fevâris'e bağlı olan Deylemliler'in Ebû Kâlicâr'a itaat etmelerini bile engellemişlerdi. Şöyle ki Fesâ'da yaşan ve Ebû'l Fevâris'e bağlı olan Deylemliler, Ebû Kâlicâr ile aralarını düzeltmek ve ona tâbi olmak istiyorlardı. Ancak Şîrâzlı Deylemliler başlarına gelen olayları onlara haber vererek onlardan Ebû'l Fevâris'e bağlı kalmaya devam etmelerini istediler. Bunun üzerine Fesâ'da bulunan Deylemliler bu isteğe uyarak Ebû'l Fevâris'e bağlı kalmaya devam ettiler.

Bu gelişmeler dışında Ebû Kâlicâr'a bağlı kalıp onun yanında yer alan Deylemliler dışındaki askerler de Şîrâz'da karışıklıklar çıkartarak ondan para istediler. Bu durum ise Deylemliler'in harekete geçmesine ve bunun sonucunda da Ebû Kâlicâr'ın Şîrâz'ı terk etmesine neden olmuştur. Nitekim askerlerin çıkardıkları bu karışıklıklar esnasında Deylemliler grubu, Ebû Kâlicâr'a karşı besledikleri kını açığa vurmuştu. Ebû Kâlicâr ise bu gelişmeler karşısında Şîrâz'da kalmayı kendisi için tehlikeli görerek buradan ayrılarak Nevbendecân'a gitmek zorunda kalmış, ancak Nevbendecân'ın sıcak olması ve havasının da kötü olması sebebiyle burada da kalmayarak Fars bölgesinde bulunan bir diğer şehir olan Şi'b-i Bevvân'a gitmiştir.

Bu arada Ebû Kâlicâr Şîrâz'dan ayrılınca, burada bulunan Deylemliler amcası Ebû'l Fevâris'e haber gönderip yeğeni Ebû Kâlicâr'ın kendilerinden çok uzaklarda olduğunu bildirerek, ondan Şîrâz'a gelmesini istediler. Bunun üzerine Ebû'l Fevâris ikinci defa Şîrâz'a gitti ve böylece Deylemliler Şîrâz hâkimiyetini tekrar ona teslim ettiler. Bu gelişmelerin ardından Ebû'l Fevâris, Şi'b-i Bevvân'da bulunan Ebû Kâlicâr'ı buradan uzaklaştırmak için harekete geçerek onun üzerine yürüdü. Ancak her iki tarafın askerleri savaşmak yerine barışı tercih etmeleri üzerine iki taraf arasında herhangi bir savaş meydana gelmedi. Bunun üzerine sorunun halledilmesi için her iki taraf arasında elçiler gidip geldi ve sonunda Kirmân ve Fars'ın Ebû'l Fevâris'e Hûzistân'ın da Ebû Kâlicâr'a ait olması kararlaştırılarak her iki taraf arasında barış yapıldı. Böylece Ebû'l

Fevâris Şîrâz'a geri dönerken, Ebû Kâlicâr da Şî'b-i Bevvân'dan ayrılarak Errecân'a gitti.

Bu anlaşmanın üzerinden kısa bir süre geçtikten sonra Ebû'l Fevâris'in veziri halkı birbirine düşürerek pek çok kişinin mallarını müsadere etti. Malları müsadere edilenler arasında Ebû Kâlicâr ve onun safında yer alan Deylemliler de yer almaktaydı. Vezir'in Şîrâz'daki bu davranışları üzerine daha önce de değindiğimiz gibi Ebû'l Fevâris tarafından zindana atılmış olan el-Âdil b. Mâfinne, burada bulunan Deylemliler'in itaat ettiği Hadım Sandal ile irtibata geçerek onu Şîrâz'a dönmeye teşvik etti ve Hadım Sandal bunu kabul etmekle Ebû Kâlicâr'ın saflarına katıldı. Ancak tüm bu gelişmeler sonucunda işler eskisinden de kötü bir hâl almaya başlamıştı. Zira her iki tarafta birbirine karşı harekete geçmiş ve aralarında yapılan savaşta Ebû'l Fevâris, Ebû Kâlicâr'a karşı bir kez daha mağlûp olarak Dârabgird (Dârapcird)'e çekilmek zorunda kalmıştır. Ancak Ebû'l Fevâris bu mağlubiyete rağmen iktidar mücadelesinden vazgeçmeyip, geri dönerek Kürtler'i toplamak suretiyle Ebû Kâlicâr'a karşı on bin kişilik kalabalık bir ordu meydana getirdi. Bu orduyla birlikte Ebû Kâlicâr'a karşı bir kez daha harekete geçen Ebû'l Fevâris; Beyzâ ile İstahr arasında Ebû Kâlicâr'a karşı giriştiği savaşta bir kez daha mağlûp olup, Kirmân'a geri dönmek zorunda kaldı. Böylece iki yıl süren bir mücadelenin ardından Ebû Kâlicâr 417 (1026-1027) yılında Fars'a tekrar hâkim olmuş oldu. Ancak buna rağmen Şîrâz halkı onu desteklemediği gibi ondan nefret ediyordu.⁷⁸¹

Bu olaylardan bir yıl sonra Ebû Kâlicâr, amcasıyla savaşmak ve Kirmân bölgesini onun elinden almak için Kirmân üzerine yürüdü. Amcası ise onun gelişinden haberdar olunca dağlara çekilmişti. Öte yandan sıcak havalara denk gelen bu harekât Ebû Kâlicâr ve askerini oldukça zor bir durumda bırakmıştı ve askerlerinden birçok kişi hasta olmuştu. Bu olumsuz durum ise iki taraf arasında elçilerin gidip gelmesine ve bunun sonucunda da iki taraf arasında bir anlaşmanın yapılmasını olanak sağlamıştı. İki taraf arasında varılan bu anlaşmaya göre Kirmân Ebû'l Fevâris'e, Fars diyarı da Ebû Kâlicâr'a ait olacaktı, ayrıca Ebû Kâlicâr amcasına her yıl 20 bin dinar para

⁷⁸¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 596-597; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 632; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 172-173; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 586; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 153-154; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 121-122; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 156; Tâcâbâdî, *Târîh-i Sîyâsî ve İctimâî-yi Kirmân*, 131-132; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 632; Huart, "Ebû Kâlicâr", *İA*, IV, 32.

gönderecekti. Ebû Kâlicâr bu anlaşma gereği geri göndü ve Ahvâz'a döndükten sonra devlet işlerini el-Âdil b. Mâfinne'ye bıraktı. Ancak el-Âdil başlangıçta bu görevi kabul etmediyse de daha sonra görevi kabul etmek zorunda kaldı (418/1027-1028).⁷⁸²

2.1.7.3. Ebû Kâlicâr'ın Basra'ya Hâkim Olması

419 (1028) yılında Basra'da bulunan Deylemliler ile Türkler arasında meydana gelen anlaşmazlıklar sonucunda iki grup arasında çatışmalar baş göstermişti. Ancak Türkler bu çatışmalar sonucunda daha da güçlenerek Deylemliler'i Basra'dan uzaklaştırmış ve onlarda el-Übülle'ye giderek burada bulunan Bahtiyâr b. Ali'nin saflarına katılmışlardı. Bunun üzerine bu sırada Basra'yı hâkimiyeti altında tutan Bağdat hükümdarı Celâlüddevle'nin oğlu el-Melikü'l-Aziz Ebû Mansûr b. Celâlüddevle onları geri getirmek ve Türklerle aralarını düzeltmek amacıyla el-Übülle'ye gitti. Ancak Deylemliler ona saldırarak Ebû Kâlicâr'ı destekleyen hareketlerde bulununca el-Melikül-Azîz istediğini elde edemedi Basra'ya geri dönmek zorunda kalmıştı. Öte yandan Deylemliler, Bahtiyâr ile birlikte Nehru'd-Deyr, el-Übülle ve Sevâd'da pek çok yeri yağmalamışlardı. Aynı şekilde bölgede bulunan Türkler de pek çok yeri yağmalamıştı. Bu gelişmeler ise bölgede büyük bir kargaşa ortamı meydana gelmesine yol açmıştı.

Melik Ebû Kâlicâr Basra'da meydana gelen bu gelişmelerden haberdar olunca Basra'yı ele geçirmek üzere buraya bir ordu sevk etti. Basra'yı ele geçirmek üzere harekete geçen bu orduya karşı el-Melikül-Azîz mukavemette bulduysa da mağlûp olmaktan kurtulamadı ve Basra'dan çekilerek bin bir güçlüğüle Vâsıt'a ulaşabildi. el-Melikül'-Azîz'in Basra'dan kaçmasıyla birlikte şehir Ebû Kâlicâr'ın hâkimiyeti altına girdi. Bu arada şehre giren ve Ebû Kâlicâr'a bağlı olan Deylemliler bütün çarşayı yağmaladılar ve çok az kişi himaye karşılığında para vererek bu yağmadan kurtulabilmişti. Ayrıca Deylemliler bununla da kalmayarak başta el-Melikü'l-Aziz Ebû Mansûr b. Celâlüddevle'nin burada bulunan adamlarına ait malları ele geçirme konusunda harekete geçtiler. el-Melikü'l-Aziz ise onların bu hareketlerinden haberdar olunca Vâsıt'tan ayrılmak istedi. Ancak askerleri buna müsaade etmediği gibi aralarında

⁷⁸² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 613-614; Ahmed Ali Han Vezîrî; *Târîh-i Kirmân*, I, 340; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 586; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 154; Tâçâbâdî, *Târîh-i Sîyâsî ve İctimâî-yi Kirmân*, 130; 132; Abdülazîm Rızâyî, *Târîh-i Deh Hezâr Sâl-i İnan (ez Sâsânîyân ta İnkraz-i Âl-i Ziyâr)*, II, İntişârât-i İkbâl, Tahran 1378 hş., 299; Türkmenî Âzer, *Deylemiyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 157; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 639; Huart, "Ebû Kâlicâr", *İA*, IV, 32-33.

paylaşmak üzere ondan mal istediler. el-Melikü'l-Aziz ise askerlerin bu isteklerini karşılayacak durumda değildi ve bu yüzden askerlerin bu isteğini karşılamak için çok sayıda insanın mallarını müsadere etmek zorunda kaldı.⁷⁸³

2.1.7.4. Ebû Kâlicâr'ın Kirmân'a Hâkim Olması

Kıvâmüddevle Ebû'l Fevâris Fars'ta bulunan askerlerin Basra'ya gittiğini ve bu yüzden Fars'ın savunmasız kaldığını öğrenince burayı tekrar ele geçirmek gayesiyle kalabalık bir ordu hazırlattı. Ancak ömrü onun bu gayesini yerine getirmesine yetmedi ve Zilkadde 419 (Kasım-Aralık 1028) yılında Kirmân'da vefat etti.⁷⁸⁴ Bu arada Ebû'l Fevâris'in ölümüyle ilgili şöyle bir rivayet zikredilmektedir: Kıvâmüddevle Ebû'l Fevâris, halka karşı kötü davranıp, onlara zulmettiği için halk ondan nefret ediyordu. Ayrıca içki içtiği zaman adamlarını döver ve bundan kimseye bahsetmemeleri için de şerefleri üzerine yemin ettirirdi. Rivayete göre Ebû'l Fevâris halka karşı olan bu zalimane tavırları sonucunda zehirlenerek öldürülmüştür.⁷⁸⁵

Ebû'l Fevâris'in ölümü üzerine adamları toplanarak Ebû Kâlicâr lehinde tavır alarak onu desteklediler ve Ebû Kâlicâr'a haber göndererek ondan Kirmân'a gelmesini istediler. Askerlerin bu isteği üzerine Ebû Kâlicâr vakit kaybetmeden yola çıkarak Kirmân'a vararak hiçbir savaş ve çarpışma olmadan bütün Kirmân⁷⁸⁶ şehirlerini hâkimiyeti altına almış oldu. Böylece Kirmân bölgesi bir kez daha Fars sınırlarına dâhil edilmiş oldu.⁷⁸⁷

⁷⁸³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 619; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 635-636; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 90; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 632; Huart, "Ebû Kâlicâr", *İA*, IV, 33.

⁷⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 619; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 193; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 636; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 90; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 174; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 90-91; Tâcâbâdî, *Târîh-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 132; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İran*, 157; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 632-639; Huart, "Ebû Kâlicâr", *İA*, IV, 33.

⁷⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 619-620; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 193; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 174; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 91; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 125; Rızâyî, *Târîh-i Deh Hezâr Sâl-i İrân*, II, 299; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İran*, 157; Tâcâbâdî, *Târîh-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 132.

⁷⁸⁶ *el-Kâmil*'in Türkçe tercümesinde Kirmân yerine sehven Fars yazılmış. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 619.

⁷⁸⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, (Neşr. Muhammed Yûsuf ed-Dakkâr), 167; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 636; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 91; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İran*, 157; Tâcâbâdî, *Târîh-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 132-133; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 632; Huart, "Ebû Kâlicâr", *İA*, IV, 33.

2.1.7.5. Ebû Kâlicâr ile Celâlüddevle Ebû Tâhir b. Bahâüddevle Arasında Meydana Gelen Olaylar

Ebû Kâlicâr Basra ve Kirmân'a hâkim olduktan sonra bu kez gözünü Vâsıt'a çevirmişti. Zira Mezyedî⁷⁸⁸ hükümdarı Nûruddevle Dübeys b. Ali b. Mezyed (I. Dübeys)'in düşmanlarının Bağdat yönetimiyle anlaşarak ona karşı harekete geçmeleri üzerine, zor durumda kalan Nûruddevle Dübeys hâkimiyeti altındaki yerlerde hutbeyi Ebû Kâlicâr adına okumaya başlamış ve ayrıca kendisine de haber göndererek Vâsıt ve çevresini ele geçirme konusunda onu teşvik etmekteydi ve bunda da başarılı olmuştu. Nitekim Ebû Kâlicâr, Nûruddevle Dübeys'in teşvikleri sonucunda Ahvâz'dan Vâsıt'a doğru harekete geçmişti (420/1029). Bu arada daha önce de zikrettiğimiz nedenlerden dolayı Vâsıt'a gitmiş olan el-Melikü'l-Aziz Ebû Mansûr b. Celâlüddevle bir grup Türk askeriyle birlikte hâlâ şehirde beklemekteydi. Ancak el-Melikü'l Azîz, Ebû Kâlicâr'ın Vâsıt'a doğru geldiğini haber alınca Vâsıt'dan ayrılarak, Vâsıt ve Hille arasında bulunan Numâniye'ye gitti. Bu arada onların Numâniye'ye gelmeleri üzerine burayı hâkimiyeti altında tutan kişi, el-Melikü'l-Aziz ve beraberinde bulunanların nehri geçeceği esnada şehirde bulunan su kanallarını açtırarak el-Melikü'l-Aziz Ebû Mansûr b. Celâlüddevle'nin ağırlıklarının büyük bir kısmının telef olmasına ve adamlarından da bir grubun boğularak ölmesine neden oldu. Bu gelişmeler üzerine Nûruddevle Batîha'da hutbeyi Ebû Kâlicâr adına okutarak onun yanına gitti.

Vâsıt ve çevresinde bu gelişmeler olurken Ebû Kâlicâr, Musul emîri Karvâş'a haber gönderip amcası Celâlüddevle Ebû Tâhir b. Bahâüddevle'yi iki kuvvet arasında bırakmak gayesiyle Irak'a gitmesini istedi.⁷⁸⁹ Celâlüddevle Ebû Tâhir ise askerlerini toplayarak, Ebû's-Şevk ve diğer bazı şahıslardan da yardım isteyerek doğruca Vâsıt üzerine yürümüştü. Ancak havanın kötü olması ve sürekli yağan yağmur sonucunda iki ordu arasında herhangi bir savaş meydana gelmemişti.

Öte yandan bu gelişmelerle birlikte Celâlüddevle Ebû Tâhir; maddi zorluklar ve malzeme azlığı gibi nedenlerden dolayı çok büyük zorluklarla karşı karşıya kalmıştı. Bu yüzden ne yapması gerektiği konusunda adamlarına danıştı. Bunun üzerine adamları da

⁷⁸⁸ Kaynaklarda Mezyedîler olarak geçen bu hanedan 997-1163 yılları arasında Irak sınırları içerisinde yer alan Hille ve en-Neyl gibi bölgelerde hüküm sürmüş bir hanedanlıktır. Hanedanın kurucusu olan Senâüddevle Ali b. Mezyed, Irak Büveyhî hükümdarı Muizzüddevle'nin emirlerindedir. Bkz. Abdülkerim Özaydın, "Mezyedîler", *DİA*, TDV, Ankara 2004, XXIX, 550.

⁷⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 3-4; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 636-637; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 174. Krş. Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 158-159.

ona: “Ahvâz’a gidip şehri yağmalamasını ve orada Ebû Kâlicâr ve askerlerine ait ne varsa hepsini almasını tavsiye” ettiler. Celâlüddevle Ebû Tâhir de adamlarının tavsiyelerine uyarak Ahvâz’a doğru harekete geçti. Ebû Kâlicâr ise bunu haber alınca, durumu adamlarıyla istişare etti. Adamlarından bazıları ona: “Celâlüddevle ancak içinde bulunduğu kötü şartlar dolayısıyla savaştan vazgeçer; bu yüzden yapılacak en doğru iş Irak’a gidip, Celâlüddevle Ebû Tâhir ve beraberinde bulunanların bizden alacakları malların kat kat fazlasını, onların Bağdat’taki mallarını almak suretiyle onlardan karşılayalım” dediler ve onların bu görüşü Ebû Kâlicâr tarafından kabul edildi.⁷⁹⁰ Ancak bu sırada Ebû’s-Şevk’in gönderdiği bir casus Gazneli Sultan Mahmûd’un ordusunun Tahr’a geldiğini haber vererek onlara birbirleriyle barışmaları tavsiyesinde bulundu ve Gazneli ordusuna karşı iş birliği yapmalarını söyledi. Bunun üzerine Ebû Kâlicâr, Celâlüddevle Ebû Tâhir’e bir mektup göndererek barış yapmak istediğini söyledi ve Celâlüddevle Ebû Tâhir’in mektubuna cevap vereceğini umarak onun cevabını beklemeye başladı. Ancak işler onun umduğu gibi gelişmemişti. Zira Celâlüddevle mektuba cevap yazmadığı gibi Ahvâz’a girip şehri yağmalayarak Emîrlik (hükümet) konağından 200 bin dinar para ile sayılamayacak kadar çok mal almıştı. Bunun üzerine burada bulunan Araplar, Kürtler ve diğer kavimlere mensup topluluklar şehre girerek, şehirde büyük bir yağma hareketine giriştiler. Bu arada Ebû Kâlicâr’ın burada bulunan; annesi, kızı, çocuklu cariyesi ve karısı Bağdat’a götürmek üzere esir alındılar. Ancak Ebû Kâlicâr’ın annesi bu esarete dayanamayarak ölmüş, geriye kalanlar ise Bağdat’a götürülmüşlerdir.

Ebû Kâlicâr cenahına bakacak olursak, kendisi bu gelişmelerden haberdar olunca Celâlüddevle Ebû Tâhir’i karşı harekete geçti ve iki taraf arasında Rebîülâhîr 421 yılında (Nisan-Mayıs 1030) meydana gelen ve üç gün boyunca süren savaşın sonunda Ebû Kâlicâr mağlûp oldu ve adamlarından bin kişi öldürüldü.⁷⁹¹ Ebû Kâlicâr bu ağır yenilginin ardından perişan bir halde Ahvâz’a gitmek zorunda kaldı. Burada kendisini karşılayan Âdil b. Mâfinne kendisine gerekli yardımlarda bulundu. Celâlüddevle Ebû Tâhir’e gelecek olursak kendisi, Ebû Kâlicâr’a karşı kazandığı zaferin ardından, Vâsıt’a yöneldi ve burayı ele geçirip, oğlu el-Azîz’i burada bırakıp Bağdat’a

⁷⁹⁰ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 4. Krş. Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 159.

⁷⁹¹ Mîrhând, bu sayının iki bin kişi olduğunu belirtmektedir. İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 175.

geri gitti.⁷⁹² Bu arada Celâlüddevele Ebû Tâhir'in bu başarıları üzerine el-Murlazâ ve Mihyâr gibi bazı şairler onun hakkında methiyeler yazarak onu bu başarılarından dolayı tebrik etmişlerdir.⁷⁹³

Bu olayların üzerinden bir süre geçtikten sonra Ebû Kâlicâr ile Celâlüddevele Ebû Tâhir arasında elçiler gidip gelmesi sonucunda iki taraf arasında barış sağlanmıştı. Her iki taraf yapılan barışa sadık kalacaklarına dair yemin ettikten sonra 50 bin dinar mehir karşılığında Celâlüddevele Ebû Tâhir kızını Ebû Kâlicâr'ın oğlu Ebû Mansûr'a verdi. Ayrıca Halife el-Kâim-Biemrullâh da Ebû Kâlicâr'a değerli hil'atler gönderdi (428/1036-1037).⁷⁹⁴

2.1.7.6. Ebû Kâlicâr ile Fâtımî Dâisi el-Müeyyed Fîddîn Arasında Meydana Gelen Olaylar

Esasında Büveyhîler ile Fâtımîler birbirine karşı olan iki Şîh hanedanlıklardı. Buna rağmen Fâtımî-İsmâîlî propagandası Fars'ta Büveyh topraklarında yayılma imkânı bulmuştu. Bununla ilgili ilk bilgiler ise Bahâüddevele Ebû Nasr Fîrûz döneminde karşımıza çıkmaktadır. Daha sonra ise Sultânüddevele Ebû Şücâ döneminde Fars bölgesinin merkezi olan Şîrâz Fâtımî-İsmâîlî dâîlerinin etkili bir şekilde faaliyette buldukları bir bölge hâline gelmeye başlamıştı. Nitekim bölgede Fâtımî-İsmâîlî dâisi olarak görev yapan Mûsa b. Ebî İmrân Dâvud, daha önce de ismini zikrettiğimiz Bahâüddevele ve Sultanüddevele'nin veziri olan Fahrü'l-Mülk Ebû Gâlib (Muhammed b. Ali b. Halef Ebû Gâlib) ile iyi ilişkilere kurmuşlardı.⁷⁹⁵

Mûsa b. Ebî İmrân Dâvud'un ölümünün ardından dâîlik görevini el-Müeyyed Fîddîn lakabıyla meşhur olan oğlu Ebû Nasr Hibetullâh b. Ebî İmrân Dâvud eş-Şîrâzî⁷⁹⁶

⁷⁹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 4; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 637; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 175; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 91; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 126; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 159; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 632; Huart, "Ebû Kâlicâr", *İA*, IV, 33.

⁷⁹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 5.

⁷⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 62; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 126; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 645; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XVI, 147-148; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 587; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 92; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 127; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 163; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 632; Huart, "Ebû Kâlicâr", *İA*, IV, 33.

⁷⁹⁵ Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 209; Ahmet Güner, *Büveyhîler'in Şîh-Sünnî Siyâseti*, Tıbyan Yayınları, İzmir 1999, 210.

⁷⁹⁶ 390 (1000) yılında Şîrâz'da doğan Ebû Nasr el-Müeyyed Fîddîn Hibetullâh b. Mûsâ b. Dâvud eş-Şîrâzî, filozof, şair ve siyasetçi olmanın yanı sıra Fâtımî-İsmâîlîliği'nin de başdâîlerinden birisiydi. Kendisi özellikle Fars bölgesinde İsmâîlîyye propagandasını etkili bir şekilde yürütüp Büveyh hükümdarı

üstlenmişti. Onun göreve gelmesiyle birlikte Fars'taki Fâtımî-İsmâîlî daveti yeni bir ivme kazanmaya başlamıştı. Nitekim el-Müeyyed bu görevi devraldıktan sonra özellikle Ebû Kâlicâr devrinde Fars bölgesinde yoğun bir Fâtımî-İsmâîlî propagandasına girişmiş ve bunun sonucunda da el-Müeyyed'din “*es-Sîre*” ve “*Divânü'l-Müeyyed*”⁷⁹⁷ adlı eserinden alıntılarla aşağıda detaylı bir şekilde zikredeceğimiz üzere Ebû Kâlicâr'ın İsmâîlîyye mezhebine katılmasını sağlamıştır.⁷⁹⁸

Ebû Kâlicâr'ın İsmâîlîyye mezhebine girmesine neden olan sürece bakacak olursak, onun devrinde el-Müeyyed Fîddîn'in faaliyetleri sonucunda İsmâîlîyye mezhebine karşı Şîrâz'da bulunan ve Büveyh ordusunda görev alan Deylemliler arasında ciddi bir sempatican kitlesi oluşmaya başlamıştı.⁷⁹⁹ Bu durum ise Şîrâz'da bulunan Sünnîlerin tepkisine neden olmuşsa da onlara karşı herhangi bir harekette bulunulmamıştı. Ancak el-Müeyyed ve ona tâbi olanların (ya da *es-Sîre*'de geçen şekliyle Fâtîmîler) 429 yılının Ramazan (Haziran-Temmuz 1038) ayında Şîrâz'da iftari bir gün önce açıp bayram namazını kılınca, Sünnîler ve şehrin kâdîsı bu duruma tepki göstererek Ebû Kâlicâr'a el-Müeyyed'in faaliyetlerine son vermesini, bunu yapmadığı takdirde onu, Deylemliler'le pek çok kez karşı karşıya gelen Türklerle'den yardım istemekle tehdit ettiler. Ebû Kâlicâr ise bunu yaptığı takdirde Deylemliler'in tepkisiyle karşılaşacağını biliyordu, ancak buna rağmen veziri el-Âdil b. Mâfinne'yi görevlendirerek, ona, el-Müeyyed Fîddîn'e Şîrâz'ı terk etmesini aksi takdirde öldürüleceğini bildirmesini söyledi. Ancak bu karar beklenildiği gibi Deylemliler'in ayaklanmasına yol açmıştı. Bununla birlikte zor durumda kalan Ebû Kâlicâr hem Deylemliler'in hem de Sünnîler'in tepkisini çekmeyecek bir yol aramaya başlamış ve

Ebû Kâlicâr da dâhil olmak üzere pek çok kişiyi bu mezhebe dâhil etmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. H. F. el-Hamdani, “Müeyyed-Fîddîn”, *İA*, MEB, İstanbul VIII, 786; Mustafa Öz, “Müeyyed-Fîddîn”, *DİA*, TDV, Ankara 2006, XXXI, 484.

⁷⁹⁷ el-Müeyyed'in, *es-Sîretü'l-Müeyyed Fîddîn* adlı eseri 429-450 (1038-1058) yılları arasında Fars, Irak ve Mısır'daki sosyal ve siyasi hayatı ele alan bir eser olup, aynı zamanda el-Müeyyed'in otobiyografisini de içermektedir. el-Müeyyed'in bir diğer eseri olan *Divânü'l-Müeyyed Fîddîn* ise İmâmların İsmâîlî davetini yayma konusundaki çabalarını şiirle anlatan ve Fâtımî akidesine dair işaret ve terim ihtiva eden bir kadideler mecmuasıdır. Bkz. Öz “Müeyyed-Fîddîn”, *DİA*, XXXI, 484.

⁷⁹⁸ Cahen, “Buwayhids or Büyids”, *EP*, 1355; el-Hamdani, “Müeyyed-Fî'd-Dîn”, *İA*, VIII, 786; Öz “Müeyyed-Fîddîn”, *DİA*, XXXI, 484.

⁷⁹⁹ Ebû Nasr el-Müeyyed Fîddîn Hibetullâh b. Mûsâ b. Dâvûd eş-Şîrâzî, *Sîretü'l-Müeyyed Fîddîn Dâi'd-Duât*, Neşr. Muhammed Kâmil Hüseyin, Dârü'l-Kütübü'l-Mısriyye, Kahire 1949, 9-57; İbnü'l Belhî, *Fârsnâme*, 119. Bu arada *Fârsnâme*'de İsmâîlîler yerine Seb'îyyân kelimesi telaffuz edilerek Ebû Nasr b. İmrân (el-Müeyyed)'in Deylemliler arasında kabul gördüğünü ve Deylemliler'in bu mezhebe bağlandıklarını, ayrıca o dönemde bu mezhebin Bâtûnî ismiyle zikredildiği kaydedilmektedir. Bkz. İbnü'l Belhî, *Fârsnâme*, 119.

el-Âdil b. Mâfinne'yi meseleyi uygun bir şekilde halletmesi için tekrar görevlendirmiştir. Bunun üzerine vezir Şîrâz'da bulunan Sünnîler'in önde gelen liderlerini toplayarak onları, Sünnîler ile Şîiler arasında çatışma çıkartmakla itham ederek, onları bu hareketinden alıkoymuş ve böylece el-Müeyyed'in faaliyetlerini durdurması şartıyla Şîrâz'da kalması sağlanmıştı.⁸⁰⁰ Ancak bu olayların üzerinden bir süre geçtikten sonra el-Müeyyed'e getirilen yasak kaldırılarak el-Müeyyed'in faaliyetlerine tekrar devam etmesine izin verildi. el-Müeyyed ise bu gelişmeler sonucunda faaliyetlerine devam etse de can güvenliğinin olmadığını düşünerek Şîrâz'dan ayrılarak Fesâ (Besâ)'ya gitti. el-Müeyyed, Fesâ'da da faaliyetlerini sürdürmüş ve burada bulunan Deylemliler'i İsmâîlîye mezhebine kazandırmıştı.⁸⁰¹ el-Müeyyed burada bir süre kaldıktan sonra Ebû Kâlicâr'dan çekinmesine rağmen tekrar Şîrâz'a gitti ve buraya geldiği zaman Ebû Kâlicâr'ın huzuruna kabul edilmek için uğraş veriyse de başarısız oldu. Zira Ebû Kâlicâr, onu ülkede fesat çıkarmak ve Fâtımî halifesi el-Mustansır Billâh adına hareket etmekle suçluyordu. Buna rağmen el-Müeyyed bu emelinden vazgeçmedi ve uzun uğraşlar sonucunda Ebû Kâlicâr'ın huzuruna kabul edilmeyi başardı. Bu kabulde birlikte Ebû Kâlicâr'ın sarayına giren el-Müeyyed, hükümdarın isteği üzerine muhtelif mezheplere bağlı âlimlerle yazılı tartışmalara girdi.⁸⁰² Bu arada el-Müeyyed bu tartışmalara dair sözünü ettiğimiz eserlerinde âlimlerle Kur'ân'ın yorumlanmasına dair çeşitli tartışmalara girdiğini ve bu tartışmaların sonucunda da Ebû Kâlicâr'ın kendi delil ve kanıtlarını ikna edici bulduğunu ve bunun sonucunda da Fâtımî-İsmâîlî mezhebini kabul ettiğini şu sözleriyle telaffuz etmektedir: “Ben nefsimi ve dinimi sana teslim ettim ve senin kabul ettiğin her şeye razı oldum”. Bu gelişmelerin ardından Ebû Kâlicâr ile el-Müeyyed her Cuma bir araya gelerek sohbet etmeye başladılar.⁸⁰³ Onların bu sohbetlerinde ilk önce Kur'ân'dan bir bölüm okunur, sonra Fâtımî-İsmâîlî mezhebinin önemli âlimlerinden olan el-Kâdî en-Nu'mân (Ebû Hânîfe Nu'mân b. Muhammed b. Mansûr el-Kâdî et-

⁸⁰⁰ el-Müeyyed Fiddîn, *es-Sîre*, 5 vdd; *Dîvânü'l-Müeyyed Fiddîn Dât'd-Duât*, Neşr. Muhammed Kâmil Hüseyin, Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1949, 23-24. Krş. Güner, *Büveyhîler'in Şîi-Sünnî Siyâseti*, 212-213.

⁸⁰¹ el-Müeyyed Fiddîn, *es-Sîre*, 11-12; aynı müellif, *Dîvânü'l-Müeyyed*, 24-25. Krş. Güner, *Büveyhîler'in Şîi-Sünnî Siyâseti*, 213-214.

⁸⁰² el-Müeyyed Fiddîn, *es-Sîre*, 12 vd.; aynı müellif, *Dîvânü'l-Müeyyed*, 25-26. Krş. Güner, *Büveyhîler'in Şîi-Sünnî Siyâseti*, 215.

⁸⁰³ el-Müeyyed, *es-Sîre*, 16-43; aynı müellif, *Dîvânü'l-Müeyyed*, 26 vd. Krş. Güner, *Büveyhîler'in Şîi-Sünnî Siyâseti*, 216.

Temîmî el-Kayrevânî)'ın *De'âimü'l-İslâm*⁸⁰⁴ adlı eserinden bir bâb okunarak, kendisi tarafından hükümdara bu mezhebin esas ve kaideleri hakkında bilgi verilir ve son olarak da Fâtımî halifesi el-Mustansır Billâh ve Ebû Kâlicâr için övgüde bulunulup hutbe okunurdu. Öte yandan Ebû Kâlicâr ile el-Müeyyed arasında gerçekleşen bu sohbetlere şahit olan vezir, Ebû Kâlicâr'ın el-Müeyyed'e gösterdiği yakınlık karşısında hayrete düşerek ona: "Allah ne kadar büyük! Sen bu adama karşı düşmanlık beslerken, şimdi ise ona karşı aciz kalacağın bir sevgi besliyorsun" dedi.⁸⁰⁵ Aslında vezirin bu sözünden de anlaşılacağı üzere Ebû Kâlicâr, kendisine karşı meydana gelebilecek tepkilere karşı Fâtımî-İsmâîlî mezhebine girdiğini veziri de dâhil herkesten saklamıştı. Ancak buna rağmen Ebû Kâlicâr'ın, el-Müeyyed ile olan yakın ilişkileri çok geçmeden saray ahali tarafından duyulmuş ve kendisine karşı muhalif bir kitle oluşmaya başlamıştı. Nitekim bu kitle el-Müeyyed'i zındık ve kâfir olmakla suçlayarak, onun büyük bir tehlike teşkil ettiği konusunda Ebû Kâlicâr'ı ikna etmeye çalışıyordu. Bu durumun sonucunda olaylar el-Müeyyed'in aleyhine gelişmiş ve Ebû Kâlicâr, el-Müeyyed ile yaptığı sohbetlere bir müddet ara vermek zorunda kalmıştı.⁸⁰⁶ el-Müeyyed'in aleyhine gelişen bir diğer olay da vezir el-Âdil b. Mâfinne'nin zikrettiğimiz tarihte ölmesi ve onun yerine Mühezzebüddevele Ebû Mansûr Hibetullah b. Ahmed el-Fesevî'nin vezir olmasıydı.⁸⁰⁷ Zira bu zat, el-Âdil'e göre el-Müeyyed'e karşı daha sert tutumlar içindeydi ve bu yüzden de el-Müeyyed onu sevmediği gibi *es-Sîre* adlı eserinde ondan "el-Mârik" yani dinden çıkmış diye bahsetmektedir.⁸⁰⁸

Bu arada Ebû Kâlicâr'ın Fâtımî-İsmâîlî mezhebine ne zaman girdiğiyle ilgili bilgilere bakacak olursak, bu konuya dair ne *es-Sîre*'de ne de bu konuda bilgi veren

⁸⁰⁴ İsmâîlî doktrininin kurucularından olan ve aynı zamanda Fâtımîler'in başkâdîsı ve başdâîsi olan Ebû Hânîfe Nu'mân b. Muhammed'in 349 (960) yılı civarında yazdığı bu eser Fâtımî Devleti'nin resmi kanunnâmesi olarak kabul görmüştür. Eser aynı zamanda İsmâîliyye mezhebinin de en önemli fikhî kaynağıdır. Nitekim Ebû Hânîfe Nu'mân b. Muhammed bu eserinde mevcut derlemelerden de yararlanarak, Ehl-i Beyt'ten aktarılan ve doğruluğu kesin kanıtlara dayanan hadisleri derleyerek İsmâîlî fikhini sistematik bir hâle getirmiştir. Bkz. Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 155; Şükrü Özen, "Nu'mân b. Muhammed", *DİA*, TDV, Ankara 2007, XXXIII, 237.

⁸⁰⁵ el-Müeyyed Fiddîn, *es-Sîre*, 43; aynı müellif, *Dîvânü'l-Müeyyedi*, 27. Krş. Güner, *Büveyhîler'in Şii-Sünnî Siyâseti*, 216.

⁸⁰⁶ el-Müeyyed Fiddîn, *es-Sîre*, 44 vd.; aynı müellif, *Dîvânü'l-Müeyyedi*, 27. Krş. Güner, *Büveyhîler'in Şii-Sünnî Siyâseti*, 217.

⁸⁰⁷ el-Müeyyed Fiddîn, *es-Sîre*, 54; aynı müellif, *Dîvânü'l-Müeyyedi*, 27. Krş. Güner, *Büveyhîler'in Şii-Sünnî Siyâseti*, 217.

⁸⁰⁸ el-Müeyyed Fiddîn, *es-Sîre*, 57. Krş. Güner, *Büveyhîler'in Şii-Sünnî Siyâseti*, 217.

Fârsnâme'de⁸⁰⁹ herhangi bir tarihe yer verilmemektedir. Ancak Ebû Kâlicâr'ın Basra'dayken daha önce de değinildiği gibi Ahvâz'a 331 (1039-1040) yılında gittiği⁸¹⁰ veziri el-Âdil b. Mâfinne'nin de 433 (1041-1042) yılında öldüğü⁸¹¹ göz önünde bulundurulduğu zaman bu olayın 431-433 yılları arasında gerçekleştiği söylenebilir. Zira yukarıda da zikrettiğimiz üzere Ebû Kâlicâr, Fâtımî-İsmâîlî mezhebine geçtiği zaman veziri el-Âdil hâlâ hayattaydı ve Ebû Kâlicâr bu durumu o da dâhil herkesten saklamıştı.

Bu arada Ebû Kâlicâr'ın Fâtımî-İsmâîlî mezhebini kabul etmesiyle birlikte el-Müeyyed Fiddîn faaliyetlerini daha açık bir şekilde yürütmeye başlamış ve hareketini Ahvâz'a kadar yaymıştı. Nitekim o, Ahvâz'a giderek burada bulunan Deylemliler'i kendisine bağlayarak burada bulunan harap bir mescidi onarıp ibadete açmıştı. Ayrıca bu mescidin mihrap duvarının üzerine: Hz. Peygamber (metinde Nebî şeklinde geçmektedir), Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ile Muhammed b. İsmâîl b. Câ'fer es-Sâdık ve el-Mehdî dâhil olmak üzere el-Mustansır'a kadar devam eden Fâtımî halifelerinin (imâmların) silsilesinin adlarını sac ağacından tezhipli levhalar üzerine yazdırdı. Ayrıca bu mescitte Cuma namazını kıldırarak ezanı Şiî ezanı şeklinde yani: "Hayye alâ Hayri'l-Amel" ifadesi bulunan şekliyle okutmuş, hutbeyi ise Fâtımî halifesi el-Mustansır'ın adına okutmaya başlamıştı.⁸¹² Bu durum ise hem Abbâsî halifesinin hem de Ebû Kâlicâr'ın ve bölgedeki Sünnî halkın tepkisine neden olmuştur. Nitekim bu gelişmelerden dolayı Ahvâz kâdisi İbnü'l-Müşteri,⁸¹³ Abbâsî halifesi el-Kâim-Biemrullâh'tan yardım istemek zorunda kalmış, el-Kâim-Biemrullâh'ta, kâtibi İbnü'l-Müslime'yi Ebû Kâlicâr'ın yanına elçi olarak göndererek ondan bu sorunu halletmesini istemişti. Bu arada el-Müeyyed bu durumdan haberdar olunca Abbâsî elçisinden önce

⁸⁰⁹ *Fârsnâme*'de sadece Ebû Kâlicâr'ın Ebû Nasr b. İmrân (el-Müeyyed)'in faaliyetleri sonucunda İsmâîlîliği seçtiği kaydedilmektedir.. Bkz. İbnü'l Belhî, *Fârsnâme*, 119.

⁸¹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 72-73; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 645-646. Krş. Pervîz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 129.

⁸¹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 614-98. Krş. Müneymine, *Târihu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 231; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İrân*, 214.

⁸¹² el-Müeyyed Fiddîn, *es-Sîre*, 54-55; aynı müellif, *Dîvânü'l-Müeyyedi*, 28. Krş. Güner, *Büveyhîler'in Şiî-Sünnî Siyâseti*, 218-219.

⁸¹³ Tam künyesi Kâdî Ebû'l-Hasan Abdu'l-Vehhâb b. Mansûr b. el-Müşeri (ö. 436/1044-1045)'dir. Kendisi Şafî mezhebine mensup olup aynı zamanda Büveyhîler'in Fars ve Hûzistân kâdisidir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 116.

Şîrâz'a varıp, Ahvâz'da yaşanan durumun kendisine düşman kişilerce kendi aleyhinde kullanılmasını engellemek üzere Şîrâz'a geri gitti.⁸¹⁴

Ebû Kâlicâr ise zikrettiğimiz bu gelişmelerden haberdar olunca Abbâsî halifesinin göndermiş olduğu elçinin gelmesini beklemeden Deylemliler'in tepkisini çekmeyecek şekilde sorunu halletmenin yollarını aramış ve veziri Mühezzibüddeve'nin kendisine söylediği: "Hem Hz. Ali'nin soyundan gelen hem de Zeydiye mezhebinden olan ve Ehl-i Hadîs mensuplarıyla iyi ilişkileri olan bir Alevî ile el-Müeyyed Fîddîn arasında bir münazara düzenleme" teklifini kabul etmiştir. Onlara göre Hz. Ali'nin soyundan gelen Alevî bu münazarada el-Müeyyed'e karşı üstün gelecek ve bu durum onun suçlanması ve cezalandırılması için bir bahane olmuş olacaktı. Böylece Deylemliler'in tepki göstermeleri de engellenmiş olacak ve bu sorun halledilmiş olacaktı. Ancak işler onların istediği gibi gitmemişti. Nitekim Ramazan ayında Ebû Kâlicâr'ın sarayında gerçekleşen münazarada el-Müeyyed söze etkili bir şekilde başlayarak amacının Ali oğullarının haklarını savunmak olduğunu söyleyerek Alevî'yi Ali oğullarının hasımlarıyla birlikte hareket eden bir konuma düşürerek kendisine karşı girişilen hareketi bertaraf etmişti.

el-Müeyyed Fîddîn'e karşı düşmanlarının bu ilk girişimi sonuçsuz kalınca Ebû Kâlicâr günümüzde de tartışma konusu olan ve Ramazan ayının başlangıcı olarak kabul edilen hilâlin görünmesi meselesini tartışmaya açarak: Orucun Ehl-i Sünnetin dediği gibi Rü'yet-i Hilâl⁸¹⁵ ile mi yoksa Fâtımîler'in dediği gibi Rü'yet-i Hilâlsiz mi farz olduğunu sordu.⁸¹⁶ Alevî özetle oruca başlarken rü'yetin esas olduğunu bu konuda hesaba itibar edilemeyeceğini hadislerle ortaya koymaya çalıştı. el-Müeyyed ise hesabı savunarak, Alevî'ye karşı münazarada etkili bir başarı ortaya koydu. Bu durum ise hem Ebû Kâlicâr'ın hem de vezir Mühezzibüddeve ile muhalefetin istedikleri sonucun

⁸¹⁴ el-Müeyyed Fîddîn, *es-Sîre*, 55 vd.; aynı müellif, *Divânü'l-Müeyyedi*, 28-29. Krş. Güner, *Büveyhîler'in Şîî-Sünnî Siyaseti*, 219.

⁸¹⁵ Kelime anlamı görmek anlamına gelen rü'yet kelimesi Ramazan ayının başlangıcı ve sonu olarak kabul edilen hilâlin görülmesi anlamına gelmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. D. A. King, "Ru'yat al-Hilâl", *El²*, Leiden 1995, VIII, 649.

⁸¹⁶ Ramazan ayının başlangıcı ve sonu olarak kabul edilen "Rü'yet-i Hilâl" ile ilgili Hz. Peygamber'in hadisleri de göz önünde bulundurularak ilk dönemlerden itibaren âlimler arasında bu konu tartışma konusu olagelmıştır ve İslâm dünyasında konuya dair çeşitli dönemlerde konferanslar düzenlenmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. İrfân Yücel, "Hilâl", *DİA*, TDV, Ankara 1998, XVIII, 2 vdd.

gerçekleşmesine mani olmuştu.⁸¹⁷ Ancak buna rağmen el-Müeyyed'e düşmanlık besleyenler emellerinden vazgeçemediler ve Ebû Kâlicâr üzerinde baskıyı artırmaya başladılar ve bununla birlikte Şîrâz şehrinde Ebû Kâlicâr'ın el-Müeyyed'e karşı olan müspet düşüncelerinden vazgeçtiği ve onu öldürdüğü söylentisi yayılmaya başladılar. Bu söylentiler sonucunda Sünnî halk el-Müeyyed ve onun düşüncelerinden kurtuldukları için seviniyordu. Ayrıca şehrin önde gelen insanları cuma günü camiye gitmek için saraydan ayrılan Ebû Kâlicâr'ın huzuruna gelerek, İslâmiyet'i el-Müeyyed'in düşmanlığından kurtardığı için kendisini kutluyorlardı.⁸¹⁸ Ancak el-Müeyyed ölmediği gibi hâlâ Şîrâz'da bulunuyordu. Bu durum ise Ebû Kâlicâr'ın üzerindeki baskının daha da artmasına neden olmuştu ve bunun sonucunda da Ebû Kâlicâr, el-Müeyyed'e bir elçi göndererek ondan Şîrâz'ı terk etmesini istemek zorunda kalmıştı.⁸¹⁹ Bu arada halife elçisinden önce göndermiş olduğu mektup Ebû Kâlicâr'a ulaşmıştı. Halifenin bu mektubunda özetle Fâtımîler'in nesep iddiaları reddedilerek, onların şimdiye kadar Fâtımî-İsmâîlî propagandasını gizli bir şekilde yaptığını ve el-Müeyyed'e kadar kimsenin bunu açıkça yapmaya cesaret edemediğini, şayet onun bu faaliyetlerine müsamaha gösterilip kendisi halifenin elçisine teslim edilmezse mevcut bütün anlaşmaların hükmünü yitireceğini, ayrıca bunlar gerçekleşmediği takdirde Ebû Kâlicâr'a karşı Tuğrul Bey'den yardım isteneceği belirtilmekteydi. Halifenin bu mektubu el-Müeyyed'e de okutulunca kendisi şehri terk etmeyi kabul etti. Ancak Ebû Kâlicâr, vezirinin (*Dîvânü'l-Müeyyedi*'de vezir yerine nedîm şeklinde geçmektedir) telkinleri sonucunda Deylemliler'in bu durum karşısında ayaklanmalarının önüne geçmek için el-Müeyyed'i sürgün etmek yerine ev hapsine aldırıldı.

Bu arada mektubun ardından halifenin elçi olarak göndermiş olduğu İbnü'l-Müslime de Şîrâz'a ulaşarak burada el-Müeyyed ile görüşmüş ve onu Fâtımî-İsmâîlî propagandası yapmaktan alıkoymaya çalışmışsa da başarılı olamamış ve bir müddet Şîrâz'da kaldıktan sonra buradan ayrılmıştı.⁸²⁰ el-Müeyyed ise halifenin elçisi Şîrâz'dan ayrılanlara kadar ona teslim edileceği korkusuyla yaşamış ve bunun sonucunda da

⁸¹⁷ el-Müeyyed Fiddîn, *es-Sîre*, 57 vdd.; aynı müellif, *Dîvânü'l-Müeyyedi*, 29. Krş. Güner, *Büveyhîler'in Şîî-Sünnî Siyâseti*, 219-220.

⁸¹⁸ el-Müeyyed Fiddîn, *es-Sîre*, 61 vd.; aynı müellif, *Dîvânü'l-Müeyyedi*, 29-30. Krş. Güner, *Büveyhîler'in Şîî-Sünnî Siyâseti*, 219.

⁸¹⁹ el-Müeyyed Fiddîn, *es-Sîre*, 64; aynı müellif, *Dîvânü'l-Müeyyedi*, 30. Krş. Güner, *Büveyhîler'in Şîî-Sünnî Siyâseti*, 221.

⁸²⁰ el-Müeyyed Fiddîn, *es-Sîre*, 65 vd.; aynı müellif, *Dîvânü'l-Müeyyedi*, 30-31. Krş. Güner, *Büveyhîler'in Şîî-Sünnî Siyâseti*, 221.

Şîrâz'dan kaçmanın yollarını aramaya başlamıştı. Ebû Kâlicâr'ın Şîrâz'dan ayrılıp Ahvâz'a gitmesi ise ona bu fırsatı vermiş o da bu fırsatı kaçırmayarak Şîrâz'dan gizlice kaçmıştı. el-Müeyyed ilk önce Cennâb'a gittiye de yakalanma korkusundan dolayı burada fazla kalmayarak⁸²¹ Ahvâz'a gitti. Ancak Ahvâz'da açık bir şekilde yürüttüğü Fâtımî-İsmâîlî propagandası sonucunda burada da fazla kalmayarak Kûfe ile Bağdat arasında bulunan Hille'ye gitti. el-Müeyyed burada kaldığı süre zarfında Ebû Kâlicâr daha önce de değindiğimiz gibi Irak Büveyhîleri tahtına geçince Fâtımî halifesi el-Mustansır, kendisine Musul'a gitmesini ardından da Kahire'ye gitmesini emretmişti ve o da bu emir doğrultusunda Hille'den ayrılarak önce Musul'a ardından da Kahire'ye gitmişti.⁸²² Bu arada bu olaya *Farsnâme*'de de yer verilmekle birlikte el-Müeyyed'in Şîrâz'dan kaçıp nihayetinde Mısır'a gitmesinin nedeni olarak Ebû Kâlicâr'ın Fars kâdisi olan Ebû Abdullâh'ın etkisinde kalması gösterilmektedir. Nitekim Kâdî Ebû Abdullâh; Ebû Kâlicâr'a askerleri arasında bulunan büyük bir kesimin el-Müeyyed'e itaat ettiğini bu durumun ise kendisine tehlike arz ettiğini zira bu zatın ona karşı isyan edip hükümdarlığı elinden almasının çokta zor olmadığını bu yüzden ya onu öldürmesi ya da Şîrâz'dan sürmesi gerektiği konusunda telkinlerde bulunmuştu. Ebû Kâlicâr da Kâdî Ebû Abdullâh'ın bu telkinlerine uyarak el-Müeyyed'in şehri terk etmesini sağlamıştı.⁸²³

Ebû Kâlicâr ile el-Müeyyed arasında gerçekleşen olaylar zinciri kabaca bu şekildedir. İkisi arasında gerçekleşen olaylar zincirinin en ilginç yanı ise Ebû Kâlicâr'ın Fâtımî-İsmâîlî mezhebini kabul etmesine rağmen sonrasında el-Müeyyed ve onun öğretilerine karşı şiddetli bir şekilde cephe almasıdır. Kaynaklar da onun böyle bir yolu seçmesine dair iki farklı yaklaşım ortaya koyulmaktadır. İlk yaklaşıma göre Ebû Kâlicâr ilk başlarda İsmâîlîyye mezhebine karşı düşmanca tutum sergilerken bilahare bu fırkayı desteklemeye başlamıştı. Ancak siyasi şartlarda meydana gelen değişiklikler sonucunda, Şîâ'nın bu fırkasına olan inancını sürdürdüğü halde zâhiren el-Müeyyed Fiddîn'e cephe almak zorunda kalmıştı.⁸²⁴ İkinci yaklaşıma göre ise Ebû Kâlicâr'ın İsmâîlîyye mezhebine girmesi tamamen siyasi nedenlerden ötürüydü ve bu durumun kendisine

⁸²¹ el-Müeyyed Fiddîn, *es-Sîre*, 68 vd.; aynı müellif, *Dîvânü'l-Müeyyedi*, 31; Güner, *Büveyhîler'in Şîi-Sünnî Siyâseti*, 222.

⁸²² el-Müeyyed Fiddîn, *es-Sîre*, 72; aynı müellif, *Dîvânü'l-Müeyyedi*, 32 vd. Krş. Güner, *Büveyhîler'in Şîi-Sünnî Siyâseti*, 222.

⁸²³ İbnü'l Belhî, *Fârsnâme*, 119.

⁸²⁴ Güner, *Büveyhîler'in Şîi-Sünnî Siyâseti*, 223 (Hâmid Ğuneym, el-Alâkâtü'l, 180-181-182'den naklen.)

zarar verdiğini anladığı andan itibaren de bu durumdan vazgeçerek el-Müeyyed ve İsmâîlîliğe karşı tavrını menfi olarak değiştirmiştir.⁸²⁵

Konuya dair bilgileri aktaran Ahmet Güner ise ikinci yaklaşımı doğru kabul ederek, el-Müeyyed Fîddîn'in eserinden yola çıkarak bunun nedeni olarak da Selçuklular'ın 429 (1037-1038) yılından itibaren önemli bir siyasi güç olarak ortaya çıkması ve Büveyh egemenliğini tehdit etmeye başlamasını göstermektedir.⁸²⁶ Gerçekte de bu durum böyleydi, zira konumuzun siyasi kısmında özellikle Ebû Kâlicâr dönemini anlatırken onun, Selçuklular'la yaşadığı sıkıntılar ve bunun karşısında aldığı tedbirler bu durumun sonucuydu ve Ebû Kâlicâr'ı Fâtımîlerle ittifak etmeye iten nedenlerin başında da yine Selçuklular'a karşı koymak istemese gelmektedir. Zira bu durum onun, el-Müeyyed'e yazdığı bir mektupta da açık bir şekilde ortaya konulmaktadır. Şöyle ki el-Müeyyed Fîddîn, Şîrâz'dan kaçtığı zaman Ebû Kâlicâr, onunla bağlantıyı koparmamış ve kendisine gönderdiği mektupta özetle Selçuklular (el-Türmân)'ın Horâsân'da etkili bir güç olarak ortaya çıktıklarını, bu durumun ise sadece Büveyhîler için değil Fâtımîler içinde tehdit oluşturduğunu, bu yüzden bu güce karşı birlikte hareket edilmesi gerektiğini ve bunun biran önce gerçekleşmesi için el-Müeyyed'e bu mektubu Fâtımî halifesine iletilerek kendisine cevap verilmesini istemişti.⁸²⁷ Bu arada Ebû Kâlicâr, el-Müeyyed'e göndermiş olduğu bu mektupta konuya girmeden önce ona karşı sevecen bir dil kullanmakla birlikte, kendisine iltifatlarda bulunarak onu üstad, güvenilir ve yardımcı bir kişi olarak anar. Ayrıca el-Müeyyed'e Şîrâz'dan gitmesine neden olan olayların zorunluluktan kaynaklandığını belirterek onu yeniden Şîrâz'a davet ediyordu ve bununla da kalmayarak Fatımî halifesi için "el-Hadrârü'ş-Şerîfe" ve "Müminlerin Emîri" ifadesini kullanarak Fâtımîler'e karşı olan hürmetini de göstermeye çalışıyordu.⁸²⁸

2.1.7.7. Ebû Kâlicâr Döneminde Meydana Gelen Diğer Olaylar

Daha önce de zikrettiğimiz şekilde Basra şehri Ebû Kâlicâr tarafından ele geçirilince, Ebû Kâlicâr buraya Ebû Mansûr Bahtiyâr b. Ali'yi nâib olarak atamıştı. Onun ölümünden sonra ise yerine kayınbiraderi Zahîrüddîn Ebû'l-Kâsım geçmişti

⁸²⁵ Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 212.

⁸²⁶ Güner, *Büveyhîler'in Şîi-Sünnî Siyâseti*, 223.

⁸²⁷ el-Müeyyed, *es-Sîre*, 76-77. Krş. Güner, *Büveyhîler'in Şîi-Sünnî Siyâseti*, 224.

⁸²⁸ el-Müeyyed Fîddîn, *es-Sîre*, 77-78. Krş. Güner, *Büveyhîler'in Şîi-Sünnî Siyâseti*, 224.

(424/1032-1033).⁸²⁹ Ancak Zahîrüddîn Ebû'l-Kâsım bu göreve geldikten sonra Celâlüddeve Ebû Tâhir'in emrine girmişse de bu durum kısa sürmüş ve tekrar Ebû Kâlicâr'ın emri altına girmişti. Lakin buna rağmen Zahîrüddîn Ebû'l-Kâsım yaptığı işlerde Ebû Kâlicâr'a danışmazdı ve buna karşılık ona her yıl yetmiş 1000 dinar vergi göndermekteydi. Böylece Zahîrüddîn Ebû'l-Kâsım'ın Basra hâkimiyeti uzun süre devam etmiş ve bu sayede Zahîrüddîn burada gücüne güç katmıştı.

Zahîrüddîn Ebû'l-Kâsım Basra'da kazandığı bu güçle birlikte gözünü civar bölgelerdeki mallara dikmiş ve bu doğrultuda Ummân hâkimi Ebû'l-Hasan b. Ebû'l-Kâsım b. Mükrem'in mülküne saldırmıştı. Bunun üzerine Ummân hâkimi durumu yazdığı bir mektupla Ebû Kâlicâr'a bildirerek ayrıca Basra'yı kendisine iltizam olarak vermesi karşılığında kendisine her yıl 30 bin dinardan fazla para vermeyi vaat ediyordu. Ebû Kâlicâr da Ebû'l-Hasan'ın bu teklifini kabul ederek, bir ordu hazırlayıp el-Âdil Ebû Mansûr komutasında Basra'ya gönderdi. el-Âdil, orduyla birlikte Basra önlerine gelerek şehri kuşatmış, ayrıca Ummân'dan da deniz yoluyla hareket eden başka bir ordu da Basra'yı kuşatmış ve böylece şehir ele geçirilmişti. Zahîrüddîn Ebû'l-Kâsım ise yakalandıktan sonra tutuklanmış ve bütün malları müsadere edilmişti.

Basra şehri tekrar ele geçirildikten sonra Ebû Kâlicâr, Basra'ya gelip, burada bir süre kaldıktan sonra oğlu İzzû'l-Mülûk ve veziri Ebû'l-Ferec b. Fesânces ile birlikte Zahîrüddîn Ebû'l-Kâsım'ı da yanlarına alarak Basra'dan ayrılarak Ahvâz'a geri döndüler (431/1039-1040).⁸³⁰ Bu arada Ebû Kâlicâr kendisine isyan eden Ummân halkını da itaat altına almak üzere Fars'tan deniz yoluyla Ummân'a asker sevk ederek burayı da hâkimiyeti altına almıştı (433/1041-1042).⁸³¹

Ebû Kâlicâr'ın hâkimiyet alanının genişlemesini sağlayan bir diğer olay ise Irak Büveyhîleri'nin hükümdarı ve düşmanı olan Celâlüddeve Ebû Tâhir'in ölmesiydi. Zira Celâlüddeve Ebû Tâhir b. Bahâüddeve 6 Şaban 435 (9 Mart 1044) tarihinde Bağdat'ta ölünce, bir yıl süren bir mücadeleden sonra onun yerine Ebû Kâlicâr tahta geçmiş ve

⁸²⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 27-44.

⁸³⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 72-73; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 645-646. Krş. Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 129.

⁸³¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 98. Krş. Seccâdi, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 636.

Bağdat'ta hutbe onun adına okunmaya başlanmıştı. Böylece Bağdat bir kez daha Fars yönetiminin sınırlarına dâhil edilmiş oldu (Safer 436/Temmuz-Ağustos 1044).⁸³²

Bu arada ileride de zikredeceğimiz üzere İsfahân'a hâkim olan Kâkûyîler (veya Kâkeveyhiler)⁸³³ hanedanına mensup Ebû Kâlicâr Gerşâsb, Selçuklular'ın elinde bulunan Hemedân'ı ele geçirip kısa bir süreliğine de olsa orada hutbeyi Büveyhîler adına okutmaya başlamıştı (436/1044-1045).⁸³⁴ Ebû Mansûr Ferâmürz b. Alâüddeve b. Kâkûyî ise Büveyhîler'e isyan edip Kirmân'a asker sevk ederek burada bulunan iki kaleyi ele geçirip, içinde bulunan mallara da el koymuştu. Bunun üzerine Ebû Kâlicâr ona haber gönderip iki kaleyi iade etmesini ve bir daha bu kalelere saldırmamasını istedi. Ancak Ebû Mansûr Ferâmürz onun bu isteklerini yerine getirmedi. Bunun üzerine Ebû Kâlicâr bir ordu hazırlayıp Fars bölgesinin önemli şehirlerinden olan Eberkûh'a göndererek orayı ele geçirdi. Ebû Mansûr Ferâmürz ise bu olaydan haberdar olunca büyük bir ordu hazırlayıp Ebû Kâlicâr'ın askerlerinin üzerine sevk etti. Onun bu hareketine karşılık Ebû Kâlicâr da Eberkûh'u ele geçiren orduya takviye olarak bölgeye ikinci bir ordu sevk etti. İki ordu arasında meydana gelen savaşta Ebû Mansûr Ferâmürz'un ordusu Ebû Kâlicâr'ın ordusu tarafından yenilgiye uğratılarak, ordunun başında bulunan Emîr İshâk b. Yınal da esir alındı. Ayrıca onların Kirmân kalelerinden ele geçirmiş oldukları mallar da onlardan geri alındı (Murarrem 437/Temmuz-Ağustos 1045).⁸³⁵

⁸³² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 108 vd.; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 291; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 167; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVIII, 453-454; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 647; ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm (h.421-440)*, XXIX, 327-328; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İrân*, II, 587; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 92; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 157; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 129; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İrân*, 163-164; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 632; Huart, "Ebû Kâlicâr", *İA*, IV, 33.

⁸³³ Kâkûyîler: 1007-1119 yılları arasında Cibâl yanı İrâk-ı Acem ve Yezd'de hüküm süren Deylem asıllı mahalli bir hanedandır. Hanedan, Büveyhîler ile olan akrabalık ilişkilerinden dolayı Kâkûyî ismini almıştır. Şöyle ki ileride de zikredeceğimiz üzere Cibâl hâkimi Fahrüddeve'nin eşi olan Seyyide Hatun, hanedanın kurucusu olan Rüstem Düşmen Ziyâr'ın dayısıydı. Bu yüzden bu hanedana dayıoğlu yani "Âlî Kâkûye" veya "Puser-i Kâkû" denilmektedir. Zira kâkûye kelimesi Farsçada "Küçük Dayı" anlamına gelmektedir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 502; C. E. Bosworth, "Dailamîs in Central Iran: The Kâkûyids of Jibâl and Yazd", (Edited by C. E. Bosworth), *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*, Variorum Reprints, London 1977, 74. Sâdık Seccâdî-Seyyid Ali Âl-i Dâvûd, "Âl-i Kâkûye", *DMBİ*, Tahran 1374 hş., II, 107, C. E. Bosworth, "Kâkûyids", *El²*, Leiden 1997, IV, 465; Ahmed Güner, "Kâkûyîler", *DİA*, TDV, Ankara 2001, XXIV, 219.

⁸³⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 115. Krş. Bosworth, "Dailamîs in Central Iran: The Kâkûyids of Jibâl and Yazd", 82; Huart, "Ebû Kâlicâr", *İA*, IV, 33; Güner, "Kâkûyîler", *DİA*, XXIV, 220.

⁸³⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 111. Ayrıca bkz. Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İrân*, 164-165; Tâcâbâdî, *Târîh-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 134-135; Huart, "Ebû Kâlicâr", *İA*, IV, 33.

Bu olayların yanı sıra Ebû Kâlicâr'ın askerleri Batîha hâkimi Ebû Nasr b. el-Heysen'e saldırarak şiddetle bir savaşın ardından onu yenmiş ve Batîhâ'yı ele geçirerek, orayı Ebû Kâlicâr'ın hâkimiyeti altına aldılar (5 Safer 439/1 Ağustos 1047).⁸³⁶

2.1.7.8. Ebû Kâlicâr ile Tuğrul Bey Arasında Barış Yapılması

İlerde de zikredeceğimiz üzere Büveyhîler'in Cibâl kolunun yıkılması ve sonrasında bölgeye hâkim olan Gazneliler ve Kâkûyîler'in de zayıflamasıyla birlikte bölgede oluşan iktidar boşluğunu Selçuklular doldurmuştur. Nitekim Selçuklu kuvvetleri, özellikle Sultan Tuğrul Bey'in kardeşi İbrahim Yınâl komutasında başta Rey, Hemedân ve İsfahân bölgesi olmak üzere Cibâl bölgesinde bulunan pek çok yeri hâkimiyet altına almışlardı. Selçuklular'ın Cibâl bölgesindeki bu başarıları karşısında endişeye kapılmış olan Ebû Kâlicâr ise savunma tedbirleri olarak bir yandan Şîrâz şehrinin etrafına surlar yaptırırken,⁸³⁷ bir yanda da Tuğrul Bey'e haber göndererek barış teklifinde bulunmuştu. Tuğrul Bey'in de bu teklifi kabul etmesi sonucunda iki taraf arasında barış yapıldı. Yapılan bu barış doğrultusunda Tuğrul Bey kardeşi İbrahim Yınâl'a mektup yazıp ele geçirdiği yerlerde kalması ve daha fazla ilerlememesini emretti. Ayrıca Tuğrul Bey'in Ebû Kâlicâr'ın kızıyla, Ebû Kâlicâr'ın oğlu Ebû Mansûr Fülâsütûn'un da Tuğrul Bey'in kardeşi yani Çağrı Bey (Davud)'in kızıyla evlenmesi kararlaştırıldı ve nikâhları Rebûlâhir 439 (Ağustos-Eylül 1047) yılında kıyıldı.⁸³⁸

2.1.7.8. Ebû Kâlicâr'ın Cenâb (Hannâb)'a Gitmesi ve Orada Vefat Etmesi

Ebû Kâlicâr; Kirmân bölgesinin idaresini muayyen bir vergi ödemesi karşılığında Behrâm b. Leşkeristân ed-Deylemî'ye bırakmıştı. Ancak Behrâm belirlenen meblağı ödemediği gibi Ebû Kâlicâr'ı da sürekli oyalayıp duruyordu. Bunun üzerine Ebû Kâlicâr ona karşı harekete geçerek Kirmân bölgesinin önemli şehirlerinden olan Berdesîr şehrini onun elinden almaya karar verdi. Zira Berdesîr şehri müstahkem bir yer

⁸³⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 126. Krş. Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 158.

⁸³⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 115; Zerkûb-ı Şîrâzî, *Şîrâznâme*, 36; Strange, *The Lands of The Eastern Caliphate*, 250; Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamani*, MEB, İstanbul 1976, 33; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 308; Huart, "Ebû Kâlicâr", *İA*, IV, 33.

⁸³⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 123; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 150; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 651; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 176; Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 169; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamani*, 33. Bowen, "The Last Buwayhids", LXI/2, 233-234; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 587-588; Tâcâbâdî, *Târîh-i Sîyâsî ve İctimâî-yi Kirmân*, 135; C. E. Bosworth, "The Political and Dynastic History of The Iranian World (A. D. 1000-1217)", *The Cambridge History of Iran*, V, Cambridge 1968, 44-45; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 632; Huart, "Ebû Kâlicâr", *İA*, IV, 33.

olup, aynı zamanda Behrâm'ın sığındığı bir kaleydi. Ebû Kâlicâr, Berdesîr şehrini ele geçirmek maksadıyla orada bulunan askerlerden bir kısmıyla haberleşip onları kendi tarafına çekti. Ancak Behrâm bundan haberdar olunca, o askerleri öldürmüş ve böylece Ebû Kâlicâr'a karşı duyduğu düşmanlığı açığa vurmuş oldu. Ebû Kâlicâr ise Behrâm'ın bu hareketinden haberdar olunca Rebûlâhir 440 (Eylül-Ekim 1048) yılında Behrâm'ın üzerine yürüdü.⁸³⁹ Kirmân'a doğru harekete geçen Ebû Kâlicâr ve beraberindekiler bu hareket esnasında yolda ceylan avlamışlar ve Ebû Kâlicâr da bunların ciğerlerinden bir miktar pişirip yemişti. Ancak Ebû Kâlicâr "Kasr-ı Mücâşi"⁸⁴⁰ denilen yere vardığında yediği ciğerlerden enfeksiyon kapmış ve bunun sonucunda da boğazında bir sertlik oluşmaya başlamıştı. Ebû Kâlicâr ise buna aldırış etmediği gibi yeme ve içmesine de devam etmişti. Bunun üzerine hastalığı daha da şiddetlenmiş ve ata binemeyecek bir hâle gelmişti. Ebû Kâlicâr buna rağmen ordusunun gıda ihtiyacını karşılamak için orada kalmamış ve askerlerin omuzlarında taşınmak suretiyle Cenâb şehrine götürülmüştü. Ancak Ebû Kâlicâr yakalandığı bu hastalıktan kurtulamayarak 4 Cemâziyelevvel 440 (15 Ekim 1048) tarihinde henüz 40 yaşındayken Cenâb'da vefat etti.⁸⁴¹

Ebû Kâlicâr öldüğü zaman geride; el-Melikü'r-Rahîm Ebû Nasr Hüsrev, Ebû Mansûr Fûlâd Sûtûn, Ebû Tâlib Kâmrev, Ebû'l-Muzâffer Behrâm, Ebû Ali Keyhüsrev, Ebû Sa'd Hüsrevşâh adlarındaki altı yetişkin erkek evlât ile üç tane de küçük çocuk bırakmıştı.⁸⁴²

⁸³⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 130-131; Ebü'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 169; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 651-652. Krş. Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 588.

⁸⁴⁰ Kirmân yakınlarında bulunan ve Mücâşi Sarayı olarak da zikredilen bu yer, ismini Belâzurî de geçen bilgilere göre Kirmân'ın Müslümanlar tarafından fethedilmesi üzerine bölgeye gönderilen Mücâşi b. Mesûd es-Sulemî'den almaktadır. Bkz. Belâzurî, *Fütûhu'l Büldân (Ülkelerin Fethi)*, 359-450.

⁸⁴¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 130-131; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 317; Ebü'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 169; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVIII, 470-471; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 652; ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm (h.421-440)*, XXIX, 336; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 176-177; Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 180; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 159; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 129; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 632; Huart, "Ebû Kâlicâr", *İA*, IV, 33. Bu arada Kirmân Selçukluları hakkında bilgi veren kaynaklar Ebû Kâlicâr'ın bölgeye gitme nedenini ve yolda ölmesini farklı bir şekilde vermektedirler ve bu bilgiler, "Kirmân Büveyhîleri" başlığı altında ayrıntılı bir şekilde verilecektir.

⁸⁴² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 131. Krş. Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 588; Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, II/III, 430; Harold Bowen, "The Last Buwayhids", *Journal of The Royal Asiatic Society (JRAS)*, LXI/2, April 1929, 230.

2.1. 8. el-Melikü’r-Rahîm Ebû Nasr Hüsrev Fîrûz b. Ebû Kâlicâr Dönemi (1048-1055)

2.1.8.1. el-Melikü’r-Rahîm’in Tahta Geçmesi

Ebû Kâlicâr Cenâb’da vefat etmesinin ardından orduda bulunan Türkler malları yağmalayınca Ebû Kâlicâr’ın oğlu Ebû Mansûr Fûlâd Sütûn, askerlerden ayrı bir yerde kalan vezir Ebû Mansûr’un yanına gitmek zorunda kalmıştı. Bunu haber alan Türkler ise Ebû Mansûr ve vezirin de mallarını yağmalamak istediler, ancak orduda bulunan Deylemliler buna izin vermemesi üzerine Türkler Şîrâz’a döndüler. Ebû Mansûr da onların ardından Şîrâz’a giderek burada bulunan Deylemliler’in sayesinde şehri ele geçirdi.

Öte yandan Ebû Kâlicâr’ın ölüm haberi Bağdat’a ulaşınca, burada bulunan diğer oğlu el-Melikü’r-Rahîm Ebû Nasr Hüsrev orduyu toplayıp hükümdarlığını destekleme hususunda onlardan yemin etmelerini istedi. Ayrıca Halife el-Kâim-Biemrullâh’a da elçi gönderip, ondan Bağdat’ta hutbeyi kendi adına okunmasını ve kendisine “el-Melikü’r-Rahîm” lakabını vermesini istedi.⁸⁴³ Halife ise el-Melikü’r-Rahîm lakabı hariç onun diğer isteklerini kabul ederek ona: “Allah’a mahsus olan sıfatların lakap olarak verilmesinin caiz olmadığını” söyleyerek ona bu lakabı vermekten imtina etti. Ancak buna rağmen Ebû Nasr Hüsrev “el-Melikü’r-Rahîm” lakabını kullandı.⁸⁴⁴

Bu arada hutbenin el-Melikü’r-Rahîm adına okunmasıyla birlikte; Irak, Hûzistân bölgeleri ile kardeşi Ebû Ali Keyhüsrev’in hâkimiyetinde bulunan Basra bölgesinde de hutbe el-Melikü’r-Rahîm adına okundu ve böylece bu bölgeler el-Melikü’r-Rahîm’in hâkimiyetine girmiş oldu. el-Melikü’r-Rahîm buraları hâkimiyeti altına aldıktan sonra Fars Büveyhîleri’nin başkentini elinde bulunduran kardeşi Ebû Mansûr’un üzerine diğer kardeşi Ebû Sa’d’ı bir orduyla birlikte sevk etti. Ebû Sa’d ve ordusu Şîrâz’ı ele geçirerek burada hutbeyi el-Melikü’r-Rahîm Ebû Nasr Hüsrev adına okuttu ve ayrıca

⁸⁴³ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 131; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 652; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü’z-zâhire*, V, 46; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü’s-Safâ*, IV, 177; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 588; Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, II/III, 430; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 130; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 165.

⁸⁴⁴ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 131; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 652; en-Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, XVI, 152. Krş. Seccâdî, “Âl-i Büveyh”, *DMBİ*, I, 32.

Ebû Mansûr ile annesini yakalayarak İstahr Kalesi'ne hapsedirdi (Şevval 440/Mart-Nisan 1049).⁸⁴⁵

2.1.8.2. Şîrâz ve Ahvâz'da Meydana Gelen Olaylar

Şîrâz ele geçirildikten bir yıl sonra yani 411 yılı Muharrem ayında (Haziran-Temmuz 1049) el-Melikü'r-Rahîm, Ahvâz'dan Şîrâz'a doğru hareket etti ve Şîrâz'a yaklaştığı zaman şehre girmek üzere yakın bir yerde karargâh kurdu. Ancak daha sonra Şîrâzlı Türkler ile ordusunda bulunan Bağdatlı Türkler arasında anlaşmazlıklar baş göstermiş ve bundan dolayı her iki taraf arasında çatışmalar meydana gelmiş ve meydana gelen bu çatışmaların sonucunda Şîrâzlı Türkler'in galip gelmesiyle birlikte Bağdatlı askerler Irak'a geri gitmek zorunda kalmışlardı. Bunun üzerine el-Melikü'r-Rahîm de onlarla birlikte dönmek zorunda kaldı. Zira Fars'ta bulunan Deylemliler, İstahr Kalesi'nde tutulan kardeşi Ebû Mansûr Fûlâd Sütûn'u destekliyorlardı. İşte bu sebeplerden dolayı el-Melikü'r-Rahîm 441 yılının Rebûlevvel ayında (Ağustos-Eylül 1049) Ahvâz'a dönüp orada ikamet etti. Ayrıca Errecân'da da kardeşleri Ebû Sa'd Hüsrevşâh ile Ebû Tâlib Kâmrev'i vekil olarak bıraktı. Bu arada Fars bölgesinde karışıklıklar meydana gelmiş, Ebû Mansûr Fûlâd Sütûn kendisine yardım eden Türk ve Deylemliler sayesinde bu karışıklıklardan yararlanarak hapisten kurtularak İstahr Kalesi'ne yerleşmişti. Ayrıca Fars askerlerinden önde gelen bir grup ile pek çok asker de gelip ona katılmıştı. Bu gelişmelerle birlikte gücüne güç katan Ebû Mansûr Fûlâd Sütûn, Fars diyarını ele geçirdikten sonra⁸⁴⁶ adamlarıyla birlikte Ahvâz'ı da zapt etmek gayesiyle Errecân üzerine yürüdü.⁸⁴⁷

Fars'ta bu olaylar meydana gelirken el-Melikü'r-Rahîm Ahvâz'dan Râmhürmüz'e döndüğü esnada Melh Vadisi (Tuz Vadisi) denilen yerde Ebû Mansûr Fûlâd Sütûn yönetimindeki Fars askerleriyle karşılaştı (Zilkadde 441/Mart-Nisan 1050)

⁸⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 131; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 652; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XVI, 152; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 177; Bowen, "The Last Buwayhids", LXI/2, 235-236; Âstîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 588; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 93; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 159; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 130-131; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 165-166.

⁸⁴⁶ *el-Kâmil*'in Türkçe tercümesinde bu kısım yanlışlıkla: "el-Melikü'r-Rahîm Ahvâz'a dönünce bütün şehirleri hâkimiyeti altına aldı, bunun, üzerine çok sayıda asker onun üzerine yürüdü ve Fars diyarını istilâ ettiler" şeklinde tercüme edilmiştir. Orijinal metinde ise yukarıda yazdığımız hâliyle zikredilmektedir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 137.

⁸⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, (Neşr. Muhammed Yûsuf ed-Dakkâr), 288; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 652-653; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 177; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 159; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 131; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 166; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 632.

ve aralarında çetin bir savaş meydana geldi. Savaş esnasında el-Melikü'r-Rahîm'in askerlerinden bir kısmının onun saflarını terk etmesi üzerine el-Melikü'r-Rahîm bozguna uğradı ve kardeşleri Ebû Sa'd ve Ebû Tâlib ile birlikte Basinnî'ye oradan da Vâsıt'a gitti. Bunun üzerine Fars askerleri Ahvâz üzerine yürüyerek şehri alıp, şehrin dışına çadırlarını kurdular.⁸⁴⁸ Ancak Fars askerleri kendi aralarında düştükleri ihtilaflar yüzünden askerlerin bir kısmı burada fazla kalmayarak 442 yılının Muharrem ayında (Mayıs-Haziran 1050) Fars'a geri döndü, geriye kalanlar ise el-Melikü'r-Rahîm'e itaat arz ettiler.⁸⁴⁹

2.1.8.3. el-Melikü'r-Rahîm'in Râmhürmüz'ü Ele Geçirmesi ve Daha Sonra Ahvâz'da Bozguna Uğraması

443 yılının Muharrem (Mayıs-Haziran 1051) ayında Arap ve Kürtlerden müteşekkil kalabalık bir grup Mutârid b. Mansûr ile Mezkûr b. Nizâr liderliğinde Hûzistân'ın Surrak şehrini yağmaladıktan sonra Hûzistân'ın bir diğer şehri olan Devrak (Devrek)'i da yağmalamışlardı. el-Melikü'r-Rahîm ise bu gelişmelerden haberdar olunca bunların üzerine bir ordu sevk etti. İki taraf arasında Surrak ile Dûrak yakınlarında meydana gelen savaşta el-Melikü'r-Rahîm'in askerleri galip gelerek yağmacı gruptan liderleri Mutârid de dâhil pek çok kişi öldürüldü, geriye kalanlar ise perişan bir hâlde kaçarak geri döndüler. Ayrıca onların yağmalamış olduğu mallar da geri alındı.

el-Melikü'r-Rahîm bu zaferden sonra Dübeys b. Mezyed, el-Besâsîri ve diğer bazı şahıslarla birlikte Asker-i Mükrem'den Erbak Köprüsü'ne doğru harekete geçti. Onların bu hareketinden sonra Şîrâz hâkimi Ebû Mansûr Fûlâd Sütûn, Hezâresb b. Bengîr (veya Hezârşeb b. Tengîr), Mansûr b. el-Hüseyn el-Esedî ve bu ikisinin maiyetindeki Türkler ile Deylemliler de Errecân'dan Tüster'e doğru harekete geçtiler. Ancak el-Melikü'r-Rahîm onlardan önce Tüster'e vararak Ebû Mansûr Fûlâd Sütûn'un öncü birliklerini burada bozguna uğrattı.

⁸⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 140; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 653; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 177; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 588; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 159; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 131; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 166; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 632.

⁸⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 143; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 653; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 177; Bowen, "The Last Buwayhids", LXI/2, 236; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 159; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 131; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 166; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 632.

Öte yandan Hezâresb'in bölgede bulunan askerleri arasında Şîrâz hâkimi Ebû Mansûr Fûlâd Sûtûn'un öldüğüne dair söylentiler çıkmış ve bu yüzden burada bulunan askerlerin çoğu el-Melikü'r-Rahîm'in saflarına katılmış ve çok az bir kısmı ise geri dönmüştü. Bu gelişmeyle birlikte el-Melikü'r-Rahîm, Hezâresb'in adamlarının bulunduğu bir diğer yer olan Râmhürmüz'e bir ordu sevk etti ve zorlu bir kuşatmanın ardından Râmhürmüz, el-Melikü'r-Rahîm'in askerleri tarafından ele geçirildi. Ayrıca Hezâresb'in burada bulunan askerlerinden bir kısmı da esir alındı, geriye kalanlar ise kaçarak İzec'te bulunan Ebû Mansûr Fûlâd Sûtûn'la birlikte bulunan Hezâresb'in yanına gittiler. Böylece el-Melikü'r-Rahîm Râmhürmüz'ü hâkimiyeti altına almış oldu (Rebûlevvel 443/Temmuz-Ağustos 1051).⁸⁵⁰

Bu arada el-Melikü'r-Rahîm'in Tüster'de kazanmış olduğu bu zafer üzerine Tüster'den İzec'e gitmiş olan Ebû Mansûr Fûlâd Sûtûn ve beraberindekiler el-Melikü'r-Rahîm'den korktukları için İzec'ten Tuğrul Bey'e haber göndererek ona itaat arz edip, ondan yardım istediler. Bunun üzerine Tuğrul Bey de onlara çok sayıda asker gönderdi. Bu durum ise el-Melikü'r-Rahîm ve ordusunda bulunan askerlere ulaştınca, askerlerin büyük bir kısmı el-Melikü'r-Rahîm'in yanından ayrıldılar. Bunlar arasında el-Besâsirî, Nûruddevle Dübeys b. Mezyed, Araplar ve Kürtler de yer almaktaydılar. Onların gitmesiyle birlikte el-Melikü'r-Rahîm'in yanında sadece Ahvâzlı Deylemliler ve az sayıdaki Bağdatlı Türkler kalmıştı. Bunun üzerine el-Melikü'r-Rahîm kendini sağlama almak ve Bağdat'tan da askerlerin gelmesini beklemek üzere Asker-i Mükrem'den Ahvâz'a dönmeye karar verdi. Bu arada daha sonra zikredeceğimiz üzere İstahr Kalesi'nin hâkimi olan Ebû Nasr b. Hüsrev'in el-Melikü'r-Rahîm'den yardım istemesi üzerine el-Melikü'r-Rahîm kardeşi Ebû Sa'd'ı Fars'a göndermişti. Aslında el-Melikü'r-Rahîm'in böyle bir harekete girişmesinin asıl nedeni İstahr Kalesi'ni ele geçirmek suretiyle Ebû Mansûr Fûlâd Sûtûn ve beraberinde bulunanların canlarının sıkılacağını ve onunla uğraşmak üzere Fars'a geri döneceklerini ve böylece üzüntülerinin artıp cesaretlerinin kırılacağını ummasıydı. Ancak bunlar Ebû Sa'd ile hiç ilgilenmedikleri gibi 441 yılının Rebûlâhîr ayının sonlarına doğru (Ağustos-Eylül 1051) doğruca

⁸⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 149-150; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 653. Krş. Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 166.

Ahvâz'a yönelerek el-Melikü'r-Rahîm üzerine yürüdüler.⁸⁵¹ İki taraf arasında Ahvâz'da yapılan şiddetli bir savaşın ardından el-Melikü'r-Rahîm yenilmiş ve Ahvâz'dan kaçarak zor şartlar altında az sayıda adamlarıyla birlikte Vâsıt'a ulaşabilmişti. Ayrıca bu savaş esnasında el-Melikü'r-Rahîm'in veziri Kemâlü'l-Mülk Ebû'l-Meâlî b. Abdürrahîm'de kaybolmuş ve kendisinden hiç haber alınamamıştı. Bu arada el-Melikü'r-Rahîm'in Ahvâz'dan kaçmasıyla birlikte şehir yağmalanmış ve birkaç yerde ateşe verilmişti.⁸⁵²

Ebû Mansûr Fûlâd Sütûn ve beraberinde bulunanlar bu zaferin ardından daha sonra zikredeceğimiz üzere Şîrâz'ı ele geçiren Ebû Sa'd'ı oradan uzaklaştırmak için Ahvâz'dan ayrılarak Şîrâz'a gittiler. Onların buradan ayrılmaları üzerine Ahvâz'da hutbe tekrar el-Melikü'r-Rahîm adına okundu ve orada bulunan askerler de el-Melikü'r-Rahîm'e haber göndererek onu Ahvâz'a davet ettiler.⁸⁵³

2.1.8.4. el-Melikü'r-Rahîm'in İstahr ve Şîrâz'a Hâkim Olması

İstahr Kalesi'ne hâkim olan Ebû Nasr b. Hüsrev'in iki kardeşi Ebû Mansûr Fûlâd Sütûn'un emriyle Hezâresb tarafından tutuklanmışlardı. Bunun üzerine Ebû Nasr ile Ebû Mansûr Fûlâd Sütûn, Hezâresb'in düşmanı olan el-Melikü'r-Rahîm'e mektup göndererek ona itaat arz edip, Fars şehirlerini zapt etmek üzere kardeşini kendisine yardıma göndermesini istedi. el-Melikü'r-Rahîm de kardeşi Ebû Sa'd'ı bir orduyla birlikte onun yardımına gönderdi. Ebû Sa'd, Devletâbâd (دولتآباد)'a⁸⁵⁴ ulaştığında Deylemliler, Araplar, Türkler ve Kürtler'den müteşekkil Fars askerleri de onlara katıldılar. Ebû Sa'd daha sonra buradan adamlarıyla birlikte İstahr Kalesi'ne gitti ve burada askerleriyle birlikte, kale hâkimi Ebû Nasr tarafından misafir edildiler. Ayrıca Ebû Nasr ona ve adamlarına çeşitli armağanlar, yiyecek ve elbise de verdi.

Ebû Sa'd ve adamları İstahr'da bir süre kaldıktan sonra Behender Kalesi'ne yürüyerek orayı muhasara altına aldılar. Öte yandan bu muhasara sırasında Fars

⁸⁵¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 151; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 817. Krş. Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 166; Seccâdî, "Âl-i Bûveyh", *DMBİ*, I, 632.

⁸⁵² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 151; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 331; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVIII, 480; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 817. Krş. Müneymine, *Târihu'd-Devleti'l-Büveyhiyye*, 159; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 166.

⁸⁵³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 151; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 817. Krş. Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 166; Seccâdî, "Âl-i Bûveyh", *DMBİ*, I, 632.

⁸⁵⁴ Şîrâz dışında kalan bir yer olup, Şîrâz'dan Ahvâz'a gitmek isteyen askerler Devletâbâd üzerinden geçmekteydiler. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II, 486.

şehirlerinin muhafızlığını yapan komutanlardan itaat arz ettiklerini bildiren mektuplar gelmişti. Bunun üzerine Ebû Sa'd buradan ayrılarak Şîrâz'a gitti ve 443 yılının Ramazan ayında (Ocak-Şubat 1052) Şîrâz'ı zapt etti.

Daha önce de değinildiği gibi Ebû Sa'd'ın Şîrâz'ı zapt ettiği haberi kardeşi Ebû Mansûr Fûlâd Sûtûn ve beraberinde bulunan Hezâresb ve Mansûr b. el-Hüseyn el-Esedî'ye ulaşınca, bunlar askerleriyle birlikte el-Menku'r-Rahîm'in üzerine yürüyerek onu Ahvâz'da bozguna uğratmışlardı. Ebû Mansûr Fûlâd Sûtûn ve beraberindekiler bu zaferin ardından Şîrâz'ı geri almak üzere Şîrâz'da bulunan Ebû Sa'd'ın üzerine yürüdüler. Ancak onlar Şîrâz'a yaklaştıkları zaman Ebû Sa'd ve adamları onlara saldırarak onları mağlûp ettiler ve bunun üzerine onlarda kaçarak Behender Kalesi'nin bulunduğu dağa sığındılar. Lakin buna rağmen iki taraf arasında çarpışmalar devam etmiş ve nihayetinde Ebû Sa'd'ın askerleri galip gelerek Ebû Mansûr Fûlâd Sûtûn'un ordusundan pek çok kişiyi öldürmüşlerdi (16 Şevval 443/20 Şubat 1052). Ebû Mansûr Fûlâd Sûtûn ise Behender Kalesi'ne kaçarak oraya kapandı ve ileride de zikredeceğimiz üzere 445 (1054) yılına kadar burada kaldı.⁸⁵⁵

2.1.8.5. Basra, Errecân ve Çevresinin Hâkimiyet Altına Alınması

el-Melikü'r-Rahîm Şîrâz ve Ahvâz'a tekrar hâkim olduktan sonra 444 yılının Şaban ayında (Kasım-Aralık 1052) el-Besâsîri komutasında bir orduyu Basra'yı elinde tutan kardeşi Ebû Ali Keyhüsrev'in üzerine sevk etti. Ebû Ali Keyhüsrev, el-Besâsîri yönetimindeki bu orduya karşı koymak üzere Basra'dan gemilerle askerler gönderdiyse de bu askerler yenilmekten kurtulamadı. Daha sonra el-Melikü'r-Rahîm'in askerleri başta Dicle Nehri olmak üzere diğer bütün nehirleri istilâ ettikten sonra Matârâ'daki karargâhlarından kara yoluyla Basra'ya gittiler. Bunlar şehre yaklaştıklarında buranın yerli kabileleri olan Mudar ile Rebîa Kabileleri onlardan emân dilemeleri üzerine el-Melikü'r-Rahîm'in askerleri onlara emân verdiler. Yine aynı şekilde Basralılara da emân verdiler. Bu gelişmelerin ardından el-Melikü'r-Rahîm Basra'ya gelerek halka ihسانlarda bulunarak onların sevgisini kazandı. Öte yandan el-Melikü'r-Rahim Basra şehrine hâkim olunca Hûzistân'daki Deylemliler'in elçileri de gelip kendisine itaat arz ettiler. el-Melikü'r-Rahîm de bu teveccühlerinden dolayı onlara iltifatlarda bulunarak, Basra'daki işleri yoluna koymak ve düzeltmek için bir süre daha Basra'da kaldı.

⁸⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 150; İbn Haldûn, *el-İber: Târih-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 817. Krş. Seccâdi, "Âl-i Bûveyh", *DMBİ*, I, 632.

Bu arada Basra hâkimi Ebû Ali Keyhüsrev'e bakacak olursak; o, Basra'yı kaybettikten sonra Şatt-ı Osman'a giderek buraya sığınıp etrafında hendekler kazdı. Ancak el-Melikü'r-Rahîm, ona saldırarak Şatt-ı Osman'ı da ele geçirdi. Bunun üzerine Ebû Ali Keyhüsrev ve annesi Âbâdân'a giderek gemiye binip buradan Mehrûbân'a geçtiler ve daha sonra Sultan Tuğrul Bey'in yanına gitmek üzere Errecân'a buradan da İsfahân'da bulunan Sultan Tuğrul Bey'in yanına gittiler. Tuğrul Bey de onu iyi karşılayarak kendisine ikramlarda bulundu ve daha sonra da akrabalarından bir kadınla onu evlendirdi. Ayrıca Cerbâzekân'a bağlı bir şehri de ona iktâ olarak verdi ve aynı yöredeki iki kaleyi de ona teslim etti. el-Melikü'r-Rahîm ise kardeşinin ordusunda yer alan Deylemliler'i Basra'dan uzaklaştırıp yerlerine başkalarını aldıktan sonra Basra'yı el-Besâsîrî'ye teslim edip Ahvâz'a geri gitti. Bu arada Mansûr b. el-Hüseyn, Hezâresb ile el-Melikü'r-Rahîm arasında elçilerin gidip gelmesi sonucunda iki taraf arasında anlaşma sağlanmıştı. Bu anlaşma sonucunda ise Errecân ile Tüster'deki bazı yerler el-Melikü'r-Rahîm'in eline geçti.⁸⁵⁶ Bununla birlikte bir yıl sonra yani 545 yılının Cemaziyevvel ayında (Ağustos-Eylül 1053) Errecân'da ve etrafında meydana gelen karışıklıklar sonucunda el-Melikü'r-Rahîm, Errecân ve etrafındaki yerlerin tamamını hâkimiyeti altına aldı.⁸⁵⁷

2.1.8.6. Şîrâz'da Meydana Gelen Olaylar

Ebû Sa'd Şîrâz'ı ele geçirdiği zaman yanında bulunan Amîdüddevele Ebû Nasr b. ez-Zâhir adındaki kişi devlet içinde önemli bir mevkiye gelmiş ve bunun sonucunda da yönetime ortak olmuştu. Ayrıca burada bulunan askerleri de küçümseyerek onları yönetimden uzaklaştırmıştı. Bu durum ise Ebû Sa'd'ı İstahr Kalesi'ne davet edip, Şîrâz'ı ele geçirme konusunda ona yardımcı olan Ebû Nasr b. Hüsrev'in endişelenmesine neden olmuştu. Nitekim Ebû Nasr b. Hüsrev bu endişelere son vermek üzere askerlerle birleşerek Amîdüddevele Ebû Nasr b. ez-Zâhir'i tutuklayıp, Behender Kalesi'nde bulunan Ebû Mansûr Fûlâd Sütûn b. Ebû Kâlicâr'ı Şîrâz'a davet etti.⁸⁵⁸ Ebû Sa'd ise bu gelişmeler üzerine az sayıdaki bir grupla birlikte Şîrâz'dan ayrılarak Ahvâz'a döndü. Ebû Sa'd'ın ayrılmasıyla birlikte Ebû Mansûr Fûlâd Sütûn Şîrâz'ı zapt

⁸⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 160-161; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 656. Krş. Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 160; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 167.

⁸⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 164-165; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 656. Krş. Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 160; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 167

⁸⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 166; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 656-657; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 588; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 160;

ederek, burada hutbeyi Tuğrul Bey adına okutmaya başladı ve böylece Şîrâz Selçuklu hâkimiyetine girmiş oldu (Şevval 445/1054).⁸⁵⁹

Bu gelişmeyle birlikte Şîrâz'da iki yıl boyunca hutbe Tuğrul Bey adına okundu. Ancak İstahr Kalesi'ni hâkimiyeti altına alan ve Deylemliler'in önde gelen komutanlarından olan Fûlâd b. Hüsrev ed-Deylemî'n Şîrâz'ı ele geçirmesiyle birlikte bu durum son bulmuştu. Şöyle ki Fûlâd b. Hüsrev ed-Deylemî 447 yılının Muharrem ayında (Nisan-Mayıs 1055) Şîrâz üzerine yürüyerek Ebû Mansûr Fûlâd Sütûn'u şehirden uzaklaştırarak burada Tuğrul Bey adına okunan hutbeyi kaldırıp, Şîrâz'da hutbeyi el-Melikü'r-Rahîm ile kardeşi Ebû Sa'd adına okutmaya başlamıştı. Ayrıca onlara yazdığı bir mektupla da durumu bildirerek onlara itaatini arz etmişti.⁸⁶⁰ Ancak onlar, Fûlâd'a güvenmedikleri gibi onun kendilerine karşı bir hile içinde olduğunu anladılar. Bu yüzden Ebû Sa'd Errecân'dan büyük bir orduyla harekete geçerek onun üzerine yürüdü. Bu arada kardeşi Ebû Mansûr Fûlâd Sütûn'un da ona katılmasıyla birlikte iki kardeş el-Melikü'r-Rahîm'e itaat arz ederek Şîrâz üzerine yürüyüp şehri kuşattılar. Bu kuşatma şehirde erzak bitinceye kadar devam etti. Bu durum ise şehirde kıtlık ve pahalılığın artmasına yol açmıştı. Bu gelişmeler sonucunda durumun kendi aleyhinde gittikçe kötü bir hâl aldığını gören Fûlâd, Şîrâz'ı terk ederek Deylemliler'le birlikte Beyzâ yöresine ve oradan da İstahr Kalesi'ne gitmek zorunda kaldı. Fûlâd ve beraberindekilerin Şîrâz'dan ayrılmaları üzerine Ebû Sa'd ile Ebû Mansûr Fûlâd Sütûn askerlerle birlikte Şîrâz'a girdiler ve şehri zapt edip orada kaldılar. Böylece Şîrâz bir kez daha Büveyh hâkimiyetine girmiş oldu.⁸⁶¹

⁸⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 166; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 657; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, 178; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İrân*, II, 588; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 160; Merçil, "Büveyhîler", *DİA*, VI, 498; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İrân*, 167.

⁸⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 175; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 350-351; İbn Haldûn, *el-İber: Târîh-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyeti), 823; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İrân*, II, 588; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 160; Rızâyî, *Târîh-i Deh Hezâr Sâl-i İrân*, II, 301; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İrân*, 167.

⁸⁶¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 175; İbn Haldûn, *el-İber: Târîh-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyeti), 823; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İrân*, II, 588; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 160; Rızâyî, *Târîh-i Deh Hezâr Sâl-i İrân*, II, 301.

2.1.8.7. el-Melikü'r-Rahîm'in Tutuklanması

Sultan Tuğrul Bey 22 Ramazan 447 (15 Aralık 1055) yılında Bağdat'a girdikten⁸⁶² sonra burada hutbeyi kendi adına okutmasıyla birlikte Bağdat'ta Büveyh hâkimiyeti son bulmuştu.⁸⁶³ Ancak yapılan müzakereler sonucunda Tuğrul Bey; el-Melikü'r-Rahîm ve adamlarına emân vererek onların Bağdat'ta kalmalarına izin vermişti. Lakin onların Bağdat'ta kalması burada meydana gelecek olan olayların daha da körüklenmesine yol açacaktı. Şöyle ki Tuğrul Bey'in ordusunda bulunan askerler Bağdat'a geldiklerinde yiyecek aramak ve halktan istedikleri şeyleri satın almak maksadıyla şehre dağılmışlardı. Bu arada bazı askerler saman temin etmek için reayadan birini yanlarına almışlardı. Ancak bu kişi askerlerin ne dediğini anlamadığından halktan yardım istemek zorunda kalmıştı. Bunun üzerine durumu yanlış anlayan pazardaki halk galeyana gelerek askerlere saldırmaya başlamıştı. Şehirde bulunan halk ise bu kargaşayı duyunca el-Melikü'r-Rahîm ile askerlerinin Tuğrul Bey'e karşı savaşa girdiklerini zannettiler. Böylece Kerh ahalisi dışında herkes Bağdat içinde buldukları Oğuzları öldürmeye başladı. Ayrıca bununla da yetinmeyerek Bağdat dışında bulunan Sultan Tuğrul Bey'in ordusuna da saldırmaya niyetlendiler. Ancak el-Melikü'r-Rahîm ve askerleri onların ardından gitmekte geç kalınca bu emellerini gerçekleştiremediler. Öte yandan el-Melikü'r-Rahîm'in önde gelen adamları ise bu olaylar üzerine töhmet altında kalmamak için halifelik sarayına girerek orada kalmışlardı.

Tuğrul Bey'in askerlerine gelecek olursak; askerler Bağdat halkının yaptıklarını ve şehirden çıktıklarını görünce onlarla çatışmaya giriştiler ve büyük kayıpların sonucunda onları yenerek geri çekilmelerini sağladılar. Daha sonra orduda bulunan Oğuzlar; Reisü'r-rüesâ ile aile efradının evlerinin bulunduğu Derb-i Yahyâ ve Derb-i Selîra'î yağmaladılar. Bu arada yağmalanan yerler arasında içinde cami ve saray

⁸⁶² Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelme nedeni, sonrasında Bağdat'ta meydana gelen olaylar ve bunun sonucunda da Tuğrul Bey'in buradaki Büveyh hâkimiyetine son vermesine dair daha fazla bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 178-179.

⁸⁶³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 179; Ebü'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 173; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVIII, 492; Hamdullâh Müstevfî, *Târîh-i Güzîde*, 425; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârih Selçuklu Devleti*, (Çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş), Selenge Yayınları, İstanbul 2010, 98; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 167; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 659-660; Bowen, "The Last Buwayhids", LXI/2, 238; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 589; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 95; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 162; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 132; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 38; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 169; Bosworth, "The Political and Dynastic History of The Iranian World (A. D. 1000-1217)", V, 46; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 632.

bulunan er-Rusâfe ile halifelerin türbeleri de yer almaktaydı. Oğuzlar buralardan sayısız mal aldılar, zira o yöre halkı oranın kutsal bir yer olduğuna inandıkları için mallarını oraya nakletmişlerdi. Bu olaylar sonucunda halk büyük bir felâkete maruz kalmış ve bu kargaşa ortamından dolayı şehirde cuma namazları bile kılınamamıştı.

Bu olayların ertesi günü Tuğrul Bey, halifeye haber gönderip ona serzenişte bulunarak meydana gelen tüm bu olaylardan el-Melikü'r-Rahim ile askerlerini sorumlu tutarak halifeye: “Eğer hemen gelirlerse kendilerini temize çıkarırlar, şayet huzura gelmekte geç kalırlarsa işte o zaman bütün bu olayları onların gerçekleştirdiğine kesin olarak inanırım” dedi ve el-Melikü'r-Rahîm ve onun ileri gelen adamlarının yanına gelmeleri için onlara emân verdi. Bunun üzerine halife onlara Tuğrul Bey'in yanına gitmelerini emretti. Onlar da ata binip Tuğrul Bey'in yanına gitmek üzere harekete geçtiler. Bu arada halife, onlarla beraber Sultan Tuğrul Bey'in zihnini bulandırıp, bu işlerle onların hiçbir şekilde ilgilerinin olmadığını söylemek üzere bir de elçi göndermişti. Ancak bunlar Sultan Tuğrul Bey'in çadırının bulunduğu yere vardıklarında Oğuzlar onlara saldırarak mallarını yağmaladılar ve ardından da onları Tuğrul Bey'in huzuruna getirdiler. el-Melikü'r-Rahîm, Sultan Tuğrul Bey'in çadırına girince, Tuğrul Bey onun ve mahiyetindekilerin tutuklanmasını emretti ve bu emir üzerine 447 yılı Ramazan ayının son günü (23 Aralık 1055) hepsi tutuklanarak hapsedildi.⁸⁶⁴ Daha sonra el-Melikü'r-Rahîm önce Rey'de bulunan Sîrevân Kalesi'ne⁸⁶⁵ ardından da yine Rey'de bulunan Taberek Kalesi'ne gönderildi (448/1056) ve ömrünün sonuna kadar burada tutuklu kaldı (ö. 450/1058-1059).⁸⁶⁶

Bu arada Sultan Tuğrul Bey, el-Melikü'r-Rahîm'i tutuklattıktan sonra Basra ve Ahvâz arazisini 360 bin dinar karşılığında Hezâresb b. Bengir b. İyâd'a iltizam olarak

⁸⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 180-181; Ebü'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 173; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVIII, 492; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, I, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara 1999, 306-307; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 660; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 178-179; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 95; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 162-163; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 132 vd.; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamânı*, 39; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 169-170; Seccâdî, “Âl-i Büveyh”, *DMBİ*, I, 633.

⁸⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 181; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, 660; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 95; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 162; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 134; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 170; Bowen, “The Last Buwayhids”, *LXI/2*, 238; Seccâdî, “Âl-i Büveyh”, *DMBİ*, I, 633.

⁸⁶⁶ Hamdullâh Müstevfî, *Târîh-i Güzîde*, 425; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârih Selçuklu Devleti*, 99; Bowen, “The Last Buwayhids”, *LXI/2*, 238; V. Minorsky, “La Domination des Dailamites”, 16.

vermiş ve Errecân'ı da ona iktâ etmişti. Ayrıca iltizama verdiği şehir ve kasabalar hariç Ahvâz'da kendi adına hutbe okutmasını emretmişti. Bunun dışında Ebû Ali Keyhüsrev'e de Karmâsîn ve ona bağlı yerleri iktâ olarak vermişti.⁸⁶⁷

Böylece Büveyhîler'in Irak kolu yıkılmış, Fars ve Hûzistân kısmı ise Hûzistân bölgesinin hâkimiyeti yitirilmesine rağmen Ebû Mansûr Fûlâd Sütûn hâkimiyetinde Fars'ta varlığını bir süre daha idame ettirmiştir.

2.1.9. Fars-Hûzistân Büveyhîleri'nin Yıkılması

Tuğrul Beyin Ahvâz ve çevresinde hutbeleri kendi adına okutmasıyla birlikte Hûzistân Büveyhîler'in hâkimiyetinden çıkmıştı. Ancak Şîrâz hâlâ Büveyhîler'in hâkimiyeti altındaydı. Nitekim daha önce de değinildiği gibi Şîrâz şehri Ebû Mansûr Fûlâd Sütûn ile Ebû Sa'd tarafından ele geçirilmiş ve şehir ele geçirildikten sonra her iki kardeş, el-Melikü'r-Rahîm'e itaat arz ederek Şîrâz'a yerleşmişlerdi. Ancak Ebû Mansûr Fûlâd Sütûn buraya yerleştikten kısa bir süre sonra el-Melikü'r-Rahîm'in başına gelenleri haber alınca kardeşi Ebû Sa'd'ı öldürerek Şîrâz'a tekrar tek başına hâkim olmuştu. Lakin onun bu hâkimiyeti çok uzun sürmemiştir. Nitekim Ebû Mansûr Fûlâd Sütûn, annesinin tavsiyesi üzerine veziri Sâhib Âdil'i öldürünce vezirin sipâhsâlârı (başkumandan) olan Fazl b. Hasan (Fazlûye-i Şebânkâre), ona karşı harekete geçerek, onu tutuklayıp ömrünün sonuna kadar Şîrâz'da bulunan bir kaleye hapsedirmişti. Bu arada Ebû Mansûr Fûlâd Sütûn'un annesi ise bir hamamda suyun içinde boğdurularak öldürülmüş ve böylece Fazlûye Şîrâz'a hâkim olmuş oldu (448/1056).⁸⁶⁸

Şebânkâre reisi Fazlûye'nin Şîrâz'a hâkim olmasıyla birlikte buradaki Büveyh hâkimiyeti son bulmuş ve böylece Fars-Hûzistân Büveyhîler'i tamamen yıkılarak tarih sahnesinden çekilmiş ve bu gelişmeyle birlikte Büveyhîler tarih sahnesinden tamamen çekilmiş oldular.

⁸⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 182; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 661; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 96; Seccâdi, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 633.

⁸⁶⁸ İbnü'l Belhî, *Fârsnâme*, 166; Zerkûb-ı Şîrâzî, *Şîrâznâme*, 38-39; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 180; Bowen, "The Last Buwayhids", *LXI/2*, 239-240; Busse, "Iran Under The Buyids", IV, 303-304; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 163; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 135; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 167; Seccâdi, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 633-639; V. F. Büchner, "Şebânkâra", *İA*, MEB, İstanbul 1979, XI, 370; Merçil, "Büveyhîler", *DİA*, VI, 500.

2.2. CİBÂL (İSFAHÂN- REY-HEMEDÂN) BÜVEYHÎLERİ (331-414/943-1029)

2.2.1. Rükñüddeve Ebû Ali Hasan b. Büveyh Dönemi (943-976)

Ebû Şücâ Büveyh'in ortanca oğlu olan Rükñüddeve Ebû Ali Hasan b. Büveyh daha önce de değinildiği gibi önce Mâkân b. Kâkî'nin daha sonra ise Merdâvîc b. Ziyâr'ın emri altına girmişti. Ancak bu durum uzun sürmemiştir. Nitekim Rükñüddeve Ebû Ali ve kardeşleri Merdâvîc b. Ziyâr'a başkaldırmış, bunun sonucunda da Fars ve çevresindeki pek çok yerde hâkimiyet kurmuşlardır. Bunun dışında Büveyhoğulları'nın Cibâl bölgesinde ki ilk başarıları da daha önce de değinildiği gibi Muzaffer b. Yâkût'a karşı savaşp kısa bir süreliğine de olsa İsfahân'ın ele geçirilmesiyle gerçekleşmiştir (321/933). Ancak şehri ele geçiren İmâdüddeve Ebû'l Hasan Ali b. Büveyh, buranın kendisi için güvenli olmadığını bildiğinden şehri boşaltmıştı (321/933). Bununla birlikte daha önce de zikrettiğimiz nedenlerden dolayı Merdâvîc b. Ziyâr öldürülünce İmâdüddeve, kardeşi Rükñüddeve Ebû Ali Hasan b. Büveyh yönetiminde bir orduyu Cibâl bölgesine sevk etmişti. Rükñüddeve de İsfahân üzerine yürüyerek burada bulunan Veşmgîr b. Ziyâr'ın adamlarını yenerek şehri ele geçirdi (323/934-935).⁸⁶⁹ Bunun üzerine Veşmgîr, Rükñüddeve'yi İsfahân ve çevresinden uzaklaştırmak için bir ordu hazırlayarak İsfahân üzerine yürüdü. Böylece iki taraf arasında Cibâl hâkimiyeti için uzun süren bir mücadele başlamış ve bu mücadelenin sonucunda da Rükñüddeve, Veşmgîr'e yenilerek Fars'a ağabeyinin yanına geri dönmek zorunda kalmıştı (327/938-939).⁸⁷⁰ Bu gelişme sonucunda İsfahân'ı kaybeden Rükñüddeve'nin hâkimiyetinde herhangi bir yer kalmamıştı. Bu yüzden Rükñüddeve 328 (939-940) yılında Vâsî'tı ele geçirmek üzere harekete geçerek Vâsî yakınlarında karargâh kurdu. Halife er-Râzî ile Beckem ise Rükñüddeve'nin Vâsî önlerine geldiğini haber alınca Bağdat'tan Vâsî'a doğru harekete geçtiler. Bunun üzerine şartların kendi aleyhine geliştiğini gören Rükñüddeve, askerlerinin maaşlarını ödememesinin verdiği sıkıntının da etkisiyle Vâsî'tan ayrılarak Ahvâz'a oradan da Ramhürmüz'e gitti. Rükñüddeve burada bir süre kaldıktan sonra Veşmgîr'in Mâkân b. Kâkî'ye yardım etmek üzere askerlerini Cürcân'a göndermesiyle savunmasız kalan

⁸⁶⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 625; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 572; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 73; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 636; Harold Bowen, "Rükñ-üd-Devle", *İA*, MEB, İstanbul 1964, IX, 799; Ahmet Güner, "Rükñüddeve", *DİA*, TDV, Ankara 2008, XXXV, 285.

⁸⁷⁰ *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 340; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 28; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 572; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 73; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 637; Bowen, "Rükñ-üd-Devle", *İA*, IX, 799; Güner, "Rükñüddeve", *DİA*, XXXV, 285.

İsfahân üzerine tekrar yürüyerek Veşmgîr'in burada bulunan askerlerini yenip İsfahân'ı ikinci defa hâkimiyeti altına aldı (328/939-940).⁸⁷¹ Rükñüddeve İsfahân'ı tamamen hâkimiyeti altına aldıktan sonra Cibâl bölgesinin önemli şehirlerinden olan Veşmgîr'in hâkimiyetinde bulunan Rey'i ele geçirmek üzere harekete geçti. İbn İsfendiyâr ve Mar'aşî'de geçen bilgilere göre Rükñüddeve (Hasan b. Büveyh) Kirmân'dan harekete geçerek Rey' gelmiş ve Rey yakınlarında bulunan Meşkûye (metince Meşkû şeklinde geçmektedir)'de iki taraf arasında meydana gelen savaşta Büveyh kuvvetleri yenilgiye uğrayarak İsfahân'a çekilmişti.⁸⁷² Veşmgîr ise bu galibiyetten 3 gün sonra Rey'in kuzeyinde bulunan Denbâvend (Demâvend)'e gelerek Mâkân b. Kâkî'ye haber gönderip, onu huzuruna çağırdı. Bunu üzerine Mâkân b. Kâkî 329 (940) yılının aşure gününde Veşmgîr'in yanına gitti ve onun tarafından iyi bir şekilde karşılanıp ağırlandıktan sonra Rey şehrine gitti. Ancak bu esnada Sâmânîler'in hizmetinde bulunan Muhtâçoğulları'ndan⁸⁷³ Ebû Ali Ahmed b. Muhtâc (veya Ebû Ali Çağânî)'in⁸⁷⁴ Cürcân'dan ayrılarak Irak'a gitmek için Dâmgân'a gelmesi üzerine Veşmgîr, ona haber göndererek kendisiyle birleşmesini istedi. Bunun üzerine Mâkân b. Kâkî, amcasının oğlu Hasan b. Fîrûzân'ı Sârîye'de bırakarak Veşmgîr'in yanına gitti ve iki ordu İshakâbâd'da birleştiler.⁸⁷⁵ Şöyle ki Rükñüddeve, ağabeyi İmâdüddeve ile birlikte sürekli Ebû Ali'ye mektuplar yazarak ona Veşmgîr'e karşı girişeceği bir harekâta kendisine yardımcı olacaklarını vaat etmişlerdi ve bunun sonucunda da Ebû Ali, Büveyoğulları ile anlaşarak 329 yılının Muharrem (Ekim 940) ayında Rey şehrine doğru harekete geçmişti.⁸⁷⁶ Veşmgîr ise bu gelişmeler karşısında yukarıda zikrettiğimiz şekilde Mâkân b. Kâkî'den de yardım almanın yanı sıra birtakım tedbirler de aldı. Ancak buna rağmen

⁸⁷¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 394; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 31; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 572; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi*, III, 1795; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 73; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 637; Bowen, "Rükñ-üd-Devle", *İA*, IX, 799; Güner, "Rükñüddeve", *DİA*, XXXV, 285.

⁸⁷² İbn İsfendiyâr, *Târih-i Taberistân*, I, 320; Mar'aşî, *Târih-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, 73.

⁸⁷³ X. yüzyıldan XI. yüzyılın ortalarına kadar Mâverâünnehir'in Çağâniyân bölgesinde hüküm süren mahalli bir hanedanlıktır. Daha fazla bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, "Muhtâçoğulları", *Prof. Dr. Fikret İşıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995, 67 vdd.; aynı müellif, "Muhtâçoğulları", *DİA*, TDV, Ankara 2006, XXXI, 50.

⁸⁷⁴ Tam künyesi Ebû Ali Ahmed b. Ebû Bekr Muhammed b. el-Muzaffer b. Muhtaç'tır. Kendisi Sâmânîler'in Horâsân ordularının sipehsâlârlığını yapmış önemli bir komutan olup aynı zamanda Çağâniyân'da hüküm sürmüş olan Muhtâçoğulları'nın son hükümdarıdır. Daha fazla bilgi için bkz. W. Barthold, "Ahmed (Ebû Ali)", *İA*, MEB, İstanbul 1978, I, 169.

⁸⁷⁵ İbn İsfendiyâr, *Târih-i Taberistân*, I, 320-321; Mar'aşî, *Târih-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, 74. Krş. Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler*, 134.

⁸⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 38-39; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 578. Krş. Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler*, 134; Merçil, "Muhtâçoğulları", 72-73; aynı müellif, "Muhtâçoğulları", *DİA*, XXXI, 50.

iki taraf arasında 21 Rebûlevvel 329 (24 Aralık 940) tarihinde meydana gelen savaşta Veşmgîr yenilerek savaş meydanını terk etmiş, Mâkân b. Kâkî ise Deylem ve Gîl askerlerinden uluşan ordusuyla mücadeleye devam etmişse de yenilmekten kurtulamadı ve savaş meydanında öldürüldü.⁸⁷⁷ Böylece Veşmgîr'i bölgeden uzaklaştıran Sâmânî orduları başta Rey olmak üzere kısa bir süre içinde Zenkâh, Ebher, Kazvîn, Kum, Kerec, Hemedân, Nihâvend ve Hulvân sınırlarına kadar pek çok yeri ele geçirdiler (330/941-942).⁸⁷⁸ Ancak Sâmânî emîri Nasr b. Ahmed'in ölmesi üzerine ordu buradan geri çekilmek zorunda kaldı ve böylece Veşmgîr Rey'e geri gelerek burayı tekrar ele geçirdi. Bu arada Rüküddevle Rey'de meydana gelen bu karışıklıklardan haberdar olunca vakit kaybetmeden harekete geçerek Rey üzerine yürüdü ve ciddi bir mukavemetle karşılaşmadan şehri ele geçirdi ve böylece Cibâl Büveyhîleri'nin Rey ve İsfahân şubesini kurmuş oldu (331/943).⁸⁷⁹

2.2.1.1. Rüküddevle ile Ebû Ali Ahmed b. Muhtâc Arasında Meydana Gelen Olaylar

Büveyhîler Rey'e hâkim olunca Sâmânîler ilk başlarda buna karşı herhangi bir girişimde bulunmamışlardı. Ancak Sâmânî emîri Nûh b. Nasr Mâverâünnehir ve Horâsân'a tam anlamıyla hâkim olunca Rey şehrini tekrar ele geçirmek üzere 333 (944-945) yılında Ebû Ali Ahmed b. Muhtâc'ı Rüküddevle'nin üzerine gönderdi. Emrindeki kalabalık orduyla Rey'e doğru harekete geçen Ebû Ali Horâsân yakınlarında, Merv'de bulunan Emîr Nûh b. Nasr'ın yanına gitmek isteyen Veşmgîr b. Ziyâr⁸⁸⁰ ile karşılaşmıştı. Bunun üzerine Ebû Ali; onu, Emîr Nûh b. Nasr'ın yanına ulaştırmış, Emîr Nûh b. Nasr da Veşmgîr'e izzet ve ikramda bulunarak onu iyi ağırlamıştı. Ebû Ali'ye tekrar gelecek olursak; o, Rey şehrine doğru hareketine devam ettiği esnada Bîstâm'da

⁸⁷⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 38-39; İbn İsfendiyâr, *Târîh-i Taberistân*, I, 320-321; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 578; Mar'aşî, *Târîh-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, 73-74. Krş. Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler*, 134-135; Merçil, "Muhtaçoğulları", 72-73; aynı müellif, "Muhtâçoğulları", *DİA*, XXXI, 50.

⁸⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 55; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 578. Krş. Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler*, 136; Erdoğan Merçil, "Muhtaçoğulları", 73; aynı müellif, "Muhtâçoğulları", *DİA*, XXXI, 50.

⁸⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 56-57; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 578; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İran*, 73; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 637; Bowen, "Rük-üd-Devle", *İA*, IX, 799; Merçil, "Muhtaçoğulları", 74; aynı müellif, "Muhtâçoğulları", *DİA*, XXXI, 50; Güner, "Rüküddevle", *DİA*, XXXV, 285.

⁸⁸⁰ Veşmgîr b. Ziyâr'ın Merv'e gitmesinin nedeni Rüküddevle karşısında Taberistân ve Cürcân'da aldığı yenilgilerin sonucunda buraları tekrar elde etmek için Sâmânîler'in yardımına ihtiyaç duymasıydı ve bunu sağlamak üzere Merv'de bulunan Emîr Nûh b. Nasr'ın yanına gitmişti. Bkz. İbn İsfendiyâr, *Târîh-i Taberistân*, II, 3.

konaklamış, ancak orduda bulunan askerlerden bir kısmı ona muhalefet ederek Sâ mânîler'in önde gelen kumandanlarından olan Mansûr b. Karategin ile birlikte geri dönmüşlerdi. Bunun üzerine Ebû Ali ile yanında kalan askerler Rey'e doğru yoluna devam ettiler ve Rey'e 3 fersahlık bir mesafede olan bir yerde Rûknüddeve ile karşılaşarak savaşa tutuştular. Ebû Ali savaş esnasında ordusunda bulunan ve kalabalık bir kitleyi oluşturan Kürtler'in⁸⁸¹ Rûknüddeve'den emân dileyip onun safına geçmesiyle birlikte mağlûp olup, Nîşâbûr'a doğru çekilmek zorunda kaldı. Böylece Büveyh ordusu fazla bir mukavemetle karşılaşmadan Sâ mânî ordusunu yendi.⁸⁸²

Öte yandan daha önce de zikrettiğimiz üzere Sâ mânîler'den yardım istemek için Emîr Nûh'un huzuruna gelmiş olan Veşmgîr, burada umduğu yardımı elde etmişti. Nitekim Emîr Nûh; Veşmgîr'i başında Mâlik b. Şekertegin'in bulunduğu kalabalık bir orduyla birlikte Cürcân'a göndermiş, ayrıca Rey'de hezimete uğrayıp Nîşâbûr'a geri dönen Ebû Ali Ahmed b. Muhtâc'a da haber gönderip Veşmgîr'e yardım etmesini emretmişti. Bu emirle birlikte Ebû Ali, Veşmgîr'e gerekli yardımlarda bulunarak onu Cürcân üzerine gönderdi. Bu kuvvetler Cürcân'a ulaştıkları zaman, burayı elinde bulunduran Rûknüddeve'nin müttefikleri Hasan b. Fîrûzân, bunların karşısında tutunamayarak geri çekilmek zorunda kaldı ve böyle Veşmgîr tekrar Cürcân'a hâkim olmuş oldu (Safer 333/Eylül-Ekim 944).⁸⁸³

Ebû Ali'ye tekrar gelecek olursak; o, Veşmgîr'e yardımcı olduktan sonra ilk olarak Nîşâbûr'a ardından da Merv'de bulunan Emîr Nûh b. Nasr'ın yanına gelerek başına gelenleri kendisine anlattı. Bunun üzerine Emîr Nûh aralarında İbn Melek'in de bulunduğu bazı kumandanlarını Ebû Ali'ye yardımcı olmaları için görevlendirdi. Bunun üzerine kalabalık bir ordu teçhiz edilerek 333 yılının Cemaziyelâhir (Ocak-Şubat 945) ayında Nîşâbûr'dan Rey'e doğru harekete geçildi.⁸⁸⁴ Rûknüddeve ise Ebû Ali'nin

⁸⁸¹ *el-Kâmil*'in Türkçe tercümesinde sehven Türkler'in Rûknüddeve'nin safına geçtiği zikredilmektedir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 105.

⁸⁸² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, (Neşr. Muhammed Yûsuf ed-Dakkâr), 202; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 45; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elfi*, III, 1815-1816; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 32; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâ mânîler*, 148-149; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İran*, 73-74; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 637; Bowen, "Rûkn-üd-Devle", *IA*, IX, 799; Merçil, "Muhtâcoğulları", 75; aynı müellif, "Muhtâcoğulları", *DİA*, XXXI, 51.

⁸⁸³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 105; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elfi*, III, 1816. Krş. Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 48-49; Merçil, "Muhtâcoğulları", 75-76.

⁸⁸⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 499; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 122; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 45; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 48; Usta, *Türklerin*

kalabalık bir orduyla üzerine doğru geldiğini haber alınca ağabeyi İmâdüddeve'den yardım istedi. Bunun üzerine ağabeyi kendisine Rey'den ayrılıp yanına gelmesini zira bir planının olduğunu söyledi ve Rüknüddeve de vakit kaybetmeden Rey şehrini boşaltarak buradan ayrıldı. Rüknüddeve'nin Rey'den ayrılmasıyla birlikte şehri ele geçiren Ebû Ali daha sonra Rey'in diğer merkezlerine de askerler yollayarak bütün bölgeyi tamamen hâkimiyeti altına aldı (Ramazan 333/Nisan-Mayıs 945).⁸⁸⁵

Öte yandan Ebû Ali Ahmed b. Muhtâc, Rey şehrini ele geçirdiği esnada Emîr Nûh b. Nasr Merv'den Nîşâbûr'a gelmişti. Emîr Nûh burada kaldığı süre zarfında Nîşâbûr halkı onun huzuruna gelerek Horâsân valisi olan Ebû Ali'nin ve vekillerinin halka karşı gösterdikleri kötü davranışlardan dolayı şikâyette bulundular. Bunun üzerine Emîr Nûh, Ebû Ali'yi görevinden azlederek onun yerine sipehsâlârlığa İbrahim b. Simecûrî'yi getirerek Nîşâbûr şehrinin yönetimini de ona verdi. Bu durum ise Emîr Nûh ile Ebû Ali'nin arasının açılmasına neden oldu.⁸⁸⁶ İmâdüddeve ise bu durumdan haberdar olunca 334 (945-946) yılında Emîr Nûh'a gizli bir mektup yazarak, Rey şehrini kendisine verme karşılığında her sene Ebû Ali'nin iltizam olarak ödediği meblağdan yüz bin altın daha fazla ödeyeceğine ve bir yıllık iltizamı da peşin ödeyeceğine dair kendisine söz verdi. Ayrıca Emîr Nûh'a, Ebû Ali'ye karşı girişeceği bir savaşta da bütün askerleriyle birlikte yardıma geleceğini belirtiyordu. Emîr Nûh ise ilk başlarda İmâdüddeve'nin bu teklifini kabul etmeye yanaşmasa da Ebû Ali'ye gazez besleyen devlet adamlarının telkinleri sonucunda İmâdüddeve'nin bu teklifini kabul ederek, iki taraf arasında gerçekleşecek olan anlaşmayı yapmak ve ödeyeceği iltizam bedelini almak üzere İmâdüddeve'nin huzuruna kumandanlarından ez-Zerrâr (Ali b. Musa)'ı elçi olarak gönderdi. İmâdüddeve de huzura gelen Sâ mânî elçisini iyi karşılayıp, kendisine ihsanlarda bulundu. Bu arada İmâdüddeve bir yandan bunu yaparken bir yandan da gizlice Ebû Ali'ye haber gönderip Sâ mânî elçisinin gelme nedeni olan ve Emîr Nûh ile kendisi arasında gerçekleşen anlaşmadan onu haberdar ederek ona, Emîr Nûh'a karşı tedbir almasını tavsiye ediyordu. İmâdüddeve'nin böyle

İslamlaşma Serüveni Sâ mânîler, 150; Merçil, "Muhtaçoğulları", 76; aynı müellif, "Muhtâcoğulları", *DİA*, XXXI, 51.

⁸⁸⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 104-105; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 45-46; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 48; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 73; Merçil, "Muhtaçoğulları", 76; aynı müellif, "Muhtâcoğulları", *DİA*, XXXI, 51; Seccâdi, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 637; Bowen, "Rük-nü-d-Devle", *İA*, IX, 799.

⁸⁸⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 105. Krş. Merçil, "Muhtaçoğulları", 76; Barthold, "Ahmed (Ebû Ali)", *İA*, I, 168.

bir hileye başvurmasındaki neden ise iki tarafı birbirine düşürüp Rey şehrini savunmasız bırakmak istemesiydi ve bunda da başarılı oldu. Zira bu gelişmeler üzerine Ebû Ali, o sıralarda Musul'da bulunan Emîr Nûh'un amcası İbrahim b. Ahmed'e haber göndererek, kendisini Sâ mânî emîrliğine getirmek istediğini söylemiş ve onunla Hemedân'da birleşip Horâsân'a doğru gitmişlerdi. Bu durum ise Rey şehrini savunmasız bırakmıştı. Nitekim İmâdüddeve bu gelişmelerden haberdar olunca kardeşine bir mektup yazarak derhal Rey şehrine doğru hareket etmesini istemişti. Bu arada bu gelişmelerden sonra İmâdüddeve, Emîr Nûh'un göndermiş olduğu elçiyi kararlaştırılan ödemeyi yapmadan geri göndererek ona: "Bu paraları sana veririm, ancak Ebû Ali'nin bunları yolda senin elinden almasından korkuyorum" demişti. Ayrıca İmâdüddeve hem Emîr Nûh'a hem de Ebû Ali'ye mektup yazarak iki tarafı da oyalıyordu.⁸⁸⁷ Tüm bu gelişmeler neticesinde Sâ mânîler arasında meydana gelen iç karışıklıklardan dolayı Rey'i ele geçirme fırsatı yakalayan Rüknüddeve bu kargaşa ortamını iyi değerlendirip Rey şehrini ve etrafındaki pek çok yeri ele geçirdi (335/946).⁸⁸⁸

Öte yandan Rüknüddeve Rey'e hâkim olduktan bir yıl sonra Hasan b. Fîrûzân ile birleşip Veşmgîr'in hâkimiyetinde bulunan Taberistân ve Cürcân üzerine yürüyerek, Veşmgîr'i yenip buralara hâkim oldu (Rebûlevvel 336/Eylül-Ekim 947). Ayrıca Veşmgîr'in ileri gelen kumandanlarından da yüz on üç kişi Rüknüddeve'den emân diledi.⁸⁸⁹

Veşmgîr'e gelecek olursak; o, bu yenilginin ardından buraları tekrar ele geçirmek üzere Sâ mânîler'e sığınıp, onlardan yardım istedi. Bunun üzerine Sâ mânî Emîri Nuh b. Nasr, Mansûr b. Karategin komutanlığında bir orduyu Veşmgîr ile birlikte Cürcân'a sevk etti. Bu arada Rüknüddeve ile Hasan b. Fîrûzân Taberistân ve Cürcân'ı ele geçirdikleri zaman Hasan Cürcân'da kalarak burada ikamet etmeye başlamıştı. Ancak üzerine gelen bu ordudan haberdar olunca Mansûr b. Karategin ile barış görüşmelerine girişerek, oğlunu Mansûr b. Karategin'e rehine olarak gönderdi. Mansûr b. Karategin ise el-Hasan'ın oğlunu bir süre rehin tuttuktan sonra onunla sulh yapıp,

⁸⁸⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 499 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII,122-125; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 144-145; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâ mânîler*, 152-153; Türkmenî Âzer, *Deylemiyân der Gostere-i Târih-i İran*, 74; Merçil, "Muhtaçoğulları", 78; Seccâdi, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 637.

⁸⁸⁸ el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 364; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 125; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 54; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 372; ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm (h. 331-340/341-350)*, XXV, 36; İbn Tağriberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, III, 293; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâ mânîler*, 153; Türkmenî Âzer, *Deylemiyân der Gostere-i Târih-i İran*, 74; Seccâdi, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 637.

⁸⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 133. Krş. Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 49.

oğlunu serbest bıraktı. Bu sulhla birlikte Mansûr b. Karategin, Nîşâbûr'a dönmüş, Hasan b. Fîrûzân ise Cürcân'dan çıkararak Zevzen'de ikamet etmeye başlamıştı. Böylece Veşmgîr de Cürcân'a tekrar hâkim olmuş oldu (337/948-949).⁸⁹⁰

Bu arada Rey'in bir kez daha ele geçirilmesiyle birlikte Rey ve çevresinde Rûknüddeve, Fars-Hûzistân ve çevresinde İmâdüddeve Irak ve çevresine kadar olan yerlerde ise Muizzüddeve hâkimiyet kurmuş ve böylece Büveyhoğulları'nın gücü geniş bir coğrafyaya yayılmış oldu.

2.2.1.2. Rûknüddeve ile Merzubân b. Muhammed b. Müsâfir Arasında Meydana Gelen Olaylar

Azerbaycan hâkimi Merzubân b. Muhammed b. Müsâfir, Büveyhîler'e tâbi olmayı kabul ettiği gibi onlara karşı herhangi bir olumsuz harekette de bulunmamıştı. Ancak Rûknüddeve'nin başta Rey olmak üzere Cibâl bölgesinin diğer yerlerinde hâkimiyet kurması, Merzubân'ın bu gelişmeleri kendi iktidarı için bir tehlike olarak addetmesine ve bu durumu ortadan kaldırmak için arayışlara girmesine yol açmıştı. Nitekim Merzubân bu tehdidi ortadan kaldırmak için fırsat kullanmaya başlamış ve beklediği bu fırsatta çok geçmeden eline geçmişti. Şöyle ki Merzubân, Irak Büveyhî hükümdarı Muizzüddeve'nin kendisine verdiği birtakım işler hakkında görüşmek üzere elçisini 336 (947) yılında Bağdat'a göndermişti. Ancak elçi Bağdat'a ulaştığında, burada uzun bir süre bekletildikten sonra kötü muamele görüp, sakalları da kesilmiş bir halde Merzubân'ın huzuruna geri gönderilmişti. Merzubân ise durumdan haberdar olunca öfkelenmiş ve bu karşılık vermek üzere Büveyhîler'in hâkimiyetinde olan şehirleri ele geçirmeye karar vermişti.

Merzubân bu emelini gerçekleştirmek için ilk olarak Rey şehrini ele geçirmeye karar verdi. Zira o sıralarda Sâ mânî ordularının Rey'e doğru harekete geçtiklerine dair haberler geliyordu ve Merzubân da bu durumun Rûknüddeve'yi meşgul edeceğini ve onu bir hayli uğraştıracağını tahmin ediyordu.⁸⁹¹ Bunun yanı sıra başta Ali b. Cıvankulu olmak üzere Rûknüddeve'nin bazı kumandanları da Merzubân'a sığınıp ondan emân

⁸⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 134-135; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 48; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâ mânîler*, 164; Merçil, "Muhtaçoğulları", 75-76; aynı müellif, "Muhtâçoğulları", *DİA*, XXXI, 50.

⁸⁹¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 515-527; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 135; Kesrevî, *Şehrîyârân-i Gumnâm*, 88; Madelung, "Minor Dynasties of Northern Iran", IV, 234; Cl. Huart, "Les Mosâfirides de l'Adherbaidjân", *A Volume of Oriental Studies Presented to Edward G. Brown On His 60 th Birthday*, (ed. T.W. Arnold-Reynold A. Nicholson), Cambridge 1922, 239.

dilemişlerdi. Ayrıca Musul hâkimi Nâsırüddeve de ona yardım edeceğini vaat ederek önce Bağdat'a yönelmesini söyledi. Ancak Merzubân bu fikri uygun bir dille reddederek tüm bu gelişmeleri ganimet sayarak Rey üzerine yürümeye karar verdi ve bu durumu babası ve Târum hükümdarı olan kardeşi Vehsûdân ile istişare etti. Ancak babası bu hareketine rıza göstermeyerek onu bu hareketinden alıkoymaya çalışmışsa da başarılı olamamıştı. Zira Merzubân kararından vazgeçmeyerek Rey üzerine yürümek için gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra Rey'e doğru harekete geçti. Bu arada babası onu uğurlarken, ona: "Ey oğlum! Bu ayrılığımızdan sonra bir daha seni nerede bulabilirim?" demesi üzerine el-Merzubân babasına: "Ya Rey şehrindeki emîrlik sarayında yahut da ölümler arasında" diye cevap vermişti.⁸⁹²

Öte yandan Rey'de bulunan Rüknüddeve, el-Merzubân'ın bu hareketinden haberdar olunca kardeşleri İmâdüddeve ve Muizzüddeve'ye haber gönderip kendisine yardım ulaştırmalarını istedi. Bunun üzerine ağabeyi İmâdüddeve iki bin atlıyı, kardeşi Muizzüddeve de Sebüktegin ile birlikte Bûrerîş, Rûzbehân ve daha başka büyük komutanların bulunduğu Türklerden teşekkül bir orduyu gönderdi.⁸⁹³ Ayrıca Muizzüddeve Halife el-Mutî-Lillâh'tan Horâsân'ı Rüknüddeve'ye verdiği dair bir ahitnâme alarak bunu hil'atle birlikte Sebüktegin'in nezaretinde olan hâciblerinden birine vererek kardeşi Rüknüddeveye gönderdi.⁸⁹⁴ Bu gelişmelerden sonra Rey'e doğru harekete geçen Sebüktegin komutasındaki ordu Dînever'e ulaştığı esnada Deylemlî komutanlardan olan Bûrerîş, Sebüktegin'e karşı isyan ederek, orduda bulunan Deylemlîler'i kendi tarafına çekerek Sebüktegin'e saldırmışsa da Sebüktegin tedbirli davranarak bu saldırıdan kurtulmuştu. Bunun üzerine ordudaki Türkler'in hepsi Sebüktegin'in etrafında toplandılar. Bunu gören Deylemlîler ise Sebüktegin ile yanındakilere karşı başarılı olamayacaklarını anlayıp, kendisinden özür dileyerek affedilmelerini istediler. Sebüktegin de onların bu özürlerini kabul ederek onları affetti. Ancak Bûrerîş'i tutuklatıp Rey önlerine geldiği zaman onu Rüknüddeve'ye teslim etti

⁸⁹² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 527-528; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 135. Krş. Kesrevî, *Şehriyârân-i Gunnâm*, 88; Huart, "Les Mosâfirides de l'Adherbaidjân", 239-240. Ayrıca bkz. Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi*, III, 1838.

⁸⁹³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 515-135; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 368; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 136; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi*, III, 1838. Krş. Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovâ-yi Zamân-i İşân*, 147; Huart, "Les Mosâfirides de l'Adherbaidjân", 240.

⁸⁹⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 515; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 136; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 629. Krş. Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovâ-yi Zamân-i İşân*, 147; aynı müellif, *Târih-i Âl-i Bûveyh*, 29; Huart, "Les Mosâfirides de l'Adherbaidjân", 240.

ve ardından da hayatına son verildi.⁸⁹⁵ Sebüktegin, daha sonra Rükñüddeve için gönderilmiş olan ahidnâme ve hil'atı ona teslim etti. Rükñüddeve de kendisine getirilen hil'atı giyerek halkın huzuruna çıktı. Ayrıca Horâsân'a tayin edilmesine dair verilen ahitnâme de kâdîların, komutanların ve diğer ileri gelenlerin huzurunda okunarak ilan edildi.⁸⁹⁶

Bu arada Rükñüddeve de boş durmayarak Merzubân'ı hile yoluyla aldatıp oyalamaya çalışıyordu. Şöyle ki Rükñüddeve, ona yazdığı mektuplarda son derece tevazu gösterip sulh yapmayı teklif ediyor ve geldiği gibi geri döndüğü takdirde Zencân, Ebher ve Kazvîn şehirlerini kendisine vereceğini vaat ediyordu. Bu şekilde aralarında elçilik heyetleri gidip gelmiş ve böylece Rükñüddeve kardeşlerinden beklediği yardım gelinceye kadar Merzubân'ı oyalamıştı.⁸⁹⁷ Bu arada bu oyalama esnasında Rükñüddeve'nin yardım çağrısında bulunduğu Muhammed b. Abdürrezzâk⁸⁹⁸ da Dâmgân'dan gelip ona katılmış, ayrıca Hasan b. Fîrûzân da Muhammed b. Mâkân komutasında ona yardımcı kuvvetler göndermişti. Böylece Rükñüddeve'nin askerlerinin sayısı bir hayli artmış ve ordusu iyice güçlendikten sonra Rükñüddeve Kazvîn'e doğru harekete geçmişti. Merzubân Muhammed b. Müsâfir ise Rükñüddeve'ye ulaşan bu yardımlardan haberdar olunca Rükñüddeve'ye karşı koyamayacağını anladığı hâlde geri dönmeyi gururuna yediremediğinden kalıp Rükñüddeve ile savaşmaya karar verdi. Ancak Rükñüddeve karşısında ağır bir yenilgi alarak esir düştü. Rükñüddeve de onu esir aldıktan sonra kendisiyle birlikte önce

⁸⁹⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 515-516; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 136. Krş. Fakihî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 147; Huart, "Les Mosâfirides de l'Adherbaidjân", 240; Ağırakça, "Büveyhiler Döneminde Türk Kumandanları I. Sebüktekin", 610.

⁸⁹⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 516. Krş. Fakihî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 147; aynı müellif, *Târîh-i Âl-i Bûveyh*, 29.

⁸⁹⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 528; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 136; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elfî*, III, 1838. Krş. Kesrevî, *Şehrîyârân-i Gumnâm*, 89; Huart, "Les Mosâfirides de l'Adherbaidjân", 240.

⁸⁹⁸ Sâmânîler'in Tûs valisi olan Muhammed b. Abdürrezzâk, isyan edip Nişâbûr'u ele geçirmişti. Ancak kısa bir süre sonra Mansûr b. Karategin'in ona karşı harekete geçmesi üzerine onunla baş edemeyerek kaçmak zorunda kalmış ve kendisini güvene almak için Rükñüddeve'ye haber gönderip ordusu ile birlikte ona katılmak istediğini bildirmiştir. Rükñüddeve de onun bu isteğini kabul ederek onun için hazırlıklar yapmaya başladı. Ayrıca kardeşleri İmâdüddeve ve Muizzüddeve'ye haber göndererek Muhammed b. Abdürrezzâk'a verilmek üzere onlardan hediyelik kıymetli eşya ve mal istemişti. Onlar da bol miktarda para, hayvan ve giyim eşyası ve çeşitli hediyeler gönderdiler. Rükñüddeve de Muhammed b. Abdürrezzâk huzura gelince bütün bu hediyeleri ona takdim etti ve daha sonra onu ordusuyla birlikte Dâmgân'a gönderdi. Bkz. İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 514; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 128-129; İbn İsfendiyâr, *Târîh-i Taberistân*, II, 3-4; Mar'aşî, *Târîh-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, 77; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elfî*, III, 1833-1834.

Rey'e, oradan İsfahân'a ve daha sonra da İsfahân ve Şîrâz arasında bulunan Sümeýrem Kalesi'ne göndererek onu orada hapsedi (337/949).⁸⁹⁹

2.2.1.3. Sâ mânî Ordusunun Rey'i Ele Geçirmesi ve Sonrasında Meydana Gelen Olaylar

Rüknüddevle Taberistân ve Cürcân bölgesinde Veşmgîr ile savaşıp bu bölgeleri ele geçirdiği esnada ağabeyi İmâdüddevle'nin ölüm haberini almış ve vakit kaybetmeden Rey'e geri dönerek⁹⁰⁰ kız kardeşinin oğlu Ali b. Kâme'yi kendi yerine vekil olarak bırakıp Şîrâz'a gitmişti (338/449). Bu durum ise Rey'in savunmasız kalmasına ve buraya saldırmak için uygun fırsatı bekleyen düşmanlarına bekledikleri fırsatı vermesine ve bunun sonucunda da düşmanlarının harekete geçmesine neden olmuştu. Nitekim İbrahim b. Simcûr'un yerine Sâ mânîler'in Horâsân ordularının başkumandanı (sipâhsâlârı) olan Mansûr b. Karategin, Sâ mânî emîri Nûh b. Nasr'ın emri ile 339 yılının Safer (Temmuz-Ağustos 950) ayında Rey'e doğru harekete geçti. Onun Rey'e ulaşması üzerine Rüknüddevle'nin vekili Ali b. Kâme Rey'i terk ederek İsfahân'a kaçtı ve böylece Mansûr da Rey'e girip şehri tamamen ele geçirdi. Daha sonra ise askerlerini bütün çevre illere dağıtıp Hemedân ve Karmâsîn (Kirmânşâh) başta olmak üzere bütün Cibâl bölgesini hâkimiyeti altına almış oldu.⁹⁰¹

Rey ve Cibâl bölgesinde bu gelişmeler olurken hâlâ Fars'ta bulunun Rüknüddevle olaylardan haberdar olunca kardeşi Muizzüddevle'ye mektup yazıp ondan yardımcı kuvvetler göndermesini istedi. Bunun üzerine Muizzüddevle, hâcibi Sebüktegin'i Türkler, Deylemliler ve Araplar'dan müteşekkil kalabalık bir orduyla buralara gönderdi. Sebüktegin bu görevlendirmeye birlikte gerekli tedbirleri aldıktan sonra Bağdat'tan ayrıldı ve kısa bir süre sonra ağırlıklarını da geride bırakarak süratle

⁸⁹⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 528-529; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 136; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfî*, III, 1838. Krş. Kesrevî, *Şehrîyârân-i Gumnâm*, 88-89; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 147-157; Huart, "Les Mosâfirides de l'Adherbaidjân", 240-241; Seccâdî, "Âl-i Bûveyh", *DMBİ*, I, 637.

⁹⁰⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 517; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 462. Ayrıca bkz. Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfî*, III, 1833.

⁹⁰¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 533-534; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 462; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 143; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 580; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 331-340/341-350)*, XXV, 43; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 148; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İnan*, II, 641; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 153; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Bûveyh*, 51; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâ mânîler*, 165; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 80-81; Ağırakça, "Bûveyhiler Döneminde Türk Kumandanları I. Sebüktekin", 611; Seccâdî, "Âl-i Bûveyh", *DMBİ*, I, 637.

hareket eden askerlerle birlikte Karmâsîn üzerine yürüdü. Sebüktegin buraya ulaştığı zaman burada bulunan ve Beckem Humartegin komutasında olan Horâsânlı askerlere ani bir saldırı düzenleyip, bir kısmını öldürüp, ayrıca komutanları Beckem Humartegin'i de esir alarak diğer esirlerle birlikte Muizzüddeve'ye gönderdi. Muizzüddeve ise onu uzun bir süre hapiste tutuktan sonra serbest bıraktı. Bu arada Beckem'in başına gelenler Cibâl bölgesinde bulunan bazı yerlere hâkim olan Horâsânlı komutanlara ulaştığı zaman, onlar vakit kaybetmeden buldukları bölgeleri terk ederek Hemedân'a gelip, Mansûr b. Karategin'in kumandanlarından olan Yınalkâm'ın yanında toplandılar. Ancak Sebüktegin Hemedân'a doğru harekete geçince Yınalkâm ve yanında bulunanlar herhangi bir çarpışmaya girişmeksizin Hemedân'dan ayrıldılar ve böylece Sebüktegin şehre girerek, Rüknüddeve'nin gelişine kadar burada ikamet etti.

Rüknüddeve ise Fars bölgesinde işleri yoluna koyup, kışı Fars'ta geçirdikten sonra 339 yılının Şevval (Mart-Nisan 951) ayında Fars'tan hareket ederek Hemedân'a geldi. Onun Hemedân'a geldiğini haber alan Mansûr b. Karategin emrindeki askerlerle birlikte Rey'den hareket ederek Hemedân'a doğru yola koyuldu. Ancak Rüknüddeve ile arasında 20 fersahlık bir mesafe kalınca Mansûr b. Karategin yolunu değiştirip İsfahân üzerine yürüdü. Bu arada Rüknüddeve, onun Hemedân üzerine yürüdüğünü haber alınca, bunu teyit etmek üzere etrafa casus ve gözcüler göndermiş ve bunun sonucunda Mansûr'un İsfahân saptığını öğrenmişti.⁹⁰² İbnü'l-Esîr; Mansûr b. Karategin'in hareketine devam edip Hemedân üzerine yürümesi durumunda Rüknüddeve'nin ona karşı koyamayacağını, çünkü bu sıralarda Rüknüddeve'nin askerleri arasında bir hayli anlaşmazlıklar meydana geldiğini⁹⁰³ ve bu yüzden de buraya saldırdığı vakit, Rüknüddeve'yi yeneceğini zikretmektedir.⁹⁰⁴ Öte yandan Rüknüddeve, Mansûr b. Karategin'in İsfahân'a gittiğini öğrenince Sebüktegin'i öncü

⁹⁰² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 534-535; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 143-144; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 580-581; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmâniler*, 166-167; Türkmenî Azer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 81; Ağırakça, "Büveyhiler Döneminde Türk Kumandanları I. Sebüktekin", 611-612; Seccâdi, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 637. Bu arada konuya dair *Kitâbu'l-uyûn*'da Sebüktegin'in Rüknüddeve'ye yardım için harekete geçtiği ve Karmâsîn üzerine yürüyerek Mansûr b. Karategin'in adamlarını mağlup ettiği kaydedilmektedir. Bkz. *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/2, 463.

⁹⁰³ *Tecâribü'l-Ümem*'de bu anlaşmazlıkla ilgili şu bilgiler yer almaktadır: Hemedân'da Tüzün'e mensup Türkler'den bir grup, burada uzun süre bekleyince bu durumdan sıkılarak karışıklıklar çıkarmışlardı. Bunun üzerine Üstad Reis Ebu'l-Fazl araya girerek onları yatıştırdı. Ancak bu grup ertesi gün tekrar karışıklıklar çıkardı ve bu durum uzun bir süre devam etti. Bkz. İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 535.

⁹⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 144.

kuvvet olarak İsfahân'a doğru harekete geçirmişti. Ancak bu öncü kuvvetler harekete geçeceği sırada Sebüktegin emrindeki Türklerden bazıları birkaç kez arka arkaya isyan ederek karışıklıklar çıkardılar. Bunun üzerine Rüküddevle, veziri Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd'e: "Bunlar aramızda bulunan düşmanlarımızdır ve bu düşmanlıklarını da açığa vurmuşlardır. Bu yüzden ilk önce bu sorunu halletmek lazım" diyerek adamlarıyla bu asilere saldırarak onları hezimete uğrattı. Ayrıca bu isyan haberi Muizzüddeve'ye ulaşınca o da, İbn Ebî'ş-Şevk el-Kürdî ve Hulvân nahiyelerinde oturan diğer Kürtler'e haber göndererek isyan çıkaran Türklere karşı harekete geçmelerini emretti. Onlar da bu emir üzerine harekete geçerek Türklerle çarpışarak onların bir kısmını yakalayıp bir kısmını da öldürdüler. Geriye kalanlar ise kaçıp Musul'a gittiler.

Rüküddevle bu sorunu hallettikten sonra İsfahân'a doğru hareketine devam etti. Mansûr b. Karategin ise onun İsfahân'a doğru geldiğini haber alınca İsfahân yakınlarındaki çölün karşı tarafına çekilerek Zerrînîrûd'da konakladı.⁹⁰⁵ Mansûr'un bunu yapmasındaki maksadı ise Rüküddevle'yi çöle doğru itip, onu çölü geçmeye zorlamaktı. Ancak Rüküddevle, onun konakladığı Zerrînîrûd civarına gelip susuz kalmamak için Han-ı Necân (veya Lencân)'a⁹⁰⁶ saparak burada konakladı. Mansûr b. Karategin ise bu durumu öğrenince düşmanını arkasına almamak için bulunduğu yerden hareket ederek Rüküddevle'nin üzerine yürüdü. Sonunda iki ordu Rûdbâr denilen yerde karşılaştı ve aralarında 7 gün süren şiddetli bir savaşın ardından her iki orduda da meydana gelen erzak sıkıntısı sonucunda Mansûr b. Karategin geri çekilerek Rey'e gitmek zorunda kaldı. Bu arada her iki tarafta da yaşanan erzak sıkıntısı ve sonrasında gelişen olaylar Miskeveyh ve ondan nakil yapan İbnü'l-Esîr tarafından özetle şu şekilde zikredilmektedir: "Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd, Rüküddevle ve diğer askerler benzeri görülmemiş bir erzak sıkıntısıyla karşı karşıya kalmışlardı. Bölgede bulunan Kürtler de mevcut gıdaları türlü hilelerle pahalıya satıyorlardı. Aynı şekilde erzak sıkıntısı karşı tarafı da vurmuştu. Tüm bu olumsuz gelişmeler erzak sıkıntısını hat safhaya çıkarmış ve orduda bulunan deve ve diğer hayvanlar kesilerek askerlere dağıtılıyordu. Bu arada bu sıkıntıların sonucunda Rüküddevle kaçma imkânı bulsaydı kaçıp gidecekti. Nitekim

⁹⁰⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 535; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 144; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 581; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâ mânîler*, 167; Ağırakça, "Büveyhîler Döneminde Türk Kumandanları I. Sebüktekin", 612; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 81; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 637.

⁹⁰⁶ Han-ı Necân veya Lencân; Cibâl şehirlerinden birisi olup, İsfahân'a 9 fersahlık bir mesafededir. Bkz. İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, 282.

bunu Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd ile istişare etmiş ve bir gece kaçması hususunda fikrini sormuştu. İbnü'l-Amîd ise ona: “Senin Allah’tan başka bir sığınağın yoktur. Müslümanlar ve bütün insanlar hakkında hayırlısını dile. Onlara karşı iyi davranma yollarını ara ve bu konuda samimi ol. Adamlarına ihsanlarda bulun ve iyi davran. Şu anda bir insan olarak yapabileceğimiz her türlü hile yolları bizim için kapanmış durumdadır. Şayet buradan ayrılıp gitmeye niyet edersek birden peşimize düşerler. Ayrıca sayıca bizden üstün oldukları için hepimizi yok ederler ve içimizden tek bir kişi bile kurtulamaz” dedi. Bunun üzerine Rüküddevle de ona: “Ey Ebu'l-Fazl bütün bunları senin tavsiyenden evvel düşündüm ve yapılması gereken adakları adadım ve bu düşüncemden vazgeçtim” dedi.⁹⁰⁷

İkisi arasında yapılan bu konuşmadan sonra gecenin geç saatlerinde Rüküddevle’ye Mansûr b. Karategin’in ordusuyla birlikte ayrılıp Rey’e gittiğini ve çadırlarını olduğu gibi yerlerinde bıraktıklarına dair haber geldi. Mansûr’un buradan böyle gece yarısı ayrılıp gitmesinin sebebi ise gerek kendilerinin yiyecek sıkıntısına düşmeleri, gerekse orduda bulunan hayvanlarının yemlerinin tükenmesiydi. Zira bu olaya dair bilgi veren kaynaklarda geçen bilgilere göre Horâsânlılar açlığa karşı koyamıyorlardı ve bu yüzden Mansûr b. Karategin’e karşı gelerek bir hayli karışıklıklar ve anlaşmazlıkların meydana gelmesine neden olmuşlardı ve bunun sonucunda da Mansûr b. Karategin ve beraberinde bulunanlar 340 yılının Muharrem (Haziran-Temmuz 951) ayında buradan ayrılıp gitmek zorunda kalmışlardı. Rüküddevle ise yukarıda zikrettiğimiz şekilde durumdan haberdar olunca, ilk başlarda temkinli davranmış, ancak aldığı haberin doğruluğunu teyit edince askerleriyle birlikte harekete geçip Horâsânlılar’ın geriye bıraktıkları her şeyi ele geçirdi. Bu haberin ardından Rüküddevle’nin veziri Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd’i yanına çağırarak ona: “Biraz önce bir rüya gördüm. Rüyamda atıma binmiş gidiyordum. Bu esnada Allah’ın bir lütfu olarak hiç ummadığım bir anda düşmanımızın mağlûp olarak geri çekilip gittiğini ve o anda hiç ummadığımız bir yerden bir kurtuluşun bize ulaştığını sana söylüyordun. Biz böyle konuşup yolumuza devam ettiğimiz esnada toprak arasında sahibinin elinden düşmüş firuz taşlı bir yüzüğün parıl parıl parladığını gördüm. Askere bu yüzüğü alıp bana vermesini söyledim ve bunu hayra yorup yüzüğü parmağıma taktım. Uyandığında ise

⁹⁰⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 535 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 144-145.

gerçekten zafer elde edeceğimize inandım, çünkü rüyada firuz taşı görmek zafere delâlet eder” diyerek zaferi bu rüyaya yordu. Ayrıca Rüküddevle bu zaferden sonra rüyasında gördüğü atına da “Firuz” ismini verdi.⁹⁰⁸

Rüküddevle, Sâmânî ordusuna karşı kazındığı bu zaferle birlikte başta Hemedân olmak üzere Cibâl bölgesindeki pek çok yeri de ele geçirmiş oldu.

2.2.1.4. Rüküddevle'nin Rey'i Ele Geçirmesi ve Sonrasında Meydana Gelen

Olaylar

Mansûr b. Karategin yukarıda zikrettiğimiz şekilde Rüküddevle karşısında geri çekilince Rey şehrine gitmişti. Rüküddevle'nin de onun ardından buraya yönelmesi sonucunda her iki taraf arasında Rey nahiyelerinde pek çok çarpışma meydana geldi.⁹⁰⁹ Ancak bu çarpışmalar esnasında Rey'de bulunan askerlerin Mansûr b. Karategin'e itaatsiz davranışlarda bulunmaları sonucunda Mansûr, Emîr Nûh b. Nasr'a haber göndererek Horâsân valiliği ve sipehsâlârlığı görevinden azledilmesini istemek zorunda kaldı. Emîr Nûh'ta onun bu isteğini kabul ederek, onu görevinden azledip yerine bu göreve ikinci defa Ebû Ali Ahmed b. Muhtâc'ı getirdi. Ayrıca Rey şehrini de ona iktâ olarak verdi.⁹¹⁰ Bu arada Mansûr b. Karategin bu gelişmelerden kısa bir süre sonra aniden hastalanarak Rebülevvel (veya Rebülâhir) 340 (Ağustos-Eylül 951) yılında Rey'de⁹¹¹ vefat etti.⁹¹²

Mansûr b. Karategin'in ölmesiyle birlikte burada bulunan Horâsânlı askerler onun cenazesini alarak Rey'den ayrılıp Nişâbûr'a geri döndüler. Onların Rey'den ayrılmaları üzerine Mansûr b. Karategin ile amansız bir mücadeleye girişmiş olan Rüküddevle savunmasız kalan Rey şehrine girip, şehri tekrar ele geçirdi (340/951).⁹¹³

⁹⁰⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 536 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 145-146; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, II, 118-119. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 154; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler*, 167 vdd.

⁹⁰⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 538.

⁹¹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 156; Gerdîzî, *Zeynu'l Ahbâr*, 348; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 581; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXV, 215; Mar'aşı, *Târîh-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, 77; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 51; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 268; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler*, 170; Merçil, “Muhtaçoğulları”, 84-85.

⁹¹¹ Gerdîzî; Mansûr b. Karategin'in Nişâbûr'da vefat ettiğini zikretmektedir. Bkz. Gerdîzî, *Zeynu'l Ahbâr*, 348.

⁹¹² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 538; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 149-150; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 581. Krş. Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler*, 170;

⁹¹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 149; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 581; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 51; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler*, 171; Merçil, “Muhtaçoğulları”, 84.

Rüknüddeve Rey'i ele geçirip burada bir yıl kaldıktan sonra Taberistân ve Cürcân üzerine yürüyerek Veşmgîr'i mağlûp edip buraları tekrar ele geçirdi. Rüknüddeve daha sonra hareketine devam ederek Nesâ'ya kadar gelerek bu bölgedeki pek çok yeri ele geçirip bir süre buralarda kaldıktan sonra Rey'e tekrar geri döndü. Bu arada Rüknüddeve Cürcân bölgesini ele geçirince burayı tekrar Hasan b. Fîrûzân'a verdi. Ayrıca Ali b. Kâme'yi de görevlendirerek onu, Hasan b. Fîrûzân'ın yanına bırakmıştı. Ancak Rüknüddeve'nin bölgeden ayrılması üzerine Veşmgîr tekrar harekete geçerek Cürcân'a saldırarak burayı ele geçirdi (341/951-952)⁹¹⁴

Veşmgîr Cürcân'a tekrar hâkim olduktan sonra boş durmamış ve Rüknüddeve'ye karşı bir kez daha Sâ mânîler'den yardım istedi. Bunun üzerine Emîr Nûh b. Nasr, Çağâniyân'da⁹¹⁵ bulunan Ebû Ali b. Muhtâc'a haber göndererek Rüknüddeve'ye son darbeyi vurmak maksadıyla Horâsan askerleriyle Rey üzerine yürümesini emretti. Ebû Ali bu emir doğrultusunda kalabalık ordularla harekete geçerek Veşmgîr'in de kendisine katılmasıyla birlikte 342 yılının Rebûlevvel (Temmuz-Ağustos 953) ayında Rey'e yöneldi. Rüknüddeve ise durumdan haberdar olunca üzerine gelen bu orduyla baş edemeyeceğini anladı açık bir alanda meydan savaşına girişmek yerine Rey şehrini arkasına alarak Taberek Kalesi'ne sığındı. Ebû Ali ise Taberek Kalesi'ni üç ay⁹¹⁶ boyunca muhasara altına almasına rağmen Rüknüddeve'yi yenemedi.⁹¹⁷ Öte yandan kuşatmanın uzun sürmesi ve kışın da yaklaşması üzerine askerler arasında huzursuzluklar baş göstermiş ve bunun sonucunda Ebû Ali, Rüknüddeve ile barış yapmak zorunda kalmıştı.⁹¹⁸ Nitekim bu doğrultuda her iki taraf

⁹¹⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 156; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 581; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târîh-i Elfî*, III, 1854. Krş. Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâ mânîler*, 171.

⁹¹⁵ Arapça kaynaklarda Sagâniyân olarak geçen Çağâniyân tarihi bir şehir olup eskiden Mâverâunnehir bölgesinde yer almaktaydı, ancak bu şehir günümüzde mevcut olmamakla birlikte, günümüzdeki sınırları Özbekistan'ın Surhanderya vadisine denk gelmektedir. Bkz. Ziya Musa Buniyatov, "Çağâniyân", *DİA*, TDV, Ankara 1993, VIII, 166.

⁹¹⁶ Mar'aşî bu kuşatmanın beş ay sürdüğünü kaydetmektedir. Bkz. Mar'aşî, *Târîh-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, 78.

⁹¹⁷ Gerdîzî (*Zeynu'l Ahbâr*, 358) sehven bu kuşatma esnasında Ebû Aliyerine Rüknüddeve'nin Veşmgîr'den yardım istediğini ve Veşmgîr'in de ona yardımcı kuvvetler gönderdiğini zikretmektedir. Ancak Veşmgîr'den yardım alan Rüknüddeve değil, Ebû Ali'dir.

⁹¹⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 549-550; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 160-161; Gerdîzî, *Zeynu'l Ahbâr*, 348; İbn İsfendiyâr, *Târîh-i Taberistân*, II, 4; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 581-582; Mar'aşî, *Târîh-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, 78; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târîh-i Elfî*, III, 1857; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 154; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Bûveyh*, 51-52; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İran*, II, 641; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâ mânîler*, 172; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İran*, 81; Seccâdî, "Âl-i Bûveyh", *DMBİ*, I, 637; Merçil, "Muhtaçoğulları", 85.

arasında elçi heyetleri gidip gelmişti. Bu arada Ebû Ali'in elçisi astronomi ve matematik ilimlerinde iyi bir âlim olan ve aynı zamanda “*Zicü's-Safâ'ih*” adlı eserin müellifi olan meşhur Ebû Ca'fer el-Hâzin⁹¹⁹ dir.⁹²⁰ Elçilerin gidip gelmeleri sonucunda adamlarının karşı çıkmasına rağmen Rüküddevle, Ebû Ali ile barış yapmayı kabul etti ve Rüküddevle'nin her yıl 200 bin dinar para ödemesi karşılığında iki taraf arasında barış yapıldı. Rüküddevle de ödemesi gereken bu parayı adamı Abbâs b. Davud'a vererek Ebû Ali'ye yolladı. Bunun üzerine Ebû Ali b. Muhtâc da Horâsân'a geri döndü.⁹²¹

Bu arada Ebû Ali geri dönünce Rüküddevle yalnız kalan Veşmgîr'in üzerine yürüyerek Taberistân ve Cürçân'ı tekrar elinden almıştı. Bunun üzerine Horâsân bölgesinde bulunan Esferâyîn'e sığınan Veşmgîr buradan Nûh b. Nasr'a mektup yazıp ona durumu anlatarak Ebû Ali'nin bu çarpışmalar sırasında samimice davranmadığını ve Rüküddevle'ye karşı ciddi bir savaşa girişmediğini söyleyerek Emîr Nûh'u Ebû Ali b. Muhtâc'a karşı kışkırtmıştı. Nitekim Emîr Nûh gelişmelerden haberdar olunca Ebû Ali'ye bir hayli kızmış ve ona bir mektup yazarak onu Horâsân orduları kumandanlığından azlettiğini bildirmişti. Ayrıca bütün kumandanlara da yazı yazarak Ebû Ali'ye bu görevden azlettiğini söyleyerek onun yerine bu göreve Ebû Saîd Bekr b. Mâlik el-Fergânî'yi tayin ettiğini bildirmişti.⁹²² Ebû Ali ise bu gelişmeler karşısında

⁹¹⁹ Kaynaklarda daha çok Ebû Ca'fer el-Hâzin olarak geçen bu zat dönemin önde gelen şahsiyetlerinden olup matematik ve astroloji alanlarında önemli çalışmalar ortaya koymuştur. Yukarıda zikrettiğimiz *Zicü's-Safâ'ih* adlı eseri onun astroloji alanında ortaya koyduğu değerli bir eser olup, çok az kısmı günümüze kadar ulaşmıştır. Bkz. İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l Ulemâ bi-Ahbârü'l Hükemâ (Târihu'l-Hükemâ)*, 293. Bu arada el-Hâzin'e dair bilgi veren *Dâ'iretü'l-Ma'ârif-i-Bozorg-i İslâmî* ile *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*'nin el-Hâzin maddesinde İbnü'l-Esîr kaynak gösterilerek el-Hâzin'in Rüküddevle'nin elçisi olduğu belirtilmektedir. (Ali Rızâ Nürî Germrûdî, “Ebû Ca'fer Hâzin”, *DMBİ*, Tahran 1378, V, 298-299; İhsan Fazlıoğlu, “Hâzin, Ebû Ca'fer”, *DİA*, TDV, Ankara 1998, XVII, 126). Ancak bir sonraki dipnotta da görüleceği üzere İbnü'l-Esîr'de onun, Sâmanîler'in elçisi olduğu açık bir şekilde belirtilmektedir. Bu arada el-Hâzin'e dair bilgiler ileride ayrıntılı bir şekilde aktarılacaktır.

⁹²⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 550; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 161; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfî*, III, 1857. Krş. Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 154; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmanîler*, 172-576.

⁹²¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 550; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 161; Gerdîzi, *Zeynu'l Ahbâr*, 348-349; İbn İsfendiyâr, *Târih-i Taberistân*, II, 4; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 582; Mar'aşî, *Târih-i Taberistân ve Rüyân ve Mâzenderân*, 78; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfî*, III, 1857; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 154-155; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmanîler*, 173; Türkmenî Âzer, *Deylemiyân der Gostere-i Târih-i İran*, 81; Merçil, “Muhtaçoğulları”, 85. Ayrıca bu olay hakkında el-Hemedânî (*Tekmiletü Târih-i Taberî*, 377), ez-Zehabî, (*Târihu'l-İslâm h. 331-340/341-350*, XXV, 215) ve İbn Tağrıberdî (*en-Nücümü'z-zâhire*, III, 390)'nin verdiği bilgiler yok denecek kadar azdır. Zira bu müverrihler sadece Ebû Ali'nin Rey'e gittiğini ve Rüküddevle ile arasında çarpışmaların meydana geldiğini ve Ebû Ali'nin Horâsân'a döndüğünü zikredilmektedirler.

⁹²² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 550; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 161; Gerdîzi, *Zeynu'l Ahbâr*, 348-349; İbn İsfendiyâr, *Târih-i Taberistân*, II, 4; İbn Haldûn, *Târihu İbn*

Emîr Nûh'a mektup yazarak yaptıklarından dolayı kendisinden özür diledi. Ayrıca Nişâbûr halkının ileri gelenlerinden oluşan bir cemaatten de kendi adına Emîr Nûh'a gidip onu görevinden azletmemesini istemelerini rica etti. Ancak Emîr Nûh, onun bu ricasını kabul etmedi. Bunun üzerine Ebû Ali Nişâbûr'da isyan ederek hutbeyi kendi adına okutmaya başladı. Emîr Nûh ise bu durumdan haberdar olunca Veşmgîr ile Hasan b. Fîrûzân'a mektup yazarak aralarındaki düşmanlığı bir kenara bırakıp, isyan etmiş olan Ebû Ali'ye karşı Nişâbûr'a doğru hareket etmelerini emretti. Bu emir üzerine her ikisi de Ebû Ali'nin üzerine yürüdü. Ebû Ali ise bu durumdan haberdar olunca⁹²³ Horâsân'da işlerin kendi aleyhinde geliştiğini anlamış ve mecburen Rûknüddevle'ye haber gönderip onun hizmetine girmek istediğini söyledi. Rûknüddevle de Ebû Ali'nin bu isteğini kabul ederek onu emri altına aldı (342/953).⁹²⁴ Bu gelişmelerin ardından Ebû Ali Rey'e gitti. Ebû Ali'nin Rey'e geldiğini haber alan Rûknüddevle Ebû Ali'yi şehir dışında karşılayıp kendisine ihsan ve ikramlarda bulundu. Ebû Ali daha sonra Rûknüddevle'den halifenin kendisini Horâsân vilâyetine tayin etmesinde aracı olmasını istedi. Bunun üzerine Rûknüddevle, kardeşi Muizzüddevle'ye mektup yazarak durumu ona bildirdi ve Muizzüddevle de kardeşinin bu isteğini yerine getirerek, Ebû Ali'nin Horâsân'a tayin edildiğine dair ahitnâme yazarak Ebû Ali'nin elçisine verip kendisine gönderdi. Ayrıca Muizzüddevle, Ebû Ali'ye yardımcı olmaları için Ebû Mansûr Leşkerverz komutasında bir grup askerle göndererek bunları Ebû Ali'nin emrine verdi.⁹²⁵ Bu arada zikrettiğimiz gelişmeler yaşanırken Sâmânî emîri Nûh b. Nasr vefat etmişti (343/954). Ebû Ali ise hem aldığı yardımların hem de Emîr Nûh b. Nasr'ın vefat etmesiyle birlikte tekrar Horâsân'a geri dönerek Nişâbûr'u tekrar ele geçirip başta Nişâbûr olmak üzere Horâsân'da eline geçirdiği her yerde hutbeyi Halife el-Mutî-Lillâh

Haldûn, IV, 582; Mar'aşî, *Târîh-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, 77; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elîfî*, III, 1857; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 52; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 268; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler*, 173; Merçil, "Muhtaçoğulları", 85-86.

⁹²³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 161-162; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elîfî*, III, 1857-1858; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 52; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler*, 173; Merçil, "Muhtaçoğulları", 86. Ayrıca Gerdîzî; Ebû Ali'nin Nişâbûr'un önde gelen şahsiyetlerinden bir grubu Buhârâ'ya gönderdiğini, ancak bu grubun henüz yoldayken Emîr Nûh'un vefat ettiğini kaydetmektedir. Bkz. Gerdîzî, *Zeynu'l Ahbâr*, 349.

⁹²⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddîn Burslan), 550; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 162; Gerdîzî, *Zeynu'l Ahbâr*, 349; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXV, 215; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elîfî*, III, 1858-1859. Krş. Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 52.

⁹²⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddîn Burslan), 552; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 164; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 582; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXV, 215; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elîfî*, III, 1859. Krş. Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 52-53; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler*, 175-176.

adına okuttu. Zira o zamana kadar Horâsân bölgesinde el-Mutî-Lillâh adına hutbe okutulmamıştı (343/954-955).⁹²⁶

Ebû Ali Nîşâbûr'u ele geçirince Sâ mânîler'in yeni hükümdarı Abdülmelik b. Nûh, Hôrâsân ordularının kumandanı Bekr b. Mâlik'i Nîşâbûr'u tekrar hâkimiyet altına almak üzere görevlendirerek onu Buhârâ'dan Horâsân'a gönderdi. Vakit kaybetmeden yola çıkan Bekr b. Mâlik Nîşâbûr'a yaklaşınca Ebû Ali'nin askerleri ve destekçileri yanından ayrılarak Bekr b. Mâlik'in safına geçtiler ve Ebû Ali'nin yanında sadece iki yüz asker ve bir grup Deylemli kalmıştı. Bu gelişmeyle birlikte olayların kendi aleyhinde cereyan ettiğini gören Ebû Ali Nîşâbûr'u terk ederek Rey'e kaçmak zorunda kaldı. Böylece Bekr b. Mâlik'i herhangi bir mukavemetle karşılaşmaksızın Nîşâbûr'a girerek bölgede tekrar Sâ mânîler'in kontrolünü sağladı (343-954).⁹²⁷

Bekr b. Mâlik'i Nîşâbûr'u ele geçirdikten sonra öncü kuvvetlerinin kumandanı olan Muhammed b. Mâkan'ı 344 (955) yılında Rey'i ele geçirmek üzere harekete geçirdi. Rûknüddevele ise bu esnada Cürcân'da bulunmaktaydı ve Sâ mânî ordusunun Rey'e doğru geldiğini haber alır almaz kardeşi Muizzüddevele'ye haber göndererek ondan yardım istedi. Muizzüddevele de o esnada uzun bir kuşatmanın ardından Şehrîzor⁹²⁸ Kalesi'ni ele geçirmek üzere olan Hâcib Sebüktegin'i Bağdat'a geri çağırarak, onun komutasında bir orduyu kardeşinin yardımına gönderdi (Muharrem 344/Nisan-Mayıs 955).⁹²⁹ Ayrıca Horâsân'dan İsfahân'a doğru geçit yollarından giden bazı askeri birlikleri de Rûknüddevele'nin oğlu Ebû Mansûr Büveyh komutasında sevk etti. Ancak Sâ mânî ordusu İsfahân'a yönelince burada bulunan Ebû Mansûr Büveyh durumdan haberdar olmuş ve hazineler ile babasının haremîni yanına alarak perişan bir

⁹²⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 552; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 378; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 164; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 331-340/341-350)*, XXV, 217-218; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 582; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXV, 215; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, III, 311; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İran*, II, 641; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 268-269; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâ mânîler*, 173-176; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 82; Merçil, "Muhtaçoğulları", 86. Ayrıca bkz. Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfî*, III, 1859.

⁹²⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 552; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 164; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 582; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXV, 216; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâ mânîler*, 177; Barthold, "Ahmed (Ebû Ali)", *İA*, I, 169; Merçil, "Muhtaçoğulları", 86.

⁹²⁸ Şehrîzor; Irak'ın kuzeyinde bulunan ve aynı zamanda Cibâl bölgesine de yakın olan tarihi bir yerdir. Bkz. Ahmet Gündüz, "Şehrîzor", *DİA*, TDV, Ankara 2010, XXXVIII, 473.

⁹²⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 554; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfî*, III, 1860; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 159; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 53; Ağrakça, "Büveyhîler Döneminde Türk Kumandanları I. Sebüktekin", 612.

halde Han-ı Necân'a oradan da Ribât'a gitmek zorunda kalmıştı. Muhammed b. Mâkan ise onu takip edip hazineleri ele geçirdiği hâlde onu yakalayamamış, ancak buna rağmen takibe devam etmişti. Bu takip esnasında Errecân'da bulunan Rüküddevle'nin veziri Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd, olaylardan haberdar olunca Deylemliler'den ve Araplar'dan müteşekkil ordusuyla Han-ı Necân'a ulaşarak önce Muhammed b. Mâkân'ın ağırlıklarını ele geçirdi ve daha sonra da kendisine yetişerek ordusuyla birlikte onu hezimete uğrattı, onu ve bütün komutanlarını da esir alarak hepsini Han-ı Necân'da bulunan kaleye hapsetti. İbnü'l-Amîd, Muhammed b. Mâkân'ı bozguna uğrattıktan sonra Ebû Mansûr Büveyh ile birlikte İsfahân'a giderek Muhammed b. Mâkân'ın burada bulunan adamlarını da yenerek şehri tekrar ele geçirdi.⁹³⁰

Cibâl bölgesinde bu olaylar olurken bu esnada Rüküddevle de önce Cürcân'a, ardından da Taberistân'a çekilerek⁹³¹ diğer cepheden ilerleyen Horâsân ordularının kumandanı Bekr b. Mâlik'e mektuplar yazıp onunla sulh yapmaya çalışmaktaydı. Nitekim Rüküddevle bu doğrultuda Bekr b. Mâlik'e bir elçi heyeti göndererek barış teklifinde bulunmuş ve elçilik heyetlerinin gidip gelmesi sonucunda her iki taraf arasında sulh yapılmıştı.⁹³² İki taraf arasında yapılan bu sulha göre Rey ve Cibâl bölgesinin tamamı Rüküddevle'de kalacaktı ve bunun karşılığında Rüküddevle de Sâmânîler'e yıllık 200 bin dinar vergi ödeyecekti. Ayrıca bu anlaşma gereği Rüküddevle, Veşmgîr'e karşı herhangi bir menfi harekette de bulunmayacaktı (955/344).⁹³³

Bu sulh anlaşmasının ardından Sâmânî emîri Abdülmelik b. Nûh, Rey'de bulunan Rüküddevle'ye bir mektup yazarak ondan, halifeden Horâsân valiliği için hil'at ve bir sancak göndermesini istedi. Abdülmelik'in bu mektubunu Rey'e götüren

⁹³⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 554-555; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 167-168; ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm (h. 331-340/341-350)*, XXV, 219; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 582-583; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, III, 312-314; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi*, III, 1860; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovâ-yi Zamân-i İşân*, 159-160; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 53; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İran*, II, 642; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler*, 178-179; Güner, "Büveyhîler'den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)", 35-36.

⁹³¹ Gerdîzi, *Zeynu'l Ahbâr*, 351. Krş. Merçil, "Muhtaçoğulları", 87.

⁹³² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 556; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 168-169; Gerdîzi, *Zeynu'l Ahbâr*, 351; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 583. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovâ-yi Zamân-i İşân*, 160; Merçil, "Muhtaçoğulları", 87.

⁹³³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 168; Gerdîzi, *Zeynu'l Ahbâr*, 351; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 583; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İran*, II, 642; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler*, 179; Merçil, "Muhtaçoğulları", 87.

elçilik heyetinde Bekr b. Mâlik'in kız kardeşinin oğlu da vardı. Bunlar Rey'e geldikleri zaman Rüküddevle onlara yardımcı olmak üzere yanlarına Ebü'l-Fazl el-Gâsânî'yi vererek onları Bağdat'a kardeşi Muizzüddeve'nin yanına gönderdi.

Ebü'l-Fazl el-Gâsânî ile birlikte gelen elçilik heyeti Bağdat'a ulaştığı zaman Sâ mânî emîri Abdülmelik b. Nûh'un isteklerini halifeye iletiler. Halife el-Mutî-Lillâh da onun bu isteklerini kabul edip Horasan vilâyetini Bekr b. Mâlik'e verdiğine dair ahitnâme yazarak bunu hil'at ve sancakla birlikte Bekr b. Mâlik'e ulaştırdı.⁹³⁴

Bu arada Büveyhîler ile Sâ mânîler arasında meydana gelen bu olaylar esnasında Rey'de büyük bir veba salgını meydana gelmiş ve bunun sonucunda da başta Ebû Ali Ahmed b. Muhtâc ve oğlu olmak üzere pek çok kişi ölmüştü (Recep 344/Ekim-Kasım 955).⁹³⁵

Büveyhîler ile Sâ mânîler arasında yapılan sulh anlaşmasına tekrar dönecek olursak, bu anlaşma Abdülmelik b. Nûh'un ölümüne kadar geçerliliğini korumuştur (11 Şevval 350/23 Kasım 961). Ancak onun ölümünden sonra Sâ mânî tahtına zorlu bir mücadelenin ardından kardeşi Mansûr b. Nûh geçmişti.⁹³⁶ Bu durum ise Rüküddevle'nin anlaşmayı yok sayarak, tekrar Taberistân ve Cürcân'a müdahale etme imkânı vermişti. Zira Büveyhîler ile Sâ mânîler arasında varılan anlaşma gereği Rüküddevle hiçbir şekilde Veşmgîr'e saldırmayacaktı. Ancak Abdülmelik b. Nûh'un ölümü ve sonrasında gelişen iktidar mücadelesi Rüküddevle'ye beklediği fırsatı sunmuştu. Nitekim Rüküddevle bu ortamdan faydalanarak Muharrem 351 (Şubat-Mart 962) yılında bir kez daha Veşmgîr'e karşı harekete geçerek ilk önce Taberistân'ın Sâriye beldesine girerek burada bulunan Veşmgîr'i hezimete uğratarak onu Cürcân'a çekilmek zorunda bırakmıştı. Veşmgîr'in Taberistân'dan uzaklaştırılmasıyla birlikte Rüküddevle bütün Taberistân'a hâkim oldu ve daha sonra Veşmgîr'in bulunduğu Cürcân'a doğru harekete geçerek burayı da hâkimiyeti altına aldı. Ayrıca Veşmgîr'in

⁹³⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 556; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 168-169. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovsâ-yi Zamân-i İşân*, 160.

⁹³⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 556; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 380; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 169; İbnü'l-Verdî, *Târihu İbnü'l-Verdî*, I, 276; ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm (h. 331-340/341-350)*, XXV, 219; Tağriberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, III, 313; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâ mânîler*, 179; Barthold, "Ahmed (Ebû Ali)", *IA*, I, 169; Merçil, "Muhtaçoğulları", 87.

⁹³⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 582; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 392; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 188; Gerdîzî, *Zeynu'l Ahbâr*, 354; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 50-51. Krş. Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâ mânîler*, 183 vdd.

burada bulunan ve sayıları üç bin kişiyi bulan adamları da emân dileyerek Rüküddevle'ye sığındılar. Bunun üzerine Taberistân ve Cürcân bölgelerinde durumun kendisi için gittikçe kötü bir hâl aldığını gören Veşmgîr ümitsiz bir şekilde Gîl (Cîl) bölgesine gitti.⁹³⁷

2.2.1.5. Rüküddevle ile Horâsân Gazileri Arasında Meydana Gelen Savaş

355 yılının Ramazan⁹³⁸ (Ağustos-Eylül 966) ayında sayıları yirmi bini⁹³⁹ bulan ve kendilerine gazi diyen Horâsânlı bir topluluk Horâsân'dan çıkarak, Bizans ülkesine gaza yapmak amacıyla yola koyulmuştu. Ancak Horâsânlılar, Rey şehrine⁹⁴⁰ yaklaştıkları zaman tahribatlara girilerek sınır bölgelerinde karışıklıkların çıkmasına neden olmuşlardı. Bunun üzerine Rüküddevle'nin sınır muhafızı olan İsfûzen b. İbrahim bu Horâsânlı gruba bir elçi yollayarak onlara bu davranışlardan vazgeçmelerini söyledi. Ancak başlarında genel bir komutan bulunmayan bu Horâsânlılar onun sözlerine kulak asmadılar. Horâsânlılar'ın bu davranışları üzerine İsfûzen, onların gazi olmadığına dair şüphe duymaya başladı ve bu durumu ayrıntılı bir şekilde anlatan bir mektup yazarak Ramazan (Ağustos-Eylül) ayında Rüküddevle'ye yolladı. Rüküddevle ise bu mektupla birlikte durumdan haberdar olunca veziri Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd, kendisine: "Bu gazilerin hepsinin birden Rey'e girmelerine izin verme ve sadece onlardan iki bin kişilik bir grubun Rey'e gelmesine izin ver. Ayrıca bu iki bin kişilik grup Rey'den ayrıldıktan sonra onlardan iki bin kişilik bir grup daha al ve böylece onların birbirini takip etmeleri hususunda onlara elçi gönder. Bu sayede onlar menfi bir davranışta bulunmazlar ve bunun sonucunda da onlardan herhangi bir kötülük gelmez" demesi üzerine Rüküddevle, ona: "Böyle yaparak etrafımızda bulunan hükümdarların benim bu gazilerden korktuğumu düşünmelerini istemem" diyerek onun

⁹³⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 583-584; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 193-194; Ebû'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 104; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 585; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İrân*, II, 554; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İrân*, 83; Seccâdî, "Âl-i Bûveyh", *DMBİ*, I, 637.

⁹³⁸ İbnü'l-Cevzî (*el-Muntazam*, XIV, 175), bu olayın Şevval (Eylül-Ekim) ayında gerçekleştiğini zikretmektedir.

⁹³⁹ *Târih-i Elfi*'de bu sayının on bin olduğu kaydedilmektedir. Bkz. Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi*, III, 1893.

⁹⁴⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 611; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 217; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 175; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVII, 374; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi*, III, 1893; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 170; aynı müellif, *Târih-i Âl-i Bûveyh*, 32; Zerrînkûb, *Târih-i Merdum-i İrân*, II, 429-430; Mafizullah Kabir, "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", *Journal of The Asiatic Society of Pakistan (JASP)*, III, Dacca 1958, 31; Seccâdî, "Âl-i Bûveyh", *DMBİ*, I, 637.

bu görüşünü kabul etmedi. Bunun üzerine veziri: “Eğer bu fikrimi kabul etmiyorsan en azından Cibâl, İsfahân ve diğer yerlerde dağınık bir şekilde olan askerlerine mektuplar yazarak onları yanına çağır. Zira Rey’de az sayıda asker bulunmaktadır ve buna karşılık gazilerin sayısı bir hayli fazladır. Ayrıca onların Horâsân emîri ile gizli bir ittifak içinde olup olmadıklarından da emin değiliz” dedi. Ancak Rükûddevle bu teklifi de kabul etmedi.

Rükûddevle cenahında bu tartışmalar olurken Horâsânlı gaziler toplu bir şekilde yanlarında bulunan fillerle birlikte harekete geçerek Rey’e doğru ilerlediler. Bunlar Rey şehrine ulaştıklarında aralarında meşhur fakîh el-Kaffâl’in⁹⁴¹ da bulunduğu reisleri bir araya toplanmış ve vezir İbnü’l-Amîd’in meclisine gelerek yapacakları gazada askerlerine dağıtmak üzere kendilerine mal ve para vermesini ondan talep ettiler. İbnü’l-Amîd ise onların az bir şeyle yetineceklerini düşünerek onların bu isteklerini yerine getireceğine dair onlara söz verdi. Ancak Horâsânlı gaziler daha fazla şey beklediklerinden isteklerinde acele edip: “Elinizde olan bütün memleketin haracının bize verilmesini istiyoruz; zira Müslümanların başına gelebilecek felaketler için toplanan bütün haraçlar Beytülmâl’ındır. Ayrıca Rumlar’ın ve Ermeniler’in Müslümanlar’a nasıl saldırdıklarını ve şehirlerini istilâ ettiklerini haber almışsınızdır. Bizler ise Allah yolunda gazaya çıkmış gazileriz, aynı zamanda da fakir ve garip hükmündeyiz. Bundan dolayı da bu zekâtları almada sizden daha çok hak sahibiyiz” dediler. Ayrıca bu gazilerin reisleri bunlara ilaveten İbnü’l-Amîd’den kendilerine yardım etmek üzere asker göndermesini ve bunun dışında başka birtakım taleplerde de bulundular. Onların isteklerine ve ısrarlarına karşılık İbnü’l-Amîd ise onların kötü

⁹⁴¹ Tam künyesi Muhammed b. Ali b. İsmâil el-Kaffâl el-Kebîr eş-Şâşî’dir. Kendisi 15 Şaban 291 (2 Temmuz 904) yılında Şâş’ta doğmuş olup aynı zaman da Şâfi mezhebinin önde gelen fakihlerindendir. el- el-Kaffâl el-Kebîr eş-Şâşî; Bizans İmparatoru II. Nikephoros Phokas’ın emriyle yazılıp Abbasî Halifesi el-Muti-Lillâh’a gönderilen ve Misis ile Tarsus’un istilâsı (352/963) sebebiyle Müslümanları tehdit edip aşağılayan kasidelere halifenin emriyle aynı şekilde kasidelerle cevap veren kişidir. eş-Şâşî’nin hiciv olarak yazdığı iki kasidenin iktibas edilmiş hali es-Sübkî’nin “*Tabakâtü’ş-Şâfiyyeti’l-Kübrâ*” adlı eserinin III. cildinde 205’ten 213 kadar olan sayfa aralığında yer almaktadır. Ayrıca bu kasidelerin orijinal metinleri de Viyana’daki Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek’te kayıtlı yazmalar kısmında (no. 464, 1996) yer almaktadır. Ayrıca bu orijinal metinlerin ilk ve son sayfalarına ait resimler Diyanet İslâm Ansiklopedisi’nin “Kaffâl” maddesinde yer almaktadır. Bkz. es-Sübkî, *Tabakâtü’ş-Şâfiyyeti’l-Kübrâ*, III, 200-213; Cengiz Kallek, “Kaffâl, Muhammed b. Ali”, *DİA*, TDV, Ankara 2001, XXIV, 146-147. Ayrıca Kallek (“Kaffâl, Muhammed b. Ali”, *DİA*, XXIV, 147), eş-Şâşî’nin katılmış olduğu bu gaza hareketinin Horâsân ve Mâverâünnehir ordularının iştirakıyla gerçekleştiğini, 354 yılında Rey’e gelen bu ordunun Bizans’a karşı hazırlandığını belirtmektedir. Ancak hem Miskeveyh hem de İbnü’l-Esir; daha önce de zikrettiğimiz üzere bu ordunun Rey’e geliş tarihi olarak Ramazan 350 yılını vermektedirler.

niyetli olduklarını anlamış, ancak buna rağmen onlara iyi davranmak zorunda kalmıştı. Ancak vezirin bu davranışını gören gaziler konuşmayla bir yerlere varamayacaklarını anlayınca Deylemliler ile ağız dalaşına girerek, onlara lanet ve tekfir edip İbnü'l-Amîd'in huzurundan ayrılarak etrafa dağılarak: “Emr-i bi'l-ma'ruf, nehy-i ani'l-münker” yapmaya ve bunu kendilerine kalkan yaparak⁹⁴² Deylemliler'in mallarını ellerinden almaya, etrafta fitne ve fesat yaymaya başlayarak Deylemliler ile savaşa tutuştular. Hatta bu Horâsânlı grup daha da ileriye giderek şehirde bulunan İbnü'l-Amîd'in konağına bile saldırdılar. Buna karşın İbnü'l-Amîd onlarla girdiği savaşta ağır bir yara almışsa da kendisine yardım eden Türkler sayesinde ölümden dönmüştü. Horâsânlı grup ise başta vezirin konağı olmak üzere pek çok yeri yağmalamışlardı.⁹⁴³ Miskeveyh; bu yağma sırasında İbnü'l-Amîd'in aklında sadece kütüphanesinin olduğunu ve kütüphanesinin yağmalanmamış olmasına çok sevindiğini kaydetmektedir. Yine Miskeveyh sözlerinin devamında bu kütüphanede İbnü'l-Amîd'in yazdığı ve her ilim dalına ait çok değerli yazıların olduğunu ve bunların yüz deve yükünde olduğunu, bu yüzden de İbnü'l-Amîd'in kütüphanesine bir şey olmadığını öğrenince çok mutlu olduğunu zikretmektedir.⁹⁴⁴

Bu arada Rüdüddeve de Horâsânlılar'a karşı harekete geçerek yanında bulunan az sayıda askerle birlikte onlarla çarpışmışsa da onlara karşı mağlûp olmaktan kurtulamamıştı. Zira Horâsânlılar Rüküddevle'yi mağlûp ederek, onu geri çekilmek zoruna bırakmışlardı. İbnü'l-Esîr'e göre Horâsânlılar, Rüküddevle'nin peşinden gittikleri takdirde onu mutlaka hezimete uğratacaklardı ve bütün memleketini de elinden alacaklardı, ancak gecenin bastırması üzerine Horâsânlılar, Rüküddevle'yi takip etmekten vazgeçip geri dönmüşlerdi.⁹⁴⁵ Horâsânlılar geri döndükten sonra Hâcib Revîn'e de saldırdılar, ancak herhangi bir başarı elde edemeyerek geri çekildiler ve ertesi gün tekrar saldırmak üzere toplandılar. Tam bu esnada Rüküddevle onlarla mektuplaşıp gönüllerini hoş tutmaya çalışmış ve onlara memleketinden çekip gitmelerini teklif etmişti. Ancak Horâsânlılar, Horâsân emîri yani Sâmânî emîri ile

⁹⁴² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 611 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 217-218.

⁹⁴³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 613-614; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 218; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 175. Krş. Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 170-171; aynı müellif, *Târîh-i Âl-i Bûveyh*, 32-33; Seccâdî, “Âl-i Bûveyh”, *DMBİ*, I, 637.

⁹⁴⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 614. Krş. Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 535.

⁹⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 218.

aralarında yaptıkları gizli anlaşmaya göre buraların kendilerine verilmesini ümit ediyor ve Horâsân'dan gelecek yardımcı kuvvetleri bekleyip duruyorlardı. Rüküddevle'ye tekrar gelecek olursak, Horâsânlılar'ın bu adımlarına karşılık Rüküddevle, adamlarının tüm uyarılarına rağmen çekip gitmek yerine Rey'de kalıp onlara karşı çarpışmaya karar vermişti. Ancak daha önce de değinildiği gibi askerleri etrafa dağıldığı için yanında çok az sayıda asker kalmıştı. Buna karşın Horâsânlılar Ramazan ayının ortasında (4 Eylül) şehrin bütün kapılarına dağılarak her taraftan saldırıya geçtiler. Bu yerler arasında Rüküddevle ve hazinesinin bulunduğu hükümet konağı da vardı. Bundan sonraki süreç ise olaylara bizzat şahit olan Miskeveyh tarafından şu şekilde zikredilmektedir: “Horâsânlılar hükümet konağına saldırdıkları zaman vezir İbnü'l-Amîd taşınabilecek her şeyi yüklemelerini, istedikleri tarafa gidebilmek için at üstünde hazır olarak savaşın sonucunu beklemelerini, haremde bulunan kadınların ve çocukların da İsfahân yoluna doğru çıkarılmasını emretti. Bundan dolayı konağın avlusu hazine yüklü katırlarla doluydu ve hatta Rüküddevle'nin onların arasından geçmesine bile imkân yoktu. Bu yüzden Rüküddevle yanında İbnü'l-Amîd ile komutanlardan ve diğer görevlilerden oluşan bir grupla birlikte konağın gulâmları arasında atlarına binmiş bekliyordu. Bundan dolayı birkaç sandık kırıldı ve böylece katırlar sıkıştırılarak zor da olsa bir çıkış yolu açıldı. Ben de (Miskeveyh) bu süvarilerle birlikte bulunuyordum. Bu sırada Horâsânlılar ellerinde merdivenlerle kapıya kadar yaklaşmışlardı. Zira onlar Rüküddevle'nin konağı savunmayacağını ve içeriye sığınacağını zannediyorlardı. Ancak Rüküddevle meydan tarafından, hâcibleri de diğer kapılardan çıkarak Horâsânlılar'la karşı karşıya gelerek onlara saldırdılar. Deylemliler de bu dar geçitlerden Horâsânlılar'a saldırdılar ve canlarımızın ve devletimizin gitmesine ramak kaldığı bir anda onları yenerek Şecere denilen mıntıkadan sahraya doğru onları sürdüler ve geniş bir alana çıkınca da savaş için saf tuttular”.⁹⁴⁶

Bu arada Rüküddevle, yanında bulunan adamlarıyla birlikte Horâsânlılar'ı püskürtüp adamlarının onu görebileceği bir alana çekildiği zaman, yanında bulunan Deylemliler sayılarının az olduğunu buna karşın arkalarından gelen düşmanın sayısının kendilerinden bir hayli fazla olduğunu görmüş ve bu durumdan endişe duymaya başlamışlardı. Ancak Rüküddevle adamlarını cesaretlendirmek için bir hileye başvurarak arkalarından gelenlerin düşman değil, Ali b. Kâme yönetiminde gelen kendi

⁹⁴⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 614.

adamları olduğunu söylemişti. Ayrıca adamlarına Ali b. Kâme'yi karşılamak üzere bir süvari birliği ile öncülerini göndermelerini ve atlarını koşturup etrafı toz bulutu içinde bırakarak Deylemliler'e yardımcı kuvvetlerin geldiğini haber vermelerini emretmişti. Bunun üzerine Rüküddevle'nin adamları emri yerine getirmek üzere gürültü çıkarıp tozu dumana katarak harekete geçtiler. Aslında Rüküddevle'nin adamlarının sayısı daha önce de değinildiği gibi oldukça azdı ve buna karşın düşmanın sayısı onlardan kat be kat fazlaydı. Bu durum Deylemliler'in cesaretlerinin kırılmasına ve korkuya kapılmalarına neden olmuştu. Ancak Rüküddevle'nin emri üzerine harekete geçen adamlarının kaldırdığı toz bulutunu gören Deylemliler büyük orduların gelmekte olduklarını hissettiler ve ayrıca bazı adamların da kendilerine ulaşarak yardımcı kuvvetlerin geldiğini haber vermesi onların cesaretlerini artırmıştı. Nitekim Deylemliler bu cesaret ve coşkuyla birlikte harekete geçerek Horâsânlılar'a saldırmış, bir kısmını öldürüp bir kısmını da esir almışlardı. Geriye kalan Horâsânlılar ise etrafa dağılarak Rüküddevle'den emân dilemişler ve Rüküddevle de bu istekleri yerine getirerek onlara emân vermişti. Böylece Deylemliler Horâsânlılar'a karşı büyük bir zafer elde etmiş oldular. Buna rağmen Horâsânlılar'dan bir grup hâla Rey şehrinde bulunmaktaydı ve tekbir getirerek Deylemliler'in Râfîzî olduklarını söyleyip sokakta buldukları Deylemliler'i öldürüyorlardı. Onlar bu durumdayken Deylemliler onları gafil avlamak üzere harekete geçerek onlardan bir kısmını öldürdüyse de Rüküddevle, onlara mâni olmuş ve Horâsânlılar'a emân vererek onların Kazvîn'e gitmelerini izin vermişti.⁹⁴⁷

Bu arada Horâsânlılar mağlûp olup geri döndükten bir müddet sonra tam teçhizatlı iki bin kadar bir süvari birliği de Rey'e ulaşmıştı. Bu birlik muhtemelen Horâsânlılar'ın beklemiş olduğu yardımcı kuvvetlerdi. Rüküddevle ise bu süvari birliğini durdurmak için onlara bir elçi gönderdiyse de herhangi bir sonuç elde edemedi. Zira bu süvari birliği hareketinden vazgeçmeyerek Kazvîn'e giden Horâsânlılar'la birleşmek üzere Kazvîn'e doğru hareketlerine devam ettiler. Bunun üzerine Rüküddevle bunlara karşı harekete geçerek onlarla çarpışarak, onlardan bir kısmını

⁹⁴⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 615-616; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 218-219. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 171-172. Ayrıca İbnü'l-Cevzî (*el-Muntazam*, XIV, 175), Sıbt İbnü'l-Cevzî (*Mir'atü'z Zamân*, XVII, 374-375) ile ez-Zehebî (*Târihu'l-İslâm h. 351-380*, XXVI, 23), 355 yılı olaylarını anlatırken savaş hakkında ayrıntıya girmeden Rüküddevle'nin Horâsânlı gazilere karşı savaştığını ve bu savaşta onlara karşı başarı elde ettiğini zikretmektedirler. Yine aynı şekilde *Târih-i Eلفî*'de de Rüküddevle'nin Horâsânlı gazilere karşı savaştığı ve bu savaşta onlara karşı galip geldiği kaydedilmektedir. Bkz. Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târih-i Eلفî*, III, 1893.

öldürüp, bir kısmını da esir alarak Rey'e geri döndü. Ancak Rüküddevle Rey'e geri döndükten sonra esirlere emân vererek onları serbest bıraktı.⁹⁴⁸

Bu arada Horâsânlılar'ın giriştikleri bu saldırılara bizzat şahit olan Miskeveyh; Horâsânlılar'ın Rey şehrine girdikleri zaman buradan şerefleriyle çıkmaları halinde Rumlara yapmadık şey bırakmayacaklarını ve İslâm ordularının sayısının ve gücünün onlarla artacağını belirterek, onlar hakkında İbnü'l-Amîd'in şu cümlelerine yer vermektedir: "Horâsânlılar'dan daha çetin bir topluluk görmedim. Onların birliklerini ancak reislerinin çokluğu ve birbirlerini çekememeleri bozar. Onlar öyle fırsatlar ele geçirdiler ki sadece bir tanesinden istifade etmeyi bilmiş olsalardı, istedikleri başarıyı elde ederlerdi. O fırsatlardan birisi de Rey'e girdikleri gün mevcuttu. O gün hep birlikte Emîr (Rüküddevle)'in kapısına geldiler. Emîr hazırlıksızdı ve kapısında çok az kişi vardı. Eğer ona hücum etmiş olsalardı, onlara kimse mâni olamazdı. Bir başka fırsat da şehre girdikleri gece mevcuttu. Şayet o gece şehirde kalıp emîrlik konağına yürümüş olsalardı, onlara karşı kimse duramazdı. Zira o gece ayın 14'üncü gecesi olup, gökyüzü mehtaplı ve gündüz gibi parlaktı. Fakat onların planı, Ramazan bayramı gününde ahali câmilerinde namaz kılmakla meşgul ve habersizken şehre hücum etmekte. Aynı zaman da kendilerine vaat edilen yardımın gelmesini de bekliyorlardı. Zira yardımcılarının yaklaştıklarına dair onlara elçiler ve haberler geliyordu. Onlarda buna göre hareket ettiler. Bununla birlikte kader, sadece Rüküddevle'nin lehine cereyan etti. Bu iş Rüküddevle'nin niyetinin doğruluğundan, tebaasının ona hayır duasından ve Allah'ın insanlara merhamet etmesinden dolayıdır".⁹⁴⁹

Öte yandan bu çarpışmalar sırasında Salâr İbrahim b. Merzubân, Rüküddevle'nin yanında savaşmış ve bu savaşta bir hayli müspet işler yapmanın yanı sıra karnından da ölümcül olmayan bir yara almıştı. Salâr İbrahim b. Merzubân'ın Horâsânlılar ile yapılan savaşta gösterdiği başarılar üzerine Rüküddevle; onu ve İbnü'l-Amîd'i Azerbaycân'ı ele geçirmek üzere görevlendirmiş, Salâr İbrahim b. Merzubân da İbnü'l-Amîd ile harekete geçerek Azerbaycân'ı tamamen ele geçirmişti (355/966).⁹⁵⁰

⁹⁴⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 616; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 219.

⁹⁴⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 616-617.

⁹⁵⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 617-618; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 219-220. Krş. Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İran*, 84-85.

2.2.1.6. Sâ mânî Ordularının Rey'e Tekrar Saldırması

Daha önce de değinildiği gibi Kirmân bölgesini elinde bulunduran Ebû Ali Muhammed b. İlyâs, hastalanıp felç olunca oğulları arasında iktidar mücadelesi başlamış ve bunun sonucunda da Adudüddeve Kirmân'a hâkim olmuştu. Adudüddeve'nin Kirmân'a hâkim olması üzerine Ebû Ali Muhammed b. İlyâs, Buhârâ'ya giderek Sâ mânî emiri Mansûr b. Nûh'a sığınmıştı. Buhârâ'da Mansûr b. Nûh tarafından izzet ve ikram gören Muhammed b. İlyâs burada kaldığı süre zarfında Büveyhîler'in hâkimiyetinde bulunan memleketlerin ele geçirilmesi hususunda Mansûr b. Nûh'u tamaha düşürmüştü. Nitekim Muhammed b. İlyâs, Mansûr b. Nûh'a Rüknüddeve'nin kumandanlarının ona sadık olmadıklarını, rüşvet yediklerini ve bu yüzden onun hâkimiyetinde olan yerlerin ele geçirilmesinde sıkıntı yaşanmayacağını söylüyordu. Bu arada Muhammed b. İlyâs bu sözleriyle Veşmgîr'i andırıyordu, zira o da Büveyhîler'e karşı Sâ mânîler'den yardım istediği zaman bu hususları ön plana çıkartıyordu.⁹⁵¹ Muhammed b. İlyâs'ın bu sözleri üzerine Mansûr b. Nûh, Veşmgîr ve Hasan b. Fîrûzân arasında mektupların gidip gelmesi sonucunda Veşmgîr'in komutasında Rey'e bir ordu gönderilmesine karar verildi. Bu doğrultuda Mansûr b. Nûh; Veşmgîr ve Hasan b. Fîrûzân'a pek çok at, asker ve araç-gereç gönderdi. Ayrıca Horâsân sipehsâlârı Ebû'l Hasan Muhammed b. İbrahim b. Sîmcûr'u da askerleriyle birlikte Veşmgîr'in emrine vererek onları Rey'e doğru harekete geçirdi (356/966-967).⁹⁵²

Rüknüddeve ise hiç beklemediği biranda kendisine karşı hazırlanan bu güçlü orduya dair bilgileri aldığı zaman bir hayli endişeye kapılmış ve ne yapacağı konusunda bir karara varamamıştı. Bunun yanı sıra sonunun geldiği düşüncesine kapılarak tüm mahiyetini İsfahân'a göndererek oğlu Adudüddeve ve yeğeni İzzüddeve Bahtiyâr'a

⁹⁵¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 621; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 224; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 589; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 44; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İnan*, II, 554; Türkmenî Âzer, *Deylemiyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 83.

⁹⁵² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 621; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 410; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 224; Gerdîzî, *Zeynu'l Ahbâr*, 357; İbn İsfendiyâr, *Târih-i Taberistân*, II, 4; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 589; Mar'aşî, *Târih-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, 77; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 181; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 54-55; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İnan*, II, 554; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâ mânîler*, 196; Türkmenî Âzer, *Deylemiyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 83; Erdoğan Merçil, "Sîmcûrîler III", *Tarih Dergisi*, 33, İstanbul 1981, 117-118; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 637.

mektuplar yazarak onlardan yardımcı kuvvetler göndermelerini istedi.⁹⁵³ Bunun üzerine oğlu Adudüddeve, Ebû Ca'fer b. Rûzmân komutasında bir süvari birliğini babasının yardımına göndererek kendisi de Horâsân üzerine yürümek üzere İstahr'a gitti. Ayrıca askerleri arasında Horâsân'da bulunan askerlerin tümüyle Rey'e doğru hareket ettiklerini ve bu yüzden Horâsân'ın savunmasız olduğu şayiasını yaydı.⁹⁵⁴ Horâsânlılar ise Adudüddeve'nin bu hareketlerinden haberdar olunca Dâmğân bölgesine doğru harekete geçtiler.⁹⁵⁵ Bu arada Rûknüddeve'nin yardım istediği yeğeni İzzüddeve Bahtiyâr ise amcasının yardımına ilk önce Sebüktegin'i göndermek istemiş ancak onun bunu kabul etmemesi üzerine Alptegin komutasında bir orduyu amcasının yardımına göndermişti. Ancak Alptegin harekete geçtikten kısa bir süre sonra aşağıda bahsedeceğimiz üzere Veşmgîr'in ölmesi üzerine Sâ mânî orduları dağılmış ve bunun sonucunda Alptegin Rey'e gitmeden geri dönmek zorunda kalmıştı.⁹⁵⁶

Rûknüddeve'ye tekrar gelecek olursak; o, beklediği desteği alınca Rey şehrinde ayrılarak Sâ mânî ordularının üzerine yürüdü. Ancak bu sırada Veşmgîr'in av esnasında bir domuzun saldırısı sonucunda atından düşerek öldüğü haberi kendisine ulaştı (1 Muharrem 356/ 07 Aralık 967)⁹⁵⁷. Bu arada Veşmgîr'in ölmesiyle birlikte Sâ mânî askerlerinin bütün hazırlıkları ve planları suya düşmüştü. Nitekim Veşmgîr'in ölümü üzerine Muhammed b. İbrahim b. Sîmcûr önce Cürcân'a ardından da Nişâbûr'a dönmüş ve böylece Rûknüddeve rahat bir nefes alabilmişti.⁹⁵⁸

⁹⁵³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 621; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 224; İbn İsfendiyâr, *Târih-i Taberistân*, II, 4; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 589; Mar'aşî, *Târih-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, 77; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 181; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İnan*, II, 575; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâ mânîler*, 196-197; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 83.

⁹⁵⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 621-622; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 224-225; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 589; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 181; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâ mânîler*, 197.

⁹⁵⁵ el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 411; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 225; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 589. Krş. Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâ mânîler*, 197.

⁹⁵⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 622; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 410-411; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 224-225; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 589; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 181-182; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İnan*, II, 554; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâ mânîler*, 197.

⁹⁵⁷ Gerdîzi; Veşmgîr'in 356 yılı Zilhicce ayının ortasında (21 Kasım 967) öldüğünü belirtmektedir. Bkz. Gerdîzi, *Zeynu'l Ahbâr*, 358.

⁹⁵⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 622; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 225; Gerdîzi, *Zeynu'l Ahbâr*, 357; İbn İsfendiyâr, *Târih-i Taberistân*, II, 4-5; Ebü'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 107; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 589; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 147; Mar'aşî, *Târih-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, 77-78; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Bûveyh*, 55; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İnan*, II, 554; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâ mânîler*, 197; Pervîz, *Târih-i*

Öte yandan kaynaklar Veşmgîr'in ölmeden önce Rüküddevle'ye bir mektup yazarak ona çok ağır ithamlarda bulunduğu dair bilgiler vererek bu mektubun muhtevasını şu şekilde zikretmektedirler: Anlatıldığına göre Sâmânî askerlerinin bir araya gelip Rüküddevle üzerine yürüyeceği sırada Veşmgîr, Rüküddevle'ye bir mektup göndermişti. Veşmgîr bu mektupta, Rüküddevle'ye kalabalık ve güçlü bir orduya sahip olduğunu söyleyerek onu ağır hakaretlerle tehdit edip şayet kendisini yenip memleketlerini ele geçirecek olursa ona hiçbir düşmanın düşmanına yapmadığı şeyleri yapacağını söylüyordu. Bu mektup Rüküddevle'nin sarayına ulaştığı zaman Rüküddevle'nin kâtibi, Veşmgîr'in ağır sözlerle dolu bu mektubunu Rüküddevle'nin huzurunda okumaya cesaret edememişti. Bunun üzerine Rüküddevle mektubu bizzat kendisi alıp okumuş ve kâtibine şöyle demişti: “Ona şöyle yaz: Senin bu kadar asker toplayıp bu kadar büyük ordularla üzerime gelmeden hiç endişe etmedim. Tehditlerine ve ağır sözlerine gelince; Allah'a yemin ederim ki, eğer sana karşı zafer elde edersem seni bu söylediklerinin tam zıddı ile karşılar ve sana yardım ederek, iyilik ve ihsanlarda bulunurum”. Gerçekten de Veşmgîr kötü niyetinin akıbetiyle karşı karşıya kalmış, Rüküddevle ise iyi niyetinin mükâfatını almıştı.⁹⁵⁹

Bu arada İbnü'l-Esîr; Veşmgîr'in ölümünden sonra Rüküddevle'ye karşı düşmanlık besleyen birtakım insanların da öldüğünü şu cümlelerle zikretmektedir: “Taberistân'da Rüküddevle'ye büyük bir düşmanlık besleyen Nûh b. Nasr adında birisi vardı. Bu adam da sürekli olarak Rüküddevle'nin ülkesine ve topraklarına saldırılar düzenleyip duruyordu. O da tam bu sıralarda ölmüştü. Yine aynı şekilde anlatılan hayret verici olaylardan birisi de şudur: Yine o sıralarda Hemedân'da Ahmed b. Hârûn el-Hemedânî adında birisi Horâsân askerlerinin harekete geçtiği sırada Rüküddevle'ye karşı isyan etmiş bulunuyordu. Veşmgîr'in öldüğü haberini aldığı sırada o da ölmüştü. Bunların ölümüyle Allah, Rüküddevle'yi onların şerlerinden korumuştur”.⁹⁶⁰

Öte yandan Veşmgîr ölünce Ziyârî tahtı için oğulları arasında iktidar mücadelesi yaşanmış ve bunun sonucunda da Sâmânîlerle ters düşen Veşmgîr'in oğlu Bisutûn

Deyâlîme ve Gaznevîyân, 63; Merçil, “Sîmcûriler III”, 118. Ayrıca bkz. Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elîfî*, III, 1895.

⁹⁵⁹ el-Hemedânî, *Tekmiletü Târîh-i Taberî*, 411; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 225; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 147; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elîfî*, III, 1895. Krş. Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 62-63; Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, II/III, 493.

⁹⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 225-226.

Sâmânîler'e itaat etmekten vazgeçerek Rüküddevle ile barışıp ona itaat etti. Rüküddevle de ona para ve asker yardımında bulundu.⁹⁶¹ Ayrıca daha sonra Halife el-Mutî-Lillâh da ona hil'atle birlikte Taberistân, Rûyan, Cürcân ve Sâlus'un hâkimiyet menşûrunu göndererek kendisine Zahirüddevle unvanını verdi. Böylece Rüküddevle ezeli düşmanı olan Ziyâri Hanedanlığı'nın bir mensubunu kendi tarafına çekmiş ve bu sayede Sâmânîler'e karşı elini daha da güçlendirmişti.⁹⁶²

Bu arada Rüküddevle bu saldırıları bertaraf edip rahat bir nefes aldıktan sonra kendisine sürekli sıkıntı çıkaran Hasneveyh b. Hüseyin el-Kürdî'nin üzerine veziri Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd yönetiminde bir orduyu Muharrem 359 (Kasım/Aralık 969) yılında sevk etti. Ancak ordu henüz Hemedân'a varmıştı ki Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd hastalanarak ölmüş (6 Safer 360/8 Aralık 970) ve yerine ordunun başına oğlu Ebû'l-Feth geçmişti. Ebû'l-Feth idareyi eline aldıktan sonra Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd, onunla 50 bin altın vergi ödeme şartıyla anlaşarak Rey'e geri döndü.⁹⁶³

2.2.1.7. Büveyhîler ile Sâmânîler Arasında Barış Yapılması

Büveyhîler ile Sâmânîler arasındaki mücadele zikrettiğimiz şekilde daha çok Rey şehrine hâkim olma ekseninde gelişmiştir. Bu doğrultuda iki taraf pek çok kez karşı karşıya gelmiş ve bu karşılaşmaların sonucunda da Reh şehri Büveyh hâkimiyetinde kalmıştır.

İki taraf arasında yıllarca süren mücadelelerin sonucunda Muhammed b. İbrahim b. Sîmcûr'un girişimleri sonucunda 361 (971-972) yılında Sâmânî emîri Mansûr b. Nûh ile Rüküddevle ve oğlu Adudüddevle arasında barış tesis edildi.⁹⁶⁴ İki taraf arasında

⁹⁶¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 225; İbn İsfendiyâr, *Târîh-i Taberistân*, II, 5; Gerdîzî, *Zeynu'l Ahbâr*, 358; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 55; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İran*, II, 554; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler*, 198; Madelung, "Minor Dynasties of Northern Iran", IV, 214; Merçil, "Sîmcûrîler III", 120.

⁹⁶² Gerdîzî, *Zeynu'l Ahbâr*, 358; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İran*, II, 554; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler*, 198; Madelung, "Minor Dynasties of Northern Iran", IV, 214; Merçil, "Sîmcûrîler III", 120.

⁹⁶³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 657 vdd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 246-247; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 189-190; Ahmed Pâketçî, "İbn-i Amîd", *DMBİ*, Tahran 1370 hş., IV, 342; Ahmet Güner, "İbnü'l-Amîd, Ebû'l-Fazl" *DİA*, TDV, Ankara 1999, XX, 485.

⁹⁶⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 695; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târîh-i Taberî*, 427; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 264; Ebû'l Fazl Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, Neşr. Ali Ekber Feyyâz, (be ihtimâm-i Muhammed Ca'fer Yâhakkî), İntişârât-i Dânişgâh-i Firdevsi, Meşhed 1383 hş., 269; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 462; Ebû'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 112; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVII, 424; ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm (h.401-420)*, XXVIII, 246; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXV, 216; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 55; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İran*, II, 645; Zerrînküb,

varılan bu barış anlaşması gereği Rüküddevle ve oğlu Adudüdevle her yıl Mansûr b. Nuh'a 150 bin dinar para ödeyeceklerdi.⁹⁶⁵ Bu miktarın 100 binini Rüküddevle, 50 binini ise oğlu Adudüdevle ödeyecekti.⁹⁶⁶ Ayrıca bu barış anlaşmasını tahkim etmek amacıyla Mansûr b. Nûh, Adudüdevle'nin kızıyla evlenmiş⁹⁶⁷ ve böylece Büveyhîler ile Sâmânîler arasında akrabalık bağı tesis edilmiş oldu.⁹⁶⁸ Bu arada Adudüdevle bu evlilik için Âbid b. Ali başta olmak üzere halkın önde gelenlerinden ve kâdîlardan mürekkep on kişilik bir kafileyi Horâsân'a Mansûr b. Nûh'un yanına gönderdi. Mansûr b. Nûh ise yanına gelen bu kafileyeye gerekli izzet ve ikramda bulunduktan sonra bu kafileyeye Adudüdevle'ye verilmek üzere benzeri görülmemiş hediyeler verdi. Bu arada Adudüdevle ile Mansûr b. Nûh arasında Irak'tan, Fars'tan ve Horâsân'dan gelen şahitler huzurunda bir ittifaknâme de hazırlanarak imzalandı.⁹⁶⁹ Bu anlaşma hakkında bilgi veren Beyhakî; Büveyhîler ile Sâmânîler arasında yapılan bu anlaşmanın 30 yıl sürdüğünü kaydetmektedir.⁹⁷⁰

Büveyhîler ile Sâmânîler arasında yapılan bu anlaşmanın en dikkat çekici yönü Büveyhîler'in Sâmânîler'e ödemeyi kabul ettikleri yıllık vergiyle alakalı olan kısımdır. Zira Büveyhîler bunu kabul etmekle Sâmânîler'in üstünlüğünü de kabul etmiş

Târîh-i Merdum-i Îrân, II, 439; Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, II/III, 451-452; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler*, 200; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 637; Merçil, "Sîmcûrîler III", 121.

⁹⁶⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 695; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târîh-i Taberî*, 427; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 264; Gerdîzî, *Zeynu'l Ahbâr*, 360; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 462; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVII, 424; ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm (h.401-420)*, XXVIII, 246; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXV, 216; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elfî*, III, 1910; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 55; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İran*, II, 645; Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, II/III, 452; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler*, 200; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 637; Merçil, "Sîmcûrîler III" , 121. Bu arada Beyhakî'ye göre her iki taraf arasında varılan bu anlaşma gereği Büveyhîler; Sâmânîler'e toplamda yıllık dört yüz bin dirhem vergi ödüyorlardı ve bunu da bin dirhemlik kısımlara ayırarak bir yıl boyunca toplamda dört bin defa ödeme yaparak karşılamışlardı. Ayrıca bu meblağ Büveyhîler tarafından Rey'den Nişâbûr'a götürülüyordu. Bkz Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, 269, krş. Merçil, "Sîmcûrîler III" , 121.

⁹⁶⁶ Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, II/III, 452.

⁹⁶⁷ *Târîh-i Elfî*'de Mansûr b. Nûh'un Rüküddevle'nin kızıyla evlendiği kaydedilmektedir. Bkz. Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elfî*, III, 1910.

⁹⁶⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 695; el-Hemedânî, *Tekmiletü Târîh-i Taberî*, 427; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 264; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 462; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVII, 424; ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm (h.401-420)*, XXVIII, 246; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXV, 216; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elfî*, III, 1910; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 55; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İran*, II, 645; Zerrînkûb, *Târîh-i Merdum-i Îrân*, II, 439; Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, II/III, 452; Merçil, "Sîmcûrîler III", 121; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 637.

⁹⁶⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 695; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 264; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXV, 216. Krş. Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, II/III, 452.

⁹⁷⁰ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, 269. Krş. Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler*, 200.

oluyorlardı. Oysa iki taraf arasında meydana gelen savaşların çoğunda Büveyhîler, Sâ mânîler'e üstünlük sağlamışlardı. Bu konuda dikkat çeken bir diğer nokta ise bu konuda bilgi veren kaynakların hiçbirinde Büveyhîler'in bu şartı neden kabul ettiklerine dair herhangi bir bilginin yer almamasıdır. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki bu anlaşma iki taraf arasında uzun bir süre herhangi bir savaşın meydana gelmesini engellemiştir.

2.2.1.8. Rüküddevle'nin Vefat Etmesi

Daha önce Rüküddevle'nin oğlu Adudüdevle'nin amcasının oğlu Bahtiyâr'ı bertaraf edip Bağdat'ı ele geçirdiğinden ve Rüküddevle'nin bu gelişmelerden haberdar olmasıyla birlikte sinirlenip hastalanmasından ve daha sonra da Adudüdevle'yi affedip veliaht tayin etmesinden ayrıntıya girmeden bahsetmiştik. Adudüdevle'nin affedilip veliaht ilan edilmesi süreci ise onun babasının veziri olan İbnü'l-Amîd'in nezdinde girişmiş olduğu hareketler sonucunda gerçekleşmiştir. Şöyle ki Adudüdevle, babası Rüküddevle'nin hastalığı ve kendisine karşı duyduğu kızgınlığın farkında olduğundan, kendisini affettirip veliaht tayin ettirmek için babasının veziri İbnü'l-Amîd'ten yardım istemişti. Bunun üzerine İbnü'l-Amîd, Rüküddevle ile görüşerek Cibâl bölgesindeki sıkıntı ve karışıklıklardan bahsetmekle birlikte bu sıkıntılara ek olarak Adudüdevle'nin de aileden kopup, bağımsız hareket etmesinin düşmanlarının işine yarayacağını söyleyerek, oğluya görüşmesini ve bunu yapmak üzere İsfahân'a yanına gitmesini önermişti. Bu doğrultuda aralarında yapılan uzun bir görüşmenin ardından Rüküddevle, Adudüdevle ile İsfahân'da görüşmeyi kabul etmişti. İbnü'l-Amîd de Adudüdevle'ye yazdığı bir mektupta bu gelişmeleri kendisine haber vermişti.⁹⁷¹

Rüküddevle bu karar doğrultusunda Cemaziyevvel 365 (Ocak-Şubat 976) tarihinde⁹⁷² hasta oluğu halde İsfahân'a gitti ve buraya vardığı zaman diğer oğlu Fahrüdevle'yi de buraya çağırdı. Ayrıca Rüküddevle'nin bir diğer oğlu olan Müeyyidüdevle de İsfahân'da bulunmaktaydı. Adudüdevle de babasının İsfahân'a gittiğini haber aldığı zaman buraya gitti ve böylece kardeşler babalarıyla birlikte bir

⁹⁷¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 743-744; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 304; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 598; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 148; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 424; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târîh-i Elfi*, III, 1923. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 216-217; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 64.

⁹⁷² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 304. Krş. Güner, "Büveyhîler'den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)", 61.

araya gelmiş oldu. Bu arada Adudüddeve İsfahân'a yaklaştığı zaman Rüknüddeve onu karşılamak için yüksek bir yere çıkararak beklemeye başlamıştı. Adudüddeve ise babasının huzuruna vardığı zaman atından inerek ona hürmet gösterip, birçok defa yeri öptükten sonra babasının yanına gelip elini öptü. Adudüddeve'nin ardından başta komutanlar olmak üzere emîrler ve saray görevlileri de aynı görevi icra ettiler. Bu gelişmelerin ardından Rüknüddeve bulunduğu yerden inerek, Adudüddeve ile birlikte Müeyyidüddeve'nin emîrlik sarayında yaptırmış olduğu binalara yerleştiler. Daha sonra vezir İbnü'l-Amîd; Rüknüddeve'nin oğulları ile devletin ileri gelen emîrleri, komutanları ve saray görevlilerinin bir araya geldiği bir ziyafet düzenledi.⁹⁷³ İbnü'l-Amîd'in bu ziyafeti düzenlemesindeki amacı Adudüddeve'nin affedilmesini sağlayıp onu veliaht ilan ettirmektir. Nitekim bu konuda Miskeveyh; ayrıntıya girmeden Rüknüddeve'nin bu ziyafet esnasında oğlu Adudüddeve'yi kendisinden sonra başa geçmek üzere veliaht tayin ettiğini ve Müeyyidüddeve ile Fahrüddeve'yi de buldukları yerlerde onun nâibleri olarak tayin ettiğini kaydetmektedir.⁹⁷⁴ Bu konuya dair bilgi veren diğer kaynaklar ise Rüknüddeve'nin oğulları arasında bölüştürdüğü yerler hakkında daha fazla ayrıntı vererek Rüknüddeve'nin; Adudüddeve'ye Fars, Errecân (veya Ahvâz) ve Kirmân olmak üzere Fars-Hûzistân Büveyhîleri'nin yönetimi altında bulunan bölgeleri, Fahrüddeve'ye Hemedân ve Cibâl şehirlerinden olan Dînever bölgesini, bir diğer oğlu Müeyyidüddeve'ye ise İsfahân ve çevresini verip, onların söz konusu bölgelerde Adudüddeve'nin adına nâiblik yapmalarını emrettiğini kaydetmektedirler.⁹⁷⁵ Ayrıca Rüknüddeve'nin bir diğer oğlu olan Ebû'l-Abbâs'ı da

⁹⁷³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 745; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 304; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 598; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 148; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 424; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi*, III, 1923. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 217; Pervîz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 64.

⁹⁷⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 745. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 217; Busse, "Iran Under The Buyids", IV, 268; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 61.

⁹⁷⁵ el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 449; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 304; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 243; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzîde*, 412; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVII, 479; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 479; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 351-380)*, XXVI, 261; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 109-110; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 148; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 424-425; Mar'aşî, *Târih-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, 78; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi*, III, 1923; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 217; Zerrînküb, *Târih-i Merdum-i İrân*, II, 431; Pervîz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 64; Kabîr, "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", III, 33; Güner, "Rüknüddeve", *DİA*, XXXV, 285.

Adudüddeve'nin himayesine vermişti.⁹⁷⁶ Bu arada yukarıda zikrettiğimiz taksime dair bilgi veren kaynaklardan bazıları Rüknüddeve'nin Cibâl bölgesinin merkezi olan Rey şehrini Fahrüddeve'ye verdiğini kaydederken⁹⁷⁷ bazı kaynaklar ise Müeyyidüddeve'ye verdiğini kaydetmektedirler.⁹⁷⁸

Öte yandan Rüknüddeve bunu yapmakla Büveyhîler'in Cibâl kolunu iki şubeye ayırmıştır. Bu durum ise ileride de zikredeceğimiz üzere kardeşler arasında iktidar mücadelesinin başlamasına neden olacaktır.

Rüknüddeve bu gelişmelerden sonra aynı yılın Recep (Mart-Nisan 976) ayında İsfahân'dan ayrılarak Rey'e gitti. Ancak burada kaldığı esnada⁹⁷⁹ daha önce de zikrettiğimiz hastalığının günden güne artması üzerine 28 Muharrem 366⁹⁸⁰ (26 Eylül 976) yılında Rey şehrinde vefat etti ve naaşı Büveyhoğulları türbesine defnedildi.⁹⁸¹

İbnü'l-Esîr; Rüknüddeve'nin hayırsever birisi olduğunu, din ve dünyasını mamur etmiş bir hükümdar olduğunu ve 70 yıldan daha uzun bir ömür sürdürdüğünü ve 44 yıl⁹⁸² hükümdarlık yapmış olduğunu belirterek Rüknüddeve ile ilgili şu bilgileri zikretmektedir: “Rüknüddeve son derece yumuşak huylu, gayet cömert, başkalarına yardım etmeyi seven, halkına ve askerlerine karşı mükemmel bir yöneticilik örneği

⁹⁷⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 243; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVII, 479; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 479-480; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 351-380)*, XXVI, 261; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 110.

⁹⁷⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 304; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 148; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 424-425.

⁹⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 305; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 598. Krş. Pervîz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 64; Busse, “Iran Under The Buyids”, IV, 268; Kabir, “The Buwayhids of Jibâl and Rayy”, III, 33; Güner, “Rüknüddeve”, *DİA*, XXXV, 285.

⁹⁷⁹ el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 449; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 243; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzîde*, 412; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVII, 479; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 479; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 351-380)*, XXVI, 261; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 109-110. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 217; Zerrînkûb, *Târih-i Merdum-i İrân*, II, 431.

⁹⁸⁰ Gerdîzî bu tarihi 5 Muharrem 366 olarak vermektedir. Bkz. Gerdîzî, *Zeynu'l Ahbâr*, 360.

⁹⁸¹ el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 450; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 305; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 247; Ebü'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 116; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, II, 119; Gerdîzî, *Zeynu'l Ahbâr*, 360; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzîde*, 412; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVII, 493; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 598; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 488; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 351-380)*, XXVI, 358; en-Nüveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, XXVI, 102; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 127; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 425; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 218; aynı müellif, *Târih-i Âl-i Büveyh*, 39; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 56; Pervîz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 65; Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, II/III, 494; Kabir, “The Buwayhids of Jibâl and Rayy”, III, 33; Bowen, “Rük-nü-d-Devle”, *İA*, IX, 800; Seccâdî, “Âl-i Büveyh”, *DMBİ*, I, 637; Güner, “Rüknüddeve”, *DİA*, XXXV, 285.

⁹⁸² *Târih-i Elfî*'de Rüknüddeve'nin hükümdarlık süresinin 34 yıl olduğu kaydedilmektedir. Bkz. Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfî*, III, 1924.

veren, onlara karşı yumuşak huylu davranıp aralarında hüküm verirken adaletle hükmeden bir şahsiyetti. Ayrıca son derece gayretli, çalışmayı seven, insanları zulmetmekten alıkoyan, kan akıtmayı asla tasvip etmeyen, fakat akıtılması gerektiği anda da taviz vermeyen bir kimseydi. Fakir halkı koruyup onlara her türlü nafakalarını temin ederek onlara gerekli maaşlar bağlamıştı. Ayrıca takva sahibi bir kimse olup cuma mescitlerine ve büyük camilere özellikle oruç aylarında daha sık giderek namazını cemaatle kılardı. Mezâlim mahkemelerine başkanlık eder, zulümleri önlemeye çalışırdı. Ayrıca Alevîlere birçok mal ve para bağışında bulunarak onlardan ihtiyaç sahibi olan kimselere bir hayli cömertçe para dağıtmaktaydı. Reayasının her makam ve mevkide bulunan insanlarına karşı gayet yumuşakça davranıp onlara iltifatta bulunurdu. Bu yüzden arkadaşlarından bazıları ona bu yumuşaklığı hususunda hafifçe serzenişte bulunup Merdâvîc'in adamlarına karşı gösterdiği şiddet ve otoriteyi söz konusu ettiklerinde şöyle cevap vermişti: 'İşte bakınız, o nasıl öldürülüp gitti; hem de adamlarından kendisine en yakın olanlar ve özel koruyuculuğunu yapanlar tarafından.'⁹⁸³ Çünkü o, en yakın adamlarına bile son derece sert davranıyor ve herkesi kırıyordu. Genç yaşında bundan dolayı öldürülüp gitti. Ama görüyorsunuz, ben aranızda yaşlanıp gittim. Halka ve etrafımdakilere karşı son derece yumuşak davranıp onları sevdiğim için onlar da aynı şekilde beni sevmektedirler'.

Anlatıldığına göre Rüküddevle çıktığı seferlerden birinde kendisine büyük bir çadır kurulup askerlerinden önce yemek takdim edildi. Rüküddevle o anda yemek yerken arkadaşlarından birine: 'Acaba neden "Bir köyde en güzel şey emîrlîktir" diye bir darbimesel söylenmiştir?' diye sormuş arkadaşı da ona şöyle cevap vermişti: 'İşte şu anda çadırda oturman ve önüne konan yemek bunu göstermektedir. Senin çadırın olduğu gibi önünde yemeğin de var; fakat benim ne çadırım ne de yemeğim var'. Arkadaşının bu sözü üzerine Rüküddevle gülüp ona çadırında yer verip yemeğinden de yedirdi. İşte Rüküddevle'nin bu ve buna benzer son derece tatlı gayet de boş bir huyu ve anlayışı vardı''⁹⁸⁴

İbnü'l-Esîr'in bu sözlerine karşın daha önce de zikrettiğimiz üzere Miskeveyh; Rüküddevle'nin diğer Deylemli emîrlerden faziletçe üstün olmasına rağmen, yağmacı bir asker gibi hareket ettiğini eline geçen her şeyi ganimet bilip, bunları askerlerin

⁹⁸³ Daha önce de değinildiği üzere Merdâvîc yakın adamları tarafından öldürülmüştür.

⁹⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 305-306. Krş. Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovsâ-yi Zamân-i İşân*, 218-219.

gönlünü hoş tutmak için onlara dağıttığını, buna karşın ülkenin imarı ve halkın refahı için hazineden tek bir dirhem bile çıkmasına rıza göstermediğini ve ele geçecek olan mahsulle yetindiğini kaydetmektedir.⁹⁸⁵

2.2.2. Ebû Mansûr Müeyyidüddeve b. Rûknüddeve Dönemi (976-984)

Rûknüddeve ölmeden önce daha önce de değinildiği gibi ülkeye oğulları arasında paylaştığı zaman daha önce de zikrettiğimiz üzere İsfahân ve çevresini Müeyyidüddeve'ye vermişti. Rûknüddeve'nin ölümünden sonra Adudüddeve, Büveyhîler'in başına geçince daha önce de zikrettiğimiz üzere Müeyyidüddeve iktidarını sürdürmeye devam ettiği gibi kardeşine verdiği söze sadık kalarak ona olan sadakatini de sürdürmüştü. Adudüddeve de kendisine mektup yazarak göstermiş olduğu sadakattan dolayı ona karşı duyduğu memnuniyetini dile getirmişti. Ancak diğer kardeşi Fahrüddeve, ona itaat edeceğine dair verdiği sözü tutmayarak daha önce de değinildiği gibi Adudüddeve'nin düşmanı olan Bağdat hükümdarı İzzüddeve Bahtiyâr ile anlaşarak kardeşine karşı harekete geçmişti. Adudüddeve ise bu durumdan haberdar olunca Hemedân'ı elinde tutan kardeşi Fahrüddeve'yi kendisine itaat etmeye davet etmiş, ancak herhangi bir sonuç elde edememişti. Bunun üzerine Adudüddeve, Fahrüddeve'ye karşı harekete geçip onu yenerek⁹⁸⁶ başta Hemedân olmak üzere Fahrüddeve'nin hâkimiyetinde olan diğer yerleri tamamen hâkimiyeti altına aldı (369/980) ve daha sonra buraları diğer kardeşi Müeyyedüddeve'ye teslim ederek onu buralara kendisine nâib olarak tayin etti (370/980).⁹⁸⁷ Böylece Cibâl Büveyhîleri'nin hâkimiyeti altında olan topraklar Müeyyedüddeve'nin nâibliğinde tekrar bir çatı altında birleştirilmiş oldu.

Öte yandan daha önce “Adudüddeve'nin Cürcân'ı Ele Geçirmesi” başlığı altında ayrıntılı bir şekilde zikredildiği üzere Adudüddeve, Cibâl bölgesini kardeşi Fahrüddeve'nin elinden almasının ardından Fahrüddeve Hemedân'dan kaçarak Cürcân'da bulunan Kâbus b. Veşmgîr'e sığınmıştı. Bunun üzerine Adudüddeve de

⁹⁸⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 665-667. Krş. Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, 33; Güner, “Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)”, 161.

⁹⁸⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 794 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 339-340; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 604-605; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 243-244; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 591; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 116-117; Seccâdî, “Âl-i Büveyh”, *DMBİ*, I, 637.

⁹⁸⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 340-344; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 605; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 243-244; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 591; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 117; Seccâdî, “Âl-i Büveyh”, *DMBİ*, I, 637.

Müeyyidüddevele komutasında Cürcân'a bir ordu sevk etmiş ve burayı ele geçirdikten sonra bölgenin yönetimini Müeyyidüddevele'ye vermişti. Ayrıca Fahrüddevele ve Kâbus b. Veşmgîr'in Cürcân'ı tekrar ele geçirme girişimleri de başarısız olmuş ve böylece Müeyyidüddevele Cürcân'daki hâkimiyetini kalıcı bir hâle getirmişti.

Müeyyidüddevele, Cürcân'da ikamet etmeye başlamasının üzerinden kısa bir süre geçtikten sonra daha önce de değinildiği gibi Adudüddevele ölmüştü. Rûzrâverî, Müeyyidüddevele'nin bu haberi aldıktan sonra onun yerine Büveyh tahtına geçmek için daha önce de zikrettiğimiz şekilde Fars'a gelerek iktidarı ele geçiren Şerefüddevele Ebû'l-Fevâris b. Adudüddevele'ye Ebû Ali Kâsım'ı elçi gönderip onun aracılığıyla Fars'ta hutbenin kendi adına yani Müeyyidüddevele adına okunduğunu ve isminin basılan paralar üzerine yazıldığını kaydetmekle birlikte Şerefüddevele Ebû'l-Fevâris'in de Müeyyidüddevele'ye bir elçi yolladığını ancak gelen bu elçinin cevaben ne söylediğini belirtmemektedir. Rûzrâverî ayrıca Müeyyidüddevele'nin kardeşi Fahrüddevele'ye samimi sözlerle Cürcân yönetimini kendisine vereceğini ve ayrıca ihtiyaç duyduğu her şeyi kendisine sunduğunu, ancak Fahrüddevele'nin kardeşine güvenmediğinden dolayı onun bu sözlerine kanmadığını ve yerinden ayrılmadığını kaydetmektedir.⁹⁸⁸

Adudüddevele'nin ölümünün ardından yalnız ve desteksiz kalıp bu gelişmelerden herhangi bir sonuç elde edememiş olan Müeyyidüddevele boğmaca hastalığına yakalanmış ve veziri Ebû'l-Kâsım Sâhib İsmail b. Abbâd'ın tüm telkinlerine rağmen yerine herhangi bir veliaht bırakmadan bu hastalık sonucunda 373 yılının Şaban (Ocak-Şubat 984) ayında 43 yaşında Cürcân'da vefat etti.⁹⁸⁹

⁹⁸⁸ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 91.

⁹⁸⁹ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 90 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 359; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 302-303; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 123; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzide*, 417; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVIII, 7-8; İbnü'l-Verdî, *Târihu İbnü'l-Verdî*, I, 295; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 607; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 510; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 351-380)*, XXVI, 537; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 129; es-Safedî, Salâhaddîn Halil b. Aybeg, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, X, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2000, 204; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 144; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 158; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 429; Fakihî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 265; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 73; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İnan*, II, 592; Pervîz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 93; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 120-121; Kabir, "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", III, 35; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 637.

2.2.3. Ebû'l-Hasan Ali Fahrüddeve b. Rüküddeve Dönemi (984-997)

Konunun bu kısmına kadar ayrı başlıklar altında Fahrüddeve'nin iktidarı ele geçirme teşebbüsleri hakkında ayrıntılı bilgileri zikretmiştik. Şimdi ise bu başlık altında Fahrüddeve'nin iktidara gelmesi ve sonrasında meydana gelen olaylar bizzat kendisinden bahsedilerek ele alınacaktır.

Fahrüddeve'nin iktidarı ele geçirmesi Müeyyidüddeve'nin ölümüyle gerçekleşmişti. Şöyle ki yukarıda zikrettiğimiz üzere Müeyyidüddeve öldüğü zaman yerine Cibâl Büveyhîleri'nin başına geçecek herhangi bir veliaht bırakmamıştı. Onun ölmünün ardından Büveyhoğulları arasında yaş itibarıyla ailenin en büyüğü olarak Fahrüddeve kalmıştı. Nitekim Müeyyidüddeve'nin ölümü üzerine onun yerine kimin geçeceği konusunda görüş bildiren Ebûl-Kâsım Sâhib İsmail b. Abbâd, Fahrüddeve'nin hanedanın en yaşlısı olması ve liderlik vasıflarına sahip olmasından dolayı devletin başına getirilmesini tavsiye etmişti. Vezirin bu tavsiyesi üzerine devletin ileri gelenleri Nişâbûr'da bulunan Fahrüddeve'ye mektup yazıp onu Cürcân'a çağırdılar. Fahrüddeve de durumdan haberdar olunca vakit kaybetmeden Cürcân'a gitti. Fahrüddeve oraya vardığı zaman ordu ve devletin ileri gelenleri onu saygıyla karşıladılar. Böylece Fahrüddeve, kardeşleriyle savaşıp elde etmeye çalıştığı toprakları herhangi bir girişimde bulunmaksızın elde etmiş oldu ve Cibâl Büveyhîleri'ni tekrar bir çatı altında birleştirdi (Ramazan 373/Şubat-Mart 984).⁹⁹⁰

Bu arada Fahrüddeve Cürcân'a geri dönünce, onun hükümdar olmasını sağlayan es-Sâhib b. Abbâd kendisine: Ey efendimiz! Allah sizin için arzu ettiğimiz şeyleri ihsan ettiğinden kendim için arzu ettiğim şey için onayınızı alabilirim. Zira ordudan ayrılıp inzivaya çekilmek ve Allah'a ibadet etmekle meşgul olmak istiyorum” dedi. Fahrüddeve ise onun bu sözlerine karşılık kendisine: “Böyle konuşma, ben hükümdarlığı senden ötürü isterim, sen olmazsan benim işlerim yolunda gitmez. Eğer

⁹⁹⁰ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 93-94; Curfâdakânî, *Tercüme-yi Târih-i Yemînî*, 67-68; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 359; Ebû'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 123; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVIII, 6-7; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 607; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 130; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 158; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, II, 429; Mar'aşî, *Târih-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, 80; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târih-i Elfi*, III, 1941; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 265; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İnan*, II, 592; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 73; Pervîz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 93; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 120-121; Kabîr, “The Buwayhids of Jibâl and Rayy”, III, 35; Seccâdî, “Âl-i Büveyh”, *DMBİ*, I, 638; Cl. Cahen, “Fakhr al-Dawla”, *El²*, Leiden 1991, II, 749; Abdülkerim Özyayın, “Fahrüddeve”, *DİA*, TDV, Ankara 1995, XII, 99.

gidişatını beğenmediğin iş olursa ben de beğenmem ve bırakırım” dedi. Bunun üzerine es-Sâhib, Fahrüddeve’nin huzurunda yeri öperek ona saygılarını sundu. Fahrüddeve de es-Sâhib’in bu hareketine karşılık olarak ona izzet ve ikramlarda bulunarak es-Sâhib’i kendisine vezir olarak tayin ederek, devlet işlerinin idaresini ona verdi.⁹⁹¹ Kaynaklarda geçen bilgilere göre es-Sâhib bu görevde geçirdiği süre boyunca Fahrüddeve’ye karşı herhangi bir itaatsizlikte bulunmadığı gibi bulduğu her fırsatta da kendisine karşı duyduğu bağlılığı gösteriyordu. Nitekim es-Sâhib bu doğrultuda 1 Muharrem 378 (21 Nisan 988) yılında Fahrüddeve’ye ağırlığı bin miskâl⁹⁹² olan 1 dinar hediye etmişti.⁹⁹³ Fahrüddeve’ye hediye edilen bu dinarın bir yüzünde bir şiir,⁹⁹⁴ diğer bir yüzünde ise İhlâs Sûresi, Halife et-Tâî-Lillâh ile Fahrüddeve’nin lakaplarını ihtiva eden bir ibare ve Cürcân şehrinin adı yazılmaktaydı. Bu arada dinarın yüzünde Halife et-Tâî-Lillâh ile Fahrüddeve’nin lakaplarını ihtiva eden ibareler ise şöyleydi: “Devletün Felekiyyetün” bu ibarenin kullanılma sebebi Fahrüddeve’nin lakabının “Felekü’l-Ümme” olmasıydı. Ayrıca dinarda yer alan bir diğer lakap olan “Kafî Küfâtihi” ibaresi de es-Sâhib’e aitti. Zira onun lakabı da “Kâfi’l-Küfât”dı.⁹⁹⁵

Bu arada Büveyhîler’in Bağdat hükümdarı Samsâmüddeve, Halife et-Tâî-Lillâh’tan Fahrüddeve’nin hükümdarlığını tasdik etmesini istemiş ve bunun üzerine halife de Fahrüddeve’ye saltanat hi’latı, siyah bir sarık kılıç, kuşak, bileklik, sancak altın eyerli iki at ve ahidnâme göndererek onun hükümdarlığını tasdik etmişti.⁹⁹⁶ Ayrıca

⁹⁹¹ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi’l-Ümem*, 94-95; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 359-360; Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mir’atü’z Zamân*, XVIII, 7; Yâkût el-Hamevî, Sâhib İsmail b. Abbâd’ın bu dinarı Ahvâz’da bastırıldığını zikretmektedir. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Udebâ ev İrşâdu’l-Erib*, II, 664; Fakihî, *Âl-i Büveyh ve Ovsâ-yi Zamân-i İşân*, 265-266; Türkmenî Âzer, *Deylemiyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 121; Ahmed Ateş, “İbn Abbâd”, *İA*, MEB, İstanbul 1987, V/1, 692.

⁹⁹² Miskâl: İslâm ülkelerinde kullanılan eski bir ağırlık ve para birimi olup ölçüleri bölgeden bölgeye değişiklik göstermektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Walther Hinz, *İslâm’da Ölçü Sistemleri*, (Çev. Acar Sevim), Marmara Üniversitesi Yayınları, No. 487, İstanbul 1990, 1 vdd.; Cengiz Kallek, “Miskal”, *DİA*, TDV, Ankara 2005, XXX, 182.

⁹⁹³ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 384; Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Udebâ ev İrşâdu’l-Erib*, II, 700; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi*, III, 1952.

⁹⁹⁴ Sâhib İsmail b. Abbâd’ın Fahrüddeve’ye hediye ettiği dinarın bir yüzünde yer alan bu şiir Yâkût el-Hamevî’nin eserinde yer almaktadır ve şiirin ilk mısrası: “وأحمر يحكي الشمس شكلاً و صورة فأ وصاؤفة مشتقة من كرمزى، güneşi sadece şekil ve suret bakımından anlatır. Oysa kırmızının sıfatı bile güneşten türemiştir” şeklindedir. Daha fazla bilgi için bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Udebâ ev İrşâdu’l-Erib*, II, 700.

⁹⁹⁵ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 384-385; Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Udebâ ev İrşâdu’l-Erib*, II, 700-701; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi*, III, 1952; George C. Miles, *The Numismatic History of Rayy*, Numismatic Studies, No. 2, The American Numismatic Society, Newyork 1938, 171; Kabir, “The Buwayhids of Jibâl and Rayy”, III, 36.

⁹⁹⁶ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi’l-Ümem*, 97 vd.; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 360; Ebü’l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 123; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü’s-Safâ*, IV, 158; Fakihî, *Âl-i Büveyh ve Ovsâ-yi Zamân-i*

halife yukarıda zikrettiğimiz “Felekü'l-Ümme” unvanını Fahrüddeve'ye verdi⁹⁹⁷. Böylece Samsâmüddeve, Fahrüddeve ile anlaşarak Büveyoğulları'nı tek bir çatı altında birleştirerek hanedan arasındaki mevcut ihtilaflara geçici bir süreliğine de olsa son vermiş oldu.

Fahrüddeve Cürcân'da bulunduğu sırada nâib olarak İsfahân'da bulunan Müeyyidüddeve'nin oğlu huzuru gelerek kendisine itaatini bildirdi.⁹⁹⁸ Tüm bu gelişmelerin ardından Fahrüddeve Cürcân'da işleri yoluna koyup burada bir müddet kaldıktan sonra ileride de zikreeceğimiz üzere başta Cürcân olmak üzere Dihistân ve Esterebâd'ı eski müttefikleri olan Ebû'l-Abbâs Hüsâmüddeve Tâş'a bırakarak⁹⁹⁹ Rey şehrine gidip Cibâl Büveyhîleri'nin yeni hükümdarı olarak burada tahta çıktı (373/984).¹⁰⁰⁰ Rûzrâverî, Fahrüddeve'nin iktidarı ele geçirdikten sonra önemli bir güç haline gelen Ali b. Kâme'yi ordadan kaldırmak için vezir es-Sâhib ile birlikte planlar yaptığını ve ikilinin bu plan doğrultusunda harekete geçerek Ali b. Kâme'yi zehirlemek suretiyle öldürdüklerine ve bu gelişmenin ardından Fahrüddeve'nin Ali b. Kâme'nin elinde bulunan kaleleri ve tüm malları ele geçirdiğini kaydetmektedir.¹⁰⁰¹

Bu arada Fahrüddeve Rey'de tahta çıktığı sıralarda Kum'a bağlı bir yerleşim yeri olan Kûrder'de Muhammed b. Gânim el-Berzîkânî adında bir şahıs isyan ederek Fahrüddeve'ye ait bazı gelirlere el koymuş ve burada bulunan Heftcân Kalesi'ne sığınarak gücüne güç katmıştı. Bunun üzerine 373 (Mart-Nisan 984) yılının Şevval ayında Heftcân Kalesi'ne asker sevk edildi. Ancak Muhammed b. Gânim hem bu orduyu hem de Rey'den gelen ikinci orduyu mağlûp etmeyi başardı. Bunun üzerine Fahrüddeve eski müttefiklerinden olan Ebû'n-Necm Bedr b. Hasneveyh'e haber

İşân, 266; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 74; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 94; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İrân*, 121; Kabir, “The Buwayhids of Jibâl and Rayy”, III, 36; Seccâdî, “Âl-i Büveyh”, *DMBİ*, I, 638.

⁹⁹⁷ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 100.

⁹⁹⁸ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 96.

⁹⁹⁹ Kaynaklar Fahrüddeve'nin Cürcân'ı asıl sahibi olan Şemsü'l-Meâlî Kâbus b. Veşmgîr'e vermek istediğini ancak veziri es-Sâhib'in buna engel olduğunu belirtmektedirler. Bkz. Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 297; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 447. Krş. Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 82.

¹⁰⁰⁰ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 96; Curfâdakânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemîni*, 75-76; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 361; Gerdîzî, *Zeynu'l Ahabâr*, 367; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 607; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 57; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 365; Mar'âşî, *Târîh-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, 80; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İrân*, II, 592; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İrân*, 121; Kabir, “The Buwayhids of Jibâl and Rayy”, III, 36; Cahen, “Fakhr al-Dawla”, *EL*, II, 749.

¹⁰⁰¹ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 95.

gönderip bu durumdan duyduğu rahatsızlığı kendisine iletip ondan, Muhammed b. Gânim ile arasındaki soruna son vermesini istedi. Ebu'n-Necm Bedr de Fahrüddeve'nin isteği doğrultusunda Muhammed b. Gânim'le iletişime geçerek 374 yılı başlarında (Haziran 984) onun ile Fahrüddeve arasında barış tesis etti ve bu durum 375 (985) yılına kadar devam etti. Ancak daha sonra Fahrüddeve'nin ordusu tekrar Muhammed b. Gânim'in üzerine yürüyerek, onu yenip esir almıştı.¹⁰⁰²

Bu olayların üzerinden bir süre geçtikten sonra Fahrüddeve 377 (987-988) yılında veziri Sâhib İsmail b. Abbâd'ı Taberistân'a göndermiş ve es-Sâhib b. Abbâd da Taberistân'a giderek burada bulunan birkaç kaleyi ele geçirerek sükûneti tekrar sağlamıştı.¹⁰⁰³ Aynı yıl içinde bu sefer Kazvîn hâkimi Ebû Mansûr b. Kûrîgenc (veya Lûrîgenc), Fahrüddeve'ye isyan etmiş ancak Fahrüddeve bu sorunu büyümeden halletmiş ve Ebû Mansûr'u tekrar itaat altına almayı başarmıştı.¹⁰⁰⁴ Fahrüddeve döneminde meydana gelen bir diğer isyan hareketi ise Fahrüddeve'nin anne tarafından akrabası olan Nasr b. Hasan el-Feyrezân tarafından gerçekleşmişti. Nasr b. Hasan el-Feyrezân'ın 378 (988-989) yılında Dâmgân'da Fahrüddeve'ye karşı ayaklanınca burada bulunan Ahmed b. Saîd eş-Şebîbî el-Horasânî yanında Deylemliler'den oluşan az sayıda asker olmasına rağmen ona karşı harekete geçmişti. Bunun üzerine durumun kendisi için zorlaştığını gören Nasr b. Hasan, Fahrüddeve'ye haber gönderip tekrar itaat arz edeceğini bildirmek zorunda kalmıştı. Bunun üzerine Fahrüddeve onun isteğini kabul etmiş ve onu eski yerinde bırakmıştı.¹⁰⁰⁵

Bu olaylar dışınca daha önce de değinildiği gibi Fahrüddeve Cibâl Büveyhîleri'nin başına geçtikten sonra Ebû'l-Hüseyn b. Adudüddeve Rebûlevvel 373 (Ağustos-Eylül 983) tarihinde Ahvâz'ı istilâ ederek Ahvâz ile Râmhürmüz'de hutbeyi

¹⁰⁰² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 363; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 607-608. Krş. Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 123.

¹⁰⁰³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 382; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 159; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elfi*, III, 1949. krş. Kabir, "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", III, 36; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 74; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 94; Ateş, "İbn Abbâd", *İA*, V/1, 692.

¹⁰⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 382; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elfi*, III, 1949; Krş. Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 123.

¹⁰⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 385. Krş. Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 123; Cahen, "Fakhr al-Dawla", *El²*, II, 749.

amcası Fahrüddeve adına okutmuştu. Yine bir diğer yeğeni Ebûl Tâhir Fîrûzşâh b. Adudüddeve de Basra'da hutbeyi Fahrüddeve adına okutmuştu (374/984-985).¹⁰⁰⁶

2.2.3.1. Fahrüddeve'nin Irak ve Ahvâz'a Hareket Etmesi ve Meydana Gelen Olaylar

Fahrüddeve 379 (989-990) yılında Irak ve çevresini ele geçirmek üzere harekete geçerek Rey şehrinden Hemedân'a geçti. Fahrüddeve'nin böyle bir tamaha düşmesine neden olan kişi ise veziri es-Sâhib b. Abbâd'dı. Zira es-Sâhib b. Abbâd Irak diyarını özellikle de Bağdat'ı çok seviyordu ve bu yüzden bu bölgeyi nüfus alanına dâhil etmek istiyordu. Bu yüzden es-Sâhib b. Abbâd bu amacını gerçekleştirmek için Fahrüddeve'yi Bağdat'ı ele geçirme konusunda teşvik ederek uygun zamanı bekliyordu. Bu uygun zamanı da Bağdat hükümdarlığını elinde bulunduran Şerefüddeve'nin daha önce zikrettiğimiz tarihte ölmesiyle birlikte elde etmiş oldu. Nitekim bu gelişmeyle birlikte Sâhib İsmail b. Abbâd cesaretini toplayarak Fahrüddeve'ye Irak ve etrafını ele geçirdiği takdirde muazzam bir güce kavuşacağını ve bu işin kolay olacağını söyleyerek onu Irak'ı ele geçirme konusunda teşvik etti. Bunun üzerine Fahrüddeve gerekli hazırlıkları yapıp Hemedân'a doğru yola çıktı ve buraya vardığında Bedr b. Hasneveyh ve Dübeys b. Afif el-Esedî de kendisine katıldılar. Daha sonra es-Sâhib ile Bedr b. Hasneveyh'in Bağdat'a, Fahrüddeve'nin de Ahvâz üzerine yürümesi kararlaştırıldı. Ancak es-Sâhib Bağdat'a doğru harekete geçtiği esnada Fahrüddeve Adudüddeve'nin çocuklarının onu kendi saflarına çekeceklerinden duyduğu endişeden dolayı es-Sâhib'in geri dönmesini istemek zorunda kaldı. Bununla birlikte Fahrüddeve, es-Sâhib'i yanına alarak birlikte Ahvâz üzerine yürüdüler. Onlar Ahvâz'a doğru harekete geçtikleri sırada daha önce de zikrettiğimiz nedenlerden dolayı Bahâüddeve ile Samsâmüddeve kendi aralarında bir iktidar mücadelesi vermekteydiler. Bu durum ise Ahvâz'ı tamamen savunmasız bırakmıştı. Nitekim Ahvâz'a ulaşan Fahrüddeve ve beraberindekiler bu durumun getirdiği avantajların sonucunda şehri zorlanmadan ele geçirdiler. Bu arada Fahrüddeve Ahvâz'ı ele geçirdikten sonra burada bulunan ve Bahâüddeve'ye bağlı olan askerlere çok kötü muamelelerde bulunmuş, bu durum ise halkın tepkisine neden olmuştu. Nitekim Ahvâz halkının ona karşı duyduğu sevgi ve saygının yerini öfke almıştı. Ayrıca

¹⁰⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 369; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 606; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 582; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 94; Zettersteen, "Samsâ-üd-Devle", *İA*, X, 169; Seccâdî, "Âl-i Bûveyh", *DMBİ*, I, 638. Ayrıca bkz. Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elfî*, III, 1941.

kendi askerleri de ondan kuşku duymaya başlamış ve aynı muamelenin kendilerine de uygulanacağını söyleyerek onu terk etmeye başlamışlardı. Ayrıca es-Sâhib b. Abbâd da kendisi hakkındaki ithamlardan duyduğu üzüntüden dolayı bir kenara çekilmişti.

Fahrüddeve cenahında bunlar olurken, onun Ahvâz'ı ele geçirdiğini haber alan Büveyhîler'in Bağdat hükümdarı Bahâüddeve Ebû Nasr, Ahvâz'ı geri almak üzere oraya kalabalık bir ordu sevk etti.¹⁰⁰⁷ Fahrüddeve ise bunu haber aldığı anda öncü bir birlik hazırlayarak Ahvâz'a gönderdi. İki taraf Ahvâz'da karşı karşıya geldiği esnada Dicle Nehri Ahvâz'da büyük taşkınlara sebep olmuş ve her tarafı sel basmıştı. Bu durum ise Bahâüddeve'nin işine yaramıştı. Zira Fahrüddeve'nin ordusu bunu kendilerine karşı yapılan bir hile zannedip, savaşmadan dağılmıştı. Fahrüddeve ise bozgunun ardından ne yapması gerektiği konusunda es-Sâhib'e bir mektup yazarak onun görüşüne başvurmuştu. es-Sâhib b. Abbâd da ona cevaben: "Orduya mal dağıtıp, böylece askerlerle arasını düzeltmesinin uygun olacağını ve askerlere dağıtılacak olan malın daha sonra kendisine misliyle geri verileceğini" söyledi. Ancak buna rağmen Fahrüddeve, es-Sâhib'in bu önerisine uymadı ve bunun üzerine Ahvâz askerinden büyük bir kısım onun yanından ayrıldı.

Fahrüddeve bu gelişmelerin sonucunda Ahvâz'da geçirdiği sıkıntılı bir sürecin ardından buradan ayrılarak Rey'e geri döndü. Onun geri dönmesiyle birlikte Bahâüddeve Ebû Nasr'ın adamları Ahvâz'a hâkim oldular. Böylece Fahrüddeve bu seferinde herhangi bir şey elde edemediği gibi büyük kayıplarda yaşamış oldu.¹⁰⁰⁸

¹⁰⁰⁷ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 163 vdd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 388-389; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVIII, 38; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 614; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 159; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 430; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi*, III, 1957; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 276-277; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 74; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İnan*, II, 592-593; Pervîz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 95; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 124; Kabir, "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", III, 36; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 638; Ezkâî, "Âl-i Hasneveyh" *DMBİ*, I, 685; Özaydın, "Fahrüddeve", *DİA*, XII, 99.

¹⁰⁰⁸ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 169 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 389; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVIII, 38-39; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 614-615; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 159-160; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 430; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi*, III, 1957; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 277; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 74; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İnan*, II, 593; Pervîz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 95-96; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 124; Kabir, "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", III, 36; Cahen, "Fakhr al-Dawla", *EP*, II, 749; Özaydın, "Fahrüddeve", *DİA*, XII, 99.

2.2.3.2. Fahrüddeve Döneminde Büveyh-Sâmânî İlişkileri

Büveyhîler'in Fahrüddeve döneminde Sâmânîler'le olan ilişkileri daha çok Sâmânîler'e karşı isyan eden valilere yardım etmek şeklindeydi. Zira Fahrüddeve iktidara gelmeden önce daha önce de zikrettiğimiz üzere özellikle Samânî valileriyle yakın ilişkiler kurmuştu ve bu ilişkiler sonucunda da kardeşlerine karşı girişmiş olduğu iktidar mücadelesinde büyük bir destek görmüştü. Ayrıca aynı şekilde zamanı geldiğinde bu destekleri karşılıksız da bırakmamıştı.

Fahrüddeve iktidara geldikten sonra bu doğrultuda yardım ettiği ilk kişi Sâmânîler'in Horâsân valisi olan Ebû'l-Abbâs Hüsâmüddeve Tâş'dır. Fahrüddeve ile Hüsâmüddeve Tâş arasındaki hukuktan daha önce bahsetmiştik. Hüsâmüddeve Tâş, Horâsân valiliği görevinden azledilip yerine Ebû'l-Hasan Sîmcûr atanınca Hüsâmüddeve Tâş eski görevini tekrar ele geçirmek için Fahrüddeve'ye mektup yazarak ondan yardım istemişti. Fahrüddeve de bu yardım isteğini karşılıksız bırakmayarak kendisine mal ve asker göndermişti. Fahrüddeve'nin göndermiş olduğu askerler Nîsâbü'r'a gelerek orada karargâh kurdular. Ayrıca Horâsân ordularının önde gelen kumandanlarından olan Ebû Muhammed Abdullah b. Abdürrezzak da ona yardım etmek amacıyla Nîsâbü'r'a gelmişti. Hüsâmüddeve Tâş ise o sırada Merv'de bulunmaktaydı. Bu arada Ebû'l-Hasan b. Sîmcûr ile Fâik el-Hâssa, Fahrüddeve'nin ordusunun Nîsâbü'r'a vardığını haber alınca, vakit kaybetmeden onlara karşı Nîsâbü'r'a doğru harekete geçtiler. Bunun üzerine Fahrüddeve'nin göndermiş olduğu ordu ile Abdullah b. Abdürrezzak tedbirler alarak Hüsâmüddeve Tâş'ı beklemeye başladılar. Hüsâmüddeve ise vakit kaybetmeden yola çıkarak Fahrüddeve'nin göndermiş olduğu orduyla birleşerek şehrin batı tarafında karargâh kurdu. Bununla birlikte iki taraf arasında birkaç gün süren ufak çaplı savaşlar meydana gelmişse de her iki tarafta birbirlerine üstünlük sağlayamadı. Bu arada bu çarpışmalar esnasında Fahrüddeve, Hüsâmüddeve Tâş'a göndermiş olduğu kuvvetlere ek olarak iki bin kişiden oluşan Deylemlî bir süvari birliğini de yardıma gönderdi. Bu gelişmeyle birlikte Ebû'l-Hasan Sîmcûr, Hüsâmüddeve Tâş'ın gücünün bir hayli arttığını görmüş ve geceleyin Nîsâbü'r'dan ayrılarak Kûhistân'a çekilmek zorunda kalmıştı. Ebû'l-Hasan Sîmcûr'un çekilmesiyle birlikte şehir Hüsâmüddeve Tâş'ın eline geçti.¹⁰⁰⁹ Hüsâmüddeve Tâş da

¹⁰⁰⁹ Curfâdakânî, *Tercüme-yi Târih-i Yemînî*, 71-72; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 360; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 607; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 55-56; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II,

Nişâbûr'u ele geçirdikten sonra Sâmânî emîri Nûh b. Mansûr'a mektup yazarak bağışlanmayı diledi ve cevap gelene kadar da Nişâbûr'da kaldı.¹⁰¹⁰

Bu arada Hüsâmüddevele Tâş ve müttetikleri karşısında Kûhistân'a çekilmiş olan Ebû'l-Hasan Sîmcûr, burada bulunduğu süre zarfında adamları onun etrafında tekrar toplanmış ve gücü bir hayli artmıştı. Ayrıca Ebû'l-Hasan Sîmcûr, Fahrüddevele'nin düşmanı olan Büveyhîler'in Fars hükümdarı Şerefüddevele Ebû'l-Fevâris b. Adudüddevele'ye haber gönderip, ondan yardım istemişti. Şerefüddevele de amcası Fahrüddevele'ye karşı duyduğu düşmanlıktan dolayı iki bin kişilik bir süvari birliğini Ebû'l-Hasan Sîmcûr'un yardımına gönderdi. Bu gelişmeyle birlikte gücüne güç katan Ebû'l-Hasan Sîmcûr, Nişâbûr'a Hüsâmüddevele Tâş'ın üzerine yürüdü. İki taraf arasında Nişâbûr yakınlarında meydana gelen ve akşama kadar süren şiddetli bir savaşın ardından Ebû'l-Hasan Sîmcûr; Hüsâmüddevele Tâş'ı ve adamlarını yenmeyi başararak Nişâbûr'a hâkim oldu (7 Şaban 377/2 Aralık 987).¹⁰¹¹ Hüsâmüddevele Tâş ise Ebû'l-Hasan Sîmcûr'a karşı başarısız olunca daha önce de değinildiği gibi Cürcân'a Fahrüddevele'nin yanına gitmiş ve burada büyük bir izzet ve ikram görmüştü. Ayrıca Fahrüddevele Cürcân başta olmak üzere Dihistân ve Esterebâd'ı gelirleriyle birlikte kendisine bırakmıştı. Bunun dışında Fahrüddevele Rey'e geri döndüğü zaman ona; savaş araç-gereçlerinin de içinde olduğu pek çok mal da göndermişti.¹⁰¹²

Bu arada Fahrüddevele'nin Ebû'l-Abbâs Hüsâmüddevele Tâş'a bu denli ihsanlarda bulunması veziri es-Sâhib b. Abbâd'ın tepkisine neden olmuş ve vezir Hüsâmüddevele Tâş'a bu denli ihsanlarda bulunmaması konusunda Fahrüddevele'yi uyarmıştı. Ancak

365; Mar'aşî, *Târîh-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, 80; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İran*, II, 592; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler*, 224 vd.; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İran*, 121; Cahen, "Fakhr al-Dawla", *El²*, II, 749; Merçil, "Sîmcûrîler III", 129-130.

¹⁰¹⁰ Curfâdakânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, 72-73; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 360-361; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 56. Krş. Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler*, 226-227; Merçil, "Sîmcûrîler III", 130.

¹⁰¹¹ Curfâdakânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, 74-75; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 361; Gerdîzî, *Zeynu'l Ahbâr*, 367; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 607; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 55-56; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 365; Mar'aşî, *Târîh-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, 80; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İran*, II, 592; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 272; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler*, 227-228; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İran*, 121; Merçil, "Sîmcûrîler III", 130-131.

¹⁰¹² Rûzrâverî, *Zeylî Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 96; Curfâdakânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, 75-76; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 361; Gerdîzî, *Zeynu'l Ahbâr*, 366; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 607; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 57; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 365; Mar'aşî, *Târîh-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, 80; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İran*, II, 592; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 121; Kabir, "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", III, 36; Cahen, "Fakhr al-Dawla", *El²*, II, 749.

buna karşılık Fahrüddeve, es-Sâhib b. Abbâd'a cevaben: "Hüsâmüddeve Tâş'ın benim üzerimde hakkı çoktur ve eğer bu hakkı ödemek için elimdeki ve etrafımdaki her şeyi harcasam yine de bunun karşılığını ödeyemem" diyerek, Hüsâmüddeve Tâş'a karşı duyduğu minnettarlığı dile getirmişti.¹⁰¹³

Fahrüddeve'nin Sâ mânî valilerinden yardım ettiği ikinci kişi ise Sâ mânî iktidarına karşı isyan eden Ebû Ali Sîmcûr'un oğlu Ebû'l-Hasan Sîmcûr'dur. Ebû'l-Hasan Sîmcûr'un Sâ mânî iktidarına isyan etmesi ve sonrasında Fahrüddeve ile yakın ilişkiler kurmasına yol açan olay ise Ebû'l-Hasan Sîmcûr'un babasının yerine Horasan sipâhsâlârlığına tayin edilmemesiydi. Şöyle ki Sâ mânîler'in Horâsân sipâhsâlârları olan Ebû'l-Hasan Sîmcûr Zilhicce 378 (Mart-Nisan) yılında ölünce yerine hanedanın başına oğlu Ebû Ali Sîmcûr geçmişti. Ancak buna rağmen Nûh b. Mansûr Horâsân sipâhsâlârlığını onun yerine Fâik el-Hâssa'ya vermişti. Ebû Ali Sîmcûr ise bu durumu kabullenmeyerek o sırada Herât'ta bulunan Fâik el-Hâssa üzerine yürümüş ve aralarında Herât ile Pûşenc civarında meydana gelen savaşta onu yenmişti (Zilhicce 378/Nisan 989). Ebû Ali Sîmcûr bu zaferinin ardından Nûh b. Mansûr'a bağlılığını bildirerek Horâsân sipâhsâlârları olarak tayin edilmişti.¹⁰¹⁴ Ayrıca Nûh b. Mansûr tarafından "İmâdüddeve" lakabını ve ondan bunu tasdik ettiğine dair menşûr, sancak ve hil'at da almıştı. Tüm bunlara ek olarak Ebû Ali Sîmcûr bastırdığı paralarda "Emîrû'l Ümerâ" unvanını da kullanarak elinde bulundurduğu Nişâbûr'da gücüne güç katmıştı.¹⁰¹⁵

Tüm bu gelişmeler Ebû Ali Sîmcûr'un uzun bir süre bağımsız bir şekilde hareket etmesine ve bunun sonucunda da Sâ mânî Devleti'ni ortadan kaldırma fikrine kapılmasına neden olmuştu. Nitekim Ebû Ali Sîmcûr bu düşüncesine gerçekleştirmek için ilk önce Karahânî hükümdarı Buğra Han ile ittifak kurmuş ancak bu girişimin sonuçsuz kalması sonucunda düşmanı olan Fâik el-Hâssa ile ittifak kurmak zoruna kalmıştı (383/993).¹⁰¹⁶ Öte yandan Nûh b. Mansûr kendisine karşı yapılan bu ittifaktan haberdar olunca Sâ mânî Devleti'nin eski kumandanlarından olan Gazneli hükümdarı

¹⁰¹³ Curfâdekânî, *Tercüme-yi Târih-i Yemînî*, 76-77; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 57.

¹⁰¹⁴ Curfâdekânî, *Tercüme-yi Târih-i Yemînî*, 85-86; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil*, VII, 415-416; Gerdîzi, *Zeynu'l Ahbâr*, 367-368; Hamdullâh Müstevfi, *Târih-i Güzide*, 384; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-safâ*, IV, 58; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 366. Krş. Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâ mânîler*, 232 vdd.; Erdoğan Merçil, *Sîmcûrîler IV" Belleten*, XLIX/195, Aralık 1985 Ankara, 548 vd.

¹⁰¹⁵ Curfâdekânî, *Tercüme-yi Târih-i Yemînî*, 86-87. Krş. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 272; Merçil, *Sîmcûrîler IV"*, 548 vd.

¹⁰¹⁶ Buraya kadar gelişen olaylara dair ayrıntılı bilgiler için bkz. Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâ mânîler*, 238 vdd.; Merçil, *Sîmcûrîler IV"* 551 vdd.

Sebüktegin'den yardım istemiş ve Sebüktegin de bu yardım isteğini karşılıksız bırakmamıştı.¹⁰¹⁷ Bu gelişmeyle birlikte durumun kendileri aleyhine değiştiğini gören Ebû Ali Sîmcûr ile Fâik el-Hâssa, Büveyh hükümdarı Fahrüddeve'den yardım istemek zorunda kaldılar. Nitekim Ebû Ali Sîmcûr bu doğrultuda Horâsân ve Türkistan'da üretilen değerli eşyalardan hediyelerle birlikte Ebû Ca'fer b. Zülkarneyn adındaki adamını elçi olarak Fahrüddeve'ye gönderdi. Yine aynı şekilde Fahrüddeve'nin veziri es-Sâhib b. Abbâd'a da aynı şekilde hediyeler yolladı. Bu gelişmelerin ardından es-Sâhib'in uğraşları sonucunda Fahrüddeve, Ebû Ali Sîmcûr ile anlaşarak büyük bir ordu hazırlayıp onun yardımına gönderdi.¹⁰¹⁸ Ancak buna rağmen Ebû Ali Sîmcûr ile Fâik el-Hâssa, Sâmanî ve Gazne orduları karşısında tutunamayarak yenilmiş bir hâlde (15 Ramazan 384/23 Ekim 994)¹⁰¹⁹ önce Nişâbûr'a oradan da Cürcân'a giderek Fahrüddeve'ye bir elçi gönderip başlarına gelenleri anlattılar. Bunun üzerine Fahrüddeve, veziri es-Sâhib'in de etkisiyle Ebû Ali Sîmcûr'a yardım etmeyi ikinci defa kabul etti ve ordularının masraflarını karşılamak için Ebû Ali Sîmcûr'a Cürcân gelirlerinin bir kısmını ve 1 milyon dirhem-i şâhî¹⁰²⁰ verilmesini emretti.¹⁰²¹ Ayrıca çeşitli mal ve hediyeler gönderip onları Cürcân'da misafir etti (384/994-995).¹⁰²²

Fahrüddeve ile Ebû Ali Sîmcûr ve Fâik el-Hâssa arasındaki bu ittifak es-Sâhib'in ölümüne kadar devam etti. Ancak ittifakın olmasını sağlayan Ebûl-Kâsım Sâhib İsmail b. Abbâd 24 Safer 385 (30 Mart 995) yılında ölünce¹⁰²³ bu ittifakta sona

¹⁰¹⁷ Curfâdekanî, *Tercüme-yi Târih-i Yemîni*, 101-102; Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, 209; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 419; Gerdîzî, *Zeynu'l Ahbâr*, 370; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzide*, 385; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-safâ*, IV, 62-63. Krş. Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmanîler*, 244-245; Merçil, *Sîmcüriler IV*", 554-555.

¹⁰¹⁸ Curfâdekanî, *Tercüme-yi Târih-i Yemîni*, 103-104; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil*, VII, 419; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-safâ*, IV, 63. Krş. Merçil; "Simcuriler IV", 555.

¹⁰¹⁹ İki taraf arasında meydana gelen savaş hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmanîler*, 246 vdd; Merçil, *Sîmcüriler IV*", 556-557.

¹⁰²⁰ Bu tabir *Tercüme-yi Târih-i Yemîni*'de geçmektedir. Bkz. Curfâdekanî, *Tercüme-yi Târih-i Yemîni*, 110.

¹⁰²¹ Curfâdekanî, *Tercüme-yi Târih-i Yemîni*, 108 vd.; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-Safâ*, IV, 64-65; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi*, III, 1977. Krş. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 280; Merçil, *Sîmcüriler IV*", 557-558.

¹⁰²² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 420.

¹⁰²³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 425; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 377; Ebü'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 130; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, I, 231; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVIII, 83; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 620; ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm (h. 381-400)*, XXVII, 98; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 171; Hindûşâh es-Sâhibî, *Tecâribü's-Selef*, 246; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İran*, II, 593; Fakîhî, *Târih-i Âl-i Büveyh*, 51; Kabir, "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", III, 37; Ateş, "İbn Abbâd", *İA*, V/2, 692-693; İlyas Çelebi, "Es-Sâhib b. Abbâd", *DİA*, TDV, Ankara 2008, XXXV, 512.

ermiştir. Zira kaynaklarda geçen bilgilere göre onun ölümünün ardından Fahrüddeve bu ittifakı sürdürmeye niyetinin olmadığını muhataplarına iletmiştir. Bu arada Mîrhând; Fahrüddeve'nin böyle bir karar almasının nedenini şu cümlelerle zikretmektedir: “Ebû Ali ve Fâik kışı Cürcân'da geçirdiler ve bu süre zarfında gördükleri iltimas sonucunda Fahrüddeve'ye fazlasıyla rahatsızlık verdiler. Onlar bu ihmal ve gafletlerinden dolayı Fahrüddeve'nin gözünden düştüler”.¹⁰²⁴

Ebû Ali Sîmcûr ile Fâik el-Hâssa, Fahrüddeve'den gördükleri yardımın kesilmesinden sonra kendi aralarında yaptıkları istişarelerde Cürcân'ı Sâ mânîler adına ele geçirmeyi ve böylece Nûh b. Mansûr'un dostluğunu tekrar kazanmayı ileriye sürdüler. Ancak bu fikir kabul edilmemiş ve yapılan uzun istişarelerin ardından Ebû Ali Sîmcûr'un muhalefetine rağmen Fâik el-Hâssa'nın görüşleri doğrultusunda Cürcân'dan ayrılarak Nişâbûr'a gitmeye ve burada bulunan Mahmûd b. Sebüktegin (Gazneli Mahmûd)'i şehirden çıkartmaya karar verdiler. Aldıkları karar doğrultusunda harekete geçen Ebû Ali Sîmcûr, Fâik el-Hâssa ve beraberinde bulunanlar 1 Rebûlevvel 385 (5 Nisan 995) tarihinde Cürcân'dan ayrılarak Nişâbûr'a doğru harekete geçerek, burada bulunan Mahmûd b. Sebüktegin'i yenerek şehri ele geçirdiler.¹⁰²⁵

2.2.3.3. Fahrüddeve'nin Vefat Etmesi

Fahrüddeve 387 yılının Şaban ayında (Ağustos-Eylül 997¹⁰²⁶) Rey şehrinde bulunan Tabrek Kalesi'nde 46 yaşında vefat etti.¹⁰²⁷ Onun ölüm nedenine dair kaynaklarda geçen bilgilere göre Fahrüddeve; bir gün Tabrek Kalesi'nde bulunduğu esnada hizmetçilerinden kızartılmış et istemiş ve kendisine getirilen eti yedikten sonra

¹⁰²⁴ Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 65. Krş. Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâ mânîler*, 251.

¹⁰²⁵ Curfâdekanî, *Tercüme-yi Târih-i Yemînî*, 110; Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, 214-215; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 423; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 65; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 367; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târih-i Elfi*, III, 1977-1978. Krş. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 281; Merçil, *Sîmcûrîler IV*”, 558-559.

¹⁰²⁶ *el-Kâmil*'in Türkçe tercümesinde bu tarihin Miladi karşılığı sehven 977 yılı olarak verilmiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 441.

¹⁰²⁷ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 296; Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas, 397; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 441; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 387; Ebü'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 133; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzîde*, 419; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVIII, 93; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 620; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 542; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 381-400)*, XXVII, 21; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 130; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 197; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 161; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 431; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târih-i Elfi*, III, 1998; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 295; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İnan*, II, 593; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Bûveyh*, 75; Fakîhî, *Târih-i Âl-i Bûveyh*, 53; Pervîz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 98; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 125; Kabîr, “The Buwayhids of Jibâl and Rayy”, III, 38; Seccâdî, “Âl-i Bûveyh”, *DMBİ*, I, 638; Cahen, “Fakhr al-Dawla”, *EP*, II, 749.

üstüne üzüm yemiş bu durum ise onun bağırsak enfeksiyonuna yakalanmasına neden olmuştu. Daha sonra ise hastalığı giderek şiddetlenmiş ve bunun sonucunda da Fahrüddevele belirtmiş olduğumuz tarihte vefat etmişti. Bu arada Fahrüddevele öldüğü zaman hazinelerin anahtarları Rey’de bulunan karısının¹⁰²⁸ yanındaydı. Bu kişi aynı zamanda Fahrüddevele’nin ardından tahta çıkacak olan oğlu Mecdüddevele’nin annesiydi. Kaynaklar anahtarların onda olmasından dolayı Fahrüddevele için gerekli olan kefenin temin edilemediğini, şehre inmenin de güç olduğunu ve bu yüzden camiden bez satın alınarak Fahrüddevele’nin kefenlendiğini kaydetmektedirler.¹⁰²⁹ Öte yandan Fahrüddevele’nin ölmesinin ardından Deylemliler şehirde büyük karışıklıkların çıkmasına yol açmış ve bu durum ise Fahrüddevele’nin naaşının bir müddet bekletildikten sonra defnedilmesine neden olmuştu (388/998).¹⁰³⁰ Bu arada kaynaklarda geçen bilgilere göre Fahrüddevele büyük bir hazineye sahipti ve öldüğü zaman arkasında; altın, gümüş ve pek çok değerli mal bulunan büyük bir hazine bırakmıştı.¹⁰³¹

2.2.4. Cibâl Büveyhîleri’nin Rey ve Hemedân Olmak Üzere İki Şubeye Ayrılması (387/997)

Fahrüddevele beklenmedik bir şekilde vefat edince devletin ileri gelenleri onun yerine henüz 4 yaşında¹⁰³² olan oğlu Mecdüddevele Ebû Tâlib Rüstem’i¹⁰³³ tahta

¹⁰²⁸ Târîh-i Elfî’de anahtarların Mecdüddevele’nin yanında olduğu kaydedilmektedir. Bkz. Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târîh-i Elfî*, III, 1999.

¹⁰²⁹ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi’l-Ümem*, 296; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 441; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü’s-Safâ*, IV, 161; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü’s-Sîyer*, II, 431; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târîh-i Elfî*, III, 1998-1999. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 295; Kabir, “The Buwayhids of Jibâl and Rayy”, III, 38; 749.

¹⁰³⁰ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 441; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü’s-safâ*, IV, 161. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 295-296; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İran*, 125.

¹⁰³¹ Hamdullâh Müstevfî, *Târîh-i Güzîde*, 419-420; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târîh-i Elfî*, III, 1999. Krş. Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 75; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 99.

¹⁰³² Mecdüddevele Ebû Tâlib Rüstem’in tahta çıktığında kaç yaşında olduğuna dair kaynaklarda farklı bilgiler zikredilmektedir. Örneğin; *Mücmelü’t-Tevârih ve’l-Kısas* (396)’ta onun Rabiülâhir 379 (Temmuz-Ağustos 989) tarihinde doğduğu ve babası Fahrüddevele’nin ölümünden sonra tahta geçtiği zikredilmektedir. *Mücmelü’t-Tevârih*’te geçen bu bilgilere göre Mecdüddevele tahta çıktığında henüz 8 yaşındaydı. Konuya dair bilgi veren başka bir kaynak olan *Tercüme-yi Târîh-i Yemîni* (357)’de Mecdüddevele’nin Rey’de bulunduğu sırada Mecdüddevele’nin doğduğunu ve Rüküddevle, o sırada Cürcân’da bulunan Hüsâmüddevele Tâş’a bir mektup yazarak bu mutlu haberi onunla paylaştığı zikredilmektedir. Hüsâmüddevele Tâş daha önce de değinildiği gibi 373 yılında Cürcân’a gelmiş ve 377 yılına kadar da burada kalmıştı. Bu bilgilerden yola çıkarsak Mecdüddevele’nin tahta çıktığı sıralarda on dört ile on sekiz arasında bir yaştaiken tahta çıktığı sonucu ortaya çıkmaktadır. *Târîh-i Güzîde* (419) de ise onun doğumuna dair herhangi bir bilgi zikredilmeden Mecdüddevele’nin 11 yaşındayken tahta çıktığı kaydedilmektedir.

¹⁰³³ Mecdüddevele’ye “Ebû Tâlib Rüstem” adının verilmesine dair *Tercüme-yi Târîh-i Yemîni*’de şu bilgiler yer almaktadır. Rüküddevle, Mecdüddevenin doğmasından dolayı duyduğu mutluluğu o sıralarda Cürcân’da bulunan Hüsâmüddevele Tâş ile paylaşmak üzere Sâhib Kâfî’nin elinden

çıkardılar.¹⁰³⁴ Yine aynı şekilde Mecdüddeve'nin Şemsüddeve adındaki kardeşini de Irak sınırına kadar olan bölgeyi kapsayacak şekilde Hemedân ve Karmâsîn (Kirmânşâh)'e tayin ettiler ve böylece Cibâl Büveyhîleri iki şubeye ayrılmış oldu.¹⁰³⁵

2.2.4.1. Hemedân Şubesi (997-1023-24)

2.2.4.1.1. Şemsüddeve Ebû Tâhir b. Fahrüddeve Dönemi (997-1021)

Cibâl Büveyhîler'i Fahrüddeve'nin ölümünün ardından yukarıda da belirttiğimiz şekilde iki ayrı şubeye ayrılmış ve Hemedân ile Karmâsîn Şemsüddeve'nin hâkimiyetinde kalmıştı. Ancak Şemsüddeve bunlarla yetinmeyerek Rey'i de ele geçirme arzusundaydı ve bu bunun için de uygun anı bekliyordu. Nitekim daha sonra da zikredeceğimiz üzere Şemsüddeve şartların lehinde olduğunda 397 (1006-1007) yılında Rey'e hâkim olmuş ancak annesinin girişimleri sonucunda bir yıl gibi kısa bir süre sonra Rey'i terk ederek Hemedân'a gitmek zorunda kalmıştı.¹⁰³⁶

2.2.4.1.1.1. Şemsüddeve'nin Rey'e Saldırması

Şemsüddeve Hemedân'da bulunduğu süre zarfında Rey'i tekrar ele geçirme düşüncesinden vazgeçmemişti. Zira Rey saltanat merkeziydi ve bu yüzden Şemsüddeve iktidarı ele geçirmek için Rey şehrini ele geçirmesi gerektiğini biliyordu. Ancak

Hüsâmüddeve Tâş'a bir mektup yazarak: Allah'ın kendisine bir erkek evladı bahşettiğini ve künyesini Ebû Tâlib olarak koyduğunu ve ömrünün selameti için de ona Rüstem ismini verdiğini, zira bunun atalarının ismi olduğunu belirtmektedir. Bkz. Curfâdekanî, *Tercüme-yi Târih-i Yemînî*, 357. Krş. Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 125.

¹⁰³⁴ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 296; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 441; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 387; Ebü'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 133; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzide*, 420; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 620; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 542; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 381-400)*, XXVII, 21; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-safâ*, IV, 167; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 433; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi*, III, 1999; Fakihî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 296; aynı müellif, *Târih-i Âl-i Büveyh*, 53; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İran*, II, 593; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 82; Rızâyî, *Târih-i Deh Hezâr Sâl-i İrân*, II, 304; Pervîz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 98; Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, II/III, 495; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 125; Kabir, "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", III, 38; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 638; K. V. Zettersteen, "Mecd-üd-devle", *İA*, MEB, İstanbul 1972, VII, 431; Ahmet Güner, "Mecdüddeve", *DİA*, TDV, Ankara 2003, XXVIII, 229.

¹⁰³⁵ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 296-297; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 441; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 620; Kabir, "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", III, 38-39; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İran*, II, 593; Rızâyî, *Târih-i Deh Hezâr Sâl-i İrân*, II, 304; Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, II/III, 45.

¹⁰³⁶ *Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas*, 398; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 499; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzide*, 421; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 625; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-safâ*, IV, 167; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 434; Fakihî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 296; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İran*, II, 594; Fakihî, *Târih-i Âl-i Büveyh*, 53; Pervîz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 109-110; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 128; Kabir, "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", III, 40; Ezkâî, "Âl-i Hasneveyh" *DMBİ*, I, 685-686; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 138; Güner, "Mecdüddeve", *DİA*, XXVIII, 229.

Şemsüddeve Rey'e saldırmadan önce ilk iş olarak Hasneveyh Hanedanlığı'na bağlı bazı yerleri ele geçirmek olmuştu. Şöyle ki Hasneveyh hanedanından Bedr b. Hasneveyh, Hüseyin b. Mesûd el-Kürdî'ye karşı giriştiği bir savaşta öldürülünce Şemsüddeve onun hâkimiyetinde olan bazı şehirleri ele geçirmişti. Bu gelişmeler üzerine Bedr'in oğlu Hilâl kaybedilen yerleri tekrar ele geçirmek için Şemsüddeve'ye karşı harekete geçtiyse de başarılı olamamış ve esir düştükten sonra öldürülmüştür (Zilkadde 405/Nisan-Mayıs 1015).¹⁰³⁷

Şemsüddeve bu gelişmelerle birlikte Bedr b. Hasneveyh'e ait şehirleri hâkimiyet altına almanın yanı sıra burada bulunan pek çok hazineyi ele geçirmek suretiyle de gücüne güç katmıştı. Bu durum ise Rey'e saldırıp burayı ele geçirme konusunda onu daha da cesaretlendirmişti. Nitekim Şemsüddeve aynı yıl içinde gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra Rey'e doğru harekete geçti, Mecdüddeve ise kardeşinin Rey'e doğru geldiğini haber alınca annesiyle birlikte Rey şehrini terk ederek Dünbâvend'e gitmek zorunda kaldı. Onların şehirden ayrılmalarıyla birlikte orada bulunan askerler de Şemsüddeve'ye itaat arz ettiler. Böylece Şemsüddeve Rey şehrine girerek burayı hâkimiyeti altına aldı ve ardından da kardeşi ve annesini yakalamak için harekete geçti. Ancak yolda askerler isteklerde bulunarak kargaşa çıkardılar. Bunun üzerine durumun kendisi için kötüye gittiğini gören Şemsüddeve Hemedân'a geri çekilmek zorunda kaldı. Bu arada Şemsüddeve Hemedân'a çekildikten sonra kardeşi ile annesine Rey'e geri dönmelerine izin verdiğini haber verdi. Bunun üzerine onlarda buldukları yerden ayrılarak Rey'e geri döndüler ve böylece Rey tekrar Mecdüddeve'nin hâkimiyetine girmiş oldu (405/1015).¹⁰³⁸

2.2.4.1.1.2. Şemsüddeve İle Türkler Arasında Hemedân'da Meydana Gelen

Olaylar

Hemedân'da Şemsüddeve'ye bağlı olan Türk askerler, Şemsüddeve'nin otoritesine karşı isyan ederek şehirde sürekli kargaşa çıkarıyorlardı. Şemsüddeve ise

¹⁰³⁷ *Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas*, 398 vdd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 531-532; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 627; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İnan*, II, 595; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 128; Rızâyî, *Târih-i Deh Hezâr Sâl-i İran*, II, 305; Seccâdî, "Âl-i Bûveyh", *DMBİ*, I, 639; Güner, "Mecdüddeve", *DİA*, XXVIII, 229.

¹⁰³⁸ *Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas*, 402; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 534; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 627; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovsâ-yi Zamân-i İşân*, 297; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İnan*, II, 595; Rızâyî, *Târih-i Deh Hezâr Sâl-i İran*, II, 305-306; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 128; Kabir, "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", III, 40; Seccâdî, "Âl-i Bûveyh", *DMBİ*, I, 638-639; Güner, "Mecdüddeve", *DİA*, XXVIII, 229.

onların bu hareketlerine karşı koymaktan âciz kalıyordu ve bu durum da askerlerin kargaşa çıkarmakta daha da ileriye gitmelerine neden oluyordu. Nitekim bu otorite boşluğunun da etkisiyle Türk askerler Şemsüddeve’den hizmetinde bulunan ve Kûh ahalisine mensup olan Kürt kumandanları yanından uzaklaştırmasını istediler. Ancak Şemsüddeve’nin onların bu isteğini kabul etmemesi üzerine Türk askerler bu kumandanlara gizlice saldırmaya karar verdiler. Kürt kumandanlar ise bu sırada Şemsüddeve’nin veziri Tâcü’l-Mülk Ebû Nasr Behrâm ile birlikte Bercîn Kalesi’ne gitmişlerdi. Türkler bundan haberdar olunca onların üzerine yürüyerek kaleyi kuşattılar. Bunun üzerine vezir Ebû Nasr Behrâm, İsfahân’ı Mecdüddeve adına yöneten Alâüddeve Ebû Ca’fer b. Kâkûyî’ye mektup yazarak ondan yardım isteyip, Türkler’e karşı nasıl harekete geçecekleri hakkında ona bilgi verdi. Ebû Ca’fer de iki bin süvariye yardıma göndermekle birlikte Türkler’in bu gelişmeden haberdar olmalarını engellemek için de yolları tuttu. Böylece yardımcı kuvvetlerin geldiğinden haberi olmayan Türkler, sabaha karşı baskın yediler. Vezir ve yanında bulunan kumandanlarda kaleden çıkıp onlara saldırdılar. Bu gelişmeyle birlikte iki kuvvet arasında kalan Türkler büyük kayıplar verdiler (411/1020).

Bu arada Şemsüddeve bu olayın ardından Hemedân’da hizmetinde bulunan Türkleri yanından uzaklaştırdı. Bunun üzerine bunlardan yaklaşık üç yüz kişilik bir grup Kirmân’a giderek orada Ebû’l-Fevâris b. Bahâüddeve’nin hizmetine girdiler.¹⁰³⁹

2.2.4.1.1.3. Şemsüddeve’nin Vefat Etmesi

İlerde de ayrıntılı bir şekilde zikredeceğimiz üzere Şemsüddeve’nin vezirliğini ve tabipliğini yapan İbn-i Sînâ hakkında bilgileri ihtiva eden kaynaklarda geçen bilgilere göre Şemsüddeve Târum üzerine yaptığı bir sefer sırasında daha önce yakalanmış olduğu kulunç hastalığı tekrar nüksetmiş ve bu seferini yarım bırakarak Hemedân’a dönmek zorunda kalmıştı. Ancak Hemedân’a ulaşmadan yakalandığı bu kulunç hastalığından kurtulamayarak 412 (1021) yılında vefat etti.¹⁰⁴⁰

¹⁰³⁹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 582-583; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovsâ-yi Zamân-i İşân*, 297-298; Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, II/III, 496; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 128-129; Seccâdî, “Âl-i Bûveyh”, *DMBİ*, I, 639.

¹⁰⁴⁰ İbnü’l-Kıftî, *İhbârü’l Ulemâ bi-Ahbâri’l Hükemâ (Târihu’l-Hükemâ)*, 308; İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü’l-enbâ*, 441; el-Beyhâkî (İbn Funduk), Ebû’l-Hasan Zahîrüddîn Ali b. Zeyd b. Muhammed, *Târihu Hükemâi’l-İslâm*, Neşr. Muhammed Kürd Ali, Matbaatü’t-Terakkî, Dımâşk 1946, 62. Krş. Şerefeddîn

Öte yandan onun ölümüne dair bilgi veren bir diğer kaynak olan *Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas*'ta geçen bilgilere göre Şemsüddeve Safer 409 (Haziran-Temmuz) Pazartesi günü 28 yaşında vefat etmişti.¹⁰⁴¹ Ancak bu bilginin doğruluk payı yoktur. Zira yukarıda da zikrettiğimiz iki olayın tarihinden de anlaşılacağı üzere Şemsüddeve 411 (1020) ve 412 (1021) yıllarında henüz hayattaydı ve bu yüzden de 409 yılın da ölmüş olamaz. Konuya dair bilgi veren Seccâdî ise bu konuda Şemsüddeve'nin ölüm tarihinin tam olarak bilinmemekle birlikte onun 411 (1020) ya da 412 (1021) yılında ölmüş olabileceğini belirtmektedir.¹⁰⁴²

2.2.4.1.2. Semâüddeve Ebû'l-Hasan b. Şemsüddeve Dönemi (1021-1023-24)

Hemedân şubesinin son hükümdarı olan Semâüddeve, Şemsüddeve'nin ölümünün ardından Hemedân'ın ileri gelenleri tarafından babasının yerine tahta çıkartıldı (412/1021).¹⁰⁴³ Kaynaklarda Semâüddeve'ye dair bilgiler onun Berûgird (veya Berûcird)¹⁰⁴⁴ şehrine saldırması ve sonrasında gelişen olaylardan ibarettir. Şöyle ki Semâüddeve iktidara geldikten iki yıl sonra Berûgird'i elinde bulunduran Ferhâd b. Merdâvîc ed-Deylemî'ye saldırmış, o da bulunduğu yeri terk ederek Alâüddeve Ebû Ca'fer b. Kâkûveyh'e sığınarak ondan yardım istemek zorunda kalmıştı. Bunun üzerine Alâüddeve Ebû Ca'fer, Ferhâd b. Merdâvîc ed-Deylemî'ye yardım etmek üzere onunla birlikte Hemedân'a üzerine yürüyerek şehri kuşatıp, şehrin erzak naklini kesti. Bunun üzerine Semâüddeve savaşmak üzere şehirden dışarıya çıktı. Böylece iki ordu karşı karşıya geldi. Hemedân önlerinde meydana gelen savaş sonucunda Alâüddeve Ebû Ca'fer, Cerbâzekân'a çekilmek zorunda kaldı. Ayrıca bu sırada üç yüz kadar askeri de soğuktan dolayı hayatını kaybetti. Hemedân ordusu ise onun peşini bırakmadı ve Şemsüddeve'nin diğer oğlu Tâcû'I-Mülk (Tâcüldevle) el-Kûhî komutasında onun üzerine yürüyerek onu Cerbâzekân'da kuşatma altına aldı. Ancak Alâüddeve Ebû Ca'fer, Hemedân ordusunda bulunan Kürtler'i kendi tarafına çekmesi üzerine bu kuşatma sonuçsuz kaldı.

Horâsânî, "İbn-i Sînâ", *DMBİ*, Tahran 1370 hş., IV, 4; Ömer Mahir Alper, "İbn Sînâ", *DİA*, TDV, Ankara 1999, XX, 321.

¹⁰⁴¹ *Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas*, 402.

¹⁰⁴² Seccâdî, "Âl-i Bûveyh", *DMBİ*, I, 638.

¹⁰⁴³ *Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas*, 402; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 630. Krş. Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 596.

¹⁰⁴⁴ Cibâl bölgesinde Hemedân ile Kerec arasında yer alan Berûgird (veya Berûcird), verimli topraklara sahip bir şehirdir. Bkz. İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, (Çev. Murat Ağarı), 185; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, 404.

Alâüddeve Ebû Ca'fer, Hemedân ordusundan kurtulunca Hemedân'ı tekrar kuşatmak üzere hazırlıklara başladı. Ayrıca etrafında da pek çok kişi toplanmıştı. Alâüddeve Ebû Ca'fer hazırlıklarını tamamladıktan sonra Hemedân'a doğru harekete geçti. İki ordu Hemedân önlerinde bir kez daha karşı karşıya geldi ve Alâüddeve Ebû Ca'fer bu sefer ki karşılaşmada Semâüddeve ve Tâcü'l-Mülk'ü yenmeyi başardı. Bu arada Alâüddeve Ebû Ca'fer bu zaferin ardından Semâüddeve'nin yanına giderek ona hürmet gösterip, kendisini çadırında ağırlamıştı. Tâcü'l-Mülk ise savaş meydanından kaçıp bir kaleye sığınmıştı. Ancak Alâüddeve Ebû Ca'fer'in kaleyi kuşatması üzerine ondan emân dileyerek kaleden çıkmıştı. Daha sonra Alâüddeve Ebû Ca'fer; Semâüddeve ve Tâcü'l-Mülk ile birlikte Hemedân şehrine girip, buraya hâkim olduktan sonra başta Dînaver olmak üzere bölgedeki birkaç yeri daha ele geçirdi ve burada bulunan Deylemli emîrleri de yakalayıp tutuklattı. Böylece Alâüddeve Ebû Ca'fer; Hemedân, İsfahân ve bu bölgelere bağlı yerleri tamamıyla hâkimiyeti altına alarak gücüne güç katmış oldu (414/1023-1024).¹⁰⁴⁵

Alâüddeve Ebû Ca'fer b. Kâkûveyh'in Hemedân'a hâkim olmasıyla birlikte Cibâl Büveyhîleri'nin Hemedân şubesini oluşturan kolu 414 (1023-1024) yılında son bulmuş oldu.

2.2.4.2. Cibâl Büveyhîleri'nin Rey Şubesi (984-1029)

2.2.4.2.1. Mecdüddeve Ebû Tâlib Rüstem b. Fahrüddeve Dönemi (997-1029)

Ebû Tâlib Rüstem b. Fahrüddeve babasının yerine Rey tahtına geçmişse de yaşının küçük olmasından dolayı onun yerine devlet işlerini hazinelerin anahtarlarını yanında bulunduran, akıllı ve zeki bir kadın olan annesi Seyyide (Ümmü'l-Mülük Şîrîn) Hatun saltanat nâibesi olarak yürütmüştü. Böylece Rey şehrinde saltanat resmen Mecdüddeve'nin adına olsa da gerçekte hükümdarlık fiilen annesinin eline geçmişti. Ancak buna rağmen Seyyide Hatun devlet işlerini tek başına yürütemiyordu ve bu yüzden Ebû Tâlib Rüstem b. Fahrüddeve'ye yakın olan veziri Ebû'l-Abbâs Ahmed b.

¹⁰⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 590-591; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 630; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 596; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovsâ-yi Zamân-i İşân*, 300; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 129; Bosworth, "Dailamîs in Central Iran: The Kâkûyids of Jibâl and Yazd", 74-75; Seccâdî-Âl-i Dâvûd, "Âl-i Kâkûye", *DMBİ*, II, 108, Bosworth, "Kâkûyids", *El²*, IV, 465; Güner, "Kâkûyiler", *DİA*, XXIV, 219.

İbrahim ed-Dabbî ve Ebû Tâhir de ona bu görevinde yardımcı oluyorlardı.¹⁰⁴⁶ Bu arada Ebû Tâlib Rüstem b. Fahrüddeve hükümdar olduktan sonra Bahâüddeve'nin girişimleri sonucunda Halife Kâdir-Billâh, kendisine "Mecdüddeve" ve "Felekü'l-ümme" lakaplarını vererek, Rey'in hâkimiyet menşûrunu da gönderdi (388/998).¹⁰⁴⁷ Ayrıca *Zeynu'l Ahbâr* ve *Mücmelü't-Tevârih*'te geçen bilgilere göre Mecdüddeve bu lakaplar dışında "Şâhinşâh" unvanını da kullanmıştır.¹⁰⁴⁸

2.2.4.2.1.1. Ziyârîler'in Taberistân ve Cürcân'a Hâkim Olması

Büveyhîler ile Ziyârîler arasındaki çekişmeler Büveyhîler'in kuruluşundan itibaren başlamamış ve bu çekişme zaman zaman yerini dostane ilişkilere bırakmış olsa da mevcudiyetini uzun bir süre korumuştur. Nitekim bu çekişme Büveyhîler'in son yıllarına doğru Taberistân ve Cürcân hâkimiyetini ele geçirme konusunda giderek yoğunlaşmıştı. Son olarak daha önce de değindiğimiz üzere Fahrüddeve Cürcân ve Taberistân'ı ele geçirerek, Ziyârîler'i bölgeden uzaklaştırmış ve bu durum yaklaşık olarak 18 yıl sürmüştü. Ancak buna rağmen Ziyârîler'den Şemsü'l-Meâlî Kâbus b. Veşmgîr burayı ele geçirme düşüncesinden vazgeçmemiş ve uygun bir zamanı beklemeye başlamıştı. Onun beklediği uygun zaman ise Fahrüddeve'nin ölümüyle birlikte gerçekleşmişti. Zira Fahrüddeve'nin ölmesi ve yerine henüz dört yaşında olan oğlunun tahta geçmesi ve annesinin onun yerine tahta vekillik yapması Kâbus b. Veşmgîr'e Cürcân ve Taberistân'ı ele geçirmek için beklediği fırsatı sunmuştu.

Kâbus b. Veşmgîr bu doğrultuda yaptığı ilk iş Rüknüddeve tarafından İsphebed (İsfehbed)¹⁰⁴⁹ unvanı verilerek Şehriyârkûh ve Firîm'e¹⁰⁵⁰ tayin edilen ve aynı zamanda

¹⁰⁴⁶ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 297; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 441; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 620; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 296; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İran*, II, 593; Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, II/III, 45; Kabir, "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", III, 38-39.

¹⁰⁴⁷ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 311; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 8-9; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 296; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İran*, II, 593; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 125; Kabir, "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", III, 39; Güner, "Mecdüddeve", *DİA*, XXVIII, 229.

¹⁰⁴⁸ Gerdîzî *Zeynu'l Ahbâr*, 417; *Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas*, 397.

¹⁰⁴⁹ İsphebed; İran'da ilk dönemlerden itibaren vali, emir ve başkumandan anlamında kullanılan bu terim olup, bu terim Taberistân'da hüküm süren ve Bâvendîler'e mensup bazı hükümdarlar tarafından da kullanılmıştır. Bkz. İbn İsfendiyâr, *Târih-i Taberistân*, (mukaddime kısmı), II, 21; Mar'aşî, *Târih-i Taberistân ve Rüyân ve Mâzenderân*, (mukaddime kısmı), 21; Sâdık Seccâdî, "Âl-i Bâvend", *DMBİ*, Tahran 1370 hş., I, 585; Erdoğan Merçil, "Bâvendîler", *DİA*, TDV, Ankara 1992, V, 214; Tahsin Yazıcı, "İsphebed", *DİA*, TDV, Ankara 2001, XXIII, 176.

¹⁰⁵⁰ Firîm; Cibâl-i Deylem (Kûhîstân)'e bağlı bir yer olup aynı zaman da 757-840 yılları arasında İran'da hüküm süren mahalli bir hanedan olan Âl-i Kârin Hanedanlığı (veya Kârinîler)'nin başkentiydi. Bkz.

Mecdüddeve'nin dayısı olan Rüstem b. Merzubân b. Rüstem b. Şervîn'e saldırmak olmuştur (388/998). Şöyle ki Kâbus b. Veşmgîr, Rüstem'in amcasının oğlu olan ve iktidar mücadelesi sonucunda ona düşmanlık besleyen İspehbed Şehriyâr b. Dârâ¹⁰⁵¹ b. Rüstem b. Şervîn'i¹⁰⁵² Rüstem'in hâkimiyetinde olan Şehriyârkûh'a göndermişti. İki taraf arasında meydana gelen savaşta Rüstem mağlûp olmuş ve bunun sonucunda da Mecdüddeve'nin hâkimiyetinde bulunan Şehriyârkûh'ta hutbe Kâbus b. Veşmgîr'in adına okunmaya başlanmış ve böylece burası Mecdüddeve'nin hâkimiyetinden çıkmış oldu.¹⁰⁵³ Mecdüddeve hâkimiyetinden çıkan bir diğer yer ise Âmül şehri olmuştur. Şöyle ki Gîlân ahalisinden olan ve Kâbus b. Veşmgîr'in taraftarı olan Bâtî b. Saîd, Âmül'e saldırarak orayı ele geçirmişti. Bunun üzerine Hâcib Ebû'l-Abbâs iki bin kişiden oluşan Rey askerleriyle birlikte saldırıya geçmişse de yenilmekten kurtulamamışlardı. Bâtî b. Saîd ise bu kuvvetleri yenilgiye uğrattıktan sonra Kâbus b. Veşmgîr'e haber göndererek ona bağlılığını bildirmiş ve Âmül'de hutbeyi Kâbus b. Veşmgîr adına okutmaya başlamıştı. Böylece Âmül'de Mecdüddeve'nin hâkimiyetinden çıkmış oldu.¹⁰⁵⁴

Bu gelişmelerin ardından Cürcân ahalisi o esnada Nîşâbûr'da bulunan Kâbus b. Veşmgîr'e mektup yazarak onu Cürcân'a davet ettiler. Zaten daha önce burada bulunan Ebû'l-Kâsım Sîmcûr, onu Cürcân'a davet etmiş ancak Ebû'l-Kâsım'ın oradan ayrılıp Nîşâbûr'a gitmesi üzerine Kâbus b. Veşmgîr bunu gerçekleştirememişti.¹⁰⁵⁵ Ebû'l-Kâsım Sîmcûr'un Cürcân'dan ayrılmasıyla birlikte bu sefer onu Cürcân ahalisi davet edince Kâbus b. Veşmgîr bu davete icabet ederek Nîşâbûr'dan Cürcân'a doğru harekete

İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, (Çev. Murat Ağarı), 205; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV, 260; Strange, *The Lands of The Eastern Caliphate*, 372-373; Josef Marquart, *İrânşehr*, (Trc. Meryem Mir Ahmedî), İntişârât-ı İttılâât, Tahran 1373 hş., 252; Paul Casanova, "Les Ispehbeds de Firîm", *A Volume of Oriental Studies Presented to Edward G. Brown On His 60 th Birthday*, (ed. T.W. Arnold-Reynold A. Nicholson), Cambridge 1922, 117-118.

¹⁰⁵¹ Curfâdekanî, *Tercüme-yi Târih-i Yemînî*, 228) ve İbnü'l-Esîr, (*el-Kâmil*, VII, 447) bu ismi İspehbed Şehriyâr b. Şervîn olarak zikretmektedirler. Ancak ismin doğrusu İspehbed Şehriyâr b. Dârâ b. Rüstem b. Şervîn'dir. Bkz. İbn İsfendiyâr, *Târih-i Taberistân*, II, 27; Mar'aşî, *Târih-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, 82. Ayrıca bu konuya dair bilgi veren araştırma eserler için bkz. Casanova, "Les Ispehbeds de Firîm", 123; Seccâdî, "Âl-i Bâvend", *DMBİ*, I, 589.

¹⁰⁵² Rüstem b. Merzubân ile İspehbed Şehriyâr b. Dârâ, Bâvendiler'in Keyûsiyye koluna mensuptular. Rüstem, Büveyhîler'i İspehbed Şehriyâr ise Ziyâfiler'i desteklemektedir. Bkz. İbn İsfendiyâr, *Târih-i Taberistân*, II, 23-27; Seccâdî, "Âl-i Bâvend", *DMBİ*, I, 589; Merçil, "Bâvendiler", *DİA*, V, 214.

¹⁰⁵³ Curfâdekanî, *Tercüme-yi Târih-i Yemînî*, 228; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 447-448; İbn İsfendiyâr, *Târih-i Taberistân*, II, 27; Mar'aşî, *Târih-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, 82. Krş. Madelung, "Minor Dynasties of Northern Iran", IV, 217; Seccâdî, "Âl-i Bâvend", *DMBİ*, I, 589.

¹⁰⁵⁴ Curfâdekanî, *Tercüme-yi Târih-i Yemînî*, 228-229; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 448; Mar'aşî, *Târih-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, 82-83.

¹⁰⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 446-448.

geçti.¹⁰⁵⁶ Bu arada Bâtî b. Saîd ve İspehbed Şehriyâr da Cürcân'a doğru harekete geçtiler. Kâbus b. Veşmgîr ve adamları Cürcân'a ulaştıkları zaman onları şehrin dışında Nasr b. Hasan Fîrûzân komutasında Mecdüddeve'ye bağlı askerler karşıladı. İki ordu arasında meydana gelen çarpışmalar sonucunda Büveyh ordusunda bulunan Kürt ve Arap askerlerden bir grubun Kâbus b. Veşmgîr'in tarafına geçmeleri sonucunda Büveyh ordusu yenilerek Cürcân'a kaçmak zorunda kaldı. Ancak onlar şehirden içeri girmeden Kâbus b. Veşmgîr'in göndermiş olduğu öncü birliklerle karşılaştılar ve onlara karşı tutunamayarak ikinci defa yenilerek şehri terk edip Rey'e gitmek zorunda kaldılar. Büveyh ordusunun çekilmesiyle birlikte 388 yılının Şaban (Ağustos-Eylül 998) ayında Kâbus b. Veşmgîr Cürcân şehrine girerek burayı hâkimiyeti altına aldı.¹⁰⁵⁷

Bu arada Büveyh askerleri mağlûp olup Rey şehrine geldikleri zaman Cürcân'ı kurtarmak üzere Mecdüddeve'nin veziri Ebû Ali b. Hameveyh; Türk, Deylem ve Araplar'dan müteşekkil on bin kişilik bir ordu hazırlamıştı. Ayrıca bu orduda Deylemin önde gelen şahsiyetleri de yer almaktaydı.¹⁰⁵⁸ Bu ordu gerekli hazırlıkların ardından Rey'den harekete geçerek Cürcân'ı kuşatma altına aldı. İki aya yakın süren bu kuşatmayla birlikte şehirde fiyatlar artmış ve halk zor durumda kalmıştı. Öte yandan bu iki aylık süre zarfında kuşatmaya katılan Büveyh askerleri de sıkıntılı bir süreç yaşamışlardı. Zira sürekli yağın yağmurun ve sert esen rüzgârın neden olduğu kötü hava koşulları kuşatmayı sıkıntılı bir hale getirmişti. Bunun sonucunda Büveyh askerleri bu kuşatmayı kaldırıp geri dönmek zorunda kaldılar. Ancak Kâbus b. Veşmgîr onların peşinden giderek onlarla savaşıp onlara büyük kayıplar verdirdi.¹⁰⁵⁹ Bu arada bu savaş esnasında Büveyh ordusu yenilmekle kalmamış; Haydar b. Sâlâr, Muhammed b. Vehsûdân, Sipahsâlâr ve Cüstân gibi Rey şehrinin ileri gelenlerinden olan çok sayıda kişi de esir düşmüştü. Ancak Kâbus b. Veşmgîr daha sonra bu esirleri serbest

¹⁰⁵⁶ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 297; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 448; Mar'aşî, *Târih-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, 83.

¹⁰⁵⁷ Curfâdekanî, *Tercüme-yi Târih-i Yemînî*, 229; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 448; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzide*, 420; Mar'aşî, *Târih-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, 83. Krş. Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 82-83.

¹⁰⁵⁸ Mar'aşî, (*Târih-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, 83-84) bu orduda yer alanlar arasında Kâbûs'un oğlu Menûçehr'in de yer aldığı kaydetmektedir. Ancak bu bilgi yanlıştır. Zira Kâbûs Kûhistân (veya Gîlân) bölgesini ele geçirdiği zaman oğlu Menûçehr'i buralara vali olarak tayin etmişti ve kaynaklarda onun ile babası arasında o esnada herhangi bir sorun olduğuna dair bir bilgi yer almamaktadır. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 448; İbn İsfendiyâr, *Târih-i Taberistân*, II, 13.

¹⁰⁵⁹ Mar'aşî, bu sayının bin üç yüz kişi olarak vermektedir. Bkz. Mar'aşî, *Târih-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, 85.

bırakmıştı. Bu zaferle birlikte Cürcân ve Esterâbâd arasında kalan yerlerin çoğu Kâbus b. Veşmgîr'in hâkimiyetine girmiş oldu.¹⁰⁶⁰

Öte yandan Kâbus b. Veşmgîr'in bu başarıları sonucunda hem kendisi hem de yakın adamları gücüne güç katmıştı. Bunlar arasında İspehbed Şehriyâr da vardı. Ancak İspehbed Şehriyâr güçlenmeye başladığı zaman Kâbus b. Veşmgîr'in itaatinden çıkarak bağımsız hareket etmeye başlamıştı. Bunu haber alan Rüstem b. Merzubân ise topraklarını geri almak için Rey askerleriyle birlikte İspehbed Şehriyâr üzerine yürüyerek onu mağlûp edip esir aldı. Öte yandan bu sırada Rüstem b. Merzubân komutasında olan Rey ordusu Mevdüdevle'ye isyan ederek Kâbus b. Veşmgîr'i desteklemeye başlamıştı. Bunun üzerine Rey yönetimi ile arası iyi olmayan Rüstem b. Merzubân bu fırsatı kullanarak Kâbus b. Veşmgîr'e bir mektup yazıp durumu kendisine bildirerek onun tarafına geçti. Ayrıca kendisine isyan eden İspehbed Şehriyâr'ı da ona teslim etti. O da İspehbed Şehriyâr'ı hapse attı ve İspehbed Şehriyâr ömrünün sonuna kadar burada kaldı. Böylece Kûhistân bölgesi olarak tabir edilen bölge ile Cürcân ve Taberistân bölgeleri Kâbus b. Veşmgîr'in hâkimiyeti altına girmiş oldu¹⁰⁶¹ ve bunun sonucunda da 18 yıllık bir sürenin ardından Büveyhîler'in de durumu kabullenmesiyle birlikte Cücân, Taberistân ve etrafı tekrar Ziyârî hâkimiyetine girdi.¹⁰⁶² Ayrıca Kâbus b. Veşmgîr; Rûyân ve Sâlûs'u da ele geçirip Gazneli Mahmûd'a haber göndererek ona çeşitli hediyeler takdim ederek ona itaat ettiğini bildirdi. Böylece iki hanedan arasında ittifak kurulmuş oldu.¹⁰⁶³

Bu gelişmeler sonucunda Büveyhîler; kuzey ve batıdaki topraklarını Ziyârîler'e kaptırmış ve ayrıca Kâbus b. Veşmgîr'in Gazneli Mahmûd ile ittifak kurmasından dolayı Horâsân'da da kendilerine karşı etkili bir güç ortaya çıkmıştı. Nitekim ileride de zikredeceğimiz üzere bu ittifakın sonucunda başta Rey şehri olmak üzere Cibâl

¹⁰⁶⁰ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecârîbi'l-Ümem*, 298; Curfâdekanî, *Tercüme-yi Târih-i Yemîni*, 236 vdd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 448; Mar'aşî, *Târih-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, 83 vd.

¹⁰⁶¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 448; İbn İsfendiyâr, *Târih-i Taberistân*, II, 13-28. Krş. Kabir, "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", III, 39; Madelung, "Minor Dynasties of Northern Iran", IV, 215-217; Zettersteen, "Mecd-üd-devle", *IA*, VII, 431. Ayrıca bu olayla ilgili ayrıntıya girmeden İspehbed Şehriyâr'ın yakalandığını ve ömrünün sonuna kadar tutuklu kaldığını zikretmektedir. Bkz. Curfâdekanî, *Tercüme-yi Târih-i Yemîni*, 228.

¹⁰⁶² Curfâdekanî, *Tercüme-yi Târih-i Yemîni*, 225; Hamdullâh Müstevfi, *Târih-i Güzide*, 420; İbn İsfendiyâr, *Târih-i Taberistân*, II, 27. Krş. Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 82-83; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İnan*, II, 594.

¹⁰⁶³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 448; Hamdullâh Müstevfi, *Târih-i Güzide*, 420-421; İbn İsfendiyâr, *Târih-i Taberistân*, II, 13.

Büveyhîler'in hâkimiyetinde olan pek çok yer Gazneli ve Ziyârîlerin hâkimiyeti altına girmiştir.

2.2.4.2.1.2. Mecdüddeve ile Annesi Seyyide Hatun Arasında Meydana Gelen

Olaylar

Daha önce Mecdüddeve'nin yaşının küçük olmasından dolayı yerine devlet işlerini annesi Seyyide Hatun'un yürüttüğünden bahsetmiştik. Seyyide Hatun bu şekilde devleti uzun bir müddet yönetmişti. Ancak oğlu Mecdüddeve buluş çağına erişince iktidarı eline almaya çalışmış ve bunu da el-Hatîr (veya Hâtîb) Ebû Ali b. Ali b. Kâsım'ı vezir yaparak göstermişti. Bu durum ise ona iktidarı ele geçirme fırsatı vermişti. Şöyle ki Vezir el-Hatîr hem Seyyide Hatun'u hem de Mecdüddeve'yi birbirine karşı kıskırtmak suretiyle anne ile oğlunun arasını açmış ve bunun sonucunda da Seyyide Hatun iktidardan uzaklaştırılarak iktidarın Mecdüddeve'nin eline geçmesi sağlanmıştı (397/1006-1007).¹⁰⁶⁴

Bu gelişmeler sonucunda Seyyide Hatun iktidardan uzaklaştırılınca aynı yıl onun tarafından İsfahân'a vali olarak tayin edilen dayısının oğlu Alâüddeve Ebû Ca'fer b. Kâkûveyh (ya da Alâüddeve Muhammed b. Rüstem Düşmenziyâr),¹⁰⁶⁵ Mecdüddeve'den korktuğu için İsfahân'ı terk ederek Fars hâkimi Bahâüddeve'nin yanına gitti.¹⁰⁶⁶ Seyyide Hatun ise iktidardan uzaklaştırıldıktan sonra Taberek Kalesi'ne gönderilmişti. Ancak Seyyide Hatun bir yolunu bulup kaleden dolayısıyla Rey şehrinden kaçarak iktidarı tekrar ele geçirmek için Rüküddeve'nin eski mütteliklerinden olan Bedr b. Hasneveyh'in yanına gitti ve ondan yardım istedi.¹⁰⁶⁷ Bu

¹⁰⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 499; Hamdullâh Müstevfî, *Târîh-i Güzide*, 421; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 625; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu's-safâ*, IV, 167; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 433-434; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elîf*, III, 2031; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 296-297; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İrân*, II, 594; Fakîhî, *Târîh-i Âl-i Büveyh*, 53; Rızâyî, *Târîh-i Deh Hezâr Sâl-i İrân*, II, 305; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 109; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İrân*, 127-201; Kabir, "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", III, 40; Ezkâî, "Âl-i Hasneveyh" *DMBİ*, I, 685; Güner, "Mecdüddeve", *DİA*, XXVIII, 229.

¹⁰⁶⁵ Bu isim İbnü'l-Esîr (*el-Kâmil*, VII, 502)'de Alâüddeve Ebû Ca'fer b. Kâkûveyh (Kâkûyî) şeklinde geçmektedir. Ancak bu isim hanedan hakkında bilgi veren araştırma eserlerinde daha çok Alâüddeve Muhammed b. Rüstem Düşmen Ziyâr şeklinde geçmektedir. Bkz. Seccâdî-Âl-i Dâvûd, "Âl-i Kâkûye", *DMBİ*, II, 108, Bosworth, "Kâkûyids", *EP*, IV, 465; Güner, "Kâkûyiler", *DİA*, XXIV, 219.

¹⁰⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 502; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 299; Rızâyî, *Târîh-i Deh Hezâr Sâl-i İrân*, II, 305; Seccâdî-Âl-i Dâvûd, "Âl-i Kâkûye", *DMBİ*, II, 108.

¹⁰⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 499; Hamdullâh Müstevfî, *Târîh-i Güzide*, 421; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 625; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu's-safâ*, IV, 167; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 433-434; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elîf*, III, 2031; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 297; aynı müellif, *Târîh-i Âl-i Büveyh*, 53; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İrân*, II, 594;

arada Seyyide Hatun buraya vardığı zaman Hemedân ve Karmâsîn'e hâkim olan oğlu Şemsüddevele olaylardan haberdar olanca Hemedân askeriyle birlikte annesine yardım etmek üzere onun yanına gitmişti.¹⁰⁶⁸ Daha sonra Bedr b. Hasneveyh, Seyyide Hatun'a Rey yönetimini ele geçirmek için gerekli olan yardımı vererek Hemedân askerleriyle birlikte Rey'i ele geçirmek üzere oraya doğru harekete geçtiler. Bedr b. Hasneveyh ve beraberindekiler Rey'e ulaştıkları zaman şehri muhasara altına aldılar ve onlarla Rey askerleri arasında meydana gelen çarpışmalar sonucunda Bedr b. Hasneveyh galip gelerek Mecdüddevele ve veziri el-Hatîr'ı esir aldı. Daha sonra annesi Seyyide Hatun, Mecdüddevele'yi veziriyle birlikte kaleye hapsedirdi. Bu gelişmelerin ardından onun yerine kardeşi Şemsüddevele'yi tahta çıkardılar ve böylece Hemedân ve Rey tekrar bir merkezden yönetilmeye başlandı (397/1006-1007).¹⁰⁶⁹ Bu arada Seyyide Hatun Rey'e geri dönünce Bahâüddevele'ye sığınan Alâüddevele Ebû Ca'fer de Rey'e onun yanına geri dönerek, Seyyide Hatun tarafından İsfahân'a tekrar vali olarak atandı.¹⁰⁷⁰ Alâüddevele Ebû Ca'fer, İsfahân'da bulunduğu süre zarfında gücüne güç katmış ve ileride de zikredeceğimiz üzere Hemedân'ı ele geçirip Cibâl Büveyhîlerli'ne son vermiştir.

Şemsüddevele'ye bakacak olursak onun Rey'deki hükümdarlığı yaklaşık olarak 1 yıl sürmüştü. Şemsüddevele bu süre zarfında devlet yönetiminde katı bir tutum takınmaya başlamış ve bu durum ise annesinin endişelenmesine yol açmıştı. Bu yüzden Seyyide Hatun, Şemsüddevele'ye göre daha yumuşak huylu olan Mecdüddevele'yi tekrar tahta çıkarttı. Bunun üzerine Şemsüddevele Rey'den ayrılarak hâkimiyeti altında bulunan Hemedân'a geri dönmek zoruna kaldı. Bu arada Rey'de işleri yoluna koyduktan sonra ülkesine geri dönen Bedr b. Hasneveyh, kendi iç meseleleriyle uğraştığından bu duruma

Rızâyî, *Târîh-i Deh Hezâr Sâl-i İrân*, II, 305; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 109; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İrân*, 127; Kabir, "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", III, 40; Ezkâî, "Âl-i Hasneveyh" *DMBİ*, I, 685; Güner, "Mecdüddevele", *DİA*, XXVIII, 229.

¹⁰⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 499; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 625; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 297; Kabir, "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", III, 40; Güner, "Mecdüddevele", *DİA*, XXVIII, 229.

¹⁰⁶⁹ *Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas*, 398; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 499; Hamdullâh Müstevfî, *Târîh-i Güzide*, 421; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 625; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu's-safâ*, IV, 167; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 434; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târîh-i Elfî*, III, 2031-2032; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 297; aynı müellif, *Târîh-i Âl-i Büveyh*, 53; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İrân*, II, 594; Rızâyî, *Târîh-i Deh Hezâr Sâl-i İrân*, II, 305; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 109-110; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İrân*, 128; Kabir, "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", III, 40; Ezkâî, "Âl-i Hasneveyh" *DMBİ*, I, 685-686; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 138; Güner, "Mecdüddevele", *DİA*, XXVIII, 229.

¹⁰⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 502; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târîh-i Elfî*, III, 2032; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 299-300; Rızâyî, *Târîh-i Deh Hezâr Sâl-i İrân*, II, 305; Seccâdî-Âl-i Dâvûd, "Âl-i Kâkûye", *DMBİ*, II, 108.

kızmış olsa da herhangi bir şey yapamamıştı. Böylece Rey tekrar Mecdüdevle'nin hâkimiyetine girmiş oldu.¹⁰⁷¹ Ancak buna rağmen annesi Seyyide Hatun devlet idaresini kısmen de olsa elinde tutmaya devam ediyor ve Rey yönetimine gönderilen hükümdar mektuplarını ve elçilerini dinleyip, bunlara cevap veriyordu. Nitekim başta *Kâbusnâme* olmak üzere ondan nakil yapan birtakım kaynaklarda zikredilen ve Gazneli Sultan Mahmûd ile Seyyide Hatun arasında geçen bir olay bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Şöyle ki Sultan Mahmûd Rey şehrini kendine tâbi kılmak üzere bir elçi gönderip, Rey'de hem hutbenin kendi adına okunmasını hem de orada paranın kendi adına basılmasını istemişti. Ayrıca bu istekleri kabul edilmezse bizzat Rey'e saldırıp yönetimi ele geçireceğini de bildirmekteydi.¹⁰⁷² Elçi Rey'e gelip bu istekleri iletince Seyyide Hatun elçiye cevaben: "Sultan Mahmûd'a de ki: Kocam Fahrüdevle hayatta olduğu süre boyunca Rey üzerine yürürsün diye daima düşünürdüm. Ancak o ölüp hükmetme işi bana kalınca, bu düşüncüyü yüreğimden attım ve dekim ki: Sultan Mahmûd akıllı bir hükümdar olduğundan onun gibi bir hükümdarın bir kadınla savaşa girmemesi gerektiğini bilir. Zira aslan hem erkek hem de dişidir. Ancak buna rağmen sultan Rey'e gelirse Allah şahidimdir ki kaçmayıp onunla savaşağım ve bunun sonucunda da bu iki ihtimalden birisi olacaktır: Ya muzaffer olurum, ya da mağlûp olurum. Eğer zafer benim olur ve seni yenersen Sultan Mahmûd'u yendim diye bütün âleme mektuplar yazarım ve bu benim için bir övünç olur. Ayrıca sen, yüzden fazla hükümdarı yenmiş kuvvetli bir sultan olduğundan seni yendiğim şu anda, bir kadının Sultan Mahmûd'u yenerek onun namını bâtil kıldı denilmesinden daha fena bir ar ve utanç olamaz. Ve eğer zafer sana nasip olur ve beni yenersen senin için hiçbir nam ve övünç olmayacağı gibi bu zaferinden dolayı şiir de söylenmeyecektir. Çünkü bir kadını yenmekle nam ve övünç elde edilmez". Elçi bu sözleri ve haberleri Sultan Mahmûd'a iletince, sultan bu düşüncesinden vazgeçmekle birlikte Seyyide Hatun'un Rey

¹⁰⁷¹ *Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kıyas*, 398; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 499; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 625; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târîh-i Elfi*, III, 2032; Âştîyani-Pîrmiya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 594; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 297; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 110; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 128; Kabir, "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", III, 40; Zettersteen, "Mecd-üd-devle", VII, 431, Ezkâi, "Âl-i Hasneveyh" *DMBİ*, I, 686; Güner, "Mecdüdevle", *DİA*, XXVIII, 229.

¹⁰⁷² Devletşâh, bu konuda biraz daha ayrıntıya girerek Sultan Mahmûd'un bu istekleri kabul edilmediği takdirde iki bin savaş filinden oluşan bir orduyu Rey üzerine gönderip, Rey topraklarını Gazne'ye nakledeceğini söylediğini belirtmektedir. Bkz. Devletşâh b. Alâüdevle Bahtîşâh-ı Semerkandî, *Şairler Tezkiresi (Tezkiretü's-Şuarâ)*, (Çev. Necati Lugal), Pinhan Yayınları, İstanbul 2011, 82.

yönetiminde olduğu süre zarfında da Rey şehrini ele geçirmek için herhangi bir girişimde bulunmadı.¹⁰⁷³

Öte yandan Sultan Mahmûd'un Rey şehrini ele geçirmesine dair düşüncelerine bizzat şahit olmuş olan Beyhakî bu konuda şu bilgileri zikretmektedir: Emîr Mahmûd Horâsân'ı ele geçirdikten sonra kendisiyle baş başa kaldığımız zamanlarda bana pek çok kez: “Rey üzerine yürümek lâzımdır” diye söylemişti. Ben de kendisine: “Fikir Emîrimizin fikridir diyerek bu vilâyette korkulacak bir şeyin olmadığını, çünkü Rey'in valisi bir kadındır” cevabını vermiştim. Emîr ise bu söze gülererek: “Eğer o kadın erkek olsaydı o zaman Nişâbûr'da çok sayıda asker buldurmamız gerekecekti” dedi ve Emîr, o kadın iktidarda olduğu süre boyunca Rey'e hücum etmedi.¹⁰⁷⁴

2.2.4.2.1.3. İbn Fûlâd'ın İsyan Etmesi

Deylemli emîrlerden olan İbn Fûlâd'ın yıldızı Büveyhîler'in güç kaybetmeye başladığı bir dönemde parlamış ve bunun sonucunda da etrafında pek çok kişi toplanmıştı. Bununla birlikte İbn Fûlâd hem gücüne hem de Mecdüddeve'nin içinde bulunduğu zor duruma güvenerek Rey yönetiminden elinde bulunan Kazvîn'in kendisine ve adamlarına iktâ olarak verilmesini istemişti. Ancak Mecdüddeve ve annesi, İbn Fûlâd ve adamlarının kendilerine tâbi olmaları şartıyla Kazvîn'i kendisine iktâ olarak vereceklerini, aksi takdirde bu teklifi reddedeceklerini belirtmeleri üzerine İbn Fûlâd, Mecdüddeve'ye isyan ederek Rey şehrinin nahiyelerine girerek civardaki köyleri ele geçirip yağma ve bozgunculuk yapmaya başladı. Mecdüddeve ve annesi ise bu sorun ile baş edemeyince Firîm'de ikamet eden İspehbed'den¹⁰⁷⁵ yardım istediler.

¹⁰⁷³ Emîr Unsûrû'l-meâlî Keykâvus b. İskender b. Kâbûs b. Veşmgîr, *Kâbusnâme*, bâ tashîh-mukaddeme ve hevâşîy-i Emîn Ebdülmecîd-i Bedevî, İntişârât-i İbn-i Sînâ, Tahran 1335 hş., 124-125; Hamdullâh Müstevfî, *Târîh-i Güzîde*, 421; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu's-safâ*, IV, 167-168; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer*, II, 434; Devletşâh, *Şairler Tezkiresi*, 82-83; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elîfî*, III, 2032; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 311; Halilullâh Halilî, *Saltanat-ı Gaznevîyân*, İntişârât-i Emîrî, Kâbil 1387 hş., 96-97; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 110-111; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 43; Bahriye Üçok, *İslâm Devletlerinde Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011, 37-38; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İran*, 130; Kabir, “The Buwayhids of Jibâl and Rayy”, III, 39.

¹⁰⁷⁴ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, 269-270. Krş. Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 43; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İran*, 130; Güner, “Mecdüddeve”, *DİA*, XXVIII, 229. Ayrıca bkz. Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elîfî*, III, 2032.

¹⁰⁷⁵ Konuya dair bilgi veren Curfâdakânî ve İbnü'l-Esîr sadece İspehbed ismini zikretmektedirler ve bu kişinin tam künyesini vermemektedirler. Bkz. Curfâdakânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, 358-359; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 545.

Onların bu yardım isteğine karşılık İspehbed de Kûhistân askerlerini yanına alarak onlara yardım etmek üzere İbn Fûlâd üzerine yürüdü. İki taraf arasında meydana gelen birkaç çarpışmanın ardından İbn Fûlâd mağlup olup, yaralı bir halde Dâmgân'a giderek yaraları iyileşip, adamları yanına gelinceye kadar da burada kaldı. İspehbed ise bu zaferin ardından Firîm'e geri döndü.

Bu arada İbn Fûlâd yenilmiş olmasına rağmen boş durmayarak Mecdüddeve'nin düşmanı olan Felek el-Meâlî Menûçehr b. Kâbûs'a mektup yazıp Rey'i ele geçirmesi için kendisine yardımcı olması ve bunu yaptığı takdirde de ele geçirdiği yerlerde parayı onun adına bastırıp hutbeyi de onun adına okutacağını ve ayrıca kendisine mal göndereceğini bildirmekteydi. Bunun üzerine Menûçehr seçkin piyadelerden oluşan iki bin kişilik bir kuvveti onun yardımına gönderdi. Bu yardımcı kuvvetlerle birlikte güçlenen İbn Fûlâd vakit kaybetmeden Rey üzerine yürüyerek, şehir önlerinde karargâh kurdu ve tekrar yağmacılığa başladı. Bu arada İbn Fûlâd ve beraberinde bulunan Deylemli askerlerin yaptıkları bu yağma hareketleri sonucunda şehirde yiyecek sıkıntısı baş göstermiş ve bunun sonucunda Mecdüddeve ile annesi, İbn Fûlâd ile anlaşmaya mecbur kalarak Kazvîn yerine İsfahân'ı ona verdiler. Bunun üzerine İbn Fûlâd isyanına son vererek yanında bulunan Ziyârî askerlerini geri gönderip, vakit kaybetmeden İsfahân'a gitti (407/1016-1017).¹⁰⁷⁶

2.2.4.2.1.4. Gazneliler'in Rey'e Hâkim Olması ve Cibâl Büveyhileri'nin Yıkılması

Daha önce de değinildiği gibi Rey'de devlet işlerini Seyyide Hatun idare ediyor ve işleri o yürütüyordu. Ancak Seyyide Hatun 428 (1028) yılında¹⁰⁷⁷ ölünce iktidar tümüyle Mecdüddeve'nin eline geçmiş oldu.¹⁰⁷⁸ Lakin Mecdüddeve, babasının yerine tahta çıktığı tarihten annesinin öldüğü tarihe kadar 28 yıl boyunca devleti yönetme faaliyetlerinden uzakta zevk u safa içinde bir hayat sürmüştü. Bu durum ise onun tek başına devleti yönetme sorumluluğunu yerine getirememesine ve hükmü altında olan insanlara güç yetirememesine neden olmuştu. Nitekim Mecdüddeve iktidarı tek başına

¹⁰⁷⁶ Curfâdakânî, *Tercüme-yi Târih-i Yemînî*, 358-359; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 545. Krş. Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İrân*, 127; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 638.

¹⁰⁷⁷ Hamdullâh Müstevfî bu tarihi 415 (1024-1025) olarak vermektedir. Bkz. Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzide*, 422.

¹⁰⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 620; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 168; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 434; Nâzım, *The Life and Times of Sultân Mahmûd of Ghazna*, 81; Kabir, "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", III, 40; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 84; Halilî, *Saltanat-ı Gaznevîyân*, 98; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İrân*, II, 595; Rızâyî, *Târih-i Deh Hezâr Sâl-i İrân*, II, 306; Pervîz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 112; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İrân*, 130-131.

eline aldığı andan itibaren emri altında olan Deylemli askerler ona karşı harekete geçerek itaatten çıkmışlardı. Mecdüddeve ise askerleriyle baş edemeyince o sıralarda Cürcân taraflarında bulunan Sultan Mahmûd'a mektup yazarak askerlerinin neden olduğu kargaşadan dolayı ondan yardım istemek zorunda kalmıştı.¹⁰⁷⁹ Bu gelişme ise uzun süredir Rey'i ele geçirme arzusunda olan Sultan Mahmûd'a büyük bir fırsat sunmuştu. Nitekim Sultan Mahmûd bu arzusunu gerçekleştirmek üzere Hâcib Ali Kârib komutasında sekiz bin kişiden oluşan bir orduyu Rey'e göndermiş ve ayrıca Ali Kârib'e Mecdüddeve'yi yakalayıp tevkif etmesini emretmişti.¹⁰⁸⁰ Bu arada Gerdîzî'nin verdiği bilgilere göre Mecdüddeve, Sultan Mahmûd'dan herhangi bir yardım isteğinde bulunmamış, buna karşın yaşanan gelişmeler sonucunda Sultan Mahmûd Rey'i ele geçirmek üzere adamlarını Rey'e doğru harekete geçirmişti.¹⁰⁸¹ Yine aynı şekilde Ebü'l Fidâ da Mecdüddeve'nin Sultan Mahmûd'dan yardım istemediğini ve sultanın Rey'i ele geçirmek üzere harekete geçtiğini zikretmektedir.¹⁰⁸² Bu emirle birlikte harekete geçen Ali Kârib ve beraberinde bulunan ordu Rey şehrine yaklaşınca Mecdüddeve onların yardıma gelen kuvvetler olduğunu zannederek oğlu Ebû Dülef ile askerlerden ve yakın çevresinden oluşan yüz kişilik bir kabileyle birlikte onları karşılamaya çıktı. Ancak Sultan Mahmûd'un emri üzerine Gazneli askerler Mecdüddeve ile oğlunu yakalayıp gözetim altına aldılar¹⁰⁸³ ve ardından da Rey'e ilerleyerek şehrin kapılarını ele geçirip, gelişmelerden Sultan Mahmûd'u haberdar ettiler.¹⁰⁸⁴ Bu gelişmeler üzerine Sultan Mahmûd hemen harekete geçerek Rey üzerine yürüdü ve hiçbir mukavemetle

¹⁰⁷⁹ Mecdüddeve'nin başka birisinden değil de Sultan Mahmûd'dan yardım isteme nedeni iki taraf arasında akrabalık bağının olmasıydı. Zira *Mücmelü't-Tevârih*'te geçen bilgilere göre Mecdüddeve, Sultân Mahmûd'un kızıyla evlenmiş ve böylece iki hanedan arasında akrabalık tesis edilmişti. Bkz. *Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas*, 397.

¹⁰⁸⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 1; Hamdullâh Müstevfi, *Târih-i Güzide*, 422; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 168; Nâzım, *The Life and Times of Sultân Mahmûd of Ghazna*, 81-82; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 311-312; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 84; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İnan*, II, 595; Rızâyî, *Târih-i Deh Hezâr Sâl-i İrân*, II, 306; Pervîz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 113; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 43-44; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 131.

¹⁰⁸¹ Gerdîzî, *Zeynu'l Ahbâr*, 417. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 312.

¹⁰⁸² Ebü'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 157.

¹⁰⁸³ Hamdullâh Müstevfi, Mecdüddeve'nin esir alınmadan önce Gazne ordusuyla savaştığını ve mağlup olduğunu zikretmektedir. Bkz. Hamdullâh Müstevfi, *Târih-i Güzide*, 422.

¹⁰⁸⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 1; Gerdîzî, *Zeynu'l Ahbâr*, 417-418; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 637; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 168; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 434; Nâzım, *The Life and Times of Sultân Mahmûd of Ghazna*, 82; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 312; Halilî, *Saltanat-ı Gaznevîyân*, 98-99; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İnan*, II, 595; Rızâyî, *Târih-i Deh Hezâr Sâl-i İrân*, II, 306; Pervîz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 113; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 44; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 131.

karşılaşmaksızın 420 yılının Rebûlâhîr ayında (Nisan-Mayıs 1029)¹⁰⁸⁵ şehre girdi.¹⁰⁸⁶ Bu arada Sultan Mahmûd Rey şehrine hâkim olmanın yanı sıra, ganimet olarak burada bulunan 1 milyon dinar değerindeki mal ve 500 bin dinar değerinde mücevher, altı bin elbise, pek çok âlet ve malzemeyi ganimet olarak ele geçirdi.¹⁰⁸⁷

Sultan Mahmûd bu gelişmelerin ardından Mecdüddeve'yi huzuruna getirip ona: "Farslıların tarihi olan Şehnâme'yi ve Müslümanların tarihi olan Taberî'nin Tarihi'ni okumadın mı?" diye sordu. Mecdüddeve'nin: "Evet, okudum!" cevabını vermesi üzerine Sultan, ona: "Fakat Şehnâme'yi okumuşa benzemiyorsun?" dedikten sonra bu defa: "Sen satranç oynadın mı?" diye sordu. Mecdüddeve: "Oynadım!" deyince de Sultan ilk sorduğu sorudan başlayarak: "Peki sen hiç o kitapta bir memlekette iki padişahın hükümdarlık yaptığını gördün mü? Yine aynı şekilde satranç tahtasında hiç iki şahın bir karede olduğunu gördün mü?" diye sordu. Mecdüddeve bu sorulara: "Hayır görmedim" cevabını verince Sultan: "O zaman seni, senden daha güçlü birine teslim etmeye sevk eden sebep nedir?" diye sorduktan sonra onu tutuklatarak Gazne'ye gönderdi.¹⁰⁸⁸ Bu arada Gerdîzî; Mecdüddeve'nin oğlu ile birlikte önce Gazne'ye daha sonra da Hindistan'a gönderildiğini, ancak Sultan Mesûd döneminde tekrar Gazne'ye getirildiğini ve orada Sultan Mesûd'dan iyi muamele gördüğünü ve ömrünün sonuna kadar da burada kaldığını kaydetmektedir.¹⁰⁸⁹

Bu arada Sultan Mahmûd Rey'e hâkim olduktan sonra Halife el-Kâdir-Billâh'a gönderdiği ve konunun ilerleyen kısımlarında ayrıntılı bir şekilde bahsedeceğimiz fetihnâmede Müslümanların en fazla dört kadınla evlenebilmesine izin verildiğini,

¹⁰⁸⁵ Gerdîzî (*Zeynu'l Ahbâr*, 418) tarih olarak 420 yılını vermektedir. *Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kıyas* (404)'ta ise tarih olarak 9 Cemâziyelevvel 420 (26 Mayıs 1029) Pazartesi günü verilmektedir ve Gâznelilere dair bilgi veren araştırmacılar da eserlerinde tarih olarak *Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kıyas*'ta geçen 9 Cemâziyelevvel 420 tarihini vermektedirler. Bkz. Nâzım, *The Life and Times of Sultân Mahmûd of Ghazna*, 82; Halilî, *Saltanat-ı Gaznevîyân*, 98; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 44.

¹⁰⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 1; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 637; Fakihî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 312; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İrân*, II, 595; Rızâyî, *Târîh-i Deh Hezâr Sâl-i İrân*, II, 306; Kabir, "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", III, 40; Bosworth, "The Political and Dynastic History of The Iranian World (A. D. 1000-1217)", V, 37.

¹⁰⁸⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 1; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 196; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 637; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 168; Nâzım, *The Life and Times of Sultân Mahmûd of Ghazna*, 85; Fakihî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 312; Türkmenî Âzer, *Deylemiyân der Gostere-i Târîh-i İrân*, 131. Ayrıca Gerdîzî (*Zeynu'l Ahbâr*, 418) ayrıntıya girmeden Sultan Mahmûd'un, Bûveyhîler'in yıllardır Rey'de biriktirdiği hazineleri sayesinde pek çok mal ele geçirdiğini kaydetmektedir.

¹⁰⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 1-2; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 168-169; Nâzım, *The Life and Times of Sultân Mahmûd of Ghazna*, 82-83; Fakihî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 312-313; Halilî, *Saltanat-ı Gaznevîyân*, 99-100. Bu arada İbnü'l-Cevzî, (*el-Muntazam*, XV, 196) Sultan Mahmûd'un Mecdüddeve'yi Deylemlilerle birlikte Horâsân'a gönderdiğini kaydetmektedir.

¹⁰⁸⁹ Gerdîzî, *Zeynu'l Ahbâr*, 418-425. Krş. Güner, "Mecdüddeve", *DİA*, XXVIII, 229.

ancak buna rağmen Mecdüddeve'nin elli tane eşi ve bunlardan doğma otuz kişiye yakın da çocuğu olduğunu belirterek Mecdüddeve'ye niçin bu kadar kadınla evlendiğini sorduğunda da: “Bu durum ecdadımın âdeti olduğundan dolayı onların âdetine muhalif hareket etmedim” şeklinde cevap aldığını belirtmektedir.¹⁰⁹⁰ Nizâmü'l-Mülk ise Mecdüddeve'nin dokuz tane eşi olduğunu ve hepsiyle de nikâhlandığını kaydetmektedir.¹⁰⁹¹

Öte yandan Sultan Mahmûd Rey şehrini ele geçirdikten sonra başta İsfahân ve Kazvîn olmak üzere Cibâl bölgesinde bulunan pek çok yeri de ele geçirmiş ve buralarda hutbeyi kendi adına okutmaya başlamıştı. Ayrıca burada bulunan Batınî, Râfîzî ve diğer aşırı gruplarla da mücadele ederek onların bölgedeki etkilerini büyük ölçüde kırmıştı.¹⁰⁹² Sultan Mahmûd daha sonra Rey etrafının yönetimini oğlu Mesûd'a vererek Horâsân'a geri döndü.¹⁰⁹³

Sultan Mahmûd'un Rey ve etrafına hâkim olmasıyla birlikte buradaki Büveyh hâkimiyeti son bulmuş ve böylece Cibâl Büveyhileri 420 (1029) yılında Gazneliler tarafından tamamen tarih sahnesinden silinmiş oldu.

2.3. KİRMÂN BÜVEYHİLERİ (324-440/936-1048)

İran'da hâkimiyet kuran Büveyh kolları arasında hâkimiyet sahası bakımından en zayıf halka Kirmân Büveyhîleri'ydi. Zira burası Büveyhoğulları tarafından ele geçirildiği andan itibaren burada bir yönetim merkezi oluşturulmadığı gibi Büveyhoğulları arasında Kirmân'da hâkimiyet tesis eden hükümdarlar aynı zaman da ya Irak Büveyhîleri ya da Fars-Hûzistân Büveyhîleri'nin de hükümdarıydılar ve bundan dolayı Irak ve Fars'ta hâkimiyet kuran Büveyh hükümdarları hakkında bilgileri aktarırken onların Kirmân'daki faaliyetleri hakkındaki bilgileri de aktarmış bulunmaktayız. Bu yüzden bu bilgileri bir daha zikretmek yerine konuyu toplamak için

¹⁰⁹⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 194 vd.; *Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kıyas*, 404; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 2; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 104; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 169; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 313; Güner, *Büveyhîler'in Şii-Sünnî Siyaseti*, 208; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İran*, 131.

¹⁰⁹¹ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, (Haz. Mehmet Altay Köymen), TTK, Ankara 2013, 47.

¹⁰⁹² *Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kıyas*, 403-404; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 2; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 196; Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, 47; Nâzım, *The Life and Times of Sultân Mahmûd of Ghazna*, 83; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 313-314; Halilî, *Saltanat-ı Gaznevîyân*, 99; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 44; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İran*, 131-132; Kabir, “The Buwayhids of Jibâl and Rayy”, III, 41.

¹⁰⁹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 2; Kabir, “The Buwayhids of Jibâl and Rayy”, III, 41; Halilî, *Saltanat-ı Gaznevîyân*, 99; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 44; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İran*, 132.

Kirmân Büveyhîleri'nin ilk dört hükümdarı hakkında özet sayılabilecek bilgileri aktaracağız.

2.3.1. Muizzüddeve Ebû'l Hüseyin Ahmed b. Büveyh Dönemi (935-36)

Büveyhîler'in Kirmân'a yönelik yaptıkları ilk harekât Irak Büveyhîleri'nin de kurucusu olan Muizzüddeve Ahmed b. Büveyh'in komutasında 324 (935) yılında gerçekleşmiş ve Muizzüddeve Ahmed b. Büveyh, bu ilk harekât sonucunda Kirmân'da birkaç yeri ele geçirmişse de daha önce de zikrettiğimiz nedenlerden dolayı Kirmân'ı terk etmek zorunda kalmıştı.

2.3.2. Adudüddeve Ebû Şücâ Fennâhüsrev b. Rüknüddeve Dönemi (968)

Muizzüddeve Ahmed b. Büveyh'in ardından Büveyhîler uzun bir süre Kirmân'a saldırmadılar. Ancak Kirmân'ı elinde bulunduran İlyâsî Hanedanlığı arasında daha önce belirttiğimiz nedenlerden dolayı iç karışıklıklar çıkınca Adudüddeve bu fırsatı kullanarak Ramazan 357 (968 Temmuz-Ağustos) tarihinde Kirmân üzerine yürüyerek şehri hâkimiyeti altına almıştı.¹⁰⁹⁴

2.3.3. Şerefüddeve Ebû'l-Fevâris Şîrzîl b. Adudüddeve Dönemi (968-989)

Adudüddeve Ebû Şücâ Fennâhüsrev Kirmân'ı ele geçirdikten bir süre sonra Kirmân yönetimini oğlu Şerefüddeve Ebû'l-Fevâris'i vermişti. Onun iktidarı döneminde Kirmân sakin bir dönem geçirmişti. Şerefüddeve Ebû'l-Fevâris'in ardından Deylemlî komutanlar burayı Bahâüddeve adına yönetmeye başlamıştı. Ancak daha önce de değinildiği gibi Ebû Nasr b. Bahtiyâr, Irak ve Fars hükümdarı Bahâüddeve ile sorun yaşayınca Kirmân'a gitmiş ve komutanları bertaraf ederek burayı kendi hâkimiyeti altına almıştı. Buna rağmen onun Kirmân'daki hâkimiyeti çok uzun sürmemiştir. Zira Bahâüddeve gelişmelerden haberdar olunca el-Mûvaffak Ali b. İsmâîl'i komutasında büyük bir orduyu Ebû Nasr b. Bahtiyâr'ın üzerine sevk etmiş ve

¹⁰⁹⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 641; Curfâdakânî, *Tercüme-yi Târih-i Yemînî*, 309-310; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 231; Zerrînkûb, *Târih-i Merdum-i İrân*, II, 438; Bosworth, "The Banû Ilyâs of Kirmân (320-57/932-68)", 116; Fakîhî, *Târih-i Âl-i Büveyh*, 34-35; Tâçâbâdî, *Târih-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 115 vd.; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 39.

iki taraf arasına meydana gelen çetin çarpışmaların ardından Kirmân bölgesi Bahâüddeve'nin hâkimiyetine girmişti (Cemâziyelâhir 390/ Mayıs-Haziran 1000).¹⁰⁹⁵

Buraya kadar özetlediğimiz gelişmeler esnasında Kirmân bölgesi daha önce de değinildiği gibi bir iki defa Büveyh hâkimiyetinden çıkmışsa da bu durum çok uzun sürmemiş ve Kirmân tekrar Büveyh hâkimiyetine girmiştir.

2.3.4. Kıvâmüddeve Ebû'l Fevâris b. Bahâüddeve Dönemi (1000-1028)

Bahâüddeve ölünce tahta onun yerine oğlu Sultânüddeve Ebû Şücâ geçmiş ve kardeşi Ebû'l Fevâris b. Bahâüddeve'yi Kirmân'a tayin etmişti.¹⁰⁹⁶ Bu arada Ebû'l Fevâris b. Bahâüddeve'nin Kirmân'a tayin edilmesi, kardeşi Sultânüddeve Ebû Şücâ'ya isyan ederek Gazneliler'e sığınması ve sonrasında meydana gelen olaylara dair bilgiler daha önce "Sultânüddeve ile Kardeşi Ebû'l-Fevâris Arasında Meydana Gelen Olaylar" başlığı altında ayrıntılı bir şekilde zikredilmiştir. Bu yüzden bu olaylara dair bilgiler bu başlık altında ele alınmamıştır. Bunun dışında Ebû'l Fevâris b. Bahâüddeve daha önce de değindiğimiz gibi giriştiği iktidar mücadeleleri sonucunda Kirmân'ı kaybetmişse de kardeşi tarafından Kirmân'a tekrar tayin edilmiş ve Halife el-Kâdir-Billâh tarafından da emîrliği tasdik edilerek kendisine Kıvâmüddeve lakabı verilmiştir (409/1018).¹⁰⁹⁷

Kıvâmüddeve Ebû'l Fevâris bu gelişmelerden sonra uzun bir süre Kirmân'da tek başına hâkimiyet sürmüştü ve burada gücüne güç katmıştı. Öyle ki Sultânüddeve Ebû

¹⁰⁹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 464 vd.; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 622-623; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 166-167; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 433; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 80; 81; Müneymine, *Târihu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 148-149; Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, II/III, 488-449; Pervîz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 106-107; Tâçâbâdî, *Târih-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 126; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İrân*, 147.

¹⁰⁹⁶ Curfâdakânî, *Tercüme-yi Târih-i Yemînî*, 362; Gerdîzî, Ebû Saîd Abdülhay b. ed-Dahhâk b. Mahmûd, *Zeynu'l Ahbâr*, Neşr. Abdülhay Habîbî, Dunyâ-i Kitâb, Tahran 1363 hş., 393; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 563; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 628; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 169; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 435; Mîrzâ H. Fesâî, *Fârsnâme-yi Nâsırî*, I, 227; Ali Han Vezîrî, *Târih-i Kirmân*, C. I, s. 337; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 86; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İrân*, II, 585; Müneymine, *Târihu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 152; Pervîz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 115-116; Tâçâbâdî, *Târih-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 130; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İrân*, 152-153; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 42; aynı müellif, "Gazneliler'in Kirmân Hâkimiyeti (1031-1034)", 36-37.

¹⁰⁹⁷ Curfâdakânî, *Tercüme-yi Târih-i Yemînî*, 363; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 564; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 629; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 170; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 435; Mîrzâ H. Fesâî, *Fârsnâme-yi Nâsırî*, I, 227; Ali Han Vezîrî, *Târih-i Kirmân*, C. I, 338-339; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 86-87; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İrân*, II, 585; Müneymine, *Târihu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 152; Tâçâbâdî, *Târih-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 129-130; Pervîz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 117; Merçil, "Gazneliler'in Kirmân Hâkimiyeti (1031-1034)", 38-39.

Şücâ 415 (1024-1025) yılında ölünce onun yerine Fars tahtına geçmeyi bile düşünmüştü. Nitekim Kıvâmüddeve Ebû'l Fevâris bu uğurda amcası İmâdeddîn Ebû Kâlicâr el-Merzubân b. Sultânüddeve ile mücadeleye girişmiş ve daha önce de ayrıntılı bir şekilde değinildiği gibi aynı yıl içinde yenilerek Kirmân'a geri çekilmek zorunda kalmıştı.¹⁰⁹⁸ Ancak bu sefer amcası Kirmân üzerine yürümüş ve Kıvâmüddeve Ebû'l Fevâris onunla barış yapmak zorunda kalmıştı. Anlaşma maddeleri hakkındaki bilgileri daha önce “İmâdeddîn Ebû Kâlicâr ile Kıvâmüddeve Ebû'l Fevâris Arasındaki Mücadele” başlığı altında zikrettiğimizden konuya dair sadece hatırlatma babında özet bilgilere yer verdik. Bu anlaşmanın sonucunda Ebû Kâlicâr amcasına her yıl 20 bin dinar para göndermek şartıyla Kirmân'ı kendi hâkimiyetinde tutmayı başarmıştı (418/1027-1028).¹⁰⁹⁹

Tüm bu gelişmelere rağmen Kıvâmüddeve Ebû'l Fevâris, Fars'ı ele geçirme arzusundan vazgeçmemişti. Nitekim kendisi Fars'ta bulunan askerlerin Basra'ya gittiğini ve bu yüzden Fars'ın savunmasız kaldığını öğrenince burayı tekrar ele geçirmek gayesiyle kalabalık bir ordu hazırlattıysa da ömrü onun bu gayesini yerine getirmesine yetmedi ve Kıvâmüddeve Ebû'l Fevâris Zilkade 419 (Kasım-Aralık 1028) yılında Kirmân'da vefat etti.¹¹⁰⁰ Daha önce de değinildiği gibi onun ölümüne dair kaynaklarda geçen bilgiler onun adamlarına karşı olan kötü muamelesi sonucunda zehirlenerek öldürüldüğü şeklindedir.¹¹⁰¹

¹⁰⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 595-596; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 631-632; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İnan*, II, 585; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 88-89; Müneymine, *Târihu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 152; Tâçâbâdî, *Târih-i Sîyâsî ve İctimâî-yi Kirmân*, 131; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 155-156; Seccâdî, “Âl-i Büveyh”, *DMBİ*, I, 632; Cl. Huart, “Ebû Kâlicâr”, *İA*, MEB, İstanbul 1988, IV, 32.

¹⁰⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 613-614; Ahmed Ali Han Vezîrî, *Târih-i Kirmân*, I, 340; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İnan*, II, 586; Müneymine, *Târihu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 154; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 157; Tâçâbâdî, *Târih-i Sîyâsî ve İctimâî-yi Kirmân*, 130; 132; Abdülazîm Rızâyî, *Târih-i Deh Hezâr Sâl-i İrân (ez Sâsânîyân ta İnkırâz-ı Âl-i Ziyâr)*, II, İntişârât-i İkbâl, Tahran 1378 hş., 299; Seccâdî, “Âl-i Büveyh”, *DMBİ*, I, 639; Huart, “Ebû Kâlicâr”, *İA*, IV, 32-33.

¹¹⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 619; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 193; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 636; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 90; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 174; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 90-91; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 157; Tâçâbâdî, *Târih-i Sîyâsî ve İctimâî-yi Kirmân*, 132; Seccâdî, “Âl-i Büveyh”, *DMBİ*, I, 632-639; Huart, “Ebû Kâlicâr”, *İA*, IV, 33.

¹¹⁰¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 619-620; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 193; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 174; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 91; Pervîz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 125; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 157; Tâçâbâdî, *Târih-i Sîyâsî ve İctimâî-yi Kirmân*, 132; Rızâyî, *Târih-i Deh Hezâr Sâl-i İrân*, II, 299.

2.3.4.1. İmâdeddîn Ebû Kâlicâr el-Merzubân b. Sultânüddeve Dönemi (1028-1048)

Ebû'l Fevâris'in ölümünün ardından adamları toplanarak İmâdeddîn Ebû Kâlicâr'a haber göndererek ondan Kirmân'a gelmesini istediler. Askerlerin bu isteği üzerine Ebû Kâlicâr vakit kaybetmeden yola çıkarak Kirmân'a ulaşıp hiçbir savaş ve çarpışma olmaksızın bütün Kirmân'a hâkim oldu.¹¹⁰²

İmâdeddîn Ebû Kâlicâr Kirmân'a hâkim olunca onun döneminde Kirmân bölgesinde iki büyük olay meydana gelmişti. Bu olayların ilki Gazneliler'in Kirmân'ı geçici bir süre de olsa ele geçirmeleri, ikincisi ise Selçuklular'ın Kirmân bölgesini ele geçirme teşebbüsünde bulunmalarıdır.

2.3.4.1.1. Gazneliler'in Kirmân Hâkimiyeti ve Sonrasında Meydana Gelen Olaylar

Daha önce Kirmân bölgesinin öneminden ve Gazneliler'in Kirmân'ı ele geçirme emellerinden bahsetmiştik. Ebû Kâlicâr ile Celâlüddeve Ebû Tâhir arasında meydana gelen ve yaklaşık olarak yedi yıl süren mücadele Büveyh topraklarını saldırılara açık bir hedef haline getirmişti. Bu durum ise Sultan Mahmûd'un ölmesinin ardından Gazneli tahtına geçen Sultan Mesûd'a bu emeli gerçekleştirmek için büyük bir fırsat sunmuştu. Nitekim Büveyhîler arasında yaşanan bu mücadelenin ilk yıllarında Sultan Mesûd, casusları sayesinde Ebû Kâlicâr ile Celâlüddeve Ebû Tâhir arasında meydana gelen çarpışmalar sonucunda Kirmân'ın savunmasız ve karışıklıklar içinde olduğunu haber almıştı. Sultan Mesûd bu haberlerin ardından durumu veziri Ahmed b. Hasan el-Meymendî ile istişare ettikten sonra Kirmân'a büyük bir ordu göndermeye karar verdi. Alınan bu karar doğrultusunda Bedehşân hâkimi Ahmed b. Ali Nuştegin Kirmân, valiliğine ve bu ordunun kumandanlığına, Ebu'l-Ferec Fârsî de ordu kethüdâlığına tayin edilerek, buna dair menşûrları yazıldı. Ayrıca Ahmed b. Ali Nuştegin'e hil'at, kemer, iki dallı külâh, davul, sancak ve bunların dışında beş tane de fil verildi. Ebû'l-Ferec Fârsî'ye de hil'at, altından yapılmış at koşumları ve omuzdan asılan bir kılıç kemeri verildi.¹¹⁰³

¹¹⁰² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, (Neşr. Muhammed Yûsuf ed-Dakkâr), 167; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 636; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 91; Türkmenî Âzer, *Deylemiyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 157; Tâçâbâdî, *Târîh-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 132-133; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 632; Huart, "Ebû Kâlicâr", *İA*, IV, 33.

¹¹⁰³ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, 406-407. Krş. Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 56; aynı müellif, "Gazneliler'in Kirmân Hâkimiyeti (1031-1034)", 40. Ayrıca bkz. Tâçâbâdî, *Târîh-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 133.

Öte yandan Kirmân'ı ele geçirmek için hazırlanan bu orduda Türk, Kürt, Arap ve Hindliler'den müteşekkil dört bin süvari ile muhtelif grupların oluşturduğu beş yüz süvari yer almaktaydı.¹¹⁰⁴ Ayrıca Sîstân valisine de Sîstânlılar'dan müteşekkil iki bin piyadeyi hazırlaması emredildi. Bu arada Sîstânlı askerlerin maaşlarını Ebü'l-Ferec Fârsî karşılayacaktı. Bu gelişmelerin ardından ordu teçhizatlandırılıp hazırlandıktan sonra Sultan Mesûd'un orduya yaptığı konuşmanın ardından, Gazneli ordusu Ahmed b. Ali Nuştegin komutasında 422 (1031)¹¹⁰⁵ yılında Kirmân'a doğru harekete geçti. Gazne ordusu Kirmân'a ulaştığı esnada büyük bir mukavemetle karşılaşmadan kısa bir süre içinde Kirmân'ı ele geçirdi.¹¹⁰⁶ Bu gelişme üzerine Sultan Mesûd Kirmân'ın Gazneliler'in hâkimiyetine girmesini Halife el-Kâim-Biemrullâh'a tasdik ettirmek istedi, halife de Sultan Mesûd'un bu isteğine uygun bir şekilde kendisine hâkimiyet menşûru gönderdi. Böylece Gazneliler'in Kirmân hâkimiyeti Büveyh tahakkümünde bulunan halife tarafından da onaylanmış oldu. Bu arada bu durum Kirmân'ı elinde bulunduran Ebû Kâlcâr'ın tepkisine neden olmuşsa da Ebû Kâlcâr, içinde bulunduğu şartların zorluklarından dolayı Gazneliler'e karşı herhangi bir girişimde bulunamamıştı.¹¹⁰⁷

Gazneliler bölgeyi ele geçirdikten sonra bölgede asayiş ve huzur sağlanmışsa da bu durum çok uzun sürmemiş ve Gâzneliler'in buradaki hâkimiyeti son bulmuştu. Şöyle ki bu sıralarda Gazneliler, bir yandan Hârezm'de Hârezmşâh Hârûn b. Altuntaş'ın girişmiş olduğu bağımsızlık hareketiyle uğraşırken bir yanda da Horâsân'da yeni bir güç olarak ortaya çıkan Selçuklularla uğraşmaktaydılar. Bu durum ise yönetim merkezinin Kirmân bölgesiyle yeterince ilgilenmesini engellemekteydi. Nitekim bunun da etkisiyle Kirmân valisi Ahmed b. Ali Nuştegin bölgede otoriteyi sağlamakta güçlük çekmiş ve askerlerinin girişmiş olduğu yağma hareketlerine engel olamamıştı.¹¹⁰⁸ Kirmân halkı ise

¹¹⁰⁴ Nâsireddîn Münşî, bu ordunun on bin süvari ve beş bin piyadeden meydana geldiğini zikretmektedir. Bkz. Nâsireddîn Münşî- i Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ li'l-Hazreti'l-'ulyâ, der Târîh-i Karâhutâyân-i Kirmân*, Neşr. Abbâs İkbâl Âştîyânî, İntişârât-i Esâtîr, Tahran 1328 hş., 16.

¹¹⁰⁵ Nâsireddîn Münşî'ye göre bu olay 424 yılında meydana gelmiştir. Bkz. Nâsireddîn Münşî, *Sımtü'l-ulâ li'l-Hazreti'l-'ulyâ*, 16.

¹¹⁰⁶ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, 407; Nâsireddîn Münşî, *Sımtü'l-ulâ li'l-Hazreti'l-'ulyâ*, 16. Krş. Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 56; aynı müellif, "Gazneliler'in Kirmân Hâkimiyeti (1031-1034)", 40-41. Ayrıca bkz. Tâçâbâdî, *Târîh-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 133.

¹¹⁰⁷ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, 407. Krş. Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 56; aynı müellif, "Gazneliler'in Kirmân Hâkimiyeti (1031-1034)", 41-42.

¹¹⁰⁸ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, 407; Nâsireddîn Münşî, *Sımtü'l-ulâ li'l-Hazreti'l-'ulyâ*, 16; Tâçâbâdî, *Târîh-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 132; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 61; aynı müellif, "Gazneliler'in Kirmân Hâkimiyeti (1031-1034)", 42.

bölgedeki istikrarın tekrar bozulmasına ve uğradıkları yağma hareketlerine tepki göstererek, bu duruma son vermek için Ebû Kâlicâr'dan yardım istedi. Ebû Kâlicâr da Gazneliler'in içinde buldukları zor durumdan faydalanarak Kirmân halkının da desteğiyle bölgeyi ele geçirmek için Fars valisi el-Âdil Ebû Mansûr Behram b. Mâfinne'yi büyük bir orduyla bölgeye sevk etti (425/1034).¹¹⁰⁹ Bu ordunun sayısı yolda katılanlarla birlikte on bin süvariye bulmuştu. el-Âdil komutasındaki Büveyh ordusu Kirmân'a ulaştığı zaman Gazne ordusuyla Kirmân şehirlerinden olan Nermâşîr önlerinde çetin bir savaşa tutuştu. Bu savaşta Gazne ordusu Ahmed b. Ali Nuştegin'in tüm çabalarına rağmen Hindliler'in savaşta etkisiz kalmaları sonucunda Büveyh ordusuna yenilmekten kurtulamadı. Bu yenilginin ardından Ahmed b. Ali Nuştegin ve yanında bulunanlar Nişâbûr ve Mekrân'a, Hindli birlikler ise Sîstân yolu ile Gazne'ye kaçtılar. Bölgede kalan diğer Gazneli kuvvetleri ise el-Âdil'in hücumlarına uğramasıyla birlikte Gazne hâkimiyeti Kirmân'da son buldu ve bölge tekrar Büveyh hâkimiyetine girdi.¹¹¹⁰

2.3.4.1.2. Selçuklular'ın Kirmân Bölgesini Ele Geçirme Teşebbüsleri

Selçuklular; Gazneliler'e karşı giriştikleri mücadelenin dönüm noktasını teşkil eden Dandanakan Savaşı'nı (8 Ramazan 431/23 Mayıs 1040) kazanıp "Büyük Selçuklu Devletini" kurduktan sonra, Merv şehrinde bir kurultay toplanmış ve toplanan bu kurultayda hâkimiyet altına alınan yerler ile daha sonra ele geçirilecek yerler hanedan üyeleri arasında taksim edilmiştir. İşte bu taksime göre Kûhistân, Tâbes, Kirmân bölgesi ve etrafı Çağrı Bey'in oğlu Melik Kavurd'a verilmişti (433/1041-1042).¹¹¹¹

Bu taksimden sonra Selçuklu kuvvetleri Tuğrul Bey'in emriyle 434 (1042-1043) yılında Kirmân'a doğru harekete geçtiler. Bu arada Selçuklu kuvvetlerinin başında bulunan komutanla ilgili İbnü'l-Esîr'de iki farklı rivayet zikredilmektedir. İlk rivayete

¹¹⁰⁹ İbnü'l-Esîr; bu olayı 422 yılında meydana gelen olaylar arasında zikretmektedir. Ancak bu tarih Gazneliler'in Kirmân'a hâkim oldukları tarihtir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 33.

¹¹¹⁰ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, 408; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 33; Tâçâbâdî, *Târih-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 134; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 61-62; aynı müellif, "Gazneliler'in Kirmân Hâkimiyeti (1031-1034)", 42-43.

¹¹¹¹ Reşîdüddîn Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârih Selçuklu Devleti*, (Çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş), Selenge Yayınları, İstanbul 2010, 96; Zahirüddîn Nişâbüri, *Selçuknâme*, Neşr. Mîrzâ İsmâil Afşâr, İntişârât-i Kelâlê-ı Hâver, Tahran 1332 hş., 18; Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, C. I, (Çev. Ahmet Ateş), TTK Yayınları, Ankara 1999, 102; Hamdullâh Mustevfi, *Târih-i Güzîde*, 429; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, I, TTK Yayınları, Ankara 2016, 363-364; Merçil, *Kirmân Selçukluları*, 7; İbrahim Kafesoğlu, "Kavurd", *İA*, MEB, İstanbul 1977, VI, 456.

göre ordunun başında Kirmân'a Tuğrul Bey'in kardeşi İbrahim Yınâl gönderilmişti. İkinci rivayete göre ise İbrahim Yınâl Kirmân yerine Sîstân'a gitmiş ve orduya başka biri kumandanlık yapmıştır.¹¹¹² Yukarıda belirttiğimiz üzere Kirmâm ve çevresi Melik Kavurd'a ayrıldığından İbnü'l-Esîr'in bahsettiği rivayette geçen kişinin Kavurd olma ihtimali yüksek olsa da bu konuda İbnü'l-Esîr dışında kalan mevcut kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almadığından bu konuda net bir bilgi ortaya çıkmamaktadır.

Öte yandan Tuğrul Bey'in emri doğrultusunda Kirmân'a doğru harekete geçen Selçuklu kuvvetleri Kirmân'a ve çevresine yaklaştıkları zaman bölgenin iç kesimlerine doğru ilerlemeden etrafta bulunan bazı yerleri ele geçirip yağmaladıysa da bu yağma hareketinde aşırıya kaçmadılar. Bu arada Ebû Kâlicâr, Selçuklular'ın bu hareketinden haberdar olunca veziri Mühezzibüddeve Hibetullâh el-Fesâvî'yi büyük bir orduyla onların üzerine sevk ederek, vezirine Selçuklular'ın Cîrûft'u ele geçirmelerini engellemek için hızlı hareket etmesini emretmişti. Zira bu esnada Selçuklu kuvvetleri Cîrûft'u kuşatma altına almışlardı. Vezir bu emirle birlikte hızlı hareket ederek Cîrûft'ta bulunan Selçuklu kuvvetlerinin üzerine yürüdü. Selçuklu kuvvetleri ise Büveyh ordusunun üzerlerine geldiğini haber alınca kuşatmayı kaldırıp şehre 6 fersâh uzaklıkta bir yerde ordugâh kurdular. Onların Cîrûft önlerinden çekilmesiyle birlikte Mühezzibüddeve Hibetullâh el-Fesâvî orada bulunan kaleye girerek, askerlerinin erzak ihtiyacını gidermek için etrafa haber gönderdi. Selçuklu kuvvetleri ise bunu haber alınca erzakları ele geçirmek üzere harekete geçtiler. Bunun üzerine Mühezzibüddeve Hibetullâh el-Fesâvî, Selçuklu kuvvetlerini durdurmak için ordusunda bulunan askerlerin bir kısmını onların üzerine sevk etmek zorunda kaldı. Bu gelişmeyle birlikte iki taraf arasında şiddetli bir savaş meydana gelmiş ve bu savaşta Selçuklu kuvvetleri Büveyh kuvvetlerine üstün gelerek erzakları ele geçirmişlerdi. Ancak Mühezzibüddeve Hibetullâh el-Fesâvî, Selçuklu kuvvetlerinin üstün geldiğini haber alınca geride kalan Büveyh kuvvetleriyle birlikte Selçuklu kuvvetlerine saldırdılar. Bunun üzerine Selçuklu kuvvetleri ele geçirdikleri ganimetleri bırakarak çöllere doğru geri çekilmek zorunda kaldılar. Büveyh ordusu ise onları Kirmân sınırına kadar takip ederek onları Kirmân

¹¹¹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 104. Krş. Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, TTK Yayınları, Ankara 1987, 10; Tâcâbâdî, *Târih-i Sîyâsî ve İctimâî-yi Kirmân*, 134; Bosworth, "The Political and Dynastic History of The Iranian World (A. D. 1000-1217)", V, 58-59.

bölgesinden uzaklaştırdılar ve böylece Kirmân'da sarsılan Büveyh hâkimiyeti Ebû Kâlicâr'ın ölümüne kadar tekrar tesis edilmiş oldu (434/1042-1043).¹¹¹³

2.3.4.1.3. Ebû Kâlicâr'ın Ölmesi ve Selçuklular'ın Kirmân'a Hâkim Olması

Daha önce de değinildiği gibi İmâdeddîn Ebû Kâlicâr, Kirmân'a vali olarak tayin edilen Behrâm b. Leşkeristân ed-Deylemî'nin isyanı bastırıp onu itaat altına almak üzere harekete geçtiği esnada yolda yediği av etinden dolayı hastalanmış ve Cenâb'da (4 Cemâziyelevvel 440/15 Ekim 1048) vefat etmişti.¹¹¹⁴ Bu arada Ebû Kâlicâr'ın Kirmân'a gitme nedeni ve yolda ölmesine dair verdiğimiz bu bilgiler Kirmân Selçukluları hakkında bilgi veren kaynaklarda farklı bir şekilde zikredilmektedir. Nitekim Bu kaynaklara göre Ebû Kâlicâr, Behrâm b. Leşkeristân ed-Deylemî'yi itaat altına almak için değil, ona yardım etmek üzere Kirmân'a doğru harekete geçmişti. Şöyle ki Selçuklu kuvvetleri Melik Kavurd komutanlığında Türkler'den müteşekki beş ya da altı bin kişilik bir süvari birliğiyle birlikte Kirmân bölgesine girmişti. Bunun üzerine Behrâm b. Leşkeristân, bu orduyla baş edemeyeceğini anlayarak Kirmân bölgesinin merkezi olan Berdesîr şehrine kapanmıştı. Ancak Selçuklu kuvvetleri şehri kuşatma altına alarak fırlattıkları oklar sayesinde şehri savunan Deylemliler askerlere büyük kayıplar vermişlerdi. Bunun üzerine Behrâm b. Leşkeristân, Ebû Kâlicâr'dan yardım istemek zorunda kalmıştı.¹¹¹⁵ Yine bu kaynaklarda geçen bilgilere göre Behrâm b. Leşkeristân, Ebû Kâlicâr'dan yardım istemişse de Melik Kavurd karşısında daha fazla tutunamayarak onunla anlaşma yoluna gitmişti. İki taraf arasında elçilerin gidip gelmesi sonucunda Behrâm b. Leşkeristân'ın Berdesîr şehrini teslim etmesi ve kızını Melik

¹¹¹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 104-105. Krş. Merçil, *Kirmân Selçukluları*, 10-11; Tâçâbâdî, *Târîh-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 134.

¹¹¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 130-131; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 317; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVIII, 470-471; Ebü'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 169; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 652; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm (h.421-440)*, XXIX, 336; Mirhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 176-177; Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 180; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 588; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 159; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 129; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 632; Huart, "Ebû Kâlicâr", *İA*, IV, 33.

¹¹¹⁵ Efdâleddîn Ebû Hâmîd Ahmed b. Hâmîd Kirmânî, *Târîhi Efzal ya Bedâiyü'l-Ezmân fi Vekâyî-i Kirmân*, Neşr. Mehdî Beyânî, Neşr-i Dânişgâh-i Tahran, Tahran 1326 hş., 3-4; İbrâhîm Habîsî, *Selçûkiyân ve Guz der Kirmân*, 1-2; Abdülmuhammed Âyetî, *Tahrîr-i Târîh-i Vassâf*, Pejûheşgâh-ı Ulûm-i İnsânî ve Mütâlaât-i Ferhengî, Tahran 1383 hş., 161-162; Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 180; Merçil, *Kirmân Selçukluları*, 11-12; Tâçâbâdî, *Târîh-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 136; Kafesoğlu, "Kavurd", *İA*, VI, 456.

Kavurd'a vermesi karşılığında iki taraf arasında anlaşma sağlanmıştı.¹¹¹⁶ Yine bu kaynaklarda geçen bilgilere göre Ebû Kâlicâr bu gelişmelerden haberdar olunca Rebûlâhir 440 (Eylül-Ekim 1018) tarihinde kalabalık bir orduyla birlikte Şîrâz'dan Kirmân'a doğru harekete geçmişti. Behrâm b. Leşkeristân ise onun bu hareketinden haberdar olunca Ebû Kâlicâr'ı öldürmek üzere onun mahiyetinde bulunan bir cariyeyi, vaatlerde bulunmak suretiyle kandırmış ve bunun sonucunda da Ebû Kâlicâr Cenâb'da bulunduğu sırada bu cariyeye tarafından zehirlenerek öldürülmüştür.¹¹¹⁷ Görüldüğü üzere dipnotta verdiğimiz ana kaynaklar Ebû Kâlicâr'ın başkası tarafından zehirlenmek suretiyle öldürüldüğünü kaydetmektedirler. Ancak yaygın olan kanı daha önce de zikrettiğimiz üzere onun yediği av etinin sonucunda hastalanıp öldüğüdür.

Bu arada Ebû Kâlicâr'ın Kirmân'a doğru hareket etmesi ve yolda ölmesine dair bilgi veren kaynaklar Selçuklu kuvvetlerinin Kirmân'ı kuşatmaları ve bunun sonucunda Behrâm b. Leşkeristân ed-Deylemî'nin Ebû Kâlicâr'dan yardım istemesi olayına değinmeden sadece yukarıda zikrettiğimiz şekilde onun isyanı bastırmak üzere Kirmân'a doğru harekete geçtiği ve yolda öldüğünü zikretmeleri konuyu biraz karmaşık bir hale getirmektedir. Ancak hem İbnü'l-Esîr ve hem de dipnotta verdiğimiz diğer kaynaklarda geçen bilgiler derlendiği zaman Behrâm b. Leşkeristân'ın Melik Kavurd ile anlaştıktan sonra Ebû Kâlicâr'ın itaatinden çıktığı ve muhtemelen bundan dolayı Ebû Kâlicâr, Kirmân'a Behrâm b. Leşkeristân'ın üzerine yürüdüğü sonucu ortaya çıkmaktadır.

Ebû Kâlicâr'ın ölümü üzerine daha önce de değinildiği gibi orduda karışıklıklar meydana gelmiş ve bunun sonucunda ordu Şîrâz'a geri dönmüştü. Büveyh ordusunun geri dönmesiyle birlikte Melik Kavurd Kirmân bölgesinin kuzey taraflarını oluşturan Serdsîr bölgesini ele geçirmek suretiyle bölgedeki Büveyh hâkimiyetine son vermişti. Böylece Kirmân Büveyhîleri'nin Kirmân kolu 440 (1048) yılında Selçuklular tarafından yıkılmış ve böylece Kirmân Büveyhîleri tarih sahnesinden tamamen çekilmiş oldu.

¹¹¹⁶ Efdâleddîn Kirmânî, *Bedâyiü'l-Ezmân fi Vekâyî-i Kirmân*, 4; İbrâhîm Habîsî, *Selçûkiyân ve Guz der Kirmân*, 2; Abdülmammed Âyetî, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, 162; Merçil, *Kirmân Selçukluları*, 12; Tâçâbâdî, *Târih-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 136; Kafesoğlu, "Kavurd", *İA*, VI, 456-457.

¹¹¹⁷ Efdâleddîn Kirmânî, *Bedâyiü'l-Ezmân fi Vekâyî-i Kirmân*, 4; İbrâhîm Habîsî, *Selçûkiyân ve Guz der Kirmân*, 2; Abdülmammed Âyetî, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, 162. Krş. Merçil, *Kirmân Selçukluları*, 11-12; Tâçâbâdî, *Târih-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân*, 134; Kafesoğlu, "Kavurd", *İA*, VI, 456-457.

2.5. Büveyhîler'in İran'daki Hâkimiyetinin Sona Ermesi

İran coğrafyasında hüküm süren ve üç kola ayrılan Büveyhîler zorlu bir mücadelenin ardından İran'ın farklı bölgelerinde kendi hâkimiyetlerini tesis etmişlerdir. Ancak ilerleyen yıllarda kendi aralarında giriştikleri iktidar mücadeleleri sonucunda İran coğrafyasında kurdukları hâkimiyete dönemin güçlü devletleri tarafından son verilmiştir.

Bölgede ilk olarak Gazneliler tarafından 420 (1029) yılında Rey şehri ele geçirilmek suretiyle Cibâl (İsfahân-Rey-Hemedân) Büveyhîleri'nin hâkimiyetine son verilmiştir.¹¹¹⁸ Daha sonra ise Kirmân'ın merkezi olan Berdesîr 440 (1048) yılında Selçuklular tarafından hâkimiyet altına alınarak Büveyhîler'in buradaki hâkimiyetine son verilmiştir. Böylece Büveyhîler'in Kirmân kolu da tarih sahnesinden silinmiş oldu. Bu gelişmelerle birlikte İran'da Büveyhîler'in hâkimiyet sahasında sadece Fars-Hûzistân ve çevresindeki yerleşim yerleri kalmıştır. Ancak bu durum da çok uzun sürmemiş ve Tuğrul Bey'in Ahvâz ve çevresinde hutbeleri kendi adına okutmasıyla birlikte ilk olarak Hûzistân elden çıkmış daha sonra ise Şebânkâre reisi Fazlûye'nin Şîrâz'a hâkim olmasıyla birlikte Fars-Hûzistân Büveyhîleri'nin de hâkimiyetine son verilmiştir. Böylece Büveyhîler'in İran coğrafyasındaki hâkimiyeti 448 (1056) yılında tamamen son bulmuş oldu.¹¹¹⁹

¹¹¹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 1; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 637. Krş. Kabir, "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", III, 40; Âştiyânî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İran*, II, 595; Bosworth, "The Political and Dynastic History of The Iranian World (A. D. 1000-1217)", V, 37.

¹¹¹⁹ İbnü'l Belhî, *Fârsnâme*, 166; Zerkûb-ı Şîrâzî, *Şîrâznâme*, 38-39; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 180; Bowen, "The Last Buwayhids", LXI/2, 239-240; Busse, "Iran Under The Buyids", IV, 303-304; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 163; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 135; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İran*, 167; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 633-639; V. F. Büchner, "Şebânkâra", *İA*, MEB, İstanbul 1979, XI, 370; Merçil, "Büveyhîler", *DİA*, VI, 500.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÜVEYHİLER'DE İDARİ TEŞKİLAT, ASKERİ TEŞKİLAT, SOSYAL, KÜLTÜREL VE EKONOMİK HAYAT

3.1. İDARİ TEŞKİLAT

İran'da hâkimiyet kurmuş olan Büveyhîler'in idarî teşkilatları kendinden önce kurulmuş olan devletlerin devamı niteliğindedir. Nitekim Büveyhîler başta vezirlik makamı olmak üzere diğer idarî kurumların tesis edilmesinde kendilerinden önceki idarî yapılar örnek alınmıştır. Ancak buna rağmen ileride de zikredeceğimiz üzere Büveyhîler'in İran şubeleri bürokratik anlamda Irak Büveyhîleri'nin gerisinde kalmışlardır.

3.1.1. Vezirlik

İdari teşkilat içinde hükümdardan sonra gelen en yetkili kişi vezirdi. Sembolü divit ve sarık olan vezirlerin devlet mekanizmasında sahip oldukları yetki ve sorumluluk bakımından İslâmiyet'in ilk dönemlerinde özellikle Abbâsiler zamanında “Vezâret el-tefvîz” ve “Vezâret el-tenfîz” olmak üzere iki gruba ayrılmaktaydılar. İlk gruba dâhil olan vezirler devlet işlerini kendi görüşleri doğrultusunda yönetirlerdi. Bu kişiler idarî yönlerinin yanında askeri vasıflarıyla da öne çıkmış şahsiyetlerdi. Bu kişiler savaş zamanında orduyu komuta ettiği gibi hükümdar adına atamada yapabilmekteydiler. Ayrıca bunlar dışında bastırılan paralar ve hutbelerde de adları geçerdi. İkinci gruba dâhil olan vezirler ise kalem ehli olup yetki ve sorumlulukları hükümdarın emirlerini yerine getirmekle sınırlıydı. Hükümdar bir kişiyi vezir olarak atadığı zaman atadığı kişiye hil'at giydirip, kılıç kuşatırdı.¹¹²⁰

Vezirlik müessesesi hakkında Büveyhîler dönemine bakacak olursak daha önce de verdiğimiz bilgilerden anlaşılacağı üzere Büveyh vezirleri arasında her iki gruba mensup vezirler vardı. Büveyhîler dönemiyle ilgili kaynaklarda ismi geçen ilk vezir Fars-Hûzistân Büveyhîleri'nin hükümdarı İmâdüddele Ali'nin kâtibi (veziri) olan Ebû

¹¹²⁰ Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 351; aynı müellif, *Târîh-i Âl-i Bûveyh*, 64; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler*, 327-328; T. H. “Vezir”, *İA*, MEB, İstanbul 1986, XIII, 309-310.

Sa'd İsrâil b. Musa Nasrânî'dir.¹¹²¹ *Tecâribü'l-Ümem*'de geçen bilgilere göre İmâdüddevele Ali 322 (934) yılında Şîrâz'ı ele geçirdiği zaman Ebû Sâ'd İsrâil onun kâtipliğini yani vezirliğini yapmaktaydı.¹¹²² Yine *Tecâribü'l-Ümem*'de geçen bilgilere göre Ebû Sâ'd, "Vezâret el-tefvîz" grubuna dâhildi. Şöyle ki İmâdüddevele Ali nezdinde itibarı ve kıymeti oldukça yüksek olan Ebû Sâ'd orduları idare edip Türkler'den oluşan askerlere sahipti. Ayrıca aba giyip, kuşak ve kılıç da kuşanırdı. Bunun dışında kendisi zengin ve nüfuslu bir kişiydi.¹¹²³ Onun hakkında bilgi veren Hindûşâh es-Sâhibî; Ebû Sa'd'ın kâtiblik yeteneğinin az olduğunu zikretmesine rağmen onun, İmâdüddevele Ali nezdinde itibar ve makam sahibi olduğunu kaydetmektedir.¹¹²⁴ Ancak Ebû Sa'd'ın, İmâdüddevele Ali nezdinde itibar sahibi olması başkalarının onu çekememesine ve bunun sonucunda da onunla İmâdüddevele Ali'nin arasının açılmasına neden olmuştu. Nitekim bu durumu çekemeyen Ebu'l-Abbâs el-Hannât el-Kumî sürekli Ebû Sâ'd İsrâil'in aleyhinde konuşarak en sonunda İmâdüddevele Ali'yi ona karşı kıskırtmış ve bunun sonucunda da İmâdüddevele Ali, Ebû Sâ'd İsrâil'i öldürüp, onun yerine bu makama Ebû'l-Abbâs el-Hannât el-Kumî'yi getirmiştir. Ebu'l-Abbâs da İmâdüddevele Ali'nin ölümüne kadar bu görevde kalmıştır.¹¹²⁵

İmâdüddevele Ali'nin ardından Fars-Hûzistân Büveyhîleri'nin başına geçen Adudüddevele Şîrâz'da kaldığı süre zarfında vezirlik müşterek olarak iki kişi tarafından yürütülmekteydi. Bu vezirlerden birisi Ebû Mansûr Nasr b. Hârûn, diğeri ise daha önce de ismini zikrettiğimiz Ebûl-Kâsım el-Mutahhar b. Abdullah'dır.¹¹²⁶ Miskeveyh; ilk olarak Ebû Mansûr Nasr b. Hârûn'un vezir olarak atandığını, daha sonra Ebûl-Kâsım el-

¹¹²¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 280; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 286; Hindûşâh es-Sâhibî, *Tecâribü's-Selef*, 223; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 488; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 226; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 194.

¹¹²² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 280; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, 286. Krş. Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 226; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 194.

¹¹²³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 284. Krş. Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 226; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 194.

¹¹²⁴ Hindûşâh es-Sâhibî, *Tecâribü's-Selef*, 223. Bu arada Türkmenî Âzer, sehven Hindûşâh'ın Ebû Sa'd için sarf ettiği bu sözlerin onun yerine vezirlik makamına geçecek olan Ebu'l-Abbâs el-Hannât el-Kumî için sarf ettiğini belirtmektedir. Bkz. Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 164.

¹¹²⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 284 vd; Hindûşâh es-Sâhibî, *Tecâribü's-Selef*, 223 vd.; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 103-107; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 226; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 196.

¹¹²⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 791; Hindûşâh es-Sâhibî, *Tecâribü's-Selef*, 241-242; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 352; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 227; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddevele ve Dönemi (338-372/949-983)", 145.

Mutahhar b. Abdullâh'ın bu makama getirildiğini ve böylece her ikisinin müşterek olarak bu görevi yürüttüğünü kaydetmektedir.¹¹²⁷

Adudüdevle 367 (978) yılında Bağdat'ı ele geçirdikten sonra, Şîrâz'dan ayrılıp Bağdat'a yerleşmiş ve Nasr b. Harun'u da Fars'ta bırakarak onu bölgenin yönetimiyle görevlendirmişti. el-Mutahhar b. Abdullâh ise Adudüdevle ile birlikte Bağdat'a gitmiş ve vezirlik görevini orda da icra etmeye devam etmişti. Bu arada el-Mutahhar b. Abdullâh da "Vezâret el-tefvîz" grubuna dâhildi. Şöyle ki o idarî işlerinin yanı sıra askeri vasıflara da sahipti. Nitekim daha önce onun hem Ummân hem de Kirmân üzerine yaptığı seferlerinden bahsetmiştik. Ayrıca Bağdat'ı ele geçiren kuvvetlerin arasında da yer almaktaydı. el-Mutahhar b. Abdullâh bu başarıların ardından sürekli sorun çıkartan Şâhinîler'i ortadan kaldırmak üzere Batîha bölgesine yaptığı seferde başarısız olmuş ve bunun sonucunda da bileklerini kesmek suretiyle intihar ederek hayatına son vermişti (369/979).¹¹²⁸

Nasr b. Hârûn'a bakacak olursak o da "Vezâret el-tefvîz" grubuna dâhildi. Nitekim Adudüdevle Bağdat'a gittiği zaman Fars'ın yönetimini ona bırakmış olması onun hem askeri hem de idarî yönünü ortaya koymaktadır. Ayrıca o ilmî açıdan da kalem erbabı olduğunu ortaya koymuştur. Şöyle ki Miskeveyh; onun "Şeyhu'l-Küttâb" yani kâtiplerin şeyhi olduğunu ve özellikle hesap sanatındaki maharetinin herkes tarafından bilindiğini kaydetmektedir.¹¹²⁹ Yine aynı şekilde Hindüşâh da onun hesap-kitap işinde bilgili olduğunu belirtmektedir.¹¹³⁰ Ebû Mansûr Nasr b. Hârûn daha önce de değinildiği gibi Adudüdevle yerine Fars'ta tahta geçen Şerefüdevle tarafından öldürülene kadar vezirlik görevini sürdürmüştür.¹¹³¹

¹¹²⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 791. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovsâ-yi Zamân-i İşân*, 352; Güner, "Büveyhîler'den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)", 145.

¹¹²⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 789 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 334; Hindüşâh es-Sâhibî, *Tecâribü's-Selef*, 242. Krş. Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 227; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 208; Güner, "Büveyhîler'den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)", 84; 145.

¹¹²⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 728. Krş. Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 227-228; Güner, "Büveyhîler'den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)", 145.

¹¹³⁰ Hindüşâh es-Sâhibî, *Tecâribü's-Selef*, 241-242. Krş. Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 208.

¹¹³¹ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribü'l-Ümem*, 81-82; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 356; ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm (h. 351-380)*, XXVI, 479; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 606; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 132; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 161; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 461; Hindüşâh es-Sâhibî, *Tecâribü's-Selef*, 243; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 76; Müneymine,

Şerefüddevele Ebû'l-Fevâris Şîrzîl b. Adudüddevele, Fars-Hûzistân tahtı için kardeşiyle mücadele ettiği esnada Ebül Ferec'i Şîrâz'da vezir olarak tayin etmişti.¹¹³² Daha sonra babasının veziri olan Ebû Mansûr Nasr b. Hârûn'u öldürerek onun yerine vezirlik makamına Ebû'l Kâsım el-Alâ b. Hasan'ı atamıştı.¹¹³³ Daha önce de değinildiği gibi aynı zamanda kale kumandanı olan el-Alâ b. Hasan, Şerefüddevele'nin ölümüne (Cemaziyelâhir 379 Ağustos 989)¹¹³⁴ kadar bu görevde kalmıştır. Şerefüddevele'nin ölümünün ardından Fars-Hûzistân yönetimini eline alan Samsâmüddevele tutuklu bulunduğu kalenin kumandanı olan Ebû Kâlicâr el-Merzubân, el-Alâ b. Hasan'ı¹¹³⁵ bu görevde bırakmış olmasına¹¹³⁶ rağmen 382 (992-993) yılında onu tutuklatarak bu göreve Ebû'l-Kâsım el-Müdlîcî'yi atamıştı. Ancak bu durum çok uzun sürmemiş ve el-Alâ b. Hasan bir yıl tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakılarak Samsâmüddevele tarafından vezirlik görevini tekrar tayin edilmiştir.¹¹³⁷ el-Alâ b. Hasan, Samsâmüddevele'nin hizmetinde bulunduğu süre zarfında Samsâmüddevele'ye pek çok konuda yardım etmiştir. Daha önce de değinildiği gibi 385 (995-996) yılında Ahvâz'ı ele geçirmesi bunlar içinde en önemlisidir.¹¹³⁸ Nitekim Samsâmüddevele de bu durumu takdir ederek onu Hûzistân'a nâib olarak atamıştı. Bu arada el-Alâ b. Hasan bu görevi sürdürdüğü sırada 387 (997-998) yılında ölmüştür.¹¹³⁹

Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye, 228; Zerrînkûb, *Târîh-i Merdum-i Îrân*, II, 473; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 100; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i Îran*, 208.

¹¹³² Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecârîbi'l-Ümem*, 79.

¹¹³³ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecârîbi'l-Ümem*, 131. Krş. Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 228; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i Îran*, 208.

¹¹³⁴ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecârîbi'l-Ümem*, 151-152; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 386; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 340; Ebû'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 125; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 520; Hamdullâh Müstevfî, *Târîh-i Güzîde*, 422; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 613; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 134; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 156-157; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 162; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 431; Fakîhî, *Târîh-i Âl-i Büveyh*, 49; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 101; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i Îran*, 139; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 630.

¹¹³⁵ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecârîbi'l-Ümem*, 150; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 386; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 138; Fakîhî, *Târîh-i Âl-i Büveyh*, 49; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i Îran*, 140; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 630.

¹¹³⁶ Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 228-229; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i Îran*, 209-210.

¹¹³⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 413. Krş. Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 228-229; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i Îran*, 210.

¹¹³⁸ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecârîbi'l-Ümem*, 266 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, (Neşr. Muhammed Yûsuf ed-Dakkâr), 473-474; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 619. Krş. Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 145; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 631.

¹¹³⁹ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecârîbi'l-Ümem*, 294; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 442; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 621. Krş. Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i Îran*, 144.

Şerefüddeve döneminde el-Alâ b. Hasan'ın dışında vezirlik görevini icra eden diğer şahıslar ise Ebû'l-Hasan Muhammed b. Ömer el-Alevî¹¹⁴⁰ ve Ebû Muhammed Ali b. el-Abbâs b. Fesânces'dir. Ancak Şerefüddeve 374 (984-985) yılında el-Abbâs b. Fesânces'i bu görevden azlederek onun yerine Ebû Mansûr Muhammed b. Hasan b. Sâlihân'ı vezirlik makamına tayin etti.¹¹⁴¹ Bu arada daha önce de değinildiği gibi Şerefüddeve Bağdat'a hâkim olunca Ebû Mansûr b. Sâlihân'ı Bağdat'ta kendi veziri olarak tayin etmişti. Ebû'l-Hasan Muhammed b. Ömer el-Alevî

Şerefüddeve'nin ardından iktidarı eline alan Samsâmüddeve'nin ilk vezirleri yukarıda da bahsettiğimiz üzere Ebû'l Kâsım el-Alâ b. Hasan ve kısa bir süreliğine de olsa onun yerine vezir olarak tayin edilen Ebû'l-Kâsım el-Müdlîcî'dir.¹¹⁴² Diğer vezirleri ise Ebû'l-Tayyîb el-Ferhân b. Şîrâzî,¹¹⁴³ Adudüddeve döneminde onun ordu kumandanlarından birisi olan Ebû Abdullâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Sa'dân ve onun yerine vezirlik makamına geçen Abdülazîz b. Yûsuf,¹¹⁴⁴ Ebû'l-Hasan Ahmed b. Muhammed Bermeveyh ve Ebûl-Hasan Ali b. Tâhir'dir.¹¹⁴⁵

Samsâmüddeve'nin ardından Fars-Hûzistân tahtını ele geçiren Bahâüddeve Ebû Nasr Fîrûz döneminde görev alan vezirlere dair bilgi veren Rûzrâverî 381 (991) yılı olaylarına dair bilgi verirken Bahâüddeve'nin bu tarihte es-Sabûr'u görevden alarak onun yerine vezirlik makamına Ebû'l-Kâsım Abdüzaziz b. Yusuf'u getirdiğini kaydetmektedir.¹¹⁴⁶ Bu şahıslar dışında Bahâüddeve döneminde Fars-Hûzistân bölgesinde görev yapan vezirlerin başında daha önce de ismini zikrettiğimiz el-Mûvaffak Ali b. İsmâîl gelmektedir. el-Mûvaffak daha çok askeri yönleriyle ön plana çıkmaktaydı. Nitekim daha önce de zikrettiğimiz üzere Bahâüddeve, onu Kirmân bölgesini ele geçirmek üzere buraya yollamış ve el-Mûvaffak da harekete geçerek

¹¹³⁹ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 313-314; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 449; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 621. Krş. Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 229.

¹¹⁴⁰ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 101.

¹¹⁴¹ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 101; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 369. Krş. Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 228.

¹¹⁴² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 413; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 138. Krş. Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 228-229; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 210.

¹¹⁴³ en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 138. Krş. Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 229.

¹¹⁴⁴ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 102. Krş. Ahmet Güner, "İbn Sa'dân, Hüseyin b. Ahmed", *DİA*, TDV, Ankara 1999, XX, 297.

¹¹⁴⁵ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 102-103-118.

¹¹⁴⁶ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 187.

burayı ele geçirmişti.¹¹⁴⁷ Ancak el-Mûvaffak Kirmân'da işleri yoluna koyup Bahâüddevle'nin yanına döndükten bir müddet sonra Bahâüddevle'den kendisini bulunmuş olduğu görevden azletmesini istemiş, Bahâüddevle ise onun bu isteğini kabul etmediği gibi el-Mûvaffak'ın bu isteğinde ısrarcı olması üzerine de onu tevkif ederek ve mallarını da müsadere etmişti. Ayrıca Bahâüddevle bu olayların üzerinden birkaç yıl geçtikten sonra el-Mûvaffak'ı öldürmüştür (394/1003-1004).¹¹⁴⁸

Bahâüddevle'nin diğer vezirlerine bakacak olursak, bunlardan birisi Bahâüddevle'nin ordu kumandanı olan ve aynı zamanda Fars-Hûzistân tahtını ele geçirmesinde ona yardımcı olan Ebû Ali b. Üstâz Hürmüz'dür.¹¹⁴⁹ Diğerleri Fahrü'l-Mülk Ebû Gâlib (Muhammed b. Ali b. Halef Ebû Gâlib)'tür.¹¹⁵⁰ Bu arada kaynaklar her ikisine dair bilgileri zikrederken daha çok onların Bağdat merkezli idarî işlerine dair bilgileri zikretmektedirler. Nitekim Ebû Ali b. Ebû Caf'er Üstâz Hürmüz, Bağdat'ta bulunarak Amîdü'l-Cüyûş görevini yürütmüş ve onun ölümünün ardından da bu göreve Fahrü'l-Mülk Ebû Gâlib getirilerek Bağdat'a vali olarak tayin edilmiştir. (401/1010-1011).¹¹⁵¹ Bahâüddevle'nin bir diğer veziri ise Ebû'l-Fazl Muhammed b. el-Kâsım Sûdmend'dir.¹¹⁵²

Sultânüddevele dönemindeki vezirlere bakacak olursak Bahâüddevle'ye hizmet eden Fahrü'l-Mülk Ebû Gâlib (Muhammed b. Ali b. Halef Ebû Gâlib), Sultânüddevele'ye de vezirlik yapmış, fakat onu tarafından öldürülmüştür (30 Rebûlevvel 406/17 Eylül 1015).¹¹⁵³ Onun ardından vezirlik görevini Ebû'l-Muhammed

¹¹⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 464 vd.; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 622-623; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 166-167; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 433; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 80; 81; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 148-149; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 106-107; Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, II/III, 488-489; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 147.

¹¹⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 464-465; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 622-623; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 166-167; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 433. Krş. Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 107-210-211.

¹¹⁴⁹ Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 230.

¹¹⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 493; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elfî*, III, 2059. Krş. Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 230.

¹¹⁵¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 514. Krş. Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 211.

¹¹⁵² Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 230.

¹¹⁵³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 540; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 627; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 143; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elfî*, III, 2059. Krş. Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 230.

el-Hasan b. Sehlân yürütmüş¹¹⁵⁴ ve daha önce de değinildiği gibi bu görevde bulunduğu sırada Sultânüddeve'nin düşmanları tarafından yakalanarak gözlerine mil çekilmişti.¹¹⁵⁵ Daha sonra Sultânüddeve onun yerine bu göreve Ebû'l-Kâsım Ca'fer b. Ebü-l-Ferec b. Fesâncer'i tayin etti (408/1017-1018). Ancak Ebû'l-Kâsım Ca'fer de bu görevde fazla kalmadı ve Sultânüddeve tarafından tutuklanarak yerine bu göreve Zis-saâdeteyn Ebû Gâlib el-Hasan b. Mansûr tayin edildi (409/1018-1019).¹¹⁵⁶

Sultânüddeve'nin Fars-Hûzistân bölgesindeki son veziri el-Evhad Ebû Muhammed b. Mükrem'dir.¹¹⁵⁷ el-Evhad daha önce de değinildiği gibi Sultânüddeve'nin ölümünün ardından oğlu Ebû Kâlicâr'ın Şîrâz'da iktidarı eline almasında yardımcı olmasına rağmen sonunda Ebû Kâlicâr tarafından öldürülmüştür.¹¹⁵⁸

İmâdeddîn Ebû Kâlicâr, Fars'ta iktidarı eline aldıktan sonra vezirlerine dair kaynaklarda ismi geçen ilk kişi Ebû Muhammed b. Bâşâz (Muhammed b. Abdümelik b. Bâşâz)'dir.¹¹⁵⁹ Bir diğer vezir ise daha önce de ismini zikrettiğimiz ve Ebû Kâlicâr'ın Ahvâz'ın idarî işlerini kendisine bıraktığı (418/1027-2018) el-Âdil Ebû Mansûr Behrâm b. Mâfinne'dir. Bu zat 433 (1041-1042) yılındaki ölümüne kadar bu görevde kalmıştır.¹¹⁶⁰ İbnü'l-Esîr; onun iyi bir yönetici olduğunu ve Fîrûzâbâd'da bir kütüphane yaptırarak bu kütüphaneye yedi bin cilt kitap bağışladığını belirtmektedir.¹¹⁶¹ el-Âdil

¹¹⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 581; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 627; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 141; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 585; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 87-88; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 152-231; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 118; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 154; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 631; Zettersteen, "Sultan-üd-Devle", *İA*, XI, 36.

¹¹⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 581; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVIII, 297; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 142; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 585; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 88; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 153; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 118; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 154; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 632; Zettersteen, "Sultan-üd-Devle", *İA*, XI, 36.

¹¹⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 572-576; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 627-628. Krş. Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 231.

¹¹⁵⁷ Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 331.

¹¹⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 595-596; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 631-632. Krş. Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 231.

¹¹⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 613; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 193. Krş. Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 231.

¹¹⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 614-98; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 231; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 214.

¹¹⁶¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 99.

Ebû Mansûr Behrâm b. Mâfinne'nin ölümünün ardından Mühezzibüddevle Ebû Mansûr Hibetullah b. Ahmed el-Fesevî vezir oldu.¹¹⁶²

Ebû Kâlicâr döneminin son veziri Kemâlû'I-Mülk Ebû'l-Meâlî b. Abdürrahîm'dir.¹¹⁶³ Kemâlû'l-mülk, Ebû Kâlicâr'ın ardından Fars-Hûzistân Büveyhîleri'nin başına geçen el-Melikü'r-Rahîm'in iktidarında da bu görevi yürütmüştür. Kemâlû'I-Mülk Ebû'l-Meâlî b. Abdürrahîm, el-Melikü'r-Rahîm'in hizmetinde vezirlik görevini icra ederken daha önce de değinildiği gibi 441 (1051) yılında Ahvâz'da Ebû Kâlicâr'ın oğlu Ebû Mansûr Fûlâd Sütûn'a karşı girişilen savaşta kaybolmuş ve kendisinden bir daha haber alınamamıştı (Rebûlâhir 441/Eylül 1051).¹¹⁶⁴ el-Melikü'r-Rahîm döneminin diğer vezirleri ise; Mansûr b. Şâh Mervân, Şâpûr b. el-Muzaffer, İbn Abdurrâhim, Sa'd b. Ebû'l-Ferec Muhammed b. Fesânces'dir.

Fars-Hûzistân Büveyhîleri'nin son hükümdarı olan Ebû Mansûr Fûlâd Sütûn dönemine bakacak olursak, bu konuda Müneymine; Fars-Hûzistân Büveyhîleri'nin son vezirinin el-Âdil Hibetullâh b. Ahmed el-Fesevî olduğunu ve onun, Ebû Mansûr Fûlâd Sütûn tarafından 449 (1057)¹¹⁶⁵ yılında öldürülerek mallarının müsadere edildiğini belirtmektedir.¹¹⁶⁶ Bu arada buraya kadar isimlerini zikrettiğimiz Fars-Hûzistân Büveyhîleri zamanında görev yapmış olan vezirlerin tam listesi Müneymine'nin eserinde yer almaktadır.¹¹⁶⁷

Cibâl Büveyhîleri döneminde vezirlik yapan şahsiyetlere bakacak olursak, bu konuda bazı araştırma eserleri Cibâl Büveyhîleri'nin kurucusu olan Rûknüddevle Hasan b. Büveyh'in ilk vezirinin Ebû'l-Hasan Abbâd b. Abbâs et-Tâlekânî olduğunu belirtmektedirler.¹¹⁶⁸ Şeyh el-Emîn lakabıyla tanınan Abbâd b. Abbâs aynı zamanda

¹¹⁶² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 99. Krş. Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 231-232; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 414.

¹¹⁶³ Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 232; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 214.

¹¹⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 151; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 331; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVIII, 480; İbn Haldûn, *el-İber: Târîh-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), 817. Krş. Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 159; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 166.

¹¹⁶⁵ Müneymine bu tarihi sehven 429 olarak vermektedir. Bkz. Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 232.

¹¹⁶⁶ Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 232.

¹¹⁶⁷ Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 405-406.

¹¹⁶⁸ Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 196; Çelebi, "es-Sâhib b. Abbâd", *DİA*, XXXV, 512.

Büveyh vezirlerinden olan meşhur es-Sâhib b. Abbâd'ın da babasıdır.¹¹⁶⁹ Türkmenî Âzer kaynak göstermeden onun 328 (940) yılında öldüğünü ve onun yerine de vezirlik makamına Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin b. Amîd'in geçtiğini belirtmektedir.¹¹⁷⁰ Ancak 328 yılı olaylarını anlatan el-Hemedânî, İbnü'l-Esîr ve İbn Hallikân 328 yılında Rüknüddeve'nin veziri olan Ebû Abdullah el-Kumî'nin öldüğünü ve yerine Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin b. Amîd'in geçtiğini kaydetmektedirler.¹¹⁷¹

Rüknüddeve döneminin önemli vezirlerinden olan Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd ve onun yerine vezirlik makamına geçecek olan oğlu Ebû'l-Feth İbnü'l-Amîd "Vezâret el-tefvîz" grubuna dâhillerdi. Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd vezirlik görevine başlamadan önce bir süre kâtiblik yapmış ve daha sonra 328 yılında Rüknüddeve tarafından vezirliğe getirilmiştir. Onunla aynı dönemde yaşayan ve eserinde sık sık ondan bahseden Miskeveyh ve diğer müverrihler; onun muasırlarını şaşırtacak derecede fazilet sahibi bir zât, kalem erbabı, iyi bir savaşçı ve kumandan, aynı zamanda iyi bir idareci olduğunu kaydetmektedirler.¹¹⁷² Nitekim Rüknüddeve dönemine dair bilgilerden bahsederken bu durumu net bir şekilde görmekteyiz. Bu arada kaynaklar Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd'in bu göreve gelmeden önce seleflerinin bu görevi layıkıyla yerine getiremediklerini ve bundan dolayı ordudaki Deylemli askerlerin sürekli para isteyerek zorbalık yaptıklarını bu yüzden de ülkede mali ve idarî yapının bozulduğunu kaydetmektedirler. Yine bu kaynaklarda geçen bilgilere göre bu olaylar sonucunda ülkede mali ve idarî yapı bozulmaya başlamıştır.¹¹⁷³ Ancak Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd bu göreve geldikten sonra aldığı tedbirler sayesinde ülkede bozulan idarî ve mali yapıyı tekrar yoluna koymuş ve ayrıca Büveyhîler'in önde gelen hükümdarlarından olan Adudüddeve'nin eğitimiyle de bizzat ilgilenmiştir. Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd devlet idaresi için lazım olan bilgilerin hepsini ona öğretmiş ve bu eğitimin semereleri de Adudüddeve'nin hem Bağdat'a hem

¹¹⁶⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 380; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, I, 232; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 196; Çelebi, "es-Sâhib b. Abbâd", *DİA*, XXXV, 512.

¹¹⁷⁰ Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 196.

¹¹⁷¹ el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 322; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 35; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, V, 104. Krş. Pâketçi, "İbn-i Amîd", *DMBİ*, IV, 341; Sâdık Hüccetî, *Târih, Ferheng ve Temeddun-i İran der Asr-ı Âl-i Büveyh*, İntişârât-i Bungâh-i Tercüme ve Neşr-i Kitâb-i Pârsî, Tahran 1393 hş., 292.

¹¹⁷² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 662 vdd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 247; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, V, 104; Hindûşâh es-Sâhibî, *Tecâribü's-Selef*, 226-227. Krş. Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 196-197; Güner, "İbnü'l-Amîd, Ebû'l-Fazl" *DİA*, XX, 485.

¹¹⁷³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 667-668; Hindûşâh es-Sâhibî, *Tecâribü's-Selef*, 226-227. Krş. Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 197; Güner, "İbnü'l-Amîd, Ebû'l-Fazl", *DİA*, XX, 485.

de Fars'a hâkim olmasıyla birlikte kendisini göstermiştir.¹¹⁷⁴ Tüm bu nedenlerden dolayı Adudüddeve, Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd'e bazen "üstad" bazen de "üstadımız" şeklinde hitap edermiş.¹¹⁷⁵

Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd daha önce de değinildiği gibi Hasneveyh b. Hüseyin el-Kürdî'nin üzerine yürüdüğü sırada hastalanarak 6 Safer 360 (8 Aralık 970)¹¹⁷⁶ tarihinde Hemedân'da vefat etmişti.¹¹⁷⁷ Miskeveyh; onun ölümüyle birlikte faziletin ortadan kalktığını ve Müslümanlar içinde ondan başka hiçbir kimsede toplanmayan güzelliklerin de yok olduğunu kaydetmektedirler.¹¹⁷⁸

Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd 24 yıl boyunca vezirlik görevinde kalmış ve bu görevi ömrünün sonuna kadar layıkıyla yürütmüştü. Onun ölümünün ardından vezirlik makamına 661 (971-972) yılında Rükneddevle tarafından oğlu Ebû'l-Feth Ali b. Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed (Ebû'l-Feth İbnü'l-Amîd) tayin edildi.¹¹⁷⁹ Babasının yerine vezirlik makamına tayin edilen Ebû'l-Feth İbnü'l-Amîd, babası gibi hem ilmî, hem de idarî işlerle uğraşmıştır. Nitekim Rükneddevle, ona memleketin idaresinin yanı sıra ordu kumandanlığını da vermişti.¹¹⁸⁰ Ebû'l-Feth İbnü'l-Amîd, babasından gördüğü eğitimden dolayı genç yaşta¹¹⁸¹ olmasına rağmen akıllı ve parlak bir zekâyâ sahipti. Bu yüzden vezirlik makamının kâtiplik kısmını gerektiği gibi yerine

¹¹⁷⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 666; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 247. Krş. Hüccetî, *Târîh, Ferheng ve Temeddun-i İnan der Asr-ı Âl-i Bûveyh*, 292-293.

¹¹⁷⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 666. Krş. Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 196; Hüccetî, *Târîh, Ferheng ve Temeddun-i İnan der Asr-ı Âl-i Bûveyh*, 293.

¹¹⁷⁶ Hindûşâh es-Sâhibî, onun 357 yılında öldüğünü zikretmektedir. Bkz. Hindûşâh es-Sâhibî, *Tecâribü's-Selef*, 230.

¹¹⁷⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 661; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 248; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, V, 109. Krş. Joel L. Kraemer, *İhyâ-yi Ferheng der Ahd-ı Âl-i Bûveyh: İnsân Gırâyî der Asr-ı Rönesâns-i İslâmî*, (Trc. Muhammed Saîd Hanâyî Kâşânî) İntişârât-i Merkez-i Neşr-i Dânişgâh, Tahran 1375 hş., 338; Pâketçî, "İbn-i Amîd", *DMBİ*, IV, 342.

¹¹⁷⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 661.

¹¹⁷⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 661-685; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 247-248; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 197; Pâketçî, "İbn-i Amîd", *DMBİ*, IV, 342; Güner, "İbnü'l-Amîd, Ebû'l-Fazl", *DİA*, XX, 485.

¹¹⁸⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 685-686; es-Seâlebî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil, *Semerü'l-Kulüb fi'l-Muzâf ve'l-Mensûb*, Neşr, Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2003, 240; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erib*, IV, 1905. Krş. Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 197; Güner, "İbnü'l-Amîd, Ebû'l-Feth", *DİA*, TDV, Ankara 1999, XX, 486.

¹¹⁸¹ Hindûşâh es-Sâhibî, onun bu göreve geldiğinde 22 yaşında olduğunu zikretmektedir. Bkz. Hindûşâh es-Sâhibî *Tecâribü's-Selef*, 230. Krş. Hüccetî, *Târîh, Ferheng ve Temeddun-i İnan der Asr-ı Âl-i Bûveyh*, 297.

getiriyordu.¹¹⁸² Ancak onun genç ve tecrübesiz olması babası gibi askerler arasında dengeyi sağlamasını ve vezirliğin askeri kısmı olan komutanlık görevini layıkıyla yerine getirmesini engellemişti. Şöyle ki Ebû'l-Feth İbnü'l-Amîd genç yaşta vezirlik makamına oturunca bu makamın gücüne kapılarak; debdebe ve gösterişi ön planda tutarak Deylem ve Türk askerlerini himaye etmeye başlamış ve ayrıca askerlere ziyafetler düzenleyerek, onlara hil'atler ve hediyeler vererek bol bol ihsanlarda bulunuyordu. Bu durum ise onun bir vezirden çok bir emîr gibi davranmasına ve böylece gücüne güç katmasına olanak vermekteydi.¹¹⁸³ Nitekim bu gücünden dolayı daha önce de değinildiği gibi Irak Büveyhîleri hükümdarı İzzüddeve Bahtiyâr, Rüknüddeve'den yardım istediğinde Rüknüddeve, onu kalabalık bir ordunun başında Adudüddeve ile birlikte Bağdat'a İzzüddeve Bahtiyâr'ın yardımına göndermişti (363/973-974). Ebû'l-Feth İbnü'l-Amîd, bu yardım sonucunda Bağdat'ta bir süre kalmış ve bu süre zarfında İzzüddeve Bahtiyâr ile yakın ilişkiler kurmuş ve bunun sonucunda da vezirlik teklifi başta olmak üzere İzzüddeve Bahtiyâr'dan büyük bir hürmet görmüştü.¹¹⁸⁴ Ayrıca Halife et-Tâi-Lillâh, ona kalem ve kılıç konusunda yeteneği ifade eden "Zü'l-kifâyeteyn" unvanını vermekle birlikte kendisine hil'at da giydirmişti.¹¹⁸⁵ Ebû'l-Feth İbnü'l-Amîd bir müddet Bağdat'ta kaldıktan sonra Rey'e geri dönmüş ve Ebû'l-Feth İbnü'l-Amîd daha önce de değinildiği gibi Rüknüddeve ile oğlu Adudüddeve arasında meydana gelen olumsuz gelişmeler sonucunda iki taraf arasında gidip gelmiş ve bunun sonucunda da iki taraf arasında ki sorunları belirtmiş olduğumuz şekilde ortadan kaldırmıştı.

Tüm bu gelişmeler sonucunda gücüne güç katan Ebû'l-Feth İbnü'l-Amîd için işler ummadık şekilde gelişmeye başlamış ve Rüknüddeve'nin 28 Muharrem 366 (26

¹¹⁸² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 686. Krş. Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 197; Güner, "İbnü'l-Amîd, Ebü'l-Feth", *DİA*, XX, 486.

¹¹⁸³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 686; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erib*, IV, 1905. Krş. Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 197; Güner, "İbnü'l-Amîd, Ebü'l-Feth", *DİA*, XX, 486.

¹¹⁸⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 687; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erib*, IV, 1887-1905-1906; Hindüşâh es-Sâhibî, *Tecâribü's-Selef*, 230; Hücceî, *Târih, Ferheng ve Temeddun-i İnan der Asr-ı Âl-i Büveyh*, 297-298; Pâketçi, "İbn-i Amîd", *DMBİ*, IV, 343; Güner, "İbnü'l-Amîd, Ebü'l-Feth", *DİA*, XX, 486.

¹¹⁸⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 687; es-Seâlebî, *Semerü'l-Kulûb*, 240; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erib*, IV, 1887-1906-1907; Hindüşâh es-Sâhibî, *Tecâribü's-Selef*, 230; Kraemer, *İhyâ-yi Ferheng der Ahd-ı Âl-i Büveyh*, 351; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 197; Hücceî, *Târih, Ferheng ve Temeddun-i İnan der Asr-ı Âl-i Büveyh*, 298; Pâketçi, "İbn-i Amîd", *DMBİ*, IV, 343; Güner, "İbnü'l-Amîd, Ebü'l-Feth", *DİA*, XX, 486.

Eylül 976) tarihinde ölmesi ve yerine Fars tahtına oğlu Adudüddeve geçmesiyle¹¹⁸⁶ birlikte onun sonunu getirecek süreç başlamıştı. Şöyle ki Ebû'l-Feth İbnü'l-Amîd, daha önce de bahsettiğimiz nedenlerden ötürü Bağdat'a gittiği zaman İzzüddeve Bahtiyâr'ın ona yaptığı vezirlik teklifiyle birlikte birtakım imtiyazlar da elde etmişti. Bu yüzden Rüknüddeve ölünce Ebû'l-Feth İbnü'l-Amîd serbest kalmanın da verdiği rahatlıkla Bağdat'a gitmek için uygun bir fırsat bulmanın yanı sıra sürekli İzzüddeve Bahtiyâr ile irtibat halindeydi. Adudüddeve ise İbnü'l-Amîd'in düşmanı İzzüddeve Bahtiyâr ile arasındaki bu durumdan haberdar olunca vezirin kendisi için tehlikeli olacağını ve ayrıca ordu üzerindeki nüfusunun da etkisiyle onu öldürmeye karar vermiş ve bu görevi kardeşi Müeyyidüddeve'ye¹¹⁸⁷ vermişti¹¹⁸⁸. Müeyyidüddeve ise veziri es-Sâhib b. Abbâd'a düşmanlık besleyen Ebû'l-Feth İbnü'l-Amîd'i öldürmek için uygun anı bekliyordu. Zira İbnü'l-Amîd, Müeyyidüddeve ile birlikte Rey'e gelen veziri es-Sâhib b. Abbâd'ın kendisi için tehlike oluşturacağından çekindiği için onu Rey'de barındırmayarak İsfahân'a geri dönmek zorunda bırakmıştı.¹¹⁸⁹ Müeyyidüddeve ise bu olayın da etkisiyle Ebû'l-Feth İbnü'l-Amîd'i öldürmek için yakalamış olduğu bu fırsatı kullanarak onu tutuklatmış ve bütün mallarına da el koymuştu. İbnü'l-Amîd ise kısa bir

¹¹⁸⁶ el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 450; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 305; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 247; Ebü'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 116; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, II, 119; Gerdâzi, *Zeynu'l Ahbâr*, 360; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzide*, 412; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVII, 393; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 598; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 488; ez-Zehbî, *Târihu'l-İslâm (h. 351-380)*, XXVI, 357; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 102; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 127; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, II, 425; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 318; aynı müellif, *Târih-i Âl-i Bûveyh*, 39; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Bûveyh*, 56; Pervîz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 65; Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, II/III, 494; Kabir, "The Buwayhids of Jibâl and Ray", III, 33; Bowen, "Rüknu'd-Devle", *İA*, IX, 800; Seccâdî, "Âl-i Bûveyh", *DMBİ*, I, 637; Güner, "Rüknu'devle", *DİA*, XXXV, 285.

¹¹⁸⁷ İbnü'l-Esîr'e göre Adudüddeve bu görevi diğer kardeşi Fahrüddeve'ye vermiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 310.

¹¹⁸⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 734 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 310; es-Seâlebî, Ebü Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl, *Yetîmetü'd-Dehr fî Mehâsini Ehli'l-Asr*, III, Neşr. Müfîd Muhammed Kumeyha, Dârü'l-Kütübî'l-İlmîyye, Beyrut 1983, 222; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erîb*, IV, 1887; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 122; Hindûşâh es-Sâhibî, *Tecâribü's-Selef*, 230-231; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 220; Hücetî, *Târih, Ferheng ve Temeddun-i İnan der Asr-ı Âl-i Bûveyh*, 298; Pâketçi, "İbn-i Amîd", *DMBİ*, IV, 343; Güner, "İbnü'l-Amîd, Ebü'l-Feth", *DİA*, XX, 286.

¹¹⁸⁹ es-Seâlebî, *Yetîmetü'd-Dehr*, III, 221-222; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erîb*, IV, 1887; Hindûşâh es-Sâhibî, *Tecâribü's-Selef*, 231; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 122; Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, 117; Kraemer, *İhyâ-yi Ferheng der Ahd-ı Âl-i Bûveyh*, 351; Hücetî, *Târih, Ferheng ve Temeddun-i İnan der Asr-ı Âl-i Bûveyh*, 298-299; Pâketçi, "İbn-i Amîd", *DMBİ*, IV, 343; Güner, "İbnü'l-Amîd, Ebü'l-Feth", *DİA*, XX, 286.

süre zindanda tutuklu kalıp ağır işkenceler gördükten¹¹⁹⁰ sonra 17 Rebûlevvel 366 (13 Kasım 976)'da öldürüldü.¹¹⁹¹

Ebû'l-Feth İbnü'l-Amîd babasından ve nahiv (dil bilgisi) âlimi olan Ebû'l-Hüseyn İbn Fâris'ten¹¹⁹² ders almış, ayrıca ilim ve edebiyata büyük bir önem vererek âlim ve edîblerin meclisinde bulunmaya özen göstermişti.¹¹⁹³ Bu arada kaynaklar onun şair yönünü vurgulamak ve onun zindandayken gördüğü ağır işkenceleri ortaya koymak için hapisteyken gördüğü işkenceleri şiir halinde zindanın duvarlarına yazdığını zikrederek bu şiirlerin bazı mısralarını eserlerinde yer vermektedirler.¹¹⁹⁴ Bu arada İbn İsfendiyâr, Adudüddeve'ye dair bilgi verirken Ebû'l-Feth İbnü'l-Amîd ve oğlu Ebû'l-Feth İbnü'l-Amîd'in isimlerini Adudüddeve'nin vezirleri arasında saymaktadır.¹¹⁹⁵

Ebû'l-Feth İbnü'l-Amîd'in öldürülmesinin ardından onun yerine küçük yaştan itibaren Müeyyidüddeve ile arkadaş olan ve Müeyyidüddeve tarafından "Sâhib" diye çağrılan es-Sâhib b. Abbâd (Ebû'l-Kâsım İsmâil b. Abbâd) geçti. Büveyh vezirleri arasında önde gelen şahsiyetlerden olan es-Sâhib 326 (938) yılında Kazvîn ve Ebher

¹¹⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 310-311; es-Seâlebî, *Yetîmetü'd-Dehr*, III, 222; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erîb*, IV, 1887-1888; Hindûşâh es-Sâhibî, *Tecâribü's-Selef*, 231; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, V, 111; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 122-129; Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, 117; Kraemer, *İhyâ-yi Ferheng der Ahd-ı Âl-i Büveyh*, 351; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 220-221; Hücetî, *Târîh, Ferheng ve Temeddun-i İnan der Asr-ı Âl-i Büveyh*, 298-299; Pâketçi, "İbn-i Amîd", *DMBİ*, IV, 343; Güner, "İbnü'l-Amîd, Ebû'l-Feth", *DİA*, XX, 486.

¹¹⁹¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erîb*, IV, 1886; es-Hindûşâh es-Sâhibî, *Tecâribü's-Selef*, 231; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, V, 111; Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, 117; Kraemer, *İhyâ-yi Ferheng der Ahd-ı Âl-i Büveyh*, 351; Hücetî, *Târîh, Ferheng ve Temeddun-i İnan der Asr-ı Âl-i Büveyh*, 298-299; Pâketçi, "İbn-i Amîd", *DMBİ*, IV, 343; Güner, "İbnü'l-Amîd, Ebû'l-Feth", *DİA*, XX, 486.

¹¹⁹² Tam künyesi Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî'dir. Dil ve edebiyat âlimi olan İbn Fâris, Fahrüddeve'nin oğlu olan Mecdüddeve'ye eğitim vermek üzere Fahrüddeve tarafından Rey'e davet edilmiş ve burada kaldığı süre zarfında Mecdüddeve'nin yanı sıra Ebû'l-Feth İbnü'l-Amîd'e de ders vermiştir. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erîb*, I, 411; Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, VIII, 209; Türkmenî Âzer, *Deylemiyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 258; Moh Ben Cheneb, "İbn Fâris", *İA*, MEB, İstanbul 1987, V/2, 732; Hüseyin Tural, "İbn Fâris", *DİA*, TDV, Ankara 1999, XIX, 479.

¹¹⁹³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erîb*, IV, 1886-1889. Krş. Pâketçi, "İbn-i Amîd", *DMBİ*, IV, 343; Güner, "İbnü'l-Amîd, Ebû'l-Feth", *DİA*, XX, 286.

¹¹⁹⁴ es-Seâlebî, *Yetîmetü'd-Dehr*, III, 222; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erîb*, IV, 1889; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 122; Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 221; Hücetî, *Târîh, Ferheng ve Temeddun-i İnan der Asr-ı Âl-i Büveyh*, 299.

¹¹⁹⁵ İbn İsfendiyâr, *Târîh-i Taberistân*, I, 159.

arasında bir yer olan Tâlekan'da doğdu. Babası daha önce de değinildiği gibi Rüküddevle'nin veziri Ebû'l-Hasan Abbâd b. Abbâs et-Tâlekânî'dir.¹¹⁹⁶

Bu arada es-Sâhib b. Abbâd, vezirlik görevinden önce sarayda İbnü'l-Amîd'in kâtipliğini yapmaktaydı. Nitekim İbn Miskeveyh, Müeyyidüdevle'nin amcası Muizzüdevle'nin kızıyla evlenmek üzere Bağdat'a gittiğini zikrettikten sonra Müeyyidüdevle'nin yanında veziri Ebû Ali b. Ebûl-Fazl el-Kâşânî ve onun mektuplarını yazan ve ona kâtiplik yapan Ebû'l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd'ın da bulunduğunu kaydetmektedir.¹¹⁹⁷ Bu cümleden de anlaşılacağı üzere es-Sâhib b. Abbâd, ilk başlarda Müeyyidüdevle'nin kâtibi olarak kendisine hizmet etmekteydi. Daha sonra ise zikrettiğimiz şekilde Müeyyidüdevle tarafından vezirliğe getirilerek onunla birlikte İsfahân'a gitmişti. es-Sâhib b. Abbâd bu görevde kaldığı süre zarfında Müeyyidüdevle tarafından kendisine verilen görevleri layıkıyla yerine getirdiğinden dolayı kendisine “kâfi'l-küfât” yani başkasına muhtaç etmeyenlerin piri lakabı verilmişti.¹¹⁹⁸

es-Sâhib b. Abbâd, Müeyyidüdevle'nin ölümünün ardından onun yerine tahta geçen Fahrüdevle b. Rüküddevle'nin hizmetinde de bu görevini sürdürmüştü. Nitekim daha önce de değinildiği gibi Rüküddevle onun tecrübelerinden yararlanmak için onu bu görevde kalmaya ikna etmişti.¹¹⁹⁹

es-Sâhib b. Abbâd da “Vezâret el-tefvîz” grubuna dâhildi. Nitekim kendisi bu görevde kaldığı süre boyunca hem idarî yönlerini hem de askeri vasıflarını layığıyla ortaya koymuştur. Şöyle ki Fahrüdevle'nin iktidarı sırasında Taberistân'da Büveyh iktidarına karşı meydana gelen ayaklanmalar sonucunda es-Sâhib 377 (987-988) yılında

¹¹⁹⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erib*, II, 662; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 381-400)*, XXVII, 97; Abdülhüseyn Ahmed el-Emîni, *el-Ğadîr fi'l-Kitâb ve's Sünne ve'l Edeb*, IV, Müessesetü'l-Âlemî li'l-Matbûât, Beyrut 1994, 62; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 129; Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, VIII, 206; Kraemer, *İhyâ-yi Ferheng der Ahd-ı Âl-i Büveyh*, 354; Hüccetî, *Târih, Ferheng ve Temeddun-i İnan der Asr-ı Âl-i Büveyh*, 300-301; Ateş, “İbn Abbâd”, *İA*, V/1, 692; Çelebi, “es-Sâhib b. Abbâd”, *DİA*, XXXV, 512.

¹¹⁹⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 563. Müeyyidüdevle'nin amcası Muizzüdevle'nin kızıyla evlenmesine dair bilgiler için ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 181; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi*, III, 1869.

¹¹⁹⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erib*, II, 663-664; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVIII, 80; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, I, 229; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 381-400)*, XXVII, 98; Kraemer, *İhyâ-yi Ferheng der Ahd-ı Âl-i Büveyh*, 354; Hüccetî, *Târih, Ferheng ve Temeddun-i İnan der Asr-ı Âl-i Büveyh*, 300-301; Ateş, “İbn Abbâd”, *İA*, V/1, 692; Çelebi, “es-Sâhib b. Abbâd”, *DİA*, XXXV, 512.

¹¹⁹⁹ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 94-95; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 359-360; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVIII, 7. Krş. Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 121.

Fahrüddeve tarafından bölgeye gönderilmiş ve vezir de Taberistân'a giderek orada bulunan birkaç kaleyi ele geçirmek suretiyle bölgede sükûneti tekrar sağlamıştı.¹²⁰⁰ Yine aynı şekilde Fahrüddeve'nin 379 (989-990) yılında Bağdat üzerine yaptığı ve başarısızlıkla sonuçlanan seferi sırasında es-Sâhib de ona eşlik etmişti.¹²⁰¹

es-Sâhib b. Abbâd; Müeyyidüddeve ve Fahrüddeve dönemlerinde vezirlik yapmış olsa da kaynaklar onun siyasi yönünden ziyade daha çok ilmî yönünü ön plana çıkarmaktadır. Onun kişiliği ve ilim safhasındaki yetenekleri hakkında es-Seâlebî; onun ilim ve edepteki konumunun yüceliğini, cömertlik ve iyilikteki büyüklüğünü anlatmaya kelimelerin kifayetsiz kaldığını ve övülecek her türlü güzel vasfın onda toplandığını kaydetmektedir.¹²⁰² Yâkût el-Hamevî; onun siyasetteki yeteneğinin yanı sıra ilim ve fesahatteki şöhretinden dolayı zengin bir vasfa sahip olduğunu, bu yüzden hakkında söylenenlerin onun bu yönlerini anlatmada kifayetsiz kaldığını kaydetmektedir.¹²⁰³ İbnü'n-Nedîm; onun belâgat, fesahat ve şiirde çağının yegânesi olduğunu¹²⁰⁴ yine aynı şekilde İbnü'l Esir; onun yöneticilik, ilim, fazilet, iyi ahlak, çeşitli ilimlere vakıf olma, yazı ve yazı sanatında ustalık gibi konularda zamanın yegâne şahsiyetlerinden olduğunu,¹²⁰⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî de onun çeşitli ilimlere vakıf olduğunu ve hiçbir vezirin bu yönüyle ona denk olmadığını kaydetmektedirler.¹²⁰⁶

Bu arada es-Sâhib b. Abbâd bulunduğu konumun ve şahsi cömertliğinin etkisiyle dönemin önde gelen âlim ve edîblerini kendi meclisinde toplama imkânı bulmuş ve ayrıca ilmî çalışmalarını neticesinde kütüphanesinde pek çok kitap toplamıştır. Nitekim bu konuda bilgi veren İbnü'l Esir; onun kütüphanesinde bulunan kitapların dört yüz

¹²⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 382; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 159; krş. Kabir, "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", III, 36; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 74; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 94; Ateş, "İbn Abbâd", *İA*, V/1, 692.

¹²⁰¹ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 169 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 389; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVIII, 38-39; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 614-615; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 159-160; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 430; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 74; Kabir, "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", III, 36; Aştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 593; Pervîz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 95-96; Türkmenî Azer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 124; Cahen, "Fakhr al-Dawla", *EP*, II, 749; Özeydîn, "Fahrüddeve", *DİA*, XII, 99.

¹²⁰² es-Seâlebî, *Yetîmetü'd-Dehr*, III, 225.

¹²⁰³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erib*, II, 663. Krş. Çelebi, "es-Sâhib b. Abbâd", *DİA*, XXXV, 513.

¹²⁰⁴ İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, (Trc. Mehmet Yolcu ve diğerleri), Çıra Yayınları, İstanbul 2017, 339. Krş. Çelebi, "es-Sâhib b. Abbâd", *DİA*, XXXV, 513.

¹²⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 425.

¹²⁰⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVIII, 81.

deve yükünde olduğunu kaydetmektedir.¹²⁰⁷ Yine bu konuda bilgi veren Yâkût el-Hamevî, Ebû'l-Hasan Beyhakî'den nakil yaparak Beyhakî'nin es-Sâhib b. Abbâd'ın kütüphanesinde bulunan eserlerin listesini on cilt halinde gördüğünü, ancak Sultân Mahmûd'un Rey'e hâkim olduğu zaman es-Sâhib'in Rey'de bulunan evine gittiğini ve kendisine burada bulunan kitapların Râfîzî görüşlere dair kitaplar olduğunun söylenmesi üzerine Sultan Mahmûd'un bunların yakılmasını emrettiğini kaydetmektedir.¹²⁰⁸

es-Sâhib b. Abbâd'ın inanç ve mezhebine bakacak olursak, bu konuda kaynaklarda geçen bilgilere göre onun itikadda Mu'tezilî (Mu'tezile),¹²⁰⁹ amelde ise Şâfî mezhebine bağlı olduğu görüşü kabul edilmektedir. Ancak Şî müellifler onun kendi mezheplerine mensup olduğunu kabul etmektedirler.¹²¹⁰ Bu konuda yukarıda zikrettiğimiz bilgileri veren Çelebi her iki görüşe dair bilgi veren kaynakları zikrederken, Türkmenî Âzer bu konuda sadece Şî müverrihlerin görüşlerine yer vererek onun Şî mezhebine bağlı olduğunu belirtmektedir.¹²¹¹

es-Sâhib b. Abbâd, on sekiz yıllık vezirlik süresi boyunca elde ettiği pek çok başarıların¹²¹² ardından 24 Safer 385 (30 Mart 995) tarihinde Rey'de vefat etti ve cenazesi daha sonra İsfahân'a nakledilerek orada defnedildi.¹²¹³ Bu arada İbnü'l-Esîr;

¹²⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 425. Krş. Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, 126.

¹²⁰⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erîb*, II, 697-698. Krş. Hüccetî, *Târîh, Ferheng ve Temeddun-i İnan der Asr-ı Âl-i Bûveyh*, 303; Çelebi, "es-Sâhib b. Abbâd", *DİA*, XXXV, 513.

¹²⁰⁹ Mu'tezile; itikadî meselelerin yorumunda akla ve iradeye öncelik veren kelâm mezhebidir. Bu mezhep Bûveyhîler zamanında özellikle Adudüddeve döneminde büyük bir itibar görmüştür. Nitekim Adudüddeve'nin veziri es-Sâhib b. Abbâd ile kâdîkudât olan Kâdî Abdülcebbar (kendisi hakkında konunun ilerleyen kısmında geniş bilgiler verilecektir) Mu'tezile mezhebine mensuplardı. Daha fazla bilgi için bkz. İlyas Çelebi, "Mu'tezile", *DİA*, TDV, Ankara 2006, XXXI, 391-392. Bu arada Kâdî Abdülcebbar'a dair bilgiler konunun ilerleyen kısımlarında ayrıntılı bilgiler verilecektir.

¹²¹⁰ Çelebi, "es-Sâhib b. Abbâd", *DİA*, XXXV, 513.

¹²¹¹ Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 198-199.

¹²¹² ez-Zehabî, (*Târîhu'l-İslâm (h. 381-400)*, XXVII, 94) ve İbn Tağrıberdî, (*en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 170), onun bu süre zarfında elli tane kaleyi hâkimiyet altına aldığını kaydetmektedirler. Bu konuda ayrıca bkz. Çelebi, "es-Sâhib b. Abbâd", *DİA*, XXXV, 512.

¹²¹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 425; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 377; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVIII, 83; Ebü'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 130; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, I, 231; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 620; ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm (h. 381-400)*, XXVII, 98; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 171; Hindûşâh es-Sâhibî, *Tecâribü's-Selef*, 246; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elft*, III, 1982; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovezâ-yi Zamân-i İşân*, 284-285; aynı müellif, *Târîh-i Âl-i Bûveyh*, 51; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İnan*, II, 593; Kabir, "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", III, 37; Ateş, "İbn Abbâd", *İA*, V/2, 692-693; İlyas Çelebi, "es-Sâhib b. Abbâd", *DİA*, TDV, Ankara 2008, XXXV, 512.

onun ölümünün ardından Fahrüddeve'nin ona ait bütün malları müsadere ettiğini kaydetmektedir.¹²¹⁴

es-Sâhib b. Abbâd'ın ölümünün ardından onun yerine vezirlik makamına "el-Kâfi" lakabıyla tanınan Ebû'l-Abbâs Ahmed b. İbrahim ed-Dabbî¹²¹⁵ ve ikinci bir vezir olarak da Ebû Ali b. Hameveyh geçti.¹²¹⁶ es-Seâlebî ve ondan nakil yapan Yâkût el-Hamevî; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. İbrahim ed-Dabbî'nin edîb ve âlim bir kişiliğe sahip olduğunu kaydetmektedirler.¹²¹⁷

Her iki vezir de Fahrüddeve'nin ölümünün (Şaban 387/ Ağustos-Eylül 997) ardından bu görevlerini Mecdüddeve Ebû Tâlib Rüstem döneminde de sürdürmüşlerse de onlar bu görevde fazla kalmamışlardır ve ilk olarak Ebû'l-Abbâs Ahmed b. İbrahim ed-Dabbî'nin bu görevden uzaklaştırılmıştır. Onun vezirlik makamından uzaklaştırılmasına dair ise Rûzrâverî ve İbnü'l-Esîr'de iki farklı rivayet zikretmektedir. Rûzrâverî'ye göre Ebû Ali b. Hameveyh ile Ebû'l-Abbâs Ahmed b. İbrahim ed-Dabbî arasındaki iktidar mücadelesinden dolayı Ebû Ali b. Hameveyh devlet ricâline ve askerlere mal dağıtarak onların teveccühünü kazanıp onları Ebû'l-Abbâs ed-Dabbî'ye karşı kışkırtmış ve bunun sonucunda da askerler onun evini yağmalamış ve o da Rey'den kaçmak zorunda kalmıştı.¹²¹⁸ İbnü'l-Esîr ise Mecdüddeve'nin annesi Seyyide Hatun'un vezir Ebû'l-Abbâs ed-Dabbî'yi kardeşi Şehriyâr b. Dârâ b. Rüstem'in ölümünden sorumlu tuttuğunu, zira Seyyide Hatun'a göre vezir, kardeşini zehirlemek suretiyle öldürmüş ve bu yüzden kardeşinin taziyesi için harcanmak üzere kendisinden 200 bin dinar istemişti. Ancak Ebû'l-Abbâs ed-Dabbî bu parayı ödeyemeyince vezirlik görevinden azledilmiş ve bunun üzerine Ebû'l-Abbâs ed-Dabbî de Rey'den kaçarak Berûgird'e gidip Bedr b. Hasneveyh'e sığınmak zorunda kaldığını zikretmektedir (393/1002-1003). Ayrıca İbnü'l-Esîr; Ebû'l-Abbâs ed-Dabbî'nin Berûgird'e geldiğinde Bedr b. Hasneveyh'in onu iyi karşılayarak kendi veziri olarak tayin ettiğini

¹²¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 425. Ayrıca bkz. Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elfî*, III, 1982.

¹²¹⁵ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecârîbi'l-Ümem*, 261-297; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 425; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erîb*, I, 175. Krş. Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İran*, 200.

¹²¹⁶ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecârîbi'l-Ümem*, 297; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İran*, 200.

¹²¹⁷ es-Seâlebî, *Yetîmetü'd-Dehr*, III, 339; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erîb*, I, 175.

¹²¹⁸ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecârîbi'l-Ümem*, 297. Krş. Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İran*, 200.

kaydetmektedir.¹²¹⁹ Bu arada Bedr b. Hasneveyh tarafından vezir olarak tayin edilen Ebû'l-Abbâs Ahmed b. İbrahim ed-Dabbî 398 (1007-1008) yılındaki ölümüne kadar Berûgird'de bu görevde kaldı.¹²²⁰ Bu arada Ebû'l-Abbâs ed-Dabbî ölmeden önce Hz. Hüseyin'in türbesine defnedilmesini vasiyet etmişti. Onun vasiyeti üzerine mezar yeri için 500 dinarlık bir meblağ eş-Serif er-Radî'nin babası eş-Şerîf Ebû Ahmed'e teklif edilmiş ancak eş-Şerîf Ebû Ahmed "Ecdadıma yakın olmak isteyene mezar satılmaz" diyerek bu teklifi geri çevirmişti. Bunun üzerine Ebû'l-Abbâs ed-Dabbî için Meşhed'de Hz. Hüseyin'in türbesinde bir mezar hazırlatılarak onu oraya defnettiler.¹²²¹

Vezir Ebû Ali b. Hameveyh'e bakacak olursak o da vezirlik makamında fazla kalmamış ve daha önce de değinildiği gibi el-Hatîr Ebû Ali b. Ali b. Kâsım, Mecdüdevle tarafından Ebû Ali b. Hameveyh yerine bu göreve tayin edilmiştir. Bu arada el-Hatîr Ebû Ali b. Ali b. Kâsım bu göreve getirildikten sonra Mecdüdevle'ye yardım ederek annesi Seyyide Hatun'u iktidardan uzaklaştırmışına yardımcı olmuştur (397/1006-1007).¹²²² Ancak el-Hatîr Ebû Ali b. Ali b. Kâsım da bu görevde fazla kalmadı ve iktidardan indirdiği Seyyide Hatun, yönetimi tekrar eline alınca onu bu görevden azlettirerek kaleye hapsedirdi.¹²²³ Mecdüdevle'nin bir diğer veziri ise meşhur âlim ve ediplerden olan Ebû Sa'd Mansûr b. el-Hüseyin el-Âbî¹²²⁴ ile edip, tarihçi ve devlet adamı olan İbn Hassûl'dur.¹²²⁵

¹²¹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 503. Krş. Türkmenî Âzer, *Deylemiyân der Gostere-i Târih-i İrân*, 201.

¹²²⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 479-503; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erib*, I, 175. Krş. Türkmenî Âzer, *Deylemiyân der Gostere-i Târih-i İrân*, 201.

¹²²¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 503; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erib*, I, 176-177. Krş. Türkmenî Âzer, *Deylemiyân der Gostere-i Târih-i İrân*, 201.

¹²²² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 499; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzide*, 421; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 625; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-safâ*, IV, 167; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 433-434; Kabir, "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", III, 40; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İrân*, II, 594; Fakîhî, *Târih-i Âl-i Bûveyh*, 53; Rızâyî, *Târih-i Deh Hezâr Sâl-i İrân*, II, 305; Pervîz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 109; Türkmenî Âzer, *Deylemiyân der Gostere-i Târih-i İrân*, 127-201; Ezkâî, "Âl-i Hasneveyh" *DMBİ*, I, 685; Güner, "Mecdüdevle", *DİA*, XXVIII, 229.

¹²²³ *Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kıyas*, 398; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 499; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzide*, 421; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 625; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-safâ*, IV, 167; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 434; Kabir, "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", III, 40; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İrân*, II, 594; Fakîhî, *Târih-i Âl-i Bûveyh*, 53; Rızâyî, *Târih-i Deh Hezâr Sâl-i İrân*, II, 305; Pervîz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 109-110; Türkmenî Âzer, *Deylemiyân der Gostere-i Târih-i İrân*, 201-128; Ezkâî, "Âl-i Hasneveyh" *DMBİ*, I, 685-686; Seccâdî, "Âl-i Bûveyh", *DMBİ*, I, 138; Güner, "Mecdüdevle", *DİA*, XXVIII, 229.

¹²²⁴ Türkmenî Âzer, *Deylemiyân der Gostere-i Târih-i İrân*, 201; Âzertâş Âzernûş, "Âbî, Ebû Sa'd Mensûr b. Hüseyin", *DMBİ*, Tahran 1370 hş., I, 70.

¹²²⁵ Sadi S. Kucur, "İbn Hassûl", *DİA*, TDV, Ankara 1999, XX, 29.

Cibâl Büveyhîleri'nin Hemedân Şubesi'ne bakacak olursak Şemsüddeve döneminde vezirlik yapan ve kaynaklarda ismine rastlayabildiğimiz iki kişiden biri daha önce de ismini zikrettiğimiz Tâcü'l-Mülk Ebû Nasr Behrâm,¹²²⁶ bir diğeri ise ünlü tabip İbn-i Sînâ'dır.¹²²⁷

Bu arada Kirmân Büveyhîleri hükümdarlarına vezirlik yapan şahıslar aynı zamanda Fars-Hûzistân veya Cibâl Büveyhîleri hükümdarlarına da vezirlik yaptıkları için onlardan bu başlık altında bir daha bahsetmedik.

3.1.2. Dîvânlar

İran'da hâkimiyet kuran Büveyhîler dönemindeki dîvânlar hakkındaki bilgiler daha çok Irak Büveyhîleri'ne dair bilgilerdir. Bunun en büyük nedeni ise Abbâsiler'in Bağdat'ta merkezi bir bürokratik yönetim sağlamış olması¹²²⁸ ve Büveyhîler'in de Bağdat'a hâkim olduktan sonra Abbâsiler'in kurmuş olduğu bu bürokratik yöntemi devam ettirmeleridir. Nitekim bu konuda görüş belirten Mafizullah Kabir; Büveyhîler'in hâkimiyet altına aldığı memleketlerin büyük bir kısmının daha önce Abbâsî yönetimi altında olduğunu, Deylemliler ise Büveyhîler zamanına kadar geniş bölgelere hâkim olmayıp mahalli emîrler olarak kaldıklarından idarî ve bürokratik anlamda tecrübe kazanamadıklarını ve bu yüzden de Abbâsiler'in mevcut bürokratik yapısını devam ettirdiklerini belirtmektedir.¹²²⁹

Irak Büveyhîleri'nin yukarıda da zikrettiğimiz şekilde işleyen mevcut bir bürokratik sisteme denk gelmesi Büveyhîler'in bu kolunu İran'da hüküm süren Büveyhîler'in diğer kollardan daha merkezi bir yapı oluşturmasını sağlamıştır. Bu yüzden kaynaklar bu konudaki bilgileri zikrederken daha çok Irak Büveyhîleri zamanındaki dîvânlardan bahsetmektedirler. Nitekim Abbâsiler'de mevcut olan; Dîvânü'l-Vizâre, Dîvânü'r-Resâil, Dîvânü'l-Ceyş, Dîvânü'n-Nafakât, Hisâbü'l-Hizâne, Dîvânü's-Sevâd, Dîvânü'l-Basra, Devâvînu'l-Hadra, Dîvânü'n-Nahiye gibi dîvânlar

¹²²⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 582-583. Krş. Türkmenî Azer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İran*, 128-129; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 639.

¹²²⁷ İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l Ulemâ bi-Ahbâri'l Hükemâ (Târîhu'l-Hükemâ)*, 308; İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etubbâ*, 440; el-Beyhâkî (İbn Funduk), *Târîhu Hükemâi'l-İslâm*, 61; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovezâ-yi Zamân-i İşân*, 300; Horâsânî, "İbn-i Sînâ", *DMBİ*, IV, 4; Alper, "İbn Sînâ", *DİA*, XX, 321.

¹²²⁸ Abbâsiler dönemindeki dîvânlar hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Aykaç, "Abbâsî Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilâtında Dîvânlar (132-232/750-847)", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1993; 79 vdd.

¹²²⁹ Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 187.

Irak Büveyhîleri zamanında da aynı fonksiyonlarını sürdürmüş ve bütün bu dîvânların merkezi bu dönemde de Bağdat olarak kalmaya devam etmiştir.¹²³⁰

Fars-Hûzistân, Cibâl ve Kirmân Büveyhîleri zamanındaki dîvânlara genel olarak bakacak olursak, Büveyhîlerin hâkimiyet altına aldıkları bu bölgelerde idarî ve bürokratik anlamda merkezi bir yapının olmamasından dolayı Irak Büveyhîleri gibi bürokratik anlamda güçlü bir yapı tesis edememişlerdi. Bu yüzden bu dönemde; Dîvân-ı Hazine, Dîvân-ı Harac, Dîvân-ı Resail ve Dîvân-ı Berid gibi dîvânların isimleri doğrudan zikredilmesede bu dîvânların sorumluluğunda olan görevlerin Irak Büveyhîleri'nde bulunan dîvânlar vasıtasıyla yerine getirildiğini görmekteyiz. Nitekim bu durumu dîvânlara dair vereceğimiz bilgilerde de net bir şekilde görmekteyiz.

Dîvân-ı Hazine: Devletin mali işleriyle uğraşan bu dîvân hazinenin gelir ve giderlerini hesaplayıp kontrol etmekteydi. İran Büveyhîleri'nde bu isimde doğrudan bir dîvân bulunmasa da kaynaklarda hazineye dair bilgiler zikredilirken “Beytü'l-Mal” ve “Hazine veya Hizâne” kelimeleri kullanılmaktadır. Bu durum ise bu dîvâna benzer bir kurumun mevcut olduğunu göstermektedir. Örneğin Rûzrâverî, hem Bağdat'a hem de Fars'a hâkim olan Adudüddeve'ye dair bilgileri zikrederken el-Kasr'da bulunan gulâmların maaşlarının başkentteki hazineden karşılandığını ve bu doğrultuda Adudüddeve'nin Beytü'l-Mal'daki görevliye yani hâzine ya da Farsça tabirle hazinedâra bin dirhemini hazırlanarak el-Kasr'da bulunan gulâmlara verilmesini emrettiğini kaydetmektedir.¹²³¹ Bu arada Rûzrâverî bu bilgileri Bağdat'ta bulunan idarî yapı için kullanmış olsa da Adudüddeve'nin Fars bölgesini de hâkimiyet altında tuttuğunu göz önünde bulundurursak onun bu bölgenin mali işlerini de bu merkezden yürüttüğünü söyleyebiliriz.

Öte yandan Adudüddeve döneminde hazinenin başında Ebû Ali b. Makihâ bulunmaktaydı.¹²³² Hâzin veya hazinedârları ise Ebû Nasr Havâşâze el-Hâzin¹²³³ ve

¹²³⁰ Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 191; Merçil, “Büveyhîler”, *DİA*, VI, 499; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 216; Hücetî, *Târih, Ferheng ve Temeddun-i İran der Asr-ı Âl-i Büveyh*, 203-304; Hacıyev, “Irak Büveyhîleri'nin Kuruluşu ve Muizzüddeve Dönemi (334-356/945-967)”, 243.

¹²³¹ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 45. Krş. Güner, “Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)”, 152;

¹²³² Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 72; Güner, “Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)”, 152; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 217.

¹²³³ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 45; Güner, “Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)”, 152; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 217. Bu arada

Ebu'n-Nasr Hurşid Yezdiyâr el-Hâzin'di.¹²³⁴ Bu arada daha önce de değinildiği gibi Adudüddeve, Ebu'n-Nasr Hurşid Yezdiyâr el-Hâzin'e elçilik görevi de vermişti. Nitekim Fahrüddeve, Müeyyidüddeve ve Kâbus b. Veşmgîr'e yazdığı mektupları onun vasıtasıyla bunlara göndermişti.¹²³⁵ Bunun dışında ünlü tarihçi ve filozof İbn Miskeveyh de Şîrâz'da onun hazinedârlığını yapmıştı.¹²³⁶

Dîvân-ı Harac: Bu dîvân devletin gelir kaynaklarını tespit edip, vergilerin toplanmasını sağlamaktaydı. Büveyhîler İran'da hâkimiyet kurdukları ilk dönemlerden itibaren vergiler toplama başlamışlardı. Ancak bunu idarî anlamda sistematik bir şekilde yaptıklarına dair kaynaklarda net bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Irak Büveyhîleri özellikle Dîvân-ı Harac bünyesinde merkezi Bağdat olan Dîvân-ı Fars adında bir alt dîvân kurmuşlardı ve Büveyhîler'in hâkimiyetinde bulunan Fars, Hûzistân ve Kirmân'daki vergilerin toplanması işi bu dîvâna aitti.¹²³⁷

Dîvân-ı Resail: Devletin iç ve dış yazışmaları gibi bütün resmi işler bu dîvânın sorumluluğundaydı. Bu dîvân vezirin veya bir kâtibin yönetimindeydi.¹²³⁸ Ulaşabildiğimiz kaynaklarda İran Büveyhîleri'nde bu isimle zikredilen bir dîvân olduğuna dair doğrudan bir bilgi bulunmamakla birlikte, daha önce de değinildiği gibi resmi yazışmalarla ilgilenen kâtiplerin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bu kişiler aynı zamanda vezirlik görevini de icra etmekteydiler. Bu dönemde önde gelen kâtipler arasında daha önce de isimlerini zikrettiğimiz Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd,¹²³⁹ Ebû'l-Feth İbnü'l-Amîd¹²⁴⁰ ve es-Sâhib b. Abbâd¹²⁴¹ gelmektedir. Bu arada bu üç kâtip de ileride

Rûzrâverî; Adudüddeve'nin Ebû Nasr Havâşâze el-Hâzin'i bir konuda suçlu bulduğunu ve bu yüzden görevine son vererek onu 371 (981) yılında Fars'ta bulunan bir kaleye hapsedtiğini kaydetmektedir. Bkz. Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribü'l-Ümem*, 18.

¹²³⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 794. Krş. Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 152; .

¹²³⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 794-795; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 339-340; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 87; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 116-117; Ezkâî, "Âl-i Hasneveyh" *DMBİ*, I, 685.

¹²³⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 773-774; İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l Ulemâ bi-Ahbâri'l Hükemâ (Târihu'l-Hükemâ)*, 247. Krş. Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 204.

¹²³⁷ Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 217.

¹²³⁸ Abdülazîz ed-Dûrî, "Divan", *DİA*, TDV, Ankara 1994, IX, 380.

¹²³⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 662 vdd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 247; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, V, 104; Hindüşâh es-Sâhibî, *Tecâribü's-Selef*, 226-227; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 196-197; Güner, "İbnü'l-Amîd, Ebü'l-Fazl", *DİA*, XX, 485.

¹²⁴⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 661; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 247-248; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 197; Pâketçi, "İbn-i Amîd", *DMBİ*, IV, 342; Güner, "İbnü'l-Amîd, Ebü'l-Fazl", *DİA*, XX, 485.

de zikredeceğimiz üzere söz ve yazı sanatında son derece maharetliydi. Bu isimler dışında Ebu'l-Kâsım Abdulaziz b. Yûsuf eş-Şîrâzî de Fars'ta uzun bir süre Adudüddeve'nin Dîvân-ı Resail başkanlığını yapmıştır.¹²⁴²

Dîvân-ı Berid: Bu dîvân devletin istihbarat ve haberleşme görevini icra etmekteydi. İran Büveyhîleri'nde bu isimde doğrudan bir dîvân bulunmasa da Irak Büveyhî hükümdarı Muizzüddeve zamanında kurulan ve Büveyhîler'in diğer şubeleriyle irtibatı sağlayan bir posta teşkilatı mevcuttu. Nitekim Muizzüddeve Cibâl Büveyhî hükümdarı Rüknüddeve ile hızlı bir şekilde haberleşebilmek için bu posta teşkilatını kullanmaktaydı.¹²⁴³ Bu arada kaynaklar bu hızlı iletişimi sağlayan postacıların bir günde yaklaşık olarak 30 veya 40 fersahlık bir mesafe kat ettiklerini kaydetmektedirler.¹²⁴⁴ Yine kaynaklar bu dönemde ön plana çıkan iki tane hızlı postacının olduğunu; bunlardan birisinin Sünnîler'in desteklediği Fazl diğerinin ise Şîiler'in desteklediği Mar'ûş (veya Bargûş) olduğunu kaydetmektedirler.¹²⁴⁵

Bu dîvânın öne çıkan bir diğer özelliği de istihbarat görevi görmesiydi. Özellikle Adudüddeve zamanında istihbarata önem verilerek ülke içinde ve ülke dışında geniş bir istihbarat ağı kurulmuş ve bu sayede hem ülke içinde hem de ülke dışında meydana gelen her türlü olaylardan haberdar olunmuştur. Nitekim bu konuda kaynaklarda geçen bilgilerden de bu durum net bir şekilde ortaya konulmaktadır. Bu kaynaklardan olan Rûzrâverî; Adudüddeve zamanında ülke içindeki istihbaratın nasıl işlediğine dair özetle şu örnekleri vermektedir: Bir gün Deylemli askerlerden ileri gelenlerden birisi¹²⁴⁶ Dîvânü'l-Ceyş'e gelerek kendisi için bir çek hazırlanmasını istemiş, ancak buradaki görevli Adudüddeve'nin emrettiği bir iş ile uğraştığını belirterek ona beklemesini

¹²⁴¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erîb*, II, 662; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 381-400)*, XXVII, 97; Hüccetî, *Târih, Ferheng ve Temeddun-i İran der Asr-ı Âl-i Büveyh*, 300-301; Ateş, "İbn Abbâd", *İA*, V/1, 692; Çelebi, "es-Sâhib b. Abbâd", *DİA*, XXXV, 512.

¹²⁴² Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 153.

¹²⁴³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 223; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 43; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 446. Krş. Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 205; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 220; Hacıyev, "Irak Büveyhîleri'nin Kuruluşu ve Muizzüddeve Dönemi (334-356/945-967)", 251.

¹²⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 223; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 43. Krş. Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 205; Hacıyev, "Irak Büveyhîleri'nin Kuruluşu ve Muizzüddeve Dönemi (334-356/945-967)", 251.

¹²⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 223; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 43; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 446; Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 205; Fakihî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 363; Hacıyev, "Irak Büveyhîleri'nin Kuruluşu ve Muizzüddeve Dönemi (334-356/945-967)", 251-252.

¹²⁴⁶ Metinde bu kişinin Türk olduğu zikredilmekle birlikte metnin ilerleyen kısımlarında yukarıda da zikrettiğimiz üzere bu kişinin Deylemli olduğu zikredilmektedir.

söylemiştir. Ancak Deyemli kendi işinin görülmesinde ısrarcı olunca, bu durum hafiye tarafından raporlanarak Adudüddeve'ye iletilmiş ve bunun üzerine Deyemli bulunduğu görevden azledilerek sürgüne gönderilmiştir. Yine Rûzrâverî; Bağdat'ta yaşanan bir münakaşayı örnek vererek Adudüddeve'nin ülke içinde kurduğu casusluk ağı sayesinde en ufak bir münakaşayı bile haber aldığını ayrıntılarıyla ortaya koymaktadır.¹²⁴⁷

Adudüddeve iç istihbarata önem verdiği gibi dış istihbarata da önem vermiştir. Yine bu konuda Rûzrâverî'nin zikrettiği bir rivayete göre Mısır'da Adudüddeve adına casusluk yapanlardan birisi Musullu Ebû Abdullah b. Hüseyin b. Muhammed isminde bir helvacıdan aldığı helvanın ücretini Adudüddeve adına bastırılan bir dirhemle (Tâc-ı Dirhem) ödemek istemiştir. Ancak helvacı bu dirhemi Adudüddeve adına bastırıldığı için kabul etmediği gibi Adudüddeve'ye de hakaretler etmiştir. Casus ise Bağdat'a Adudüddeve'nin huzuruna varınca olayı olduğu gibi kendisine iletmiştir. Bunun üzerine Adudüddeve bu olayın üzerinden bir süre geçtikten sonra casusları vasıtasıyla helvacıyı Bağdat'a getirtmiş ve yaşanan hadiseyi kendisine hatırlatmıştır. Helvacı ise şaşkın bir halde özür dileyerek affedilmesini istemiştir. Adudüddeve de bu olayın herkese ibret olması için helvacının yol masraflarını ödeyerek onu Mısır'a geri yollamıştır.¹²⁴⁸ Konu hakkında bilgi veren Güner; yaşanan bu olayın Adudüddeve'nin dış ülkelerde etkili bir istihbarat ağı kurmuş olduğunu net bir şekilde ortaya koyduğunun göstergesi olduğunu belirtmektedir.¹²⁴⁹

Bu arada Nizâmü'l-Mülk; Adudüddeve'nin bu yönünü takdir ederek devletin iyiliği için her tarafa tüccar, seyyah, derviş ve satıcı kılığında casuslar göndererek olup biten her şeyden haberdar olunması gerektiğini belirterek bu konuda Adudüddeve'yi örnek göstermektedir.¹²⁵⁰ Yine Nizâmü'l-Mülk; kâdî tarafından haksızlığa uğrayan bir adamın mağduriyetini Adudüddeve'nin casusları vasıtasıyla öğrendiğini ve bu kişinin

¹²⁴⁷ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 46-59; Kabir, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 100-207; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 149-150.

¹²⁴⁸ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 60 vdd; Kabir, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 206; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 150-151. Ayrıca bkz. Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, 36.

¹²⁴⁹ Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 151.

¹²⁵⁰ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, 53. Krş. Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 151.

mağduriyetinin giderilip, kâdînin cezalandırılmasına dair bir hikâyeyi anlatarak bu sistemin önemine vurgu yapmaktadır.¹²⁵¹

Bu noktaya kadar anlattığımız dîvânlarla dair daha önce de değinildiği gibi İran Büveyhîleri'nde bu alanda doğrudan bir dîvânın bulunduğu dair kaynaklarda net bir bilgi olmasa da bu bölgelerin idarî anlamda zaman zaman Bağdat'ta bulunan dîvânlar tarafından idare edildiğine şahit olmaktayız ve elimizden geldiğince bunlara dair bilgileri anlatmaya çalıştık.

3.2. ASKERİ TEŞKİLAT

Askeri teşkilata dair ilk olarak Büveyh ordusunu meydana getiren unsurlardan bahsedecek olursak, Büveyh ordusunun büyük bir kısmını Deylemliler, diğer kısmını ise Deylemliler'in komşuları olan Gîlânîliler, Türkler ve kısmen de olsa Araplar, Kürtler, Zutlar ve Lûrlar oluşturmaktaydılar. Büveyhîler sahip oldukları bu askeri güç sayesinde kurulup kısa bir sürede geniş coğrafyaları hâkimiyet altına almışlardır.

Büveyh ordusunun büyük bir kısmını teşkil eden ve aynı soya mensup oldukları Deylemliler buldukları coğrafya itibariyle sert ve çetin bir hayat sürmüşler ve bu durumda onların askeri becerilerini geliştirerek Büveyhîler'den çok daha önce diğer devletlerin ordularında görev almalarını sağlamıştır. Nitekim daha önce de değinildiği gibi Part (Eşkânî) Hükümdarı V. Erdevân (Artabanus), Sâsânî Hükümdarı Erdeşîr Bâbekân'a karşı giriştiği savaşta Deylemliler'in askeri gücünden faydalanmıştı.¹²⁵² Yine bahsettiğimiz üzere Sâsânî Hükümdarı I. Hüsrev (Enûşîrvân), Habeşliler'e karşı Yemen'i savunmak üzere Deylemliler Vehrîz komutasında bir Deylem birliğini oraya göndermişti.¹²⁵³ Öte yandan Deylemliler paralı asker olmanın yanı sıra başta halifelik ordusunda olmak üzere Deylemin önde gelen komutanlarından olan ve aynı zamanda birer mahalli emîrlere olan Mâkân b. Kâkî, Esfâr b. Şîreveyh, Merdâvîc b. Ziyâr'ın ordularında da görev alarak bu orduların bel kemiğini oluşturmaktaydılar.¹²⁵⁴ Nitekim

¹²⁵¹ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, 54 vdd.

¹²⁵² *Kârnâme-i Erdeşîr-i Bâbekân ez Metin-i Pehlevî*, 44, Minorskiy, "Daylam", *EP*, II, 190.

¹²⁵³ et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, II, 140 vd.; es-Seâlebî, *Târîh-i Sâlebî*, 398-399; Arthur Christensen, *İran der Zamân-i Sâsânîyân*, 266; Dihhudâ, "Deylem", *Lugatnâme-yi Dihhudâ*, VIII, 11410.

¹²⁵⁴ Bosworth, "Military Organisation Under The Bûyids of Persia and Iraq", 143-148.

Büveyhîler'i kuran kurucu kadroda ilk başlarda Deylemliler olarak Zîyârîler'e hizmet etmişlerdir.¹²⁵⁵

Deylemliler'in Büveyh ordusundaki askeri yapısına bakacak olursak, onlar Büveyh ordusunun piyade gücü olarak ön plana çıkmaktaydılar. Araştırma eserleri piyade askerlerden oluşan Deylemliler her askerin kılıç, kalkan ve mızrağının olduğunu; bunun yanında zırhları, savaş baltaları ve kısmen de nâvak adı verilen ok ve yaylarının olduğunu kaydetmektedirler.¹²⁵⁶ Ayrıca zûbîn adı verilen ve düşmana karşı kullanmak üzere fırlatılabilen iki ucu sivri olan kısa mızrakları da vardı.¹²⁵⁷ Mukaddesî; Deylemliler'in dini törenlerde ve sokaklarda yaptıkları toplantılarda zûbîni (harbe) ellerinde tuttuklarını kaydetmektedir.¹²⁵⁸ Fahreddîn Es'ad Gûrgânî ise *Mesnevî-yi Vis u Râmîn* adlı eserinde Deylemliler'in zûbîni okçuların oku fırlattığı gibi maharetli bir şekilde fırlattıklarını, ayrıca Deylemliler'in savaşta yan yana geldiklerinde duvara benzeyen ve yüzlerce renge boyanmış kalkanlara sahip olduklarını da kaydetmektedir.¹²⁵⁹ Yine bu konuda Miskeveyh de Deylemliler'in zûbîni kullanmalarına dair bilgilere yer verilmektedir. Nitekim daha önce de değinildiği gibi Deylemliler birisi sarhoşken Sebüktegin'in Dicle kenarındaki konağına doğru yaklaşarak elindeki zûbîni (mızrak) Sebüktegin'in penceresinde asılı bulanana çevgana doğru fırlatmış ve zûbîni çevgana saplamıştı.¹²⁶⁰ Bunun dışında Miskeveyh; çeşitli vesilelerle zikrettiği birkaç olayda da Deylemliler'in kullandıkları kalkan ve zûbîne dair bilgileri kaydetmektedir.¹²⁶¹ Bu arada Deylemliler savaşta balta da kullanmaktaydılar. Teberzîn

¹²⁵⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 259; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 587.

¹²⁵⁶ Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 386; Bosworth, "Military Organisation Under The Büyids of Persia and Iraq", 149; Ateş, "Deylem", *İA*, III, 569.

¹²⁵⁷ *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Mağrib*, 143; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 386; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 224; Bosworth, "Military Organisation Under The Büyids of Persia and Iraq", 149; Ateş, "Deylem", *İA*, III, 569.

¹²⁵⁸ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 377. Krş. Fakîhî, *Çigûnegî Fermânrevây-i Adudüddeve-yi Deylemî*, 12; Bosworth, "Military Organisation Under The Büyids of Persia and Iraq", 149.

¹²⁵⁹ Fahreddîn Es'ad-i Gorgânî, *Mesnevî-yi Vis u Râmîn*, Neşr. W. Nassau Lees-Ahmed Ali, Colege Press, Calcutta 1865, 385. Krş. Kesrevî, *Şehriyârân-i Gumnâm*, 25; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 224; Ateş, "Deylem", *İA*, III, 569.

¹²⁶⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Neşr. Seyyid Kesrevî Hasan), V, 396.

¹²⁶¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Neşr. Seyyid Kesrevî Hasan), V, 221-229-265-292-311. Bu arada *Tecâribü'l-Ümem*'in Türkçe tercümesinde zûbîn kelimesi yerine genellikle mızrak kelimesi kullanıldığından dolayı konunun daha iyi anlaşılabilmesi için dipnotta eserin orijinali kullanılmıştır. Zira orijinal eserde Deylemliler'e özgü olan bu mızrak "zûbîn" şeklinde geçmektedir.

adını taşıyan bu ve hilâl şeklinde ufak bir balta olan bu silahta tıpkı zûbîn gibi Deylemliler'e özgü bir silahtı.¹²⁶²

Diğer yandan Deylemli piyade askerler savaş esnasında saflar halinde kalkanlarıyla birlikte bekleyip, savaşın gidişatına göre ilerlediklerinde düşman onların karşısında tutunamıyordu. Nitekim daha önce de değinildiği gibi 18 Cemâziyelâhir 322 (5 Haziran 934) tarihinde İmâdüddevele Ali b. Büveyh ile Fars hâkimi Yâkût arasında meydana gelen savaşta Yâkût saflar halinde savaşan Deylemliler'e yenilip geri çekilmişti. Bunun üzerine Yâkût bir tepeye çıkıp Deylemliler'in yağma ile meşgul olup ganimet toplamak için etrafa dağılacaklarını ve bundan dolayı da saflarının bozulacağını ve bu fırsattan da istifade ederek onlara hücum edeceğini umuyordu. Ancak Ali b. Büveyh, Yâkût'un askerlerinin direndiklerini görünce adamlarını yağma için dağılmaktan alıkoymuş ve onlara: "Uzaklaşmayınız ve düzeninizi bozmayınız. Zira şu anda düşmanınız sizin yağma ve ganimet toplamak için etrafa dağılmanızı bekleyip durmaktadır. Siz etrafa dağılınca da aniden size saldıracaktır ve işte o zaman sonunuz geldi demektir. Bunun için yağmadan uzak durunuz. Zira ganimet ne zaman olsa elimizdedir" dedi. Ali b. Büveyh'in söylediklerini dinleyen askerler bu söylenenleri aynen uygulamaları üzerine Yâkût durumu görünce yenilmiş bir halde geri çekilmek zorunda kalmıştı.¹²⁶³

Büveyh ordusunda görev alan Deylemliler savaş esnasında her türlü zorluk karşısında sebat göstermekteydiler. Nitekim daha önce de değinildiği gibi Rüknüddevele ile Sâmânîler'in Horâsân ordularının başkumandanı (sipâhsâlârı) olan Mansûr b. Karategin arasında Rûdbâr yakınlarında 7 gün boyunca meydana gelen savaş sonucunda her iki orduda da meydana gelen erzak sıkıntısı karşısında Deylemliler sebat gösterip açlığa dayanmışlardı. Buna karşın Horâsânlılar ise açlığa karşı koyamayarak Mansûr b. Karategin'e karşı ayaklanmışlardı ve bu durum da onların Deylemliler karşısında geri çekilmelerine neden olmuştu.¹²⁶⁴

¹²⁶² Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 386.

¹²⁶³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 265; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 594-595.

¹²⁶⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 535 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 144 vd.; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, II, 118-119. Krş. Bosworth, "Military Organisation Under The Bûyids of Persia and Iraq", 150; Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler*, 167 vdd.

Deylemliler bu üstün başarılarına rağmen zaman zaman itaatten çıkıp zorluklar çıkartarak isyan ettikleri de olmuştur. Nitekim daha önce de değinildiği gibi İmâdüddeve Ali b. Büveyh, Adudüddeve'yi kendi yerine veliaht tayin etmiştir. Ancak kendisinden sonra Deylemli komutanların tahta hak iddia edeceklerini sezmiş ve bu yüzden de başta Şîrencîn b. Celîs olmak üzere bu düşüncede olan bütün Deylemli komutanları tutuklatmıştı.¹²⁶⁵ İmâdüddeve bunun ardından yeğeni Şîrâz'a yaklaşınca büyük bir kalabalıkla onu şehrin dışında karşılamış ve ardından da getirip sarayında tahta oturtmuştu. Ayrıca İmâdüddeve, Adudüddeve'nin önünde ayakta durarak askerlerinin kendisine hükümdar olarak hürmet edip, onu selâmlamalarını ve emirlerine itaat etmelerini emrederek onu kendisine veliaht ilan etmişti.¹²⁶⁶ Ancak İmâdüddeve'nin tüm bu tedbirlerine rağmen Şîrâz'da Deylemli askerler ve komutanlar, İmâdüddeve'nin ardından Fars-Hûzistân tahtına geçen Adudüddeve'nin iktidarına karşı ayaklanmışlardı. Lakin bu ayaklanmaların ilki Adudüddeve'nin babası Rûknüddeve ile Muizzüddeve'nin gönderdiği kuvvetler tarafından¹²⁶⁷ ikinci ayaklanma ise Rûknüddeve'nin veziri Ebû'l Fazl İbnü'l-Amîd tarafından bastırılmıştır.¹²⁶⁸

Bu arada Deylemliler'in isyanlarına dair verdiğimiz bu örnekler dışında onların en büyük isyan hareketi daha çok Irak Büveyhîleri iktidarına karşı olmuştur. Ancak Irak Büveyhîleri konumuzun dışında olduğu için Deylemliler'in karıştığı bu isyan hareketlerine dair bilgilere değinmemekle birlikte konumuzun siyasi tarihine dair olayları anlatırken bu olaylar kısmen de olsa ele alınmıştır.

Deylemliler dışında Büveyh ordusunun önemli bir kısmını da zamanla Türkler oluşturmaya başlamıştır. Şöyle ki Büveyhîler zamanla geniş coğrafyalara yayılınca farklı milletlerden orduya asker alma ihtiyacı duymuşlardır. Ayrıca daha önce de zikrettiğimiz üzere Deylemliler'in piyade askerlerden oluşması onların hızlı hareket eden süvari birliklere ihtiyaç duymalarına neden olmuştur. Bu yüzden Büveyhîler

¹²⁶⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 518; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 139; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 380; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 49; Fakîhî, *Târih-i Âl-i Büveyh*, 30.

¹²⁶⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 518-519; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 139-140; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 31-32; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 49-50; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 77.

¹²⁶⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 517.

¹²⁶⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 560; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 173. Krş. Müneymine, *Târihu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 130; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 32.

orduda Deylemliler'in yanında Türkler'e de yer vermeye başlamışlardı. Orduda Türkler'e yer verilmesinin bir diğer nedeni de iktidara karşı yukarıda zikrettiğimiz üzere zaman zaman ayaklanan Deylemliler'in sadakatine karşı duyulan şüphe ve bunun sonucunda da Deylemliler'e karşı orduda denge sağlama ihtiyacının doğmasıydı.¹²⁶⁹ Her ne kadar bu durum daha önce de değinildiği gibi zamanla iki grup arasında çekişmelere ve savaşlara neden olsa da Büveyhîler, Türk askerlerini orduda kullanmaktan geri durmamışlardır.

Orduda Türklerden ilk yararlanan İmâdüddeve Ali b. Büveyh olmuştur. Şöyle ki daha önce de değinildiği gibi Merdâvîc'in Türk gûamları tarafından öldürülmesinin (Rebûlevvel 323/ Şubat 935) ardından onun emrinde olan Türk gûamların bir kısmı İmâdüddeve'nin hizmetine girmişlerdi.¹²⁷⁰ Bu arada İmâdüddeve Ali b. Büveyh kardeşi Muizzüddeve Ahmed b. Büveyh'i 324 (935) yılında Kirmân üzerine gönderdiği zaman orduda yer alan Türk askerler muhtemelen bu Türk gûamlardan oluşmaktaydı.¹²⁷¹ Bunun dışında Muizzüddeve Ahmed b. Büveyh, Bağdat'ı ele geçirdiğinde ordusunda Türkler yine yer almaktaydılar.¹²⁷² Türkler, Adudüddeve döneminde de Büveyh ordusunda görev almaya devam etmişlerdi. Nitekim Adudüddeve kendisine karşı Kirmân'da 360 (971) yılında meydana gelen isyana son vermek üzere bölgeye sevk ettiği ordunun içinde Deylem, Gîl (Cîl), Bedevi Araplar, Kürtler ve Zutlar dışında orduda Türkler de yer almaktaydılar.¹²⁷³

Öte yandan Büveyh ordusunda gittikçe önemli bir güç haline gelmeye başlayan Türkler özellikle Samsâmüddeve zamanında Fars bölgesinde çıkarttıkları karışıklıklar sonucunda Fars bölgesinden uzaklaştırılmaya başlanmıştır. Şöyle ki Ebû Ali b. Şerefüddeve taraftarı olan Türkler Fars şehirlerinden olan Fesâ'ya giderek, orayı ele

¹²⁶⁹ Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 210; Bosworth, "Military Organisation Under The Bûyids of Persia and Iraq", 152; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 251-252; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 154.

¹²⁷⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 296; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 617. Krş. Bosworth, "Military Organisation Under The Bûyids of Persia and Iraq", 152-153.

¹²⁷¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 333; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 636; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 148; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 425; Fakîhî, *Târîh-i Âl-i Büveyh*, 21; C. E. Bosworth, "The Banû Ilyâs of Kirmân (320-57/932-68)", 111.

¹²⁷² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 485; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 110; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 43; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 365; Ebü'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 94; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIII, 104.

¹²⁷³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 684-685; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 254; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 591-592; Bosworth, "The Banû Ilyâs of Kirmân (320-57/932-68)", 117-118; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 42.

geçirmişler ve orada bulunan Deylemliler'i öldürerek, bütün mallara el koymuşlardı. Daha sonra ise Şîrâz'a giderek, burada bulunan Samsâmüddevle ve onun emrinde olan Deylemliler'le savaşıarak şehri yağmalamışlardı.¹²⁷⁴ Ancak bu olayın üzerinden bir süre geçtikten sonra Samsâmüddevle iktidarını sağlamlaştırmış ve ardından da Fars'ta bulunan Türklerin öldürülmesini emretmişti. Onun bu emri üzerine bir grup Türk öldürülmüş, geri kalanlar ise önce Kirmân'a daha sonra da buradan Sind diyarına gitmişlerdir.¹²⁷⁵

Türkler İran'da Cibâl Büveyhî hükümdarlarına da hizmette bulunmuşlardı. Ancak Cibâl Büveyhîler'in sonuna doğru otorite boşluğu doğmuş ve Türk askerlerde bu durumdan istifade ederek Hemedân'da bağlı buldukları Şemsüddevle'ye karşı isyan etmişlerdi. Bunun üzerine Şemsüddevle, onları yenilgiye uğrattıktan sonra onları Hemedân'dan uzaklaştırmıştı (411/1020).¹²⁷⁶ Buna karşın Rey'de Mecdüddevle hizmetinde bulunan Türkler ise herhangi bir ayaklanmaya kalkışmadıkları gibi Cürçân'ı Kâbus b. Veşmgîr'in elinden geri almak üzere Deylem ve Araplar'dan müteşekkil olan on bin kişilik ordunun içinde de yer almışlardır.¹²⁷⁷

Aslında Büveyh kolları arasında Türk askerlerden en fazla istifade eden Irak Büveyhîleri olmuştur. Nitekim Bağdat ele geçirildikten sonra Abbâsîler'in emrinde olan Türk askerler Muizzüddevle Ahmed b. Büveyh'in ordusuna katılmaya başlamışlar ve bu durum ondan sonra tahta geçen diğer hükümdarlar zamanında da devam etmiştir. Ancak Irak Büveyhîleri konumuzun dışında olduğu için bunlara dair geniş bilgilere değinmedik.

Büveyh ordusunun bir diğer kısmını ise Deylemliler'in komşuları olan Gîlânlılar ve kısmen de olsa Araplar, Kürtler, Zutlar ve Lûrlar'dan müteşekkilidi. Gîlânlılar ilk dönemlerde Büveyh ordusunda yer almaktaydılar. Nitekim daha önce de değinildiği gibi

¹²⁷⁴ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 161-162; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 387-388; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 614; Âştîyani-Pîmiya, *Târîh-i Kâmil-i İran*, II, 584.

¹²⁷⁵ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 264-265; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 426; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 618; Mirzâ H. Fesâî, *Fârsnâme-yi Nâsîrî*, I, 225; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 145; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 631.

¹²⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 582-583. Krş. Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, II/III, 496; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İran*, 128-129; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 639.

¹²⁷⁷ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 298; Curfâdekanî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemîni*, 236 vdd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 448; Mar'âşî, *Târîh-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, 83.

Bağdat'ı ele geçiren ordunun içinde Gılânlılar da yer almaktaydı.¹²⁷⁸ Gılânlılar aynı şekilde Adudüddeve döneminde de orduda; Araplar, Kürtler ve Zutlar'la¹²⁷⁹ birlikte görev almaya devam etmişlerdi. Yine bu dönemde Lûrlar da daha önce de değinildiği gibi Deylem, Türk, Arap ve Kürt askerlerle birlikte Büveyh ordusunda görev almışlardı.¹²⁸⁰

Büveyh ordusunda yer alan askerlerin maaşlarının ödenmesine bakacak olursak, askerler maaşlarını genellikle nakit olarak almaktaydılar. Ancak bu ödemeler geç yapıldığı zaman ordu içinde kargaşaya neden olabiliyordu. Nitekim İmâdüddeve Ali b. Büveyh; Şîrâz ve çevresine hâkim olduktan sonra ordusunda bulunan askerler toplanıp ondan maaşlarını isteyerek huzursuzluk çıkarmaya başlamışlardı. Ancak İmâdüddeve bu sırada onlara maaşlarını ödeyebilecek durumda olmadığından daha önce de değinildiği gibi mucizevi bir şekilde bulup, askerlere dağıttığı hazine sayesinde neredeyse yok olmak üzere olan hâkimiyet ve yönetimini yeniden tesis etmişti.¹²⁸¹

Büveyhîler'in İran'daki hâkimiyet alanı genişledikçe askerlere verilen maaş ödemeleri de özellikle Adudüddeve zamanında düzenli bir şekilde ödenmeye başlanmıştı. Bu konuda Rûzrâverî'de geçen bilgilere göre Adudüddeve zamanında askerler maaşlarını bazen günlük bazen de aylık olarak almaktaydılar. Günlük yapılan ödemeler için her gün maaş davulu çalınır ve böylece maaşların dağıtılacağı anlaşılırdı. Çağrıyı duyan komutanlar ise kendilerine bağlı askerlerle birlikte nizami bir şekilde Beytü'l-Mâl'a gelerek maaşlarını alırlardı.¹²⁸² Aylık maaş ödemeleri ise saraydaki askerlere yani gulâmlara yapılmaktaydı. Bunun ödeme şekli ise şu şekildeydi:

¹²⁷⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 485; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 110; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 43; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 365; Ebü'l Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 94; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIII, 104.

¹²⁷⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 684-685; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 254; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 591-592; Bosworth, "The Banû Ilyâs of Kirmân (320-57/932-68)", 117-118; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 42.

¹²⁸⁰ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 15 vd.; Curfâdakânî, *Tercüme-yi Târih-i Yemînî*, 49; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 348-349; İbn İsfendiyâr, *Târih-i Taberistân*, II, 6; Mar'aşî, *Târih-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, 78-79; Kabir, "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", III, 34-35; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 62; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İran*, II, 555-556; Zerrînküb, *Târih-i Merdum-i İran*, II, 448; Türkmenî Azer, *Deylemiyân der Gostere-i Târih-i İran*, 117-118; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 637.

¹²⁸¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 279-280; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 596; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIII, 341-342; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzîde*, 410-411; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 144-145; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, II, 423; Mîrzâ H. Fesâî, *Fârsnâme-yi Nâsûrî*, I, 216; Fakîhî, *Çigûnegî Fermânrevây-i Adudüddeve-yi Deylemî*, 36-37; Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, 34-35.

¹²⁸² Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 43. Krş. Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 217.

Adudüddeve, askerler maaşlarını vaktinde alabilsin diye ayın bitimine 3 gün kala Beytü'l-Mâl'daki görevli olan hazinedara (hâzin) maaşların tutarını ârıza teslim etmesine dair bir yetki belgesi verirdi. Ârız da bu emir doğrultusunda maaş tutarlarını saraydaki askerlere dağıtması için Nakîb'e teslim ederdi.¹²⁸³ Bunun dışında Adudüddeve'nin maaşların zamanında ödenmesine yönelik gösterdiği titizliğe dair kaynaklarda şöyle bir olay da zikredilmektedir: Adudüddeve, ayın bitimine 3 gün kala Hâzin Ebû Nasr Hâvâşâze'ye gulâmların maaşlarını ödemesi için emir verir. Ancak Hâzin Ebû Nasr 4 gün geçmesine rağmen emri yerine getirmeyi unuttur ve böylece gulâmların maaşlarının ödenmesi 1 gün gecikmiş olur. Adudüddeve ise durumdan haberdar olunca Hâzin Ebû Nasr'ı şiddetli bir şekilde azarlamaya başlamıştır. Hâzin Ebû Nasr ise bu azarlama karşısında Adudüddeve'ye yeni ayın üzerinden henüz 1 gün geçtiğini ve bu yüzden endişeye mahal olmadığını söyleyerek özür dilemiş ve vakit kaybetmeden gulâmlara maaşlarının verileceğini belirtmiştir. Onun bu sözleri üzerine Adudüddeve, ona: “Musibetler bilmeden yapılan hatalardan daha ziyade ihmalkârlıktan doğar. Sen bilmiyor musun ki şayet onlara maaşlarını vaktinden önce ödediğimizde onların bize karşı minnettar olacağını. Ancak bu işi diğer ayın başına kadar geciktirdiğimiz zaman, gulâmlar ârızlarının yanına varıp onlara hatırlatmada bulunurlar. Ârız da onlara yarın vereceğim diye söz verir. Sonra ertesi gün tekrar gelirler ve maaşlarını yine alamazlar. Sonra üçüncü gün tekrar gelirler ve bu sefer tutumlarını sertleştirirler. Bunun sonucunda da minnettarlık kalkar ve yerini cüretkârlık alır. Böylece kaybımız kazancımızdan fazla olur” dedi.¹²⁸⁴

Büveyhîler asker maaşlarının büyük bir kısmını nakit ödemekle birlikte nüfus sahibi olan bazı komutanlara ve zümrelere iktâ verildiği de görülmektedir. Miskeveyh; İmâdüddeve ve Rüknüddeve döneminde askerlere çok sayıda iktâ verildiğini kaydetmektedir.¹²⁸⁵ Bunun dışında Rûzrâverî'de geçen bilgilere göre Adudüddeve zamanında Deylemli kumandan Esfâr b. Kerdeveyh ve Ziyâr b. Şehrâkeveyh'e iktâlar

¹²⁸³ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 45. Krş. Bosworth, “Military Organisation Under The Bûyids of Persia and Iraq”, 165.

¹²⁸⁴ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 45; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 355; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z Zamân*, XVII, 559; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 217; Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 217-218; Bosworth, “Military Organisation Under The Bûyids of Persia and Iraq”, 165; Güner, “Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)”, 158.

¹²⁸⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 666.

verildiğini kaydetmektedir.¹²⁸⁶ Samsâmüddevle döneminde de kaynaklarda doğrudan bilgiler yer almasa da iktâ sahibi zümrelerin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim daha önce de değinildiği gibi Samsâmüddevle, 388 (998) yılında ordudaki Deylemliler'in kontrol edilip gözden geçirilmesini ve Deylemli olmayanların ordudan atılmasını emretmişti.¹²⁸⁷ Samsâmüddevle'nin bunu yapmadaki amacı ise daha önce de zikrettiğimiz üzere Deylemli olmayan ve iktâ sahibi olan sınıfları iktâlarından mahrum bırakmak suretiyle bu iktâları kendi nüfus alanına dâhil etmektir.¹²⁸⁸

Samsâmüddevle'nin ardından Fars-Hûzistân tahtını ele geçiren Bahâüddevle Ebû Nasr Fîrûz zamanında da askerlere iktâlar dağıtılmıştı. Nitekim Bahâüddevle, Fars ve Hûzistân'ı hâkimiyet altına alınca daha önce zikrettiğimiz üzere bu bölgede Türkler ile Deylemliler arasında meydana gelen sorunlara son vermek için Ebû Ali b. İsmâîl iktâları Türklerle Deylemliler arasında dağıtmıştı.¹²⁸⁹

Büveyhîler'in savaşlarda kullandıkları araç-gereçlere bakacak olursak; bu konuda özellikle Deylemli askerlerin kullandıkları silahlara dair bilgilere daha önce değinmiştik. Bunun dışında özellikle Adudüddevle zamanında savaşlarda fillerden yararlanılmıştır. Nitekim bu konuda Zerkûb-ı Şîrâzî; Adudüddevle'nin on iki tane savaş filinin olduğunu ve Adudüddevle ile Kâbus b. Veşmgîr arasında Cemaziyelevvel 371 (Kasım-Aralık 981) tarihinde meydana gelen ve Kâbus b. Veşmgîr'in mağlubiyetiyle sonuçlanan savaşın sonucunu bu fillerin belirlediğini kaydetmektedir. Yine Zerkûb-ı Şîrâzî bunun dışında Adudüddevle'nin fillerin barınması için Şîrâz'da bir kümbet yaptırdığını ve bu yere de "Filhâne-yi Adudî" ismi verildiğini kaydetmektedir.¹²⁹⁰ Bunun dışında Adudüddevle 366 (977) yılında Bağdat'a Bahtiyâr üzerine yaptığı

¹²⁸⁶ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 47.

¹²⁸⁷ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 312; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 449; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 621; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 164; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 432; Fakîhî, *Târîh-i Âl-i Büveyh*, 52; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 146; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 145; Bosworth, "Military Organisation Under The Büyids of Persia and Iraq", 152-153; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 631.

¹²⁸⁸ Bosworth, "Military Organisation Under The Büyids of Persia and Iraq", 152-153.

¹²⁸⁹ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 3321; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 457; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 622; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 166; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Sîyer*, II, 433; Mîrzâ H. Fesâî, *Fârsnâme-yi Nâsırî*, I, 226; Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, 80; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 147; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 146.

¹²⁹⁰ Zerkûb-ı Şîrâzî, *Şîrâznâme*, 34. Krş. Güner, "Büveyhîler'den Adudüddevle ve Dönemi (338-372/949-983)", 157.

seferde de fillerden yararlanmış ve Miskeveyh'in değişiyle bu sefer esnasında Adudüddeve'nin ordusunda birkaç fil bulunmaktaydı.¹²⁹¹

Adudüddeve zamanında filler dışında savaşlarda mancımık ve arrâde de kullanılmıştır. Bu konuda bilgi veren Miskeveyh; Adudüddeve'nin komutanlarından olan Ebu'l-Vefâ'nın Meyyâfârikîn kuşatması sırasında kalelerden kendilerine karşı mancınıklardan taş ve ateş fırlatılınca Ebu'l-Vefâ'nın da aynı mancınıklardan yaptırmak suretiyle Meyyâfârikîn yakınında bulunan kaleleri ele geçirdiğini kaydetmektedir (368/978-979).¹²⁹²

3.3. SOSYAL HAYAT

Büveyhîler; İran coğrafyasında başta Deylem, Fars, Cibâl ve Kirmân olmak üzere pek çok yerleşim yerini ele geçirmişlerdi. Büveyh hâkimiyetine giren bu yerler aynı zamanda sosyal ve ekonomik yönden dönemin önde gelen merkezleriydiler. Bu durum ise bu bölgelerde sürekli bir etkileşim içinde olan kozmopolit bir yapının oluşmasını sağlamıştır. Biz de bu başlık altında Büveyh hâkimiyetinde bulunan bölgelerde yaşayan ahali ve bu ahalinin sosyal yaşantısı, gelenek ve göreneklerinin yanı sıra dinî inançları ve Büveyhîler zamanında şehirlerin kalkınmasına yönelik yapılan imar faaliyetlerini ele alacağız.

3.3.1. Nüfus, İnanç, Gelenek ve Görenekler

Büveyhîler Deylem'de ortaya çıkıp Fars, Hûzistân, Cibâl ve Kirmân gibi geniş bölgeleri hâkimiyet altına alınca, hâkimiyet altına alınan bu bölgelerde yaşayan ahali de Büveyh nüfusuna dâhil olmuştur. Nitekim Büveyhîler'in asıl tebaasını Deylemliler oluştururken, Büveyhîler'in hâkimiyet sahasının genişlemesiyle birlikte Fars, Hûzistân, Cibâl ve Kirmân bölgesinde yaşayan mahalli kavimler de Büveyh tebaasına dâhil olmuşlardır.

Bu bölgelerde yaşayan halkların; içtimâî durumu, gelenek ve görenekleri hakkındaki bilgilere dair ilk olarak Deylem bölgesine bakacak olursak, Deylem bölgesinde yaşayan ve Büveyh tebaası içinde en ayrıcalıklı tebaa olan Deylemliler hakkında daha önce genel bilgilere değinmekle birlikte onların görünüşleri, inançları

¹²⁹¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 759. Krş. Bosworth, "Military Organisation Under The Bûyids of Persia and Iraq", 165.

¹²⁹² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 769.

gelenek ve göreneklerine dair bilgileri aktarmamıştık. Bu konuda kaynaklarda geçen genel bilgilere bakacak olursak, İstahrî ve İbn Havkal; Deylem ahalisinin zayıf, seyrek saçlı, tez canlı ve taşkın olduklarını kaydetmektedirler.¹²⁹³ Buna karşın Deylem bölgesinde yaşayıp Deylemliler'in yaşantılarına gelenek ve göreneklerine bizzat şahit olan Mukaddesî; Deylemliler'in yüzleri ve sakalları ile güzel göründüklerini ve zarif bir görünüme sahip olduklarını kaydetmektedir.¹²⁹⁴

Deylemliler'in inanç, gelenek ve göreneklerine dair bilgilere bakacak olursak, bu konuda onların yaşantılarına bizzat şahit olan Mukaddesî'de şu bilgiler yer almaktadır: “Deylem’de gündüzleri sokaklarda herhangi bir kadına rastlanmaz ve kadınlar burada sadece geceleri siyah giysiler içinde dışarıya çıkmaktadırlar. Bunun dışında kocası ölmüş bir kadın tekrar evlenmez, şayet evlenirse gençler onun kapısına çömlek asarlardı.

Deylemliler'in tuhaf gelenekleri vardır. Deylem’de bir handa kaldığım bir sırada bir kızın bağırarak kaçtığını ve elinde kılıç olan bir adamın da kızın arkasından koşarak onu öldüreceğini söyleyerek bağırıldığını gördüm. Bunun üzerine rehberime bu kız öldürülmeyi hak edecek ne yaptı diye sorduğumda, rehberim: ‘Bizden olmayan biriyle evlendi ve bunu yapanın öldürülmesi bizde vaciptir’ cevabını verdi.

Deylem’de cenaze töreninde insanlar başlarını açarak bir yerde toplanırlar, buna karşın cenaze sahibinin başı kapalıdır. Cenazeye katılanlar sırayla onun elini başlarına ve sakallarına sürerler. Deylemliler eğitilmiş kişilere “muallim” derler, hatta bir defasında bana “Lauk muallim” yani “bilgili insan” dediler. Onların ekmeği satmak gibi bir görenekleri yoktur ve dilencileri hor görürler. Bunun dışında Deylemliler toplantılarını sokaklarda yaparlar, pazarlarını da yüksek bir yerde kurarlar. Taberistân işi giysiler giyen ve ellerinde harbe (zûbin) olan halk bu pazarlarda toplanmaktadırlar. Cuma günleri bir ovada kurulan pazarın ardından erkekler ve kadınlar bir yerde toplanarak güreşe tutuşurlar. Bu güreş esnasında elinde bir ip olan bir kişi, galip gelen her bir kişi için bu ipe bir düğüm atar ve bu sırada eğer bir erkek bir kızdaki hoşlanmışsa kızla birlikte onun evine giderdi. Kızın ailesi de erkeği sevinçle karşılayarak, onun

¹²⁹³ İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, 189; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, 290. Krş. Fakîhî, *Çigûnegî Fermânrevây-i Adudûddeve-yi Deylemî*, 12; Ateş, “Deylem”, *İA*, III, 569.

¹²⁹⁴ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 376. Krş. Fakîhî, *Çigûnegî Fermânrevây-i Adudûddeve-yi Deylemî*, 12.

misafirleri olmasını isterler. Eğer erkek bunu kabul ederse, 3 gün boyunca kızın evinde misafir olarak kalır ve daha sonra kızla ayrı bir yerde bir hafta geçirirler ve arından da tellal duyuru yapar. Bunun üzerine kadının ailesi bir araya toplanır ve nikâh hazırlıklarına başlarlar. Ben (Mukaddesî), Ebû Nâbita el-Ensarî'ye: “Peki nikâhtan önce ona sahip olur mu?” diye sorduğumda, el-Ensarî, bana “Eğer bunu öğrenirlerse onu öldürürler” şeklinde cevap verdi.

Deylem şehirlerinden olan Biyâr'da halkın düzenlediği düğünlerde hazır bulundum. İnsanlar hava karardıktan sonra ellerinde içinde gül suyu bulunan birer şişe ile toplanıyor ve ayrıca gelinle damadın kalacağı evin kapısı önünde de bir ateş yakılıyordu. Yaşlı kişilerden biri, güzel bir konuşma yaparak evlenen çifte mutluluklar diliyor. Sonra kadının bu evliliğe rızası olup olmadığı soruluyor. Arkasından bir başkası damat adına cevap veriyor ve tüm bunlar karşılıklı atışma şeklinde gerçekleşiyor ve tüm bunların ardından nikâh kıyılıyor. Nikâhtan sonra ellerinde şişelerle toplanmış olanlar, şişeleri duvarlara çarpıyorlar. Her şişe sahibine içinde pasta bulunan bir tabak veriliyor. Dünyada onların pastalarından daha güzelini görmedim. Duyduğuma göre hükümdarlardan biri oradan bu pastayı iyi yapmayı bilen birini çağırılmış. Adam onların unu, yağı ve şurubuyla bir pasta yapmış. Bir kadın da bunu öğrenip aynısını yapmak istemiş, fakat bir türlü Biyâr'da yapılan pasta gibi olmamış. Yine duyduğuma göre adamın biri bu pastayla Mekke'ye gelmiş, hac vazifesini yerine getirdikten sonra, pastayı bozulmamış bir halde geri götürmüştü”.

Mukaddesî yukarıdaki bilgileri verdikten sonra Deylem bölgesinde Deylemliler'in arasında dört ay boyunca kaldığını ve bu süre zarfında düğün ve davetlerine katıldığını, bu törenlerde bir çeşit yemek olan tirit (veya terît), lop et, pirinç pilavı ve hurmalı pastaların bir benzerini başka bir yerde görmediğini kaydetmektedir.¹²⁹⁵

Bu bilgiler dışında Deylemliler'in gelenek ve göreneklerine dair dikkat çeken bir diğer özellik ise hükümdar olan kişiye gelenek ve göreneklere göre reyhan (fesleğen) takdim edilmesidir. Bu konuda bilgi veren Miskeveyh; daha önce de değinildiği gibi Adudüddeve'nin Rüküddevle tarafından veliaht ilan edilmesi merasiminde

¹²⁹⁵ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 377-378. Krş. Fakîhî, *Çigûnegî Fermânrevây-i Adudüddeve-yi Deylemî*, 12-13.

kardeşlerinin veliahtlığını kabul eden Müeyyiduddevle ile Fahrüddeve'nin adet olduğu üzere ona reyhan takdim ettiklerini kaydetmektedir.¹²⁹⁶ Bu arada Miskeveyh'in anlattığı başka olaylarda reyhan takdim etme geleneğinin Acemler'de de adet olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu konuda Miskeveyh'de geçen bilgilere göre 331 (942-943) yılında Seyfûddeve, Tüzün komutasında bulunan Türkler tarafından yenilip Vasıt'tan kaçınca Tüzün, Vasıt'a yerleşmiş ve emîr ilan edilerek kendisine Acem adetlerine göre bir bitki olan "as" (mersin) ve "reyhan" takdim edilmişti. Yine Miskeveyh'de geçen bilgiye göre Tüzün vefat edince onun yerine Emîrû'l-ümerâ olmak isteyen İbn Şîrzâd bunu gerçekleştirmek için Deylemli ve Türk askerinin desteğine ihtiyaç duymuş ve askerlerde ona itaat ederek Acemlerde âdet olduğu üzere İbn Şîrzâd'a reyhan takdim etmişlerdi.¹²⁹⁷

Deylem bölgesinde yaşayan bir diğer halk ise Gilânlılar'dı. Gilânlılar da inanç ve yaşam tarzı olarak Deylemliler'e benzemektedirler. Onlara dair İstahrî ve İbn Havkal; Gilânlılar'ın ağaçların sık olduğu ormanlık bir alanda yaşadıklarını ve köylerinin ise dağınık bir halde olduğunu, bunun dışında tarımla uğraştıklarını ve çok az bir miktarda hayvan beslediklerini kaydetmektedirler.¹²⁹⁸

Fars bölgesinde yaşayan nüfusun görünüşleri, inançları, gelenek ve göreneklerine bakacak olursak, bu konuda İstahrî ve İbn Havkal; Fars bölgesinin sıcak kesimlerinde yaşayan halkın genellikle zayıf, seyrek saçlı ve esmer tenli olduğunu, soğuk kesimlerde yaşayan halkın ise genellikle daha şişman, gür saçlı ve beyaz tenli olduklarını kaydetmektedirler.¹²⁹⁹ Bu arada bu bölge ilk dönemlerden itibaren İran'ın eski dinlerinden olan Mecûsiliğin yaygın olarak benimsendiği bir bölgeydi. Bu yüzden bu dönemde bu bölgede Mecûsiler'e ait çok sayıda ateşgede bulunmaktaydı.¹³⁰⁰ Ayrıca Mecûsiler edebiyat ve tarihe dair yazdıkları kitapları da Pehlevice yazmaktaydılar. Ancak bölge daha sonra Arapların hâkimiyetine girince bu dönemde yazışmalar ve dîvân yazıları Arapça olarak yazılmaya başlanmıştır.¹³⁰¹

¹²⁹⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 745. Krş. Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 317.

¹²⁹⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 445-483

¹²⁹⁸ İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, 189; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, 289.

¹²⁹⁹ İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, 134; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, 230.

¹³⁰⁰ İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, 120-136; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, 220. Krş. Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 485.

¹³⁰¹ İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, 134; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, 230.

Bölgede hüküm süren hükümdarların giyim ve kuşamlarına bakacak olursak, bu konuda kaynaklar hükümdarların genellikle aba giymekte olduklarını ve bazen de önu açık cübbe giydiklerini ve bu cübbeyi giydikleri zaman da onun altına önu ve yakaları daha açık kolları ise kâtiplerin giydiği elbiselerin kollarından daha geniş elbise giydiklerini kaydetmektedirler.¹³⁰² Ancak zamanla bölgeye Büveyhîler hâkim olunca hükümdarlar Deylemliler gibi giyinmeye başlamışlardır.¹³⁰³

Bölgenin dini yapısına bakacak olursak, bu konuda İstahrî; Mecûsiler dışında Fars'ın sahil kesimlerinde yer alan Sirâf ve Mehrûbân, Errecân ve Cerûm'da yaşayan halkın büyük çoğunluğunun Basra halkıyla aynı mezhebe mensup olduklarını ve içlerinde çok az sayıda Mu'tezilî olduğunu, buna karşın Cehrem halkının çoğunluğunun Mu'tezilî olduğunu kaydetmektedir. Yine İstahrî; Hurra halkının Şîi olduğunu, Sarûd, İstahr, Şîrâz ve Fesâ halkının cemaat ehli olduğunu ve Bağdat halkıyla aynı mezhebe bağlı olduklarını, Fars halkının ise çoğunluğunun Ehl-i Hadîs olduğunu ve ayrıca Fars'ta İslâm ehli dışında Hıristiyanlar ve Yahudiler'in de olduğunu kaydetmektedir.¹³⁰⁴ Mukaddesî'de ise bu konuda şu bilgiler yer almaktadır: Fars'ta Mecûsiler'in sayısı Yahudiler'den daha fazla Hıristiyanlar'dan ise daha azdır. Hanefîler'in sayıları ise bir hayli fazladır, buna karşın Ehl-i Hadîs taraftarı olanlar fazla aktif değildirler. Şîiler sahil kesimlerinde yaşamaktaydılar. Bunun dışında bölgede Davudîler'in medreseleri ve meclisleri vardır. Davudîler'in sayıları kalabalık olduğu için yönetim ve kâdîlik onların elindedir. Fars'taki fakihlerin çoğu Mu'tezilî'dir. Buna karşın Adudüdevle üç mezhebin de fakihlerine itimat ederdi.¹³⁰⁵

Bölgenin gelenek ve göreneklerine bakacak olursak, bu konuda Mukaddesî'de özetle şu bilgiler yer almaktadır: Fars bölgesinde şeyhler ikindi namazından sonra akşam namazına kadar cemaatle otururlar ve aynı şeyi sabah namazından kuşluk vaktine kadar tekrar ederler. Cuma günleri birçok yerde toplanırlar ve cuma namazı kılındıktan sonra camilerde tekbir getirirler. Minbere Hz. Peygamber'e salavat okuyarak çıkar ve hep birlikte minber karşısında tegannisiz ezan okurlar ve onlara yalnızca bu işleri iyi

¹³⁰² İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, 134-135; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, 220.

¹³⁰³ İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, 230.

¹³⁰⁴ İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, 136. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 485; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 291.

¹³⁰⁵ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahşenü't Tekâsîm)*, 455. Ayrıca bkz. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 440-441.

bilen biri rehberlik eder.¹³⁰⁶ Doğuda âlimlere saygı gösterildiği gibi, burada da aynı şekilde kitaplara saygı gösterirler.¹³⁰⁷

Hûzistân bölgesine bakacak olursak bu konuda İstahrî ve İbn Havkal'de şu bilgiler yer almaktadır: Bölgede genel olarak Arapça ve Farsça konuşulmaktadır. Bunun dışında Hûzî dili denilen bir başka dilleri de vardır. Bu dil İbrânice, Süryânice ya da Farsçaya benzemez. Kıyafetleri Irak halkının giysileri gibi gömlek, omuz örtüsü ve sarıktır. Halkı huysuz bir tabiata sahiptir ve bazı işlerinde rekabetçilik ve şiddetli taraftarlık görülür. Fiziki görünüşlerine bakacak olursak; halkı soluk benizlidir. Saçları gürdür, sakalları ise ince ve seyrek. Bölge halkının inanç yapısına bakacak olursak; Hûzistân halkı farklı dinlere inanmakla birlikte bölgede Mu'tezile mezhebinin taraftarı daha çoktur. Burada Mu'tezile mezhebinin prensibinden birisi olan va'd ve vaîd¹³⁰⁸ hakkında çok konuşulur.¹³⁰⁹ Mukaddesî ise bu konuda şu bilgileri zikretmektedir: Hûzistân halkının dili Arapçayla karışık bir Farsçadır ve halkın büyük çoğunluğu Mu'tezilî'dir. Asker-i Mükrem nüfusunun tamamı, Ahvâz, Râmhürmüz ve Devrek'in çoğu, Cündişâpûr'un ise bir kısmı Mu'tezilî'dir. Sûs ve kasabalarında yaşayanlar Hanbelî'dir ve tarikat olarak Hubbiye tarikatına mensupturlar. Ahvâz halkının yarısı Şîi'dir. Bu bölgelerde Hanefiler de çoktur ve burada fakihleri, imâmları ve önemli şahsiyetleri vardır. Bunun dışında Ahvâz'da Malikîler de vardır.¹³¹⁰

Hûzistân halkının gelenek ve göreneklerine bakacak olursak, yine bu konuda Mukaddesî'de şu bilgiler yer almaktadır: Hûzistân'da ancak seçkin kişiler cüppe giyerler. Avam tabakası başlarına mendil bağlarlar ve yelek giyerler. Burada imâm öğle namazını kıldırdıktan sonra cemaat onun etrafında toplanır. İmamda hatim indirerek dua eder. Hatipler Irak geleneğine uygun olarak bir kebe giyip, üzerinden bir kuşak çekerler. Cuma namazından sonra tehlil etmeden yani “Lâ ilâhe illallah Muhammedun Rasûlullah” demeden başını sağa sola çevirir ve Suriye ve Mısır'da olduğu gibi namazlardan sonra dua ederler. Bunun dışında halk hamama genellikle peştamalsız

¹³⁰⁶ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 455.

¹³⁰⁷ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 455. Krş. Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 293.

¹³⁰⁸ Va'd ve Vaîd Mu'tezile mezhebinin beş temel prensibinden birisi olup, gerçekleştirilecek şeyin niteliği belirtilmediğinde bu kelimeler kullanıldığında va'd “iyilik”, vaîd ise “kötülük ve ceza” manasına gelmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Sönmez Kutlu, “Va'd ve Vaîd”, *DİA*, TDV, Ankara 2012, XLII, 414.

¹³⁰⁹ İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, 99; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, 207.

¹³¹⁰ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 433-436.

girer. Bunun dışında halk bol miktarda pirinç ekmeği yer, binek olarak inek kullanır ve sokaklara ve ana yollara her 1 fersahta büyük küplerle su koyarlar ve bazen suyu uzaktan taşıyıp getirirler. Yüzük taşlarının büyük taşlardan ve en iyi incilerden olmasına özen gösterirler. Genel olarak görenekleri Irak göreneklerine benzemektedir.¹³¹¹

Cibâl bölgesine bakacak olursak, Mukaddesî; Cibâl halkının iklimden dolayı kolları ve bacaklarının sürekli esmer olduğunu ve yüzlerinin de sarı olduğunu kaydetmektedir. Bunun dışında Cibâl halkının ilim ve kalem erbabı olduğunu, inanç olarak halkın farklı mezheplere inandıklarını belirterek bu konuda şu bilgileri vermektedir: Rey halkının çoğu Hanefî'dir ve Neccâriyye¹³¹² koluna mensupturlar. Başkent'in kırsal kesiminde yaşayan halk Za'ferânîyye¹³¹³ ekolüne mensuptur. Bunun dışında Rey'de Hanbelîler diğer mezheplere göre çoğunluktadır. Kum halkı Şîî'dir ve cemaatle namaz kılmayı terk ederek, camileri kapatmışlardır. Ancak Rüküddevle bölgeyi ele geçirdiğinde onları, camileri onarmaya ve camilere tekrar gitmeye zorladı. Hemedân ve çevresi Ehl-i Hâdis'dir. Buna karşın Dînaver'in seçkin kişileri ve sokaktaki halk Süfyân es-Sevrî'nin¹³¹⁴ mezhebindedir.¹³¹⁵

Kirmân bölgesine bakacak olursak, bu konuda kaynaklarda fazla bilgi yer almamakla birlikte nüfus anlamında bölgedeki en etkili güç daha önce de değinildiği gibi Büveyhîler'i bir hayli uğraştıran Kûfs ve Belûç kavimleridir.¹³¹⁶ Bunun dışında bölgede Arap nüfusu da yer almaktaydı.¹³¹⁷ Halkın konuştuğu dile bakacak olursak, halk genel olarak Farsça konuşmakla birlikte Kûfs ve Belûç kavimleri Farsçanın yanında kendilerine özgü bir dil kullanmaktaydılar.¹³¹⁸ Mukaddesî; onların kullandığı

¹³¹¹ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 433-434.

¹³¹² Neccâriyye; Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr'ın kurmuş olduğu ve Abbâsî halifesi Memûn döneminde (813-833) gelişin bir kelâm okulüdür. Daha fazla bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Neccâriyye", *DİA*, TDV, 2006 Ankara, XXXII, 482.

¹³¹³ Za'ferânîyye; Neccâriyye'ye mensup Ebû Abdullah İbnü'z-Za'ferânî'nin görüşlerini benimseyenlere verilen addır. Daha fazla bilgi için bkz. Öz, "Neccâriyye", *DİA*, XXXII, 482-483.

¹³¹⁴ Tam adı Ebû Abdillâh Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfî (ö. 778) olan bu zat kendi adıyla anılan fıkıh mezhebinin imâmıdır. Daha fazla bilgi için bkz. Recep Özdirek-Ali Hakan Çavuşoğlu, "Süfyân es-Sevrî", *DİA*, TDV, Ankara 2010, XXXVIII, 23 vdd.

¹³¹⁵ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 397-412. Ayrıca Bkz. Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, 80; Fakihî, *Âl-i Büveyh ve Ovsâ-yi Zamân-i İşân*, 439-609.

¹³¹⁶ İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, 186-187; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, 245.

¹³¹⁷ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 471.

¹³¹⁸ İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, 165; Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 478; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, 247. Krş. Fakihî, *Âl-i Büveyh ve Ovsâ-yi Zamân-i İşân*, 547.

bu dilin Sind’de kullanılan dile benzediğini ve anlaşılmasının zor olduğunu kaydetmektedir.¹³¹⁹

Bölgedeki inanç, gelenek ve göreneklere bakacak olursak bu konuda yine Mukaddesî’de şu bilgiler yer almaktadır: Bölgede Cîrûft şehri hariç bölgenin geri kalan kısımlarında Şafî mezhebi hâkimdir. Bölgede fakih sayısı azdır ve Hürmüz hariç kalan yerlerde Ehl-i Hadîs taraftarları etkindir. Bem şehrinde Haricîler çoğunluktadır. Sîrcân’da Hanifiler ve Şafililer dışında Mu’tezilî taraftarları da bulunmaktadır.

Halkın gelenek ve göreneklerine dair ise Mukaddesî özetle bölge halkının şık giyinmeyi sevdiğini, Kirmân bölgesinde yaşayan halkın hurma ağacından yere dökülen hurmalara elini sürmediğini ve göreneklerinin genel olarak Fars göreneklerine benzediğini kaydetmektedir.¹³²⁰

3.3.2. Dinî Hayat

Bir önceki başlıkta Büveyh hâkimiyetinde bulunan bölgelerde yaşayan halkın inançları ve bu bölgelerde hâkim olan din ve mezheplere dair bilgilere kısmen de olsa değindik. Bu başlık altında ise özellikle Büveyhîler’in Şîa’nın hangi mezhebine bağlı oldukları ve onların Sünnî ve Şîilerle olan ilişkilerine dair bilgiler ele alınacaktır.

3.3.2.1. Büveyhîler’in Mezhebi

Ortaçağ devletlerinin pek çoğunda olduğu gibi Büveyhîler’de de din önemli bir olguydu ve bu durum Büveyhîler’de özellikle Şîilik bazında ön plana çıkmaktaydı. Ancak bu durum Şîa’nın tüm fırkalarını kapsamaktaydı. Nitekim ilk dönemlerden itibaren Büveyhîler arasında Şîa’nın Zeydiyye ve İsnâaşeriyye (İmâmiyye)¹³²¹ fırkaları kabul görmüş ve bundan dolayı bu dönemde diğer Şîi fırkalara nazaran daha çok bu fırkalar ön plana çıkmıştır. Öte yandan Büveyhîler’in Şîa’nın Zeydiyye mi yoksa İsnâaşeriyye (İmâmiyye) fırkasına mı mensup olduğuna dair çağdaş araştırmacılar tarafından iki farklı görüş ortaya atılmaktadır. İlk görüşü destekleyen ve genellikle Irak

¹³¹⁹ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü’t Tekâsîm)*, 478.

¹³²⁰ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü’t Tekâsîm)*, 476-477. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 439.

¹³²¹ İsnâaşeriyye; on iki imâm sistemini benimseyen Şîi bir fırkadır. Bu fırkanın mensupları; imâmları benimsemeyi inanç konusu haline getirdikleri için kendilerine “İmâmiyye”, fikhî görüşlerini Ca’fer es-Sâdikâ dayandırdıkları için “Ca’feriyye”, on ikinci imâmın gelişini beklemeleri nedeniyle “Ashâbü’l-intizâr” ve on ikinci imâm için yaygın olarak kullanılan “kâim” (hayatta olan) unvanına nisbetle Kâimiyye diye de anılmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. Ethem Ruhi Fıglalı, “İsnâaşeriyye”, *DİA*, TDV, Ankara 2001, XXIII, 142.

Büveyhîleri hakkında çalışmalar yapan araştırmacılarda oluşan yaygın kanı Büveyhîler'in ilk zamanlarda Şîa'nın Zeydiyye koluna mensup olduklarıdır.¹³²² Ancak özellikle Irak Büveyhîler'in kurucusu olan Muizzüddevle'nin Bağdat'ta yürüttüğü politikalara bakıldığı zaman onun Şîa'nın hem Zeydiyye hem de Bağdat'ta önemli bir nüfusa sahip olan İsnâaşeriyye (İmâmiyye) fırkasına yakın olduğu kanısı ortaya çıkmaktadır. Bu durumu ise birkaç örnekle açıklayabiliriz. Şöyle ki el-Hemedânî'nin kaydettiğine göre Muizzüddevle Bağdat'ı ele geçirdikten sonra Zeydiyye mezhebinin önde gelenlerinden olan ve aynı zamanda Hz. Ali'nin soyundan gelen Ebü'l-Hasan Muhammed b. Yahyâ ez-Zeydi el-Alevî'ye biat ederek onu halifelik makamına tayin etmeyi düşünüyordu. Ancak yardımcısı Saymerî buna engel olarak ona: "Eğer Yahyâ ez-Zeydi'ye biat ettiği takdirde Horâsân halkı ve beldelerde bulunan halkın kendisine düşmanlık besleyeceğini, Deylemli askerlerin ise Yahyâ ez-Zeydi'ye biat ederek kendisinden uzaklaşacaklarını söyleyerek, Abbâsîler'in muzaffer bir topluluk olduğunu, devletlerinin bazen hastalığa maruz kalsa da temellerinin sağlam olmasından dolayı çoğu zaman bundan kurtulduklarını" söylemesi üzerine Muizzüddevle bu düşüncesinden vazgeçerek Ebü'l-Kâsım Fazl (Mutî-Lillâh)'ı hilafet sarayına getirterek hilafet makamına oturttu.¹³²³ Muizzüddevle'nin Zeydiyye fırkasına yakın olduğunu gösteren bir diğer örnek ise onun, Taberistân Zeydileri'nin son hükümdarı olan Hasan b. Kâsım ed-Dâî'nin oğlu olan Zeydi Serîf Ebü Abdullâh ed-Dâî'yi imâm kabul ederek, onun itikadını benimseyip, İmâmiyye fırkasındaki gaybet inancını kabul etmemesidir. Ancak tüm bunlara rağmen Muizzüddevle, İmâmiyye fırkasının mensuplarını da kendisine yakın tutmuş ve onları yüksek görevlere getirmenin yanı sıra Kum ve Hamûl asıllı ileri gelen İmâmiyye mensuplarını da kendi maiyetine almıştı.¹³²⁴ Muizzüddevle ayrıca başta İmâmiyye Şîası olmak üzere Şîiler için önem arz eden Âşûrâ matemi

¹³²² Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 307; Kraemer, *İhyâ-yi Ferheng der Ahd-ı Âl-i Büveyh*, 78; John J. Donohue, *The Buwayhid Dynasty in Iraq 334 H./945 to 403 H./1012*, Leiden 2003, 2; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 340.

¹³²³ el-Hemedânî, *Tekmiletü Târîh-i Taberî*, 354-355. Krş. Metin Bozkuş, *Büveyhîler ve Şîilik*, Vizyon Yayınları, Sivas 2003, 112 vdd.; Cahen, "Buwayhids or Büyids", *EP*, 1350; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 340. Bu arada İbnü'l-Esîr de bu hadise hakkında fazla ayrıntıya girmeden Muizzüddevle'nin, Alevî el-Muiz Lidinillâh'ı veya başka bir Alevîye biat ederek halifelik makamını onlara verme konusunu adamlarıyla istişare ettiğini, ancak adamları arasından birisinin karşı çıkması üzerine bu düşüncesinden vazgeçtiğini kaydetmektedir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 111-112.

¹³²⁴ en-Nâtık, *Kitâbu'l-İfâde fî Târîhi'l E'immeti's-Sâde*, 110; el-Muhallî, *Kitâbu'l-Hadâiku'l-Verdiyye fî Menâkibi E'immeti'z-Zeydiyye*, 249-250. Krş. Kraemer, *İhyâ-yi Ferheng der Ahd-ı Âl-i Büveyh*, 78-79; Hacıyev, "İrak Büveyhîleri'nin Kuruluşu ve Muizzüddevle Dönemi (334-356/945-967)", 322 vdd.

merasimi ve Gadîr-i Hum¹³²⁵ gününün ilk defa bayram olarak kutlanması gibi uygulamaları da gerçekleştirmişti.¹³²⁶

İkinci görüşe göre ise Büveyhîler Şîa'nın İsnâaşeriyye (İmâmiyye) fırkasına mensuptular. Buna dayanak teşkil eden konu ise Rüküddevle'nin Şîa'nın İsnâaşeriyye fırkasına mensup olması ve ileride de kendisinden ayrıntılı bir şekilde bahsedeceğimiz ve bu mezhebin önde gelen âlimlerinden birisi olan İbn Bâbeveyh'i sarayında himaye etmesidir.¹³²⁷ Nitekim aşağıda da bahsedeceğimiz üzere Büveyhîler'in İsnâaşeriyye fırkasına bağlı oldukları görüşünü savunan Ali Asgâr Fakîhî bu görüşe dayanak olarak İbn Bâbeveyh'i göstermektedir. Şöyle ki Ali Asgâr Fakîhî, Büveyhîler'in Şîa'nın hangi fırkasına mensup olduklarına dair görüşlere işaret ettikten sonra, Büveyhîler'in İsnâaşeriyye fırkasına mensup olduklarını belirtmekle birlikte, sözlerinin devamında Büveyhîler'in önde gelen hükümdarlarından olan; İmâdüddevle, Muizzüddevle, Rüküddevle ve Adudüddevle ile aynı dönemde yaşayan Şîi müelliflerin genellikle bu hükümdarların İsnâaşeriyye'nin fikh mezhebi olan Şîi-Ca'ferî (veya Ca'feriyye) mezhebine mensup oldukları yönünde görüş beyan ettiklerini belirtmektedir. Ayrıca Fakîhî bu sözlerini desteklemek için Rüküddevle'nin meclisinde İmâmiyye Şîası'nın

¹³²⁵ Hz. Ali'nin imâmeti açısından Şîi gruplar nezdinde tarihi bir öneme sahip olan Gadîr-u Hum'a dair olay şu şekilde cereyan etmiştir: Hz. Peygamber Vedâ Haccı dönüşü (18 Zilhicce 10 /17 Mart 632) Mekke ile Medîne arasında Cuhfe mevkiine 4 km. kadar uzaklıkta yer alan Gadîr-i Hum denilen yerde konaklamış, bu sırada kendisine indirilen her vahyi tebliğ etmesini emreden, bunu yapmadığı takdirde elçilik görevini yerine getirmiş sayılmayacağını belirten âyet (el-Mâide 5/67) nâzil olmuştur. Resûl-i Ekrem kafilde bulunanları toplayıp, öğle namazını kıldırdıktan sonra, yeni gelen âyeti tebliğ ederek "sekaleyn hadisi" diye meşhur olan şu sözlerini söylemiştir: "Size paha biçilmez iki şey bırakıyorum: Allah'ın kitabını ve Ehl-i Beytimi... Benden sonra bunlara sarılırsanız asla sapıklığa düşmezsiniz". Resûl-i Ekrem konuşmasını bitirdikten sonra Hz. Ali'yi sağ tarafına almış, elini tutup kaldırmış ve şöyle demiş: "Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır. Allah'ım, onu seveni sev, ona düşman olana düşman ol!". Hz. Peygamber'in bu açıklamalarından sonra orada bulunanlar sırasıyla gelip Hz. Ali'yi tebrik etmişler. Bu kişiler arasında Hz. Ebû Bekir, Ömer ve o anda Ali'nin imâmeti hakkında bir şiir söyleyen Hassân b. Sâbit de varmış. Başta İsnâaşeriyye İmâmiyyesi olmak üzere hemen hemen bütün Şîi gruplar Hz. Peygamber'in Müslümanlara yaptığı bu meşhur hutbesinden hareketle onun Hz. Ali'yi Müslümanlar'ın mevlâsı ve kendisinden sonra ümmeti yönetmek üzere imâm ve halife tayin ettiği görüşünü benimsemişlerdi. İşte Şîiler için önem arz eden bu gün Büveyhîler zamanına kadar devlet düzeyinde bayram olarak kutlanmamış ve Muizzüddevle'nin emriyle 18 Zilhicce günü 352 (7 Ocak 964) yılında ilk defa bayram olarak büyük bir coşkuyla kutlanmaya başlanmıştı. Bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, "Gadîr-i Hum", *DİA*, TDV, Ankara 1996, XIII, 279-280. Ayrıca bkz. Fığlalı, *İmâmiyye Şîası (Ca'feriyye Mezhebi)*, 219 vd.

¹³²⁶ el-Hemedânî, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, 397-400; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 200-208; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 416; ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm (h. 351-380)*, XXVI, 11-12; Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, 87; Kabir, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 312; Kraemer, *İhyâ-yi Ferheng der Ahd-ı Âl-i Bûveyh*, 80; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 466-468; Bozkuş, *Bûveyhîler ve Şîilik*, 121-128; Cahen, "Buwayhids or Bûyids", *El*, I, 1352; Seccâdî, "Âl-i Bûveyh", *DMBİ*, I, 340.

¹³²⁷ Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 480; aynı müellif, *Çigûnegî Fermânrevây-i Adudüddevle-yi Deylemî*, 117; Seccâdî, "Âl-i Bûveyh", *DMBİ*, I, 340; Güner, "Rüküddevle", *DİA*, XXXV, 285.

önemli hadîs ve fikîh âlimlerinden birisi olan İbn Bâbeveyh (Şeyh Sadûk) ile mülhid yani dinsiz birisi arasında on ikinci imâmın gaybına dair yaşanan tartışma ve bu tartışmada Rüküddevle'nin İbn Bâbeveyh'i desteklemesini göstermektedir.¹³²⁸ Nitekim İbn Bâbeveyh'in, *Kemâlû'd-dîn ve Tamâmü'n-ni'me* adlı eserinde geçen bilgilere göre Rüküddevle'nin meclisinde bulunan bir mülhid, İbn Bâbeveyh'e İmâmiyye mezhebinin gâib on ikinci imâmı olan Mehdî el-Muntazar'ın hurûc etmesi gerektiğini, zira yakında Rumlular'ın (Bizans), Müslümânlara karşı üstün geleceğini söylemiş, onun bu sözlerine karşılık İbn Bâbeveyh de küffarı def etmek için on ikinci imâmın ortaya çıkmasına gerek olmadığını anlatmak üzere kendisine cevaben: “Hz. Peygamber zamanında da küffarların çoğunlukta olduğunu, buna rağmen Hz. Peygamberin, Allah'ın emriyle kırk yaşına gelene kadar peygamberlik görevinin gizli kaldığını, bunun dışında küffarla baş etmenin en güçlü yollarından birisinin de iman olduğunu” söylemişti. Ancak onun bu sözleri mülhidi ikna etmeye yetmeyince Rüküddevle araya girerek, mülhide: “Şeyh (yani İbn Bâbeveyh)'in sözlerini idrak edemeyerek kendi acziyetini gösterdiğini” söylemişti.¹³²⁹ Asğâr Fakîhî, İbn Bâbeveyh'in eserinde zikrettiği bu hikâye ve Rüküddevle'nin sözlerinden yola çıkarak Rüküddevle'nin Şîâ'nın İsnâaşeriyye fırkasına mensup olduğunu belirtmektedir.¹³³⁰

Rüküddevle konusunda bir parantez açacak olursak, onun sarayında himaye ettiği İbn Bâbeveyh'in Şîâ'nın İsnâaşeriyye fırkasına mensup olması ve bundan dolayı İsmâilîyye, Zeydiyye ve Mu'tezile gibi diğer Şîî fırkaları tenkit etmesi ve bunun Rüküddevle nezdinde kabul görmesi gibi etkenler göz önünde bulundurulduğunda onun Şîâ'nın İsnâaşeriyye fırkasına karşı müsbet düşünceler beslediğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Araştırma eserleri Büveyhîler'in en güçlü hükümdarlarından olan Adudüdevle'nin de babası gibi Şîâ'nın İsnâaşeriyye fırkasına mensup olduğunu belirtmektedirler.¹³³¹ Nitekim Adudüdevle hükümdar olduktan sonra Kербela'ya giderek Hz. Hüseyin'in mezarını ziyaret edip harabe halinde olan ve üzeri tarlaya

¹³²⁸ Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 480; aynı müellif, *Çigûnegî Fermânrevây-i Adudüdevle-yi Deylemî*, 118.

¹³²⁹ İbn Bâbeveyh (Şeyh Sadûk), Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kumî, *Metin ve Tercüme-i Kemâlû'd-dîn ve Tamâmü'n-ni'me*, I, (Trc. Mansûr Pehlivan), İntişârât-i Mescid-i Mukaddes-i Cemkerân, Kum 1382 hş., 171 vdd.

¹³³⁰ Fakîhî, *Çigûnegî Fermânrevây-i Adudüdevle-yi Deylemî*, 118.

¹³³¹ Fakîhî, *Çigûnegî Fermânrevây-i Adudüdevle-yi Deylemî*, 131-132; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İran*, 253.

çevrilen mezarını onararak bir türbe haline getirmişti.¹³³² Aynı şekilde Necef'te bulunan Hz. Ali'nin de türbesini ziyaret ederek türbenin onarılması işiyle de ilgilenmişti.¹³³³ Yine Adudüddевle Âşûrâ matemi merasimi ve Gadîr-i Hum gününün kutlanması gibi törenleri de idame ettirmişti.¹³³⁴ Bunun dışında Adudüddевle'nin İsnâaşeriyye fırkasına mensup olduğunu gösteren bir diğer delilde onun 369 (979-980) yılında Bağdat'ta bulunan ve Aleviler'in nakibi olan Ebû Ahmed el-Musevî ve kardeşi Abdullah ve kâdîlkudât Ebû Muhammed Ubeydullah b. Ahmed b. Ma'rûf'u tevkif ederek onları Fars'a göndermiş olmasıdır.¹³³⁵ Bu bilgiler dışında farklı bir görüşü ileri süren Adam Mez, Adudüddевle'nin Mu'tezile mezhebinin görüşleri doğrultusunda hareket ettiğini belirtmektedir.¹³³⁶

Buraya kadar anlattığımız bilgilerden de anlaşılacağı üzere Büveyhîler'in ilk hükümdarları Şiâ'nın Zeydiyye fırkasına mensup olsalar da zamanla İsnâaşeriyye (İmâmiyye) fırkasına mensup olmaya başlamışlardır. Nitekim bu konuda görüş bildiren Bosworth ve Cahen gibi müverrihler Büveyhîler'in başlangıçta Zeydiyye fırkasına ardından da İsnâaşeriyye fırkasına mensup olduklarını belirtmektedirler.¹³³⁷ Daftary de Büveyhîler'in başlangıçta Şiâ'nın Zeydiyye fırkasına bağlı olduklarını ancak hanedanlıklarını kurduktan sonra İsnâaşeriyye fırkasına eğilim göstermeye başladıklarını, buna rağmen herhangi bir fırkaya bağlanmadan Şiîliği ve Mu'tezileyi desteklediklerini belirtmektedir.¹³³⁸ Türkiye de Büveyhîler üzerine çalışma yapan rahmetli Ahmet Güner de ilk Büvey hükümdarlarının Zeydiyye fırkasına bağlı olduklarını ve sonrasında ise İmâmiyye Şiîliği'ne yakın durduklarını belirtmektedir.¹³³⁹

Büveyhîler'in Şiâ'nın Zeydiyye veya İsnâaşeriyye (İmâmiyye) fırkasına mensup olduklarına dair genel bilgiler bu şekilde olmakla birlikte daha önce de değinildiği gibi

¹³³² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 338; Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, 97; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovsâ-yi Zamân-i İşân*, 464; aynı müellif, *Çigûnegî Fermânrevây-i Adudüddевle-yi Deylemî*, 133; Bozkuş, *Büveyhîler ve Şiîlik*, 146; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 253.

¹³³³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 338; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovsâ-yi Zamân-i İşân*, 464; aynı müellif, *Çigûnegî Fermânrevây-i Adudüddевle-yi Deylemî*, 132-133; Bozkuş, *Büveyhîler ve Şiîlik*, 146; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 253.

¹³³⁴ Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 253.

¹³³⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 780; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 253.

¹³³⁶ Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, 81-252.

¹³³⁷ Bosworth, *Doğuştan Günümüze İslam Devletleri*, 221; Cahen, "Buwayhids or Büyids", *EP*, I, 1352.

¹³³⁸ Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 93.

¹³³⁹ Güner, *Büveyhîler'in Şiî-Sünnî Siyâseti*, 191.

Büveyhîler arasında Şîâ'nın üçüncü bir fırkası olan İsmâîlîyye¹³⁴⁰ de yayılma imkânı bulmuştur. Nitekim Fars-Hûzistân Büveyhîleri'nde Fâtımî İsmâîlîliği, Cibâl Büveyhîleri'nde ise Fâtımî İsmâîlîliği'nin ortaya koyduğu doktrinleri kabul etmeyen Karmâtî İsmâîlîliği¹³⁴¹ belirli bir dönem aralığını kapsayacak şekilde yayılma imkânı bulmuştur.

Bu konuda ilk olarak Fars bölgesine bakacak olursak, bölgedeki ilk Fâtımî İsmâîlîliği'nin propaganda faaliyetleri daha önce de değinildiği gibi Bahâüddeve döneminde başlamış, Sultanüddeve zamanında devam etmiş¹³⁴² ve Ebû Kâlicâr döneminde ise Ebû Nasr el-Müeyyed Fîddîn dâiliginde zirve noktasına ulaşmıştır. Nitekim el-Müeyyed'in bölgede yürüttüğü Fâtımî-İsmâîlî propagandası sonucunda bölgede bulunan pek çok Deylemlî Şîâ'nın bu fırkasını kabul etmişti. Bu gelişmelerle birlikte faaliyetlerini hızlandırıp genişleten el-Müeyyed, Fars-Hûzistân hükümdarı olan Ebû Kâlicâr'ı da Şîâ'nın bu fırkasına dâhil etmişti.¹³⁴³

Cibâl bölgesine bakacak olursak, bölgedeki Karmâtî İsmâîlîliği'nin faaliyetleri IX. yüzyılın ikinci yarısında Halef el-Hallâc adlı dâinin Rey'de Kaim Muahmed b. Abdullâh adına yürüttüğü çalışmalar sonucunda gerçekleşmiştir.¹³⁴⁴ Daha sonra ise İsmâîlîyye'nin itikadî ve fikrî görüşlerini sistematik bir hâl kazandıran ünlü dâisi Ebû Hâtim er-Razî (Ahmed b. Hamdân) Rey ve çevresi olmak üzere Taberistân, Cürcân, Deylem ve Azerbâyecân'da yürüttüğü faaliyetler sonucunda İsmâîlîyye mezhebi bu bölgede bulunan Deylemliler arasında yayılma imkânı bulmuştur. Hatta Deylemliler'in

¹³⁴⁰ İsmâîlîyye; İsmâîl b. Câ'fer es-Sâdık'a nisbet edilerek varlığını günümüze kadar sürdüren Şîi bir mezheptir. Daha fazla bilgi için bkz. Mustafa Öz-Mustafa Muhammed eş-Şek'a, "İsmâîliyye", *DİA*, TDV, Ankara 2001, XXIII, 128.

¹³⁴¹ İfrîkiye'de İsmâîlî esasları çerçevesinde Fâtımî Devleti'nin temellerini atan Ubeydullâh el-Mehdî 286 (899) yılında İsmâîlîliğin önemli merkezlerinden birisi olan Suriye'nin Selemiye bölgesinde imâmetin kendisine ve ecdadına ait bir hak olduğunu ileri sürmek suretiyle İsmâîlî mezhebine inananların beklediği imâmın kendisi olduğunu ileriye sürmüş ve böylece mezhep bünyesinde önemli bir bölünmenin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Nitekim bu iddiaları kabul etmeyen Karmâtîler'in kurucusu olan Hamdân Karmât, Ubeydullâh el-Mehdî'den farklı olarak bölgede kendi adlarına İsmâîlî propagandasını sürdürdüler. Daha fazla bilgi için bkz. Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 144; Abdullah Ekinci, *Ortadoğu'da Marjinal bir Hareket: Karmâtîler*, Odak Yayınları, Ankara 2005, 26; Öz-eş-Şek'a, "İsmâîliyye", *DİA*, XXIII, 128-129.

¹³⁴² Müneymine, *Târîhu 'd-Devleti 'l-Büveyhîyye*, 209; Güner, *Büveyhîler'in Şii-Sünnî Siyâseti*, 210.

¹³⁴³ el-Müeyyed, *es-Sîre*, 16- 43, aynı müellif, *Dîvânü 'l-Müeyyedi*, 26; İbnü'l Belhî, *Fârsnâme*, 119. Krş. el-Hamdani, "Müeyyed-Fi'd-Dîn", *İA*, VIII, 786; Öz "Müeyyed-Fiddîn", *DİA*, XXXI, 486.

¹³⁴⁴ S. M. Stern, "The Early Ismâ'îli Missionaries in North-West Persia and in Khorasan", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies (BSOAS)*, XXIII, London 1960, 56 vdd.; Ekinci, *Ortadoğu'da Marjinal bir Hareket: Karmâtîler*, 192.

önemli liderlerinden olan ve Rey'i ele geçirecek olan Esfâr b. Şîreveyh, onun faaliyetleri sonucunda Zeydiyye fırkasını terk ederek İsmâîlî mezhebine geçmiştir.¹³⁴⁵

Bu kısa girişten sonra İsmâîliyye hareketinin Cibâl Büveyhîleri'nin hâkimiyetinde bulunan bölgelerde yürüttükleri faaliyetlere bakacak olursak, her ne kadar Rey bu hareketin yoğun bir şekilde faaliyet gösterdiği bir merkez olsa da Karmâti İsmâîliliği'ne mensup dâîlerin Cibâl Büveyhîleri zamanında yürüttükleri faaliyetlerin tamamına dair bilgiler kaynaklarda neredeyse yok denilecek kadar azdır. Buna rağmen daha önce de değinildiği gibi Gazneli Mahmûd'un 420 yılının Rebûlâhir ayında (Nisan-Mayıs 1029) Rey şehrini ele geçirmesi¹³⁴⁶ üzerine Abbâsî Halifesi el-Kâdir-Billâh'a gönderdiği fetihnâme bize birkaç bilgi vermektedir.¹³⁴⁷ İbnü'l-Cevzî'nin eserinde tam metin olarak yer alan bu fetihnâmede Gazneli Sultan Mahmûd özetle Rey bölgesini ele geçirip, burada bulunan kâfir Batınîyye (veya İsmâîliyye)¹³⁴⁸ ve günahkâr bid'atçılardan temizlediğini, zira burası onların bütün düşüncelerini rahat ve açık bir şekilde icra ettikleri bir yer olmakla birlikte Bâtınîler'in burada bid'atçı Mu'tezile ile kitap ve sünnete muhalefet eden Rafîzîler¹³⁴⁹ ile birlikte karışık bir halde bulduklarını belirtmektedir. Sultan Mahmûd sözlerinin devamında bunların liderinin Rüstem b. Ali ed-Deylemî yani Mecdüddeve Ebû Tâlib Rüstem b. Rüküddevle olduğunu, Deylemliler'in; Şîî, Rafîzi, Bâtınî veya Mu'tezile olanların bu mezheplerin aşırılıklarına göre cezalandırılacaklarını ve bu mezheplerin inançlarının hangi esaslara dayandığına dair bilgileri verdikten sonra, bölgenin Bâtınîyye'nin daîleri ile Mu'tezile ve Râfîzîler'in

¹³⁴⁵ Stern, "The Early İsmâ'ili Missionaries in North-West Persia and in Khorasan", XXIII, 61-64; Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 443; Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 186; Ekinci, *Ortadoğu'da Marjinal bir Hareket: Karmatîler*, 193; Yusuf Şevki Yavuz, "Ebû Hâtîm er-Râzî," *DİA*, TDV, Ankara 1994, X, 148.

¹³⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 1; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, 637; Fakihî, *Âl-i Büveyh ve Ovezâ-yi Zamân-i İşân*, 312; Âştîyanî-Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İran*, II, 595; Rızâyî, *Târîh-i Deh Hezâr Sâl-i İrân*, II, 306; Kabir, "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", III, 40; Bosworth, "The Political and Dynastic History of The Iranian World (A. D. 1000-1217)", V, 37.

¹³⁴⁷ *Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas*, 404; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 2; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 194; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 104; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, IV, 169. Krş. Fakihî, *Âl-i Büveyh ve Ovezâ-yi Zamân-i İşân*, 313-315; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İran*, 131.

¹³⁴⁸ Batınîyye; nasların zâhirî mânalarını kabul etmeyen ve gerçek anlamları ancak Allah ile ilişki kurabilen "mâsum imâm"ın bilebileceği temel görüşünü savunan aşırı fırkaların ortak adıdır. Ayrıca İsmâîliyye fırkası da uzun bir süre bu isimle yani Bâtınîyye ismiyle anılmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Avni İlhan, "Bâtınîyye", *DİA*, TDV, Ankara 1992, V, 190-193; Öz-eş-Şek'a, "İsmâliyye", *DİA*, XXIII, 130.

¹³⁴⁹ Rafîzî kelimesi başlangıçta Zeyd b. Ali'den ayrılan ilk İmâmîler'e, daha sonra bütün Şîî fırkaları ile Şîî unsurları taşıyan bazı bâtınî gruplarına verilen isimdir. Daha fazla bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Râfîziyye", *DİA*, TDV, Ankara 2007, XXXIV, 396.

önderlerinden temizlendiğini, bunlara ait kitapların da yakıldığını ve böylece Ehl-i Sünnet'in zafer kazandığını belirtmektedir.¹³⁵⁰

Bu bilgiler Rey'in İsmâîliyye için önemli bir merkez olduğunu ortaya koymakla birlikte, fetihnâmede geçen Bâtınîyye ifadesinden kasıt İsmailî dâileri veya Şiâ'nın bu aşırı fırkasına mensup kişilerdir. Nitekim daha önce de değinildiği gibi *Farsnâme*'de o dönemde Bâtınî tabirinin Şiâ'nın İsmâîliyye fırkasına mensup olanlar için kullanıldığı zikredilmektedir.¹³⁵¹

3.3.2.2. Büveyhîler'in Dinî Siyaseti

İran'da Büveyh hâkimiyetinde bulunan bölgelerde Müslümanlar ağırlıkta olmakla birlikte bir önceki başlıkta zikrettiğimiz üzere bu bölgelerde çeşitli dinlere mensup olan insanlarda yaşamaktaydı. Bu yüzden Büveyhîler İran coğrafyasında bulunan bölgeleri ele geçirdikten sonra bölgedeki bu çeşitliliği de göz önünde bulundurarak iktidarlarını sağlama almak ve halk arasında çıkabilecek karışıklıkları engellemek için ilk dönemlerden itibaren dinî açıdan ılımlı bir siyaset izlemeye çalışmışlardır.

Bu konuda ilk olarak Fars bölgesini ele alacak olursak; bölgede daha önce de değinildiği gibi Müslümanlar, Mecûsîler, Hıristiyanlar ve Yahudiler yaşamaktaydı.¹³⁵² Büveyhîler bölgede hâkimiyet kurmaya başladıkları zaman bu dinsel çeşitliliği ve onların mensup oldukları mezhepleri göz önünde bulundurarak bir denge mekanizması sağlamak düşüncesiyle bürokraside farklı dinlere ve inançlara mensup olan insanlara yer vermişlerdir. Nitekim İmâdüddeve Ali b. Büveyh Şîrâz'ı ele geçirdiği zaman kendisine vezir olarak Hıristiyan olan Ebû Sa'd İsrâil b. Musa'yı tayin etmişti.¹³⁵³ Busse bu konuda İmâdüddeve'nin bunu yapmasına neden olan şeyin Fars'ta Sünnîliğin hâkim olması ve bunun sonucunda da Fars'ta bulunan Sünnîler'in Şîî Büveyhîler'e karşı

¹³⁵⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 195-196. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovsâ-yi Zamân-i İşân*, 315 vd.; Güner, *Büveyhîler'in Şîî-Sünnî Siyaseti*, 207-208; aynı müellif, "Büveyhiler Dönemi ve Çok Seslilik", XII, 68.

¹³⁵¹ İbnü'l Belhî, *Fârsnâme*, 119.

¹³⁵² İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, 136; Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 455. krş. Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 291.

¹³⁵³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 280; Hindûşâh es-Sâhibî, *Tecâribü's-Selef*, 223. Krş. Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 226; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İran*, 194.

ayaklanarak Abbâsî hilafetini destekleme endişesi olduğunu belirtmektedir.¹³⁵⁴ Öte yandan bu durum Adudüddeve döneminde de devam etmiştir. Nitekim daha önce de değinildiği gibi Adudüddeve'nin vezirlerinden olan Ebû Mansûr Nasr b. Hârûn aslen Hıristiyan'dı. Adudüddeve, Ebû Mansûr Nasr b. Hârûn'u kendisine yakın tuttuğu gibi, ona; Hıristiyanlar'a ait kilise ve manastırları tamir ettirmek ve Hıristiyan tebaadan fakir olanlara mal dağıtmak hususunda izin vermişti.¹³⁵⁵ Yine Hıristiyan olan Sehl b. Bişr en-Nasrânî de Adudüddeve tarafından Ahvâz amilliğine atanmıştı.¹³⁵⁶

Adudüddeve'nin bölgede bulunan Müslüman tebaaya dair izlediği politika ise bölgede bulunan mezheplere eşit yaklaşma şeklindeydi. Nitekim daha önce de zikrettiğimiz üzere bölgede Hanifiler, Davudîler ve Mu'tezilî taraftarları yaşamaktaydılar. Mukaddesî'ye göre Adudüddeve'de bunlar arasında ayırım yapmadan üç mezhebin de fakihlerine itimat etmekteydi.¹³⁵⁷ Bunun dışında Adudüddeve bölgede Sünnîler ile Şîîler arasında denge siyaseti izlediği gibi, bölgede yaşayan ve farklı inançlara sahip diğer gruplar arasında meydana gelen olaylarda da bu denge politikasını izlemiştir. Nitekim Adudüddeve'nin hükümdarlığı zamanında Şîrâz'da Müslümanlar ile Mecûsîler arasında çarpışmalar meydana gelmiş ve bu çarpışmalar sonucunda Mecûsîler'in evleri yağmalanmakla birlikte kendileri de bir hayli hırpalanmış ve hatta onlardan bir grup öldürülmüştü. Adudüddeve ise bu durumdan haberdar olduğu zaman Şîrâz'a adamlarını göndererek isyanı çıkaran ve karışıklıklara sebep olan kişileri¹³⁵⁸ cezalandırmıştı (369/979-980).¹³⁵⁹

Adudüddeve hükümdarlığı boyunca yukarıda zikrettiğimiz şekilde farklı dinlere ve inanışlara mensup olan tebaasına karşı dengeli ve barışçıl bir siyaset yürütmüştü. Ancak bu durum onun yerine tahta geçen oğlu Şerefüddeve Ebû'l-Fevâris tarafından idame ettirilmedi. Şöyle ki Şerefüddeve Fars-Hûzistân Büveyhîleri tahtına geçtikten

¹³⁵⁴ Busse, "Iran Under The Buyids", IV, 287-288.

¹³⁵⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 788; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 338; Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, 38-63; Fakihî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 488; aynı müellif, *Çigûnegî Fermânrevây-i Adudüddeve-yi Deylemî*, 113; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 254; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 123-178.

¹³⁵⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 728. Krş. Fakihî, *Çigûnegî Fermânrevây-i Adudüddeve-yi Deylemî*, 113.

¹³⁵⁷ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahşenü't Tekâsîm)*, 455.

¹³⁵⁸ *el-Kâmil*'in Türkçe tercümesinde bu kısım sehven "Mesûsîler'in cezalandırıldığı" şeklinde tercüme edilmiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 342.

¹³⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, (Neşr. Muhammed Yûsuf ed-Dakkâr), 390; Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, 52; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İnan*, 243.

sonra babasının Şîrâz'da Sünnîler ile Şîîler ve Müslüman olmayan diğer gruplar arasında yürüttüğü barışçıl siyaseti terk ederek bölgede Şîîler'i desteklemeye başlamış ve bu doğrultuda babasının veziri olan Ebû Mansûr Nasr b. Hârûn'u öldürerek, onun yerine Şîî olan Ebû'l Kâsım el-Alâ b. Hasan'ı vezirlik makamına atamıştı. Bunun dışında daha önce de değinildiği gibi Adudüdevle tarafından Fars'a sürülen Aleviler'in nakibi Ebû Ahmed el-Musevî'yi Bağdat'a geri getirerek Adudüdevle tarafından müsadere edilen mallarını da kendisine geri vermişti.¹³⁶⁰

Büveyhîler'in Fars'ta yürüttükleri siyasete dair son bilgi ise Ebû Kâlicâr dönemine aittir. Ebû Kâlicâr döneminde Fars'ta Fâtımî-İsmâîlî propagandasını yürüten el-Müeyyed Fîddîn, *es-Sîre* ve *Dîvânü'l-Müeyyedi* adlı eserlerinde Fars bölgesinde Deylemliler'in Hıristiyanlar (metinde el-Nasârâ şeklinde geçmektedir)'in ve Yahudiler'in dini ibadetlerini yerine getirirken herhangi bir baskıyla karşılaşmadıklarını, kilise ve manastırlara serbestçe gidebildiklerini kaydetmektedir.¹³⁶¹

Cibâl bölgesine bakacak olursak, bölgede Sünnîler ve Şîîler'in yanı sıra başka dinlere ve inançlara mensup insanlarda yaşamaktaydı. Büveyhîler Fars'ta olduğu gibi Cibâl bölgesinde de bölgedeki bu çeşitliliği göz önüne alarak farklı inanışlara sahip olan halk arasında barışçıl ve dengeleyici bir siyaset yürütmeye çalışmışlardır. Nitekim Bunu ilk dönemlerden itibaren görmek mümkündür. Şöyle ki Rûknüdevle bölgeyi ele geçirdiği zaman her ne kadar daha önce de değinildiği gibi Şîâ'nın İsnâaşeriyye (İmâmiyye) fırkasına mensup olsa da Sünnîler ile Şîîler arasında dengeli bir siyaset yürütmeye çalışmıştı. Örneğin Rûknüdevle Şîîler'in ağırlıkta olduğu Kum şehrinde bulunan Şîîler'in cuma günleri camiye gitmeleri ve caminin masraflarını ödemeleri doğrultusunda emir vermişti. Bunun nedeni ise Şîîler'in Abbâsî halifesi adına okunan resmi hutbeden nefret etmeleri ve bundan dolayı cuma günlerinde camiye gitmemeleriydi.¹³⁶² Bu arada Şîîler'in bu tepkisine rağmen Şîî olan Rûknüdevle hutbede hiçbir değişiklik yapmayarak Abbâsî hilafetini tanımaya devam etmiştir. Ayrıca Rûknüdevle kardeşleri İmâdüdevle ve Muizzüdevle bastırıldığı paralarda adlarının

¹³⁶⁰ Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 254.

¹³⁶¹ el-Müeyyed, *es-Sîre*, 9; aynı müellif, *Dîvânü'l-Müeyyedi*, 24. Krş. Güner, *Büveyhîler'in Şîî-Sünnî Siyâseti*, 213.

¹³⁶² Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 397-412; Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, 80; Busse, "Iran Under The Buyids", IV, 288; Güner, "Büveyhîler Dönemi ve Çok Seslilik", XII, 68.

yanı sıra bu paralarda Abbâsî halifelerinin isimlerine de yer vermekteydiler.¹³⁶³ Yine Rûknüddeve döneminde 345 (956-957) yılında İsfahân şahnesinin Kum ahalisinden olan adamlarından birisi sahâbeye küfretmiş ve bunun üzerine İsfahân halkı ayaklanarak Sevâd halkının da desteğiyle şahnenin evini muhasara altına almışlardı. Bununla birlikte meydana gelen çarpışmalarda ölen ve yaralananlar olmuş ve ayrıca ticaret yapmak üzere İsfahân'da bulunan Kumlu tüccarların malları da yağmalanmıştı. Rûknüddeve ise durumdan haberdar olunca bu olayda suçu olan kişilerin yakalanmasını ve mallarının da müsadere edilmesini emretmişti.¹³⁶⁴

Cibâl bölgesinde Rûknüddeve'nin yürüttüğü bu siyaseti Müeyyidüddeve b. Rûknüddeve de yürütmüştür. Bu dönemde özellikle Kazvîn ile ilgili es-Sâhib b. Abbâd'ın *Resâil*'inde yer alan üç belge Büveyhîler'in Sünnîler ile Şîîler ve diğer farklı inançlar arasında sağlamaya çalıştıkları dengeye dair bize net bilgiler vermektedir. es-Sâhib b. Abbâd'ın, eserinde yer alan ilk belge Kazvîn valisinin atanmasına dair bir kararnâme olup, bu kararnâmede Müeyyidüddeve b. Rûknüddeve valinin yetki ve sorumluluklarını hatırlatmanın yanı sıra: "Halkın cepheleşip, fitneye düşmemesi için onların üzerinde devlet otoritesini hissettirmek suretiyle onların kendi aralarında kutuplaşması ve birbirlerine karşı düşmanlık beslemeleri engellenmiş olur. Zira halkın farklı mezheplere mensup olmalarından dolayı karşı karşıya gelmesi engellendiği zaman herkesin ahiretine yönelik çalışması için uygun ortam hazırlanmış olur. Ancak toplumun hemfikir olduğu ilkelere karşı aykırı bir söz söyleyen kişiler bunun dışında tutulur. Mezhep ve dinî görüşlere dair ortaya çıkan olumsuz bir durumu araştırıp soruşturmak ve uygun bir şekilde cezalandırmak halka değil Sultan'a yani devlete düşer. İnsanlar arasında fitne ateşini yakıp, ayrılık okunu atarak dikilen bu ışığı ve yazılan bu örneğe muhalif davrananlar kendileri ile beraber yardımcıları için ibret olacak ve kardeşlerinin

¹³⁶³ İsmâil Galip, *Müze-i Hümayûn Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye Kataloğu*, 341 vdd; Miles, *The Numismatic History of Rayy*, 155 vdd.; Artuk-Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, I, 327 vdd.; Bağbidî, *Sikkehây-i İnan der Dovre-yi İslâmî*, 507 vdd. Ayrıca bkz. Busse, "Iran Under The Buyids", IV, 288.

¹³⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 174; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elfî*, III, 1864. Krş. Güner, *Büveyhîler'in Şîî-Sünnî Siyâseti*, 241-242; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 257.

de yok olmasına neden olacak sonuçlarla karşılaşılır. Zira dinde zorlama yoktur” diyerek valiye tembihte bulunmaktadır.¹³⁶⁵

Kazvîn’e dair es-Sâhib b. Abbâd’ın eserinde yer alan ikinci belge Kazvîn’de Hz. Ali’nin soyundan gelen bazı şerîfler ile diğer bir topluluk arasında mezhepsel farklılıklardan kaynaklı meydana gelen olaylar üzerine es-Sâhib’in iki şerîfe yazdığı mektuptur. Abbâd bu mektubunda özetle Kazvîn’de meydana gelen anlaşmazlık ve kavgaların sona erdirilmesi için şerîflere çaba göstermeleri gerektiğini, zira uzlaşma ve anlaşmanın sadece iki mezhep arasında tesis edilmediğini aynı zamanda iki farklı din arasında bile dayanışma tesis edebileceğini belirtmiştir.¹³⁶⁶

Kazvîn’e dair es-Sâhib b. Abbâd’ın eserinde yer alan üçüncü belge ise Kazvîn’de halk arasında mezhepsel kavgaların yeniden baş göstermesi üzerine es-Sâhib’in yazdığı bir mektuptur. es-Sâhib, muhatabına kardeşim olarak hitap ettiği bu mektubunda özetle mezhepsel farklılıklardan dolayı meydana gelen olayların halka zarar verdiğini, bu olayların körüklenme nedeni ise halkın ileri gelenlerinden bir grup ile onlara eşlik eden ayak takımı olduğunu vurgulamaktadır. Bu yüzden sorunun halledilmesi için olayları çıkartan liderlerin bir araya getirilerek mektubun onlara okunması ve bunu yapmasındaki amacın ise onların huzur içinde bir arada yaşamalarını sağlamak olduğunu belirtmektedir. es-Sâhib b. Abbâd sözlerinin devamında bir topluluğun ister doğru ister yanlış olsun seçtiği bir mezhep ve inanıştan dönmeye zorlanamayacağını zira halk arasında mezhepsel farklılıklar en baştan beri var olan bir husus olduğunu ve durumun kıyamet gününe kadar da devam edeceğini belirtmektedir. Bunun dışında es-Sâhib b. Abbâd mektupta: “Sultân (devlet) sadece herkesin seçtiğine başkalarına zarar vermeden bağlanmasını ve tercih ettiği ile baş başa kalarak diğerlerine bir kötülük yapmamasını emretmektedir” demekle Büveyhîler’in bu devirde fark inançlar arasında nasıl bir tutum sergilediğini özetle ortaya koymaktadır.¹³⁶⁷

¹³⁶⁵ es-Sâhib b. Abbâd, *Resâilü’s Sâhib b. Abbâd*, 50. Krş. Güner, *Büveyhîler’in Şîî-Sünnî Siyâseti*, 242; Mottahedeh, “Administration in Buyid Qazwîn”, 36-37.

¹³⁶⁶ es-Sâhib b. Abbâd, *Resâilü’s Sâhib b. Abbâd*, 91-92. Krş. Güner, *Büveyhîler’in Şîî-Sünnî Siyâseti*, 242-243

; Roy Mottahedeh, “Administration in Buyid Qazwîn”, *Islamic Civilisation 950-1150*, (ed. D.S. Richards), Oxford 1973, 28

¹³⁶⁷ es-Sâhib b. Abbâd, *Resâilü’s Sâhib b. Abbâd*, 92-93. Krş. Güner, *Büveyhîler’in Şîî-Sünnî Siyâseti*, 243-244; Mottahedeh, “Administration in Buyid Qazwîn”, 37-38.

Büveyhîler'in bölgedeki bu siyaseti Müeyyidüddeve'nin ardından iktidarı ele geçiren Fahrüddeve b. Rüknüddeve döneminde de sürdürülmüştür. Nitekim daha önce e değinildiği gibi Fahrüddeve oğlu Mecdüddeve'nin eğitimi için dil ve edebiyat âlimi olan ve aynı zamanda Şafîi olan Ebû'l-Hüseyn İbn Fâris'i görevlendirmişti.¹³⁶⁸ Bu arada Ebû'l-Hüseyn İbn Fâris, Rey'de kaldığı süre zarfında Şâfi'i yken ömrünün sonuna doğru Mâlikî olmuş ve bunun nedeni kendisine sorulduğu zaman: "Mâlikî mezhebi dışında Rey'de bütün görüş ve mezheplerin temsil edildiğini, bundan dolayı bölgede Mâlikî mezhebini temsil etmek için bu mezhebe geçtiğini" belirtmektedir.¹³⁶⁹

Hem es-Sâhib b. Abbâd'ın eserinde yer alan bilgiler hem de Ebû'l-Hüseyn İbn Fâris'e atfedilen bu sözler incelendiğinde Büveyhîler'in Rey'de farklı din ve mezheplere inanan insanlar arasında sağduyuyu hâkim kılmaya çalıştıklarını ve bunun sonucunda da bölgede farklı inanışlara mensup insanların kendilerini rahatça ifade edebildiği anlaşılmaktadır.

3.3.3. İmar Faaliyetleri

Büveyhîler İran coğrafyasında hâkimiyet kurduktan sonra özellikle Adudüddeve zamanında bölgeyi sosyal ve ekonomik anlamda mamur hale getirmek için pek çok imar faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Biz de bu başlık altında Büveyhîler döneminde başta Fars bölgesi olmak üzere Hûzistân, Cibâl ve Kirmân bölgelerinde yapılan bu imar faaliyetlerine dair bilgileri zikredeceğiz.

3.3.3.1 Fars ve Hûzistân'daki İmar Faaliyetleri

İlk olarak Fars bölgesinde gerçekleştirilen imar faaliyetlerine bakacak olursak, bu konuda göze çarpan ilk çalışma Cibâl Büveyhîleri hükümdarı olan Rüknüddeve'nin 351 yılında¹³⁷⁰ Şîrâz'da yaptırdığı ve "Kanât-i Rüknebâd" ismiyle zikredilen yer altı su

¹³⁶⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erîb*, I, 411; Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, VIII, 209; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 319; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 258; Cheneb, "İbn Fâris", *İA*, V/2, 732; Tural, "İbn Fâris", *DİA*, XIX, 479.

¹³⁶⁹ İbnü'l-Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elîbbâ fi Tabakâti'l-Üdebâ*, Neşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm, Dârü'l-Fikri'l-Arâbî, Kahire 1998, 278; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erîb*, I, 411; Cheneb, "İbn Fâris", *İA*, V/2, 732; Tural, "İbn Fâris", *DİA*, XIX, 480.

¹³⁷⁰ Mîrzâ H. Fesâî, *Fârsnâme-yi Nâsırî*, I, 94. Krş. Ali Ekber Dihhudâ, "Rüknebâd", *Lugatnâme-yi Dihhudâ*, (Haz. Muhammed Muîn-Seyyid Ca'fer Şehîdî), Mu'essese-i İntişârât ve Çâp-i Dânişgâh-i Tahran, Tahran 1377 hş., VIII, 12216.

kanalının inşasıdır.¹³⁷¹ Daha sonraları ise Rüküddevle'nin oğlu Adudüdevle Fars'ta kendi iktidarı zamanında Fars bölgesini sosyal ve ekonomik anlamda mamur hale getirmek için bölgede pek çok yapı inşa ettirmiştir. Bu yapıların başında ise Kerd-i Fennâhüsrev (“Sûku'l-Emîr” yani “Emîr Çarşısı”), Fennâhüsrev Hurre, Bend-i Adudî (veya Bend-i Emîr), Havz-i Adudî, Şîrâz'da yaptırdığı ihtişamlı sarayı, Dârü'ş-şifâ-i Adudî (Bîmâristân-i Adudî), dağın tepesine yaptırdığı bir kale ve filler için yaptırdığı Filhâne-yi Adudî gelmektedir. Bu yapılara dair bilgiler ise şu şekildedir:

Kerd-i Fennâhüsrev: Bu yer Adudüdevle'nin Şîrâz'ın yarım fersah güneyinde inşa ettirdiği bir şehirdi.¹³⁷² en-Nüveyrî'nin es-Sâbî'den naklen kaydettiği bilgilere göre inşasına 22 Rabülevvel 353 (9 Nisan 964) tarihinde başlanılan bu şehir için Adudüdevle tarafından yirmi milyon dirhem tutarında harcama yapılmıştır.¹³⁷³ Büyük bir meblağ harcanarak yapılmış olan bu yer başlangıçta Adudüdevle'nin askerleri için ordugâh olarak kullanılmaktaydı.¹³⁷⁴ Ancak askeri amaç için kullanılan bu yer kısa zamanda gelişerek bir şehir haline gelmişti. Nitekim Adudüdevle şehri inşa ettikten sonra 4 fersahlık bir uzaklıktan kanallar açarak kemerler vasıtasıyla şehre su getirerek şehir ve etrafının mamur olmasını sağlamıştı. Ayrıca bu su kanallarıyla birlikte şehrin çevresinde 1 fersah eninde bahçeler de inşa edilmişti.¹³⁷⁵

Bunun dışında Adudüdevle farklı bölgelerden yün, ipek ve elbise imalatçıları getirerek, bunların sanatlarını icra edebilmeleri için bu şehirde büyük bir çarşı ve bu

¹³⁷¹ Müstevfî Kazvîni, *Nüzhetü'l Kulûb*, 115; Mîrzâ H. Fesâi, *Fârsnâme-yi Nâsîrî*, I, 94. Krş. Strange, *The Lands of The Eastern Caliphate*, 250; Gaston Wiet, “Les Travaux D'utilité Publique Sous le Gouvernement des Buyides”, *Arts Asiatiques*, Tome: XXI, Paris 1970, 3; Dihhudâ, “Rükûnâbâd”, VIII, 12216

¹³⁷² Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahşenü't Tekâsîm)*, 447-448; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV, 450; Kazvîni, *Âsâru'l-Bilâd*, 244; Hamdullâh Müstevfî, *Nüzhetü'l Kulûb*, 124; Zerkûb-ı Şîrâzî, *Şîrâznâme*, 34; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 128; Strange, *The Lands of The Eastern Caliphate*, 250; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 593; aynı müellif, *Çigûnegî Fermânrevây-i Adudüdevle-yi Deylemî*, 141; Wiet, “Les Travaux D'utilité Publique Sous le Gouvernement des Buyides”, XXI, 6; Donal S. Whitcomb, “The Fars Hoard: A Buyid Hoard From Fars Province Iran”, *Museum Notes*, 1976, XXI, 170.

¹³⁷³ en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 128. Krş. Güner, “Büveyhîler'den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)”, 170. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 593. Şehrin kuruluş tarihi için ayrıca bkz. Kazvîni, *Âsâru'l-Bilâd*, 245.

¹³⁷⁴ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahşenü't Tekâsîm)*, 448; İbnü'l Belhî, *Fârsnâme*, 132; Kazvîni, *Âsâru'l-Bilâd*, 245; Hamdullâh Müstevfî, *Nüzhetü'l Kulûb*, 124; Zerkûb-ı Şîrâzî, *Şîrâznâme*, 34. Krş. Busse, “Iran Under The Buyids”, IV, 281; Güner, “Büveyhîler'den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)”, 168.

¹³⁷⁵ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahşenü't Tekâsîm)*, 448. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 593; Güner, “Büveyhîler'den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)”, 168.

çarşının içinde pazarlar inşa ettirmişti.¹³⁷⁶ Halk arasında “Sûku’l-Emîr” (Emîr Çarşısı)¹³⁷⁷ adını taşıyan bu çarşı¹³⁷⁸ ve burada bulunan pazarlardan Adudüdevle’nin hazinesine yılda 16¹³⁷⁹ veya 20 bin dinar girdiği kaydedilmektedir.¹³⁸⁰ Ayrıca Adudüdevle burada bir darphane de inşa ettirmişti.¹³⁸¹ Tüm bu gelişmeler sonucunda Kerd-i Fennâhüsrev askeri özelliğinin yanı sıra dokuma ve ticaret merkezi olarak da ön plana çıkan bir şehir özelliğini kazanmıştır.¹³⁸²

Öte yandan Adudüdevle şehrin açılış gününü ve şehre su getirme gününü bayram olarak ilan etmiş¹³⁸³ ve bu günlerin her birine de Ceşn-i Kerd-i Fennâhüsrev adı verilmiştir.¹³⁸⁴ Şehrin inşasına başlanan günün kutlanması için 333 (Yezdigerd takvimine göre) yılı Abân ayının Hürmüz günü,¹³⁸⁵ şehre su getirilen günün kutlanması için de Ferverdîn ayının Serûş günü ihdas edilmişti. Ayrıca her iki bayramda da bir hafta süren

¹³⁷⁶ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü’t Tekâsım)*, 448; Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Büldân*, IV, 450; Kazvîni, *Âsârü’l-Bilâd*, 245; Strange, *The Lands of The Eastern Caliphate*, 250; Fakihî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 593; aynı müellif, *Çigûnegî Fermânrevây-i Adudüdevle-yi Deylemî*, 141; Wiet, “Les Travaux D’utilité Publique Sous le Gouvernement des Buyides”, XXI, 6.

¹³⁷⁷ Sûku’l-Emîr’in (Kerd-i Fennâhüsrev) inşasına dair Mehâsin-i İsfahânî’de özetle şu bilgiler yer almaktadır: Adudüdevle henüz çocukken İsfahân’da bulunduğu zamanlarda burada her Nevruz’da çeşitli pazarların kurulduğunu ve İsfahân halkının bu pazarlarda alış-veriş yaptığını, ayrıca bu günde panayırların düzenlendiğine şahit olmuştu. Bu yüzden kendisi büyüyüp Fars’a hâkim olunca çocukluğunda İsfahân’da gördüğü bu Nevruz kutlamalarının etkisiyle, buna benzer bir kutlamanın Şîrâz ve çevresinde de yapılması için emir vermiş ve bunun içinde Sûku’l-Emîr’i inşa ettirmiştir. Bkz. Hüseyin b. Muhammed b. Ebü’r-Rızâ Âvî, *Tercüme-i Mehâsin-i İsfahânî*, Neşr. Abbâs İkbâl Âştîyânî, Sâzmân-i Ferheng-i Tefrîh-i Şehrdâr-i İsfahân, İsfahân 1385 hş., 40-41. Krş. Fakihî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 594; aynı müellif, *Çigûnegî Fermânrevây-i Adudüdevle-yi Deylemî*, 142.

¹³⁷⁸ Hamdullâh Müstevfî, *Nüzhetu’l Kulûb*, 124; Fakihî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 594; aynı müellif, *Çigûnegî Fermânrevây-i Adudüdevle-yi Deylemî*, 141-142; Whitcomb, “The Fars Hoard”, XXI, 170.

¹³⁷⁹ İbnü’l Belhî, *Fârsnâme*, 132; Zerkûb-ı Şîrâzî, *Şîrâznâme*, 34. Krş. Güner, “Büveyhîler’den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)”, 168.

¹³⁸⁰ Hamdullâh Müstevfî, *Nüzhetu’l Kulûb*, 124. Krş. Strange, *The Lands of The Eastern Caliphate*, 250; Whitcomb, “The Fars Hoard”, XXI, 170; Güner, “Büveyhîler’den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)”, 168.

¹³⁸¹ Strange, *The Lands of The Eastern Caliphate*, 250; Whitcomb, “The Fars Hoard”, XXI, 170. Bu arada bu darphanede basılan paralar; Hicri 355, 356, 361-362-363, 380-381-382 yıllarında basılmıştır. Bkz. Whitcomb, “The Fars Hoard”, XXI, 230 vdd.

¹³⁸² Güner, “Büveyhîler’den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)”, 168.

¹³⁸³ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü’t Tekâsım)*, 448; el-Bîrûnî, *Maziden Kalanlar (el-Âsâr el-Bâkiye)*, 221; Kazvîni, *Âsârü’l-Bilâd*, 245; İbnü’l Belhî, *Fârsnâme*, 132; Strange, *The Lands of The Eastern Caliphate*, 250; Fakihî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 593; aynı müellif, *Çigûnegî Fermânrevây-i Adudüdevle-yi Deylemî*, 141; Busse, “Iran Under The Buyids”, IV, 540.

¹³⁸⁴ el-Bîrûnî, *Maziden Kalanlar (el-Âsâr el-Bâkiye)*, 221. Krş. Fakihî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 594-595; Güner, “Büveyhîler’den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)”, 168.

¹³⁸⁵ Yâkût el-Hamevî, Bayram günü olarak 22 Rebîülevvel 354 (28 Mart 965) tarihini vererek Adudüdevle’nin bu tarihte şehre geldiğini kaydetmektedir. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Büldân*, IV, 450.

panayırlar kurulur ve insanlar yiyip, içip, eğlenmek için bu panayırlarda bir araya gelirlerdi.¹³⁸⁶

Kerd-i Fennâhüsrev, Adudüdevle dönemi boyunca canlılığını korumuş, ancak onun ölümünden sonra Fars-Hûzistân tahtına geçen halefleri şehre gerekli olan önemi vermemişlerdi. Bu durum ise şehirde bulunan nüfusun azalmasına yol açmış ve bunun sonucunda da şehir zamanla bir harabe haline gelmeye başlamış ve burada bulunan çarşı da kapanmıştır.¹³⁸⁷

Bend-i Adudî (veya Bend-i Emîr): Kaynaklarda Bend-i Adudî, Bend-i Emîr, Fennâhüsrev Hurre¹³⁸⁸ ve Rustâk-i Adudî¹³⁸⁹ isimleriyle zikredilen bu yapıt Adudüdevle döneminde ziraatı geliştirme gayesiyle inşa edilen bir barajdır.¹³⁹⁰ Kaynaklarda geçen bilgilere göre Adudüdevle Fars bölgesinde bulunan, kurak ve tarıma elverişli olmayan Yukarı Kirbâl (Kurbâl) bölgesini tarıma elverişli bir hâle getirmek için bölgeden geçen Kûr Nehri¹³⁹¹ üzerine bir baraj yaptırmıştı.¹³⁹² Makdisî; Adudüdevle tarafından Kûr Nehri üzerine yapılan bu barajın temelini bakırdan yapıldığını ve suların burada birikerek yükselmesini değerlendirmek üzere barajın her iki tarafına on adet değirmen yapıldığını ve bu değirmenlerin Fars bölgesinin harikalarından birisi olduğunu, ayrıca burada Adudüdevle tarafından üç yüz köyü sulayabilecek kapasiteye sahip olan kanalların açıldığını kaydetmektedir.¹³⁹³ Baraj

¹³⁸⁶ el-Bîrûnî, *Maziden Kalanlar (el-Âsâr el-Bâkiye)*, 221-222. Krş. Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 595; Güner, “Büveyhiler’den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)”, 168-169. Ayrıca bkz. Kazvînî, *Âsârü'l-Bilâd*, 245.

¹³⁸⁷ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 448; Zerkûb-ı Şîrâzî, *Şîrâznâme*, 132-133. Krş. Strange, *The Lands of The Eastern Caliphate*, 250; Wiet, “Les Travaux D'utilité Publique Sous le Gouvernement des Buyides”, XXI, 7; Fakîhî, *Çigûnegî Fermânrevây-i Adudüdevle-yi Deylemî*, 141.

¹³⁸⁸ Strange, *The Lands of The Eastern Caliphate*, 277.

¹³⁸⁹ en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 128. Krş. Güner, “Büveyhiler’den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)”, 170.

¹³⁹⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III, 230; Hamdullâh Müstevfî, *Nüzhetü'l Kulûb*, 124; İbnü'l Belhî, *Fârsnâme*, 151; Zerkûb-ı Şîrâzî, *Şîrâznâme*, 32. Krş. Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 788; aynı müellif, *Çigûnegî Fermânrevây-i Adudüdevle-yi Deylemî*, 143.

¹³⁹¹ İbnü'l Belhî, bu nehrin debisinin yüksek olduğunu ve hızlı bir şekilde aktığından dolayı nehir suyunun tarım arazilerini sulama amaçlı kullanılmadığını kaydetmektedir. Bkz. İbnü'l Belhî, *Fârsnâme*, 151.

¹³⁹² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III, 230; İbnü'l Belhî, *Fârsnâme*, 151; İbnü'l Belhî, *Fârsnâme*, 32-33; Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti* 505; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 789; aynı müellif, *Çigûnegî Fermânrevây-i Adudüdevle-yi Deylemî*, 143; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 306-307. Ayrıca bkz. Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elft*, III, 1940.

¹³⁹³ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 460; Strange, *The Lands of The Eastern Caliphate*, 277; Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, 505; Wiet, “Les Travaux D'utilité Publique Sous le Gouvernement des Buyides”, XXI, 6; Güner, “Büveyhiler’den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)”, 169.

hakkında bilgi veren İbnü'l Belhî ise barajda kullanılan malzemelerden bahsettikten sonra barajın duvarlarının iki atlıının yan yana geçmesine imkân verecek genişlikte yapıldığını kaydetmektedir.¹³⁹⁴ Ayrıca barajın debisi yükseldiği zaman artan suyun tahliyesi için baraja bir kapak da ilave edilmiştir.¹³⁹⁵ Bu gelişmeler sonucunda suya kavuşan Yukarı Kirbâl bölgesi Adudüdevle tarafından muhtelif bölgelerden getirilin çiftçilerin burada kurulan ve sayısı üç yüzü bulan¹³⁹⁶ köylerde iskân edilmesiyle birlikte mamur bir yer haline gelmiştir.¹³⁹⁷ Nitekim *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*'da geçen bilgilere göre Adudüdevle zamanında Yukarı Kirbâl bölgesinde her yıl yedi yüz bin harvâr (eşek yükü)¹³⁹⁸ yani yaklaşık olarak yetmiş milyon ton tahıl hasat edilmekteydi.¹³⁹⁹

Öte yandan Adudüdevle'nin yaptırdığı ve inşa edildiği dönemde bir mühendislik harikası olarak kabul edilen bu eser daha sonraki dönemlerde de İslâm tarihinde benzeri bulunmayan bir eser olarak önemini korumuş ve varlığını "Bend-i Emîr" ismiyle günümüze kadar sürdürmüştür. Bu arada Bend-i Emîr'in günümüze kadar gelen kısımlarına dair bir resim çalışmamızın ekler kısmında verilmektedir.

Havz-i Adudî: Bu yapıt Adudüdevle tarafından İstahr Kalesi'nin su ihtiyacını karşılamak amacıyla bu kalenin yakınlarında yaptırılan bir su sarnıcıdır. Kaynaklarda geçen bilgilere göre İstahr Kalesi'ne yakın bir dere bulunmaktaydı ve Adudüdevle de kalenin su ihtiyacını gidermek için derinliği yüksek olan bu derenin önüne taş ve kireçten yapılmış, aynı zamanda pamuklu bez ve balmumu ile tahkim edilmiş bir set çekerek sarnıcı meydana getirmiştir.¹⁴⁰⁰ Dört tarafı da dağlarla çevrili olan¹⁴⁰¹ ve

¹³⁹⁴ İbnü'l Belhî, *Fârsnâme*, 152. Krş. Wiet, "Les Travaux D'utilité Publique Sous le Gouvernement des Buyides", XXI, 6; Güner, "Büveyhîler'den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)", 169.

¹³⁹⁵ Güner, "Büveyhîler'den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)", 169 (Adam Metz, el-Hadâratu'l-İslâmiyye, 169'dan naklen)

¹³⁹⁶ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 460; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III, 230; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 128. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovsâ-yi Zamân-i İşân*, 789; Güner, "Büveyhîler'den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)", 169.

¹³⁹⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III, 230; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 128; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovsâ-yi Zamân-i İşân*, 789; aynı müellif, *Çigûnegî Fermânrevây-i Adudüdevle-yi Deylemî*, 144; Güner, "Büveyhîler'den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)", 169.

¹³⁹⁸ Ortaçağ İran'ında bir eşek yüküne karşılık kullanılan harvâr hakkında bilgi veren Walther Hinz, bu ağırlığın Adudüdevle döneminde 10 fitr yani 12 menn olarak belirlendiğini, o dönemde menn ağırlığının ise 5/6 kg. olduğunu ve bundan hareketle bir eşek yükünün 100 kg ağırlığında olduğunu ortaya çıktığını kaydetmektedir. Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemler*, 17. Bu arada Hinz'im verdiği bilgilerden yola çıkarsak Yukarı Kirbâl bölgesinde hasat edilen tahıl miktarı zikrettiğimiz şekilde ortaya çıkmaktadır.

¹³⁹⁹ Abdülmuhammed Âyetî, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, 241. Krş. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovsâ-yi Zamân-i İşân*, 789.

¹⁴⁰⁰ İbnü'l Belhî, *Fârsnâme*, 156; Hamdullâh Müstevfî, *Nüzhetü'l Kulûb*, 132; Zerkûb-ı Şîrâzî, *Şîrâznâme*, 33. Krş. Strange, *The Lands of The Eastern Caliphate*, 276; Wiet, "Les Travaux D'utilité Publique Sous

genişliği bir kafız¹⁴⁰² ebadında, derinliği ise on yedi ayak olan bu sarnıcın üst kısmı yirmi¹⁴⁰³ veya otuz üç¹⁴⁰⁴ sütun üzerine oturan bir tavanla kapatılmıştır.¹⁴⁰⁵

Adudüddeve'nin inşa ettirdiği Havz-i Adudî'nin ihtişamını ortaya koymak için İbnü'l Belhî ve Hamdullâh Müstevfi, bin kişinin bir yıl boyunca bu sarnıçtan su içmesi hâlinde sarnıçtaki su seviyesinin bir ayak bile düşmeyeceğini kaydetmektedirler.¹⁴⁰⁶ Yine aynı şekilde Zerkûb-ı Şîrâzî de bu sarnıcın hem sağlamlık bakımından hem de su sızdırmaması bakımından ihtişamını ortaya koymak için bu eserin: "Bend-i Adudî" gibi hayranlık uyandırdığını ve bu hayranlıktan dolayı halk arasında: 'Adudüddeve bir dağ bir deniz üzerine koymuş ve deniz de dağ ile birleştirilmiş' şeklinde bir söylentinin doğmasına neden olduğunu" kaydetmektedir.¹⁴⁰⁷

Dârü's-Şifâ-i Adudî (veya Bîmâristân-i Adudî): Bu yapıt Adudüddeve'nin Şîrâz'da yaptırdığı bir hastanedir.¹⁴⁰⁸ Burayı ziyaret eden Makdisî; bu hastanenin; vakfı, ilaçları ve tecrübeli tabipleriyle meşhur olduğunu kaydetmektedir.¹⁴⁰⁹ Hastaneye dair bilgi veren bir diğer kaynak olan Zerkûb-ı Şîrâzî (ö. 789/1387) ise Adudüddeve'nin bu

le Gouvernement des Buyides", XXI, 7; Fakîhî, *Çigûnegî Fermânrevây-i Adudüddeve-yi Deylemî*, 143. Ayrıca bkz. Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi*, III, 1940.

¹⁴⁰¹ Zerkûb-ı Şîrâzî, *Şîrâznâme*, 33.

¹⁴⁰² Kafız, bir hacim ölçüsü olup, bu ölçü birimi İslâm dünyasında farklılık göstermektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Hınz, *İslâm'da Ölçü Sistemler*, 59 vdd.; Cengiz Kallek, "Kafız", *DİA*, TDV, Ankara 2001, XXIV, 155.

¹⁴⁰³ İbnü'l Belhî, *Fârsnâme*, 156. Krş. Strange, *The Lands of The Eastern Caliphate*, 276; Wiet, "Les Travaux D'utilité Publique Sous le Gouvernement des Buyides", XXI, 7; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 171.

¹⁴⁰⁴ Zerkûb-ı Şîrâzî, *Şîrâznâme*, 33. Krş. Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 171.

¹⁴⁰⁵ İbnü'l Belhî, *Fârsnâme*, 156; Hamdullâh Müstevfi, *Nüzhetü'l Kulûb*, 132; Zerkûb-ı Şîrâzî, *Şîrâznâme*, 33. Krş. Fakîhî, *Çigûnegî Fermânrevây-i Adudüddeve-yi Deylemî*, 143.

¹⁴⁰⁶ İbnü'l Belhî, *Fârsnâme*, 156; Hamdullâh Müstevfi, *Nüzhetü'l Kulûb*, 132. Krş. Strange, *The Lands of The Eastern Caliphate*, 276; Wiet, "Les Travaux D'utilité Publique Sous le Gouvernement des Buyides", XXI, 7; Fakîhî, *Çigûnegî Fermânrevây-i Adudüddeve-yi Deylemî*, 143. Ayrıca bkz. Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi*, III, 1940.

¹⁴⁰⁷ Zerkûb-ı Şîrâzî, *Şîrâznâme*, 33. Krş. Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 171.

¹⁴⁰⁸ İbnü'l Belhî, *Fârsnâme*, 133; Hamdullâh Müstevfi, *Nüzhetü'l Kulûb*, 115; Zerkûb-ı Şîrâzî, *Şîrâznâme*, 33; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi*, III, 1940. Krş. Strange, *The Lands of The Eastern Caliphate*, 250.

¹⁴⁰⁹ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 446-447.

hastaneye kendi mülkünden araziler vakfettiğini ve kendi zamanını kastederek hastanenin hâlâ mamur olduğunu kaydetmektedir.¹⁴¹⁰

Adudüdevle'nin Fars bölgesinde inşa ettirdiği en büyük yapıtlarından birisi de Şîrâz'da yaptırdığı ihtişamlı sarayydı. Bu saray hakkından bize en tafsilatlı bilgiyi Şîrâz'ı ziyaret edip sarayı bizzat gören ve gezen Mukaddesî vermektedir. Mukaddesî'nin Adudüdevle'nin sarayına dair düşünceleri ve verdiği bilgiler ise şu şekildedir: “Bu sarayın bir benzerini ne şarkta ne de garpta görmedim. Sıradan bir insan bu saraya girdiğinde neye uğradığını anlamaz, bilgili bir insan ise onu cennetten bir köşe olarak kabul eder. Sanırım Adudüdevle bu sarayı cennet hakkında duyduğu bazı söylentilere bir örnek teşkil etmek için inşa etmişti. İki katlı olarak inşa edilen bu sarayın ilk katında 1 merhale uzaklıktan gelen bir akarsu bir değirmeni çevirdikten sonra Adudüdevle tarafından yaptırılan şehre doğru akarak bütün mahallelerden geçiyordu. 2 fersahlık bir uzaklıktan gelen başka bir akarsu ise ikinci kata doğru çıkıyor ve keten bezlerinin bulunduğu odalardan sızarak pisliklerden temizlenmiş halde aşağı kısma berrak bir şekilde dökülüyordu. Bunun dışında sarayda senenin gün sayısına uygun olarak üç yüz atmış oda vardı. Bütün odaların dekorasyonu, mobilyaları ve bezekleri birbirinden farklıydı. Adudüdevle bu sarayın çevresinden akarsular geçirmiş, üzerine kubbeler yaptırmış, egzotik meyve ağaçlarının da bulunduğu bağlar bahçeler kurdurmuş ve havuzlar yaptırmıştı”.

Adudüdevle bu sarayın içine birde kütüphane inşa ettirmiştir. Mukaddesî; sarayı gezdiği zaman bu kütüphaneyi de görmüş ve bu kütüphanede kitapların nezaretinden sorumlu bir kişi ile kütüphane anahtarını taşıyan bir memurun görev aldığını ve ayrıca kitapların tasnifi için şehirde bulunan insanlardan bazı kişilerin görevlendirildiğini kaydetmektedir. Yine Mukaddesî; kütüphanelerde bulunan rafların altı ayak uzunluğunda, on zirâ genişliğinde ve ayrıca kenar raflarının olduğunu, dünyanın herhangi bir yerinde bulunan bir yazma eserin, mutlaka bir kopyasının bu kütüphaneye getirildiğini, her odanın kapısına içerde bulunan kitapların isimlerinin yazılı olduğu bir listenin asılı olduğunu, koridorların da abbâdan halılarla kaplı olduğunu,

¹⁴¹⁰ Zerkûb-ı Şîrâzî, *Şîrâznâme*, 33-34. Krş. Wiet, “Les Travaux D'utilité Publique Sous le Gouvernement des Buyides”, XXI, 5; Güner, “Büveyhîler'den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)”, 207. Ayrıca bkz. Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi*, III, 1940.

bunun dışında kütüphanenin kapısında bekçilerin bulunduğunu ve bu bekçilerin izin belgesi olmayan hiç kimseyi içeriye almadıklarını kaydetmektedir.¹⁴¹¹

Adudüddевle döneminde Fars bölgesinde yapılan önemli eserler buraya kadar zikrettiğimiz şekildedir. Bu eserler dışında Mukaddesî; Adudüddевle'nin Şîrâz'da bir dağın tepesine bir kale yaptırdığını ve bu kalenin su ihtiyacını gidermek için bir kuyu kazdığını ve bunun için de büyük meblağlar harcadığını kaydetmektedir.¹⁴¹² Yine Mukaddesî; Adudüddевle'nin Şîrâz'da güzel bir pazarı ve göz alıcı evlerin olduğu bir mahalle kurduğunu ancak bu mahallenin zaman içinde ıssızlaştığını kaydetmektedir.¹⁴¹³

Bu arada daha önce de değinildiği gibi Adudüddевle Şîrâz'da fillerin barınması için "Filhâne-yi Adudî" ismiyle zikredilen bir gonbet (kümbet) de inşa ettirmişti.¹⁴¹⁴ Bunun dışında Adudüddевle Fars'ın başka bir şehri olan ve dokumacılık alanında ön plana çıkan Kâzerûn'da bir bedesten yaptırarak tüccarları ve simsarları buraya toplamıştı.¹⁴¹⁵ Kazvîni'de geçen bilgilere göre bedestene girmenin bedeli 1000 dinardı.¹⁴¹⁶ Mukaddesî ve Yâkût el-Hamevî'nin ifadesiyle bu sayede devlet hazinesine günde 10 bin dirhem girmektedir.¹⁴¹⁷

Büveyhîler döneminde Fars'ta yapılan diğer imar faaliyetlerine bakacak olursak daha önce de değinildiği gibi Samsâmüddевle Ebû Kâlicâr tarafından Selçuklu tehlikesine karşı Şîrâz şehrinin etrafına surlar inşa ettirilmişti.¹⁴¹⁸

¹⁴¹¹ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 464-466. Krş. Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, 209-210; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 433-600; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddевle ve Dönemi (338-372/949-983)", 175. Bu konuda ayrıca bkz. İbnü'l Belhî, *Fârsnâme*, 133-134.

¹⁴¹² Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 463; Wiet, "Les Travaux D'utilité Publique Sous le Gouvernement des Buyides", XXI, 5; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddевle ve Dönemi (338-372/949-983)", 171.

¹⁴¹³ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 447.

¹⁴¹⁴ Zerkûb-ı Şîrâzî, *Şîrâznâme*, 34. Krş. Güner, "Büveyhîler'den Adudüddевle ve Dönemi (338-372/949-983)", 157.

¹⁴¹⁵ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 452; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV, 429; Kazvîni, *Âsâru'l-Bilâd*, 244; Strange, *The Lands of The Eastern Caliphate*, 266; Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, 541; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 307; Wiet, "Les Travaux D'utilité Publique Sous le Gouvernement des Buyides", XXI, 7.

¹⁴¹⁶ Kazvîni, *Âsâru'l-Bilâd*, 244. Bu arada Kazvîni'nin eserini değerlendirip kısmen Türkçeye tercüme eden Murat Ağarı bu sayıyı sehven 1000 dinar olarak vermektedir. Bkz. Murat Ağarı, *Kazvîni ve Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd'ı İnceleme ve Değerlendirme*, Ayışığı Yayınları, İstanbul 2019, 312-434.

¹⁴¹⁷ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 452; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV, 429; Strange, *The Lands of The Eastern Caliphate*, 266; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 307; Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, 541; Wiet, "Les Travaux D'utilité Publique Sous le Gouvernement des Buyides", XXI, 7.

¹⁴¹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 115; Zerkûb-ı Şîrâzî, *Şîrâznâme*, 36; Strange, *The Lands of The Eastern Caliphate*, 250; Wiet, "Les Travaux D'utilité Publique Sous le Gouvernement des Buyides", 12; Mehmet

Hûzistân bölgesine bakacak olursak bu konuda kaynaklarda geçen ilk bilgi Cibâl Büveyhî hükümdarı Rüküddevle'nin Ahvâz'ı doğu ve batı şeklinde iki kısma ayıran Düceyl Nehri üzerinde bulunan Hurrezâ Köprüsü (Kantarâtü'l-Hurre)'nü 150 bin dinar harcayarak yenilemesidir.¹⁴¹⁹ Hûzistân'da imar faaliyetlerinde bulunan bir diğer kişi de Adudüdevle'dir. Mukaddesî'nin kaydettiğine göre Adudüdevle Ahvâz'da bulunan eski bir köprü ve camiyi yıkarak yeniden inşa ettirmişti. Şöyle ki Adudüdevle Ahvâz'ı doğu ve batı şeklinde iki kısma ayıran Düceyl Nehri üzerinde bulunan ve tuğladan yapılmış olan Hinduvân ismiyle zikredilen köprüyü ve onun yanında bulunan camiyi yıkarak yerlerine yeniden bir köprü ve güzel bir cami inşa ettirmişti. Bu arada Adudüdevle yeniden inşa ettirdiği bu köprüye kendi ismini vermek istemişse de halk köprüyü eski ismiyle yani "Hinduvân" ismiyle anmaya devam etmişti.¹⁴²⁰ Bunun dışında Adudüdevle Hûzistân'ın Fars sınırına yakın olan Râmhürmüz şehrinde pazarlar inşa etmişti. Burayı ziyaret eden Mukaddesî; Adudüdevle tarafından inşa edilen pazarların güzel manzaralara sahip olduğunu, bu pazarın zarafet ve temizlik bakımından eşsiz olduğunu, bütün pazarların süslü, nakışlı, yerlerin taş döşemeli ve üstlerinin tenteli olduğunu, ayrıca Manifaturacıların, attarların ve hasırcıların bu pazarlarda bulduklarını kaydetmektedir.¹⁴²¹

3.3.3.2. Cibâl'daki İmar Faaliyetleri

Büveyhîler Cibâl bölgesine hâkim oldukları ilk zamanlarda özellikle Rüküddevle zamanında İsfahân'ın etrafının surlarla çevrilmesi¹⁴²² dışında Cibâl bölgesinde neredeyse hiçbir imar faaliyetinde bulunmamışlardır. Bu konuda bilgi veren Miskeveyh; Rüküddevle'nin diğer Deylemlî emîrlerden faziletçe üstün olmasına

Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, MEB, İstanbul 1976, 33; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 308; Huart, "Ebû Kâlicâr", *İA*, IV, 33.

¹⁴¹⁹ Strange, *The Lands of The Eastern Caliphate*, 245; Seccâdî, "Âl-i Büveyh", *DMBİ*, I, 642; Güner, "Rüküddevle" *DİA*, XXXV, 285.

¹⁴²⁰ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 429. Krş. Strange, *The Lands of The Eastern Caliphate*, 234; Wiet, "Les Travaux D'utilité Publique Sous le Gouvernement des Buyides", XXI, 8; Güner, "Büveyhîler'den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)", 177-178.

¹⁴²¹ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 431. Krş. Strange, *The Lands of The Eastern Caliphate*, 243-244; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovvâ-yi Zamân-i İşân*, 626; Wiet, "Les Travaux D'utilité Publique Sous le Gouvernement des Buyides", XXI, 7-8. Güner, "Büveyhîler'den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)", 174.

¹⁴²² Kaynaklarda geçen bilgilere göre Rüküddevle İsfahân'ın etrafını surlarla çevirmiş ve bu surların toplam uzunluğu 21 bin adımdı. Bkz. Hamdullâh Müstevfi, *Nüzhetü'l Kulûb*, 48. Krş. Charles Barbier de Meynard, *Dictionnaire Géographique, Historique et Littéraire de la Perse et des Contrées Adjacentes, Extrait de Mo'djem el-Bouldân de Yaqout*, Paris 1861, 41; Strange, *The Lands of The Eastern Caliphate*, 204; Wiet, "Les Travaux D'utilité Publique Sous le Gouvernement des Buyides", XXI, 3. Bu arada bu konuda bilgi veren Strange, Rüküddevle yerine sehven Adudüdevle'nin adını vermektedir.

rağmen, yağmacı bir asker gibi hareket ettiğini eline geçen her şeyi ganimet bilip, bunları askerlerin gönlünü hoş tutmak için onlara dağıttığını, buna karşın ülkenin imarı ve halkın refahı için hazineden tek bir dirhem bile çıkmasına rıza göstermediğini ve ele geçecek olan mahsulle yetindiğini kaydetmektedir.¹⁴²³

Rüknüddeve'nin bu tutumuna karşın kendisinden sonra iktidara gelen Fahrüddeve babasının bu tutumunu devam ettirmemişti. Şöyle ki Fahrüddeve Rey'i ele geçirdikten sonra burada bulunan ve daha önceki hükümdarların kaldığı kalede kalmayarak kendisine Rey'de yeni bir kale inşa ettirerek etrafını da yüksek burçlar ve surlarla müstahkem bir hale getirmişti. Bu kale daha sonraları Fahrüddeve'nin adına atfen "Fahrâbâd" ismiyle zikredilmeye başlamıştır.¹⁴²⁴ Fahrüddeve bu eser dışında Rey şehrinde bir de cami yaptırmıştır.¹⁴²⁵

Bu arada Fahrüddeve'nin kardeşi olan Adudüddeve de her ne kadar Fars-Hûzistân Büveyhîler'i tahtında olsa da Fahrüddeve'den önce yönetimi elinde bulunduran Müeyyidüddeve yönetiminde bulunan Cibâl bölgesinde de imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Şöyle ki Adudüddeve; halkın su kanalı, bend ve köprü gibi ihtiyaçlarının yöneticiler tarafından karşılanması gerektiğini belirterek Rey yakınlarında bulunan Nûbehâr köyünden geçen bir nehir üzerine köprü inşa edilmesi için kardeşi Müeyyidüddeve'nin veziri es-Sâhib b. Abbâd'ı görevlendirmişti. es-Sâhib de bu emir doğrultusunda bu bölgede "Kantarâtü'l- Nûbehâr" adında bir köprü inşa ettirmişti.¹⁴²⁶ Bunun dışında Adudüddeve Cibâl bölgesinin bir şehri olan Karmâsîn (Kirmânşâh)'de de imar faaliyetlerinde bulunmuş ve burada güzel bir saray inşa ettirmişti.¹⁴²⁷

Büveyhîler zamanında Cibâl bölgesinde imar faaliyetlerinde bulunan diğer bir kişi de Fahrüddeve'nin eşi Seyyide Hatun'dur. Daha önce de değinildiği gibi Seyyide Hatun eşi öldükten sonra onun yerine tahta geçen oğlu Mecdüddeve'nin yaşının küçük

¹⁴²³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 665-667. Krş. Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, 33; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 161.

¹⁴²⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV, 238. Krş. Meynard, *Dictionnaire Géographique, Historique et Littéraire de la Perse*, 415-416; Strange, *The Lands of The Eastern Caliphate*, 215-216; Wiet, "Les Travaux D'utilité Publique Sous le Gouvernement des Buyides", XXI, 12; Ali Ekber Dihhudâ, "Fahrâbâd", *Lugatnâme-yi Dihhudâ*, (Haz. Muhammed Muin-Seyyid Ca'fer Şehîdî), Mu'essese-i İntişârât ve Çâp-i Dânişgâh-i Tahran, Tahran 1377 hş., XI, 16985.

¹⁴²⁵ Özeydın, "Fahrüddeve", *DİA*, XII, 99.

¹⁴²⁶ es-Sâhib b. Abbâd, *Resâilü's Sâhib b. Abbâd*, 72. Krş. Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 178.

¹⁴²⁷ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 409. Krş. Strange, *The Lands of The Eastern Caliphate*, 187; Wiet, "Les Travaux D'utilité Publique Sous le Gouvernement des Buyides", XXI, 5.

olmasından dolayı onun yerine iktidarı bir süre kendi eline almıştı. Yâkût el-Hamevî'nin kaydettiğine göre Seyyide Hatun bu süre zarfında 394 yılında Rey'de "Seyyidâbâd" isminde bir köy ve içinde de bir köşk kurmuştu.¹⁴²⁸

3.3.3.3. Kirmân'daki İmar Faaliyetleri

Büveyhîler zamanında Kirmân'daki imar faaliyetleri neredeyse yok denilecek kadar azdır ve yapılan eserler ise Adudüddeve dönemine aittir. Bu konuda Mukaddesî'nin kaydettiğine göre Adudüddeve Kirmân bölgesinde bulunan Sircân şehrinde en üst kısmı ahşaptan olup, kendi etrafında dönen bir minare¹⁴²⁹ ve yine bu şehrin Bâbü'l-Hâkim (Hekim Kapısı) beldesinde güzel bir saray inşa ettirmişti.¹⁴³⁰

3.4. EKONOMİK HAYAT

Büveyhîler İran'da hâkimiyet kurdukları ilk dönemlerde Adudüddeve dönemine kadar bölgelerin ekonomik anlamda gelişmesine yönelik sistematik bir çalışma yapmamışlardır. Adudüddeve döneminde ise daha önce de değinildiği gibi ziraatın geliştirilmesi için baraj ve setler inşa edilerek yeni tarım arazileri kullanıma açılmış ve ayrıca ticaretin geliştirilmesi için de yeni çarşılar kurulmuştu. Bu durum ise devletin ve dolayısıyla halkın ekonomik anlamda refah seviyesinin artmasını sağlamıştı. Bu arada Adudüddeve ziraatı geliştirip, ekonomiyi canlandırmak için ziraî alanlar açmanın yanı sıra, başka adımlarda atmıştı. Nitekim Adudüddeve bu doğrultuda Kirmân'ın Fars sınırına yakın olan bir bölgesini meskûn bir hale getirip, burada ziraat yapılmasını sağlamıştı. Bu konuda bilgi veren İbnü'l-Cevzî; Adudüddeve'nin Bâdiye bulunan Şam Araplarından bir topluluğu getirerek Fars ile Kirmân sınırına yerleştirdiğini, bu topluluğun ise burada ziraatla uğraşarak bu bölgeyi mamur bir hale getirdiğini

¹⁴²⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III, 294. Krş. Meynard, *Dictionnaire Géographique, Historique et Littéraire de la Perse*, 331; Wiet, "Les Travaux D'utilité Publique Sous le Gouvernement des Buyides", 12.

¹⁴²⁹ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 473. Krş. Meynard, *Dictionnaire Géographique, Historique et Littéraire de la Perse*, 333; Strange, *The Lands of The Eastern Caliphate*, 301; Wiet, "Les Travaux D'utilité Publique Sous le Gouvernement des Buyides", XXI, 8; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 177.

¹⁴³⁰ Makdisî (Mukaddesî), *Ahsenü't Tekâsîm*, (Neşr. M. J. de Goeje), 464; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 295. Krş. Meynard, *Dictionnaire Géographique, Historique et Littéraire de la Perse*, 333; Strange, *The Lands of The Eastern Caliphate*, 301; Wiet, "Les Travaux D'utilité Publique Sous le Gouvernement des Buyides", XXI, 8; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 177. Bu arada bu kısım *Ahsenü't Tekâsîm*'in Türkçe tercümesinde yer almadığı için konuya dair bilgileri aktarmak için eserin orijinalini kullandık.

kaydetmektedir.¹⁴³¹ Bu konuda bilgi veren bir diğer müverrih olan İbnü'l Belhî ise Fars şehirlerinden olan Tevvec (veya Tevvez)'e dair bilgileri zikrederken bu bölgenin sıcak bir iklime sahip olduğunu ve burada yaşayacak olan insanların bu iklime alışık olmaları gerektiğini bu yüzden de Adudüddeve'nin Şam Araplarından bir topluluğu getirip burada iskân ettirdiğini kaydetmektedir.¹⁴³²

Adudüddeve'nin ziraatı geliştirmek için attığı bir diğer adım da daha önce de değinildiği gibi Kirmân bölgesinde kendisine sorun çıkartan Belûç kavmine mensup insanları bu bölgeden sürerek yerlerine itaatkâr olan ve çiftçilik yapabilen bir grubu buraya yerleştirmesidir. Nitekim Adudüddeve bunu yapmakla bölgenin mamur bir hale gelmesini sağlamıştı.¹⁴³³

hâkimiyetinde bulunan bölgelerde yetiştirilen ve ihraç edilen ürünler ile bu bölgelerden alınan vergi miktarı hakkındaki bilgilere dair ilk olarak Fars bölgesine bakacak olursak; bölge ekonomisi yukarıda bahsettiğimiz gelişmelerin de etkisiyle genel olarak tarım ve dokumacılık alanında gelişmiştir.¹⁴³⁴ Örneğin Errecân'dan pekmez, kaliteli sabun, incir, zeytin, havlu, yün kuşak ve baharat; Târum'dan pekmez, hurma, kırba, şişe, deri gerdel ve geniş yelpaze ihraç edilmekteydi.¹⁴³⁵ Bunun dışında Şîrâz'dan hiçbir yerde benzeri bulunmayan ve Şîrâziye diye tanınan dayanıklı siyah kumaştan yapılan hırka ve paltolar, harmaniye, ipekli kumaş, dantel ve elbise¹⁴³⁶ Sîraf'tan deniz ürünleri, kıymetli madenler, keten peçe, baharat ve terazi; Fesâ'dan da altın işlemeli ipekli kumaş, kaliteli giysiler, kilim, halı, havlu ve örme kumaştan yapılmış çamaşırlar ile hükümdarlar için üretilen ipekli örtüler ve perdeler, Sînz'den nakışlı elbiseler¹⁴³⁷ Dârâbgird'den de kaliteli giysiler ve yer halıları ihraç

¹⁴³¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 291. Krş. Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 170.

¹⁴³² İbnü'l Belhî, *Fârsnâme*, 135. Krş. Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 170; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i İran*, 271.

¹⁴³³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 684-685; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 254; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 591-592; Bosworth, "The Banû Ilyâs of Kirmân (320-57/932-68)", 117-118; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 42-170.

¹⁴³⁴ İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, 152 vdd.; Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 458-459; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, 237-238.

¹⁴³⁵ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 458-459.

¹⁴³⁶ İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, 155; Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 459; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, 239.

¹⁴³⁷ İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, 152-153; Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 458-459; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, 238.

edilmekteydi.¹⁴³⁸ Fars bölgesinin bir diğer önemli ihrac maddesi de Sâbûr, Cûr ve Kûl'da üretilen yağlardı. Bu yağlar ihracatta önemli bir yere sahipti. Burada üretilen yağlar arasında; palmiye yağı, hilâf otu yağı, menekşe yağı, nilüfer yağı, nergis yağı, hurma yağı, susam (süsen, iris) yağı, zambak yağı, mersin yağı, limon yağı, patlıcan yağı ve portakal özü gibi yağlar ihrac edilmekteydi.¹⁴³⁹ İstahrî ve İbn Havkal; bu yağların; deniz yoluyla Mağrip, Endülüs, Fransa, Şam, Mısır, Hindistan ve Çin gibi çeşitli ülkelere ihrac edildiğini kaydetmektedirler.¹⁴⁴⁰

Bölgeden alınan vergi miktarına bakacak olursak bu konuda Mukaddesî'de geçen bilgilere göre Şîrâz'da bir cerib (dekar) buğday ve arpa ekili olan tarım arazisinin vergisi 190 dirhem, bir hurma ağacı ve bir kavun tarlasının arazi vergisi yüz otuz yedi dirhem, bir pamuk tarlasının arazi vergisi yüz elli altı dirhem dört danek (yani dirhemde onda biri), bir üzüm bağının vergisi 1. 425 dirhemdi.¹⁴⁴¹ Vergi miktarına dair bilgi veren bir diğer coğrafyacı olan İbn Havkal'de ise şu bilgiler yer almaktadır: 350 (961) yılında Fars bölgesinden 1 milyon 500 bin dinardan fazla vergi alınmaktadır. Bölgede bulunan Errecân'ın vergileri ise Fars Büveyhîlerin'e bağlı değildi ve bu yüzden bölgenin gelirini vezir Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd almaktaydı. Vezir ise 510 bin dinar tutarındaki bu meblağı Rey'e Rüküddevle'ye hediye olarak göndermekteydi.¹⁴⁴²

Hûzîstân bölgesine bakacak olursak bu konuda Mukaddesî; Hûzîstân bölgesinde ticaretin oldukça canlı olduğunu, zira Acem ülkelerinde, Irak'ta ve Yemen'de bulunan şekerlerin tamamının bu bölgeden gönderildiğini kaydetmektedir.¹⁴⁴³ Bunun dışında Tüster'den ipekli kumaşlar, yorgan, pamuklu giysi ve bazı meyveler, Sûs'tan şeker, tarım ürünleri hazır giyim ve ipek, Asker-i Mükrem'den de kaliteli ipek feraceler ihrac edilmekteydi.¹⁴⁴⁴

¹⁴³⁸ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 458; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, 238.

¹⁴³⁹ İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, 152; Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 459; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, 237.

¹⁴⁴⁰ İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, 151-152; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, 237.

¹⁴⁴¹ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 466. Krş. Hücçetî, *Târîh, Ferheng ve Temeddun-i İrân der Asr-ı Âl-i Büveyh*, 253.

¹⁴⁴² İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, 242.

¹⁴⁴³ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 434.

¹⁴⁴⁴ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 434; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, 209. Ayrıca bkz. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovsâ-yi Zamân-i İşân*, 772-773.

Bölgeden alınan vergi miktarına bakacak olursak bu konuda bilgi veren Mukaddesî; Hûzistân bölgesinde bulunan Ahvâz'ın yıllık arazi vergisinin 10 milyon dirhem olduğunu kaydetmektedir.¹⁴⁴⁵

Cibâl bölgesinin ekonomik durumuna bakacak olursak bu konuda bilgi veren İstahrî ve İbn Havkal; Cibâl'in önemli şehirlerden meydana geldiğini belirterek bölgedeki ekonomik duruma dair özetle şu bilgileri vermektedirler: "Cibâl bölgesinin önemli şehirlerinden birisi olan Hemedân şehri verimli toprakları sayesinde tarımda ön plana çıkmakta olup, tarımdan elde edilen ürünler ticarete önemli bir yer tutmaktadır".¹⁴⁴⁶ Rey ve Kum, Cibâl bölgesinin bereketli ve mamur şehirleridir.¹⁴⁴⁷ Bölgenin bir diğer şehri olan İsfahân; Yahûdiye ve Medine (Şehristân) adında iki şehirden meydana gelmektedir. İsfahân Cibâl şehirleri arasında toprakları en bereketli, en geniş, halkı en zengin, en kalabalık ve ticarete bölgenin en önemli şehriydi. Nitekim burası bu dönemde Fars, Horâsân, Hûzistân ve Cibâl beldelerinin limanıydı. Zira Cibâl'de en çok mal taşınan yer İsfahân'dı. Buradan attâbi kumaşı, veşâ ve diğer giysiler, ipekli ve pamuklu kumaşlardan yapılan elbiseler Irak'a, Fars'a, Horâsân'a ve diğer şehirlere ihraç edilmekteydi. Bunun dışında burada üretilen safran ve diğer meyveler de Irak'a ihraç edilmekteydi.¹⁴⁴⁸ Ayrıca Nihâvend'de üretilen safran ve meyveler de başta Irak olmak üzere diğer ülkelere ihraç edilmekteydi. Cibâl'in önemli şehirlerinden bir diğeri olan Kazvîn'de ise sağlam ve dayanıklı ağaçlar, üzümler ve diğer tarım ürünleri yetişmekteydi ve bu ürünler sağlıklı ve dayanıklı olduklarından dolayı buradan uzak ülkelere ihraç edilmekteydi.¹⁴⁴⁹

Mukaddesî de Cibâl bölgesinin ekonomik anlamda canlı bir bölge olduğunu, Rey'den hazır elbise, çift düğüm dokumalar, pamuk, çuvaldız ve iç giyim; Kazvîn'den giysi, çorap, deri torba; Kum'dan sandalye gem, eyer, dokuma ve bol miktarda zağferân

¹⁴⁴⁵ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 436. Krş. Hücetî, *Târîh, Ferheng ve Temeddun-i İran der Asr-ı Âl-i Bûveyh*, 253. Ayrıca İbn Havkal (10. Asırda İslâm Coğrafyası, 211) 358 (969) yılında bu bölgenin vergisinin 30 milyon dirhem olduğunu kaydetmektedir.

¹⁴⁴⁶ İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, 184; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, 279.

¹⁴⁴⁷ İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, 186-187; Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 405-406; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, 286-287.

¹⁴⁴⁸ İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, 184-185; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, 280.

¹⁴⁴⁹ İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, 284-285.

(safran); Hemedân ve civarından peynir, elbise, çizme, tilki ve samur kürkü ile zağrefân ve kalay, Surr'dan da cüppe ve giysi ihraç edildiğini kaydetmektedir.¹⁴⁵⁰

Bölgeden alınan vergi miktarına bakacak olursak bu konuda Mukaddesî'de şu bilgiler yer almaktadır: Cibâl bölgesinde bulunan Rey'in arazi vergilerinin toplamı 10 bin dirhem, Dînaver'in 3 milyon dirhem, Kum'un 2 milyon dirhem, Kazvîn, Ebher ve Zencân'ın 1 milyon 628 bin dirhem, Saymara'nın 31 milyon dirhem, Kâşân ve Demâvend'in ise birer milyon dirhemdir.¹⁴⁵¹ Hûzistân bölgesinde bulunan Ahvâz'ın yıllık arazi vergisi 10 milyon dirhemdir.¹⁴⁵²

Kirmân bölgesine bakacak olursak bu konuda Mukaddesî; bölgedeki ticaretin karlı olduğunu, bölgede özellikle hurmanın çok uygun fiyatlara satılarak her yıl Hindistan'a ücretin yarısı nakliyeye verilmek üzere çok sayıda mal sevk edildiğini ve bunun sonucunda da kalabalık kervanların şehre aniden ve toplu bir şekilde giriş yaptığını zikrederek, Adudüdevle'nin Kirmân bölgesinde bulunduğu bir sırada bu kervanlarla karşılaştığı zaman: “En iyisi deve sürücülerinin aniden bastırıldığı bu şehirden gidelim yoksa her bir deve sürücüsüne ödeyeceğimiz 1 dinar yüzünden hazinemiz kuruyacak” dediğini kaydetmektedir.

Kirmân bölgesinde yetişen hurma Hindistân dışında Horâsân'a, ayrıca Fars'a da çivit ihraç edilmekteydi. Bunun dışında Bem'den sarık, mendil, cüppe, Sîrcân'dan da kaliteli elbiseler ihraç edilmekteydi. Cîrûft'ta ise çivit ve kimyon üretilerek yukarıda zikrettiğimiz şekilde Fars'a ve diğer bölgelere ihraç edilmekteydi.¹⁴⁵³

Bölgeden alınan vergi miktarına bakacak olursak bu konuda bilgi veren Mukaddesî; Kirmân bölgesinin arazi vergisinin yıllık 60 bin dirhem olduğunu kaydetmektedir.¹⁴⁵⁴

Büveyh hâkimiyetinde bulunan bölgelerden alınan vergi miktarına dair bilgi veren bir diğer müverrih olan İbnü'l Belhî ise Adudüdevle'nin bölgelerde yaptığı imar faaliyetlerinin de etkisiyle onun döneminde Fars, Kirmân, Ummân, Şîrâf ve Mehrûbân

¹⁴⁵⁰ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 412.

¹⁴⁵¹ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 417. Krş. Hücetî, *Târîh, Ferheng ve Temeddun-i İnan der Asr-ı Âl-i Büveyh*, 253.

¹⁴⁵² Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 436. Krş. Hücetî, *Târîh, Ferheng ve Temeddun-i İnan der Asr-ı Âl-i Büveyh*, 253. Ayrıca İbn Havkal (10. Asırda İslâm Coğrafyası, 211) 358 (969) yılında bu bölgenin vergisinin 30 milyon dirhem olduğunu kaydetmektedir.

¹⁴⁵³ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 477.

¹⁴⁵⁴ Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, 479.

limanlarına gelen mallardan alınan öşür vergisiyle birlikte toplam gelirin 3 milyon 346 bin dinar olduğunu, bu gelirin içinde Fars bölgesinin oluşturduğu pay Şîrâf ve Mehrûbân limanlarından gelen mallardan alınan 2 milyon 150 bin dinar öşür ile Kerd-i Fennâhüsrev'den alınan 316 bin dinar, Kirmân'ın 750 bin dinar, Ummân'ın payı ise 130 bin dinar olduğunu kaydetmektedir.¹⁴⁵⁵

Büveyh ekonomisi için önem arz eden bir diğer etken de Büveyh hâkimiyetinde bulunan ve başta Fars, Hûzistân, Umman olmak üzere diğer liman şehirlerinin hem kara hem de deniz yolu olarak önemli birer ticaret merkezleri olmanın yanı sıra bu limanların devletin hazinesini besleyen önemli bir kaynak olmalarıydı. Zira Büveyhîler bu sayede hâkimiyet altına aldıkları bölgelerde ürettikleri malları farklı ülkelere ihraç etme imkânı buldukları gibi, güvenliği sağlamanın da etkisiyle buralarda bulunan limanlardan önemli miktarlarda vergi elde etmekteydiler.

3.5. KÜLTÜREL HAYAT

Büveyhîler İran'da hâkimiyet kurdukları ilk dönemlerden itibaren kültürel gelişmeleri destekledikleri gibi ilim irfan sahibi olan kimseleri de koruyup kollamışlardı. Nitekim ileride de zikredeceğimiz üzere bazı Büveyh hükümdarları ile vezirleri; başta Şîrâz ve Rey olmak üzere İsfahân, Hemedân ve diğer şehirleri ilim ve kültürün himaye edildiği, farklı alanlarda ün yapmış ve farklı inançlara sahip âlim ve ediplerin bir araya geldiği ve ayrıca önemli münazaraların yapıldığı birer ilim merkezi haline getirmişlerdir. Ayrıca bazı Büveyh hükümdarları özellikle Adudüddeve'nin yanı sıra Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd, Ebû'l-Feth İbnü'l-Amîd ve es-Sâhib b. Abbâd gibi vezirler de edebiyat ve müspet bilimlerle uğraşmışlar ve bunun sonucunda da Şîrâz ve Rey'de önemli kütüphaneler inşa ettirmişlerdi.

Yukarıda zikrettiğimiz bu ilim merkezlerinde toplanan âlimlere sağlanan maddi ve manevi imkânlar sonucunda¹⁴⁵⁶ bu yerler X. ve XI. yüzyıllarda yaşayan bilginlerin,

¹⁴⁵⁵ İbnü'l Belhî, *Fârsnâme*, 172. Krş. Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 164; Hüccetî, *Târîh, Ferheng ve Temeddun-i İran der Asr-ı Âl-i Büveyh*, 253.

¹⁴⁵⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 788; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 338; Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, 37; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 313; Ahmet Güner, "Büveyhiler Dönemi ve Çok Seslilik", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII, İzmir 1999, 61-62.

edip ve şairlerin kendilerini yetiştirdikleri birer okul veya akademi haline gelmişti.¹⁴⁵⁷ Bu durum ise Büveyh hâkimiyetinde bulunan bölgelerde zengin bir kültürel hayatın oluşmasına ve bunun sonucunda da dinî ilimler, edebiyat, astronomi, matematik, geometri, tıp, felsefe ve tarih gibi pozitif ilimlerde döneme damgasını vuran önemli âlimlerin yetişmesine olanak sağlamıştır.

3.5. 1. Dinî İlimler

Büveyhîler devrinde hâkim olan mezhepler ve inançlar hakkında konumuzun ilgili kısmında ayrıntılı bir şekilde değindiğimiz üzere Büveyhîler'in hâkim oldukları bölgelerde farklı dinlere ve inançlara mensup pek çok insan yaşadığı gibi bu bölgelerde bu inançlara mensup âlimlerde yaşamaktaydı. Bu çeşitliliğin de etkisiyle bu dönemde kelâm, tefsir, hadîs, fikih ve dinler tarihi gibi İslâmî ilimler alanında önemli âlimler yetişmekle birlikte, bu dönemde günümüze kadar varlığını muhafaza eden önemli eserler de ortaya konulmuştur. Büveyhîler döneminde kelâm, tefsir, hadîs, fikih ve dinler tarihi alanında çalışmalarıyla ün yapmış âlimler ve eserleri ise şu şekildedir:

İbn Bâbeveyh (Şeyh Sadûk), Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Musâ b. Bâbeveyh el-Kumî (ö. 991)

Kaynaklarda doğum tarihine dair net bilgiler yer almayan ve daha çok Şeyh Sadûk ve İmâdüddîn unvanlarıyla tanınan İbn Bâbeveyh, X. yüzyılın önemli hadis ve fikih âlimlerindendir.¹⁴⁵⁸ Kum'un tanınmış ailelerinden birine mensup olan İbn Bâbeveyh'in dinî ilimler konusunda yetişmesinde babası Ebû'l-Hasan İbn Bâbeveyh,¹⁴⁵⁹ Muhammed b. Hasan b. Ahmed el-Velîd, Ahmet b. Ali b. İbrahim ve Hamza b. Muhammed b. Ahmed gibi dönemin önemli âlimlerinden sayılan kişiler etkili olmuştur.

¹⁴⁵⁷ Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 313; Güner, "Büveyhiler Dönemi ve Çok Seslilik", XII, 61-62.

¹⁴⁵⁸ İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kumî, *Risâletu'l-İt'ikadâti'l-İmâmiyye (Şîh-İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, (Çeviri ve Notlar: Ethem Ruhi Fırlalı), Ankara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Yayınları, Ankara 1978, (tercüme edenin girişi) 4; et-Tûsî, Ebû Ca'fer Nasîrüddîn Muhammed b. el-Hasan, *Fihrist'ü Kütübi's-Şîa ve Usûlihîm*, Neşr. Abdulazîz et-Tabâtâbâî, el-Matbaatü's-Sitâre, Kum 1420 hk., 442; el-Hânsârî, Muhammed Bâkır b. Ca'fer el-Müsevî, *Ravzatü'l-Cennât fi Ahvâli'l-İlemâ ve's Sâdât*, VI, Neşr. Esedullâh İsmâîliyyân, Neşr-i Mektebetü İsmâîliyyân, Tahran-Kum, 1390 hk., 132; Laoust, *İslâm'da Ayrılıkçı Görüşler*, 260-261; Ahmet Paketçi, "İbn-i Bâbeveyh", *DMBİ*, Tahran 1374 hş., III, 62-63; Mustafa Öz, "İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk", *DİA*, TDV, Ankara 1999, XIX, 345.

¹⁴⁵⁹ 941 yılında vefat eden Ebû'l-Hasan İbn Bâbeveyh İmâmiyye Şîası'nın önde gelen âlimlerindendir. Kendisi oğlu da dâhil olmak üzere pek çok ilim adamı yetiştirmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. İlyas Üzümcü, "İbn Bâbeveyh, Ebü'l-Hasan", *DİA*, TDV, Ankara 1999, XIX, 344-345.

İbn Bâbeveyh ailesi ve yakın çevresinde aldığı eğitimin ardından dönemin birçok âliminde gelenek haline gelen ilmî seyahatlere çıkmıştır. İlk olarak Recep 339 (Aralık-Ocak 950-951) yılında Rey'e giderek¹⁴⁶⁰ burada Ahmed b. Muhammed b. Sakr, Muhammed b. İbrahim b. İshâk Tâlekânî, Ebû'l-Hasan Muhammed b. Ahmed el-Esedî, Yakûb b. Yûsuf ve Ebû Ali b. Abdürrabbih er-Râzî gibi âlimlerden hem hadîs dinlemiş hem de onlara hadîs nakletmiştir.¹⁴⁶¹ Burada uzun bir süre kalan İbn Bâbeveyh 352 (963) yılında önce Horâsân'a ardından da aynı yıl içinde Meşhed, Nîşâbûr ve Bağdat'a giderek, burada bulunan Şîî âlimleriyle hadîs rivayetinde bulunduktan sonra buradan ayrılarak 354 (965) yılında hacca gitmiştir.¹⁴⁶² İbn Bâbeveyh hac görevini yerine getirdikten sonra dönüşte Kûfe ile Mekke arasında bulunan Feyd'de kalarak burada bulunan Ebû Ali Ahmet b. Ebû Ca'fer el-Beyhakî'den hadîs dinlemiş¹⁴⁶³ ve ardından da Bağdat'a geri dönmüştür (355/966).¹⁴⁶⁴

İbn Bâbeveyh, Irak'a geri döndükten sonra ilmî seyahatlerine devam etmiş ve başta Irak olmak üzere Cibâl, Horâsân ve Mâverâünnehir bölgelerine gerçekleştirdiği ilmî seyahatler sonucunda pek çok çalışma ortaya koyarak isminden söz ettirmeyi başarmıştır. Nitekim o bu şöreti sayesinde Rey halkının teveccühünü kazanmış ve onların isteği doğrultusunda Rey'e giderek ömrünün sonuna kadar burada kalmıştır. Burada Büveyh hükümdarı Rüknüddeve'nin de teveccühüne mazhar olan İbn Bâbeveyh, Rey'e yerleştikten sonra yaptığı ilmî çalışmalar dışınca kendisine mensup olduğu Şîî'nin İsnâaşeriyye veya İmâmiyye fırkasına dair yöneltilen soruları etkili bir şekilde cevaplandığı gibi bunları eserlerinde de işlemiştir. Eserinde zikrettiği bu

¹⁴⁶⁰ İbn Bâbeveyh, *Risâletu'l-İt'ikadâti'l-İmâmiyye (Şîî-İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, (tercüme edenin girişi), 4; Paketçi, "İbn-i Bâbeveyh", *DMBİ*, III, 63; Öz, "İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk", *DİA*, XIX, 345.

¹⁴⁶¹ Paketçi, "İbn-i Bâbeveyh", *DMBİ*, III, 63; Öz, "İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk", *DİA*, XIX, 345.

¹⁴⁶² İbn Bâbeveyh (Şeyh Sadûk), Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kumî, *Men lâ Yahduru'ü'l-Fakîh*, I, (el-Allâme eş-Şeyh Hüseyin el-Alemî), Müessesetü'l-Âlemî li'l-Matbû'ât, Beyrut 1986, (neşredenin girişi), 6; aynı müellif, *Risâletu'l-İt'ikadâti'l-İmâmiyye (Şîî-İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, 4; Paketçi, "İbn-i Bâbeveyh", *DMBİ*, III, 63; Öz, "İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk", *DİA*, XIX, 345-346.

¹⁴⁶² en-Necâşî, eş-Şeyh Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Ahmed b. el-Abbâs, *Ricâlu'n-Necâşî*, Neşr. el-Hucce es-Seyyîd Mûsa eş-Şubeyrî ez-Zencânî, Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, Kum 1418 hk., 389; İbn Bâbeveyh, *Men lâ Yahduru'ü'l-Fakîh*, I, 6-7; aynı müellif, *Risâletu'l-İt'ikadâti'l-İmâmiyye (Şîî-İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, 4; Muhsin el-Emîn, *A'yânü's-Şîa*, Neşr. Hasan el-Emîn, X, Dârü't-Teâruf li'l-Matbû'ât, Beyrut 1983, 24; Paketçi, "İbn-i Bâbeveyh", *DMBİ*, III, 63.

¹⁴⁶³ İbn Bâbeveyh, *Men lâ Yahduru'ü'l-Fakîh*, (neşredenin girişi), I, 6; aynı müellif, *Risâletu'l-İt'ikadâti'l-İmâmiyye (Şîî-İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, (tercüme edenin girişi), 4; Paketçi, "İbn-i Bâbeveyh", *DMBİ*, III, 63; Öz, "İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk", *DİA*, XIX, 345-346.

¹⁴⁶⁴ İbn Bâbeveyh, *Men lâ Yahduru'ü'l-Fakîh*, I, 6-7; aynı müellif, *Risâletu'l-İt'ikadâti'l-İmâmiyye (Şîî-İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, 4; en-Necâşî, *Ricâlu'n-Necâşî*, 389; Paketçi, "İbn-i Bâbeveyh", *DMBİ*, III, 63.

olaylardan birisi ise daha önce de değinildiği gibi İmâmiyye mezhebinin gâib on ikinci imâmı Mehdî el-Muntazar'ın zuhuru konusunda İbn Bâbeveyh ile mülhid yani dinsiz birisi arasında yaşanan tartışma sonucunda İbn Bâbeveyh'in, mülhid'e karşı üstün gelmesi ve bunun sonucunda Rüküddevle'nin onu takdir etmesidir.¹⁴⁶⁵ Bu arada kaynaklarda geçen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla İbn Bâbeveyh'in Rey'de bulunduğu süre zarfında gâib on ikinci imâmın zuhuruna dair yaşadığı deneyimlerini günümüze kadar ulaşamayan *Mâle fi'l-Gaybe İlâ Ehli'r-Rey ve'l-Mukîmîn Bihâ ve Gayrihim*¹⁴⁶⁶ adlı eserinde zikretmiştir.

Dönemin İmâmiyye mezhebinin yaşadığı en büyük sıkıntı yukarıda da belirttiğimiz üzere on ikinci imâmın gaybına dairdir. Nitekim on ikinci imâmın ortaya çıkma döneminin uzaması bu mezhebe karşı ciddi eleştirilerin gelmesine yol açmıştır. Ancak İmâmiyye (İsnâaşeriyye) fırkasının dört hadîs kitabından (el-kütübü'l-erbaa) ikincisi olan *Men lâ Yahduruhü'l-Fakîh*¹⁴⁶⁷ adlı eseri yazan İbn Bâbeveyh kendisinden önceki âlimlerin aksine gaybet dönemine dair yöneltilen eleştirilere daha önce de değinildiği gibi ustalıkla cevap vermiş ve aynı ustalığı imâmetin gerekliliği, peygamberlerle imâmların mâsumiyeti gibi konularda verdiği cevaplarda da göstermiştir. Bu durum İbn Bâbeveyh'in İmâmiyye (İsnâaşeriyye) fırkasının önemli âlimlerinden olmasını sağlamıştır.

İbn Bâbeveyh'in ölümüne ve onun eserlerine dair bilgilere geçmeden önce bir konuya dikkat çekmek gerekmektedir. O da İbn Bâbeveyh (ö. 991) ile ondan dört yıl sonra vefat eden Büveyh veziri es-Sâhib b. Abbâd'ın aynı dönemde Rey'de yaşamalarına rağmen her ikisinin de birbiriyle temas ettiklerine dair ulaşabildiğimiz kaynaklarda herhangi bir bilginin yer almamasıdır. O dönemde yaşayan ve Şiâ'nın iki güçlü âlimi olan bu şahsiyetlerin aynı mecliste bulunmamalarının sebebi büyük ihtimalle her ikisinin de Şiâ'nın iki farklı mezhebine mensup olmalarıdır. Nitekim daha

¹⁴⁶⁵ İbn Bâbeveyh, *Metin ve Tercüme-yi Kemâlî'd-dîn ve Tamâmü'n-ni'me*, I, 171 vdd. Ayrıca bkz. Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovezâ-yi Zamân-i İşân*, 278.

¹⁴⁶⁶ et-Tûsî, *Fihrist'ü Kütübî's-Şiâ ve Usûlihîm*, 443.

¹⁴⁶⁷ el-Kütübü'l-Erbaa olarak zikredilen ve İmâmiyye Şiâsî'nin dört temel hadîs kitapları olan bu kitapların ilki İmâmiyye fırkasının önemli âlimlerinden olan Küleyniî tarafından kaleme alınan *el-Kâfi fi İlmî'd-Dîn* adlı eserdir. İkinci yukarıda zikrettiğimiz üzere İbn Bâbeveyh tarafından kaleme alınan *Men lâ Yahduruhü'l-Fakîh*, üçüncüsü Ebû Ca'fer et-Tûsî tarafından kaleme alınan *Tezhîbü'l-Ahkâm* ve dördüncüsü ise yine Ebû Ca'fer et-Tûsî tarafından kaleme alınan *el-İstibsâr fi Ma'htülife Mine'l-Ahbâr* adlı eserdir. Bu eser ve içerikleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, *İmâmiyye Şiâsî (Ca'feriyye Mezhebi)*, Ağaç Yayınlar, İstanbul 2008, 187-188; İlyas Üzümcü, "Kütüb-i Erbaa", *DİA*, TDV, Ankara 2003, XXVII, 4-5.

önce de değinildiği gibi es-Sâhib b. Abbâd, Şîâ'nın Mu'tezile, İbn Bâbeveyh ise İmâmiyye (İsnâaşeriyye) mezhebine mensuptu ve eserlerinde de zikrettiği üzere kendisi Mu'tezile mezhebini şiddetli bir şekilde eleştirmektedir.

381 (991) yılında Rey'de vefat eden İbn Bâbeveyh¹⁴⁶⁸ dinî ilimlerin çeşitli konularında üç yüzden fazla eser kaleme almıştır. İbn Bâbeveyh'in eserleri hakkında bilgi veren X. ve XI. yüzyıllarda yaşamış İmâmiyye Şîası'nın önemli biyografi âlimlerinden olan en-Necâşî; onun içlerinde aşağıda vereceğimiz bazı kitaplarının da yer aldığı 200 yakın eserinin ismini vermektedir.¹⁴⁶⁹ XII. yüzyılda yaşamış dönemin önemli âlimlerinden olan Nasîrüddîn et-Tûsî 40'tan fazla eserinin ismini vermektedir.¹⁴⁷⁰ 1867-1952 yılları arasında yaşayan dönemin önemli Şîî âlimlerinden olan Muhsîn el-Emîn ise *A'yânü's-Şîa* adlı eserinde İbn Bâbeveyh'e ait 186 tane eser ismi vermektedir.¹⁴⁷¹ Bu eserler dışında İbn Bâbeveyh, *Risâletü'l-İ'tikâdât* adlı eserini *A Shi'ite Creed*, ismiyle İngilizceye çeviren Asaf A. A. Fyze, çevirinin giriş kısmında günümüze kadar ulaşan eserlerle birlikte ona ait 171 tane eser ismi vermektedir.¹⁴⁷² Öte yandan İbn Bâbeveyh bu eserlerini seyahatleri sırasında yazmasının da etkisiyle bu eserlerden birçoğu günümüze kadar ulaşmamıştır. Günümüze kadar ulaşan eserler ise şunlardır:

Men lâ Yahduruhü'l-Fakîh:¹⁴⁷³ Daha önce de değinildiği gibi İsnâaşeriyye fırkasının dört hadîs kitabından ikinci olan bu eser, aynı zamanda İbn Bâbeveyh'in en önemli eseridir. İbn Bâbeveyh eserinin girişinde bu eseri Belh'te tanıştığı ve bu yörede Ni'me (Nimetullâh) ismiyle tanınan Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan'ın isteği üzerine Ebû Bekir Zekeriyâ er-Râzî'nin *Men lâ Yahduruhü'l-Tabîb* adlı eserine şerh niteliğinde kaleme aldığını belirtmektedir. İşte bu yüzden eser bu isimle

¹⁴⁶⁸ en-Necâşî, *Ricâlu'n-Necâşî*, 392; İbn Bâbeveyh, *Men lâ Yahduruhü'l-Fakîh*, (neşredenin girişi), I, 10; aynı müellif, *Risâletü'l-İ'tikâdâtü'l-İmâmiyye (Şîî-İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, (tercüme edenin girişi), 4; Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, I, E. J. Brill, Leiden 1937, 321; Asaf A. A. Fyze, *A Shi'ite Creed*, Oxford 1942, 9; Fakîhî, *Âl-i Bûveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 278; Paketçi, "İbn-i Bâbeveyh", *DMBİ*, III, 65; Öz, "İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk", *DİA*, XIX, 346.

¹⁴⁶⁹ Bu eserlerin isimleri için bkz. en-Necâşî, *Ricâlu'n-Necâşî*, 389 vdd.

¹⁴⁷⁰ Bu eserlerin isimleri için bkz. et-Tûsî, *Fihrist'ü Kütübî's-Şîa ve Usûlihîm*, 443-444.

¹⁴⁷¹ Muhsîn el-Emîn, *A'yânü's-Şîa*, X, 24-25.

¹⁴⁷² Fyze, *A Shi'ite Creed*, 12 vdd.

¹⁴⁷³ İbn Bâbeveyh *Risâletü'l-İ'tikâdâtü'l-İmâmiyye (Şîî-İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, (tercüme edenin girişi), 3-5; et-Tûsî, *Fihrist'ü Kütübî's-Şîa ve Usûlihîm*, 443; Muhsîn el-Emîn, *A'yânü's-Şîa*, X, 24-25; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, I, 321; Laoust, *İslâm'da Ayrılıkçı Görüşler*, 261; Fyze, *A Shi'ite Creed*, 15; Paketçi, "İbn-i Bâbeveyh", *DMBİ*, III, 66; Öz, "İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk", *DİA*, XIX, 346.

adlandırılmıştır.¹⁴⁷⁴ İbn Bâbeveyh bu eserinde zikrettiği ve Hz. Peygamber ile Ehl-i Beyt'e mensup imâmlara atfedilen altı yüz civarındaki hadislerin büyük bir kısmının kendisinin dinlediğini geriye kalan kısımları ise kitaplardan aktırdığını kaydetmektedir.¹⁴⁷⁵ İbn Bâbeveyh'in bu değerli eserinin birçok yazması mevcut olup, eser çeşitli tarihlerde neşredilerek yayınlanmıştır.¹⁴⁷⁶

Risâletü'l-İ'tikâdât (Kitâbü'l-İ'tikâdât):¹⁴⁷⁷ İbn Bâbeveyh'in en çok tanınan ve şerhedilen bu eseri Türkçe de dâhil olmak üzere çeşitli dillere çevrilmiştir. Biz İbn Bâbeveyh'in hayatına ve eserlerine dair bilgileri verirken bu eserin hem Türkçe çevirisinden hem de Asaf A. A. Fyzee, tarafından “*A Shi'ite Creed*” adıyla tercüme edilen İngilizce çevirisinden faydalandık.

Eserin içeriğine bakacak olursak, İmâmiyye'nin itikadi (inanç) düşüncelerini ilk defa derli toplu bir şekilde ele alıp işleyen bu eser, aynı zamanda tevhîd, insanların fiilleri, cebr ve tefviz, irade, kazâ, kader, vahiy, ahiret, Kur'an, imâmet, takiyye ve rec'at (dönüş) gibi Şîa'nın itikadi esaslarını dair bilgileri ihtiva etmektedir.¹⁴⁷⁸

Kitâbü't-Tevhîd:¹⁴⁷⁹ *Risâletü'l-İ'tikâdât (Kitâbü'l-İ'tikâdât)* adlı eserinde Şîa'nın itikadıyla ilgili ileri sürdüğü fikirler dolayısıyla Mu'tezile kelâmcılarının şiddetli hücumlarına mâruz kalan İbn Bâbeveyh; *Risâletü'l-İ'tikâdât (Kitâbü'l-İ'tikâdât)*'ı tamamlayıcı mahiyette olmak üzere, ayrıca İmâmiyye'nin teşbih (Zâtı, sıfatları ve mâbud oluşu yönünde Allah ile yaratılmışlar arasında benzerlik kurma anlamında kullanılan bir terim) ve tecsîme (Allah'a cismâni özellikler nisbet etmek için kullanılan bir terim) inandığı şeklindeki iddiaların tutarsızlığını ortaya koymak amacıyla bu kitabı kaleme almıştır. Üzerine şerhler yapılan bu eser, neşredilerek Muhammed el-Halîfî

¹⁴⁷⁴ İbn Bâbeveyh, *Men lâ Yahduruhü'l-Fakîh*, 12; Öz, “İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk”, *DİA*, 346; Üzümcü, “Kütüb-i Erbaa”, *DİA*, XXVII, 4. Ayrıca bkz. Laoust, *İslâm'da Ayrılıkçı Görüşler*, 261.

¹⁴⁷⁵ İbn Bâbeveyh, *Men lâ Yahduruhü'l-Fakîh*, 12 vd.; Öz, “İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk”, *DİA*, 346; Üzümcü, “Kütüb-i Erbaa”, *DİA*, XXVII, 4-5.

¹⁴⁷⁶ Öz, “İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk”, *DİA*, 346; Üzümcü, “Kütüb-i Erbaa”, *DİA*, XXVII, 5.

¹⁴⁷⁷ İbn Bâbeveyh, *Risâletü'l-İ'tikâdâtü'l-İmâmiyye (Şî-İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, (tercüme edenin girişi), 5; Fyzee, *A Shi'ite Creed*, 12; Muhsîn el-Emîn, *A'yânü's-Şîa*, X, 25; Fığlalı, *İmâmiyye Şîası (Ca'feriyye Mezhebi)*, 187; Öz, “İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk”, *DİA*, XIX, 347.

¹⁴⁷⁸ İbn Bâbeveyh, *Risâletü'l-İ'tikâdâtü'l-İmâmiyye (Şî-İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, 11-12; Laoust, *İslâm'da Ayrılıkçı Görüşler*, 261; Fyzee, *A Shi'ite Creed*, IX-X; Fığlalı, *İmâmiyye Şîası (Ca'feriyye Mezhebi)*, 187; Öz, “İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk”, *DİA*, XIX, 347.

¹⁴⁷⁹ en-Necâşî, *Ricâlu'n-Necâşî*, 389; ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVI, 304; İbn Bâbeveyh, *Risâletü'l-İ'tikâdâtü'l-İmâmiyye (Şî-İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, (tercüme edenin girişi), 5; Muhsîn el-Emîn, *A'yânü's-Şîa*, X, 24; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, I, 322; Fyzee, *A Shi'ite Creed*, 13; Öz, “İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk”, *DİA*, XIX, 347.

tarafından 1966 yılında Necef'te, Hâşim el-Hüseynî et-Tahrânî tarafından da 1967 yılında Beyrut'ta yayınlanmıştır.¹⁴⁸⁰

Kemâlî'd-în ve Tamâmü'n-ni'me (İkmâlî'd-dîn ve İtmâmü'n-Ni'me):¹⁴⁸¹

Çalışmamızda Farsça çevirisini (*Metin ve Tercüme-yi Kemâlî'd-dîn ve Tamâmü'n-ni'me*), kullandığımız bu eser müellifin kendi ifadesine göre Nîşâbûr'da bulunduğu sırada burada bulunan Şîîler tarafından kendisine İmâmiyye'nin gâib on ikinci imâmı Mehdî el-Muntazar'ın zuhuruna karşı duydukları şüpheleri gidermek için bu eseri kaleme almıştır. İbn Bâbeveyh bu şüpheleri gidermek için de eserinde Hz. Peygamber'e ve imâmlara atfedilen rivayetleri dayanak olarak göstermektedir.¹⁴⁸²

Kitâbü'l-Me'ânî'l-Ahbâr:¹⁴⁸³ Hz. Peygamber'in imâmların ve Ehl-i Beyt'in isimleri, lakapları ve bunların anlamları, tevhid, adl, kürsî, levh, kalem, sırat gibi Şîa'nın itikadi esaslarını rivayet yoluyla açıklayan bu eser neşredilerek çeşitli tarihlerde Tahran, Necef ve Beyrut'ta yayınlanmıştır.¹⁴⁸⁴

Uyânu Ahbâri'r-Rızâ:¹⁴⁸⁵ Sekizinci imâm Ali er-Rızâ'nın; hayatı, sözleri ve mesleğine dair bilgileri ihtiva eden bu eserin çeşitli baskıları yapılmıştır.¹⁴⁸⁶

İbn Bâbeveyh'in neşredilerek yayınlanan diğer eserleri ise şu şekildedir: “*Kitâbü'l-Mukni fi'l-Fıkh, Kitâbü'l-İlelü's-Şerâ'i ve'l-Ahkâm,*¹⁴⁸⁷ *Kitâbü'l-Sevâbü'l-*

¹⁴⁸⁰ Öz, “İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk”, *DİA*, XIX, 347.

¹⁴⁸¹ İbn Bâbeveyh *Risâletü'l-İtkadâti'l-İmâmiyye (Şîi-İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, (tercüme edenin girişi), 5; Muhsîn el-Emîn, *A'yânü's-Şîa*, X, 25; Fyzee, *A Shi'ite Creed*, 13; Öz, “İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk”, *DİA*, XIX, 347.

¹⁴⁸² İbn Bâbeveyh, *Metin ve Tercüme-yi Kemâlî'd-dîn ve Tamâmü'n-ni'me*, (tercüme edenin girişi), I, 4-5. Krş. Öz, “İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk”, *DİA*, XIX, 347.

¹⁴⁸³ et-Tûsî, *Fihrist'ü Kütübi's-Şîa ve Usûlihîm*, 444; Muhsîn el-Emîn, *A'yânü's-Şîa*, X, 25; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, I, 321; Öz, “İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk”, *DİA*, XIX, 346.

¹⁴⁸⁴ Öz, “İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk”, *DİA*, XIX, 346.

¹⁴⁸⁵ İbn Bâbeveyh *Risâletü'l-İtkadâti'l-İmâmiyye (Şîi-İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, (tercüme edenin girişi), 5; et-Tûsî, *Fihrist'ü Kütübi's-Şîa ve Usûlihîm*, 443-444; Muhsîn el-Emîn, *A'yânü's-Şîa*, X, 25; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, I, 321; Fyzee, *A Shi'ite Creed*, 14-15; Öz, “İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk”, *DİA*, XIX, 347.

¹⁴⁸⁶ M. Hidayet Hosain, *İA*, MEB, İstanbul 1987, V/2, 704; Öz, “İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk”, *DİA*, XIX, 347.

¹⁴⁸⁷ İbn Bâbeveyh *Risâletü'l-İtkadâti'l-İmâmiyye (Şîi-İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, (tercüme edenin girişi), 5; et-Tûsî, *Fihrist'ü Kütübi's-Şîa ve Usûlihîm*, 443-444; Muhsîn el-Emîn, *A'yânü's-Şîa*, X, 24; Fyzee, *A Shi'ite Creed*, 14-15; Öz, “İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk”, *DİA*, XIX, 347.

A'mâl, Kitâbü'l-İkâbü'l-A'mâl,¹⁴⁸⁸ *Kitâbü'l-His'al, Kitâbü'l-Emâli's-Sadûk (Mecâlis, Arzu'l-Mecâlis)*,¹⁴⁸⁹ *Me'ûnü'l-Menkûlât fî Şerhi Şerh Şürûti's-Salât, Musâdekatü'l-İhvan, Fezâ'ilü'l-Eşhûri's-Selâse*".¹⁴⁹⁰

es-Sâhib b. Abbâd, Ebû'l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd b. el-Abbâs et-Tâlekânî (ö. 995)

Daha önce de değinildiği gibi 326 (938) yılında Kazvîn ve Ebher arasında bir yer olan Tâlekan'da dünyaya gelen es-Sâhib b. Abbâd, Büveyhîler devrinde yetişen önemli devlet adamlarından birisi olmanın yanı sıra, aynı zaman da devrin önemli âlim, edip ve şairlerindedir.¹⁴⁹¹ Kendisi hakkında konunun siyasi kısmında ve vezirler kısmında ayrıntılı bilgiler verdiğimizden dolayı bu kısımda onun sadece ilmî hayatı ele alınacaktır.

Temel eğitimini Rüküddevle'nin veziri olan babası Ebû'l-Hasan Abbâd b. Abbâs et-Tâlekânî'den alan es-Sâhib b. Abbâd; Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd ve İbn Faris'ten de dersler alarak eğitimine devam etmiştir. Bu arada es-Sâhib b. Abbâd'ın İbn Faris'ten aldığı dersler onun dil ve edebiyat alanında ismini duyurmasına büyük bir katkı sağlamıştır. Bunun dışında es-Sâhib b. Abbâd; Ebû'l-Fazl Abbâs b. Muhammed en-Nahvî, Ebû Saîd es-Sîrâfi, İbn Miksem el-Attâr'dan dersler almış ve ayrıca el-Kâdî Ebubekir Ahmed b. Kâmil b. Şecere ve Ebû Ca'fer b. Fâris gibi muhaddislerden de hâdis öğrenmiştir.¹⁴⁹² Bununla birlikte Ebû'l Alâ Muhammed b. Hassûl, Abdülmelik b. Ali er-Râzî, Ebûbekir b. Ebû Ali el-Zekvânî, Ebû't-Tayyib et-Taberî ve Ebûbekir b. el-Mukrî gibi hadîs rivayet eden yani râviler kendisinden rivayetlerde bulunmuştur.¹⁴⁹³ Bu arada es-Sem'ânî ve ondan alıntı yapan Ahmed el-Emînî'de geçen bilgilere göre es-

¹⁴⁸⁸ en-Necâsî, *Ricâlu'n-Necâsî*, 389; İbn Bâbeveyh, *Men lâ Yahdurühü'l-Fakîh*, (neşredenin girişi), I, 9; Muhsîn el-Emîn, *A'yânü's-Şîa*, X, 24; Fyze, *A Shi'ite Creed*, Fyze, *A Shi'ite Creed*, 14; Öz, "İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk", *DİA*, XIX, 347.

¹⁴⁸⁹ Muhsîn el-Emîn, *A'yânü's-Şîa*, X, 24-25; Fyze, *A Shi'ite Creed*, 13-14; Öz, "İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk", *DİA*, XIX, 347.

¹⁴⁹⁰ Öz, "İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk", *DİA*, XIX, 347.

¹⁴⁹¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erib*, II, 662; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h. 381-400)*, XXVII, 97; Ahmed el-Emînî, *el-Ğadîr* IV, 62; Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, VIII, 206; Kraemer, *İhyâ-yi Ferheng der Ahd-ı Âl-i Bûveyh*, 354; Hücetî, *Târih, Ferheng ve Temeddun-i İran der Asr-ı Âl-i Bûveyh*, 300-301; Ateş, "İbn Abbâd", *İA*, V/1, 692; Çelebi, "es-Sâhib b. Abbâd", *DİA*, XXXV, 512.

¹⁴⁹² Ahmed el-Emînî, *el-Ğadîr* IV, 62. Krş. Çelebi, "es-Sâhib b. Abbâd", *DİA*, XXXV, 512.

¹⁴⁹³ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVI, 512. Krş. Çelebi, "es-Sâhib b. Abbâd", *DİA*, XXXV, 512.

Sâhib b. Abbâd, âlimleri hadîs derleyerek bunları yazmaya teşvik eder ve onlara: “Hadîs yazmayan kimse İslâm’ın tadına varamaz” derdi.¹⁴⁹⁴

es-Sâhib b. Abbâd, Müeyyidüddeve ile Fahrüddeve’ye vezirlik yapmış olsa da kaynaklar onun siyasi yönünden ziyade daha çok ilmî yönünü ön plana çıkarmaktadırlar. Zira es-Sâhib b. Abbâd bulunduğu konumun ve şahsi cömertliğinin etkisiyle dönemin önde gelen âlim ve edîpleri kendi meclisinde toplama imkânı bulmuştur. Bu arada es-Sâhib b. Abbâd’ın kişiliği ve ilim safhasındaki yetenekleri hakkında es-Seâlebî; onun ilim ve edepteki konumunun yüceliğini, cömertlik ve iyilikteki büyüklüğünü anlatmaya kelimelerin kifayetsiz kaldığını ve övülecek her türlü güzel vasfın onda toplandığını kaydetmektedir.¹⁴⁹⁵ Yâkût el-Hamevî; onun siyasetteki yeteneğinin yanı sıra ilim ve fesahatteki şöhretinden dolayı zengin bir vasfa sahip olduğunu, bu yüzden hakkında söylenenlerin onun bu yönlerini anlatmada kifayetsiz kaldığını kaydetmektedir.¹⁴⁹⁶ Yine aynı şekilde İbnü’n-Nedîm; onun belâgat, fesahat ve şiirde çağının yegânesi olduğunu¹⁴⁹⁷ yine aynı şekilde İbnü’l Esir; onun yöneticilik, ilim, fazilet, iyi ahlak, çeşitli ilimlere vakıf olma, yazı ve yazı sanatında ustalık gibi konularda zamanın yegâne şahsiyetlerinden olduğunu kaydetmektedir.¹⁴⁹⁸ Bu arada es-Sâhib ilmî çalışmaları neticesinde kütüphanesinde pek çok kitap toplamıştır. Nitekim bu konuda bilgi veren İbnü’l Esir, onun kütüphanesinde bulunan kitapların dört yüz deve yükünde olduğunu kaydetmektedir.¹⁴⁹⁹ Yine bu konuda bilgi veren Yâkût el-Hamevî, Ebû’l-Hasan Beyhâkî’den nakil yaparak Beyhâkî’nin es-Sâhib b. Abbâd’ın kütüphanesinde bulunan eserlerin listesini on cilt halinde gördüğünü, ancak Sultân Mahmûd’un Rey’e hâkim olduğu zaman es-Sâhib’in Rey’de bulunan evine gittiğini ve kendisine burada bulunan kitapların Râfîzî görüşlere dair kitaplar olduğunun söylenmesi üzerine Sultan Mahmûd’un bunların yakılmasını emrettiğini kaydetmektedir.¹⁵⁰⁰

¹⁴⁹⁴ es-Sem’ânî, Ebû Sa’d Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr, *el-Ensâb*, IV, Neşr. Abdullâ Ömer el-Bârûdî, Dârü’l-Cinân, Beyrut 1988, 31; Ahmed el-Emînî, *el-Ğadîr* IV, 62. Krş. Çelebi, “es-Sâhib b. Abbâd”, *DİA*, XXXV, 512.

¹⁴⁹⁵ es-Seâlebî, *Yetîmetü’l-Dehr*, III, 225.

¹⁴⁹⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Udebâ ev İršâdu’l-Erib*, II, 663. Krş. Çelebi, “es-Sâhib b. Abbâd”, *DİA*, XXXV, 513.

¹⁴⁹⁷ İbnü’n-Nedîm, Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, (Trc. Mehmet Yolcu ve diğerleri), Çıra Yayınları, İstanbul 2017, 339. Krş. Çelebi, “Sâhib b. Abbâd”, *DİA*, XXXV, 513.

¹⁴⁹⁸ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 425.

¹⁴⁹⁹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 425. Krş. Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, 126.

¹⁵⁰⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Udebâ ev İršâdu’l-Erib*, II, 697-698. Krş. Hücetî, *Târîh, Ferheng ve Temeddun-i İnan der Asr-ı Âl-i Bûveyh*, 303; Çelebi, “Sâhib b. Abbâd”, *DİA*, XXXV, 513.

es-Sâhib b. Abbâd'ın eserlerine bakacak olursak, kendisi başta edebiyat ve dil olmak üzere kelâm ve tarih alanında birçok eser kaleme almıştır. Onun dil, edebiyat ve tarih alanında yazdığı eserler bir sonraki başlıkta ele alınacaktır. es-Sâhib b. Abbâd'ın din alanında yazdığı eserleri ise şunlardır:

el-İbâne Anmezhebi Ehli'l-Adl bi'l-Hücece el-Kur'ân ve'l Akl: es-Sâhib b. Abbâd'ın bu eseri Mu'tezile mezhebinin doktrinine dair bilgileri ihtiva etmektedir.¹⁵⁰¹

Kitâbü Esmâ'illâhi Sübhânehû ve Te'âlâ ve Şifâtihi: Eser; bir Mu'tezile görüşü olan ve sıfatlarla zâtın aynı olduğu esasına dayanan bilgileri ihtiva etmekte olup, eserde bu görüşler savunulmaktadır.¹⁵⁰²

Kitâbü'z-Zeydiyye:¹⁵⁰³ Eserde Zeydiyye mezhebinin esasları ile mezhebin imâmet görüşü ortaya konularak, en faziletli sahâbenin Hz. Ali, ondan sonra Hasan ve Hüseyin olduğu kaydedilmektedir. Ayrıca eserde Hz. Ali'nin imâmetine dair deliller sıralanarak imâmetin kesin bir nasla sabit olmadığı beyan edilerek peygamberler dışında hiç kimsenin mucize göstermediği şeklinde görüşlere de yer verilmektedir.¹⁵⁰⁴

Kitâbü'l-İmâme:¹⁵⁰⁵ es-Sâhib b. Abbâd bu eserinde Hz. Ali'nin faziletlerini ve kendisinden önceki halifelerin imâmetinin sabit olduğunu ele almaktadır.¹⁵⁰⁶

Risâle fi'l-Hidâye ve'd-Dalâle: İlk dönem kaynaklarında Es-Sâhib b. Abbâd'a nisbet edilmeyen bu eser Allah'ın ve kulun iradesi, hayır ve şer gibi konulara dair bilgileri ihtiva etmektedir.¹⁵⁰⁷ Eser Hüseyin Ali Mahfûz tarafından 1955 yılında Tahran'da neşredilmiştir.¹⁵⁰⁸

¹⁵⁰¹ es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, IV, 30; Cahen-Pellat, "İbn 'Abbâd", *El²*, III, 672; Çelebi, "Sâhib b. Abbâd", *DİA*, XXXV, 513.

¹⁵⁰² Çelebi, "Sâhib b. Abbâd", *DİA*, XXXV, 513.

¹⁵⁰³ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 339; Ahmed el-Emînî, *el-Ğadîr* IV, 64.

¹⁵⁰⁴ Çelebi, "Sâhib b. Abbâd", *DİA*, XXXV, 513.

¹⁵⁰⁵ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 339; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, I, Kraemer, *İhyâ-yi Ferheng der Ahd-ı Âl-i Bûveyh*, 358; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Bûveyhîyye*, 316; Cahen-Pellat, "İbn 'Abbâd", *El²*, III, 672; Çelebi, "Sâhib b. Abbâd", *DİA*, XXXV, 513.

¹⁵⁰⁶ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 339. Krş. Kraemer, *İhyâ-yi Ferheng der Ahd-ı Âl-i Bûveyh*, 358; Cahen-Pellat, "İbn 'Abbâd", *El²*, III, 672; Çelebi, "es-Sâhib b. Abbâd", *DİA*, XXXV, 513.

¹⁵⁰⁷ Çelebi, "Sâhib b. Abbâd", *DİA*, XXXV, 513.

¹⁵⁰⁸ Cahen-Pellat, "İbn 'Abbâd", *El²*, III, 672; Çelebi, "Sâhib b. Abbâd", *DİA*, XXXV, 513.

el-Kazâ ve'l-Kader: es-Sâhib b. Abbâd'ın günümüze kadar ulaşan eserleri arasında yer alan bu risâlede Ehl-i Sünnet'in kader anlayışı reddedilerek Mu'tezile görüşü savunulmaktadır.¹⁵⁰⁹

Nusretü Mezâhibi'z-Zeydiyye: es-Sâhib b. Abbâd'ın Zeydîler'e karşı yaptığı bir konuşmasının bir öğrencisi tarafından kaleme alınmış hali olan bu eser Nâcî Hasan tarafından 1977 yılında Bağdat'ta neşredilmiştir.¹⁵¹⁰

Kâdî Abdülcebbâr, Ebû'l-Hasan Kâdîlkudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdülcebbâr el-Hemedânî (ö. 1025)

Hemedân bölgesinde dünyaya gelen Kâdî Abdülcebbâr dönemin önde gelen kelâmcılarından olmasının yanı sıra aynı zamanda Mu'tezile mezhebinin de önemli kelâmcılarındanıdır.¹⁵¹¹ İlk eğitimini Hemedân bölgesinde bulunan hadîs âlimlerinden ders alarak tamamlamış olan Kâdî Abdülcebbâr bu süre zarfında Mu'tezile mezhebi ve bu mezhebe bağlı âlimlerle henüz karşılaşmadığından Şâfiî mezhebini benimsemiştir.¹⁵¹² Ancak kendisi 346 (957) yılında Hemedân'dan ayrılarak zengin bir kültürel mirasa sahip olan Basra'ya giderek burada Mu'tezile ekolünün önde gelen âlimlerinden olan Ebû Hâşim el-Cübbâî'nin öğrencisi Ebû İshak İbrahim b. Ayyâş ve Ebû Abdullâh el-Basrî gibi Mu'tezile âlimleriyle tanışarak onlardan kelâm dersleri almış ve bunun sonucunda da onlardan etkilenecek ilerde önemli bir temsilcisi olacağı

¹⁵⁰⁹ Çelebi, "Sâhib b. Abbâd", *DİA*, XXXV, 513-514.

¹⁵¹⁰ Çelebi, "Sâhib b. Abbâd", *DİA*, XXXV, 514.

¹⁵¹¹ Kâdî Abdülcebbâr b. Ahmed, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi)*, I, (Çev. İlyas Çelebi), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013, (tercüme edenin girişi), 39-40; es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, V, 97; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, 244; İbn Hacer, el-İmâm el-Hâfiz Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, V, Tahkîk: Abdulfettâh Ebû Gudde, Tahrîc: Selman İbn Abulfettâh Ebû Gudde, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiye, Beyrut 2002, 54; İbnü'l-Murtazâ, el-Mehdi-Lidînillâh Ahme b. Yahyâ, *Mu'tezile'nin Biyografik Tarihi (el-Munye ve'l-Emel)*, (Çev. Hüseyin Maraz), Endülüs Yayınları, İstanbul 2018, 114; Metin Yurdagür, "Son Dönem Mutezilesi'nin En Meşhur Kelâmcısı Kâdî Abdülcebbâr Hayatı ve Eserleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV, İstanbul 1986, 123; aynı müellif, "Kâdî Abdülcebbâr", *DİA*, TDV, Ankara 2001, XXIV, 103.

¹⁵¹² Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, I, (Çev. İlyas Çelebi), (tercüme edenin girişi), 41; es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, V, 97; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, V, 55; İbnü'l-Murtazâ, *Mu'tezile'nin Biyografik Tarihi*, 114; Laoust, *İslâm'da Ayrılıkçı Görüşler*, 265; Abdolvahhâb Hallâf, *İslâm Hukuk Felsefesi (İlmu Usûli'l-Fıkh)*, (Çeviri ve Notlar: Hüseyin Atay), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1973, 83; Yurdagür, "Son Dönem Mutezilesi'nin En Meşhur Kelâmcısı Kâdî Abdülcebbâr Hayatı ve Eserleri", 125; aynı müellif, "Kâdî Abdülcebbâr", *DİA*, XXIV, 103.

Mu'tezile mezhebine geçmiştir.¹⁵¹³ Böylece Kâdî Abdülcebbâr, itikadda Mutezîlî, amelde ise Şâfiî olarak hayatına devam etmeye başlamıştır.¹⁵¹⁴

Hayatını bir süre daha Basra'da idame ettiren Kâdî Abdülcebbâr dönemin önemli hadîsçilerinden olan Ebû Ahmed b. Seleme'den de dersler alarak eğitimine devam ettikten sonra dönemin Mu'tezile âlimi ve Hanefî hukukçularından olan Ebû Abdullah el-Basrî'den ilim öğrenmek üzere Bağdat'a geçti. Burada Ebû Abdullah el-Basrî ile tanışan Kâdî Abdülcebbâr onun telkinleri sonucunda Şâfiî mezhebinde kalmaya devam etmiş ve onun gözetiminde ilmî çalışmalarına devam etmiştir. Böylece Kâdî Abdülcebbâr, Mu'tezile mezhebinin iki önemli merkezi olan Basra ve Bağdat'ta bulunan önemli temsilcilerinden istifade edebilme imkânı bulmuştur.¹⁵¹⁵

Belirli bir dönem aralığında hayatına Basra ve Bağdat çevresinde sürdüren Kâdî Abdülcebbâr, daha önce de değinildiği gibi kendisi de Mu'tezile olan ve bu mezhebe mensup olan âlimleri himaye eden es-Sâhib b. Abbâd'ın daveti üzerine İsfahân'a giderek, burada düzenlenen ilim meclislerine katılmıştır (361/972).¹⁵¹⁶ Kâdî Abdülcebbâr burada kaldığı esnada es-Sâhib b. Abbâd'ın Müeyyidüddeve tarafından vezirliğe getirilmesinin ardından, vezirin daveti üzerine Rey şehrine gitmiş ve vezir tarafından Rey'e kâdîkudât olarak tayin edilerek¹⁵¹⁷ Rey dışında Kazvîn, Sühreverd (Zencân) ve Kum bölgeleri de onun görev alanlarına dâhil edilmiştir.¹⁵¹⁸ Ayrıca kendisi mühlidlere karşı reddiyeler yazmak, onları takip edip yargılama konusunda yetki verilen

¹⁵¹³ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, I, (Çev. İlyas Çelebi), (tercüme edenin girişi), 41; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, V, 55; İbnü'l-Murtazâ, *Mu'tezile'nin Biyografik Tarihi*, 114; Yurdagür, "Son Dönem Mutezilesi'nin En Meşhur Kelâmcısı Kâdî Abdülcebbâr Hayatı ve Eserleri", 125-127; aynı müellif, "Kâdî Abdülcebbâr", *DİA*, 103.

¹⁵¹⁴ Hallâf, *İslâm Hukuk Felsefesi (İlmu Usûli'l-Fıkıh)*, 83.

¹⁵¹⁵ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, I, (Çev. İlyas Çelebi), (tercüme edenin girişi), 40; Yurdagür, "Son Dönem Mutezilesi'nin En Meşhur Kelâmcısı Kâdî Abdülcebbâr Hayatı ve Eserleri", 125-127; aynı müellif, "Kâdî Abdülcebbâr", *DİA*, 103.

¹⁵¹⁶ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, I, (Çev. İlyas Çelebi), (tercüme edenin girişi), 40; İbnü'l-Murtazâ, *Mu'tezile'nin Biyografik Tarihi*, 115; Yurdagür, "Kâdî Abdülcebbâr", *DİA*, XXIV, 103.

¹⁵¹⁷ es-Sâhib b. Abbâd, *Resâilü's Sâhib b. Abbâd*, 34-42; Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, I, (Çev. İlyas Çelebi), (tercüme edenin girişi), 40; es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, V, 97; ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, 245; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, V, 54; Fuat Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, I, E. J. Brill, Leiden 1967, 624; S. M. Stern, "Abd al-Djabbâr b. Ahmad", *EL*, Leiden 1986, I, 59; Yurdagür, "Son Dönem Mutezilesi'nin En Meşhur Kelâmcısı Kâdî Abdülcebbâr Hayatı ve Eserleri", 130; aynı müellif, "Kâdî Abdülcebbâr", *DİA*, XXIV, 103.

¹⁵¹⁸ es-Sâhib b. Abbâd, *Resâilü's Sâhib b. Abbâd*, 42; Kâdî Abdülcebbâr b. Ahmed, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Neşr. Abdülkerim Osman, Mektebetü Vehbe, Kahire 1996, (neşredenin girişi) 15; Yurdagür, "Son Dönem Mutezilesi'nin En Meşhur Kelâmcısı Kâdî Abdülcebbâr Hayatı ve Eserleri", 130; aynı müellif, "Kâdî Abdülcebbâr", *DİA*, XXIV, 103.

kelâmcılar arasına da dâhil edilmiştir.¹⁵¹⁹ Bu görevleriyle birlikte Büveyhîler'e uzun bir süre hizmet eden Kâdî Abdülcebbâr büyük bir teveccüh kazanmıştır. Ancak es-Sâhib b. Abbâd'ın ölümü üzerine¹⁵²⁰ (24 Safer 385/30 Mart 995) kendisine gösterilen teveccüh son bulmuş ve Büveyh hükümdarı Fahrüddeve'nin emriyle kâdîkudâtlık görevinden azledildiği gibi malları da müsadere edilmiştir.¹⁵²¹ Ancak buna rağmen Kâdî Abdülcebbâr Rey'den ayrılmayarak hayatının geri kalanının büyük bir kısmını¹⁵²² burada eserlerini yazma ve öğrenci yetiştirme işleriyle meşgul olarak geçirdi. Kâdî Abdülcebbâr 415¹⁵²³ yılının Zilkade ayında¹⁵²⁴ (Ocak 1025) Rey şehrinde vefat etti ve burada defnedildi.¹⁵²⁵

Kâdî Abdülcebbâr; başta kelâm ilmî olmak üzere tefsir, hadîs, fıkîh, dinler tarihi¹⁵²⁶ ve İslâmî ilimlerin farklı alanlarında pek çok eser kaleme almıştır.¹⁵²⁷ Ancak

¹⁵¹⁹ Yurdagür, "Kâdî Abdülcebbâr", *DİA*, XXIV, 103.

¹⁵²⁰ Kaynaklarda geçen bilgiler göre Kâdî Abdülcebbâr, es-Sâhib b. Abbâd'dan büyük bir teveccüh görmesine rağmen es-Sâhib b. Abbâd öldüğü zaman, Kâdî Abdülcebbâr, onun tövbe etmeden öldüğünü ve bu yüzden kendisine rahmet okumayacağını söylemiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 426; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfî*, III, 1983.

¹⁵²¹ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, I, (Çev. İlyas Çelebi), (tercüme edenin girişi), 40; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 426; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, V, 55; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfî*, III, 1983. Krş. Yurdagür, "Kâdî Abdülcebbâr", *DİA*, XXIV, 103.

¹⁵²² Bu arada kaynaklar onun 389 (999) yılında hacca gittiğini, dönüşte kısa bir süre Bağdat'ta kaldığını, hayatının sonlarına doğru bir yıl kadar Kazvîn'de yaşadığını kaydetmektedirler. Bkz. Yurdagür, "Kâdî Abdülcebbâr", *DİA*, XXIV, 103.

¹⁵²³ Kâdî Abdülcebbâr'ın ölüm tarihi olan 415 (1025) yılı İbnü'l-Murtazâ'ya ait olan eserin Türkçe çevirisinde sehven 405 veya 406 olarak tercüme edilmiştir. Bkz. İbnü'l-Murtazâ, *Mu'tezile'nin Biyografik Tarihi*, 115. Ancak *Kitâbü Tabakâtü'l-Mu'tezile* ismiyle neşredilen eserin orijinalinde bu tarih 415 veya 416 şeklinde verilmektedir. Bkz. İbnü'l-Murtazâ, el-Mehdi-Lidînillâh Ahme b. Yahyâ, *Kitâbü Tabakâtü'l-Mu'tezile*, Neşr. Susanna Diwald Wilzer, Beyrut 1961, 112.

¹⁵²⁴ İbnü'l-Esîr, onun 414 (1023-1024) yılında 90 yaşında öldüğünü kaydetmektedir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 593.

¹⁵²⁵ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, I, (Çev. İlyas Çelebi), (tercüme edenin girişi), 40; es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, V, 97; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, 245; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, V, 54; İbnü'l-Murtazâ, *Kitâbü Tabakâtü'l-Mu'tezile*, 112; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, I, 321; 343; Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, I, 625; Stern, "Abd al-Djabbâr b. Ahmad", *EP*, I, 59; Yurdagür, "Kâdî Abdülcebbâr", *DİA*, XXIV, 103.

¹⁵²⁶ Kâdî Abdülcebbâr'ın bu ilimlere dair görüşleri hakkında ayrıntılı bilgiler *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*'nin ilgili maddesinde İlyas Çelebi (105-109), Tahsin Görgün (109-111) ve Mustafa Sinanoğlu (111-113) tarafından verilmektedir.

¹⁵²⁷ İbnü'l-Murtazâ, *Mu'tezile'nin Biyografik Tarihi*, 115-116; Yurdagür, "Kâdî Abdülcebbâr", *DİA*, XXIV, 103.

bunların çok azı günümüze kadar ulaşmıştır.¹⁵²⁸ Onun günümüze kadar ulaşan eserlerinden bazıları ise şu şekildedir.¹⁵²⁹

Tenzîhü'l-Kurân Ani'l-Metâ'in: Kur'ân'a göre tertip edilmiş olan bu eserde Kâdî Abdülcebbâr yanlış olduğuna inandığı yorum ve tefsirleri incelemiştir. Bu eser Kahire ve Beyrut olmak üzere iki farklı yerde neşredilmiştir.¹⁵³⁰

el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl: Yirmi ciltten meydana geldiği tahmin edilen bu eser Kâdî Abdülcebbâr'ın Mu'tezile mezhebinin kelâm sistemi ile tevhid ve adalet inancına dair yazdığı en önemli eseridir. Eserin günümüze kadar ulaşan kısmı on altı cilt halinde Kahire'de neşredilmiştir.¹⁵³¹

Fazlü'l-İ'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile: Kâdî Abdülcebbâr'ın bu eseri bazı kelâm konuları ile Mu'tezile mezhebine yöneltilen eleştirilere cevap vermenin yanı sıra eser bu mezhebin ricâline dair bilgileri de ihtiva eden bir tabakât kitabı özelliği taşımaktadır. Bu eser Fuâd Seyyid tarafından Ebû'l-Kâsım el-Belhî'nin "*Makâlât*" ve Hâkim el-Cüşemî'nin "*Tabakât*" adlı eserlerinden birer bölüm ile birlikte 1974 yılında Tunus'ta neşredilmiştir.¹⁵³²

Şerhu'l-Usûli'l-Hamse: Mu'tezile'nin beş temel prensibi olan: *Tevhîd, Adl (Adalet), Va'd ve Va'id, el-Menzile Beyne'l-Menziletayn, Emir bi'l-Ma'rûf ve Nehiy ani'l-Münker*'in ele alındığı bu eser¹⁵³³ Abdülkerim Osman tarafından neşredilerek ilk olarak 1965 yılında Kahire'de yayınlanmıştır.¹⁵³⁴ Ayrıca bu eser Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan yazma nüshaları temel alınarak İlyas Çelebi tarafından iki cilt halinde Türkçeye tercüme edilerek 2013 yılında İstanbul'da yayınlanmıştır. Çalışmamızda hem Arapça neşrini hem de Türkçe çevirisini kullandığımız bu eser

¹⁵²⁸ Yurdagür, "Kâdî Abdülcebbâr", *DİA*, XXIV, 103.

¹⁵²⁹ Kâdî Abdülcebbâr'ın eserlerinin ayrıntılı bir listesi için bkz. Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, (Neşr. Abdülkerim Osman), (neşredenin girişi), 19 vdd.; Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, I, 625-626.

¹⁵³⁰ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, I, (Çev. İlyas Çelebi), (tercüme edenin girişi), 43; Yurdagür, "Kâdî Abdülcebbâr", *DİA*, XXIV, 103.

¹⁵³¹ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, I, (Çev. İlyas Çelebi), (tercüme edenin girişi), 43; Yurdagür, "Kâdî Abdülcebbâr", *DİA*, XXIV, 103.

¹⁵³² Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, I, (Çev. İlyas Çelebi), (tercüme edenin girişi), 43-44; Yurdagür, "Kâdî Abdülcebbâr", *DİA*, XXIV, 103.

¹⁵³³ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, I, (Çev. İlyas Çelebi), (tercüme edenin girişi), 208 vdd. Krş. Yurdagür, "Kâdî Abdülcebbâr", *DİA*, XXIV, 103.

¹⁵³⁴ Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, I, 625; Yurdagür, "Kâdî Abdülcebbâr", *DİA*, XXIV, 103.

hakkında bilgi veren Yurdağür kimi batılı araştırmacıların eserin Kâdî Abdülcebbâr'a ait olmadığını ve bu eserin Zeydi'nin öğrencisi olan Kıvâmüddîn Mankdîm tarafından esere yapılan şerh olduğunu ileriye sürdüklerini belirtmektedir.¹⁵³⁵

Tesbîtü Delâ'ili'n-Nübüvve: Kâdî Abdülcebbâr'ın kelâma dair olan bu eseri; Mekkeli müşriklere, Hz. Muhammed'in nübüvvetini yani peygamberliğini kabul etmeyen Hıristiyan ve Yahudilere, nübüvvet inancını tümünden reddeden Berâhime (veya Brahmanizm)¹⁵³⁶ ve Dehriyye¹⁵³⁷ düşüncesini savunanlara karşı İslâm'ın ortaya koyduğu nübüvvet anlayışını savunmak üzere kaleme alınmıştır.¹⁵³⁸ Eser Abdülkerim Osman tarafından 1966 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir.¹⁵³⁹

el-Muhtasar fî Usûli'd-dîn: Kâdî Abdülcebbâr'ın es-Sâhib b. Abbâd'ın isteği doğrultusunda *el-Muğnî* adlı eserini özetleyerek meydana getirdiği bu eseri Muhammed Amâra tarafından "*Resâ'ili'l-Adl ve't-Tevhîd*" içinde 1971 yılında Kahire'de neşredilmiştir.¹⁵⁴⁰

Kâdî Abdülcebbâr'ın günümüze kadar ulaşan diğer eserleri ise şu şekildedir: "*el-Emâlî fi'l-Hadîs, Risâle (et-Tezkîre) fi İlmi'l-Kîmiyâ,*¹⁵⁴¹ *el-Mu'temed fî Usûli'd-dîn, el-Muhîr fi't-Tefsîr, en-Nihâye fî Usûli'l-Fıkh*".¹⁵⁴²

Kâdî Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkılânî (ö. 1013): Dönemin ünlü Eş'arî (veya Eş'ariyye)¹⁵⁴³ kelâmcısı¹⁵⁴⁴ ve Mâlikî mezhebinin

¹⁵³⁵ Yurdağür, "Kâdî Abdülcebbâr", *DİA*, XXIV, 103.

¹⁵³⁶ Berâhime veya Brahmanizm; Hindistan'da kutsal metin kabul edilen Vedâlar'ın yorumu mahiyetindeki Brahmanlarda yer alan ve kast sisteminin en üst tabakasını oluşturan Brahmanlar'ca temsil edilen dinî yapıdır. Daha fazla bilgi için bkz. Günay Tümer, "Brahmanizm", *DİA*, TDV, Ankara 1992, VI, 329.

¹⁵³⁷ Dehriyye; Âlemin ezeli olduğunu ve bir yaratıcısının bulunmadığını savunan ateist ve materyalist düşüncüyü savunan felsefe akımıdır. Daha fazla bilgi için bkz. Hayrani Altuntaş, "Dehriyye", *DİA*, TDV, Ankara 1994, IX, 107.

¹⁵³⁸ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, I, (Çev. İlyas Çelebi), (tercüme edenin girişi), 44.

¹⁵³⁹ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, I, (Çev. İlyas Çelebi), (tercüme edenin girişi), 44; Yurdağür, "Kâdî Abdülcebbâr", *DİA*, XXIV, 103.

¹⁵⁴⁰ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, I, (Çev. İlyas Çelebi), (tercüme edenin girişi), 44; Yurdağür, "Kâdî Abdülcebbâr", *DİA*, XXIV, 103.

¹⁵⁴¹ Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, I, 625; Yurdağür, "Kâdî Abdülcebbâr", *DİA*, XXIV, 104.

¹⁵⁴² Yurdağür, "Kâdî Abdülcebbâr", *DİA*, XXIV, 103-104.

¹⁵⁴³ Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'ye tarafından kurulan kelâm mektebi olan Eş'arî aynı zamanda İslâm'ın itikadî mezheplerinden birisidir. Daha fazla bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Eş'ariyye", *DİA*, TDV, Ankara 1995, XI, 447-448.

¹⁵⁴⁴ Hatîb el-Bağdatî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdatî, *Târîhu Bağdat (Târîhu Medîneti's-Selâm)*, III, Neşr. Beşâr Avvâd Ma'rûf, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâm, Beyrut 2001, 364-365; Kâdî İyâz, Ebû'l-

fakihlerinden olan Bâkılânî'nin¹⁵⁴⁵ doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 330 (941-942) yılı civarında doğduğu sanılmaktadır. İlk öğrenimine doğduğu şehir olan Basra'da başlayan Bâkılânî ardından öğrenimini tamamlamak üzere Bağdat'a giderek burada dersler almıştır. Bâkılânî hem Basra'da hem de Bağdat'ta bulunduğu sırada Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin öğrencilerinden olan ve aynı zamanda Mâlikî mezhebinin imâmlarından olan İbn Mücâhid et-Tâî'den kelâm, Ebü'l-Hasan el-Bâhilî ve Ebü Abdullah eş-Şîrâzî'den usûl, İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî ve Ebû Bekir Muhammed b. Abdullâh el-Ebherî'den fıkîh, İbn Sem'ûn İsmâîl el-Bağdatî'den ahlâk ilimleri, Ebü Bekir el-Katîî, İbn Mâsî ve Dârekutnî'den de hâdis alanında dersler almıştır.¹⁵⁴⁶

Bir müddet Bağdat'ta kalarak öğrenimini tamamlayan Bâkılânî, daha sonra Basra'ya geri dönerek burada bulunan Basra Camii'nde dersler vermeye başlamıştır.¹⁵⁴⁷ Daha sonra ise Büveyh hükümdarı Adudüdevle b. Rüküddevle'nin daveti üzerine, çeşitli mezheplere mensup âlimlerle tartışmaların yapılacağı meclislere Ehl-i Sünnet temsilcisi olarak katılmak üzere Şîraz'a gitmiş ve burada İbn Hafif eş-Şîrâzî tarafından karşılanmıştır. Bâkılânî, Adudüdevle'nin huzurunda Mu'tezile'nin Bağdat ekolüne mensup âlimlerinden Ebü'l-Hasan el-Ahdeb, Ebü İshak en-Nusaybînî, Şîa'dan İbnü'l-Muallim, Şâfiîler'den ise Ebü'l-Ferec İbn Tarâr'a karşı rü'yetullah (müminlerin âhirette Allah'ı görmesi), kulların fiilleri, kadının İslâm dinindeki yeri gibi değişik kelâmî ve fikhî konularda münazaralar yapmış ve bu münazaralarda hem aklî hem de naklî deliller

Fazl İyâz b. Mûsa b. İyâz el-Yahsubî, *Tertibü'l-Medârik ve Takribü'l-Mesâlik li-Ma'rîfeti A'lâmi Mezhebi Mâlik*, VII, Tahkik: Saîd Ahmed A'râb, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şüuni'l-İslâmîyye, Tıtvân 1982, 44; İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullâh İbn Asâkir ed-Dımaşkî, *Tebyînü Kezibi'l-Müfterî Fimâ Nüsibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, Neşr. M. Zâhid Kevserî, Matbaatü't-Tevfik, Dımaşk 1347, 217; es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 265-266; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, IV, 269; İbnül-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, IV, 20-21; Güner, "Büveyhîler'den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)", 186; Şerefeddin Gölçük, *Bâkılânî ve İnsanın Fiilleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, 28; aynı müellif, "Bâkılânî", *DİA*, TDV, Ankara 1991, IV, 531; Hasan Hüseyin Tunçbilek, "Ebu Bekir Bâkılânî'nin Hayatı ve Bazı Kelâmî Görüşleri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV, Şanlıurfa 1998, 11.

¹⁵⁴⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 528; İbnül-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, IV, 21; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, IV, 1470; Laoust, *İslâm'da Ayrılıkçı Görüşler*, 255; Gölçük, *Bâkılânî ve İnsanın Fiilleri*, 28; aynı müellif, "Bâkılânî", *DİA*, IV, 531; Tunçbilek, "Ebu Bekir Bâkılânî'nin Hayatı ve Bazı Kelâmî Görüşleri", IV, 11. Bu arada İbn Kesîr; el-Bâkılânî'nin Şafiî olduğunu, ancak onun Şafiî mi yoksa Mâlikî mi olduğuna dair ihtilafların olduğunu kaydetmektedir. Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 57.

¹⁵⁴⁶ Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmîyyîn*, I, 570; Halim Sabit Şibay, "Bâkılânî", *İA*, MEB, İstanbul 1979, II, 253; Gölçük, *Bâkılânî ve İnsanın Fiilleri*, 19-20; aynı müellif, "Bâkılânî", *DİA*, IV, 531; Tunçbilek, "Ebu Bekir Bâkılânî'nin Hayatı ve Bazı Kelâmî Görüşleri", IV, 6 vd.

¹⁵⁴⁷ Halim Sabit Şibay, "Bâkılânî", *İA*, MEB, İstanbul 1979, II, 253; Gölçük, "Bâkılânî", *DİA*, IV, 531.

ileri sürerek verdiği cevaplarla onlara karşı üstünlüğünü kabul ettirmiştir.¹⁵⁴⁸ Bununla birlikte Adudüddavle'nin teveccühüne mazhar olan Bâkılânî Sünnî olmasına rağmen Şîî olan Adudüddavle tarafından oğlu Samsâmüddavle'ye Ehl-i Sünnet kelâmını öğretmekle görevlendirilmiştir.¹⁵⁴⁹

Şîrâz'da bir süre kalan Bâkılânî, Adudüddavle'nin Bağdat'a hâkim olmasıyla birlikte, onunla beraber Bağdat'ta gitmiştir.¹⁵⁵⁰ Burada ilmî çalışmalarını sürdüren Bâkılânî Adudüddavle'nin isteği doğrultusunda başta Bizanslılar'la esir değişimi olmak üzere bir takım konularda görüşmelerde bulunmak için 371 (981-982) yılında Büveyh elçisi olarak İstanbul'a gitti.¹⁵⁵¹ Kaynaklarda geçen bilgilere göre Bâkılânî, Bizans İmparatoru II. Basilius'un yanına götürüldüğünde, kendisinden imparator karşısında adet olduğu üzere eğilerek içeri girmesi (veya yeri öpmesi) istenmiş, ancak Bâkılânî bu durumu kabul etmemiştir. Bunun üzerine Bâkılânî'yi eğilerek geçmesini sağlayacak alçak bir kapıdan imparatorun yanına götürülmesi planlanmış, ancak bu hileli durumu fark eden Bâkılânî arkasını dönerek içeri girmiş ve böylece pratik zekâsı sayesinde bu diplomatik tuzağın üstesinden gelmiştir.¹⁵⁵² Öte yandan kendisi Bizans sarayında kaldığı süre zarfında II. Basilius'un yanı sıra birçok papazla; ay mûcizesi (inşikâku'l-kamer),¹⁵⁵³ Hz. İsa'nın durumu, teslîs inancı, Hz. Meryem ile Hz. Âişe'ye atılan

¹⁵⁴⁸ Bâkılânî, el-Kâdî Ebû Bekr Muhammed b. Tayyîb b. Muhammed el-Basrî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, Neşr. el-Seyyîd Ahmed Sakr, Mısır 2009, (neşredenin girişi) 21 vd.; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, VII, 50 vdd.; Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, I, 608; Şibay, "Bâkılânî", *İA*, II, 254; Gölçük, *Bâkılânî ve İnsanın Fiilleri*, 21-22; aynı müellif, "Bâkılânî", *DİA*, IV, 531; Tunçbilek, "Ebu Bekir Bâkılânî'nin Hayatı ve Bazı Kelâmî Görüşleri", IV, 10.

¹⁵⁴⁹ Bâkılânî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, (neşredenin girişi) 27; Kraemer, *İhyâ-yi Ferheng der Ahd-ı Âl-i Büveyh*, 82; Gölçük, *Bâkılânî ve İnsanın Fiilleri*, 22; aynı müellif, "Bâkılânî", *DİA*, IV, 531.

¹⁵⁵⁰ Bâkılânî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, (neşredenin girişi) 27; Gölçük, "Bâkılânî", *DİA*, IV, 531.

¹⁵⁵¹ Büveyhîler ile Bizanslılar arasında meydana gelen olaylar ve sonrasında gelişen olaylar doğrultusunda Büveyh sarayına gelen Bizans elçisine ve getirdiği mektuba cevap mukabilinde el-Bâkılânî'nin Bizans'a elçi olarak gitmesi hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz. Güner, "Büveyhîler'den Adudüddavle ve Dönemi (338-372/949-983)", 106-107.

¹⁵⁵² Hatîb el-Bağdatî, *Târîhu Bağdat (Târîhu Medîneti's-Selâm)*, III, 365-366; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, VII, 57-58; İbn Asâkir, *Tebyînü Kezîbi'l-Müfterî*, 218; es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 266; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 352; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 57-58; Kazvînî, *Âsâru'l-Bilâd*, 312-314; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, 191; Gölçük, "Bâkılânî", *DİA*, IV, 531; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddavle ve Dönemi (338-372/949-983)", 187; Tunçbilek, "Ebu Bekir Bâkılânî'nin Hayatı ve Bazı Kelâmî Görüşleri", IV, 10.

¹⁵⁵³ Ayın yarılmasını ifade eden bu terim Kur'ân-ı Kerîm'de kıyametin yaklaştığını bildiren âyette (el-Kamer 54/1) geçmektedir. Taberî'nin naklettiğine göre bu âyetin nüzûl sebebi, Mekkeliler'in Hz. Peygamber'den bir mucize göstermesini istemeleridir. Âyette geçen ayın yarılması konusu kimi âlimlerce farklı şekillerde açıklandığından bu konu hakkında İslâm âlimleri arasında farklı yorumlar getirilmiştir. Şöyle ki bazı âlimler âyette geçen ayın yarılmasını zâhiri manada anlayarak, âyetin gerçekten ayın ikiye yarıldığını bildirdiğini söylemiştir. Bazı âlimler ise âyette kastedilen olayın gelecekte gerçekleşeceğini,

iftiralar, onların dinî ve beşerî şahsiyetleri gibi önemli dinî konularda münazaralara katılmıştır. Bâkılânî bu münazaralarda yukarıda zikrettiğimiz konularla ilgili kendisine yöneltilen soruları pratik zekâsı ve hazır cevaplılığı sayesinde aklî ve naklî deliller ileri sürerek başarılı cevaplar vermiş ve bunun sonucunda hem Bizanslılar'ın hem de imparatorun takdirini kazanarak Müslüman esirlerle birlikte Bağdat'a geri dönmüştür.¹⁵⁵⁴ Bâkılânî Bağdat'a geri döndükten sonra başta Bağdat, Ukberâ ve Sağr'da bir müddet kâdîlik ve kâdîlkudâtlık görevlerini icra etmiştir.¹⁵⁵⁵ Bunun dışında Bâkılânî, Adudüddeve'nin ölümü üzerine tamamen Bağdat'a yerleşmiş ve burada bulunan Mansûr Camii'nde uzun bir süre ders vererek birçok öğrenci yetiştirmiştir.

23 Zilkade 403 (5 Haziran 1013) tarihinde Bağdat'ta vefat eden¹⁵⁵⁶ Bâkılânî; İslâmî ilimlerin tamamen teşekkül ettiği, mezheplerin kökleştiği ve daha önce de değinildiği gibi batılı araştırmacılar tarafından İslâm'ın Rönesans Çağı olarak zikredilen Hicrî IV. yüzyılın zengin kültür ortamında yetişmiştir. Kendisi; pratik zekâsı, güçlü hâfızası, hazır cevaplılığı ve üstün hitabeti ve çok yönlü ilmî şahsiyetiyle tanınan bir âlimdir.¹⁵⁵⁷ Nitekim onun bu üstün yeteneklerinden dolayı kendisine: “Asrın müceddidi, ilmin kalesi, ümmetin dili, sünnetin keskin kılıcı ve engin denizi” gibi unvanlar verilmiştir.¹⁵⁵⁸ Ayrıca onun hakkında bilgi veren İbn Asâkir; Ebû Hâtim Muhmûd b. el-Hüseyn el-Kazvîni'nin Bâkılânî hakkında onun: “Takvâ, dine bağlılık, zühd (kulun

şayet ayın yarılması olayı gerçekleşmiş olsaydı bu durumu herkesin görmesi gerektiğini belirtmektedirler. Daha fazla bilgi için bkz. İlyas Çelebi, “İnşikâku'l-Kamer”, *DİA*, TDV, Ankara 2000, XXII, 343-344.

¹⁵⁵⁴ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, VII, 65-66; İbn Asâkir, *Tebyînü Kezîbi'l-Müfterî*, 218-219; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 58; Kazvîni, *Âsâru'l-Bilâd*, 313; Güner, “Büveyhiler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)”, 187; Tunçbilek, “Ebu Bekir Bâkılânî'nin Hayatı ve Bazı Kelâmî Görüşleri”, IV, 10; Şibay, “Bâkılânî”, *İA*, II, 254; Gölçük, *Bâkılânî ve İnsanın Fiilleri*, 24 vdd.; aynı müellif, “Bâkılânî”, *DİA*, IV, 531.

¹⁵⁵⁵ Gölçük, *Bâkılânî ve İnsanın Fiilleri*, 27; aynı müellif, “Bâkılânî”, *DİA*, IV, 531.

¹⁵⁵⁶ Hatîb el-Bağdatî, *Târîhu Bağdat (Târîhu Medîneti's-Selâm)*, III, 369; İbn Asâkir, *Tebyînü Kezîbi'l-Müfterî*, 223; es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 266; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 528; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 58; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, IV, 269-270; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 234; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, IV, 1470; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, I, 349; Tunçbilek, “Ebu Bekir Bâkılânî'nin Hayatı ve Bazı Kelâmî Görüşleri”, IV, 14; Gölçük, *Bâkılânî ve İnsanın Fiilleri*, 39; aynı müellif, “Bâkılânî”, *DİA*, IV, 531.

¹⁵⁵⁷ Hatîb el-Bağdatî, *Târîhu Bağdat (Târîhu Medîneti's-Selâm)*, III, 364-365; es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 266; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, IV, 269; Tunçbilek, “Ebu Bekir Bâkılânî'nin Hayatı ve Bazı Kelâmî Görüşleri”, IV, 5; Şibay, “Bâkılânî”, *İA*, II, 254; Gölçük, “Bâkılânî”, *DİA*, IV, 531.

¹⁵⁵⁸ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, VII, 44-45; İbn Asâkir, *Tebyînü Kezîbi'l-Müfterî*, 217-220; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, IV, 269; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 234; Tunçbilek, “Ebu Bekir Bâkılânî'nin Hayatı ve Bazı Kelâmî Görüşleri”, IV, 5; Gölçük, *Bâkılânî ve İnsanın Fiilleri*, 20; aynı müellif, “Bâkılânî”, *DİA*, IV, 531.

dünyevi şeyleri terk etmesini ifade eden tasavvuf terimi) ve iffet sahibi bir kimse olduğunu, gösterişten uzak bir hayat yaşadığını” belirttiğini kaydetmektedir.¹⁵⁵⁹

Bâkılânî'nin eserlerine bakacak olursak, onun; kelâm, tefsir, dinler tarihi, fıkîh ve usûl-i fıkîh alanında yazılmış 55'e yakın eseri vardır.¹⁵⁶⁰ Bunlardan günümüze kadar ulaşanların¹⁵⁶¹ çoğu kelâm ilmine ve bir kısmı da Ku'rân ilimlerine dairdir. Bu eserlerin isimleri ve içerikleri şu şekildedir:

et-Temhîd:¹⁵⁶² *Kitâbü't-Temhîd fi'r-redd Alâ'l-Mülhidetil-Mu'attıla ve'r-Râfıza ve'l-Havâric ve'l-Mu'tezile, Temhîdü'l-Evâ'il ve Telhîsüd-Delâ'il* adıyla da bilinen bu eser mevcut kelâm kitaplarının en önemlisi sayılmaktadır. Bâkılânî bu eserini Şîrâz'da bulunduğu süre zarfında kaleme alarak Adudüddeve'ye (veya Samsâmüddeve) ithaf etmiştir.¹⁵⁶³ Eser çeşitli tarihlerde neşredilerek Beyrut ve Kahire'de yayınlanmıştır.¹⁵⁶⁴

el-İntisâr li-Sıhhati Nakli'l-Kur'ân:¹⁵⁶⁵ Bâkılânî bu eserinde; Kur'an'ın ismi, nakli, toplanması, aktarılması, mucize oluşu ve yedi harf üzerine nâzil olması gibi konuları ele almaktadır.¹⁵⁶⁶ Bu eser Muhammed Zağlûl Selâm tarafından neşredilerek

¹⁵⁵⁹ İbn Asâkir, *Tebyînü Kezibi'l-Müfterî*, 220. Krş. Tunçbilek, “Ebu Bekir Bâkılânî'nin Hayatı ve Bazı Kelâmî Görüşleri”, IV, 6; Gölçük, “Bâkılânî”, *DİA*, IV, 531.

¹⁵⁶⁰ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, VII, 69-70; Güner, “Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)”, 187; Gölçük, *Bâkılânî ve İnsanın Fülleri*, 41; aynı müellif, “Bâkılânî”, *DİA*, IV, 534.

¹⁵⁶¹ el-Bâkılânî'nin hem kendi eserlerinde hem de başka eserlerde adlarından söz edilen, fakat günümüze kadar ulaşamayan bazı eserleri için bkz. Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, VII, 69-70; Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, I, 585 vd.; Gölçük, *Bâkılânî ve İnsanın Fülleri*, 44 vd.; aynı müellif, “Bâkılânî”, *DİA*, IV, 535; Tunçbilek, “Ebu Bekir Bâkılânî'nin Hayatı ve Bazı Kelâmî Görüşleri”, IV, 13-14.

¹⁵⁶² Bâkılânî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, (neşredenin girişi) 42; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, VII, 69; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, I, 349; Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, I, 609; Şibay, “Bâkılânî”, *İA*, II, 257; Gölçük, *Bâkılânî ve İnsanın Fülleri*, 42; aynı müellif, “Bâkılânî”, *DİA*, IV, 534.

¹⁵⁶³ Bâkılânî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, (neşredenin girişi) 42-43; Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, I, 588-589; Şibay, “Bâkılânî”, *İA*, II, 257; Gölçük, *Bâkılânî ve İnsanın Fülleri*, 22-42; aynı müellif, “Bâkılânî”, *DİA*, IV, 531-534.

¹⁵⁶⁴ Bâkılânî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, (neşredenin girişi) 42-43; Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, I, 590; Şibay, “Bâkılânî”, *İA*, II, 257; Gölçük, *Bâkılânî ve İnsanın Fülleri*, 42; aynı müellif, “Bâkılânî”, *DİA*, IV, 534.

¹⁵⁶⁵ Bâkılânî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, (neşredenin girişi) 44; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, VII, 69; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 184; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, I, 349; Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, I, 609; Gölçük, *Bâkılânî ve İnsanın Fülleri*, 43; aynı müellif, “Bâkılânî”, *DİA*, IV, 534.

¹⁵⁶⁶ Bâkılânî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, (neşredenin girişi) 44 vdd; Gölçük, *Bâkılânî ve İnsanın Fülleri*, 43; aynı müellif, “Bâkılânî”, *DİA*, IV, 534.

1971 yılında İskenderiye’de basılmıştır. Ayrıca eser Fuat Sezgin tarafından tıpkıbasımı yapılarak 1986 yılında Frankfurt’ta yayınlanmıştır.¹⁵⁶⁷

İ’câzu’l-Kur’ân:¹⁵⁶⁸ Kur’ân’ın hangi bakımlardan mucize olduğu konusunu sûre ve âyetlerle açıklayan bu eser,¹⁵⁶⁹ aynı zamanda bu alanda yazılan eserlerin de en büyüğüdür.¹⁵⁷⁰ Çeşitli neşirleri olan bu eser son olarak el-Seyyîd Ahmed Sakr tarafından neşredilmiştir. el-Bâkılânî’ye dair bilgileri zikrederken bu neşirden faydalandık.

el-İnsâf:¹⁵⁷¹ Muhtasar bir kelâm kitabı olan bu eser “*Risâletü’l-Hurre*” ismiyle de anılmaktadır. Eser M. Zâhid Kevserî tarafından tahkik edilerek 1963 yılında Kahire’de neşredilmiştir.¹⁵⁷²

Menâkıbü’l-E’imme ve Nakzü’l-Metâ’in alâ Selefî’l-Ümme:¹⁵⁷³ *Keşfü’z-Zunûn*’da geçen bilgilere göre bu eser zengin bir içeriğe sahiptir.¹⁵⁷⁴ Eser hakkında bilgi veren Gölçük bu eserin Hulefâ-yi Râşidîn’e yöneltilen eleştirilere verilen cevaplardan meydana geldiğini belirtmektedir.¹⁵⁷⁵ Eserin ikinci cüzden kalma bir yazma nüshası Dımaşk Zâhiriyye Kütüphanesi’nde mevcuttur (No: 85.66).¹⁵⁷⁶

¹⁵⁶⁷ Gölçük, “Bâkılânî”, *DİA*, IV, 534.

¹⁵⁶⁸ Bâkılânî, *İ’câzu’l-Kur’ân*, (neşredenin girişi) 42; Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-Medârik*, VII, 70; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, I, 349; Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, I, 608; Gölçük, *Bâkılânî ve İnsanın Fiilleri*, 42; aynı müellif, “Bâkılânî”, *DİA*, IV, 534; Şibay, “Bâkılânî”, *İA*, II, 257.

¹⁵⁶⁹ Bâkılânî, *İ’câzu’l-Kur’ân*, 10; Şibay, “Bâkılânî”, *İA*, II, 257; Gölçük, *Bâkılânî ve İnsanın Fiilleri*, 42; aynı müellif, “Bâkılânî”, *DİA*, IV, 534.

¹⁵⁷⁰ Bâkılânî, *İ’câzu’l-Kur’ân*, (neşredenin girişi) 67; Bedevî, *Mezâhibü’l-İslâmiyyîn*, I, 588; Gölçük, *Bâkılânî ve İnsanın Fiilleri*, 43; aynı müellif, “Bâkılânî”, *DİA*, IV, 534.

¹⁵⁷¹ Bâkılânî, *İ’câzu’l-Kur’ân*, (neşredenin girişi) 51; Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-Medârik*, VII, 70; Gölçük, *Bâkılânî ve İnsanın Fiilleri*, 43; aynı müellif, “Bâkılânî”, *DİA*, IV, 534; Şibay, “Bâkılânî”, *İA*, II, 257.

¹⁵⁷² Bâkılânî, *İ’câzu’l-Kur’ân*, (neşredenin girişi) 51; Gölçük, *Bâkılânî ve İnsanın Fiilleri*, 43; aynı müellif, “Bâkılânî”, *DİA*, IV, 534.

¹⁵⁷³ Bâkılânî, *İ’câzu’l-Kur’ân*, (neşredenin girişi) 48; Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-Medârik*, VII, 70; Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, IV, 1470; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, I, 349; Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, I, 609; Bedevî, *Mezâhibü’l-İslâmiyyîn*, I, 590; Gölçük, *Bâkılânî ve İnsanın Fiilleri*, 44; aynı müellif, “Bâkılânî”, *DİA*, IV, 534; Şibay, “Bâkılânî”, *İA*, II, 257.

¹⁵⁷⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, IV, 1470-1471.

¹⁵⁷⁵ Gölçük, “Bâkılânî”, *DİA*, IV, 534.

¹⁵⁷⁶ Bâkılânî, *İ’câzu’l-Kur’ân*, (neşredenin girişi) 48; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, I, 349; Bedevî, *Mezâhibü’l-İslâmiyyîn*, I, 590; Şibay, “Bâkılânî”, *İA*, II, 257; Gölçük, *Bâkılânî ve İnsanın Fiilleri*, 44; aynı müellif, “Bâkılânî”, *DİA*, IV, 534.

el-Beyân:¹⁵⁷⁷ Eserin tam adı: *Kitâbü'l-Beyan ani'l-Fark Beyne'l-Mu'cize ve'l-Kerâme ve'l-Hiyel ve'l-Kehâne ve's-Sihr ve'n-Necât*'tır. Bu eserin hacimli bir eserden geriye kalan bir bölüm olduğu kabul edilmektedir.¹⁵⁷⁸ Mucize konusunu nazari planda işleyen bu kitap, bu alanda ilk eser olma özelliğini muhafaza etmektedir.¹⁵⁷⁹ Eser R. J. Mc Carthy'î tarafından neşredilerek 1958 yılında Beyrut'ta basılmıştır.¹⁵⁸⁰

Hidâyetü'l-Müstersîdîn ve'l-Makne fî Marifeti Usûli'd-dîn:¹⁵⁸¹ Kelâma dair kaleme alınan¹⁵⁸² ve tamamı on yedi cilt olan bu hacimli eserden geriye sadece on iki cilt kalmıştır. Ayrıca eserin 248¹⁵⁸³ varraklık bir yazma nüshası Ezher Kütüphanesi'nde mevcuttur (No: 342).¹⁵⁸⁴ Muhammed b. Ebü'l-Hattâb b. Halil el-İşbîlî bu eseri *Telhîşü'l-Kifâye min Kitâbi'l-Hidâye* adıyla sadeleştirerek yayınlamıştır.¹⁵⁸⁵

Su'âlâtü Ehli'r-Re'y anil-Kelâm fî'l-Kur'ân:¹⁵⁸⁶ Kur'an'la ilgili ihtilaflı konularda sorulan sorulara verilen cevaplardan meydana gelen bu eser küçük bir risâle olup yazma bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Lâleli, No: 3861 /7) mevcuttur.¹⁵⁸⁷ Bu risâle Züleyha Birinci tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.¹⁵⁸⁸

¹⁵⁷⁷ Bâkîllânî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, (neşredenin girişi) 48; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, VII, 70; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, I, 349; Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, I, 609; Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, I, 591; Gölçük, *Bâkîllânî ve İnsanın Fiilleri*, 42; aynı müellif, "Bâkîllânî", *DİA*, IV, 534; Şibay, "Bâkîllânî", *İA*, II, 257.

¹⁵⁷⁸ Bâkîllânî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, (neşredenin girişi) 48; Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, I, 591; Gölçük, *Bâkîllânî ve İnsanın Fiilleri*, 42; aynı müellif, "Bâkîllânî", *DİA*, IV, 534.

¹⁵⁷⁹ Gölçük, *Bâkîllânî ve İnsanın Fiilleri*, 42-43.

¹⁵⁸⁰ Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, I, 609; Gölçük, *Bâkîllânî ve İnsanın Fiilleri*, 42; aynı müellif, "Bâkîllânî", *DİA*, IV, 534.

¹⁵⁸¹ Bâkîllânî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, (neşredenin girişi) 44; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, VII, 69; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, IV, 1639; Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, I, 609; Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, I, 590; Gölçük, *Bâkîllânî ve İnsanın Fiilleri*, 44; aynı müellif, "Bâkîllânî", *DİA*, IV, 534.

¹⁵⁸² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, IV, 1639.

¹⁵⁸³ Gölçük bu sayıyı sehven 242 olarak vermektedir. Bkz. Gölçük, *Bâkîllânî ve İnsanın Fiilleri*, 43.

¹⁵⁸⁴ Bâkîllânî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, (neşredenin girişi) 44; Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, I, 590; Gölçük, *Bâkîllânî ve İnsanın Fiilleri*, 44; aynı müellif, "Bâkîllânî", *DİA*, IV, 534.

¹⁵⁸⁵ Gölçük, "Bâkîllânî", *DİA*, IV, 534.

¹⁵⁸⁶ Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, I, 610; Gölçük, "Bâkîllânî", *DİA*, IV, 534; Züleyha Birinci, "Ebû Bekir el-Bâkîllânî'nin (ö. 403/1013) Suâlâtü Ehli'r-Re'y ani'l-Kelâm fî'l-Kur'âni'l-Azîz Adlı Risâlesinin Tahlil, Tahkik ve Tercümesi-Neşr-", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III/2, Trabzon 2016, 95-96.

¹⁵⁸⁷ Gölçük, "Bâkîllânî", *DİA*, IV, 534; Birinci, "Ebû Bekir el-Bâkîllânî'nin (ö. 403/1013) Suâlâtü Ehli'r-Re'y ani'l-Kelâm fî'l-Kur'âni'l-Azîz Adlı Risâlesinin Tahlil, Tahkik ve Tercümesi-Neşr-", III/2, 93-98-99.

¹⁵⁸⁸ Birinci, "Ebû Bekir el-Bâkîllânî'nin (ö. 403/1013) Suâlâtü Ehli'r-Re'y ani'l-Kelâm fî'l-Kur'âni'l-Azîz Adlı Risâlesinin Tahlil, Tahkik ve Tercümesi-Neşr-", III/2, 108-117.

Bu noktaya kadar isimlerini zikrettiklerimiz dışında bu dönemde yaşayan ve Büveyhîlerle doğrudan olmasa da dolaylı olarak teması olan âlimler ise şunlardır: Hâdis, tefsir, fikih ve kıraat âlimi olan el-Assâl, Ebû Ahmed Muhammed b. Ahmed b. İbrahim el-İsfahânî (ö. 960),¹⁵⁸⁹ Hâdis, fıkıh ve kelâm âlimi olan Ebû Bekr Ahmed b. İbrahim b. İsmâîl el-Cürcânî el-İsmâîlî (982),¹⁵⁹⁰ Muhaddîs âlimi olan Ebû Ahmed Muhammed b. Ahmed b. Hüseyin el-Gıtrîfî el-Cürcânî (ö. 987)¹⁵⁹¹ ve hâdis hafızı olan Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Hâkim en-Nîşâbûrî (ö. 1014).¹⁵⁹²

3.5.4. Edebi Hayat

Büveyhîler döneminde nahiv (dil bilgisi), edebiyat ve şiir konusunda bu başlık altında zikredeceğimiz üzere önemli eserler ortaya konulmuştur. Ayrıca Adudüddöle gibi kimi Büveyh hükümdarları ile yöneticileri de bizzat bu konularla ilgilenmiş ve eserler ortaya koymuşlardır. Bu dönemde nahiv, edebiyat ve şiir konusunda ün yapmış âlimler şunlardır:

Ebû Ali Hasan b. Ahmed b. Abdulgaffar el-Fârisî (901-987)

901 yılında Fars'ın Fesâ kasabasında dünyaya gelen Ebû Ali el-Fârisî dönemin ünlü nahiv âlimlerinden birisidir ve aynı zamanda bu alanda Adudüddele'nin de hocasıdır. Kendisi ilk olarak dönemin önemli gramer hocalarından ders aldıktan sonra eğitimini idame ettirmek için Bağdat'a gitmiş ve burada 10 yıl kaldıktan sonra buradan ayrılarak Halep'e gitmiştir. Burada Hamdâni hükümdarı Seyfüddöle'nin sarayında yedi yıl kalan Ebû Ali el-Fârisî, dönemin önemli nahiv, şair ve filolog âlimleriyle tanışma imkânı bulmuştur. Ebû Ali el-Fârisî, Adudüddöle'nin daveti üzerine buradan ayrılarak uzun bir yolculuğun ardından Şîrâz'a giderek orada Adudüddöle'nin hizmetine girdi. Uzun bir süre Şîrâz'da kalan Ebû Ali el-Fârisî, Adudüddöle'nin 367 (978) yılında Bağdat'ı ele geçirmesi üzerine onunla birlikte Bağdat'a gitmiş ve orada vefat etmiştir.¹⁵⁹³

¹⁵⁸⁹ Selman Başaran, "Assâl", *DİA*, TDV, Ankara 1991, III, 503.

¹⁵⁹⁰ Yusuf Ziya Keskin, "Gıtrîfî", *DİA*, TDV, Ankara 1996, XIV, 58.

¹⁵⁹¹ M. Yaşar Kandemir, "Hâkim en-Nîşâbûrî", *DİA*, TDV, Ankara 1997, XV, 190.

¹⁵⁹² Emin Aşıkcutlu, "İsmâîlî", *DİA*, TDV, Ankara 1991, XXIII, 126.

¹⁵⁹³ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-Ruvât*, 308-309; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erîb*, II, 811-812; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, II, 80-82; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVI, 379-380; Fuat

Yaşadığı dönemde nahiv ilminin ustası olarak değerlendirilen Ebû Ali el-Fârisî başta nahiv ilmi olmak üzere dil ve gramer konusunda otuz yakın eser kaleme almıştır. Ancak bunlardan çok azı günümüze kadar ulaşmıştır.¹⁵⁹⁴ Bu eserlerden bazıları¹⁵⁹⁵ ise şu şekildedir:

el-Îzâh fi'n-Nahv veya el-Îzâhu'l-Adudî: Ebû Ali el-Fârisî'nin Adudüddeve'ye ithaf ettiği bu eser, nahiv (dil bilgisi) ilmi hakkında kaleme alınmıştır.¹⁵⁹⁶ Eser hakkında bilgi veren Rûzrâverî, *el-Îzâh*'ın hacim olarak küçük olmasına rağmen içerik olarak barındırdığı ifade gücü ve sanatsal güzelliği itibariyle bu alanda yazılan hacimli kitaplardan üstün olduğunu kaydetmektedir.¹⁵⁹⁷

Bu arada Ebû Ali el-Fârisî'nin bu eseri nahivcilerin de nazarından kaçmamış ve eser hakkında şerh ve ta'lik cinsinden birçok çalışma yapılmıştır. Bu kitap Hasan Şâzelî Ferhûd tarafından "*el-Îzâhu'l-Adudî*" adıyla neşredilerek 1969 yılında Kahire'de yayınlanmıştır.¹⁵⁹⁸

et-Tekmile: Ebû Ali el-Fârisî'nin Adudüddeve adına kaleme aldığı bu eseri sarf ilmine dair olup "*el-Îzâhu'l-Adudî*"yi tamamlayıcı mahiyettedir.¹⁵⁹⁹ Nitekim Yâkût el-Hamevî; Adudüddeve'nin "*el-Îzâhu'l-Adudî*"yi yetersiz bulduğunu ve el-Fârisî'ye bu eserin ancak çocuklara hitap edebileceğini söylediğini, bunun üzerine el-Fârisî'nin "*el-*

Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, IX, E. J. Brill, Leiden 1984, 101-102; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 272-495; Hüccetî, *Târîh, Ferheng ve Temeddun-i İran der Asr-ı Âl-i Büveyh*, 377-378; İnâyetullâh Fâtihî Nijâd, "Ebû Ali Fârsî", *DMBİ*, Tahran 1373 hş., VI, 46 vd., 47; Güneri, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 192-193; Mehmet Reşit Özbalıkçı, "Ebû Ali el-Fârisî", *DİA*, TDV, Ankara 1994, X, 88-89.

¹⁵⁹⁴ Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 193; Özbalıkçı, "Ebû Ali el-Fârisî", *DİA*, X, 89.

¹⁵⁹⁵ el-Fârisî'nin diğer eserleri için bkz. İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-Ruvât*, I, 309; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, II, 81; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erîb*, II, 814; Nijâd, "Ebû Ali Fârsî", *DMBİ*, VI, 50 vd.; Özbalıkçı, "Ebû Ali el-Fârisî", *DİA*, X, 89.

¹⁵⁹⁶ İbn İsfendiyâr, *Târîh-i Taberistân*, I, 159; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, 274-275; ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVI, 380; Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, IX, 102; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 272; Nijâd, "Ebû Ali Fârsî", *DMBİ*, VI, 51; Özbalıkçı, "Ebû Ali el-Fârisî", *DİA*, X, 89; Merçil, *Büveyhîler*", *DİA*, VI, 499.

¹⁵⁹⁷ Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, 68. Krş. Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 193.

¹⁵⁹⁸ Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, IX, 103; Nijâd, "Ebû Ali Fârsî", *DMBİ*, VI, 51; Özbalıkçı, "Ebû Ali el-Fârisî", *DİA*, X, 89.

¹⁵⁹⁹ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-Ruvât*, I, 309; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erîb*, II, 813; ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVI, 380; Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, IX, 102; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 273; Hüccetî, *Târîh, Ferheng ve Temeddun-i İran der Asr-ı Âl-i Büveyh*, 378; Nijâd, "Ebû Ali Fârsî", *DMBİ*, VI, 51; Özbalıkçı, "Ebû Ali el-Fârisî", *DİA*, X, 89.

Îzâhu'l-Adudî"ye "*et-Tekmile*" adlı kitabı ilave ettiğini kaydetmektedir.¹⁶⁰⁰ İşte bu yüzden bu kitap bazen "*el-Îzâh ve't-Tekmile*" şeklinde zikredilmektedir. Bu eser de Hasan Şâzelî Ferhûd tarafından neşredilerek 1981 yılında Riyad'da yayınlanmıştır.¹⁶⁰¹

el-Hücce li'l-Kurrâ'is-seb'a E'imme el-Emsâr (veya el-Hücce fi İleli'l Kırâ'ati's-seb):¹⁶⁰² Ebû Ali el-Fârisî; kırâat üzerine yazdığı bu eserini de Adudüddevele'ye ithafen kaleme almıştır. Müellif büyük bir hacme sahip olan bu eserini kaleme alırken hocası İbn Mücâhid'in *es-Seb'a fi Menâzili'l-Kurrâ* aldı eserini temel almıştır.¹⁶⁰³

İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî (ö. 1004)

Kûfe dil okuluna mensup olan İbn Fâris 306 (918-19) veya 308 (920-21) yılında Kazvîn'e bağlı Zehrâ bölgesinde bulunan Kürsüf köyünde doğmuştur. İlk eğitimini dil âlimi olan babasının yanında aldıktan sonra dönemin önemli âlimlerinden Ku'rân ilimleri, hadîs dil ve edebiyat başta olmak üzere farklı alanlarda öğrenim görmüştür.¹⁶⁰⁴ Bu eğitimlerle birlikte Cibâl bölgesinde ünü yayılınca daha önce de değinildiği gibi Fahrüddevele oğlu Mecdüddevele'nin eğitimi için onu Rey'e davet etmiştir.¹⁶⁰⁵

Ömrünün çoğunu Cibâl bölgesinde geçiren İbn Fâris, Safer 395 (Kasım-Aralık 1004) yılında Rey'de vefat etmiştir.¹⁶⁰⁶ Lügat ilmine çok önem veren ve dilin mantığını kavrayamayanların daha kolay yanılabilceğini söyleyen İbn Fâris yukarıda da zikrettiğimiz üzere Kûfe dil mektebine mensuptu ve Arap dili sahasında büyük bir

¹⁶⁰⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erîb*, II, 813. Krş. Hüccetî, *Târîh, Ferheng ve Temeddun-i İnan der Asr-ı Âl-i Bûveyh*, 378.

¹⁶⁰¹ Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, IX, 103; Özbalıkçı, "Ebû Ali el-Fârisî", *DİA*, X, 89.

¹⁶⁰² İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-Ruvât*, I, 309; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, 274; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, II, 81; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erîb*, II, 814; ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVI, 380; Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, IX, 110; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddevele ve Dönemi (338-372/949-983)", 193; Özbalıkçı, "Ebû Ali el-Fârisî", *DİA*, X, 89.

¹⁶⁰³ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 197; Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, IX, 110; Nijâd, "Ebû Ali Fârisî", *DMBİ*, VI, 51; Özbalıkçı, "Ebû Ali el-Fârisî", *DİA*, X, 89.

¹⁶⁰⁴ Cheneb, "İbn Fâris", *İA*, V/2, 732; Tural, "İbn Fâris", *DİA*, XIX, 479.

¹⁶⁰⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erîb*, I, 411; Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, VIII, 209; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 319; Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İnan*, 258; Cheneb, "İbn Fâris", *İA*, V/2, 732; Tural, "İbn Fâris", *DİA*, XIX, 479.

¹⁶⁰⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, I, 119; ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, 105; Cheneb, "İbn Fâris", *İA*, V/2, 732; Tural, "İbn Fâris", *DİA*, XIX, 480.

otoriteydi.¹⁶⁰⁷ İbn Fâris çoğu lügata dair olmakla birlikte diğer alanlar da dâhil olmak üzere doksana yakın eser kaleme almış, ancak bunlardan çok azı günümüze kadar ulaşmıştır. Bu eserlerden bazıları¹⁶⁰⁸ ise şu şekildedir: “*Kitâb el-Mücmel fi'l-Luğa (İbn Fâris'in en bilindik eseri olup, burada açıklanan kelimler alfabetik sıraya göre hazırlanmıştı), Mu'cemü Mekâyisi'l-Luğa,*¹⁶⁰⁹ *Hilyetü'l-Fukahâ,*¹⁶¹⁰ *Ebyâtü'l-İstişhâd, Şerhu'l-Hamâse li-Ebî Temmâm, Zemmü'l-Hata fi'ş-Şi'r, Kitâbü'l-Ma'ârid*”.¹⁶¹¹

İbnü'l-Amîd, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin el-Kumî (ö. 970)

IX. yüzyılın sonuna doğru İran'ın Kum şehrinde doğan Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd, devlet adamı olmanın yanı sıra, aynı zamanda âlim, edip ve şairdir. Daha önce çeşitli vesilelerle hayatına dair bilgileri aktardığımız Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd; başta edebiyat olmak üzere matematik, astronomi, felsefe ve mantık gibi birçok bilim dalında maharetlerini ortaya koymuştur.¹⁶¹² Ayrıca daha önce zikrettiğimiz üzere İbnü'l-Amîd vezirlik görevini yürüttüğü zaman Rey'de bulunan sarayı devrin önemli âlimlerin toplandığı bir ilim merkeziydi.

Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd'in yaşadığı döneme ve hayatına bizzat şahitlik etmiş olan Miskeveyh; onun çağdaşlarını hayrette bırakacak kadar fazilet ve güzellik sahibi olduğunu, çağdaşlarının aksine kâtiplik için gerekli olan kelime bilgisi, nahiv ve aruz ilimlerine vakıf olma, işrikak (türetme) ve istiare hususlarında yetenekli olma, Câhiliye ve İslâm dönemi şairlerinin dîvânlarını ezberlemek gibi pek çok vasfı bünyesinde bulundurduğunu kaydetmektedir.¹⁶¹³ Miskeveyh'in Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd hakkında zikrettiği bu sözler onun nasıl bir bilgi birikimine sahip olduğunu ortaya koymuş ve bundan dolayıdır ki kendisine Arap edebiyatının en büyük nesir yazarlarından olan

¹⁶⁰⁷ Tural, “İbn Fâris”, *DİA*, XIX, 480.

¹⁶⁰⁸ Bütün eserleri için bkz. Tural, “İbn Fâris”, *DİA*, XIX, 480-481.

¹⁶⁰⁹ Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, I, 198; Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, VIII, 209-211; Cheneb, “İbn Fâris”, *IA*, V/2, 732; Tural, “İbn Fâris”, *DİA*, XIX, 480.

¹⁶¹⁰ Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, VIII, 211-212; Tural, “İbn Fâris”, *DİA*, XIX, 480.

¹⁶¹¹ Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, I, 198; Tural, “İbn Fâris”, *DİA*, XIX, 480-481.

¹⁶¹² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 662 vd. krş. Fakihî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 190.

¹⁶¹³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 662. Krş. Kraemer, *İhyâ-yi Ferheng der Ahd-ı Âl-i Büveyh*, 338; Fakihî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 190.

Câhiz'e¹⁶¹⁴ atfen "İkinci Câhiz" denilmiştir.¹⁶¹⁵ Hatta bu dönemde belâgatta Câhiz'den de üstün tutularak bu alanda devrin otoritesi olarak kabul edilmiş¹⁶¹⁶ ve bundan dolayı Arap risâle (resmî yazışma ve mektup) üslûbunun kurucusu olan Abdülhâmîd el-Kâtib'in¹⁶¹⁷ ismi zikredilerek söylenen: "Kâtiplik Abdülhamîd ile başladı, İbnü'l-Amîd ile sona erdi" sözü darbimesel haline gelmiştir.¹⁶¹⁸

Miskeveyh; Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd'in kâtiplik maharetinin yanı sıra iyi bir edip olduğunu ve bu durumun onun tedvin etmiş olduğu risâlelerden anlaşılacağını kaydetmektedir.¹⁶¹⁹ Onun bu konudaki maharetlerine bakacak olursak, Halife el-Muktedir-Billah döneminden itibaren kâtipler arasında yaygın olarak kullanılmaya başlanan secide; seçili söz bölüklerini kısaltarak veya kısaltma imkânı bulamadığı uzun bölüklerde aynı vezinde kelimeler kullanarak nesrin; ritim, melodi ve müzikalitesini arttırmak suretiyle mensur şiir çığırını açmıştır. Ayrıca İbnü'l-Amîd, Arap edebiyatının sanatlı nesrinin altı mektebinden dördüncüsü olan "Seci ve Bedî Mektebi"nin kurucusudur. Yazılarını; yoğun seciler ve onlarla uyumlu cinas, tıbâk yani uygunluk gibi edebî sanatlarla âdeta bir halı gibi dokumaktaydı.¹⁶²⁰ Nitekim dönemin idarecilerine ve önemli şahsiyetlerine gönderdiği mektuplarda bu durum açık bir şekilde ortaya konulmaktadır.¹⁶²¹

Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd'in eserlerine bakacak olursak, kaynaklarda ismi geçipte günümüze ulaşamayan üç eseri vardır. Bunların isimleri ise: "*Dîvâni Resâil* veya *Kitâbu el-Mezheb fi'l-Belâğât*,¹⁶²² *Kitâbü'l-Halk ve'l-Huluk*¹⁶²³ ve *Binâ'ü'l-*

¹⁶¹⁴ Tam künyesi Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî'dir. VIII. ve IX. yüzyıllarda Basra'da yaşayan Câhiz Arap edebiyatının en büyük nesir yazarlarından ve ayrıca Mû'tezile mezhebinin de kelamcılarındandır. Daha fazla bilgi için bkz. Ramazan Şeşen, "Câhiz", *DİA*, TDV, Ankara 1993, VII, 20.

¹⁶¹⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, V, 104; Kraemer, *İhyâ-yi Ferheng der Ahd-ı Âl-i Bûveyh*, 333; Pâketçi, "İbn-i Amîd", *DMBİ*, IV, 342; Güner, "İbnü'l-Amîd, Ebü'l-Fazl" *DİA*, XX, 485.

¹⁶¹⁶ Güner, "İbnü'l-Amîd, Ebü'l-Fazl" *DİA*, XX, 485.

¹⁶¹⁷ Doğum tarihi ve yeri kesin olmayan Ebû Gâlib Abdülhamîd b. Yahyâ b. Sad el-Kâtip 750 yılında vefat etmiş, dönemin önemli kâtiplerinden ve aynı zamanda yukarıda da değindiğimiz gibi risâle üslûbunun kurucusudur. Bkz. Şakir Ergin, "Abdülhamîd el-Kâtip", *DİA*, TDV, Ankara 1988, I, 225.

¹⁶¹⁸ es-Seâlebî, *Yetîmetü'd-Dehr*, III, 183; Kraemer, *İhyâ-yi Ferheng der Ahd-ı Âl-i Bûveyh*, 333; Ergin, "Abdülhamîd el-Kâtip", *DİA*, I, 225; Güner, "İbnü'l-Amîd, Ebü'l-Fazl" *DİA*, XX, 485.

¹⁶¹⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 663.

¹⁶²⁰ Güner, "İbnü'l-Amîd, Ebü'l-Fazl" *DİA*, XX, 485.

¹⁶²¹ es-Seâlebî, *Yetîmetü'd-Dehr*, III, 197 vdd.

¹⁶²² İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 339. Krş. Güner, "İbnü'l-Amîd, Ebü'l-Fazl" *DİA*, XX, 485.

¹⁶²³ Güner, "İbnü'l-Amîd, Ebü'l-Fazl" *DİA*, XX, 485.

Müdü'n”¹⁶²⁴şeklindedir. Bu arada el-Bîrûnî; coğrafya, astronomi ve geometriye dair bilgileri zikrederken eser ismi vermeden sadece eserin içeriğinden ve İbnü'l-Amîd'in eserinde verdiği bilgilerden yeri geldiğinde söz etmektedir.¹⁶²⁵ Ahmet Güner, el-Bîrûnî'nin bahsettiği bu eserin muhtemelen İbnü'l-Amîd'in “*Binâ'ü'l-Müdü'n*” adlı eseri olduğunu belirtmektedir.¹⁶²⁶ Bu eserler dışında Ebü'l-Fazl İbnü'l-Amîd'in Adudüddeve'nin meteorolojik olaylara dair sorduğu soruların cevaplarını ihtiva eden ve *Min Kelâmi'l-Üstâd Erre'îs Ebü'l-Fazl Muhammed b. el-Amîd ilâ Adudî'd-Devleteyn* adıyla bir araya getirilip Gorcis Avvâd tarafından 1958 yılında Bağdat'ta neşredilen altı mektubu¹⁶²⁷ ile yine Adudüddeve'ye gönderdiği *Risâle fi'l-Humrati'l-Hâdise fi'l-Cev* adını taşıyan bir risâlesi Hans Daiber tarafından *Briefe Abu'l-Fadl Ibn al-'Amîd an Adudaddaula* başlığı altında yayımlanmıştır.¹⁶²⁸

İbnü'l-Amîd, Ebü'l-Feth Ali b. Muhammed b. Hüsey'n b. Muhammed (ö. 976)

337 (948-49) yılında doğan Ebü'l-Feth İbnü'l-Amîd, babası Ebü'l-Fazl İbnü'l-Amîd gibi vezir olmanın yanı sıra edip ve şairdir. Konunun bu kısmına kadar çeşitli vesilelerle kendisinden bahsettiğimiz Ebü'l-Feth İbnü'l-Amîd ilk dönemlerden itibaren iyi bir eğitim almıştır. Nitekim Ebü'l-Feth İbnü'l-Amîd; babasından ve ismini daha önce zikrettiğimiz dönemin önemli nahiv âlimlerinden olan İbn Fâris'ten dersler almanın yanı sıra ilim ve edebiyata büyük bir önem vererek âlim ve edîblerin meclisinde bulunmaya özen göstermiştir.¹⁶²⁹

Hayatının büyük bir kısmını devlet işleri ve ilim irfan işleriyle uğraşarak geçiren Ebü'l-Feth İbnü'l-Amîd, daha önce de değinildiği gibi Adudüddeve'nin isteği doğrultusunda Müeyyidüddeve tarafından zindana atılmış ve ağır işkenceler gördükten sonra 17 Rebîulevvel 366 (13 Kasım 976)'da öldürülmüştür.¹⁶³⁰ Kaynaklar onun

¹⁶²⁴ el-Bîrûnî *Tahdîdü Nihâyâti'l-Emâkin*, 16. Krş. Pâketçi, “İbn-i Amîd”, *DMBİ*, IV, 343; Güner, “İbnü'l-Amîd, Ebü'l-Fazl” *DİA*, XX, 485.

¹⁶²⁵ el-Bîrûnî *Tahdîdü Nihâyâti'l-Emâkin*, 16-24-66.

¹⁶²⁶ Güner, “İbnü'l-Amîd, Ebü'l-Fazl” *DİA*, XX, 486.

¹⁶²⁷ Güner, “İbnü'l-Amîd, Ebü'l-Fazl” *DİA*, XX, 485-486.

¹⁶²⁸ Pâketçi, “İbn-i Amîd”, *DMBİ*, IV, 343; Güner, “İbnü'l-Amîd, Ebü'l-Fazl” *DİA*, XX, 486.

¹⁶²⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erîb*, IV, 1886-1889; Güner, “İbnü'l-Amîd, Ebü'l-Feth”, *DİA*, XX, 286.

¹⁶³⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erîb*, IV, 1886-1887; es-Seâlebî, *Yetîmetü'd-Dehr*, III, 221-222; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 122; Hindüşâh es-Sâhibî, *Tecâribü's-Selef*, 231; Kraemer, *İhyâ-yi Ferheng der Ahd-ı Âl-i Bûveyh*, 351; Hücetî, *Târih, Ferheng ve Temeddun-i İnan der*

ölmeden önce zindandayken gördüğü işkenceleri şiir halinde zindanın duvarlarına yazdığını zikrederek bu şiirlerin bazı mısralarına yer vermektedirler.¹⁶³¹

es-Sâhib b. Abbâd, Ebû'l-Kâsım İsmâil b. Abbâd b. el-Abbâs et-Tâlekânî (ö. 995)

Daha önce de değinildiği gibi 326 (938) yılında Kazvîn ve Ebher arasında bir yer olan Tâlekan'da dünyaya gelen es-Sâhib b. Abbâd, Büveyhîler devrinde yetişen önemli devlet adamlarından birisi olmanın yanı sıra, devrin önemli âlim, edip ve şairlerindedir.¹⁶³² Hayatı hakkındaki bilgileri konunun siyasi kısmında, vezirler kısmında ve dinî ilimler kısmında verdiğimizden dolayı bu kısımda onun sadece bu alanda yaptığı çalışmalar ele alınacaktır.

Başta edebiyat ve dil olmak üzere kelâm ve tarih alanında birçok eser kaleme almış olan es-Sâhib b. Abbâd'ın dil, edebiyat ve tarih alanında yazdığı eserleri şu şekildedir:

Kitâbü Dîvânî Şi'rih:¹⁶³³ Bu eser es-Sâhib b. Abbâd'ın elli beş parçadan oluşan şiirlerinin toplandığı bir dîvândır. Eserin içeriğinde değinilen genel konular Mu'tezilî düşünce ve Hz. Peygamber ile Ali evladının yüceltilmesine dairdir. Ayrıca bu dîvânda Fahrüddeyle ilgili şiirler de yer almaktadır.¹⁶³⁴

Kitâbü Dîvânî Resâ'ilih fî Aşri Müccelledât:¹⁶³⁵ es-Sâhib b. Abbâd'ın vezirlik görevini icra ettiği zaman yazdığı risâlelerden derlenen bu eserin bazı bölümleri "*Kitâbü'l-Kâfî fi'r-Resâil et-Teressül*"¹⁶³⁶ adıyla düzenlenmiştir.¹⁶³⁷ Bu eser daha sonra

Asr-ı Âl-i Büveyh, 298-299; Pâketçi, "İbn-i Amîd", *DMBİ*, IV, 343; Güner, "İbnü'l-Amîd, Ebü'l-Feth", *DİA*, XX, 286.

¹⁶³¹ es-Seâlebî, *Yetîmetü'd-Dehr*, III, 222; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erîb*, IV, 1889; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI, 122; Krş. Hücetî, *Târîh, Ferheng ve Temeddun-i İnan der Asr-ı Âl-i Büveyh*, 299.

¹⁶³² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erîb*, II, 662; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm (h. 381-400)*, XXVII, 97; Ahmed el-Emînî, *el-Ğadîr* IV, 62; Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, VIII, 206; Kraemer, *İhyâ-yi Ferheng der Ahd-ı Âl-i Büveyh*, 354; Hücetî, *Târîh, Ferheng ve Temeddun-i İnan der Asr-ı Âl-i Büveyh*, 300-301; Ateş, "İbn Abbâd", *İA*, V/1, 692; Çelebi, "Sâhib b. Abbâd", *DİA*, XXXV, 512.

¹⁶³³ Ahmed el-Emînî, *el-Ğadîr* IV, 65.

¹⁶³⁴ Çelebi, "Sâhib b. Abbâd", *DİA*, XXXV, 514.

¹⁶³⁵ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 339; Ahmed el-Emînî, *el-Ğadîr* IV, 65.

¹⁶³⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, I, 230; Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye*, 316; Ateş, "İbn Abbâd", *İA*, V/1, 693; Çelebi, "es-Sâhib b. Abbâd", *DİA*, XXXV, 514.

¹⁶³⁷ Ateş, "İbn Abbâd", *İA*, V/1, 693; Çelebi, "Sâhib b. Abbâd", *DİA*, XXXV, 514.

bizim de çalışmamızda kullandığımız ismiyle yani “*Resâilü’s Sâhib b. Abbâd*” ismiyle Abdulvehhâb Azzâm-Şevkî Dayf tarafından 1366 yılında Kahire’de neşredilmiştir.¹⁶³⁸

Kitâbü’l-Vakf ve’l-İbtidâ:¹⁶³⁹ es-Sâhib b. Abbâd’ın henüz genç yaşta kaleme aldığı bu eseri Ku’rân kıraatinde durulacak ve geçilecek yerlere dair bilgileri ihtiva etmektedir.¹⁶⁴⁰

el-Muhît fi’l-Lugat fi Aşri Müccelledât:¹⁶⁴¹ İbn Hallikân’ın yedi ciltten meydana geldiğini belirttiği bu lügatın¹⁶⁴² sadece iki cildi günümüze kadar ulaşmıştır.¹⁶⁴³ Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn mevcut ciltleri neşrederek 1994 yılında Beyrut’ta yayınlamıştır.¹⁶⁴⁴

Unvânü’l-Ma’ârif ve zikrû’l-Halâ’if: es-Sâhib b. Abbâd’ın tarih alanında kaleme aldığı küçük bir hacme sahip olan bu eseri Hz. Peygamber’in hayatına dair kısa bilgilere ve halifelerin hayatlarından bazı olaylara dair bilgileri ihtiva etmektedir. Bu eser M. Hasan Âl-i Yâsîn tarafından neşredilerek farklı tarihlerde Necef ve Bağdat’ta yayınlanmıştır.¹⁶⁴⁵

Kitâbü’l-Envâr: Eser on iki imâma dair bilgileri ihtiva eden bir risâledir.¹⁶⁴⁶

Bu eserler dışında *Târîhu’l-Mülk ve’h-Tilâfü’d-Düvel*¹⁶⁴⁷ ve *Kitâbü’l-Vüzerâ*¹⁶⁴⁸ es-Sâhib b. Abbâd’ın tarih alanında yazdığı diğer eserleridir.

Ebü’l-Fazl Bedüzzamân Ahmed b. el-Hüseyn b. Yahyâ el-Hemedânî (968-1008)

Hicri 358 (968) yılında Hemedân’da doğan el-Hemedânî dönemin önemli şair ve kâtiplerindendir.¹⁶⁴⁹ Kendisi Hemedân’da bulunan âlimlerden İslâmî ilimler dersi,

¹⁶³⁸ Çelebi, “Sâhib b. Abbâd”, *DİA*, XXXV, 514.

¹⁶³⁹ Ahmed el-Emînî, *el-Ğadîr* IV, 64.

¹⁶⁴⁰ Çelebi, “Sâhib b. Abbâd”, *DİA*, XXXV, 514.

¹⁶⁴¹ Ahmed el-Emînî, *el-Ğadîr* IV, 64; Cl. Cahen-Ch. Pellat, “İbn ‘Abbâd”, *EL²*, Leiden-London, 1986, III, 672; Ateş, “İbn Abbâd”, *İA*, V/1, 693; Çelebi, “Sâhib b. Abbâd”, *DİA*, XXXV, 514.

¹⁶⁴² İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-A’yân*, I, 230.

¹⁶⁴³ Ateş, “İbn Abbâd”, *İA*, V/1, 693.

¹⁶⁴⁴ Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, VIII, 207; Çelebi, “Sâhib b. Abbâd”, *DİA*, XXXV, 514.

¹⁶⁴⁵ Cahen-Pellat, “İbn ‘Abbâd”, *EL²*, III, 672; Çelebi, “Sâhib b. Abbâd”, *DİA*, XXXV, 514.

¹⁶⁴⁶ Çelebi, “Sâhib b. Abbâd”, *DİA*, XXXV, 514.

¹⁶⁴⁷ Ahmed el-Emînî, *el-Ğadîr* IV, 65; Cahen-Pellat, “İbn ‘Abbâd”, *EL²*, III, 672; Çelebi, “Sâhib b. Abbâd”, *DİA*, XXXV, 514.

¹⁶⁴⁸ İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, 339; ez-Zehbî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, XVI, 513; Ahmed el-Emînî, *el-Ğadîr* IV, 65; Cahen-Pellat, “İbn ‘Abbâd”, *EL²*, III, 672; Çelebi, “Sâhib b. Abbâd”, *DİA*, XXXV, 514.

hocası İbn Fâris'ten de dil ve edebiyat derslerini alarak yirmi iki yaşında eğitimini tamamlamıştır. el-Hemedânî eğitiminin ardından dönemin önemli kültür merkezlerine seyahatler gerçekleştirdi. Nitekim bu seyahatler doğrultusunda 380 (990) yılında gittiği Rey şehrinde Büveyh veziri es-Sâhib b. Abbâd ile tanışarak onun dostluğunu kazanmış ve bu sayede vezirin hem ilminden hem de kütüphanesinden faydalanma imkânı bulmuştur.¹⁶⁵⁰

Aslen Arap olan el-Hemedânî aynı zamanda Fars dili ve edebiyatına da vakıftı. Nitekim kendisi Rey'de kaldığı süre zarfında bu bilgilerinden dolayı es-Sâhib b. Abbâd'ın kendisine teklif ettiği Farsça şiirleri ustalıklı Arapçaya çevirebilmiştir. el-Hemedânî bu çalışmaları neticesinde Rey'de bir süre daha kalmış ancak bilinmeyen bir nedenden ötürü es-Sâhib ile arası açılınca buradan ayrılarak Cürcân'a gitmiş ve burada kısa bir süre kaldıktan sonra dönemin önemli ediplerinden olan Ebû Bekir el-Hârezmî ile tanışmak üzere 992 yılında Nîşâbûr'a gitmiştir. el-Hemedânî burada el-Hârezmî ile tanışmış ve onunla edep vadisindeki bilgiler üzerine yaptığı münazara sonucunda ona karşı galip gelerek büyük bir şöret kazanmıştır. el-Hemedânî bu gelişmelerle birlikte bir süre Nîşâbûr'da kalmış ancak Sâmânîler ile Gazneliler arasında savaş çıkınca Sicistân'a ardından da Gazne'ye geçip Sultan Mahmûd ile tanışarak onun Hindistan'daki başarılarından dolayı yazdığı kasidelerde kendisine övgülerde bulunmuştur. Burada bir süre kalan el-Hemedânî daha sonra Herât'a giderek ikinci evliliğini yapıp oraya yerleşmiştir.¹⁶⁵¹ Hayatını burada idame ettiren el-Hemedânî 11 Cemâziyelâhir 398 (22 Şubat 1008) yılında henüz 40 yaşındayken Herât'ta vefat etmiştir.¹⁶⁵²

Arap edebiyatında Makâme türünün ilk örneklerini veren el-Hemedânî üstün yeteneklere sahip bir edipti. Nitekim çağdaşı olan es-Seâlebî: “Bedüzzaman kadar edebiyatın sırrına ve özüne vâkîf olan ve ayrıca onun gibi kusursuz bir üslûba sahip kimse ne görüldü ne de duyuldu. O, son derece şaşırtıcı ve daha önce bilinmeyen bir

¹⁶⁴⁹ Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, I, 150; D. S. Margoliouth, “Hemedânî”, *İA*, MEB, İstanbul 1987, V/1, 425; Nevzat Aşık, “Bedüzzaman el-Hemedânî”, *DİA*, TDV, Ankara 1992, V, 328.

¹⁶⁵⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erib*, I, 235-236. Krş. Margoliouth, “Hemedânî”, *İA*, V/1, 425; “Bedüzzaman el-Hemedânî”, *DİA*, TDV, Ankara 1992, V, 328.

¹⁶⁵¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erib*, II, 136; Margoliouth, “Hemedânî”, *İA*, V/1, 425-426;

¹⁶⁵² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, I, 129; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erib*, I, 234-235; ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, 68; Margoliouth, “Hemedânî”, *İA*, V/1, 426.

edebî üslûba sahipti” diyerek onun edebî yönünü ortaya koymaktadır.¹⁶⁵³ İşte bütün bu özelliklerinden dolayı olacaktır ki hayatta bulunduğu dönemden itibaren kendisine “zamanın hârikası” anlamına gelen “Bedüzzaman” ismi verilmiştir.¹⁶⁵⁴

el-Hemedânî'nin eserlerine bakacak olursak, günümüze kadar gelen eserleri şu şekildedir:

Makâmât:¹⁶⁵⁵ el-Hemedânî akıcı bir üslûpla kaleme aldığı bu ünlü eserinde toplumun eksikliklerine ve kötü yanlarına dikkat çekmektedir. Makâmât; edebi bir eser olmanın yanı sıra, eserde dile getirilen olayların farklı temalar altında işlenmesi esere dönemin sosyal, siyasî, iktisadî ve fikri durumunu ortaya koyan tarihi bir eser özelliği katmıştır.

Üzerine birçok şerh yazılan el-Hemedânî'nin bu değerli eserin günümüzde çeşitli neşirleri yapılmış ve çeşitli dillere tercümelere yapılmıştır.¹⁶⁵⁶

Resâ'il: el-Hemedânî'nin yüksek mevkilere sahip olan dostlarına yazdığı 233 tane mektuptan oluşan bu eser¹⁶⁵⁷ Hâkim Ebû Saîd Abdurrahmân b. Dost tarafından derlenmiş ve farklı tarihlerde çeşitli baskıları yapılmıştır.¹⁶⁵⁸

Dîvân: Eser el-Hemedânî'nin şiirlerini ihtiva eden küçük bir dîvândır. Onun bu dîvânı Abdolvahhâb Rızân ve Muhammed Şükrî el-Mekkî tarafından neşredilerek 1903 yılında Kahire'de yayımlanmıştır.¹⁶⁵⁹

Bunlar dışında daha önce de isimlerini zikrettiğimiz edip âlimlerinden olan Ebû Sa'd Mansûr b. el-Hüseyn el-Âbî ve edip, tarihçi ve devlet adamı olan İbn Hassûl Büveyhîler'in son döneminde yaşamış önemli âlimlerdendir.

¹⁶⁵³ es-Seâlebî, *Yetîmetü 'd-Dehr*, IV, 293. Krş. Aşık, “Bedüzzaman el-Hemedânî”, *DİA*, V, 329.

¹⁶⁵⁴ Aşık, “Bedüzzaman el-Hemedânî”, *DİA*, V, 329.

¹⁶⁵⁵ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, 67; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, I, 152; Margoliouth, “Hemedânî”, *İA*, V/1, 426; Aşık, “Bedüzzaman el-Hemedânî”, *DİA*, V, 329.

¹⁶⁵⁶ Margoliouth, “Hemedânî”, *İA*, V/1, 426; Aşık, “Bedüzzaman el-Hemedânî”, *DİA*, V, 329.

¹⁶⁵⁷ Margoliouth, “Hemedânî”, *İA*, V/1, 426; Aşık, “Bedüzzaman el-Hemedânî”, *DİA*, V, 329.

¹⁶⁵⁸ Aşık, “Bedüzzaman el-Hemedânî”, *DİA*, V, 329.

¹⁶⁵⁹ Margoliouth, “Hemedânî”, *İA*, V/1, 426; Aşık, “Bedüzzaman el-Hemedânî”, *DİA*, V, 329.

3.5.3. Akli veya Pozitif İlimler

3.5.3.1. Astronomi, Matematik ve Geometri

Büveyhîler zamanında gelişme gösteren bilim dallarından olan astronomi, matematik ve geometri alanında Büveyh hükümdarlarının destekleri sonucunda bu dönemde önemli âlimler yetişmiş ve bunun sonucunda da bu alanda önemli çalışmalar ortaya konulmuştur. Bu dönemde yetişen önemli âlimler ve çalışmaları şu şekildedir:

Abdurrahmân es-Sûfî, Ebü'l-Hüsayin er-Râzî Abdurrahmân b. Ömer b. Muhammed b. Sehl es-Sûfî (903-986)

903 yılında Rey'de doğan Abdurrahmân es-Sûfî dönemin önemli astronomi (İlmu'l-Felek) âlimlerinden birisi olup, aynı zamanda Adudüddевle'nin de bu alandaki hocalarından birisiydi.¹⁶⁶⁰ el-Bîrûnî; onun Adudüddевle'nin emriyle, Şîrâz'da astronomi ile ilgili çalışmalar yaptığını ve yanında Ebû Sehl Veycen (Bîcan veya Vîcan) b. Rüstem el-Kûhî, Ahmed b. Muhammed b. Abdülcelîl es-Siczî, Nazîf b. Yumn el-Yunânî ve Ebü'l-Kâsım Ğulâmu Zuhâl gibi ilim adamlarından oluşan bir ekibin bulunduğunu kaydetmektedir.¹⁶⁶¹ Bunun dışında İbnü'l-Kıftî, es-Sûfî tarafından Adudüddевle için 3 bin dirhem (yaklaşık 10 kg.) ağırlığında gümüş bir küre yapıldığını ve Mısırlı bir astronomi âlimi olan İbnü'l-Sunbadî (ابن السنبدى)'nin bu küreyi 435 (1043) yılında Kahire Kütüphanesi'nde gördüğünü kaydetmektedir.¹⁶⁶²

es-Sûfî, astronomi alanında yaptığı çalışmalar sonucunda önemli eserler ortaya koymuştur. Bu eserler ise şunlardır:

Kitâbü Suveri'l-Kevâkibi's-Sâbite: Sabit yıldızları konu alarak, takımyıldızları (burçlar) hakkında aşağıda iki örneğini vereceğimiz üzere resimlerle ayrıntılı bilgiler veren ve bu alanda klasik bir eser hüviyeti kazanan "*Kitâbü Suveri'l-Kevâkibi's-Sâbite*"

¹⁶⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 377; İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l Ulemâ bi-Ahbâri'l Hükemâ (Târihu'l-Hükemâ)*, 174-175; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elîfî*, III, 1946; Sarton, *Mukaddime ber Târih-i İlm*, I, 653; Ebü'l-Kâsım Kurbânî, *Rîyâzîdân-i İranî ez Hârezmî tâ İbn-i Sînâ*, İntişârât-i Medrese-i Âlî-i Dohterân-i İran (Dânişgâh-i el-Zehrâ), Tahran 1350 hş., 95-96; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddевle ve Dönemi (338-372/949-983)", 209; Hücçetî, *Târih, Ferheng ve Temeddun-i İran der Asr-ı Âl-i Büveyh*, 365; S. M. Stern, "Abd al-Rahmân al-Sûfî", *El²*, Leiden 1986, I, 86-87. Bu konuda ayrıca bkz. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 726-727.

¹⁶⁶¹ el-Bîrûnî, *Tahdîdü Nihâyâti'l-Emâkin*, 53. Krş. Sayılı, *The Observatory in İslam*, 106-107; Kurbânî, *Rîyâzîdân-i İranî*, 97.

¹⁶⁶² İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l Ulemâ bi-Ahbâri'l Hükemâ (Târihu'l-Hükemâ)*, 321. Sayılı, *The Observatory in İslam*, 107; Kurbânî, *Rîyâzîdân-i İranî*, 96; Stern, "Abd al-Rahmân al-Sûfî", *El²*, 87.

es-Sûfi'nin en meşhur eseridir.¹⁶⁶³ Eser hakkında bilgi veren Sarton, bu eserin İslâm dünyasında astronomi alanında gözleme dayanan üç eserden birisi (diğer iki eserden birisi İbn-i Yûnus'a diğeri de Uluğ Bey'e aittir) olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁶⁴

Kitâbü'l-Amel bi'l-Usturlâb: es-Sûfi usturlâb (veya usturlap)¹⁶⁶⁵ kullanıma dair bilgileri ihtiva eden bu eserini iki kitap şeklinde kaleme almıştır. Bu eserin ilki Adudüddeve'nin Kütüphanesi için ikincisi ise Şerefüddeve için yazılmıştır.¹⁶⁶⁶ Fuat Sezgin, es-Sûfi'nin bu eserlerini Topkapı Sarayı Müzesi ve Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki mevcut nüshaları kullanarak *Kitâbân fi'l-Amel bi'l-Asturbâl* adıyla tıpkıbasım olarak 1986 yılında Frankfurt'ta neşretmiştir.¹⁶⁶⁷

es-Sûfi'nin bir diğeri önemli eseri ise gök kürelerin kullanımına dair kaleme aldığı *Kitabü'l-Amel-bi'l Küreti'l-Felekiyye*'dir. es-Sûfi'nin Şerefüddeve için kaleme aldığı bu eseri 157 bölümden meydana gelmektedir.¹⁶⁶⁸

¹⁶⁶³ İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l Ulemâ bi-Ahbâri'l Hükemâ (Târihu'l-Hükemâ)*, 175; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, I, 398; Kurbânî, *Rîyâzîdân-i İrani*, 99-100; Hücceî, *Târih, Ferheng ve Temeddun-i İnan der Asr-ı Âl-i Bûveyh*, 366; Stern, "Abd al-Rahmân al-Sûfi", *EP*, I, 87.

¹⁶⁶⁴ Sarton, *Mukaddime ber Târih-i İlm*, I, 654.

¹⁶⁶⁵ Usturlap, yıldızların konumunu belirlemek için kullanılan çok amaçlı bir astronomi aletidir. Daha fazla bilgi için bkz. Atilla Bir-Mustafa Kaçar, "Usturlap", *DİA*, TDV, Ankara 2012, XLII, 195.

¹⁶⁶⁶ Kurbânî, *Rîyâzîdân-i İrani*, 102; Hücceî, *Târih, Ferheng ve Temeddun-i İnan der Asr-ı Âl-i Bûveyh*, 365;

¹⁶⁶⁷ Güner, "Bûveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 210; Cengiz Aydın, "Abdurrahman es-Sûfi", *DİA*, TDV, Ankara 1988, I, 173.

¹⁶⁶⁸ Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, I, 398; Max von Krause, *Stambuler Handschriften Islamischer Mathematiker*, Bremen 1935, 465; Aydın, "Abdurrahman es-Sûfi", *DİA*, I, 173.

Abdurrahmân es-Sûfi'nin “*Kitâbü Suveri'l-Kevâkibi's-Sâbite*” adlı eserinden akrep burcuyla ilgili bir çizim (Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque Nationale de France)

Ebû'l-Kâsım Gulâm-ı Zühal (Abdullah veya Ubeydullah b. Hasan el-Bağdatî) (ö. 986)

Ebû'l-Kâsım Gulâm-ı Zühal, Adudüdevle zamanında yaşayan dönemin önemli astronomi, astroloji (müneccim) ve matematik âlimleridir. Kendisi daha önce de değinildiği gibi Şîrâz'da astronomi ile ilgili çalışmalar yapan es-Sûfi'nin ekibinde yer almaktaydı. Kaynaklarda geçen bilgilere göre Ebû'l-Kâsım Gulâm-ı Zühal burada kaldığı süre zarfında özellikle astroloji alanında yaptığı çalışmalar sonucunda adından söz ettirmiştir. Nitekim dönemin ünlü filozoflarından olan Ebû Süleyman el-Sicistânî'nin evinde astrolojiye karşı olan ilim adamlarıyla yapılan tartışmada, yeryüzündeki olayların yıldızlarla ilişkili olduğunu ortaya koyarak, müneccimlik konusundaki yeteneklerini göstermiştir.¹⁶⁶⁹

Ebû'l-Kâsım Gulâmu Zühal'ın eserlerine bakacak olursak, bu konuda bilgi veren İbnü'l-Kıftî ve İbnü'n-Nedîm, onun bazı eserlerini şu şekilde kaydetmektedirler: *Kitâb et-Tesyîrat (Tahminler)*, *Kitâb eş-Şu'â'ât (Işıklar)*, *Kitâb Ahkâm en-Nucûm (Yıldızların Durumları)*, *Kitâb et-Tesyîrat ve's-Şu'â'at (Tahminler ve Işıklar)*, *Kitâb el-Câmi el-Kebîr (Derli Toplu Büyük)*, *Kitâb el-Usûl el-Mucerrade (Soyut İlkeler)*, *Kitâb el-İhtiyârât (Seçkiler: Seçmeler)* ve *Kitâb el-İnfisâlât (Ayrılışlar)*.¹⁶⁷⁰

Ebû Sehl Veycen b. Rüstem el-Kûhî (ö. 990 veya 1000)

Mâzenderan (Taberistân) bölgesinde bulunan Kûh köyünde doğan Ebû Sehl Veycen b. Rüstem el-Kûhî geometri ve astronomi âlimlerindedir.¹⁶⁷¹ Kendisi daha önce de değinildiği gibi Şîrâz'da es-Sûfi ile birlikte Adudüdevle'nin hizmetinde bulunmuş ve bu süre zarfında icat ettiği astronomik gözlem aletleri sayesinde güneşin sapma derecesini gözlemlemiş ve bunun sonucunda da kendi dönemine göre kış ayının 16 Aralık (günümüzde 22 Aralık), yaz ayının ise 17 Haziran (günümüzde 21 Haziran)'da başladığını saptamıştır.¹⁶⁷²

¹⁶⁶⁹ İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l Ulemâ bi-Ahbâri'l Hükemâ (Târîhu'l-Hükemâ)*, 173; Güner, "Büveyhîler'den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)", 211; Nuri Yüce, "Abdullah b. Hasan el-Bağdatî", *DİA*, TDV, Ankara 1988, I, 106.

¹⁶⁷⁰ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 726; İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l Ulemâ bi Hükemâ (Târîhu'l-Hükemâ)*, 174.

¹⁶⁷¹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 725; Suter, *Die Mathematiker und Astronomen*, 75; Mehmet Emin Bozhüyük, "Kûhî", *DİA*, TDV, Ankara 2002, XXVI, 346.

¹⁶⁷² Bozhüyük, "Kûhî", *DİA*, XXVI, 346.

Ebû Sehl el-Kûhî, Şîrâz'da bir müddet kalıp çalışmalarına devam etmiştir. Daha sonra ise Bağdat'a giderek Adudüddeve'nin oğlu Şerefüddeve'ye hizmet etmeye başlamış ve asıl ününü de bu dönemde yaptığı çalışmalar sonucunda kazanmıştır. Şöyle ki Ebû Sehl el-Kûhî Bağdat'a gittikten sonra Şerefüddeve tarafından burada gökyüzünde bulunan yedi yıldızın ve bunların hareketlerinin incelenmesiyle görevlendirilmiştir. Ebû Sehl el-Kûhî de bu görevi icra etmek üzere Bağdat'ta bulunan sarayın çevresine bir rasathane¹⁶⁷³ inşa ettirdiği gibi yıldızların hareketlerini incelemek için de aletler yaptırmıştır. Bu gelişmelerle birlikte gözlem yapan Ebû Sehl el-Kûhî, astronomi alanında dönemin en önemli başarıları sayılan iki gözlem ortaya koymuştur. Bunlardan birisi güneşin; yengeç burcuna, diğeri ise terazi burcuna girmesidir. Ayrıca Ebû Sehl el-Kûhî bu gözlemlerinin sonuçlarını Bağdat'ta bulunan astronomi âlimlerinden, matematikçi, edip ve hukukçulardan oluşan bir gruba göstermiş ve onlardan bu duruma şahitlik ettiklerine dair imzalı birer belge almıştır (Safer 378/988 Haziran).¹⁶⁷⁴

Ebû Sehl el-Kûhî'nin ün kazandığı bir diğer alan olan geometri alanındaki çalışmalarına bakacak olursak, bu konuda bilgi veren Sarton; Ebû Sehl el-Kûhî'nin dikkatini Arşimed ve Apollo (Pergeli Apollonius)'nun ikinci dereceden daha büyük derecedeki denklemlerle problemlerin çözümüne yönlendirdiğini ve bunlardan bazılarını çözdüğünü ve bazılarının da çözüm yollarını tartıştığını ve ayrıca onun bu çalışmalarının İslâm geometrisinin en iyi örnekleri arasında yer aldığını belirtmektedir.¹⁶⁷⁵

Astronomi ve geometri alanında pek çok kitap ve risale kaleme almış olan Ebû Sehl el-Kûhî'nin bazı eserleri şu şekildedir: *Kitâb Merâkiz el-Ard (Yerin Merkezleri)*, *Kitâb el-Usûl Alâ Tahrikât-ı Öklîdes Lemm Yetime (Metot: Ana İlkeler)*, *Kitâb San'at el-Usturlâb bi'l-Berâhîn (Burhanlarla Usturlap Yapımı)*, *Kitâb İhdâs en-Nukat alâ el-Hutût (Çizgiler Üzerine Noktaların Konması)*, *Kitâb ez Ziyâdât al-Arşimîdis fi'l-*

¹⁶⁷³ el-Bîrûnî; bu rasathanenin döşemesinin bir kıta-yi küre kadar olduğunu çapının ise 25 metre olduğunu ve merkezinde güneşin yörüngedeki günlük hareketlerini incelemek için içeriye güneş ışığının girmesini sağlamak üzere rasathânenin tepesinde bir delik açıldığını kaydetmektedir. Bkz. el-Bîrûnî *Tahdîdü Nihâyâti'l-Emâkin*, 54.

¹⁶⁷⁴ İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l Ulemâ bi Hükemâ (Târîhu'l-Hükemâ)*, 262-263; Suter, *Die Mathematiker und Astronomen*, 75; Kabir, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 277-278; Sayılı, *The Observatory in İslam*, 113 vd.; Güner, "Bûveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 211; Bozhüyük, "Kûhî", *DİA*, XXVI, 346.

¹⁶⁷⁵ Sarton, *Mukaddime ber Târîh-i İlm*, I, 653.

*Makâleti's- Sâniyye (Arşimet'in İki Makalesine İlaveler) ve Risâle fi İstihrâc ed-Dil el-Musebba fi'd-Dâire (Dairede Yedigenin Kenarının Belirlenmesi).*¹⁶⁷⁶

Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed b. Abdilcelîl es-Siczî (ö. 1024)

Aslen Sicistânlı olan Ebû Saîd es-Siczî X. yüzyılda yaşamış dönemin önemli matematikçi ve astronomi âlimlerindendir. Kendisi daha önce de değinildiği gibi Şîrâz'da Adudüdevle'nin sarayında bulunmuş ve burada başta es-Sûfî olmak üzere matematik ve astronomi alanında dönemin önde gelen ilim adamlarından olan Nazîf b. Yumn el-Yunânî ve Ebû'l-Kâsım Ğulâmu Zuhâl gibi şahsiyetlerle tanışma imkânı bulmuştur (658/969).¹⁶⁷⁷ es-Siczî Şîrâz'da bulunduğu süre zarfında astronomi ve matematik alanında çalışmalarda bulunmuş ve bu çalışmalar sonucunda pek çok eser ortaya koymuştur. Onun matematik ve geometriye dair yazmış olduğu eserlerinden yaklaşık olarak 30 tane kitap ve risâle günümüze kadar ulaşmıştır. Yine astronomiye dair yazdığı on tane eseri de günümüze kadar ulaşmıştır.¹⁶⁷⁸ Bu eserler arasında es-Siczî'nin Adudüdevle için kaleme aldığı ve “*Kitâbu Terkîbi'l-Eflâk*” adını taşıyan eseri de yer almaktadır.¹⁶⁷⁹

Ebû Mahmûd Hâmid b. el-Hıdr el-Hucendî (ö. 1000)

el-Hucendî; Fahrüdevle b. Rüknüdevle zamanında yetişen dönemin önemli astronomi ve matematik âlimlerindendir.¹⁶⁸⁰ Kaynaklarda hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan el-Hucendî asıl ününü hayatının sonlarına doğru hizmetine girdiği Büveyh hükümdarı Fahrüdevle'nin hükümdarlık yıllarında Rey'de yaptığı çalışmalar sonucunda kazanmıştır.¹⁶⁸¹ Nitekim el-Hucendî bu dönemde Fahrüdevle'nin emri üzerine güneşin Rey şehrinin boylamına girişini incelemek üzere güneşin meridyen yüksekliğiyle ekliptik eğimini belirlemek üzere Fahrüdevle'ye ithafen *es-Südsü'l-*

¹⁶⁷⁶ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 725-726; İbnü'l-Kıftî, *İhbâru'l Ulemâ bi-Ahbâri'l Hükemâ (Târihu'l-Hükemâ)*, 264; Suter, *Die Mathematiker und Astronomen*, 75-76.

¹⁶⁷⁷ Yavuz Unat, “Siczî, Ebû Saîd”, *DİA*, TDV, Ankara 2009, XXXVI, 146.

¹⁶⁷⁸ Bu eserlerin isimleri için bkz. Unat, “Siczî, Ebû Saîd”, *DİA*, XXXVI, 146.

¹⁶⁷⁹ Güner, “Büveyhîler'den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)”, 212.

¹⁶⁸⁰ Sarton, *Mukaddime ber Târih-i İlm*, I, 655; Kurbânî, *Zindegînâme-yi Rîyâzîdân-i Dovre-yi İslâmî*, 231; Hamîd Behlûl, “Hucendî”, *DMBİ*, Tahran 1389 hş., XVIII, 68.

¹⁶⁸¹ E. Wiedemann, “Hucendî”, *İA*, MEB, İstanbul 1987, V/1, 575; Behlûl, “Hucendî”, *DMBİ*, XVIII, 68-69; Bayrakdar, “Hucendî, Hâmid b. Hıdr”, *DİA*, XVIII, 273.

Fahrî adını verdiği bir tür sekstanttır¹⁶⁸² icat etmiş ve icat ettiği bu sekstanttır daha önce yapılanlardan farklı olarak saniyeleri de göstermesidir.¹⁶⁸³ el-Hucendî'nin yapmış olduğu bu sekstanttır hakkında bilgi veren el-Bîrûnî özetle el-Hucendî'nin bu sekstanttırı Rey yakınlarında bulunan Taberek Dağı'nda meridyen çizgisine paralel iki duvar şeklinde kurduğunu, iki duvar arasında kalan açıklığı kapatmak için de ortasında bir delik bulunan bir kubbe yaptığını kaydetmektedir.¹⁶⁸⁴ Öte yandan el-Hucendî icat ettiği bu alet sonucunda yaptığı incelemelerde 384 yılı 5-6 Cemâziyelevvel Cumartesi-Pazar günlerinde (17 Haziran 994) yani yaz dönencesinde güneşin meridyen yüksekliğini 77 derece 57 dakika 40 saniye 14, 384 yılı 9 Zilkade Cuma (15 Aralık 994) günü yani kış dönencesini ise 30 derece 53 dakika 35 saniye, Pazartesi gününü ise 30 derece 53 dakika 32 saniye olarak bulmuş ve kış ölçümlerindeki 3 saniyelik farktan dolayı da ortak ölçümü 30 derece 57 dakika 2.30 saniye şeklinde belirlemiştir.¹⁶⁸⁵ el-Hucendî bulduğu bu değerler neticesinde güneşin maksimum ve minimum yüksekliği arasındaki farkın ekliptik eğimine eşit olacağını kabul ederek en yüksek eğimi 23 derece 32 dakika 21 saniye olarak bulmuştur.¹⁶⁸⁶ el-Bîrûnî; el-Hucendî'nin bulduğu bu sonucun o dönem yapılan hesaplamalardan eksik olduğunu, buna neden olan şeyin ise sekstantın üst kısmında meydana gelen bir kaymanın sonucunda yayın merkezinin hafifçe yerinden oynaması olduğunu ve bu durumu el-Hucendî'nin kendisine anlattığını kaydetmektedir.¹⁶⁸⁷ Öte yandan el-Hucendî Rey şehrinin enlemine de 35; 34, 39 derece olarak bulmuştur.¹⁶⁸⁸

el-Hucendî, sekstanttır dışında başka önemli aletler de icat etmiştir. Nitekim bu konuda bilgi veren el-Bîrûnî; onun bu icadı dışında usturlâb ve diğer astronomi

¹⁶⁸² Sekstant veya Arapça ve Farsça kaynaklarda zikredilen şekliyle Suds سدس (altılık veya altıda bir) bir yerin enlemini belirlemek amacıyla güneşin ve yıldızların açıl yüksekliğini ölçmeye yarayan bir tür alettir.

¹⁶⁸³ Sayılı, *The Observatory in Islam*, 118; Kurbânî, *Zindeginâme-yi Rîyâzîdân-i Dovre-yi İslâmî*, 234.

¹⁶⁸⁴ el-Bîrûnî, *Tahdîdü Nihâyâtî'l-Emâkin*, 54. Krş. Sayılı, *The Observatory in Islam*, 119-121; Kurbânî, *Zindeginâme-yi Rîyâzîdân-i Dovre-yi İslâmî*, 235; Behlûl, "Hucendî", *DMBİ*, XVIII, 69; Mehmet Bayrakdar, "Hucendî, Hâmid b. Hıdır", *DİA*, TDV, Ankara 1998, XVIII, 274.

¹⁶⁸⁵ el-Bîrûnî, *Tahdîdü Nihâyâtî'l-Emâkin*, 55-56; Bayrakdar, "Hucendî, Hâmid b. Hıdır", *DİA*, XVIII, 274.

¹⁶⁸⁶ el-Bîrûnî, *Tahdîdü Nihâyâtî'l-Emâkin*, 58; aynı müellif, *el-Kanûnû'l-Mesûdî*, I, 364. Krş. Kurbânî, *Zindeginâme-yi Rîyâzîdân-i Dovre-yi İslâmî*, 234-235.

¹⁶⁸⁷ el-Bîrûnî, *Tahdîdü Nihâyâtî'l-Emâkin*, 58. Krş. Bayrakdar, "Hucendî, Hâmid b. Hıdır", *DİA*, XVIII, 274-275.

¹⁶⁸⁸ el-Bîrûnî, *Tahdîdü Nihâyâtî'l-Emâkin*, 44-153. Krş. Bayrakdar, "Hucendî, Hâmid b. Hıdır", *DİA*, XVIII, 275.

aletlerinin icadı konusunda da çağının yegâne şahsiyeti olduğunu kaydetmektedir.¹⁶⁸⁹ el-Bîrûnî'nin belirtmiş olduğu bu icatlar arasında el-Hucendî'nin “el-âleti’ş-şâmile” veya “el-âletü'l-âmme” adını verdiği ve kadran ile usturlâb yerine kullanılabilen bir rasat aleti de yer almaktadır.¹⁶⁹⁰

el-Hucendî astronominin yanı sıra matematik alanında özellikle trigonometri, sayı sistemleri ve cebir hakkında yaptığı çalışmalar sonucunda bu alanda da isminden söz ettirmeyi başarmıştır.¹⁶⁹¹ *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*'nin ilgili maddesinde geçen bilgiye göre el-Hucendî hakkında bilgi veren Nasîrüddîn-i Tûsî, onun matematik tarihinde İskenderiyeli Menelaus'un (ö. I. yüzyılın sonları) adıyla bilinen ve teoremin yerini alan küresel (sferik) üçgenlerle ilgili olan sinüs teoremi hakkında çalışmalar yaptığını, bu teoreminin astronomi bilimi için önemli olduğunu ve çok kullanılmasından dolayı bu teoremin el-Hucendî tarafından “Kânûnü'l-hey'e” şeklinde adlandırıldığını kaydetmektedir. Yine Tûsî bu teoremin ilk defa ortaya konulmasının el-Hucendî ile birlikte çağdaşları Ebû'l- Vefâ el-Bûzcânî ve el-Bîrûnî'nin hocası Ebû Nasr İbn Irâk'a atfedildiğini de kaydetmektedir.¹⁶⁹²

el-Hucendî'nin cebir alanındaki çalışmalarına bakacak olursak, geometride: $x^3 + y^3 = z^3$ şeklinde diofantin eşitlik diye bilinen belirsizlik denkleminin çözülmesi, yani iki küp sayılar toplamının bir başka küp sayı olamayacağını ispatlanmasıdır.¹⁶⁹³ el-Hucendî bu çalışmasıyla Fransız matematikçi Pierre de Fermat (ö. 1665)'a atfedilen ve “Fermat Teoremi” denilen teoremin özel hali olan tam değerleri için çözümün mümkün olmadığını ilk defa kanıtlayarak, söz konusu bu denklemin x , y , z 'nin tam sayılarla yani doğal sayılarla çözülemeyeceğini Fermat'tan yaklaşık 650 yıl önce ortaya koymuştur.¹⁶⁹⁴

¹⁶⁸⁹ el-Bîrûnî, *Tahdîdü Nihâyâti'l-Emâkin*, 58. Krş. Kurbânî, *Zindegînâme-yi Rîyâzîdân-i Dovre-yi İslâmî*, 231-235; Behlûl, “Hucendî”, *DMBİ*, XVIII, 69.

¹⁶⁹⁰ Kurbânî, *Zindegînâme-yi Rîyâzîdân-i Dovre-yi İslâmî*, 165; Behlûl, “Hucendî”, *DMBİ*, XVIII, 71; Bayrakdar, “Hucendî, Hâmid b. Hıdır”, *DİA*, XVIII, 275.

¹⁶⁹¹ Bayrakdar, “Hucendî, Hâmid b. Hıdır”, *DİA*, XVIII, 273.

¹⁶⁹² Bayrakdar, “Hucendî, Hâmid b. Hıdır”, *DİA*, XVIII, 273 (Nasîrüddîn-i Tûsî, *Kitâbü Şekli'l-Kattâ*, 108-110'dan naklen)

¹⁶⁹³ Kurbânî, *Zindegînâme-yi Rîyâzîdân-i Dovre-yi İslâmî*, 231-233; Bayrakdar, “Hucendî, Hâmid b. Hıdır”, *DİA*, XVIII, 273-274.

¹⁶⁹⁴ Kurbânî, *Zindegînâme-yi Rîyâzîdân-i Dovre-yi İslâmî*, 233; Bayrakdar, “Hucendî, Hâmid b. Hıdır”, *DİA*, XVIII, 274.

el-Hucendî yaptığı çalışmaları ve icat ettiği astronomi aletlerine dair bilgileri yazmış olduğu eserlerde ayrıntılı bir şekilde zikretmektedir. Onun astronomi ve matematik alanında yazmış olduğu belli başlı eserleri şu şekildedir:

ez-Zîcü'l-¹⁶⁹⁵ **Fahrî:** Fahrüddeve'nin emriyle yapılan astronomi çalışmalarından yola çıkılarak kaleme alınmış olan bu eser, el-Hucendî tarafından Fahrüddeve'ye ithaf edilmiştir.¹⁶⁹⁶

İstihrâcü Mecâzi Devâ'iri's-sümût Bi's-şınâ: el-Hucendî'nin bu eseri usturlâb hakkında teorik bilgiler ihtiva etmektedir.¹⁶⁹⁷

el-Hucendî'nin diğer eserleri ise şu şekildedir. *Risâletü el-Şafîhati'l-âfâkiyye* (altmış beş baktan meydana gelen bir eserdir),¹⁶⁹⁸ *Risâle fî Tashîhi'l-meyl ve Arzi'l-beled, Kitâbü'l-Sana'atü'l-Âleti's-şâmîle (Kitâbü'l-Âleti'l-âmme), Kitâb fî Sâ'âti'l-Mâziye Mine'l-leyl, Kitâbü Semti'l-kible, Risâletü el-Rîyâzi*¹⁶⁹⁹, *Letâfetnâme*.¹⁷⁰⁰

el-Hâzin, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hüseyn el-Hâzin el-Horâsânî es-Sâğânî (ö. 971)

X. yüzyılın önemli matematik ve astronomi âlimlerinden olan Ebû Ca'fer el-Hâzin¹⁷⁰¹ daha önce de değinildiği gibi hayatının büyük bir kısmını Sâmânîler'in hizmetinde yaşayarak geçirmiş ancak Sâmânîler'in elçisi olarak geldiği Rey'den ayrılmayarak Büveyhîler'in hizmetine girmiştir. Bu gelişmeyle birlikte hayatını Rey şehrinde idame ettirmeye başlayan Ebû Ca'fer el-Hâzin, Rey'de kaldığı süre zarfında Rüküddeve'nin veziri Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd'in hizmetine girmiş ve onun sağladığı imkânlar sonucunda astronomi ve matematik alanında önemli çalışmalar ortaya koymuştur.¹⁷⁰² Nitekim bu konuda bilgi veren İbnü'l-Kıftî; onun aritmetik, geometri ve astronomiye dayalı yapılan hesaplamalarda uzman olduğunu, bunun dışında astronomi

¹⁶⁹⁵ Zîc veya almanak (yıllık) İslâm bilimleri tarihi literatüründe astronomi cetvellerine verilen addır. Daha fazla bilgi için bkz. Yavuz Unat, "Zîc", *DİA*, TDV, Ankara 2013, XLIV, 397.

¹⁶⁹⁶ Sayılı, *The Observatory in İslam*, 120; Bayrakdar, "Hucendî, Hâmid b. Hıdır", *DİA*, XVIII, 275.

¹⁶⁹⁷ Bayrakdar, "Hucendî, Hâmid b. Hıdır", *DİA*, XVIII, 275.

¹⁶⁹⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II, 713. Krş. Bayrakdar, "Hucendî, Hâmid b. Hıdır", *DİA*, XVIII, 275.

¹⁶⁹⁹ Kurbânî, *Rîyâzîdân-i İrani*, 165 vdd.; Behlül, "Hucendî", *DMBİ*, XVIII, 71 vdd.; Bayrakdar, "Hucendî, Hâmid b. Hıdır", *DİA*, XVIII, 275.

¹⁷⁰⁰ Bayrakdar, "Hucendî, Hâmid b. Hıdır", *DİA*, XVIII, 275.

¹⁷⁰¹ Suter, *Die Mathematiker und Astronomen*, 58; Sarton, *Mukaddime ber Târîh-i İlm*, I, 652; Kurbânî, *Rîyâzîdân-i İrani*, 88; aynı müellif, *Zindeğînâme-yi Rîyâzîdân-i Dove-re-yi İslâmî*, 63; Germrûdî, "Ebû Ca'fer Hâzin", *DMBİ*, 298; Fazlıoğlu, "Hâzin, Ebû Ca'fer", *DİA*, XVII, 126.

¹⁷⁰² Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler*, 576; Germrûdî, "Ebû Ca'fer Hâzin", *DMBİ*, 299; Fazlıoğlu, "Hâzin, Ebû Ca'fer", *DİA*, XVII, 126.

gözlemleriyle ilgili aletlerin yapımı ve bunların kullanımında uzmanlaştığını kaydetmektedir. Yine İbnü'l-Kıftî; Ebû Ca'fer el-Hâzin'in daha önce de ismini zikrettiğimiz *Zicü's-Safâih* adlı eserinin ismini zikrederek bu eserin o döneme kadar o alanda yazılan kitapların en iyisi olduğunu kaydetmektedir.¹⁷⁰³ Bunun dışında el-Bîrûnî; Ebû Ca'fer el-Hâzin'in 349 (960-961) yılında İbnü'l-Amîd'in emriyle İsfahân ve Rey arasında bulunan Kâşân kasabasında güneşin meridyen yüksekliğiyle ekliptik eğimini belirlemek üzere çalışmalar yaptığını ve bu çalışmalar neticesinde güneşin yüksekliğini 50; 0° ekliptik eğimini ise 7; 20° derece olarak bulduğunu ve bunu *Zicü's-Safâ'ih* adlı eserinde kaydettiğini belirtmektedir.¹⁷⁰⁴

Ebû Ca'fer el-Hâzin matematik alanında da pek çok çalışma yapmış ve bu çalışmalar matematik alanında dönemin önde gelen âlimlerinden olan el-Bîrûnî, Ebû'l-Cûd Muhammed b. Leys, Nasîreddîn Tûsî ve Ömer Hayyâm gibi matematikçiler tarafından çeşitli vesilelerle incelenmiştir.¹⁷⁰⁵ el-Hâzin bu alanda özellikle cebir konusunda orijinal çalışmalarda bulunmuştur. Nitekim kökü Mezopotamya'ya Pisagor üçlülerine ve cebirin babası sayılan İskenderiyeli Diophantos'a kadar giden ve modern matematikte: " $x^n + y^n = z^n, x, y, z, \in Z^+, n \geq 3$ "'ün imkânsızlığı" şeklinde ifade edilen ve adına "Fermat'ın Son Teoremi" denilen denklem üzerinde çalışmalar yapmıştır.¹⁷⁰⁶ Bunun dışında $ax^3 + bx^2 = c$ şeklinde üçüncü dereceden kübik bir denklem olan ve matematik tarihinde "Mâhânî Denklemi" olarak adlandırılan bu denklemi koni kesitleri yardımıyla çözerek, bu tür denklemlerde kendisinden sonra gelen matematikçilere çözüm yolu göstermiştir.¹⁷⁰⁷ Ayrıca küresel trigonometri ile ilgili çalışmalar da yapmıştır.¹⁷⁰⁸

Ebû Ca'fer el-Hâzin matematik ve astronomi konusunda pek çok eser kaleme almış, ancak bunlardan çok azı günümüze kadar ulaşmıştır. Bu eserlerden bazıları şu şekildedir:

¹⁷⁰³ İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l Ulemâ bi-Ahbâri'l Hükemâ (Târîhu'l-Hükemâ)*, 293. Krş. Kurbânî, *Rîyâzîdân-i İranî*, 89; aynı müellif, *Zindegînâme-yi Rîyâzîdân-i Dovre-yi İslâmî*, 67; Germrûdî, "Ebû Ca'fer Hâzin", *DMBİ*, V, 299; Fazlıoğlu, "Hâzin, Ebû Ca'fer", *DİA*, XVII, 126-127.

¹⁷⁰⁴ el-Bîrûnî, *Tahdîdü Nihâyâti'l-Emâkin*, 66.

¹⁷⁰⁵ Kurbânî, *Rîyâzîdân-i İranî*, 88; aynı müellif, *Zindegînâme-yi Rîyâzîdân-i Dovre-yi İslâmî*, 63; Fazlıoğlu, "Hâzin, Ebû Ca'fer", *DİA*, XVII, 127.

¹⁷⁰⁶ Kurbânî, *Rîyâzîdân-i İranî*, 89; aynı müellif, *Zindegînâme-yi Rîyâzîdân-i Dovre-yi İslâmî*, 64; Fazlıoğlu, "Hâzin, Ebû Ca'fer", *DİA*, XVII, 127.

¹⁷⁰⁷ Kurbânî, *Rîyâzîdân-i İranî*, 89; aynı müellif, *Zindegînâme-yi Rîyâzîdân-i Dovre-yi İslâmî*, 64; Fazlıoğlu, "Hâzin, Ebû Ca'fer", *DİA*, XVII, 127.

¹⁷⁰⁸ Fazlıoğlu, "Hâzin, Ebû Ca'fer", *DİA*, XVII, 127-128.

Zicü's-Safâ'ih: Ebû Ca'fer el-Hâzin'in en bilinen eseri olan bu kitap daha önce de değinildiği gibi astronomi alanında kaleme alınmıştır. el-Bîrûnî; bazı araştırmalarında el-Hâzin'in bu eserinden alıntılar yaparak, onun yaptığı bazı ölçümlerin yanlış olduğunu örnekleriyle birlikte açıklamaktadır.¹⁷⁰⁹ Yine el-Bîrûnî'nin hocası olan Ebû Nasr İbn İrâk; bu eser üzerine *Risâle fî Tashîhi Mâvaka'a li-Ebî Ca'fer el-Hâzin Mine's Sehv fî Zicü's-Sefâ'ih* adıyla bir çalışma yapmış ve el-Hâzin'in bu eserde yaptığı teorik ve pratik hataları düzeltmeye çalışmıştır.¹⁷¹⁰ Ebû Ca'fer el-Hâzin'in bu değerli eserinin çok az kısmı günümüze kadar ulaşmış, günümüze kadar ulaşan bu kısımlar ise Berlin Kütüphanesi'nde yer almaktadır.¹⁷¹¹

Tefsîrü'l Mecistî: Bu eser Batlamyus'un *el-Mecistî* adlı eserinin şerhidir. el-Bîrûnî'nin *el-Kanûnü'l-Mesûdî* adlı eserlerinde geçen bilgilerden anlaşıldığına göre el-Hâzin bu eserinde Ali b. İsâ el-Usturlâbî el-Harrânî ve Sened b. Ali gibi kişilerden oluşan bir grubun 412 (827-828) yılında Bağdat'ta yaptığı astronomik gözlemlerinden bahsetmektedir. Ayrıca bu eserde Benî Mûsâ'nın Bağdat'ta yaptığı bazı ölçümlerden de söz edilmektedir.¹⁷¹² Eserin bir parçası günümüze kadar ulaşmış ve bu kısım Mısırlı bilim tarihçisi olan Rüşdî Râşid tarafından matematiksel tahlil açısından incelenmiştir.¹⁷¹³

el-Medhalü'l-Kebîr ilâ İlmi'n-Nücûm: el-Bîrûnî'nin *el-Âsarü'l-Bâkîye* adlı eserinde geçen bilgilere göre el-Hâzin bu eserinde astrolojiye dair bilgileri ihtiva etmektedir. Ayrıca el-Hâzin bu eserde tarihleme usullerini incelemenin yanı sıra Muharrem ayının ilk gününü tayin etmede kullanılan yöntemleri de kaydetmektedir.¹⁷¹⁴

¹⁷⁰⁹ el-Bîrûnî, *Tahdîdü Nihâyâti'l-Emâkin*, 66-67.

¹⁷¹⁰ Kurbânî, *Zindeginâme-yi Rîyâzîdân-i Dovre-yi İslâmî*, 66-67; Germrûdî, "Ebû Ca'fer Hâzin", *DMBİ*, V, 299; Fazlıoğlu, "Hâzin, Ebû Ca'fer", *DİA*, XVII, 128.

¹⁷¹¹ Kurbânî, *Rîyâzîdân-i İrani*, 89-90; aynı müellif, *Zindeginâme-yi Rîyâzîdân-i Dovre-yi İslâmî*, 66; Germrûdî, "Ebû Ca'fer Hâzin", *DMBİ*, V, 299; Fazlıoğlu, "Hâzin, Ebû Ca'fer", *DİA*, XVII, 128.

¹⁷¹² el-Bîrûnî, *el-Kanûnü'l-Mesûdî*, II, 653; Kurbânî, *Rîyâzîdân-i İrani*, 91; aynı müellif, *Zindeginâme-yi Rîyâzîdân-i Dovre-yi İslâmî*, 66-67; Fazlıoğlu, "Hâzin, Ebû Ca'fer", *DİA*, XVII, 128.

¹⁷¹³ Fazlıoğlu, "Hâzin, Ebû Ca'fer", *DİA*, XVII, 128-129.

¹⁷¹⁴ el-Bîrûnî, *el-Âsarü'l-Bâkîye ani'l-Kurûni'l-Haliye*, 202. Krş. Kurbânî, *Rîyâzîdân-i İrani*, 90; Fazlıoğlu, "Hâzin, Ebû Ca'fer", *DİA*, XVII, 129. Bu arada el-Hâzin ve eserine dair bu bilgiler *el-Âsarü'l-Bâkîye*'nin Türkçe tercümesinde yer almadığı için eserin Arapçasını kullandık.

Kitâbü'l-Eb'ûd ve'l-Ecrâm: el-Bîrûnî'nin *el-Kanûnü'l-Mesûdî* adlı eserinde geçen bilgilere göre el-Hâzin bu eserinde yıldızlar arasındaki uzaklıklar hakkında bilgi vermektedir.¹⁷¹⁵

Sırrü'l-Âlem: el-Hâzin bu eserinde Batlamyus'un âlemin oluşumu ve gezegenlerle ilgili varsayımlarını ele alarak bu varsayımları geliştirmiştir.¹⁷¹⁶

Tefsîru Şadri'l-makâlefi'l-Âşeri min Kitâbi Öklîdis: el-Hâzin'in bu eseri; Öklides'in *Elementler* adlı eserinin irrasyonel sayıların geometrik nicelik açısından bir incelemesi olan ve eserin onuncu makalesinin tanımlarla ilgili giriş bölümünün tefsirini içermektedir. Bu eserin birçok nüshası günümüze kadar ulaşmış ve bu nüshalar: İstanbul, Tahran, Paris, Berlin ve Leiden'de bulunan kütüphanelerde yer almaktadır.¹⁷¹⁷

Risâletü Ebî Ca'fer el-Hâzin fi'l Müsellesâti'l-Kâ'îmeti'z-Zevâyâ ve'l Müntekati'l-Edla: Bu eser el-Hâzin'in Pisagor üçlülere yani dik üçgenin kenar uzunlukları üzerine yaptığı orijinal çalışmalarını ihtiva etmektedir. Eser Fr. Woepcke tarafından Fransızcaya tercüme edilmiş olup, Âdil Enbûbâ tarafından neşredilmiştir.¹⁷¹⁸

el-Metâlibü'l-Cüz'îyye, Meylü'l- Müyüli'l-Cüz'îyye ve'l-Metâli fi'l-Küreti'l Müstâkîme: İsmi Nasîrüddîn-i Tûsî tarafından zikredilen bu eser el-Hâzin'in sinüs teoremi yani trigonometriyle ilgili çalışmalarını ihtiva etmektedir.¹⁷¹⁹

Kitâbü'l-Mesâ'ili'l-Adediyye: İsmi İbnü'l-Kıftî ve İbnü'n-Nedîm'in eserinde zikredilen¹⁷²⁰ bu eser bazı problemlerin sayısal analizleri hakkındaki bilgileri ihtiva etmektedir.¹⁷²¹

¹⁷¹⁵ el-Bîrûnî, *el-Kanûnü'l-Mesûdî*, III, 1312. Krş. Kurbânî, *Riyâzîdân-i İrânî*, 91; Fazlıoğlu, "Hâzin, Ebû Ca'fer", *DİA*, XVII, 129.

¹⁷¹⁶ Fazlıoğlu, "Hâzin, Ebû Ca'fer", *DİA*, XVII, 129.

¹⁷¹⁷ Sarton, *Mukaddime ber Târih-i İlm*, I, 652; Krause, *Stambuler Handschriften Islamischer Mathematiker*, 462; Kurbânî, *Riyâzîdân-i İrânî*, 89; aynı müellif, *Zindeginâme-yi Riyâzîdân-i Dovre-yi İslâmî*, 65; Germrûdî, "Ebû Ca'fer Hâzin", *DMBİ*, V, Fazlıoğlu, "Hâzin, Ebû Ca'fer", *DİA*, XVII, 128.

¹⁷¹⁸ Germrûdî, "Ebû Ca'fer Hâzin", *DMBİ*, V, 299; Fazlıoğlu, "Hâzin, Ebû Ca'fer", *DİA*, XVII, 128.

¹⁷¹⁹ Sâlih Zeki, *Asâr-ı Bâkiye (Bilginlerin Yaşamları ve Yapıtları)*, III, (Haz. Melek Dosay Gökdoğan-Remzi Demir-Mutlu Kılıç) Ebabil Yayınları, Ankara 2004, 85; Fazlıoğlu, "Hâzin, Ebû Ca'fer", *DİA*, XVII, 128.

¹⁷²⁰ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 722; İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l Ulemâ bi-Ahbâri'l Hükemâ (Târîhu'l-Hükemâ)*, 293. Krş. Sâlih Zeki, *Asâr-ı Bâkiye*, III, 84; Fazlıoğlu, "Hâzin, Ebû Ca'fer", *DİA*, XVII, 128.

¹⁷²¹ Fazlıoğlu, "Hâzin, Ebû Ca'fer", *DİA*, XVII, 128.

Ahmed b. Ebû Sa'd (Saîd) Ebû'l-Fazl Herevî

X. yüzyılda yaşamış olan İranlı astronomi ve matematikçi Ebû'l-Fazl Herevî'nin hayatı hakkında kaynaklarda fazla bir bilgi bulunmadığı gibi doğum ve ölüm tarihine dair de herhangi bir bilgi yer almamaktadır.¹⁷²² Rüknüddeve zamanında Rey'de ve Cürcân'da hayatını idame ettirmiş olan Ebû'l-Fazl Herevî daha çok astronomi ve matematik alanında çalışmalarda bulunmuştur. el-Bîrûnî'nin verdiği bilgilere göre Ebû'l-Fazl Herevî Rey ve Cürcân şehrinin enlemini hesaplamıştır.¹⁷²³ Ayrıca Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd'in emriyle Rey şehrinde kurulan rasathânedede Ebû Ca'fer el-Hâzin ile birlikte 12 Rebûlâhir 348 (22 Haziran 959)'de Rey şehrinin güneşe olan uzaklığını da çeşitli günlere göre hesaplamıştır.¹⁷²⁴

Ebû'l-Fazl Herevî'nin eserlerine bakacak olursak, en önemli eseri “*Kitabu Menâlavîs fi'l-İşkâl el-Kerîye*” adlı eseridir.¹⁷²⁵

Ebû Nasr Hasan b. Ali (veya Nasr b. Hasan) el-Kumî

X. yüzyılda yaşamış olan ve kaynaklarda doğum ve ölüm tarihine dair bilgi bulunmayan Ebû Nasr el-Kumî dönemim önemli Şîi astronomi âlimlerindedir.¹⁷²⁶ Kendisi bir müddet Fahrüddeve'nin hizmetinde bulunmuş ve bu süre zarfında astronomiye dair çalışmalar yapmıştır.¹⁷²⁷ Ebû Nasr el-Kumî astronomi alanında *el-Medhalü ilâ İlmi'n-Nücûm (veya el-Bârî ilâ Ahkâmi'n-Nücûm)*¹⁷²⁸ adında bir eser kaleme almış ve bunu Fahrüddeve'ye ithaf etmiştir.¹⁷²⁹ Kâtip Çelebi; Ebû Nasr el-

¹⁷²² Zehrâ Yemîni, “Ebû'l-Fazl Herevî”, *DMBİ*, Tahran 1373 hş., VI, 150.

¹⁷²³ el-Bîrûnî, *el-Kanûnü'l-Mesûdî*, II, 612; Kurbânî, *Rîyâzîdân-i İrani*, 116; aynı müellif, *Zindeginâme-yi Rîyâzîdân-i Dovre-yi İslâmî ez Sede-yi Sevvom ta Sede-yi Yâzdehom*, İntişârât-i Merkez-i Neşr-i Dânişgâh, Tahran 1375 hş., 99-100; Yemîni, “Ebû'l-Fazl Herevî”, *DMBİ*, VI, 150.

¹⁷²⁴ el-Bîrûnî, *Tahdîdü Nihâyâti'l-Emâkin*, 52; aynı müellif, *el-Kanûnü'l-Mesûdî*, I, 66; Aydın Sayılı, *The Observatory in İslam and Its Place in The General History of The Observatory*, Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı Külliyyatı 4, (Hazırlayanlar: Remzi Demir-İnan Kalaycıoğulları), Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2016, 105; Yemîni, “Ebû'l-Fazl Herevî”, *DMBİ*, VI, 150; Fazlıoğlu, “Hâzin, Ebû Ca'fer”, *DİA*, XVII, 128.

¹⁷²⁵ Yemîni, “Ebû'l-Fazl Herevî”, *DMBİ*, VI, 150.

¹⁷²⁶ İbn Tâvûs, Radiyyüddîn Ali b. Mûsâ b. Ca'fer b. Tâvûs, *Ferecü'l-Mehmûm fi Târîhi Ulemâ'in-Nücûm*, (Neşr. Muhammed Kâzım el-Keşî), Menşurat-i Razî, Kum 1363 hş., 126; Hasan b. Muhammed b. Hasan Kumî, *Târîh-i Kum*, (Trc. Tâceddîn Hasan Hatîb, İbn Bahâüddîn Ali b. Hasan b. Abdulmelik Kumî, Tahkik: Muhammed Rızâ Ensârî Kumî), Kitâbhâne-yi Bozorg-i Hazret-i Ayetullah el-Azîmî Mar'aşî Necefi, Kum 1385 hş., 370; Suter, *Die Mathematiker und Astronomen*, 74-75; Yûnus Kerâmetî, “Ebû Nasr Kumî”, *DMBİ*, Tahran 1373 hş., VI, 321.

¹⁷²⁷ Kumî, *Târîh-i Kum*, 15-370; Kerâmetî, “Ebû Nasr Kumî”, *DMBİ*, VI, 321.

¹⁷²⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, IV, 1310. Krş. Kerâmetî, “Ebû Nasr Kumî”, *DMBİ*, VI, 321.

¹⁷²⁹ Kerâmetî, “Ebû Nasr Kumî”, *DMBİ*, VI, 321.

Kumî'nin bu eseri 357 (968) yılında kaleme aldığını ve eserin beş makale ve altmış dört bölümden meydana geldiğini kaydetmektedir.¹⁷³⁰ Ebû Nasr Kumî'nin bir diğer eseri ise *Târîh-i Kum*'da geçen bilgilere göre halifeler hakkında kaleme aldığı *Târîh-i Hulefa ve Rûzgârhâ ve İdihâ-yi İşân* adlı eseridir.¹⁷³¹

3.5.3.2. Tıp

Büveyhîler zamanında İran'da gelişme gösteren pozitif bilimlerden bir tanesi de tıp ilmiydi. Bu konuda Büveyh şubeleri arasına her ne kadar Irak Büveyhîleri ön plana çıkmış olsa da Fars ve Cibâl Büveyhîleri'nde de tıp konusunda hatırı sayılır gelişmeler yaşanmış ve bu dönemde önemli tabipler yetiştirilmiştir. Nitekim daha önce de değinildiği gibi Adudüdevle Şîrâz'da kendi ismini (Dârü's-Şifâ-i Adudî veya Bîmâristân-i Adudî) taşıyan bir hastane inşa ederek bu duruma öncülük etmiştir.¹⁷³² Büveyhîler döneminde İran'da yaşayan ve Büveyhîler'e hizmet eden tabipler ve çalışmaları şunlardır:

Ali b. el-Abbâs el-Mecûsî

X. yüzyılda yaşamış olan ve aslen İranlı bir aileden gelen Ali b. el-Abbâs el-Mecûsî; Adudüdevle döneminde Şîrâz'da onun tabipliğini yapmış ve hekimliği boyunca yaptığı çalışmalar neticesinde Adudüdevle'ye ithaf ettiği *Kâmilü's-Sînâa Ati't-Tıbbiyye* veya *el-Kitâbü'l-Meleki* adlı eserini kaleme almıştır.¹⁷³³ Ansiklopedik bir eser özelliği taşıyan bu kitap, İslâm ve batı dünyasında büyük bir yankı uyandırmış ve buralarda İbn-i Sînâ'nın *el-Kânûn fi't-Tıb* adlı eserine kadar klasik bir ders kitabı olarak okutulmuştur.¹⁷³⁴ el-Kıftî'de geçen bilgilere göre bu eser, İbn-i Sînâ'nın eserine göre

¹⁷³⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, IV, 1310. Krş. Kerâmetî, "Ebû Nasr Kumî", *DMBİ*, VI, 321.

¹⁷³¹ Kumî, *Târîh-i Kum*, 370; Kerâmetî, "Ebû Nasr Kumî", *DMBİ*, VI, 321.

¹⁷³² İbnü'l Belhî, *Fârsnâme*, 133; Hamdullâh Müstevfî, *Nüzhetü'l Kulûb*, 115; Zerkûb-ı Şîrâzî, *Şîrâznâme*, 33. Krş. Strange, *The Lands of The Eastern Caliphate*, 250.

¹⁷³³ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, III, 1107; George Sarton, *Mukaddime ber Târîh-i İlm*, I, (Trc. GulâmHüseyn Sadrî Âfşâr), *İntişârât-i İlmî ve Ferhengî*, Tahran 1383 hş., 663; Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 267; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, I, 423; Güner, "Büveyhîler'den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)", 206; Ayşegül Demirhan Erdemir, "Ali b. Abbas el-Mecûsî", *DİA*, TDV, Ankara II, 380.

¹⁷³⁴ Sarton, *Mukaddime ber Târîh-i İlm*, I, 663; Kabir, *Âl-i Büveyh der Bağdat*, 267; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, I, 423; Güner, "Büveyhîler'den Adudüdevle ve Dönemi (338-372/949-983)", 206; Ayşegül Demirhan Erdemir, "Ali b. Abbas el-Mecûsî", *DİA*, TDV, Ankara II, 380.

ilmî açıdan zayıf kalsa da düzen ve sistematik açıdan ondan daha üstündür.¹⁷³⁵ Eser hakkında bilgi veren Kâtip Çelebi; iki büyük ciltten meydana gelen bu eserin 20 bölümden oluştuğunu, bu bölümlerden yarısının teorik diğer yarısı ise pratik tıbbı dair bilgileri ihtiva ettiğini kaydetmektedir.¹⁷³⁶ George Sarton bu bölümler içinde en önemli olan kısımların diyet, pratik tıbbî ilaçlar ve kılcal damarlar sistemine dair ilk bilgilerin yer aldığı bölüm olduğunu belirtmektedir. Yine Sarton'a göre, eserde göze çarpan bir diğer önemli husus ise doğuma dair olan bilgilerdir. Nitekim bu esere göre doğum çocuğun çabası ile değil, rahmin hareketlenme ve devinmesiyle gerçekleşmektedir.¹⁷³⁷ el-Mecûsî'nin bu değerli eseri neşredilerek çeşitli dillere çevrilerek yayınlanmıştır.¹⁷³⁸

Cibrâîl b. Ubeydullâh b. Buhtîşû (ö. 1006)

Bağdat'ta Abbâsiler döneminde hekimlik yaparak ün kazanan Buhtîşû ailesine mensup olan bu zat tabiplik hayatının başlarında Adudüddöle tarafından Bağdat'tan Şîrâz'a davet edilmiştir.¹⁷³⁹ Bu davetin sebebi muhtemelen Adudüddöle'nin Şîrâz'da yaptırmış olduğu hastaneydi. Kendisi Şîrâz'a geldikten sonra 968 yılında Adudüddöle'nin halasının kocası Kûkbîn (Kevbekeyn)'in eklem ağrısı ve kaşıntı şikâyetlerini tedavi etmiş ve bunun üzerine Adudüddöle tarafından kendisine büyük ikramlarda bulunulmuştur.¹⁷⁴⁰ Bununla birlikte Cibrâîl b. Ubeydullâh b. Buhtîşû burada bir süre kaldıktan sonra Adudüddöle ile birlikte Bağdat'a giderek Adudüddöle'nin burada yaptırmış olduğu hastanede de hekimlik görevini sürdürmüştür. Kaynaklarda geçen bilgilere göre Cibrâîl b. Ubeydullâh b. Buhtîşû burada hem hastanede çalışmaktaydı hem de özel tabiplik yapmaktaydı. Ayrıca o, bu görevleri için iki maaş birden almaktaydı ve bunun miktarıda 300 dirhemdi.¹⁷⁴¹

¹⁷³⁵ İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l Ulemâ bi- Ahbâri'l Hükemâ (Târîhu'l-Hükemâ)*, 178; Sarton, *Mukaddime ber Târîh-i İlm*, I, 663; Kabir, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 267; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddöle ve Dönemi (338-372/949-983)", 206.

¹⁷³⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, III, 1107. Krş. Sarton, *Mukaddime ber Târîh-i İlm*, I, 663.

¹⁷³⁷ Sarton, *Mukaddime ber Târîh-i İlm*, I, 663.

¹⁷³⁸ Erdemir, "Ali b. Abbas el-Mecûsî", *DİA*, II, 380.

¹⁷³⁹ İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l Ulemâ bi- Ahbâri'l Hükemâ (Târîhu'l-Hükemâ)*, 116; İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etubbâ*, 210-211; Fuat Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, III, E. J. Brill, Leiden 1970, 314; Hasan Doğruyol, "Buhtîşû", *DİA*, TDV, Ankara 1992, VI, 379.

¹⁷⁴⁰ İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l Ulemâ bi- Ahbâri'l Hükemâ (Târîhu'l-Hükemâ)*, 116; İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etubbâ*, 211. Krş. Hasan Doğruyol, "Buhtîşû", *DİA*, TDV, Ankara 1992, VI, 379.

¹⁷⁴¹ İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l Ulemâ bi- Ahbâri'l Hükemâ (Târîhu'l-Hükemâ)*, 116-117; Kabir, *Âl-i Bûveyh der Bağdat*, 269; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddöle ve Dönemi (338-372/949-983)", 208; Doğruyol, "Buhtîşû", *DİA*, VI, 379.

Cibrâil b. Ubeydullâh b. Buhtîşû, Büveyhîler'in Cibâl koluyula da etkileşim içindeydi. Şöyle ki vezir Ebû'l-Kâsım Sâhib İsmail b. Abbâd yakalandığı mide hastalığından dolayı kendisini tedavi etmesi için onu Rey'e davet etmiştir. Cibrâil b. Ubeydullâh b. Buhtîşû de Rey'e giderek, hastalığını tedavi etmek üzere bir süre vezirin hizmetinde bulunmuş ve burada bir tıp merkezini açtırdıktan sonra Bağdat'a geri dönmüştür.¹⁷⁴²

Cibrâil b. Ubeydullâh b. Buhtîşû çalışmaları ve zikrettiğimiz bu tecrübeleri sonucunda birçok eser kaleme almıştır. Bu eserler ise şunlardır: *el-Künnâşü's-Sagîr*,¹⁷⁴³ *el-Künâşü'l-Kebîr (el-Kâfi)*, *Fî A'sâbi'l-Ayn* (göz sinirlerine dair kaleme alınan bir risâledir.), *Makâle fî Enne Efdale Üstüksâti'l-Beden Hüve'd-dem* (bu eserde bedenin temel unsurunu kanın oluşturduğu ifade edilmektedir),¹⁷⁴⁴ *Makâle fî Elemi'd-Dimâg Bimüş Âreketi'l-Mi'de ve'l-Hicâbi'l-Fâsil Beyne Âlâti'l-Gıda ve Âlâti'n-Nefes el-Müsemma Ziyâfregmâ* (eserde diyafram ve midenin ortak etkileriyle baş ağrısının ilişkilerini açıklanmaktadır.), *Kitâbü'l-Mutâbaka Beyne Kavli'l-Enbiyâ ve'l-Felâsife, Makâle fî'r-Red ale'l-Yehûd* (Yahudilere karşı yazılmış reddiye olup, eserde bekledikleri Mesîh'in Hz. İsâ olduğu belirtilmektedir).¹⁷⁴⁵

Ebû'l-Hasan Ahmed b. Muhammed et-Taberî

X. yüzyılda yaşayan ve kaynaklarda doğum ve ölüm tarihine dair bilgi bulunmayan Ebû'l-Hasan Ahmed b. Muhammed et-Taberî aslen İranlı bir aileye mensuptur. Rüküddevle'nin tabipliğini yapan Ebû'l-Hasan Ahmed b. Muhammed et-Taberî'nin en tanınan eseri *el-Mualecatü'l-Bukratiyye*'dir.¹⁷⁴⁶ et-Taberî ve eserine dair en önemli bilgi onun bu çalışmasında uyuz hastalığının ortaya çıkmasında etkili olan etkenleri açıklayan ilk kişi olmasıdır.¹⁷⁴⁷

¹⁷⁴² İbnü'l-Kıftû, *İhbârü'l Ulemâ bi- Ahbâri'l Hükemâ (Târîhu'l-Hükemâ)*, 117. Krş. Doğruyol, "Buhtîşû", *DİA*, VI, 379.

¹⁷⁴³ Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, III, 314; Doğruyol, "Buhtîşû", *DİA*, VI, 380.

¹⁷⁴⁴ İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etubbâ*, 214; Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, III, 314. Ayrıca eserlerin içerikleri için bkz. Doğruyol, "Buhtîşû", *DİA*, VI, 380.

¹⁷⁴⁵ Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, III, 314. Ayrıca eserlerin içeriklerine dair bilgiler için bkz. Doğruyol, "Buhtîşû", *DİA*, VI, 380.

¹⁷⁴⁶ İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etubbâ*, 427; Sarton, *Mukaddime ber Târîh-i İlm*, I, 663; Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, III, 307-308; Ali Bölükbaşî-Yûnus Kerâmetî, "Pizeşki", *DMBİ*, Tahran 1383 hş., XIII, 654.

¹⁷⁴⁷ Bölükbaşî- Kerâmetî, "Pizeşki", *DMBİ*, XIII, 654; Hücetî, *Târîh, Ferheng ve Temeddun-i İnan der Asr-ı Âl-i Büveyh*, 359.

İbn-i Sînâ, Ebû Ali el-Hüseyn b. Abdullâh b. Ali b. Sînâ (ö. 1037)

İbn-i Sînâ her ne kadar Büveyhîler bünyesinde yetişen bir tabip olmasa da daha önce de değinildiği gibi Büveyhîler’de tabiplik ve vezirlik görevlerini icra etmiştir. Kaynaklarda geçen bilgilere göre İbn-i Sînâ 405 (1014-1015) yılında Cürcân’dan Rey şehrine gelerek, ilk olarak Seyyide Hatun ve Rey hâkimi olan oğlu Mecdüddeve ile buluşmuş ve onlar tarafından kabul görerek, Mecdüddeve’nin yakalanmış olduğu melankolik hastalığını tedavi etmiştir.¹⁷⁴⁸ Bu arada kaynaklar İbn-i Sînâ’nın *Kitâbu’l-Me’âd* adlı eserini burada kaldığı süre zarfında kaleme aldığını kaydetmektedirler.¹⁷⁴⁹

İbn-i Sînâ, Rey’de bir müddet kaldıktan sonra buradan ayrılarak Kazvîn’e oradan da Hemedân’a gitmiş ve buraya geldikten sonra kulunç hastalığına yakalanan Şemsüddeve’yi tedavi etmek üzere onun sarayına davet edilmiştir. Bunun üzerine İbn-i Sînâ, Şemsüddeve’nin hastalığını tedavi etmek üzere saraya giderek, burada bir süre kalmış ve bu süre zarfında Şemsüddeve’nin hastalığını iyileştirmeyi başarmıştır. Bunun üzerine Büveyh hükümdarı, İbn-i Sînâ’ya birçok mükâfatta bulunduğu gibi onu yakın çevresine dâhil etmiştir. Nitekim Şemsüddeve Karmâsîn (Kirmânşâh) üzerine düzenlediği ve başarısızlıkla sonuçlanan seferine onu da yanında götürmüştür.

Şemsüddeve başarısızlıkla sonuçlanan bu seferinin ardından İbn-i Sînâ ile birlikte Hemedân’a geri döndükten sonra İbn-i Sînâ’ya vezirlik teklifinde bulunmuş, İbn-i Sînâ da bu teklifi kabul etmiştir. Ancak bu vezirlik görevinin üzerinden kısa bir süre geçtikten sonra orduda bulunanlar İbn-i Sînâ’ya karşı hoşnutsuzluk duymaya başlamışlar ve bunun sonucunda isyan ederek İbn-i Sînâ’nın evini kuşatarak, bütün mallarına el koymuşlar ve kendisini de hapse atmışlardır. İsyancılar bu girişimlerinin ardından hükümdardan da İbn-i Sînâ’yı öldürmesini istemişler, ancak Şemsüddeve isyancıların bu isteklerini kabul etmemekle birlikte onları yatıştırmak için İbn-i Sînâ’ya vezirlik görevinden uzaklaştırmak zorunda kalmıştır. Bu gelişmelerle birlikte serbest

¹⁷⁴⁸ İbnü’l-Kıftî, *İhbârü’l Ulemâ bi-Ahbâri’l Hükemâ (Târihu’l-Hükemâ)*, 307; İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü’l-Enbâ fî Tabakâti’l-Etubbâ*, 440; el-Beyhâkî (İbn Funduk), Ebü’l-Hasan Zahirüddîn Ali b. Zeyd b. Muhammed, *Târihu Hükemâi’l-İslâm*, Neşr. Muhammed Kürd Ali, Matbaatü’t-Terakkî, Dimâşk 1946, 60. Krş. Şemsettin Günaltay, “İbn-i Sina’nın Şahsiyeti ve Milliyeti Meselesi”, *Belleten*, IV/13, Ankara 1940, 35; Horâsânî, “İbn-i Sînâ”, *DMBİ*, IV, 3; Alper, “İbn Sînâ”, *DİA*, XX, 320; Güner, “Mecdüddeve”, *DİA*, XXVIII, 230.

¹⁷⁴⁹ İbnü’l-Kıftî, *İhbârü’l Ulemâ bi-Ahbâri’l Hükemâ (Târihu’l-Hükemâ)*, 307; İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü’l-Enbâ fî Tabakâti’l-Etubbâ*, 440; el-Beyhâkî (İbn Funduk), *Târihu Hükemâi’l-İslâm*, 60. Krş. Alper, “İbn Sînâ”, *DİA*, XX, 320; Güner, “Mecdüddeve”, *DİA*, XXVIII, 230.

kalan İbn-i Sînâ 40 gün boyunca Şeyh Ebû Sa'd ed-Dahdûk'un evinde gizlenmiştir. Ancak bu süre zarfında Şemsüddeve'nin hastalığı nüksedince, Şemsüddeve, ondan tekrar kendisini tedavi etmesini istemiş ve bunun üzerine İbn-i Sînâ, hükümdarın tedavisine tekrar başlamıştır. Bu gelişmeyle birlikte İbn-i Sînâ yeniden vezirlik makamına getirildiği gibi öncekinden daha çok iltifata ve ikrama nâil olmuştur.¹⁷⁵⁰ Bu arada İbn-i Sînâ bu görevde kaldığı süre zarfında devlet işlerinin yanı sıra ilim işlerini de sürdürerek *eş-Şifâ* ile *el-Kânûn fi't-Tıbb* gibi eserlerinin yazılmış olan bölümlerini yetiştirdiği öğrencilerine okutturuyordu.

İbn-i Sînâ, Şemsüddeve'nin ölümüne kadar vezirlik görevini sürdürmüştü ancak onun ölümünden sonra yerine geçen oğlu Semâüddeve'nin onu bu görevde bırakmasına rağmen bunu kabul etmeyerek inzivaya çekilerek bir süre gözlerden uzak bir yaşam sürdü. Ancak bu durum Büveyhîler'le arasının açılmasına neden olmuştur. Nitekim İbn-i Sînâ inzivaya çekildiği süre zarfında Alâüddeve Ebû Ca'fer b. Kâkûveyh (veya Alâüddeve Muhammed b. Rüstem Düşmenziyâr) ile mektuplaşarak onun yanına gitmeye karar vermiştir. Ancak Şemsüddeve'nin diğer oğlu Tâcü'l-Mülk, bu gelişmelerden haberdar olunca İbn-i Sînâ Ferdecân Kalesi'ne hapsedildi (414/1023). Burada dört ay hapis kalan İbn-i Sînâ bu süre zarfında *el-Hidâye*, *Hay b. Yakzân* ve *el-Kûlunc* adlı kitaplarını yazdı.

İbn-i Sînâ'nın Ferdecân Kalesi'ndeki esareti Alâüddeve'nin daha önce de zikrettiğimiz şekilde Hemedân'ı ele geçirmesiyle birlikte son bulmuştur. İbn-i Sînâ özgürlüğüne kavuştuktan sonra bir süre daha Hemedân'da kalmış ve ardından buradan ayrılarak Tâberân'da bulunan Alâüddeve'nin yanına gitmiştir.¹⁷⁵¹

¹⁷⁵⁰ İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l Ulemâ bi-Ahbâri'l Hükemâ (Târihu'l-Hükemâ)*, 307-308; İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ fi Tabakâti'l-Etubbâ*, 340-341; el-Beyhâkî (İbn Funduk), *Târihu Hükemâi'l-İslâm*, 60-61; İbn-i Sînâ, *el-Kânûn Fi't-Tıbb*, I, (Trc. Esin Kâhya), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2017, (mütercime ait giriş kısmı) XXIV; Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân*, 301; Günaltay, "İbn-i Sina'nın Şahsiyeti ve Milliyeti Meselesi", IV/13, 35; Horâsânî, "İbn-i Sînâ", *DMBİ*, IV, 3-4; Alper, "İbn Sînâ", *DİA*, XX, 321.

¹⁷⁵¹ İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l Ulemâ bi-Ahbâri'l Hükemâ (Târihu'l-Hükemâ)*, 308-309; İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ fi Tabakâti'l-Etubbâ*, 341; el-Beyhâkî (İbn Funduk), *Târihu Hükemâi'l-İslâm*, 62-63. Krş. Horâsânî, "İbn-i Sînâ", *DMBİ*, IV, 4; Alper, "İbn Sînâ", *DİA*, XX, 321.

3.5.3.3. Felsefe

Büveyh şubeleri arasında Felsefe alanında her ne kadar Irak Büveyhîler'i ön plana çıkmış olsa da İran'da hâkimiyet kuran Büveyh şubelerinde de bu konuda dikkate değer gelişmeler meydana gelmiştir.

Bu dönemde temayüz eden felsefecilerin başında ise İbn Miskeveyh ile Ebü'l-Hasan Âmirî gelmektedir. İbn Miskeveyh ile Ebü'l-Hasan Âmirî'ye dair bilgiler ve eserleri şu şekildedir:

İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb b. Miskeveyh el-Hâzin (ö. 1030)

Rey'de doğup İsfahân'da vefat etmiş olan İbn Miskeveyh, Büveyhîler devrinin önde gelen filozof ve tarihçilerindendir.¹⁷⁵² Kendisi ilk olarak Bağdat'ta Muizzüddevlé'nin veziri Ebû Muhammed el-Mühellebî'ye hizmet etmiştir (340/952). 352 (963) yılına kadar el-Mühellebî'ye nedîm olarak hizmet eden İbn Miskeveyh, el-Mühellebî'nin Muizzüddevlé tarafından öldürülmesinin ardından Bağdat'tan ayrılarak Rey' gitmiştir.¹⁷⁵³ Burada yaklaşık olarak iki yıl kalan İbn Miskeveyh, Ebü'l-Fazl İbnü'l-Amîd'in daveti üzerine onun hizmetine girdi (354/965). İbnü'l-Amîd ve ardından oğlu Ebü'l-Feth İbnü'l-Amîd'in defterdarı ve kütüphanecisi olarak onlara uzun bir süre hizmet etmişlerdir.¹⁷⁵⁴ Kendisi daha sonra Adudüddevlé'nin hizmetine girerek daha önce de değinildiği gibi Şîrâz'da onun hazinedârlığını yapmış ve burada kaldığı süre zarfında ileride de zikredeceğimiz üzere "*Tecâribü'l-Ümem*" adlı eserini kaleme almıştır.¹⁷⁵⁵ İbn Miskeveyh; Adudüddevlé'nin ölümüne kadar onun hizmetinde

¹⁷⁵² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erîb*, II, 493; Kraemer, *İhyâ-yi Ferheng der Ahd-ı Âl-i Büveyh*, 308-309; Henry Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi*, I, (Çev. Hüseyin Hatemî), İletişim Yayınları, İstanbul 2010, 312; Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 96-100; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 71; İmâmî, "Ebû Ali Miskeveyh", *DMBİ*, VI, 56-57; Bayrakdar, "İbn Miskeveyh" *DİA*, XX, 201-203.

¹⁷⁵³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 533-589; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 71; Bayrakdar, "İbn Miskeveyh" *DİA*, XX, 202.

¹⁷⁵⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 614-661; Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi*, I, 312; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 71; Bayrakdar, "İbn Miskeveyh" *DİA*, XX, 202.

¹⁷⁵⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), XXXIII-XXXIV; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erîb*, II, 495; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 71; İmâmî, "Ebû Ali Miskeveyh", *DMBİ*, VI, 58; Bayrakdar, "İbn Miskeveyh" *DİA*, XX, 206.

bulunmuş, onun ölümünün ardından da 373 (983) yılında Şîrâz'dan ayrılarak Rey'e giderek Samsâmüddele'nin hizmetine girmiştir.¹⁷⁵⁶

İbn Miskeveyh dönemin önemli şahsiyetlerinden olan ve daha çok Irak Büveyhîleri'yle ismi zikredilen şair İbnü'l-Haccâc filozof Ebû Hayyân et-Tevhidî,¹⁷⁵⁷ mantıkçı İbn Zür'a, matematikçi ve filozof Ebû'l-Vefâ el-Bûzcânî gibi âlimlerle tanışma fırsatı bularak onlarla ilmî müzakerelerde bulunmuştur.¹⁷⁵⁸ Ayrıca dönemin önde gelen filozoflarından olan Ebû Süleyman es-Sicistânî'den de mantık ve felsefe dersleri almıştır.¹⁷⁵⁹

Ebû Süleyman es-Sicistânî, İbn-i Sinâ, Ebû'l-Vefâ el-Bûzcânî ve Ebü'l-Hasan el-Âmirî gibi devrin önde gelen filozoflarıyla çağdaş olan İbn Miskeveyh özellikle ahlâk felsefesi konusunda yaptığı çalışmalar neticesinde kendisinden söz ettirmeyi başarmıştır. Onun bu konudaki düşüncelerine kısaca değinmek gerekirse, ona göre karakterin gelişmesi ve güzelleşmesi ahlak ilminin asıl amacını teşkil etmektedir ve karakter yani ahlak ruhu kendi fiillerini düşünüp taşınmadan davranışa sevk eden psikolojik bir yapıdır.¹⁷⁶⁰

İbn Miskeveyh ahlak felsefesine dair tüm görüşlerini kaleme aldığı "*Tehzîbü'l-ahlâk ve Tathîrü'l-a'râk* (veya *Kitâbü't-Tahâre ve Tahâretü'n-nefs*), adlı eserinde dile getirmiştir. Bu eser aynı zamanda İbn Miskeveyh'in felsefeye dair bilinen en önemli eseridir.¹⁷⁶¹

¹⁷⁵⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), (giriş kısmı) XXXII-XXXIII; Bayrakdar, "İbn Miskeveyh" *DİA*, XX, 202.

¹⁷⁵⁷ X. ve XI. yüzyıllarda yaşamış dönemin önemli felsefeci ve mutasavvıflarından olan Ebû Hayyân et-Tevhidî aynı zamanda Arap nesir sanatının da en büyük temsilcilerindendir. Mahmut Kaya, "Ebû Hayyân et-Tevhidî", *DİA*, TDV, Ankara 1994, X, 54.

¹⁷⁵⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), (giriş kısmı), XXXIII; Bayrakdar, "İbn Miskeveyh" *DİA*, XX, 202.

¹⁷⁵⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erib*, II, 494; Bayrakdar, "İbn Miskeveyh" *DİA*, XX, 202;

¹⁷⁶⁰ Bayrakdar, "İbn Miskeveyh" *DİA*, XX, 205.

¹⁷⁶¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), (giriş kısmı) XXXV; İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etubbâ*, 331; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, I, 584; Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi*, I, 313; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 204; İmâmî, "Ebû Ali Miskeveyh", *DMBİ*, VI, 61; Bayrakdar, "İbn Miskeveyh" *DİA*, XX, 206.

İbn Miskeveyh'in felsefî görüşünü ahlak felsefesi dışında; Allah'ın varlığını ispat, Allah-âlem ilişkisi ve kozmik varlıkların hiyerarşisi konularını kapsayan metafizik, psikoloji disiplini, metafizik ve ruhun güçleri açısından yaklaştığı psikoloji ve nübüvvet teorisiyle yaklaştığı din felsefesi şeklinde özetleyebiliriz.¹⁷⁶²

Çeşitli alanlarda pek çok eser kaleme alan İbn Miskeveyh'in felsefe alanında kaleme aldığı bazı eserleri şu şekildedir: *Tehzîbü'l-ahlâk ve Tathîrû'l-a'râk* (veya *Kitâbü't-Tahâre ve Tahâretü'n-nefs*),¹⁷⁶³ *Kitâbü'l-Câvidân-Hired* (veya *el-Hikmetü'l-hâlîde*), *el-Fevü'l-aşgar*, *el-Fevz el-Aşgar* (bu eser İbn Miskeveyh'in yaşadığı dönemde yaşayan İslâm düşünürlerinin felsefeye dair görüşlerini ihtiva etmektedir.)¹⁷⁶⁴ *Risâle fi mâhiyyeti'l-adl* (adalet kavramının felsefî açıklamasını konu alan küçük bir eserdir.), *Tertîbü's-sa'âdât ve Menâzilü'l-ilû*, *Risâle fi'n-Nefs ve'l-Akl ve Kitâbü'l-Akl ve'l-Ma'kûl*.¹⁷⁶⁵

Ebû'l-Hasan Muhammed b. Yûsuf el-Âmirî (ö. 992)

Nîşâbûr'da dünyaya gelen el-Âmirî X. yüzyılın önde gelen İslâm filozoflarından. Kaynaklarda hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan el-Âmirî hayatının ilk dönemlerini Nîşâbûr'da geçirmiştir. Burada ilk tahsilini yapan filozof daha sonra Belh'e giderek Meşşâi okulunun kurucusu olan filozof el-Kindî'nin¹⁷⁶⁶ öğrencisi olan Ebû Zeyd Belhî'den felsefe derslerini alarak tahsilini tamamlayarak Buhârâ'ya geri dönmüştür.¹⁷⁶⁷

el-Âmirî; tahsilinin ardından dönemin önemli kültür merkezi olan Belh, Buhara, Bağdat ve Rey gibi merkezleri dolaşarak buralarda ilmî ve felsefî musâhabe ve

¹⁷⁶² Bayrakdar, "İbn Miskeveyh" *DİA*, XX, 203 vd.

¹⁷⁶³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), (giriş kısmı) XXXV; İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ fi Tabakâti'l-Etubbâ*, 331; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, I, 584; Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi*, I, 313; Güner, "Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi (338-372/949-983)", 204; İmâmî, "Ebû Ali Miskeveyh", *DMBİ*, VI, 61; Bayrakdar, "İbn Miskeveyh" *DİA*, XX, 206.

¹⁷⁶⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), XXXV; Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi*, I, 313; Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 101; İmâmî, "Ebû Ali Miskeveyh", *DMBİ*, VI, 59; Bayrakdar, "İbn Miskeveyh" *DİA*, XX, 207.

¹⁷⁶⁵ Bayrakdar, "İbn Miskeveyh" *DİA*, XX, 207.

¹⁷⁶⁶ Ebû Yûsuf Yakûb b. İshâk b. es-Sabbâh el-Kindî İslâm döneminin ilk filozofudur. Daha fazla bilgi için bkz. Mahmut Kaya, "Kindî, Ya'kûb b. İshak", *DİA*, TDV, Ankara 2002, XXVI, 41.

¹⁷⁶⁷ Kraemer, *İhyâ-yi Ferheng der Ahd-ı Âl-i Büveyh*, 321-322; Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi*, I, 297-298; Gulâm Hüseyin İbrâhîmî Dînânî, "Ebû'l-Hasan Âmirî", *DMBİ*, Tahran 1378 hş., V, 346; Mahmut Kaya, "Âmirî, Ebû'l-Hasan", *DİA*, TDV, Ankara 1991, III, 69.

münazaralara katılmıştır. Bu arada el-Âmirî bu maksatla Bağdat'a yaptığı seyahatten Horâsân'a dönerken Ebû'l Fazl İbnü'l-Amîd ile tanışmış ve bir müddet onun yanında kalmıştır. İbn Miskeveyh; el-Âmirî'yi vezir Ebû'l Fazl İbnü'l-Amîd'in meclisinde gördüğünü ve el-Âmirî'nin vezirin zekâsından ve ilmî kişiliğinden etkilendiği için Rey'de onun yanında kaldığını ve kendisini geliştirmek için karışık ve zor olan birkaç kitap okuduğunu kaydetmektedir. Ayrıca onun Aristoteles (Aristo)'in kitaplarını şerh ettiğini ve bu yolda saçlarını ağarttığını belirtmektedir.¹⁷⁶⁸ el-Âmirî hakkında bilgi veren bir diğer kaynak olan *Kitâbül-İmtâ ve'l-Mu'ânese* nin¹⁷⁶⁹ yazarı Ebû Hayyân et-Tevhîdî ise 15 yıl boyunca Rey'de kaldığını, bu süre zarfında hem ders verdiğini hem de eserlerini kaleme aldığını kaydetmektedir. Ayrıca et-Tevhîdî, onunla aynı ortamda bulunmasına rağmen İbn Miskeveyh'in bu filozofun bilgilerinden yararlanmak için onunla herhangi bir irtibatta bulunmamasını da eleştirmektedir.¹⁷⁷⁰

el-Âmirî'nin Büveyhlerle olan ilişkilerine dair bilgiler yukarıda zikrettiklerimizle sınırlıdır ve kendisi hayatının büyük bir kısmını Buhârâ'da Sâmânîler'in sarayında geçirmiştir.¹⁷⁷¹

Felsefî görüş olarak yukarıda zikrettiğimiz üzere el-Kindî ekolüne bağlı olan el-Âmirî felsefî görüşlerinin dayanak noktasını İslâm ilkeleri oluşturmaktaydı ve bu yüzden de din-ahlak ilişkisini ve Allah-varlık ilişkisine dair görüşlerini ortaya koyarken bu perspektifi kullanmaktaydı.¹⁷⁷² Ayrıca kendisi Şîî olmasına rağmen Sünnî akîdeyi savunmaktaydı. Nitekim Ebû Hanîfe'den “bilginlerin ziyet ve şerefi” şeklinde söz etmesi bu görüşü destekler mahiyettedir.¹⁷⁷³

Felsefe ve başka konularda otuza yakın eser kaleme almış olan el-Âmirî'nin bazı eserleri şunlardır: *el-İ'lâm bi-Menâkıbi'l-İslâm*, *el-Emed ale'l-ebed el-Emed Ale'l-*

¹⁷⁶⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 663-664; Kraemer, *İhyâ-yi Ferheng der Ahd-ı Âl-i Büveyh*, 322-323; Kaya, “Âmirî, Ebü'l-Hasan”, *DİA*, III, 69.

¹⁷⁶⁹ Bu çalışma; *et-Tevhîdî*'nin Samsâmüddevle'nin veziri olan İbn Sa'dân'ın yanında bulunduğu sırada, vezir tarafından belirlenen konular etrafında gelişen ve otuz dokuz gece devam eden ilmî, edebî ve felsefî sohbetleri, yakın arkadaşı Ebü'l-Vefâ el-Büzcânî'nin isteği üzerine kitap haline getirerek el-Büzcânî'ye ithaf ettiği bir eserdir. Bkz. Güner, “İbn Sa'dân, Hüseyin b. Ahmed”, *DİA*, XX, 298; Kaya, “Ebû Hayyân et-Tevhîdî”, *DİA*, X, 156.

¹⁷⁷⁰ Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *Kitâbül-İmtâ ve'l-Mu'ânese*, I, Neşr. Ahmed Emin-Ahmed ez-Zeyn), Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut ts., 36; Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi*, I, 298; Dînânî, “Ebü'l-Hasan Âmirî”, *DMBİ*, V, 346; Kaya, “Âmirî, Ebü'l-Hasan”, *DİA*, III, 69.

¹⁷⁷¹ Dînânî, “Ebü'l-Hasan Âmirî”, *DMBİ*, V, 647; Kaya, “Âmirî, Ebü'l-Hasan”, *DİA*, III, 69.

¹⁷⁷² Kaya, “Âmirî, Ebü'l-Hasan”, *DİA*, III, 69.

¹⁷⁷³ Kaya, “Âmirî, Ebü'l-Hasan”, *DİA*, III, 69.

ebed (felsefi bir eser olan bu kitap filozofon nefis, ahlâk ve siyaset alanlarına ilişkin görüşleri ihtiva etmektedir.), *es-Sa'âde ve'l-Îs'âd* (felsefi ve antolojik bir eser olan bu kitap ahlak ve siyaset konularını ihtiva etmektedir.) ve *el-Fusûl fi'l-Me'âlimi'l-Îlâhiyye*'dir.¹⁷⁷⁴

Bu arada Büveyhîler döneminde yaşayan ve ismini zikretmediğimiz filozoflardan birisi de meşhur tıpcı İbn-i Sînâ'dır. Ancak İbn-i Sînâ'nın bu dönemi hakkında bilgi veren kaynaklar daha çok onun tıp alanındaki çalışmalarından bahsetmektedirler. Bunun sebebi de muhtemelen İbn-i Sînâ'nın felsefi yönünün daha sonraları Büveyh etkisinden bağımsız bir şekilde ortaya çıkmış olmasıdır. Bu dönemde yaşayan bir diğer filozof ise Ebû Hayyân et-Tevhîdî'dir. Daha önce çeşitli vesilelerle ismini zikrettiğimiz bu meşhur filozofun ismi daha çok Irak Büveyhîleri'yle zikredilmektedir. Bunun sebebi de et-Tevhîdî'nin hayatının büyük bir kısmını Bağdat'ta geçirmesi ve yine eğitiminin büyük bir kısmını burada bulunan dönemin önemli âlimlerinden almasıdır. Kendisi Bağdat dışında belirli bir süre zarfında Cibâl Büveyhîleri'nin hizmetinde bulunmuş, ancak Rey'de geçirdiği süre zarfında devletin hiçbir kademesinde kendisine gerekli olan ilgi gösterilmemekle birlikte kendisinden sadece kitap istinsah (kopyalamak) etmek ya da o dönemki tabirle varrâklık yapmak için faydalanılmıştır. Bu arada yaşadığı maddi sıkıntılar neticesinde Rey'e vezir Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd'in yanına gitmiş olan Ebû Hayyân et-Tevhîdî burada 3 yıl gibi bir süre kalmasına rağmen, vezir onun ilmî yönden kendisine rakip olarak görmüş ve bu yüzden ona gerekli olan hürmeti göstermediği gibi onun âlimlerin meclisinde bulunmasını ve ilmî kişiliğini ön plana çıkarmasını da engellemiştir. Aynı durum Ebû'l-Feth İbnü'l-Amîd ve es-Sâhib b. Abbâd'ın vezirlikleri sırasında da devam etmiştir. Kendisine reva görülen bu kötü muamele sonucunda Rey'den ayrılarak Bağdat'a geri dönen Ebû Hayyân et-Tevhîdî, kendisine yapılan bu haksızlıktan dolayı "*Ahlâku'l-Vezîreyn*" adlı eserini yazarak, bu eserinde Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd ile es-Sâhib b. Abbâd'ı ağır bir dille hicvetmektedir.¹⁷⁷⁵

3.5.4. Tarih Yazıcılığı

Büveyhîler'de tarih yazıcılığı konusunda daha çok Bağdat'ta yaşayan ve çalışmamamızın önceki konularında isimlerini zikrettiğimiz Ebû İshak es-Sâbî, Hilâl es-

¹⁷⁷⁴ Dînânî, "Ebû'l-Hasan Âmirî", *DMBİ*, V, 347; Kaya, "Âmirî, Ebû'l-Hasan", *DİA*, III, 71.

¹⁷⁷⁵ Kaya, "Ebû Hayyân et-Tevhîdî", *DİA*, X, 154.

Sâbî ve Muhassin et-Tenûhî gibi müverrihler ön plana çıkmaktadırlar. Nitekim Büveyhîler'in ilk dönemlerine dair bilgiler bu müverrihler sayesinde elde edilmektedir. Bahsi geçen bu müverrihler Irak Büveyhîleri'yle bağlantılı oldukları için bu başlık altında sadece isimlerini zikretmekle yetindik.

İran'da yetişen müverrihlere bakacak olursak Büveyhîler devrinde yetişen en önemli müverrih hiç şüphesiz İbn Miskeveyh'dir. Felsefe başlığında hayatına değindiğimiz İbn Miskeveyh, Adudüdevle dönemine kadar bizzat yaşayıp gördüğü olayları eserinde zikretmesi bu döneme ışık tutmaktadır.

İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb b. Miskeveyh el-Hâzin (ö. 1030)

Felsefe başlığında hayatına dair bilgilere ayrıntılı bir şekilde değindiğimiz İbn Miskeveyh, Büveyhîler devrinin önde gelen tarihçilerindendir. Kendisi ilk olarak Bağdat'ta Muizzüdevle'nin veziri el-Mühellebî'ye hizmet etmiş ve bu süre zarfında İbn Miskeveyh'in kendi ifadesine göre et-Taberî'nin öğrencisi olan Kâdî Ebû Bekir b. Kâmil'den tarih derslerini alarak, et-Taberî'nin *Târihu'r-Rusûl ve'l-Müluk* adlı eserini okumuştur.¹⁷⁷⁶ Ayrıca kendisinin Halife el-Muktedir dönemine dair aktardığı bir olayı Sâbit b. Sinân'ın tarih hakkında kaleme almış olduğu ve günümüze ulaşamayan *et-Târîh* adlı eserinden alıntılanması onun bu değerli eseri görüp incelediği anlaşılmaktadır.¹⁷⁷⁷

İbn Miskeveyh daha önce de değinildiği gibi Irak ve Cibâl Büveyhîleri'ne hizmet ettikten sonra Fars bölgesine gitmiş ve burada Adudüdevle'nin hizmetine girmiştir. Kendisi bu süre zarfında Büveyh tarihinin en önemli kaynaklarından birisi olan *Tecâribü'l-Ümem ve Te'âkibü'l-Himem* adlı eserini kaleme almıştır. Bu eser Tûfandan başlayıp 369 (979) yılına kadar olan olayları ihtiva eden genel bir tarih kitabıdır.¹⁷⁷⁸ İbn Miskeveyh, vezir Ebû'l-Feth İbnü'l-Amîd'e dair bilgileri, Adudüdevle'nin imâr faaliyetleri, âlimleri himaye etme ve vergilerde yaptığı adil

¹⁷⁷⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kivameddin Burslan), 577. Krş. Kraemer, *İhyâ-yi Ferheng der Ahd-ı Âl-i Büveyh*, 316; Bayrakdar, "İbn Miskeveyh" *DİA*, XX, 202.

¹⁷⁷⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kivameddin Burslan), 216. Krş. Bayrakdar, "İbn Miskeveyh" *DİA*, XX, 203.

¹⁷⁷⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kivameddin Burslan), (giriş kısmı) XXXIII-XXXIV; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erîb*, II, 495; Togan, *Tarihte Usul*, 185; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 71; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, 141; Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 618-619; İmâmî, "Ebû Ali Miskeveyh", *DMBİ*, VI, 58; Bayrakdar, "İbn Miskeveyh" *DİA*, XX, 206. Ayrıca bkz. Laoust, *İslâm'da Ayrılıkçı Görüşler*, 266.

düzenlemeler gibi işlere dair bilgileri zikrederken *Tecâribü'l-Ümem* ve *Te'âkibü'l-Himem* adlı eserini niçin kaleme aldığını ve eserine niçin bu ismi verdiğini iki cümleyle özetlemektedir. Bu cümlelerden ilki şu şekildedir: “Ebû'l-Feth İbnü'l-Amîd'in Bahtiyâr ile birtakım işler kararlaştırması Adudüddeve'nin huzursuz olmasına neden olmuş ve bu durum ise onun öldürülmesine neden olmuştur. Bu olayların tâfsilatını 365 (975-976) yılı olayları arasında anlatacağız ki, onu okuyanlar ibret alsınlar. Böylece insanlar, milletlerin tekerrür eden benzeri tecrübelerinden (tecâribü'l-ümem) ders alarak aynı hataya düşmesinler”. İkinci cümle ise: “Biz kaçınılması mümkün olmayan Allah'ın emri (ölüm) gelinceye kadar Adudüddeve'nin yapmış olduğu bu bereketli hizmetlerin günden güne arttığını gördük. Biz bütün bunları; bizden sonra gelenlerin bunları görüp ibret almaları; hükümdarların da bunları okumaları veya bunların onların önünde okunması ve bu sayede bu gibi işler yaparak ve bu yolda yürüyerek nam kazanmaları için zikrediyoruz” şeklindedir.¹⁷⁷⁹

İbn Miskeveyh dışında bu dönemde yaşayan es-Sâhib b. Abbâd da daha önce zikrettiğimiz üzere tarih alanında bazı eserler kaleme almışsa da kendisi daha çok din ve edebiyat alanında yaptığı çalışmalarıyla bilinmektedir.

¹⁷⁷⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan), 687-788.

SONUÇ

934-1048 tarihleri arasında İran'da hüküm süren Büveyhîler'in anayurtları günümüzde İran'ın kuzeyinde bulunan ve dağlık bir yer olan Deylem bölgesidir. Büveyhîler bu bölgede yaşayan Deylemliler'e mensupturlar. Ancak özellikle Adudüdevle Ebû Şücâ Fennâhüsrev b. Rüküddevle devrinde onun emriyle yapılan nesep çalışmalarında Büveyhîler'in soyu Sâsânîler'e kadar götürülmektedir. Nitekim Adudüdevle döneminde Bağdat'ta Ebû İshâk es-Sâbî tarafından kaleme alınan ve çok az kısmı günümüze kadar ulaşan *et-Tâcî* adlı eserinde Büveyhîler'in şeceresini Sâsânîler'e kadar götürmektedir. Ebû İshâk es-Sâbî'nin eserinde geçen ve Büveyhîler'e atfedilen bu şecere dönemin birçok âlimi tarafından kabul görse de özellikle el-Bîrûnî ve İbn Haldûn bu şecereyi kurgusal olarak kabul etmektedirler. Büveyhîler'in ilk dönemlerine şahit olan İbn Miskeveyh'in *Tecâribü'l-Ümem* adlı eserinde zikrettikleri ise bu şecerenin kurgusal olduğunu kanıtlar niteliktedir. Zira İbn Miskeveyh Adudüdevle'nin babası Rüküddevle Ebû Ali Hasan b. Büveyh'e dair bilgileri zikrederken onun bir hükümdar soyuna mensup olmadığını kaydetmektedir. Bu sözler bile Büveyhîler'in aslen Deylemli olduğu görüşünü desteklemek için yeterlidir.

Araştırma eserlerinde kabul gördüğü şekliyle aslen Deylemli olan Büveyhoğulları soydaşları gibi savaşçı yetenekleri sayesinde ilk önce Taberistân Zeydîleri'ne hizmet etmişler daha sonra ise Taberistân Zeydîleri'nin son hükümdarı olan Hasan b. Kâsım ed-Dâî'nin Deylemli olan başkomutanı Mâkân b. Kâkî'ye katıldılar. Ancak Mâkân b. Kâkî'nin, Merdâvîc b. Ziyâr karşısında tutunamayarak bölgeden ayrılması üzerine Büveyhoğulları, Merdâvîc b. Ziyâr'ın hizmetine girdiler. Merdâvîc b. Ziyâr'ın hizmetinde Kerec valiliğine kadar yükselen Ali b. Büveyh kısa bir süre sonra Merdâvîc b. Ziyâr'dan bağımsız bir şekilde hareket ederek giriştiği mücadeleler sonucunda Şîrâz'ı zapt edip Büveyhî hanedanının Fârs kolunun temellerini attı (322/934). Kardeşi Hasan b. Büveyh ise Veşmgîr b. Ziyâr'e karşı giriştiği mücadelenin ardından 331(943) yılında hanedanlığın Cibâl kolunu kurdu. Küçük kardeşleri Ahmed b. Büveyh ise abisi Ali b. Büveyh adına Abbâsîler'e karşı giriştiği zorlu bir mücadelenin ardından ilk olarak Hûzistan eyaletinin merkezi olan Ahvâz'ı ele geçirerek, burayı Büveyhîler'in Fars koluna dâhil etti (326/937-938). Daha sonra ise 334 (945) yılında Bağdat'ı ele geçirerek Büveyhîler'in Irak kolunu kurdu. Bu gelişmelerle birlikte Büveyhoğulları hem İran'da hem de Irak'ta kendi hâkimiyetlerini

kurarak Ortaçağ İslâm tarihinde yeni bir güç olarak ortaya çıktılar. Ayrıca Halife Müstekfî-Billâh tarafından bu üç kardeşten en büyüğü olan Ebû'l-Hasan Ali b. Büveyh'e İmâdüddeve (devletin direği), Ebû Ali Hasan b. Büveyh'e Rüknüddeve (devletin dayandığı sütûn) ve Ebûl Hasan Ahmed b. Büveyh'e ise Muizzüddeve (devlete kuvvet veren) unvanını verilerek, hepsinin unvan ve künyelerinin bütün paralara, dinar ve dirhemlerin üzerine halifenin adı ile birlikte basılması emredildi. Böylece yeni bir güç olarak ortaya çıkan Büveyhîler iktidarlarına dönemin dinî otoritesi olan halife tarafından meşruluk kazandırmış oldular. Bu arada Muizzüddeve tarafından 324 (935-936) yılında kısa bir süreliğine hâkimiyet altına alınan Kirmân bölgesi, daha sonra amcası İmâdüddeve yerine Fârs-Hûzistân tahtına geçen Adudüddeve Ebû Şücâ Fennâhüsrev b. Rüknüddeve tarafından tamamen hâkimiyet altına alınarak Büveyhîler'in İran'daki hâkimiyeti tamamen tesis edilmiş oldu (357/968).

Başta İran olmak üzere Irak'ı da hâkimiyet altına alan Büveyhîler'in ilk kuşak hükümdarları arasında sıkı bir dayanışma ve bağlılık mevcuttu. Nitekim hem Rüknüddeve hem de Muizzüddeve ailenin büyüğü olan İmâdüddeve'ye hürmette kusur etmedikleri gibi onun hükümdarlığına olan bağlılıklarını da her fırsatta gösteriyorlardı. Böylece Büveyhîler bu sayede dönemin önemli devletlerinden birisi olan Sâ mânîler ve onların müttefikleri karşısında tutunabilmişlerdir. Buna karşın Büveyhîler arasındaki bu bağlılık sonraki kuşak tarafından idame ettirilmemiştir. Özellikle Adudüddeve döneminden itibaren Büveyhîler arasında sürekli iktidar mücadelesi yaşanmış, bu durum ise Büveyhîler'in zayıflayıp yıkılmasına neden olmuştur. Nitekim Büveyhîler'in hem Irak hem de İran'daki kolları arasında yaşanan iktidar mücadelesi sonucunda Büveyh hâkimiyetinde bulunan yerler birer birer kaybedilmiştir. Bölgede ilk olarak Gazneliler tarafından 420 (1029) yılında Rey şehri ele geçirilmek suretiyle Cibâl (İsfahân-Rey-Hemedân) Büveyhîleri'nin hâkimiyetine son verilmiştir. Daha sonra ise Kirmân'ın merkezi olan Berdesîr 440 (1048) yılında Selçuklular tarafından hâkimiyet altına alınarak Büveyhîler'in buradaki hâkimiyetine son verilmiştir. Son olarak Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in Ahvâz ve çevresinde hutbeleri kendi adına okutmasıyla birlikte ilk olarak Hûzistân elden çıkmış daha sonra ise Şebânkâre reisi Fazlûye'nin Şîrâz'a hâkim olmasıyla birlikte Fars-Hûzistân Büveyhîleri'nin de hâkimiyetine son verilmiş ve böylece Büveyhîler'in İran coğrafyasındaki hâkimiyeti 448 (1056) yılında tamamen son bulmuştur.

Bir asrı aşan bir süre zarfında Fârs, Hûzistân, Cibâl, Deylem, Taberistân, Ummân ve Kirmân'da hüküm süren Büveyhîler siyasi faaliyetlerinin dışında, bölgede sosyal ve kültürel yönden de önemli politikalar yürüterek, bu bölgelerin cehresini değiştirmişlerdir. Nitekim yukarıda zikrettiğimiz şekilde geniş bir coğrafyaya hükmeden Büveyhîler Şîi olmalarına rağmen özellikle ilk dönemlerden itibaren bu bölgelerde farklı inançların ve fikirlerin serbestçe ifade edilmesine olanak sağlamışlardır. Bu durum ise bu bölgelerde yaşayan ve farklı din ve inanışlara mensup olan reayanın devlete olan bağlılığını artırmıştır.

Büveyh hâkimiyetinde olan bu bölgelerin aynı zamanda önemli ticaret yollarının kesiştiği noktalarda bulunmaları, bu bölgeleri önemli ticaret merkezleri haline getirmiştir. Nitekim Büveyhîler en güçlü oldukları dönemlerde bu bölgelerde çıkartılan madenlerin yanı sıra tarım ürünleri ve dokumacılıktan elde ettikleri ürünleri bu yollar sayesinde dünyanın dört bir yanına ihraç etmekteydiler.

Siyasi ve sosyal gelişmelerin yanı sıra Büveyhîler devrinde bu bölgelerde kültürel açıdan da oldukça verimli bir dönem yaşanmıştır. Nitekim Büveyh hükümdarı ve devlet adamlarının Âlimleri himaye etmeleri ve ilmî çalışmaları desteklemeleri sonucunda özellikle Şîraz ve Rey şehirlerini ilim ve kültürün himaye edildiği, farklı alanlarda ün yapmış âlim ve ediplerin bir araya geldiği ve ayrıca önemli münazaraların yapıldığı birer ilim merkezi haline getirmiştir. Bu durumun ise Büveyhîler devrinde; dinî ilimler, edebiyat, astronomi, matematik, geometri, tıp, felsefe ve tarih gibi pozitif ilimlerde döneme damgasını vuran önemli âlimlerin yetişmesine olanak sağlamıştır.

Sonuç olarak; balıkçılıkla geçimini sağlayan bir babanın oğulları olarak dünyaya gelen Büveyhoğulları yaşadıkları dönemde mevcut olan iktidar boşluğunu iyi değerlendirerek kısa bir süre içinde önemli bir güç olarak İslâm dünyasında ortaya çıkmış ve Abbâsî hilafetini tahakküm altına alan Şîi bir hanedan olarak isimlerini duyurmuşlardır. Büveyhîler'in Şîi olması ve aynı şekilde hâkimiyet kurdukları İran coğrafyasındaki halkın çoğunun da Şîi olması gibi özellikler Büveyhîler'in Ortaçağ İran ve Şîi tarihi açısından önemli bir figür haline gelmesini sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Abdurrahmân es-Sûfî, Ebü'l-Hüsayin er-Râzî Abdurrahmân b. Ömer b. Muhammed b. Sehl es-Sûfî , *Kitâbü Suveri'l-Kevâkibi's-Sâbite*, Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque Nationale de France.
- Abdülazîz b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *Resâilü'l Abdülazîz b. Yûsuf*, Neşr. Muhammed Yûnus Abdu'l-âl, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, Kahire 2009.
- Abdülazîz ed-Dûrî, "Divan", *DİA*, TDV, Ankara 1994, IX, 380.
- AbdülHüseyn Ahmed el-Emînî, *el-Ğadîr fi'l-Kitâb ve's Sünne ve'l Edeb*, IV, Müessetü'l-Âlemî li'l-Matbûât, Beyrut 1994.
- Abdülmuhammed Âyetî, *Tahrîr-i Târîh-i Vassâf*, Pejûheşgâh-ı Ulûm-i İnsânî ve Mütâlaât-i Ferhengî, Tahran 1383 hş.
- Ağarı, Murat, *Kazvînî ve Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd'ı İnceleme ve Değerlendirme*, Ayışığı Yayınları, İstanbul 2019.
- Ağırakça, Ahmet, "Büveyhîler Döneminde Türk Kumandanları I. Sebüktekin", *Belleten*, LIII/207-208, Ağustos-Aralık 1989 Ankara, 607-635.
- , "Emîrû'l-ümerâ Ebü'l-Hüseyn Beckem et-Türkî", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1995 , 47-63.
- Ahmed Ali Han Vezîrî, *Târîh-i Kirmân*, I, Neşr. Bâstânîy-i Pârîzî (Muhammed İbrahim), İntişârât-i İlmî, Tahran 1363 hş.
- , *Coğrâfyâ-yi Kirmân*, Neşr Bâstânîy-i Pârîzî (Muhammed İbrahim), İntişârât-i İlmî, Tahran 1383 hş.
- Ahmed-i Zerkûb-ı Şîrâzî, *Şîrâznâme*, Neşr. Behmen Kerîmî, Matbaa-i Rûşinâî, Tahran 1310-50 hş.
- Aka, İsmail, "Hândmîr", *DİA*, TDV, Ankara 1997, XV, 550-552.
- , "Mîrhând", *DİA*, TDV, Ankara 2005, XXX, 156.
- Âl-i Dâvûd, Seyyîd Ali, "İbn-i İsfendiyâr", *DMBİ*, Tahran 1374 hş., III, 13.
- Âlimzâde, Hâdî, "İbn Cevzî", *DMBİ*, Tahran 1374 hş., III, 262-275.

- Alper, Ömer Mahir, “İbn Sînâ”, *DİA*, TDV, Ankara 1999, XX, 320-321.
- Altıkulaç, Tayyar, “Zehebî”, *DİA*, TDV, Ankara 2013, LIV, 180-185.
- Altıntaş, Hayrani, “Dehriyye”, *DİA*, TDV, Ankara 1994, IX, 107.
- Arendonk, C. V., “İbn Havkal”, *İA*, MEB, İstanbul 1987, V/2, 747.
- Arthur Christensen, *İran der Zamân-i Sâsânîyân*, (Trc. Reşîd Yâsemî), İntişârât-i Sedây-i Muâsır, Tahran 1385 hş.
- Artuk, İbrahim-Artuk, Cevriye, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, I, MEB, İstanbul 1970.
- Aşık, Nevzat, “Bedüzzaman el-Hemedânî”, *DİA*, TDV, Ankara 1992, V, 328-329.
- Âşikkutlu, Emin, “İsmâilî”, *DİA*, TDV, Ankara 1991, XXIII, 126.
- Âştîyanî, Abbâs İkbâl-Pîrnîya, Hasan, *Târîh-i Kâmil-i İran (ez Guzeşte ta be İmrûz)*, be ihtimâm-i Saîd Kâanî, II, İntişârât-i Gülistân-i Şâİran, Tahran 1385 hş.
- Ateş, Ahmed, “Deylem”, *İA*, MEB, İstanbul 1963, III, 568-571.
- , “İbn Abbâd”, *İA*, MEB, İstanbul 1987, V/1, 692.
- , “İbn Abbâd”, *İA*, MEB, İstanbul 1987, V/2, 692-693.
- , “Rûzrâverî”, *DİA*, TDV, Ankara 2008, XXXV, 281.
- , “Yâkût el-Hamevî”, *DİA*, TDV, Ankara 2013, XLIII, 289.
- Aydın, Cengiz, “Abdurrahman es-Sûfî”, *DİA*, TDV, Ankara 1988, I, 173.
- Aykaç, Mehmet, “Abbâsi Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilâtında Dîvânlar (132-232/750-847)”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1993.
- Âzernûş, Âzertâş, “Âbî, Ebû Sa'd Mensûr b. Hüseyin”, *DMBİ*, Tahran 1370 hş., I, 70.
- Azzavi, Abbas, “İbni Hassul'un Türkler Hakkında Bir Eseri”, *Belleten*, IV/14-15, Nisan-Temmuz 1940 Ankara, 250-266.
- Bahâr, Muhammed Takî (Melik'üş-Şuarâ), *Sebksinâsî*, II, İntişârât-i Perestû, Tahran 1349 hş.

- Bâkılânî, el-Kâdî Ebû Bekr Muhammed b. Tayyîb b. Muhammed el-Basrî, *I'câzu'l-Kur'ân*, Neşr. el-Seyyîd Ahmed Sakr, Mısır 2009.
- Bakır, Abdulhalik-Dündar, Abdulhamid, “Büveyhî Hânedânî'nın Menkıbevî Kuruluşu ve Tarihi Arka Planı”, *History Studies*, 11/1, February 2019, 23-52.
- Charles Barbier de Meynard, *Dictionnaire Géographique, Historique et Littéraire de la Perse et des Contrées Adjacentes, Extrait de Mo'djem el-Bouldân de Yaqout*, Paris 1861.
- Barthold, V. V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız, Kronik Yayınları, İstanbul 2017.
- , *Tezkire-yi Coğrâfyâ-yi Târîh-i İrân*, (Trc. Hamza Serdâdver), Çâphâne-yi İttihâdîye, Tahran 1308 hş.
- , “Ahmed (Ebû Ali)”, *İA*, MEB, İstanbul 1978, I, 169.
- Başaran, Selman, “Assâl”, *DİA*, TDV, Ankara 1991, III, 503.
- Bayrakdar, Mehmet, “Hucendî, Hâmid b. Hıdır”, *DİA*, TDV, Ankara 1998, XVIII, 273-275.
- , “İbn Miskeveyh” *DİA*, TDV, Ankara 1999, XX, 201-207.
- Bedevî, Abdurrahman, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, I, Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1997.
- Behlül, Hamîd, “Hucendî”, *DMBİ*, Tahran 1389 hş., XVIII, 268-274.
- Belâzurî, *Fütûhu'l Büldân (Ülkelerin Fethi)*, (Trc. Mustafa Fayda), Siyer Yayınları, İstanbul 2013.
- Bergnîsî, Kâzım, “İbn-i Belhî”, *DMBİ*, Tahran 1374 hş., III, 135.
- Bilge, Mustafa L., “Ahsenü't-Tekâsîm”, *DİA*, TDV, Ankara 1989, II, 179-180.
- Bilgin, Orhan, “Gerdizî”, *DİA*, TDV, İstanbul 1996, XIV, 29.
- Bir, Atilla- Kaçar, Mustafa, “Usturlap”, *DİA*, TDV, Ankara 2012, XLII, 195.
- Birinci, Züleyha, “Ebû Bekir el-Bâkılânî'nin (ö. 403/1013) Suâlâtü Ehli'r-Re'y ani'l-Kelâm fi'l-Kur'âni'l-Azîz Adlı Risâlesinin Tahlil, Tahkîk ve Tercümesi-Neşr-”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III/2, Trabzon 2016, 89-119.

Bosworth, C. E., “Dailamîs in Central Iran: The Kâkûyids of Jibâl and Yazd”, (Edited by C. E. Bosworth), *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*, Variorum Reprints, London 1977.

-----, “Military Organisation Under The Bûyids of Persia and Iraq”, (Edited by C. E. Bosworth), *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*, Variorum Reprints, London 1977.

-----, “The Banû Ilyâs of Kirmân (320-57/932-68)”, (Edited by C. E. Bosworth), *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*, Variorum Reprints, London 1977.

-----, “The Kûfichîs or Qufs in Persian History”, (Edited by C. E. Bosworth), *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*, Variorum Reprints, London 1977.

-----, “The Political and Dynastic History of The Iranian World (A. D. 1000-1217)”, *The Cambridge History of Iran*, V, Cambridge 1968.

-----, “The Tâhirids and Saffârids”, *The Cambridge History of Iran*, IV, (ed. R. N. Frye), Cambridge University Press, Cambridge 1975, 90-135.

-----, *Doğuştan Günümüze İslam Devletleri*, (Çev. Hande Canlı), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005.

-----, “Kâkûyids”, *El²*, Leiden 1997, IV, 465.

Bowen, Harold, “The Last Buwayhids”, *Journal of The Royal Asiatic Society (JRAS)*, LXI/2, April 1929, 225-245.

-----, “Rûkn-üd-Devle”, *İA*, MEB, İstanbul 1964, IX, 799-800.

Bozhüyük, Mehmet Emin, “Kûhî”, *DİA*, TDV, Ankara 2002, XXVI, 346.

Bozkuş, Metin, *Büveyhîler ve Şîlik*, Vizyon Yayınları, Sivas 2003.

Bozkurt, Nahide, “Hârûnnürreşîd”, *DİA*, TDV, Ankara 1997, XVI, 259.

Bölükbaşî, Ali- Kerâmetî, Yûnus, “Pizeşki”, *DMBİ*, Tahran 1383 hş., XIII, 654.

- Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, I, E. J. Brill, Leiden 1937.
- , *Geschichte der Arabischen Litteratur: Zweiter Supplementband*, II, E. J. Brill, Leiden 1938.
- Buhl, FR., "Hasan", *İA*, MEB, İstanbul 1987, V/1, 313.
- Buniatov, Ziya Musa, "Çağâniyân", *DİA*, TDV, Ankara 1993, VIII, 166.
- Busse, Heribert, "Iran Under The Bûyids", (Edited by R. N. Frye), *The Cambridge History of Iran: The Period From The Arab Invasion to The Saljuos*, Vol. IV, Cambridge University Press 1975.
- Büchner, V. F., "Şebânkâra", *İA*, MEB, İstanbul 1979, XI, 370.
- Cahen, Cl.- Pellat, Ch., "İbn 'Abbâd", *El²*, Leiden-London, 1986, III, 672.
- , "Buwayhids or Bûyids", *El²*, Leiden 1986, I, 1350-1355
- , "Fakhr al-Dawla", *El²*, Leiden 1991, II, 749.
- , "İbn al-Djawzî", *El²*, Leiden-London 1986, III, 753.
- Casanova, Paul, "Les Ispéhbeds de Firîm", *A Volume of Oriental Studies Presented to Edward G. Brown On His 60 th Birthday*, (ed. T.W. Arnold-Reynold A. Nicholson), Cambridge 1922, 117-126.
- Cheneb, Moh Ben, "İbn Fâris", *İA*, MEB, İstanbul 1987, V/2, 732.
- , "Zehebî", *İA*, MEB, İstanbul 1986, XIII, 493-494.
- Cüveynî, Atâ Melik b. Muhammed, *Târîh-i Cihangüşây-i Cüveynî (Haşiyeler ve Açıklamalar Kısmı)*, Neşr. Muhammed Kazvînî, Tahran 1391 hş.
- Çelebi, İlyas, "İnşikâku'l-Kamer", *DİA*, TDV, Ankara 2000, XXII, 343-344.
- , "Mu'tezile", *DİA*, TDV, Ankara 2006, XXXI, 391-392.
- , "Sâhib b. Abbâd", *DİA*, TDV, Ankara 2008, XXXV, 512-514.
- Daftary, Farhat, *Şii İslam Tarihi*, (Çev. Ahmet Fethi), Alfa Yayınları, İstanbul 2016.
- Demirayak, Kenan, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, Cantaş Yayınları, İstanbul 2016.

- Devletşâh b. Alâüddeve Bahtîşâh-ı Semerkandî, *Şairler Tezkiresi (Tezkiretü'ş-Şuarâ)*, (Çev. Necati Lugal), Pinhan Yayınları, İstanbul 2011.
- Dihhudâ, Ali Ekber, “Câsik”, *Lugatnâme-yi Dihhudâ*, (Haz. Muhammed Mu'in-Seyyid Ca'fer Şehîdî), Müessese-i İntişârât ve Çap-i Dânişgâh-i Tahran 1377 hş., V, 7359.
- , “Deylem”, *Lugatnâme-yi Dihhudâ*, (Haz. Muhammed Mu'in-Seyyid Ca'fer Şehîdî), Müessese-i İntişârât ve Çap-i Dânişgâh-i Tahran, Tahran hş., 1377, VIII, 11410.
- , “Fahrâbâd”, *Lugatnâme-yi Dihhudâ*, (Haz. Muhammed Mu'in-Seyyid Ca'fer Şehîdî), Müessese-i İntişârât ve Çap-i Dânişgâh-i Tahran, Tahran 1377 hş., XI, 16985.
- , “Rûdbâr”, *Lugatnâme-yi Dihhudâ*, (Haz. Muhammed Mu'in-Seyyid Ca'fer Şehîdî), Müessese-i İntişârât ve Çap-i Dânişgâh-i Tahran, Tahran 1377 hş., VIII, 12331.
- , “Rûknâbâd”, *Lugatnâme-yi Dihhudâ*, (Haz. Muhammed Mu'in-Seyyid Ca'fer Şehîdî), Müessese-i İntişârât ve Çap-i Dânişgâh-i Tahran, Tahran 1377 hş., VIII, 12216.
- Dînânî, Gulâm Hüseyin İbrahimî, “Ebû'l-Hasan Âmirî”, *DMBİ*, Tahran 1378 hş., V, 346-347.
- Doğan, İsa, “Hasan el-Utrûş”, *DİA*, TDV, Ankara 1997, XVI, 357.
- Doğruyol, Hasan, “Buhtîşû”, *DİA*, TDV, Ankara 1992, VI, 379-380.
- Donohue, John J., *The Buwayhid Dynasty in Iraq 334 H./945 to 403 H./1012*, Leiden 2003.
- Ebû Hanîfe ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tivâl (Eskilerin Haberleri)*, (Çev. Zekeriya Akman-Hüseyin Siyabend Aytemür), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017.
- Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-İmtâ ve'l-Mu'ânese*, I, Neşr. Ahmed Emîn-Ahmed ez-Zeyn), Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut ts.

Ebû Nasr el-Müeyyed Fiddîn Hibetullâh b. Mûsâ b. Dâvûd eş-Şîrâzî, *Dîvânü'l-Müeyyed Fiddîn Dâi'd-Duât*, Neşr. Muhammed Kâmil Hüseyin, Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1949.

-----, *Sîretü'l-Müeyyed Fiddîn Dâi'd-Duât*, Neşr. Muhammed Kâmil Hüseyin, Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1949.

Ebû Nasr Tâcüddîn Abülvehhâb b. Ali b. Abdülkâfi es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, III-IV, Neşr. Mahmûd Muhammed et-Tenâhî-Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, Kahire 1964.

Ebû Tâlib en-Nâtık-Bilhak Yahyâ b. el-Hüseyin b. Hârûn, *Kitâbu'l-İfâde fî Târîhi'l-E'immeti's-Sâde*, (*Ahbâru E'immeti'z-Zeydiyye fî Taberistân ve Deylemân ve Cîlân* içinde), Neşr. Wilferd Madelung, Beyrut 1987.

Ebû'l Abbâs el-Hasenî, *Kitâbu'l-Mesâbih*, (*Ahbâru E'immeti'z-Zeydiyye fî Taberistân ve Deylemân ve Cîlân* içinde), Neşr. Wilferd Madelung, Beyrut 1987.

Ebû'l Fazl Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, Neşr. Ali Ekber Feyyâz, (be ihtimâm-i Muhammed Ca'fer Yâhakkî), İntişârât-i Dânişgâh-i Firdevsi, Meşhed 1383 hş.

Ebü'l Ferec el İsfahânî, *Mekâtülü't-Tâlibiyyîn*, Neşr. Seyyîd Ahmed Sakr, Müessetü'l-Âlemî li'l-Matbûât, Beyrut 2006.

Ebü'l Fidâ, el-Melikü'l Müeyyed İmâdüddîn İsmâil b. Ali b. Mahmûd el-Eyyûbî, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, II, Neşr. es-Seyyid Muhammed Abdullatîf el-Habîb ve diğeri, el-Matbaatü'l-Hüseyniyyeti'l Mısriyye, Kahire 1907.

-----, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l Büldan)*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017.

Ebü's-Şeref Nâsîh b. Zafer Curfâdakânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, Neşr. Ca'fer Şîâr, Bungâh-i Tercüme ve Neşr-i Kitap, Tahran 1357 hş.

Efdâleddîn Ebû Hâmîd Ahmed b. Hâmîd Kirmânî, *Târîhi Efsal ya Bedâiyü'l-Ezmân fî Vekâyî-i Kirmân*, Neşr. Mehdî Beyânî, Neşr-i Dânişgâh-i Tahran, Tahran 1326 hş.

Ekinci, Abdullah, *Ortadoğu'da Marjinal bir Hareket: Karmatîler*, Odak Yayınları, Ankara 2005.

- el-Antâkî, Ebu'l-Ferec Yahyâ b. Saîd b. Yahyâ, *Târîhu'l-Antâkî el-Ma'rûf bi-Sulati't-Târîhi'l-Utîhâ*, Neşr. Ömer Abdüsselam Tedmurî, Jarrous Pres, Trablus 1990.
- el-Beyhâkî (İbn Funduk), Ebü'l-Hasan Zahîrüddîn Ali b. Zeyd b. Muhammed, *Târîhu Hükemâi'l-İslâm*, Neşr. Muhammed Kürd Ali, Matbaatü't-Terakkî, Dımâşk 1946.
- el-Bîrûnî, Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed, *el-Âsarü'l-Bâkiye ani'l-Kurûni'l-Haliye*, Neşr. C. Eduard Sachau, Leipzig 1878.
- , *el-Kanûnü'l-Mesûdî fi'l Hey'e ve'n-Nücûm*, (Neşr. S. H. Bârânî), I-II-III, Dâiretü'l Maârifî'l Osmâniyye, Haydarâbâd-Dekken 1955.
- , *Maziden Kalanlar (el-Âsâr el-Bâkiye)*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2011.
- , *Tahdîdü Nihâyâti'l-Emâkin*, (Trc. Kıvameddin Burslan, Haz. Melek Dosay Gökdoğan-Tuba Uymaz), TTK Yayınları, Ankara 2013.
- el-Hamdani, H. F., "Müeyyed-Fi'd-Dîn", *İA*, MEB, İstanbul VIII, 786.
- el-Hânsârî, Muhammed Bâkır b. Ca'fer el-Müsevî, *Ravzatü'l-Cennât fi Ahvâli'l-İlemâ ve's Sâdât*, VI, Neşr. Esedullâh İsmâîliyyân, Neşr-i Mektebetü İsmâîliyyân, Tahran-Kum, 1390 hk.,
- el-Hemedânî, Muhammed b. Abdülmelik, *Tekmiletü Târih-i Taberî*, (*Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, XI. içinde), Neşr. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Beyrut ts.
- el-Hüseynî, Taceddîn b. Muhammed b. Hamza, *Gâyetul-İhtisâr fi'l Buyûtâti'l-Alevîyye el-Mahfûze min'el Gubâr*, Neşr. Muhammed Sâdık Bahru'l-Ulûm, el-Matbaatü'l-Haydarîyye, Necef 1963.
- el-İsfahânî, Hamza b. el-Hasan, *Târîhu Sinî Mülûki'l-arz ve'l Enbiyâ*, Dârü'l-Mektebetü'l-Hayât, Beyrut ts.
- el-Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali, *Subhu'l-A'sâ fi Şinâ'ati'l-İnşâ*, IV, Neşr. Muhammed Abdürresûl İbrahim, Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1922.

- el-Makrîzî, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdulkâdir b. Muhammed, *es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, I, Neşr. Muhammed Abdülkadir Ata, Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut 1997.
- el-Mesûdî, Ebü'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Ali, *Mûrucu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, IV, Neşr. Kemâl Hasan Mer'î, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2005.
- , *Kitâbü't-Tenbih ve'l-İşraf (Coğrafya ve Tarih)*, (Trc. Ramazan Şeşen), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2018
- el-Sûlî, Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ, *Ahbâru'r-Râdî Billah ve'l-Müttakkî Lillâh ev Târîhu'd-Devleti'l-Abbâsiyye min Sene 322 ilâ Sene 333 Hicriyye*, Neşr. J. H. Dannel, Dârü'l-Mesîre, Beyrut 1979.
- Emîr Unsûrû'l-meâlî Keykâvus b. İskender b. Kâbûs b. Veşmgîr, *Kâbusnâme*, bâ tashîh-mukaddeme ve hevâşîy-i Emîn Ebdülmecîd-i Bedevî, İntişârât-i İbn-i Sînâ, Tahran 1335 hş.
- en-Necâşî, eş-Şeyh Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Ahmed b. el-Abbâs, *Ricâlu'n-Necâşî*, Neşr. el-Hucce es-Seyyîd Mûsa eş-Şubeyrî ez-Zencânî, Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, Kum 1418 hk.
- en-Nüveyrî, Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, XXIII-XXV-XXVI, Neşr. Müfid Kumeyha, Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut 2004.
- Er, Rahmi, "Sâbi, Ebü İshâk", *DİA*, TDV, Ankara 2008, XXXV, 339.
- Erdemir, Ayşegül Demirhan, "Ali b. Abbas el-Mecûsî", *DİA*, TDV, Ankara II, 379-380.
- Ergin, Şakir, "Abdülhamîd el-Kâtib", *DİA*, TDV, Ankara 1988, I, 225.
- es-Sâbî, Ebü İshâk İbrahim b. Hilâl b. İbrahim b. Zehrûn es-Sâbî el-Harrânî, *Kitâbu'l-Münteza Mine'l Cüzi'l-evvel Mine'l Kitâbu'l-Ma'rûf bi't-Tâcî fî Ahbâri'd Devleti'd Deylemiyye*, (*Ahbâru E'immeti'z-Zeydiyye fî Taberistân ve Deylemân ve Cîlân* içinde), Neşr. Wilferd Madelung, Beyrut 1987.
- , *el-Muhtâr min Resâil-i Ebî İshâk İbrahim b. Hilâl b. Zehrûn es-Sâbî*, Neşr. Emîr Şekîb Arslân, ed-Dârü't-Tekaddümîyye, Beyrut 2010.

- es-Safedî, Salâhaddîn Halil b. Aybeg, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, X, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2000.
- es-Seâlebî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil, *Semerü'l-Kulûb fi'l-Muzâf ve'l-Mensûb*, Neşr, Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2003.
- , *Târih-i Sâlebî (Ğureru Âhbâr-i Mülûki'l Fürs ve Siyerihim)*, (Trc. Muhammed Fezâilî), Neşr-i Nekre, Tahran 1368 hş.
- , *Yetîmetü'd-Dehr fi Mehâsini Ehli'l-Asr*, III-IV, Neşr. Müfid Muhammed Kumeyyha, Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut 1983.
- es-Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr, *el-Ensâb*, I-IV, Neşr. Abdullâ Ömer el-Bârûdî, Dârü'l-Cinân, Beyrut 1988.
- Etheredge, Laura, *Islamic History*, Britannica Educational Publishing, New York 2010.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târihu't-Taberî (Târihur-Rusûl ve'l-Mülûk)*, III-IV-VI-VIII-IX-X, (Neşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim), Dâr'uül-Maârif, Kahire 1967.
- et-Tenûhî, el-Kâdî Ebû Ali Muhassin b. Ali b. Muhammed, *Nisvâru'l-Muhâdara ve Âhbâru'l-Müzâkere*, I, Neşr. Abbûd es-Sâlecî, Dâr Sâdır, Beyrut 1995.
- et-Tûsî, Ebû Ca'fer Nasîrüddîn Muhammed b. el-Hasan, *Fihrist'ü Kütübi's-Şîa ve Usûlihîm*, Neşr. Abdulazîz et-Tabâtabâî, el-Matbaatü's-Sitâre, Kum 1420 hk.
- Ezkâî, Pervîz, "Âl-i Hasneveyh" *DMBİ*, Tahran 1370 hş., I, 684-685.
- ez-Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XIV-XVI-XVII-XXI-XXII, Neşr. Şuayb el-Arnaût-Muhamme Naim el-Arkusûsî, Müesssetü'r-Risâle, Beyrut 1997.
- , *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, XXIV-XXV-XXVI-XXVII-XXVIII-XXIX, Neşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1990.
- Fahreddîn Es'ad-i Gorgânî, *Mesnevî-yi Vîs u Râmîn*, Neşr. W. Nassau Lees-Ahmed Ali, Colege Press, Calcutta 1865.

- Fakîhî, Ali Asgâr, *Âl-i Bûveyh ve Ovezâ-yi Zamân-i İşân bâ Numûdârî ez Zindegî-yi Merdom-i der Ân Asr*, İntişârât-i Sebâ, (baskı yeri yok) 1357 hş.
- , *Çigûnegî Fermânrevây-i Adudûddeve-i Deylemî ve Berresi-i Ovezâ-yi İran der Zamân-i Âl-i Bûveyh*, Neşr-i Pertû, Tahran 1373 hş.
- , *Târîh-i Âl-i Bûveyh*, İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, Tahran 1378 hş.
- Fasîh-i Hâfî, Ahmed b. Muhammed, *Mücmel-i Fasîhî*, II, Neşr. Muhsin Nâcî Nasırâbâd, İntişârât-i Esâtîr, Tahran 1386 hş.
- Fazlıoğlu, İhsan, “Hâzin, Ebû Ca’fer”, *DİA*, TDV, Ankara 1998, XVII, 126-129.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, *İmâmiyye Şîası (Ca’feriyye Mezhebi)*, Ağaç Yayınlar, İstanbul 2008.
- , “Gadîr-i Hum”, *DİA*, TDV, Ankara 1996, XIII, 279-280.
- , “İsnâşeriyye”, *DİA*, TDV, Ankara 2001, XXIII, 142.
- Fuat Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, I, E. J. Brill, Leiden 1967.
- Fyzee, Asaf A. A., *A Shi’ite Creed*, Oxford 1942.
- Galip, İsmâil, *Müze-i Hümâyûn Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye Kataloğu: Sâsâniyân ve Bizantin Tarzındaki Sikkeler, Hulefây-ı Emeviyye ve Abbâsiyye Meskûkâtı, Fürû-ı Abbâsiyye’den Benî Tolun, Benî İhşîd, Âl-i Sâmân, Benî Hamdan, Âl-i Bûveyh, Benî Mervân Meskûkâtı*, Mihran Matbaası, Konstantiniye 1312 (1895).
- Gaston Wiet, “Les Travaux D’utilité Publique Sous le Gouvernement des Buyides”, *Arts Asiatiques*, Tome: XXI, Paris 1970, 3-14.
- George Sarton, *Mukaddime ber Târîh-i İlm*, I, (Trc. GulâmHüseyn Sadrî Âfşâr), İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, Tahran 1383 hş. (İng. Bulunacak Introuction to the history of science vol. I)
- Gerdîzî, Ebû Saîd Abdülhay b. ed-Dahhâk b. Mahmûd, *Zeynu’l Ahbâr*, Neşr. Abdülhay Habîbî, Dunyâ-i Kitâb, Tahran 1363 hş.
- Germrûdî, Ali Rızâ Nûrî, “Ebû Ca’fer Hâzin”, *DMBİ*, Tahran 1378, V, 298-299.
- Gökalp, Yusuf, “Zeydiyye”, *DİA*, TDV, Ankara 2013, XLIV, 328-329.
- Gölçük, Şerefeddin, “Bâkılânî”, *DİA*, TDV, Ankara 1991, IV, 531-535.

- Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, I, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara 1999.
- Günaltay, M. Şemseddin, *İslam Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler*, (Haz. Yüksel Kanar), Endülüs Yayınları İstanbul 1991.
- , "İbn-i Sina'nın Şahsiyeti ve Milliyeti Meselesi", *Belleten*, IV/13, Ankara 1940, 1-37.
- Gündüzöz, Soner, "Tenûhî, Ebû Ali", *DİA*, TDV, Ankara 2011, XL, 470.
- Güner, Ahmet, *Büveyhîler'in Şii-Sünnî Siyâseti*, Tıbyan Yayınları, İzmir 1999.
- , "Büveyhîler Dönemi ve Çok Sesslilik", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII, İzmir 1999, 47-72.
- , "Büveyhîler'den Adudüddavle ve Dönemi (338-372/949-983)", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 1992.
- , "Kâkûyîler", *DİA*, TDV, Ankara 2001, XXIV, 219-222.
- , "Müttakî Lillâh", *DİA*, TDV, Ankara 2006, XXXII, 223-224.
- , "İbn Sa'dân, Hüseyin b. Ahmed", *DİA*, TDV, Ankara 1999, XX, 297-298.
- , "İbnü'l-Amîd, Ebü'l-Fazl" *DİA*, TDV, Ankara 1999, XX, 485-486.
- , "İbnü'l-Amîd, Ebü'l-Feth" *DİA*, TDV, Ankara 1999, XX, 486.
- , "İmâdüddavle", *DİA*, TDV, Ankara 2000, XXII, 173-174.
- , "İmrân b. Şâhin", *DİA*, TDV, Ankara 2000, XXII, 233.
- , "Mecdüddavle", *DİA*, TDV, Ankara 2003, XXVIII, 229.
- , "Merdâvic b. Ziyâr", *DİA*, TDV, Ankara 2004, XXIX, 178.
- , "Müsâfirîler", *DİA*, TDV, Ankara 2006, XXXII, 68.
- , "Rüknüddavle" *DİA*, TDV, Ankara 2008, XXXV, 285.
- , "Rüknüddavle", *DİA*, TDV, Ankara 2008, XXXV, 285.
- , "Sehrizor", *DİA*, TDV, Ankara 2010, XXXVIII, 473.

- Hacıyev, Khanoghlan, “Irak Büveyhîleri’nin Kuruluşu ve Muizzüddeve Dönemi (334-356/945-967)”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.
- Hakikat, Abdu’r-Refî, *Conbiş-i Zeydiyye Der İran*, İntişârât-i Felsefe, Tahran 1363 hş.
- Halilî, Halilullâh, *Saltanat-ı Gaznevîyân*, İntişârât-i Emîrî, Kâbil 1387 hş.
- Hallâf, Abdulvahhâb, *İslâm Hukuk Felsefesi (İlmu Usûli’l-Fıkh)*, (Çeviri ve Notlar: Hüseyin Atay), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1973.
- Hamdullah Müstevfî-yi Kazvînî, Ebû Bekr b. Ahmed b. Nasr, *Târîh-i Güzide*, Neşr. Abdülhüseyin Nevâ’î, Müessesesi-i İntişârât-i Emîr-i Kebîr, Tahran 1364 hş.
- , *Nüzhetü’l Kulûb*, Neşr. G. Le Strange, Tahran 1389 hş.
- Hândmîr, Gıyâseddîn b. Humâmeddîn el-Hüseyinî, *Târîh-i Habîbü’s-Sîyer fî Ahbârî Efrâdi’l-Beşer*, II, Neşr. Muhammed Debîr Siyakî, Tahran 1380 hş.
- Hasan b. Muhammed b. Hasan Kumî, *Târîh-i Kum*, (Trc. Tâceddîn Hasan Hatîb, İbn Bahâüddîn Ali b. Hasan b. Abdulmelik Kumî, Tahkîk: Muhammed Rızâ Ensârî Kumî), Kitâbhâne-yi Bozorg-i Hazret-i Ayetullah el-Azimî Mar’aşî Necefî, Kum 1385 hş.
- Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, II/III, (Trc. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1987.
- Hasan Rızâî Bağbidî, *Sikkehây-i İran der Dovre-yi İslâmî ez Âğâz tâ ber Âmeden-i Selçûkîyân*, İntişârât-i Sâzmân-i Mutâla’a ve Tedvîn-i Kitâb-i Ulûm İnsânî-i Danişgâhhâ, Tahran 1393 hş.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd (Târîhu Medîneti’s-Selâm)*, III, Neşr. Beşâr Avvâd Ma’rûf, Dârü’l-Ğarbi’l-İslâm, Beyrut 2001.
- Henry Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi*, I, (Çev. Hüseyin Hatemî), İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Herzfeld, E., “Bem”, *İA*, MEB, İstanbul 1979, II, 512.
- Hinz, Walther, *İslâm’da Ölçü Sistemleri*, (Çev. Acar Sevim), Marmara Üniversitesi Yayınları, No. 487, İstanbul 1990.

- Hilâl es-Sâbî, Ebü'l-Hasan (Hüseyn) Hilâl b. Muhassin b. İbrahim el-Harrânî, *Rûsûmü Dârü'l-Hilâfe*, Neşr. Mîhâil Avvâd, Darü'r-Raidi'l-Arabi, Beyrut 1986.
- , *Kitâbü't-Târih (h. 389-393)*, VIII (*Tecâribü'l-Ümem Zeyli* içinde), Neşr. Henry F. Amedroz-David S. Margoliouth, Kitâbhâne-yi Meclis-i Sinâ, Kahire 1919.
- Hindûşâh b. Sencer b. Abdullâh es-Sâhibî Nahcivânî, *Tecâribü's-Selef der Tevârih-i Hulefâ ve Vüzerâ-yi İşân*, Neşr. Abbâs İkbâl Âştîyânî, İntişârât-i Kitâbhâne-yi Tahûrî, Tahran 1357 hş.
- Hitti, Philip K., *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, II, (Çev. Salih Tuğ), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1995.
- Horâsânî, Şerefeddîn, "İbn-i Sînâ", *DMBİ*, Tahran 1370 hş., IV, 3-4
- Hosain, M. Hidayet, *İA*, MEB, İstanbul 1987, V/2, 704.
- Huart, Cl., "Les Mosâfirides de l'Adherbaidjân", *A Volume of Oriental Studies Presented to Edward G. Brown On His 60 th Birthday*, (ed. T.W. Arnold-Reynold A. Nicholson), Cambridge 1922.
- , "Sircân", *İA*, MEB, İstanbul 1988, X, 699.
- , "Ebû Kâlicâr", *İA*, MEB, İstanbul 1988, IV, 32-33.
- Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Mağrib*, (Anonim), Neşr. Menûçehr Sutudeh, İntişârât-i Kitâbhâne-i Tahûrî, Tahran 1983.
- Humeyd b. Ahmed el-Muhallî, *Kitâbu'l-Hadâiku'l-Verdiyye fî Menâkibi E'immeti'z-Zeydiyye*, (*Ahbâru E'immeti'z-Zeydiyye fî Taberistân ve Deylemân ve Cîlân* içinde), Neşr. Wilferd Madelung, Beyrut 1987.
- Hüccetî, Sâdık, *Târih, Ferheng ve Temeddun-i İnan der Asr-ı Âl-i Bûveyh*, İntişârât-i Bungâh-i Tercüme ve Neşr-i Kitâb-i Pârsî, Tahran 1393 hş.
- Hüseyn b. Muhammed b. Ebü'r-Rızâ Âvî, *Tercüme-i Mehâsin-i İsfahânî*, Neşr. Abbâs İkbâl Âştîyânî, Sâzmân-i Ferheng-i Tefrîh-i Şehrdâr-i İsfahân, İsfahân 1385 hş.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullâh İbn Asâkir ed-Dımaşkî, *Tebyînü Kezibi'l-Müfterî Fîmâ Nüsibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, Neşr. M. Zâhid Kevserî, Matbaatü't-Tevfik, Dımaşk 1347.

İbn Bâbeveyh (Şeyh Sadûk), Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kumî, *Metin ve Tercüme-i Kemâlü'd-dîn ve Tamâmü'n-ni'me*, I, (Trc. Mansûr Pehlivân), İntişârât-i Mescid-i Mukaddes-i Cemkerân, Kum 1382 hş.

-----, *Risâletü'l-İtikadâti'l-İmâmiyye (Şî-İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, (Çeviri ve Notlar: Ethem Ruhi Fığlalı), Ankara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Yayınları, Ankara 1978.

-----, *Men lâ Yahdurühü'l-Fakih*, I, (el-Allâme eş-Şeyh Hüseyin el-Alemî), Müessesetü'l-Âlemî li'l-Matbûât, Beyrut 1986.

İbn Ebû Usaybia, Muvaffakuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. el-Kâsım b. Hâlife b. Yûnus es-Sadî el-Hazrecî, *Uyûnü'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etubbâ*, Neşr. Nizâr Rızâ, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut ts.

İbn Hacer, el-İmâm el-Hâfiz Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, V, Tahkîk: Abdulfettâh Ebû Gudde, Tahrîc: Selman İbn Abulfettâh Ebû Ğudde, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiye, Beyrut 2002.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed, *Târîhu İbn Haldûn*, IV, Neşr. Halil Şehhâde-Süheyl Zekkâr, Dârü'l-Fıkr, Beyrut 2001.

-----, *el-İber: Târîh-i İbn Haldûn*, II, (Trc. Abdülmuhammed Âyetî), Pejûheşgâh-ı Ulûm-i İnsânî ve Mütâlaât-ı Ferhengî, Tahran 1383 hş.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâ'i'z Zaman*, I-II- IV-V-VI, Neşr. İhsân Abbâs, Dâr Sâdır, Beyrut 1972.

İbn Havkal, Ebu'l-Kâsım, Muhammed b. Ali en-Nasîbî el-Bağdâdî, *Kitabu Sûretü'l Arz*, II, Neşr. M. J. de Goeje, Dâr Sâdır, Beyrut 1938.

-----, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, (Trc. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014.

İbn İsfendiyâr, Bahâüddîn Muhammed b. Hasan b. İsfendiyâr-i Kâtib, *Târîh-i Taberistân*, I-II, be teshîh-i Abbâs İkbâl Âştîyânî, be ihtimâm-i Muhammed Ramezânî, Taberistân 1386 (2007).

- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâfüddîn İsmâîl Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI-XII-XIII, (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 1994.
- İbn Mâkûlâ, Ali b. Hibetillâh b. Ca'fer, *el-İkmâl fî Refi'l-irtiyâb Ani'l-mü'telif ve'l-Muhtelif fî el-Esmâ ve'l-Künâ ve'l-Ensâb*, I, Neşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî, Dâiretü'l Maârifî'l Osmâniyye, Haydarâbâd 1962.
- İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb, *Tecâribü'l-Ümem*, V, Neşr. Seyyid Kesrevî Hasan, Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut 2003.
- , *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan, Haz. Mehmet Şeker-Rıza Savaş-Süleyman Genç-Ali Ertuğrul), TTK Yayınları, Ankara 2016.
- İbn Tağrîberdî, Cemâleddîn Ebu'l-Mehâsin Yûsuf b. Tağrîberdî el-Atâbekî, *en-Nücümü'z-zâhire fî Mülûki Mısr ve'l-Ğâhire*, III-IV-V-VII-XI, el-Nâşr: Vezaretü's-Sekâfe ve'l-İrşâdu'l-Kavmî, Kahire 1963.
- İbn Tâvûs, Radiyyüddîn Ali b. Mûsâ b. Ca'fer b. Tâvus, *Ferecü'l-Mehmûm fî Târîhi Ulemâ'in-Nücûm*, (Neşr. Muhammed Kâzım el-Kebşî), Menşurat-i Razî, Kum 1363 hş.
- İbn Vâsıl, Cemâleddîn Muhammed b. Sâlim b. Nasrullah b. Sâlim, *Kitâbü't-Târîhu's-Sâlihî*, I, el-Mektebetü'l Asrîyye, Neşr. Ömer Abdusselâm Tedmurî, Beyrut 2010.
- İbn-i Sînâ, *el-Kânûn Fi't-Tıbb*, I, (Trc. Esin Kâhya), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2017.
- İbnü'l Belhî, *Fârsnâme*, Neşr. G. Le Strange-R. A. Nicholson, İntişârât-i Esâtîr, Tahran 1384 hş.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, XIII-XIV-XV, Neşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ-Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut 1995.
- İbnü'l-Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Üdebâ*, Neşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, Dârü'l-Fikri'l-Arâbî, Kahire 1998.

- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fî't-Târih*, VII-VIII, Neşr. Muhammed Yûsuf ed-Dakkâr, Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut 1987.
- , *el-Kâmil fî't-Târih*, II-III-IV-V-VI-VII-VIII, (Trc. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özeydin), Ocak Yayıncılık, İstanbul 2016.
- , *el-Kâmil fî't-Târih*, XII, (Trc. Hamît Rezâ Âjîr), İntişârât-i Esâtîr, Tahran 1383 hş.
- İbnü'l-Fakîh, Ebûbekir Ahmed b. Muhammed İshâh-i Hemedânî, *Tercüme-i Muhtasarü'l Buldân: Behş-i Merbût ve İran*, (Muhakkik, Muhammed Rızâ Hâkimi, Trc. H. Mesûd), İntişârât-i Bünyâd-ı Ferheng-i İran, Tahran 1349 hş.
- İbnü'l-İmrânî, Muhammed b. Ali. Muhammed, *el-İnbâ fî't-Târihi'l-Hulefâ*, Neşr. Kâsım es-Sâmerrâi, Dârü'l-Afâku'l-Arâbîyye, Kahire 1999.
- İbnü'l-Kıftî, Cemâlüddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Yûsuf, *İhbârü'l Ulemâ bi-Ahbâri'l Hükemâ (Târihu'l-Hükemâ)*, Neşr. İbrahim Şemseddîn, Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut 2005.
- , *İnbâhü'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nühât*, I-IV, Neşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, Dârü'l-Fikri'l-Arâbî, Kahire 1986.
- İbnü'l-Murtazâ, el-Mehdi-Lidînilâh Ahme b. Yahyâ, *Kitâbü Tabakâtü'l-Mu'tezile*, Neşr. Susanna Diwald Wilzer, Beyrut 1961.
- , *Mu'tezile'nin Biyografik Tarihi (el-Munye ve'l-Emel)*, (Çev. Hüseyin Maraz), Endülüs Yayınları, İstanbul 2018.
- İbnü'l-Verdî, Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer, *Târihu İbnü'l-Verdî (Tetimmetü'l-Nihasar fî Ahbâri'l-Beşer)*, I, Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut 1996.
- İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, (Trc. Mehmet Yolcu ve diğerleri), Çıra Yayınları, İstanbul 2017.
- İbnü't-Tıktaka, *el-Fahrî (Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirleri Tarihi, 632-1258)*, (Çev. Ramazan Şeşen), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2016.

- İbnül-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-Akerî ed-Dımaşkî es-Sâlihî el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâr Men Zeheb*, IV-VI, Neşr. Abdülkadir el-Arnâvût-Mahmûd el-Arnâvût, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1989.
- İlhan, Avni, "Bâtıniyye", *DİA*, TDV, Ankara 1992, V, 190-192.
- İmâmî, Ebü'l-Kâsım, "Ebû Ali Mîkeveyh", *DMBİ*, Tahran 1373, VI, 56-62.
- İnâyetullâh Fâtihî Nijâd, "Ebû Ali Fârsî", *DMBİ*, Tahran 1373 hş., VI, 46-52.
- İstahrî, Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed el-İstahrî el-Fârisî, *Ülkelerin Yolları*, (Çev. Murat Ağarı), Ayışığı Kitapları, İstanbul 2015.
- Kabir, Mafizullah, *Âl-i Bûveyh der Bağdâd*, (Trc. Mehdî Âfşâr), İntişârât-i Rif'et-Debîr, Tahran 1389 hş.
- , "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", *Journal of The Asiatic Society of Pakistan (JASP)*, III, Dacca 1958, 29-42.
- Kâdî Abdülcebbâr b. Ahmed, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Neşr. Abdülkerim Osman, Mektebetü Vehbe, Kahire 1996.
- Kâdî Abdülcebbâr b. Ahmed, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi)*, I, (Çev. İlyas Çelebi), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013.
- Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târîh-i Elfî (Târîh-i Hezâr Sâle-yi İslâm)*, III, Neşr. Gulâm Rızâ Tabâtabâyî Mecd, İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, Tahran 1382 hş.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsa b. İyâz el-Yahsubî, *Tertîbü'l-Medârik ve Takrîbü'l-Mesâlik li-Ma'rifeti A'lâmi Mezhebi Mâlik*, VII, Tahkîk: Saîd Ahmed A'râb, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şüuni'l-İslâmîyye, Tıtvân 1982.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Ortaçağın Türk Asıllı Tarihçileri II, Zehebî", *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi (TKAD)*, 1/2, Ankara 1964, 191-196.
- , "Kavurd", *İA*, MEB, İstanbul 1977, VI, 456-457.
- Kallek, Cengiz, "Kaffâl, Muhammed b. Ali", *DİA*, TDV, Ankara 2001, XXIV, 146-147.
- , "Kafiz", *DİA*, TDV, Ankara 2001, XXIV, 155.

- , "Miskal", *DİA*, TDV, Ankara 2005, XXX, 182.
- Kandemir, M. Yaşar, "Hâkim en-Nişâbüri", *DİA*, TDV, Ankara 1997, XV, 190.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal, "Hamdâniler", *DİA*, TDV, Ankara 1997, XV, 446.
- Kârnâme-i Erdeşîr-i Bâbekân ez Metin-i Pehlevî*, (Anonim), (Trc. Kâsım Hâşimî Nejad, Neşr-i Merkez, Tahran 1369 hş.
- Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn (Kitapların ve İlimlerin İsimlerinden Şüphelerin Giderilmesi)*, I-II-III-IV-V, (Trc. Rüştü Balcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017.
- Kaya, Mahmut, "Âmirî, Ebü'l-Hasan", *DİA*, TDV, Ankara 1991, III, 69-71.
- , "Ebû Hayyân et-Tevhîdî", *DİA*, TDV, Ankara 1994, X, 154-156.
- , "İbn Ebû Usaybia", *DİA*, TDV, Ankara 1999, XIX, 445-446.
- , "İbnü'l-Kıfî", *DİA*, TDV, Ankara 2000, XXI, 112-114.
- , "Kindî, Ya'kûb b. İshak", *DİA*, TDV, Ankara 2002, XXVI, 41.
- Kazvîni, Muhammed *Yâddâştây-i Kazvîni*, II, be kûşeş-i İrec Âfşâr, İntişârât-i İlmî, Tahran 1363 hş.
- Kazvîni, Yahya b. Abdullatif, *Lubb et-Tevârih*, İntişârât-i Bunyâd ve Gûyâ, Tahran, 1363 hş.
- Kazvîni, Zekeriya b. Muhammed, *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, Dâr Sâdır, Beyrut 1998.
- Keskin, Yusuf Ziya, "Gıtrîfî", *DİA*, TDV, Ankara 1996, XIV, 58.
- Khan, M.S., "The Early History of Zaydî Shî'ism in Daylamân and Gîlân", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, (ZDMG)*, Wiesbaden 1975, CXXV, 301-314.
- King, D. A., "Ru'yat al-Hilâl", *El²*, Leiden 1995, VIII, 649.
- Kirmânî, Âli Nakî Behmenyâr, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, İntişârât-i Rûznâme-yi İrâdî, Kirmân 1318 hş.

Kitâbu'l-Uyûn ve'l-Hadâik fi Ahbâri'l-Hakâik 256/870-350/961(Anonim), IV/1, Neşr. Ömer es-Saîdî, Dımask 1972.

Kitâbu'l-Uyûn ve'l-Hadâik fi Ahbâri'l-Hakâik 256/870-350/961(Anonim), IV/2, Neşr. Ömer es-Saîdî, Dımask 1973.

Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, I, TTK Yayınları, Ankara 2016.

Kraemer, Joel L., *İhyâ-yi Ferheng der Ahd-ı Âl-i Bûveyh: İnsângerâyî der Asr-ı Rönesâns-i İslâmî*, (Trc. Muhammed Saîd Hanâyî Kâşânî) İntişârât-i Merkez-i Neşr-i Dânişgâh, Tahran 1375 hş.

Kramers, J. H., “Kirmân”, MEB, İstanbul 1977, VI, 815-819.

Krause, Max von, *Stambuler Handschriften Islamischer Mathematiker*, Bremen 1935.

Kucur, Sadi S., “İbn Hassûl”, *DİA*, TDV, Ankara 1999, XX, 29.

Kurbânî, Ebû'l-Kâsım, *Rîyâzîdân-i İranî ez Hârezmî tâ İbn-i Sînâ*, İntişârât-i Medrese-i Âlî-i Dohterân-i İnan (Dânişgâh-i el-Zehrâ), Tahran 1350 hş.

-----, *Zindegînâme-yi Rîyâzîdân-i Dovre-yi İslâmî ez Sede-yi Sevvom ta Sede-yi Yâzdehom*, İntişârât-i Merkez-i Neşr-i Dânişgâh, Tahran 1375 hş.

Kurtuluş, Rıza, “İbn İsfendiyâr”, *DİA*, TDV, Ankara 1999, XX, 93.

-----, “İlyâsiler”, *DİA*, TDV, Ankara 2000, XXII, 167.

Kutlu, Sönmez, “Va'd ve Vaîd”, *DİA*, TDV, Ankara 2012, XLII, 414.

Laoust, Henri, *İslâm'da Ayrılıkçı Görüşler*, (Çev. Ethem Ruhi Fığlalı-Sabri Hizmetli), Pınar Yayınları, 2017.

Madelung, Wilferd, “Abû Ishâq al-Şâbî on The Alids of Tabaristân and Gîlân”, *Journal of Near Eastern Studies*, 26/1, Chicago 1967, 17-57.

-----, “Minor Dynasties of Northern Iran”, *The Cambridge History of Iran*, IV, (ed. R. N. Frye), Cambridge 1975.

Magoliouth, D. S., “Hurremîye”, *İA*, MEB, İstanbul 1987, V/1, 596.

- Makdisî (Mukaddesî), Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Bennâ el-Makdisî eş-Şâmî el-Beşşârî, *Ahsenü't Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlim*, Neşr. M. J. de Goeje, Leiden 1906.
- , *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, (Çeviri ve Notlar: Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2015.
- Margoliouth, D. S., "Hemedânî", *İA*, MEB, İstanbul 1987, V/1, 425-426.
- Marina A. Tolmacheva, "Makdisî, Muhammed b. Ahmed", *DİA*, TDV, Ankara 2003, XXVII, 431-432;
- Marquart, Josef, *İrânşehr*, (Trc. Meryem Mîr Ahmedî), İntişârât-i İttilâât, Tahran 1373 hş.
- Me'ânî, Ahmed Golçîn, *Târîh-i Tezkirehâ-yi Fârsî*, II, İntişârât-i Kitâbhâne-yi Senâ'î, Tahran 1363 hş.
- Mecîdî, İnâyetullâh, "Castânîyân", *DMBİ*, Tahran 1392 hş., XVIII, 122.
- Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, MEB, İstanbul 1976,
- Merçil, Erdoğan, *Kirmân Selçukluları*, TTK Basımevi, Ankara 1987.
- , "Gazneliler'in Kirmân Hâkimiyeti (1031-1034)", *Tarih Dergisi*, 24, İstanbul 1970, ss. 35-44.
- , "Muhtaçoğulları", *Prof. Dr. Fikret İşıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995, 67-92.
- , "Sîmcûriler II: İbrahim b. Sîmcûr", *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 10-11, Sene: 1979-1980, 91-96.
- , "Sîmcûriler III", *Tarih Dergisi*, 33, İstanbul 1981, 115-132.
- , "Sîmcûriler IV" *Bulleten*, XLIX/195, Aralık 1985, Ankara, 547-567.
- , "Muhtâçoğulları", *DİA*, TDV, Ankara 2006, XXXI, 50.
- , "Bahâüddevle", *DİA*, TDV, Ankara 1992, IV, 476.
- , "Bahtiyâr", *DİA*, TDV, Ankara 1991, IV, 523.
- , "Bâvendîler", *DİA*, TDV, Ankara 1992, V, 214.

- , “Büveyhîler”, *DİA*, TDV, Ankara 1992, VI, 496-500.
- , “Saffârîler”, *DİA*, TDV, Ankara 2008, XXXV, 464.
- , “Simcûrîler”, *DİA*, TDV, Ankara 2009, XXXVII, 211.
- , “Utbî, Muhammed b. Abdülcebbâr”, *DİA*, TDV, Ankara 2012, XLII, 236-237.
- , “Zeyârîler”, *DİA*, TDV, Ankara 2013, XLIV, 498.
- Mesudî, *Murûc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, (Arapçadan Çeviri ve Notlar: Ahsen Batur) Selenge Yayınları, İstanbul 2011.
- Meşâr, Hanbâbâ, *Fihrist-i Kitâbha-yi Çâp-i Arabî*, Neşr. İrec Afşâr-Hüseyn Benî Âdem, Çâp-i Rengîn, Tahran 1344 hş.
- , *Fihrist-i Kitâbha-yi Çâp-i Fârsî*, I, Çâphâne-yi Erjeng, Tahran 1350 hş.
- Mevlânâ Evliyauallah el-Âmulî, *Târih-i Rûyân*, Neşr. Abbâ Halilî, Kitâbhâne-yi İkbâl, Tahran 1313 hş.
- Mez, Adam, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti İslâm'ın Rönesansı*, (Çev. Salih Şaban), İnsan Yayınları, İstanbul 2014.
- Miles, George C., *The Numismatic History of Rayy*, Numismatic Studies, No. 2, The American Numismatic Society, Newyork 1938.
- Minorsky, V., “La Domination des Dailamites”, *Publications de la Société des Études Iranniennes et de L'art Persan*, No. 3, Paris 1932.
- , “Daylam”, *El²*, Leiden 1991, II, 189.
- , “Masmugan”, *İA*, MEB, 1972, VII, 356.
- , “Râm-Hürmüz” *İA*, MEB, İstanbul 1964, IX, 622.
- Mîr Seyyid Zahireddîn b. Seyyid Nasîreddîn Mar'aşî, *Târih-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, be mukaddeme-yi Muhammed Cevâd Meşkûr, be kûşeş-i Muhammed Hüseyin Teshîbî, İntişârât-i Müessese-i Matbûât-i Şark, Tahran 1345 hş.
- Mîrhând, Mîr Muhammed b. Seyyid Burhâneddîn Hâvendşâh, *Târih-i Ravzatü's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, IV, İntişârât-i Pîrûz, Tahran 1338 hş.

- Mîrzâ H. Fesâî, *Fârsnâme-yi Nâsırî*, I, Neşr. Mansûr Restgâr-ı Fesâî, Müessesese-yi İntişârât-i Emîr-i Kebîr, Tahran 1367 hş.
- Mottahedeh, Roy, "Administration in Buyid Qazwîn", *Islamic Civilisation 950-1150*, (ed. D.S. Richards), Oxford 1973, 33-45.
- Muhammed Hasan Han İ'timâdü's-Saltana, *Târîh-i Muntazam-i Nâsırî*, Neşr. Muhammed İsmâîl Rızvânî, I, Dünyây-i Kitâb, Tahran 1363 hş.
- Muhammed İbrahim Habîsî, *Selçûkiyân ve Guz der Kirmân*, Neşr. Bâstânîy-i Pârîzî (Muhammed İbrahim), İntişârât-i Kûrş, Tahran 1373 hş.
- Muhsîn el-Emîn, *A'yânü's-Şîa*, Neşr. Hasan el-Emîn, X, Dârü't-Teâruf li'l-Matbûat, Beyrut 1983.
- Mücmelü't-Tevârîh ve'l-Kıyas* (Anonim), Neşr. Muhammed Takî Bahâr (Melik el-Şûera), be himmet-i Muhammed Ramazânî, İntişârât-i Kelale Haver, Tahran 1318 hş.
- Müneymine, Hasan, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhîyye es-Siyâsî ve'l-İktisâî ve'l-İçtimâî ve's-Sekâfî: Mukâtâtü Fâris, 334-447/945-1055*, Beyrut 1987.
- Nazım, M., "Mâkân b. Kâkî", *İA*, MEB, İstanbul, 1995, VII, 202.
- Nâsireddîn Münşî-i Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ li'l-Hazreti'l-'ulyâ, der Târîh-i Karâhtâyân-i Kirmân*, Neşr. Abbâs İkbâl Âştîyânî, İntişârât-i Esâtîr, Tahran 1328 hş.
- Nâsır-ı Husrev, *Sefername*, (Çev. Abdülvehhab Tarzî), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1985.
- Nâzım, Muhammed, *The Life and Times of Sultân Mahmûd of Ghazna*, Cambridge 1931.
- Nefîsî, Saîd, *Târîh-i Nazm ve Nesr der İnan ve Zebân-i Fârsî*, I, İntişârât-i Furûgî, 1344 Tahran hş.
- Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, (Haz. Mehmet Altay Köymen), TTK, Ankara 2013.
- Öngül, Ali, "Dabbe (Beni Dabbe)", *DİA*, TDV, Ankara 1993, VIII, 393.
- Öz, Mustafa- eş-Şek'a, Mustafa Muhammed, "İsmâiliyye", *DİA*, TDV, Ankara 2001, XXIII, 128-130.

- , “İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk”, *DİA*, TDV, Ankara 1999, XIX,
- , “Hasan el-Âlevî”, *DİA*, TDV, Ankara 1997, XVI, 287.
- , “Müeyyed-Fiddîn”, *DİA*, TDV, Ankara 2006, XXXI, 484.
- , “Neccâriyye”, *DİA*, TDV, Ankara 2006, XXXII, 482-483.
- , “Râfizîyye”, *DİA*, TDV, Ankara 2007, XXXIV, 396.
- Özaydın, Abdülkerim, “Adudüddeve”, *DİA*, TDV, Ankara 1988, I, 392-393.
- , “Berîdîler”, *DİA*, TDV, Ankara 1992, V, 501.
- , “Ebü'l-Fidâ”, *DİA*, TDV, Ankara 1994, X, 320.
- , “el-Bidâye ve'n-Nihâye”, *DİA*, TDV, Ankara 1992, VI, 131.
- , “Esfâr b. Şîreveyh”, *DİA*, TDV, Ankara 1995, XI, 373.
- , “Fahrüddeve”, *DİA*, TDV, Ankara 1995, XII, 99.
- , “Hamdullah el-Müstevfî”, *DİA*, TDV, Ankara 1997, XV, 454.
- , “İbn Hallikân”, *DİA*, TDV, Ankara 1999, XX, 17-18.
- , “İbn Kesir, Ebü'l-Fida”, *DİA*, TDV, Ankara 1999, XX, 132-133.
- , “İbnü'l-Esîr, İzeddin”, *DİA*, TDV, Ankara 2000, XXI, 26-27.
- , “Mezyedîler”, *DİA*, TDV, Ankara 2004, XXIX, 550.
- , “Târîh-i Güzîde”, *DİA*, TDV, Ankara 2011, XL, 82-83.
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit, “Ebû Ali el-Fârisî”, *DİA*, TDV, Ankara 1994, X, 88-89.
- Özdirek, Recep-Çavuşoğlu, Ali Hakan, “Süfyân es-Sevrî”, *DİA*, TDV, Ankara 2010, XXXVIII, 23 vdd.
- Özen, Şükrü, “Nu'mân b. Muhammed”, *DİA*, TDV, Ankara 2007, XXXIII, 237.
- Pâketçî, Ahmed, “İbn-i Amîd”, *DMBİ*, Tahran 1370 hş., IV, 341-343.
- , “İbn-i Bâbeveyh”, *DMBİ*, Tahran 1374 hş., III, 62-66.
- Pervîz, Abbâs, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, Müessese-i Matbûât-i Ali Ekber İlmî, (baskı yeri yok) 1336 hş.

- Rahmetî, Muhammet Kâzım, *Zeydiyye Der İran*, Pijûhişkede-i Târîh-i İslâm, Tahran 1392 hş.
- Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, C. I, (Çev. Ahmet Ateş), TTK Yayınları, Ankara 1999.
- Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârih Selçuklu Devleti*, (Çev. Erkan Göksu- H. Hüseyin Güneş), Selenge Yayınları, İstanbul 2010.
- Rızâyî, Abdülazîm, *Târîh-i Deh Hezâr Sâl-i Îrân (ez Sâsânîyân ta İnkâr-ı Âl-i Zîyâr)*, II, İntişârât-i İkbâl, Tahran 1378 hş.
- Rûzrâverî, Ebû Şücâ Muhammed b. Hüseyin, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, Neşr. Henry. F. Amedroz, Şirketü't-Temedduni's-Sinâiyye, Kahire 1916.
- Safâ, Zebîhullâh, *Târîh-i Edebiyyât der İran*, I-II-III/2-IV, İntişârât-i Firdevsi, Tahran 1369 hş.
- es-Sâhib b. Abbâd, Ebü'l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd b. el-Abbâs et-Talekânî, *Resâilü's Sâhib b. Abbâd*, Neşr. Abdulvehhâb Azzâm-Şevkî Dayf, Dârü'l-Fikri'l-Arâbî, Kahire 1366 h.
- Sâlih Zeki, *Asâr-ı Bâkiye (Bilginlerin Yaşamları ve Yapıtları)*, III, (Haz. Melek Dosay Gökdoğan-Remzi Demir-Mutlu Kılıç) Ebabil Yayınları, Ankara 2004.
- Sayılı, Aydın, *The Observatory in İslam and Its Place in The General History of The Observatory*, Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı Külliyyatı 4, (Hazırlayanlar: Remzi Demir-İnan Kalaycıoğulları), Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2016.
- Seccâdî, Sâdik- Seyyîd Ali Âl-i Dâvûd, “Âl-i Kâkûye”, *DMBİ*, Tahran 1374 hş., II, 107-108.
- Seccâdî, Sâdik, “Âl-i Bâvend”, *DMBİ*, Tahran 1370 hş., I, 585-589.
- , “Âl-i Bûveyh”, *DMBİ*, Tahran 1370 hş., I, 630-639.
- , “Hemedânî, Muhammed b. Abdülmelik”, *DİA*, TDV, Ankara 1998, XVII, 188.
- Seligsohn, M, “Adududdevle”, *İA*, MEB, İstanbul 1978, I, 142.
- Sevim, Ali, “Sıbt İbnü'l-Cevzî”, *DİA*, TDV, Ankara 2009, XXXVII, 87.

Seyyid Ahmed-i Kesrevî-yi Tebrîzî, *Şehrîyârân-i Gumnâm*, İntişârât-i Âydîn, Tebrîz 1387 hş.

Seyyid Ali Âl-i Dâvud, “Âl-i İlyâs”, *DMBİ*, Tahran 1370 hş., I, 574.

Sezgin, Fuat, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, III, E. J. Brill, Leiden 1970.

-----, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, VIII, E. J. Brill, Leiden 1982.

-----, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, IX, E. J. Brill, Leiden 1984.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l Muzaffer Şemseddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî, *Mir'atü'z Zamân fî Târîhi'l Ayân*, XVII-XVIII, Neşr. Muhammed Enes el-Hasan-Kâmil Muhammed el-Herrat, Dârü'r-Risâleti'l-Âlemîyye, Dımaşk 2013.

Stern, S. M., “The Early Ismâ'ili Missionaries in North-West Persia and in Khorasan”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies (BSOAS)*, XXIII, London 1960, 56-90.

-----, “Abd al-Djabbâr b. Ahmad”, *El²*, Leiden 1986, I, 59

-----, “Abd al-Rahmân al-Sûfi”, *El²*, Leiden 1986, I, 86-87.

Storey, C. A., *Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey*, Section II, Fasciculus 1, Luzac & Co. Ltd., London 1935.

-----, *Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey*, Section II, Fasciculus 2, Luzac & Co. Ltd., London 1936.

Strange, G. Le, *The Lands of The Eastern Caliphate*, Cambridge 1905.

Strezk, M., “İstahr”, *İA*, MEB, İstanbul 1987, V/2, 1128.

Strothmann, R., “Hasan al-Utrûsh”, *El²*, Leiden-London 1986, III, 254.

Suter, Heinrich, *Die Mathematiker und Astronomen der Araber und Ihre Werke*, Leipzig 1900.

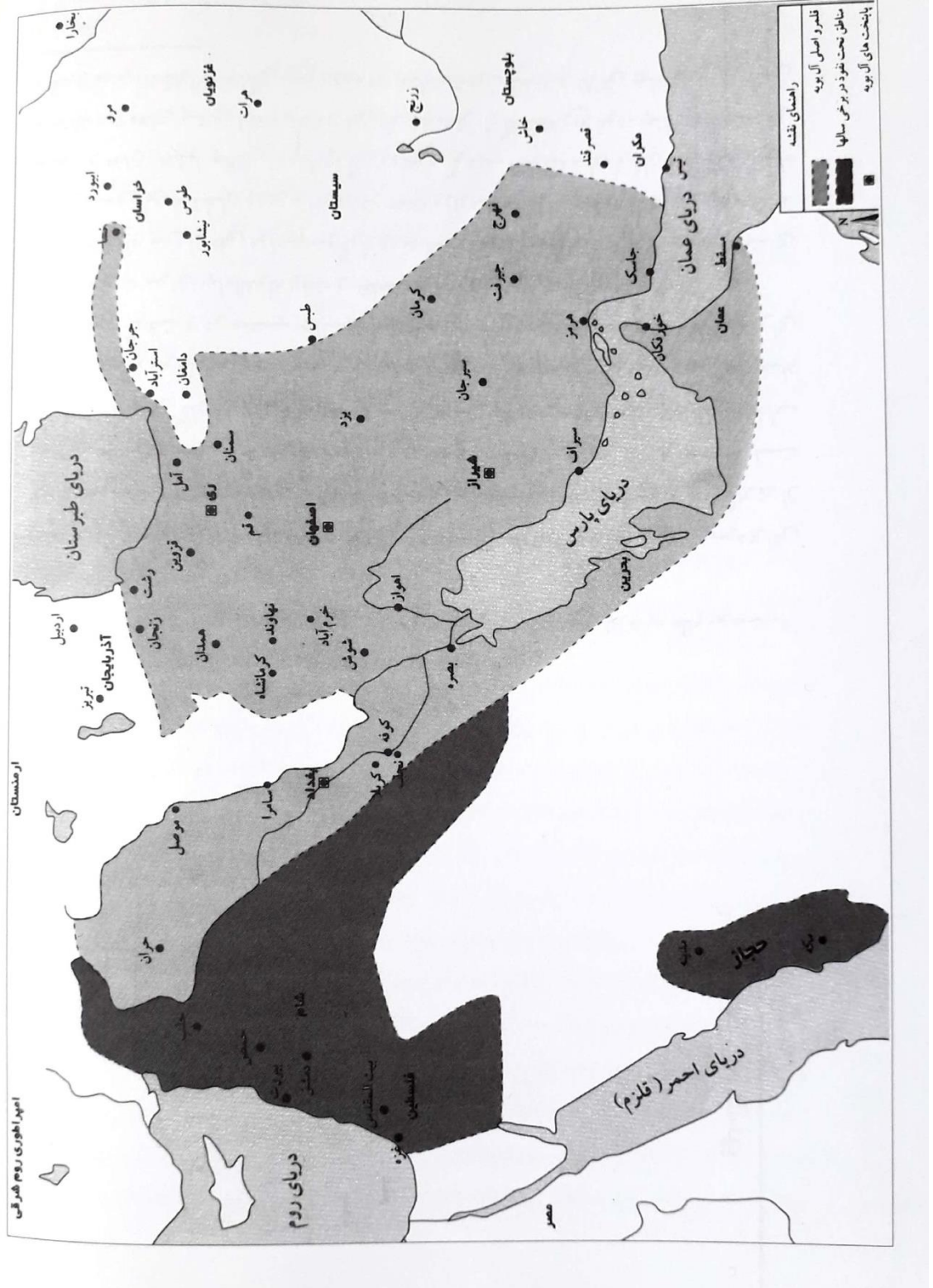
Şebânkâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Mecmau'l Ensâb*, Neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Müessese-i İntişârât-i Emîr-i Kebîr, Tahran 1363 hş.

Şerefeddin Gölçük, *Bâkîllânî ve İnsanın Fiilleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997.

- Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.
- , *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK Yayınları, İstanbul 2001.
- , “Câhiz”, *DİA*, TDV, Ankara 1993, VII, 20.
- , “İbn Havkal”, *DİA*, TDV, Ankara 1999, XX, 34-35.
- Şibay, Halim Sabit, “Bâkılânî”, *İA*, MEB, İstanbul 1979, II, 53-57
- T. H. “Vezir”, *İA*, MEB, İstanbul 1986, XIII, 309-310.
- Tâcâbâdî, Muhammed Hüdâverdî, *Târîh-i Sîyâsî ve İçtimâî-yi Kirmân: Ez Vurûd-i İslâm tâ Pâyân-i Âl-i Bûveyh*, İntişârât-i Merkez-i Kirmân Şînâsî, Kirmân 1386 hş.
- Târîh-i Sîstân Telîf der Hudûd-i 445-725*, (Anonim), Neşr. Muhammed Tekî Behâr (Melik el-Şûera), Tahran 1381 hş.
- Togan, A. Zeki Velidî, *Tarihte Usul*, Enderun Yayınları, İstanbul 1981.
- Tolmacheva, Marina A., “İstahrî”, *DİA*, TDV, Ankara 2001, XXIII, 203-204.
- , “Makdîsî, Muhammed b. Ahmed”, Ankara 2003, XXVII, 431-432.
- Tunçbilek, Hasan Hüseyin, “Ebu Bekir Bâkılânî'nin Hayatı ve Bazı Kelâmî Görüşleri”, *Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, IV, Şanlıurfa 1998, 1-21.
- Tümer, Günay, “Bîrûnî”, *DİA*, TDV, Ankara 1992, VI, 212.
- , “Brahmanizm”, *DİA*, TDV, Ankara 1992, VI, 329.
- , “İbn Fâris”, *DİA*, TDV, Ankara 1999, XIX, 479-481.
- Türkmenî Âzer, Pervîn, *Deylemîyân der Gostere-i Târîh-i İran (Hukûmethâ-yi Mehelli, Âl-i Ziyâr, Âl-i Bûveyh)*, İntişârât-i Sâzmân-i Mutâla'a ve Tedvîn-i Kitâb-i Ulûm İnsânî-i Danişgâhhâ, Tahran 1392 hş.
- Uludağ, Süleyman, “İbn Haldûn”, *DİA*, TDV, Ankara 1999, XIX, 538-542.
- Unat, Yavuz, “Siczî, Ebû Saîd”, *DİA*, TDV, Ankara 2009, XXXVI, 146.
- , “Zîc”, *DİA*, TDV, Ankara 2013, XLIV, 397.

- Uslu, Recep, “Cündişâpûr”, *DİA*, TDV, Ankara 1993, VIII, 117.
- Uslu, Recep, “İstahr”, *DİA*, TDV, Ankara 2001, XXIII, 202.
- Usta, Aydın, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâ mânîler*, Yeditepe Yayınlar, İstanbul 2013.
- Üçok, Bahriye, *İslâm Devletlerinde Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011.
- Üzümcü, İlyas, “İbn Bâbeveyh, Ebü'l-Hasan”, *DİA*, TDV, Ankara 1999, XIX, 344-345.
- , “Kütüb-i Erbaa”, *DİA*, TDV, Ankara 2003, XXVII, 4-5.
- Whitcomb, Donal S., “The Fârs Hoard: A Buyid Hoard From Fârs Province Iran”, *Museum Notes*, 1976, XXI, 161-250.
- Wiedemann, E. “Hucendî”, *İA*, MEB, İstanbul 1987, V/1, 575.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullâh el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdâdî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I-II-III-IV-V, Dâr Sâdır, Beyrut 1977.
- , *Mu'cemü'l-Udebâ ev İrşâdu'l-Erîb ilâ Marifeti'l-Edîb*, I, II-IV, Neşr. İhsân Abbâs, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1993.
- Yaşaroğlu, Hasan, *Taberistan Zeydileri*, Gümüşhane 2012.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Ebû Hâtîm er-Râzî,” *DİA*, TDV, Ankara 1994, X, 148.
- , “Eş'ariyye”, *DİA*, TDV, Ankara 1995, XI, 447-448.
- Yavuz, Yusuf Şevki–Avcı, Casim, “İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec”, *DİA*, TDV, Ankara 1999, XX, 543-545.
- Yazıcı, Tahsin, “Deylem”, *DİA*, TDV, Ankara 1994, IX, 264.
- , “Erdeşîr”, *DİA*, TDV, Ankara 1995, XI, 285.
- , “İbnü'l-Belhî”, *DİA*, TDV, Ankara 1999, XX, 529.
- , “İspehbed”, *DİA*, TDV, Ankara 2001, XXIII, 176.
- Yemînî, Zehrâ, “Ebû'l-Fazl Herevî”, *DMBİ*, Tahran 1373 hş., VI, 150.
- Yıldırım, Nimet, *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2012.

- , “Simnân”, *DİA*, TDV, Ankara 2009, XXXVII, 214.
- Yıldız, Hakkı Dursun, “Emîrû'l-Ümerâ”, *DİA*, TDV, Ankara 1995, XI, 158.
- Yûnus Kerâmetî, “Ebû Nasr Kumî”, *DMBİ*, Tahran 1373 hş., VI, 321.
- Yurdagür, Metin, “Son Dönem Mutezilesi'nin En Meşhur Kelâmcısı Kâdî Abdülcebâr Hayatı ve Eserleri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV, İstanbul 1986, 117-136.
- , “Kâdî Abdülcebâr”, *DİA*, TDV, Ankara 2001, XXIV, 103-104
- Yüce, Nuri, “Abdullah b. Hasan el-Bağdâdî”, *DİA*, TDV, Ankara 1988, I, 106.
- Yücel, Ahmet, “Firûz ed-Deylemî”, *DİA*, TDV, Ankara 1996, XIII, 140.
- Yücel, İrfân, “Hilâl”, *DİA*, TDV, Ankara 1998, XVIII, 2.
- Zahîrüddîn Nîşâbüri, *Selçûknâme*, Neşr. Mîrzâ İsmâil Afşâr, İntişârât-i Kelâle-ı Hâver, Tahran 1332 hş.
- Zerrînkûb, Abdülhüseyn, *Târîh-i Merdum-i İrân (ez Pâyân-ı Sâsânîyân ta Pâyân-ı Âl-i Bûveyh)*, II, Müessese-i İntişârât-i Emîr-i Kebîr, Tahran 1377 hş.
- Zettersteen, K. V., “Bahâüddevle” *İA*, MEB, İstanbul 1979, II, 223-324.
- , “Büveyhiler”, *İA*, MEB, İstanbul 1979, II, 843.
- , “Mecd-üd-devle”, *İA*, MEB, İstanbul 1972, VII, 431.
- , “Rûzrâverî”, *İA*, MEB, İstanbul 1964, IX, 793.
- , “Samsâ-üd-Devle”, *İA*, MEB, İstanbul 1988, X, 169-170.
- , “Sultan-üd-Devle”, *İA*, MEB, İstanbul 1979, XI, 36.

Būveyhîler'in Sınırları.¹⁷⁸¹

¹⁷⁸¹ Hüccetî, *Târîh, Ferheng ve Temeddun-i İnan der Asr-ı Âl-i Būveyh*, 195.

EK 2. SİKKELER

İmâdüddeve Ali b. Büveyh, Rüknüddeve Hasan b. Büveyh ve Muizzüddeve Ahmed b. Büveyh döneminde farklı tarihlerde basılan sikkeler.¹⁷⁸²

¹⁷⁸² Bâğbidî, *Sikkehây-i İnan der Dovre-yi İslâmî*, 625.

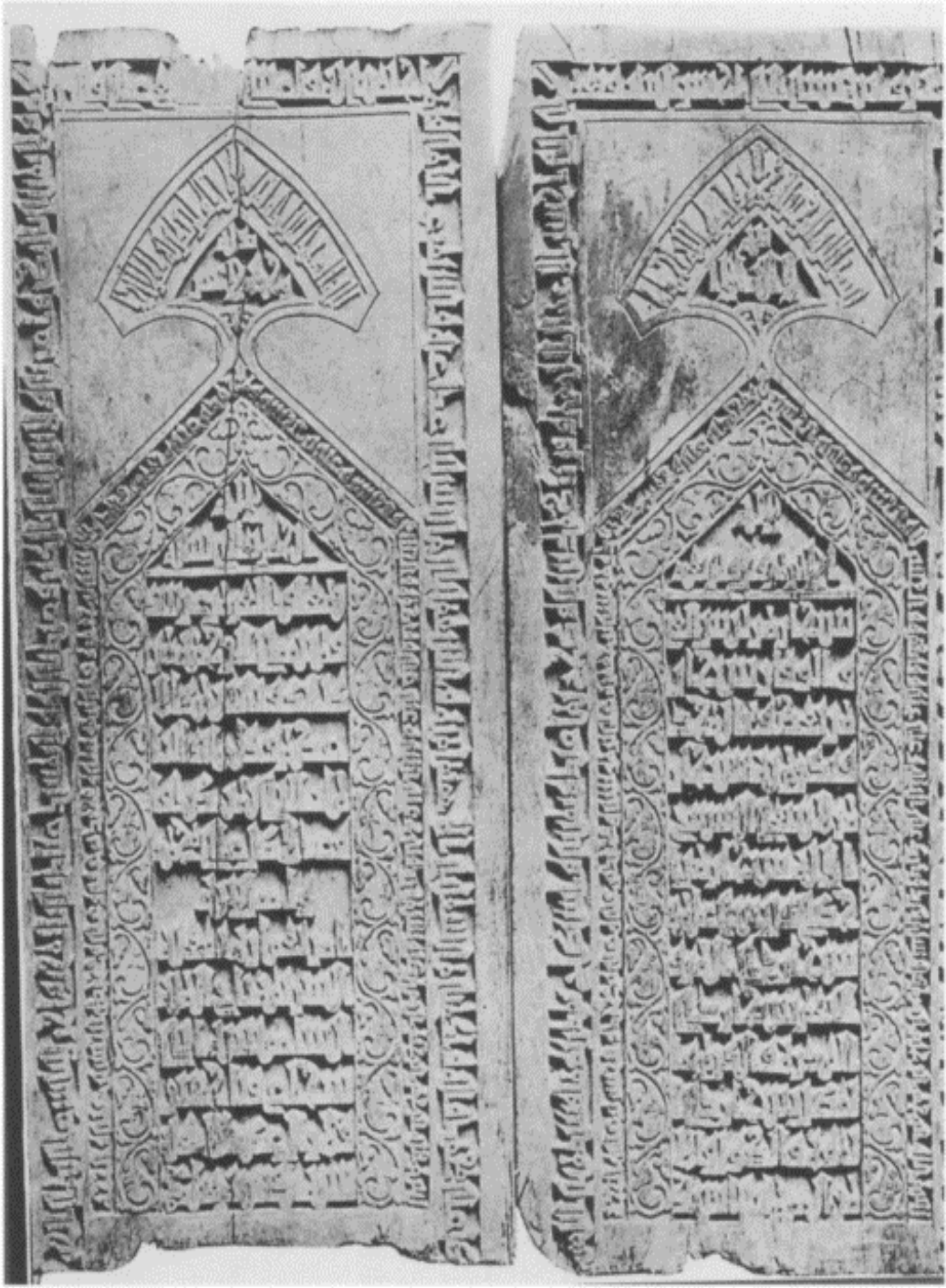
Rüknüddevle Hasan b. Büveyh ve Adudüddevle Fennâhüsrev b. Rüknüddevle döneminde farklı tarihlerde basılan sikkeler.¹⁷⁸³

¹⁷⁸³ Bâğbidî, *Sikkehây-i İnan der Dovre-yi İslâmî*, 625.

EK 3. FOTOĞRAFLAR

Bend-i Adudî (veya Bend-i Emîr)'den bir görünüm.¹⁷⁸⁴

¹⁷⁸⁴<https://gardeshgari724.com/attractions/%D8%A8%D9%86%D8%AF-%D8%A7%D9%85%DB%8C%D8%B1-%D8%B4%D8%A7%D9%87%DA%A9%D8%A7%D8%B1%DB%8C-%D8%A7%D8%B2-%D8%B3%D8%AF%D8%B3%D8%A7%D8%B2%DB%8C-%D8%A2%D9%84-%D8%A8%D9%88%DB%8C%D9%87/2207>

Adudüdevle için yapılmış ahşap bir rahle.¹⁷⁸⁵

¹⁷⁸⁵ Hüccetî, *Târîh, Ferheng ve Temeddun-i İran der Asr-ı Âl-i Büveyh*, 426.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Cihan GENÇTÜRK
Doğum Yeri ve Tarihi	Mutki, 01/06/1987
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi	Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi
Doktora Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Ortaçağ Tarihi
Bildiği Yabancı Diller	Farsça, Arapça
İletişim	
E-Posta Adresi	hangenturk2008@hotmail.com
Tarih	23/09/2020